
Полиција и ЛГБТ: Криминалистички аспект

Финансирано
од стране Европске уније
и Вијећа Европе

EUROPEAN UNION

COUNCIL OF EUROPE

CONSEIL DE L'EUROPE

Имплементирано
од стране Вијећа Европе

**Полиција и ЛГБТ:
Криминалистички аспект**

Аутор:
Мср Александар Миладиновић

Издавач:
Министарство унутрашњих послова Републике Српске
и Мрежа жена МУП РС – WPON MUP RS

Едитор:
Бранко Ђулибрк,
Центар за младе „Кварт“, Приједор

Рецензенти:
Проф. др Миле Матијевић,
Факултет правних наука Универзитета за пословне студије Бања Лука
Мр Едина Хелдић-Смаилагић,
Управа за полицијску обуку Министарства унутрашњих послова Републике Српске
Весна Малешевић,
ДКЦ Инцел

Лектор:
Мср Јелена Шкрбић

Прелом и техничка обрада:
Миодраг Париповић

Штампа:
Графид, Бања Лука

Тираж:
100 примјерака

ИСБН
978-99976-47-24-5

Ова публикација је израђена уз финансијску подршку Европске уније и Вијећа Европе, кроз пројекат „Промоција различитости и једнакости у Босни и Херцеговини“.
Ставови изнесени у овом документу ни на који начин не одражавају службено мишљење Европске уније, Вијећа Европе, Министарства унутрашњих послова Републике Српске или Мреже жена МУП-а РС.

Александар Миладиновић

Полиција и ЛГБТ: Криминалистички аспект

Бања Лука, 2021. године

Изрази који се користе у публикацији, а имају родно значење, односе се на све полове.

С а д р ж а ј

ПРЕДГОВОР.....	15
1. КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЈА ЛГБТ	19
1.1. Основни појмови у вези са ЛГБТ заједницом	20
1.2. Предрасуде према хомосексуалности и ЛГБТ заједници.....	47
1.3. Историјски контекст ЛГБТ (хомосексуалне оријентације и понашања).....	71
1.4. ЛГБТ у БиХ.....	83
1.4.1. Осврт на ЛГБТ на простору БиХ током историје	83
1.4.2. ЛГБТ активизам у БиХ	94
1.4.2.1. ЛГБТ активизам у Републици Српској – актуелно стање.....	98
1.4.3. Перцепција ЛГБТ заједнице о стању у БиХ	101
1.5. (Де)патологизација и (де)криминализација хомосексуалности	104
1.5.1. Дијагностички и статистички приручник менталних поремећаја – ДСМ	115
1.6. Феноменологија насиља према ЛГБТ заједници	119
1.7. Људска права и ЛГБТ.....	127
2. ОДНОС ПОЛИЦИЈЕ И ЛГБТ ЗАЈЕДНИЦЕ	
– ОД ПРОГАЊАЊА ДО ИНКЛУЗИЈЕ	133
2.1. Историјски осврт на однос полиције према ЛГБТ.....	133
2.1.1. Стоунволска побуна (револуција)	138
2.2. Актуелни модалитети односа полиције и ЛГБТ заједнице	142
2.2.1. Перцепција ЛГБТ заједнице као маргинализоване и виктимизиране	143
2.2.2. Сензибилизација полиције кроз обуку о правима ЛГБТ заједнице ..	144
2.2.3. Инклузија ЛГБТ у полицијске структуре	147
2.2.4. Организациона трансформација и прилагођавање полиције потребама ЛГБТ	150
2.3. Полицијска организациона култура као фактор односа (предрасуда) полиције према ЛГБТ	152
2.4. Ставови полиције према ЛГБТ.....	161
2.5. Повјерење ЛГБТ у полицију.....	165
3. КРИВИЧНА ДЈЕЛА ПОЧИЊЕНА ИЗ МРЖЊЕ ПРЕМА ЛГБТ.....	169
3.1. Концепт кривичних дјела почињених из мржње	169

3.2. Појам и диференцијација кривичних дјела из мржње.....	172
3.3. Кривичноправни аспект кривичних дјела из мржње.....	179
3.4. Индикатори кривичних дјела почињених из мржње према ЛГБТ.....	184
4. КРИМИНАЛИСТИЧКИ АСПЕКТ ОДНОСА ПОЛИЦИЈЕ И ЛГБТ.....	195
4.1. Потреба адекватнијег криминалистичког приступа у реаговању на кривична дјела почињена из мржње према ЛГБТ	197
4.1.1. <i>Феноменолошке карактеристике кривичних дјела из мржње према ЛГБТ.....</i>	<i>202</i>
4.2. Криминалистичке специфичности откривања и расвјетљавања кривичних дјела извршених према ЛГБТ	206
4.2.1. <i>Специфичности обављања разговора са ЛГБТ</i>	209
4.2.1.1. ЛГБТ сензибилисан вокабулар полицијског службеника.....	214
4.2.2. <i>Сазнање о кривичном дјелу и о извршиоцу</i>	221
4.2.2.1. Специфичности запримања пријаве	222
4.2.2.2. Потенцијално аутовање приликом запримања пријаве.....	229
4.2.2.3. Специфичности сазнања (и поступања) о безбједносним инцидентима мотивисаним предрасудама на интернету.....	233
4.2.3. <i>Планирање криминалистичке истраге злочина из мржње</i>	241
4.2.4. <i>Криминалистичке специфичности предузимања оперативно-тактичких радњи и мјера и полицијских овлашћења</i>	246
4.2.4.1. Легитимисање, провјера и утврђивање идентитета.....	247
4.2.4.2. Криминалистичко-техничка обрада лица	251
4.2.4.3. Прикупљање обавјештења и обављање информативног разговора.....	252
4.2.4.4. Преглед лица.....	255
4.2.4.5. Увид у документацију.....	256
4.2.4.6. Коришћење оперативних веза и информатора.....	257
4.2.4.7. Рација	258
4.2.4.7.1. <i>Анализа рације извршене у кафе бару Stonewall In</i>	259
4.2.4.8. Лишење слободе ЛГБТ лица.....	261
4.2.4.9. Подаци о ЛГБТ идентитету до којих се дође у вршењу службених активности.....	265
4.2.5. <i>Специфичности предузимања истражних радњи</i>	267
4.2.5.1. Врсте доказа код кривичних дјела почињених из мржње према ЛГБТ	268
4.2.5.2. Увиђај.....	273
4.2.5.2.1. <i>Излазак и криминалистичко-технички преглед лица мјеста</i>	273
4.2.5.2.2. <i>Вршење увиђаја</i>	276

4.2.5.3. Претресање и привремено одузимање предмета	280
4.2.5.3.1. Претресање лица	280
4.2.5.3.2. Претресање стана и других просторија	282
4.2.5.3.3. Случајни налази пронађени приликом претресања....	285
4.2.5.4. Саслушање свједока.....	286
4.2.5.4.1. Припремање саслушања свједока ЛГБТ	289
4.2.5.4.2. Правила (тактика) саслушања свједока ЛГБТ	292
4.2.5.4.3. Специфичности саслушања оштећеног ЛГБТ	297
4.2.5.5. Испитивање осумњиченог	302
4.2.5.5.1. Криминалистички аспект испитивања осумњиченог ...	303
4.2.5.5.2. „Профил“ (и класификације) осумњиченог за кривична дјела из мржње према ЛГБТ	307
4.2.5.5.3. Тактике испитивања осумњиченог за кривична дјела почињена из мржње према ЛГБТ	313
4.2.5.5.4. Фиксирање исказа – Записник о испитивању осумњиченог.....	323
4.2.6. Писање извјештаја	324
4.2.7. Евидентирање насиља мотивисаног мржњом према ЛГБТ	326
4.3. Ходограм поступања полиције код кривичних дјела почињених из мржње према ЛГБТ	328
Закључна разматрања и препоруке	337
Литература.....	341

Прво су дошли по комунисте,
а ја се нисам побунио јер нисам био комуниста.
Затим су дошли по Јевреје,
а ја се нисам побунио јер нисам био Јевреј.
Затим су дошли по синдикалце,
а ја се нисам побунио јер нисам био синдикалац.
Затим су дошли по католике,
а ја се нисам побунио јер сам био протестант.
Затим су дошли по мене,
али тада више никога није било да се побуни.

Прво су дошли по социјалисте, а ја се нисам побунио,
јер нисам био социјалиста.
Затим су дошли по синдикалце, а ја се нисам побунио,
јер нисам био синдикалац.
Затим су дошли по Јевреје, а ја се нисам побунио,
јер нисам био Јевреј.
Онда су дошли по мене, и више није било никога
да се заузме за мене.

Прво су склонили дилере –
безбједна дјеца, сигурне улице.
Затим су склонили проститутке –
да се ожењени држе својих кућа.
Затим су отјерали просјаци,
затим су претукли и пребили педере,
одбили азиланте,
нахранили нас сумњама и страховима.
Нисмо се побунили,
нисмо реаговали.
Чудно: није преостао баш нико да примјети
када су дошли по нас.

Када су дошли по Јевреје и црнце,
ја сам се окренуо
Када су дошли по пице, и мислиоце, и радикале, и
демонстранте,
ја сам се окренуо
Када су дошли по хомосексуалце, и мањине, и
утописте, и плесаче,
ја сам се окренуо.
А када су дошли по мене,
ја сам се освртао и освртао,
али више није било никога...

ПРВО СУ . . .

**Прво су нападали „моје“ националисте,
Али се ја бунио нисам, јер ми је било добро,**

**Затим су нападали „туђе“ националисте,
Али се ја бунио нисам, јер сам патриота,**

**Затим су нападали анационалисте,
Али се ја бунио нисам, јер сам патриота,**

**На ред су дошли и интелектуалци,
Ни тада се бунио нисам, нао сам студент био,**

**Потом су нападали педере,
Али се ја бунио нисам, јер сам нормалан,**

**Нападали су и друге људе,
Нисам се бунио (вјероватно су заслужили)**

**Када су дошли по мене
Окренуо сам се, помоћ тражио,
човјека више око мене било није!!!**

Прво су дошли по комунисте, а ја се нисам побунио,
јер нисам био комуниста.
Затим су дошли по Јевреје, а ја се нисам побунио,
јер нисам био Јевреј.
Затим су дошли по католике, а ја се нисам побунио,
јер ја сам био протестант.
Затим су дошли по мене,
а тада више никога није било
да се заузме за мене.

Прво су дошли по комунисте, а ја се нисам побунио,
јер нисам био комуниста.
Затим су дошли по болесне, такозване неизљечиве, а
ја се нисам побунио,
јер нисам био ментално болестан.
Затим су дошли по Јевреје, а ја се нисам побунио,
јер нисам био Јевреј.
Онда су дошли по мене, али тада више није било
никога
да се заузме за мене.

Прво су окупили црвене,
али ја нисам црвени, тако да...
Затим су окупили црнце,
али ја нисам црнац, тако да...
Затим су окупили Цигане,
и цанкије, и пропалице.
Сада се плашим да завидим 'swanee'
јер тражиће моју плувачку...

Дошли по расте, а ти не кажеш ништа.
Дошли по муслимане, а ти не кажеш ништа.
Дошли по антиглобалисте, а ти не кажеш ништа.
Дошли чак по либерале, а ти не кажеш ништа.
Дошли по тебе и ко је остао да каже нешто?
Ко ће се сад заузети за тебе, ко?

Прво су дошли по комунисте, а ја се нисам побунио
Затим су дошли по социјалисте, а ја се нисам
побунио
Онда су дошли по синдикалце, а ја се нисам побунио
А онда су дошли по мене!

„Прво су...“ је пјесма која говори о суптилном начину овладавања друштвом и преузимања контроле над друштвом уколико релевантни субјекти, у првом реду сами чланови друштва и интелигенција, не предузимају ништа. Сматра се да је настала током успона (кулминације) нациста у Њемачкој приликом чега аутор резигнирано констатује погубне ефекте политичке и друштвене апатије која на крају резултира свеопштом контролом друштва од стране зла у виду нациста. Своју популарност није изгубила ни након слома нациста и окончања Другог свјетског рата. Напротив, различите (незнатно измијењене) верзије су се користиле и у другим државама, друштвима и идеологијама како би се указало на погубну страну политичке апатије и наметања образаца понашања већини. Текст пјесме се прилагођавао, у зависности од накнадних ауторских виђења мета режима (комунисти, демократе, социјалисти, синдикалци, Јевреји, протестанти, ментално болесни, црнци, мањине...). Међутим, интересантно је (али и индикативно) да се у немалом броју верзија пјесме појављују хомосексуална лица као угрожена заједница, односно као мете режима.

ПРЕДГОВОР

Књига (требало је да буде приручник мањег обима) коју држите у руци резултат је дјеловања више међусобно условљених фактора: предрасуда које владају у полицији према ЛГБТ лицима као резултат незнања и неинформисаности, потребе да се те предрасуде „разбију“ због улоге коју полиција има у друштву и потенцијалних бенефита (примарно, за полицију) уколико се те предрасуде елиминишу из полиције.

Намјера приликом конципирања је била да се креира приручник који би полицајцима укратко указао на одређене специфичности поступања у случајевима кривичних дјела почињених из мржње у којима су жртве припадници ЛГБТ заједнице. Међутим, радећи на концепту и садржају, све више је сазријевала идеја да јесте неопходно, али не и довољно да се полицајцима укаже само на (криминалистички) садржај специфичног поступања према ЛГБТ лицима. Свакако би и то омогућило квалитетнији рад полиције по кривичним дјелима извршеним из мржње базиране на сексуалној оријентацији, родном идентитету и полним карактеристикама, али не би битније утицало на смањење предрасуда према ЛГБТ заједници, што би се сљедствено одразило и на квалитет криминалистичког рада. Такође, један од разлога опширнијег садржаја који није примарно криминалистичког карактера јесте и потреба „детабузације“ овог проблема у оквиру полицијске организационе културе као битног фактора предрасуда полицијских службеника према ЛГБТ наративу. Публикација је конципирана како би се полицајцима, с једне стране, олакшало поступање у одређеним, релативно ријеђим ситуацијама у пракси за које немају искуства, те да се, с друге стране, полицајцима омогући увид у схватање значаја властите улоге у циљу демаргинализације, девиктимизације и афирмације угрожених, а „непопуларних“ групација у друштву, међу којима је ЛГБТ свакако једна од примарних. Стога је намјера двострана:

- едукативна – да се понуде одређене смјернице за поступање са ЛГБТ како би се остварили криминалистички циљеви и
- сензибилистичка – да се свијест полиције о ЛГБТ заједници подигне на већи ниво, како би полиција практично, друштвено и вриједносно афирмисала концепт „сервиса (свих) грађана“, односно „штитити и служити“.

Усљед наведеног, ова публикација би се могла подијелити на криминалистички и некриминалистички дио. Други дио је дио криминалистичког садржаја за који сматрам да ће бити адекватан и примјењив за полицајце приликом рада на кривичним дјелима учињеним из мржње према ЛГБТ. Некриминалистички дио рада има за циљ да елиминише предрасуде међу полицијским службеницима о ЛГБТ наративу или бар да им понуди солидну основу за критичко сагледавање и преиспитивање одређених сегмената који се у полицијском миљеу чине аксиомима. Усљед наведеног, потрудио сам се да, колико је то могуће, тврдње и садржаје у раду поткријепим адекватним изворима, научним сазнањима и прегледима, статистичким супстратом, нормативним оквиром... Резултат тога је, прије свега, провјерљивост изнесених података за „невјерне Томе“, што сматрам афирмативним у полицијској пракси,

поготово имајући у виду криминалистичко начело скепсе и (само)критичности. Не сматрам да ће полицијски службеници беспоговорно и акламативно прихватити одређене постулате који су изнесени у књизи, што је свакако илузорно очекивати у релативно краћем периоду. Међутим, сматрам да ће прави полицајци бар настојати провјерити истинитост и примјењивост изнесеног, поштујући криминалистичке основе аргументације.

Концепција и садржај рада нису примарно замишљени као „геј френдли“ штиво, али уколико сам у томе успио, тим боље. Примарно је конципиран као приручник за афирмативно поступање полицијских службеника приликом интервенције на инциденте почињене из мржње према ЛГБТ лицима. У конципирању и креирању садржаја сам се руководио радовима који су претходно објављени на ову тему, за које се не може рећи да су обимни, поготово не код нас. Међутим, чињеница је да је то имало и предности, јер ми је омогућило креирање властите концепције рада, за коју ћете процијенити да ли је задовољавајућа. Пажљиви читаоци ће примјетити да се у раду користи и литература која се свакако не би могла назвати афирмативним изворима. Такође, користио сам и доступну литературу за коју би пристрасни читаоци (да не кажем, хомофоби) рекли да је „геј-пропаганда“. Коришћење двије дијаметрално супротстављене врсте извора није иницирано жељом за „демократичношћу“ у приступу, нити својеврсним „балансирањем“, већ с намјером да се коришћењем релативно доступних извора, објективност и истинитост представи сублимирањем расположивих извора, информација и знања. Колико сам у томе успио, просудићете сами.

Инкорпорираност интернета у свакодневни живот један је од разлога коришћења претежније литературе која се може наћи и на интернету. Предност је и провјерљивост коришћених извора, а поготово података из њих. Наравно, разлог јесте и релативна недоступност „традиционалних“ библиографских извора који се баве наведеном проблематиком, поготово на нашим просторима. Међутим, гдје год сам могао, а то није мали број случајева (примјетно је да се и код нас последње двије-три године повећава број радова на ову тему), посегнуо сам за домаћим изворима како бих одагнао (потенцијалне) критике да је ЛГБТ наратив „увоз са Запада“ што је једна од предрасуда.

Иако то није обичај у „квир“ дискурсу, а поготово не у литератури која се бави ЛГБТ наративом, у публикацији нисам користио доњу цртицу између писања мушких и женских завршетака ријечи (приликом писања трансгресивних ријечи), нити сам користио звјездицу (*). Ради прегледности и концизности, употребљавао се генерички мушки род, сматрајући да је он у лингвистичком смислу у функцији средњег рода, односно да је неутралан. Није ми била намјера за суптилним афирмисањем мушке доминације у друштву посредством језика користећи мушки генерички род као родно неутралан. Уважавајући љепоту различитости и могућност избора одређеног сам се за овај приступ, прихватајући чак и да он дугорочно неће бити прихватљив.

Крајни циљ приручника ћу представити кроз садржај филма Блиц (*Blitz*) из 2011. године са Џејсоном Стејтамом (*Jason Statham*) у главној улози. У овом акционом трилеру који је снимљен по истоименом роману из 2002. године, Стејтам глуми детектива Тома Бранта који је оличење мачо мушкарца у

полицији (мишићав, ауторитативан, бескомпромисан, недисциплинован, не подноси надређене, својеглав и тврдоглав, агресиван...). Један од задатака које добија јесте да пронађе убицу полицајца који је иза себе оставио релативно мало трагова. У међувремену и његов шеф (који му је био и један од ријетких пријатеља у полицији) бива убијен и иако сви очекују да ће сам Брант доћи на његово мјесто (с обзиром на резултате и искуство), на мјесто шефа јединице долази инспектор из друге јединице, за којег се убрзо сазнаје да је хомосексуалне оријентације, што наравно код подређених изазива бројне негативне коментаре, па чак и индиректне опструкције. За разлику од других полицајаца, Брант је инферентан на то јер је посвећен проналаску убице који наставља са убиствима полицајаца, али трагова је све мање. Брант је принуђен да се за помоћ обрати новопостављеном шефу који прихвата сарадњу, те њих двојица постављају замку убици. Заједничким снагама проналазе убицу. Коментар који Брант говори новом шефу геј оријентације свакако је илустративан за ову књигу:

„Брига ме шта радиш!

*Све док си добар полицајац и док добро радиш полицијски посао,
можеш да рачунаш на моју помоћ!“*

Иако је наведеном можда сувишно додавати било шта, мислим (и сматрам да тако и полицијски службеници треба да мисле) да се грађани ни по ком основу не смију дијелити и према њима нико не би требало да се понаша дискриминаторски!

...Додуше, можда има једна групација појединаца у друштву које би полицијски службеници требало да издвоје у односу на остало друштво – криминалце, оне који не поштују закон и који крше закон! Само њих!

У Бањој Луци, априла 2021. године

А у т о р

1. КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЈА ЛГБТ

У литератури се истиче да сваки човјек има своје мишљење о хомосексуалности и да је више или мање увјерен да је једино оно исправно, те су отуда људи нетолерантни према другачијем мишљењу. Слично размишљају и истраживачи сексуалног понашања, те су зато оправдане примједбе да хетеросексуални истраживачи нису у стању да буду непристрасни истраживачи хомосексуалног понашања. Исто важи и за стручњаке који су хомосексуално оријентисани.² Можда ће ова публикација утицати на дјелимично ревидирање овог старијег става.

Иако је ЛГБТ наратив у задње вријеме присутнији у медијима, чини се да га општа јавност још увијек посматра кроз својеврсну искључивост, а један од узрока такве (површне и погрешне) перцепције је свакако и недовољно познавање основних постулата саме ЛГБТ заједнице и културе која произлази из ове заједнице, као и укоријењених предрасуда према овој заједници. Велики дио популације ЛГБТ заједницу и све што је у вези са њом перципира кроз (хомо)сексуални контекст, сматрајући га јединим елементом који условљава и креира ЛГБТ идентитет кроз различитост.³ Уколико се томе дода и фрагментарно, површно, искључиво, неинформисано перципирање (хомо)сексуалности припадника ЛГБТ заједнице, које је повезано са предрасудама, разумљив је погрешан и/или недовољно аргументован став о овој заједници који даље условљава и понашање према припадницима ЛГБТ заједнице, а индиректно и званичне ставове релевантних субјеката у друштву.

Чињеница је да ни припадници полиције нису имуни на предрасуде и стереотипе када је у питању ЛГБТ наратив, који су неријетко и дискриминаторски, што је изненађујуће, али и „логично“. „Логичност“ таквих ставова се може „објаснити“ чињеницом да је полиција свакако дио друштва, да дијели друштвене ставове и вриједносни систем друштва, те је илузорно очекивати да ће се припадници полиције издићи изнад (већинских) схватања друштва. Уколико се наведеном дода и перцепција да су припадници полиције свакако и конзервативнији од опште популације (што наравно не оправдава потенцијалну хомофобичност), онда се предрасуде и стереотипи према ЛГБТ заједници чине сљедственим. Међутим, не чини се логичним (потенцијални) дискриминаторски став полиције према ЛГБТ заједници, без обзира на то да ли јесте или није заснован на (личним) предрасудама полицајца или полиције (као институције или специфичне супкултуре) уколико се има у виду мисија полиције у друштву – служба заједници, заштита права и слобода, примјена закона, без обзира на било које својство чланова друштва, и у позитивном и у негативном смислу. Управо би полиција, усљед захтјева професије које произлазе из мисије полиције у друштву, требало да има изграђен сензибилитет

² Јоже Локар, *Хомосексуалност*, Медицинска сексологија, Медицинска књига, Београд, Загреб, 1988. године, стр. 453-467.

³ У публикацији, сексуални идентитет лица који се посматра искључиво или примарно кроз нехетеросексуалну оријентацију, атипичне полне карактеристике и родни идентитет жртве који се не поклапа са полом означавамо „ЛГБТ идентитетом“. Иако је јасно да ово није адекватан синоним, а поготово не одређење, користи се искључиво усљед јасноће, економичности и избјегавања честог понављања.

према свим угроженим групацијама у једном друштву, а поготово мањинама, и то још „непопуларним“, а ЛГБТ заједница је сигурно једна од таквих.

Усљед наведеног, могло би се закључити да је потребно информисати и едуковати јавност о битним аспектима ЛГБТ наратива како би се сама јавност, посматрана у општем смислу, али и кроз различите сегменте, (бар минимално) сензибилисала на субјектну егзистенцију и ЛГБТ заједнице као такве и самих припадника те заједнице, али и самог друштва. Наравно, информисање, едукација и сензибилизација опште јавности, али и стручне, по овом питању би свакако захтијевала обимнији и садржајнији напор, што није ни циљ, ни намјена ове публикације. Међутим, бар минимално информисање полиције из ове области свакако је неопходно како би се остварила неопходна сензибилизација полицијских службеника у циљу њиховог професионалног поступања према припадницима ЛГБТ заједнице.⁴

У том контексту, указале се на најосновније појмове у вези са ЛГБТ наративом, као и на засноване предрасуде и стереотипе о ЛГБТ заједници. Такође, сматрамо релевантним да се укаже и на историјски контекст ЛГБТ наратива како би указали да ово није помодарство (што јесте једна од предрасуда), али и да се увиди да су ЛГБТ припадници кроз историју имали веома запажено мјесто и улогу, без обзира на то да ли је у тим епохама или друштвима била присутна стигма према овој заједници, односно према њеним припадницима. Потребно је и скинути фаму око (де)криминализације хомосексуалног понашања која је још увијек присутна у нашој јавности (па чак и стручној), али и указати на феноменологију насиља које се чини(ло) према припадницима ЛГБТ заједнице. Наведено представља основ за указивање на општа (не специфична) права ЛГБТ заједнице.

1.1. Основни појмови у вези са ЛГБТ заједницом

У циљу информисања и (дјелимичне) едукације о заштити права ЛГБТ заједнице, чини се да је најбитније да се наведу и објасне одређени појмови који чине основу разумијевања ЛГБТ. Међутим, иако то дјелује једноставно, појављује се неколико питања: по којем критерију разграничити битне појмове и садржаје од оних мање битних, затим спорност објашњења одређених појмова, а присутна је и сумња од прихваћености објашњења циљној популацији.

⁴ Битно је нагласити да потреба за додатном едукацијом, а поготово сензибилизацијом полицијских службеника не проистиче из некакве „посебности“ ЛГБТ или њихове заједнице, односно из одређених карактеристика те заједнице и њених припадника који условљавају додатну специјализацију полицијских службеника (као што је то, нпр., потреба за додатном специјализацијом полицијских службеника у поступању према дјечи). Напротив, ЛГБТ заједница и њени припадници се ни по којим карактеристикама не разликују од других лица и потреба за додатном едукацијом и сензибилизацијом проистиче управо из предрасуда и стереотипа које друштво, а сљедствено и полицијски службеници имају према овој заједници. Најбољи примјер јесте активизам којим се тражи омогућавање уживања одређених права припадницима ЛГБТ заједнице – то нису никаква посебна, специјална права за ЛГБТ, већ су то права која уживају сви грађани, али се формално или фактички ускраћује припадницима ЛГБТ.

Примарно услед ограничења обима и циља публикације, определијели смо се за појмове за које сматрамо да су непознати или мање познати у јавности, али који су релевантни за садржај рада и циљну популацију. С обзиром на то да одређени сегменти ЛГБТ заједнице (још увијек) нису научно валоризовани и акламативно прихваћени у научној заједници (нпр. попут урођености сексуалне оријентације), а нужно је њихово одређење, определијели смо се за „компромисан приступ“, уз навођење и дијаметрално супротних од етаблираних и естаблишментских ставова. Циљ није да циљна популација властито врједносни систем и ставове прилагоди ставовима који проистичу из рада (мада није ни наодмет), већ да схвате и сходно томе властито професионално понашање прилагоде тим ставовима, чиме смо се водили приликом превазилажења потенцијалне сумње у прихваћеност датих објашњења циљној популацији. Другим ријечима, полицајци не морају да прихвате пријатељски став према ЛГБТ заједници, али морају да имају афирмативан и професионалан однос према ЛГБТ заједници и њеним припадницима.

Водећи се наведеним, требало би објаснити сљедеће појмове: сексуална оријентација, сексуално понашање, хетеронормативност, хомофобија, дискриминација, сексуални идентитет, хомосексуалност, геј, педер, лезбејка, бисексуалност, асексуалност, трансродност, ЛГБТ(И)Q, квир, сексуалне мањине, однос пола и рода, транссексуалност, трансвестит, интерсексуалност, феминизам, френдли, аутовање – „излазак из ормара“, стрејт...⁵

Један од базичних појмова које је потребно разјаснити да би се схватио ЛГБТ наратив је свакако идентитет. Иако се чини ноторним схватање идентитета, постоји доста недоумица. Идентитет се најједноставније може приказати као скуп карактеристика једне личности која га чини различитим (али и сличним) у односу на друге индивидуе. То је вањски садржај идентитета. Међутим, идентитет чини и онај садржај, односно она перцепција како индивидуа саму себе доживљава, без обзира на то да ли се тако (у потпуности) представља и према другима. На идентитет утиче мноштво фактора објективне (године, средина, образовање, поријекло, националност, професија), али и субјективне природе. Идентитет није фиксна категорија, већ (може и да) се мијења у релативно дужем периоду. Такође, идентитет (па чак ни спољни) не треба поистовјећивати са очекиваним друштвеним улогама, без обзира на то што преовлађујућа карактеристика која детерминише друштвену улогу утиче и на идентитет.⁶

⁵ Приликом дефинисања, образлагања и диференцирања појмова и садржаја, примарно, али не и једино коришћени су сљедећи извори: Група аутора, *Читанка од А до Ш о лезбејским и геј људским правима*, Лабрис, Београд, 2009. године; *Читанка ЛГБТ људских права*, Сарајевски отворени центар, Сарајево, 2012. године; Група аутора, *Појмовник ЛГБТ културе*, 2. допуњено и измијењено издање, Сарајевски отворени центар, Сарајево, 2014. године.

⁶ Нпр., не треба од хомосексуалног лица очекивати да се у потпуности понаша онако каквим се перципира друштвена улога хомосексуалаца (што је, опет, један од стереотипа о хомосексуалним лицима). Или, не треба очекивати од мушкарца да прихвати родну улогу коју му је друштво намијенило, односно ону улогу какву друштво намеће: како сматра да мушкарац треба да изгледа, какав треба да буде, шта да ради, чиме да се (не) бави... Надаље, не треба очекивати да ће неко ко се изјашњава као припадник једне нације или се чак и не изјашњава, али је по поријеклу припадник те нације, да у потпуности прихвати друштвене конвенције те нације (колико год то унифицирано посматрали).

Идентитет човјека чини мноштво мањих, фрагментарних идентитета који граде један његов идентитет којим се он представља према другима. Тај сегмент идентитета дјелимично утиче и на цјелокупан идентитет лица (интерсекционалност), али га не детерминише у потпуности, што је блиско везано и са очекиваним друштвеним улогама базираним око идентитета. Најбољи примјер је сексуални идентитет као дио идентитета једног лица.

Сексуални идентитет представља властиту перцепцију особе у контексту сексуалних склоности и сексуалног самоизражавања према јавности. Сексуални идентитет је скуп карактеристика којима се особа представља јавности у смислу сексуалности. Условљен је полом, родом, сексуалном оријентацијом, сексуалном самоспознајом и низом других карактеристика личности. Разумљиво је да не укључује само хомосексуални и хетеросексуални идентитет, већ и друге, а такође и сексуални идентитет особе може да варира током живота, у чему је релевантан показатељ тзв. Кинсијева скала сексуалности.

Кинсијева скала сексуалности је један од првих покушаја бројчаног одређивања сексуалности људи. По овој лествици, која има седам скалираних подиока, занемариво мали број људи је изразито хетеросексуалног (који се изражава бројем 0) или хомосексуалног опредјелења (означено бројем 6). Бројем 1 на скали се означавају већином хетеросексуални појединци, који имају и случајне хомосексуалне односе, бројем 2 хетеросексуални појединци, који имају хомосексуалне односе који су чешћи него случајни, бројем 3 се означавају бисексуалне особе, бројем 4 хомосексуални појединци који чешће него случајно имају и хетеросексуалне односе, те бројем 5 хомосексуалне особе које случајно имају хетеросексуалне односе. Такође, ова скала подразумијева да сексуалност људи није трајна категорија, већ да варира током година и у зависности од утицаја других фактора.⁷ Утемељитељ ове скале, сексолог Алфред Кинси, наводио је чак и резултате емпиријских статистичких истраживања којима је настојао научно валоризовати ову скалу.⁸ Иако су његови резултати касније доста оспоравани,⁹ несумњиво је утицао на другачију перцепцију сексуалности,

⁷ Интересантно је његово поређење сексуалности са водом из славине – како пуштањем воде на славини окретањем лијево и десно можемо добити безброј варијанти топле, односно хладне воде док само на крајевима имамо хладну, односно топлу воду (и то опет не крајње хладну, односно топлу воду каква постоји у природи), тако и међу људима постоји, односно варира мноштво облика (испољавања) сексуалности, а само крајности представљају хетеросексуалну и хомосексуалну оријентацију.

⁸ Из Кинсијевог узорка, 8% је оних који су упражњавали хомосексуалне односе у периоду од три и више година. Сљедећих 10% упражњавало је, више или мање, редовно хомосексуалне и хетеросексуалне активности. Међутим, Кинсијево највеће откриће било је да је 37% мушкараца имало бар једно хомосексуално искуство до нивоа оргазма. Додатних 13% осјећало је хомосексуалну жељу, али није предузело ништа да је оствари. Кинсијево истраживање је показало да је стопа хомосексуалности међу женама много мања. Око 2% жена је искључиво хомосексуално. Хомосексуална искуства имало је око 13% жена, док је 15% признало да је осјећало хомосексуалну жељу која није остварена. Ентони Гиденс, *Социологија*, Економски факултет Београд, 2003. године, стр. 142.

⁹ Тим истраживача 1994. године је објавио најсеобухватнију студију о сексуалном понашању у свијету након Кинсијевог извјештаја, под називом *Друштвена организација сексуалности: сексуално понашање у САД*. За разлику од Кинсијевих 37%, ова студија открива да је само 9% мушкараца имало хомосексуални однос до нивоа оргазма, само је 8% осјетило хомосексуалну

а сљедствено и хомосексуалности. Видљиво је да се према његовој скали сексуалност посматра као спектар, а не бинарно.¹⁰

Иначе, бинарно посматрање сексуалности (а првенствено пола и рода) је управо и узрок традиционалистичког посматрања и неразумијевања, а сљедствено и отпора према ЛГБТ наративу, што доводи и до дискриминације, па и насиља према ЛГБТ. Посматрање рода, а поготово пола и сексуалности кроз призму бинарности (а не спектра) је погрешна перцепција.¹¹ Сексуалност се не може посматрати бинарно (само као хетеросексуална и хомосексуална), а поготово не једнострано (гдје постоји искључиво хетеросексуална, а хомосексуална се посматра као девијација, док се остале негирају), већ она укључује мноштво варијација које чак и не морају бити фиксне током живота. Исто тако, и пол се посматра бинарно (мушки и женски пол) иако ће се касније видјети да ни то није адекватно. Поготово код рода бинарност није прихватљива концепција посматрања.

Када је у питању сексуални идентитет, битно је осврнути се и на „мит о идентитету“. Он подразумијева да једном исказана истополна еротичност нужно води преузимању типичних друштвених улога, односно типичних образаца сексуалног и друштвеног понашања.¹² Оваква перцепција о сексуалном идентитету није тачна. Из истополне еротичности или из повремениог или чак редовног упражњавања неког сексуалног чина не мора аутоматски да слиједи никакав посебан, а још мање трајан идентитет.¹³ Сексуални идентитет, као дио идентитета појединца много је садржајнија категорија која се формира током живота, те сексуалност чини само један сегмент тог идентитета, у оквиру чега је и сексуална привлачност. Надаље, истополна привлачност не подразумијева формирање сексуалног идентитета који ће појединца аутоматски подредити друштвеном и политичком покрету центрираном око тог идентитета.¹⁴ Односно, истополна привлачност не подразумијева да ће та особа прихватити свјетоназор и понашање других (већине) истополних лица или лица која имају истополну привлачност, а поготово не политичко-друштвени свјетоназор ЛГБТ покрета, већ ће се његов

жељу (у поређењу са 13%), а мање од 3% изјавило је да је имало сексуални однос са мушкарцем у протеклој години. Edward O. Laumann, et al., *The Social Organization of Sexuality: Sexual Practices in the United States*, University of Chicago Press, Chicago, 1994. године.

¹⁰ Хомофобични и необразовани појединци сексуалност посматрају искључиво бинарно, гдје на једну страну сврставају хетеросексуалну, а на другу хомосексуалну оријентацију. Чак и овако поједностављено посматрање сексуалности није лишено нелогичности – како посматрати бисексуалну оријентацију, а поготово како асексуалност.

¹¹ Наравно, више је разлога зашто се сексуалност, пол и род посматрају бинарно, а не као спектар. Људима је много лакше да ствари посматрају „црно – бијело“, као да нешто јесте или није, него да одређене појаве не могу да сврставају у крајности, кроз двије групације, већ морају да их посматрају (јер најчешће и не постоји потреба за сврставањем) кроз различите варијације које нису фиксне и строго оивичене, одредиве. Наравно, ово није везано искључиво за питање пола, рода и сексуалности.

¹² William H. DuBay, *Gay Identity: The Self Under Ban*, McFarland Publishing, 1987. године.

¹³ Jeffrey Weeks, *Sexuality and Its Discontents Meanings: Myths and Modern Sexualities*, Routledge and Kegan Paull, London, 1995. године, стр. 50.

¹⁴ Слободан Антонић, *Моћ и сексуалност: Социологија геј покрета*, Catena Mundi, Београд, 2014. године, стр. 108.

идентитет, заједно са властитим сексуалним идентитетом, развијати самостално, на шта утиче и мноштво других фактора.¹⁵

Хетеронормативност је естаблишментска, социјална и вриједносна претпоставка да су сви људи хетеросексуални, односно да је хетеросексуална оријентација идеална и једина исправна, те да су остале сексуалне оријентације само (веће или мање) варијације „једине“, „праве“ сексуалне оријентације (хетеросексуалности). Наведена претпоставка, с једне стране, имплицира негативан однос према особама друге сексуалне оријентације (који се креће од толерисања до активног прогона), док, с друге стране, јавни дискурс и званичну политику посматра и креира кроз хетеронормативне оквире занемарујући, или чак и онемогућавајући другачији поглед.¹⁶ Хетеронормативност се жестоко критикује од стране геј заједнице јер сексуалну оријентацију посматра као трајну и бинарну, иако може и да варира током живота индивидуе. Такође, одређена истраживања (која ће се касније поменути) указују и на то да дио људи током живота има сексуалну оријентацију која се не може искључиво подвести под хетеросексуалну, хомосексуалну или бисексуалну. То значи да појединац има доминантну сексуалну оријентацију која преовлађује и утиче на његов сексуални идентитет, али у већој или мањој мјери има и другачије сексуалне склоности које не упражњава или их потискује. Из хетеронормативности

¹⁵ Довољно је повући само једну паралелу да се види колико је мит о идентитету у суштини, управо то – мит: Ни сви мушкарци немају и не прихватају унифициран свјетоназор који би се окарактерисао као „мушки“ (нити такав постоји), нити све жене прихватају и имају унифициран свјетоназор који би се центрирао око нечега што би се звало „женски свјетоназор“.

¹⁶ Хетеронормативност се од стране хетеросексуалне популације сматра подразумијевајућим, па често и не виде у чему је „проблем“ са хетеронормативношћу, односно не перципирају друштвени и културолошки наратив који хетеронормативност гради. Хетеронормативност једноставно онемогућава да се, због дубоко укоријењених културолошких и друштвених табуа, сагледа и „друга страна“, а поготово онемогућава да се она прихвати и као исправна. Да би се адекватније сагледао утицај хетеронормативности на негативну, или бар на неодобравајућу слику о ЛГБТ наративу у друштву, даће се један осврт на културолошку и цивилизацијску парадигму која је коријен актуелне нормативности у друштву (која није у директној вези са ЛГБТ наративом, али има утицај и на то). Нпр., актуелни друштвени и културолошки обрасци понашања, а дјелимично и систем вриједности у нашем друштву је у немалом броју условљен медијском сликом која имплицира „западне вриједности“, иако је упитно колико су те „вриједности“ и саме прихваћене на Западу. Ова (англо)евроцентрична нормативност свакако онемогућава да сагледамо културолошке и вриједносне обрасце који нису укоријењени на европским или америчким „вриједностима“, па чак ни на античким или хришћанским (за које се вјерује да представљају цивилизацијско исходиште за савремену европску и америчку културу, па сљедствено и за нашу), иако и друге цивилизацијске парадигме не само да постоје, него их и баштини бројнија популација човјечанства. Нпр., за Америку се каже да ју је „открио“ Колумбо, иако је разумљиво да је на подручју Америке много прије њега постојала напредна цивилизација, из чега произлази да ју је он „открио“ искључиво европској цивилизацији. Слично је и за „откриће“ Африке. Духовност Европљана је детерминисана хришћанством (без обзира на хришћанске деноминације у Европи) и у занемаривој мјери античким вјеровањима (која су, опет, основа или сегмент хришћанства), међутим, становништво већег дијела Азије има потпуно другачији приступ и баштини другачији концепт духовности. Такође, тек однедавно се у медијима, па и у стручној јавности појављују и информације о исламском средњевјековном наслеђу и утицају на Европу и „европске вриједности“. Занимљиво је поменути да те цивилизацијске парадигме имају битно другачије гледиште и на сексуалност и на ЛГБТ наратив од „нашег“, евроцентричног и (про)америчког. Разумијевање (и прихватање) да „ми“ нисмо „центар свијета“, да нисмо „први“, а поготово не „једини“ је исходиште за прихватање „другачије“, „атипичне“, „нетрадиционалне“ сексуалности.

проистиче хетеросексизам – став и увјерење да је једино хетеросексуална оријентација „леgitимна“ и „ваљана“. Хетеронормативност не треба поистовјеђивати са хомофобијом, нити са (хомо)сексуалном дискриминацијом, мада има одређене елементе који су заједнички (заједничко исходиште).

Хомофобијом се означава ирационалан страх, нетолерантност и предрасуде према особама које нису хетеросексуалне оријентације. Настаје као реакција на непознато и/или различито које расте уз неадекватну социјализацију и образовање, повезано са несигурним, неформираним или са неафирмисаним сексуалним идентитетом. Манифестује се на различите начине почев од неодобравања сексуалног понашања ЛГБТ припадника до психичког и физичког насиља према ЛГБТ припадницима. Најконкретнији облик хомофобије јесте мржња према ЛГБТ наративу, због чега је сам термин и погрешан, односно неподесан да објасни испољавање онога што се назива хомофобијом.¹⁷ Хомофобија се јавља и као бифобија (мржња према бисексуалним лицима), роднофобија (мржња према трансродним лицима), трансфобија (фобија према транссексуалним лицима, која укључује и роднофобију), интерфобија (фобија према интерсексуалним лицима) која се појављује и у оквиру ЛГБТ заједнице. Посебан аспект хомофобије је интернализирана или аутохомофобија (самомржња). Многобројни су фактори хомофобије, али се најзначајнијим сматрају:

- пол (мушкарци имају негативније ставове према хомосексуалним особама, а њихови ставови према гејевима су негативнији него према лезбејкама),¹⁸
- старосна доб (млади и старије особе имају негативније ставове према хомосексуалним особама од особа средње животне доби, а највеће сексуалне предрасуде имају особе старије доби),
- ниво образовања (особе са вишим нивоом образовања су толерантније према ЛГБТ),
- врста образовања (нпр. иако се наводи да улога високошколског образовања на том пољу још увијек није најјаснија, диференцира се повезаност са предметима, те се наводи да студенти који су похађали предмете који специфично обрађују питања хомосексуалних особа, имају позитивније ставове према хомосексуалним особама),¹⁹

¹⁷ Дио аутора сматра да је хомофобија неадекватан термин, јер етимолошки не одражава мржњу, агресију и насиље према хомосексуалним лицима што је најконкретнији облик испољавања хомофобије. Односно, хомофобија је, као страх, само узрок те мржње и агресије. Стога се предлаже термин хомонегативност као пуко неодобравање хомосексуалности и активности усмјерене ка томе. Walter Hudson, Wendell Ricketts, *A strategy for the measure of homophobia*, Journal of Homosexuality, број 5, 1980. године, стр. 357–372.

¹⁸ Интересантно мишљење о томе је сљедеће: „Коријен ове разлике је у сексизму. Женска сексуалност се не сматра пријетећом јер не сматрамо женску сексуалност нечим озбиљним. Људе много више узнемирава мушко-мушки сексуални однос због перцепције како је један мушкарац третиран као жена, а то се сматра грозним и деградирајућим.“ www.voxfeminae.net/vjestic/vjestic-list/170-robyn-ochs-biseksualnost. Накнадно ће се видјети и да је једна од предрасуда (хетеросексуалних мушкараца) према геј мушкарцима управо да су они искључиво субмисивни, односно да преузимају подређене сексуалне улоге за које сматрају да су мање вриједне, односно деградирајуће, те да стога припадају женама.

¹⁹ У овом контексту, интересантно је да студенти тзв. *criminal justice* програма у САД имају негативније ставове о хомосексуалним лицима од студената других програма, о чему ће накнадно бити више ријечи.

- познанство и пријатељство са особама хомосексуалне оријентације се јавља као значајан корелат ставова према хомосексуалним особама,
- политичка идеологија (конзервативци и републиканци у САД показују већи проценат хомофобних ставова),
- религиозност (без обзира на то која је религија у питању, особе које себе доживљавају као религиозне показују много већи степен хомофобије).²⁰
- постоји снажна корелација између између богатства и развијености државе и изражене хомофобије – богатије и развијеније државе показују мању хомофобију.²¹

Дискриминација ЛГБТ особа је широк спектар ограничавања или онемогућавања уживања основних права и слобода припадницима ЛГБТ заједнице услед њихове другачије сексуалне оријентације или понашања, атипичног родног идентитета и родног изражавања и полних карактеристика. Дискриминација може бити према појединцима, али и према цјелокупној заједници, а може бити и нормативна, институционална, естаблишментска, друштвена, парцијална, сегментирана... Дискриминација не мора бити повезана са насиљем, али често дискриминаторски однос у друштву, а поготово од релевантних субјеката државе и друштва подстиче хомофобију и континуирани дискриминаторски однос перципира кроз негативни вриједносни став друштва, што може резултирати насиљем према ЛГБТ заједници. Треба разликовати дискриминацију и предрасуде. Предрасуде су ставови засновани на стереотипима, заблудама, погрешним и непотпуним информацијама, те незнању и необразовању, док је дискриминација конкретизација предрасуда у пракси.

Под сексуалном оријентацијом се подразумејева преовлађујућа физичка, емоционална и сексуална склоност која може бити према особама истог и/или супротног пола, услед чега имамо хетеросексуалну оријентацију (ка особама различитог пола), хомосексуалну оријентацију (ка особама истог пола) и бисексуалну оријентацију (ка особама оба пола).

Од сексуалне оријентације треба разликовати сексуално понашање. Под сексуалним понашањем се подразумејева изабрани облик сексуалне активности, односно сам чин секса које упражњава појединац у релативно дужем периоду. Сексуално понашање је резултат и сексуалне оријентације, али и избора што значи да на њега појединац може утицати. Иако најчешће јесте, не мора бити идентично са сексуалном оријентацијом (нпр. хетеросексуалне особе у затвору или у другим сличним истополним заједницама могу упражњавати хомосексуалне односе, али изласком из затвора бирају да ли ће наставити са хомосексуалним или хетеросексуалним односима). Такође, лица могу и да немају сексуално искуство или да не упражњавају сексуалне односе (у релативно дужем периоду), али имају етаблирану сексуалну оријентацију.

Хомосексуалност је облик сексуалне активности у којој је сексуална жеља и активност усмјерена ка особама истог пола. Хомосексуалац је термин

²⁰ Опширније у: Ирма Ковчо-Вукадин, *Ставови студената Високе полицијске школе о особама хомосексуалне оријентације*, Криминологија и социјална интеграција, Загреб, број 2, 2015. године, стр. 175-180.

²¹ Истраживање *Pew Research Center* из 2019. године.

који се користио за мушке припаднике који имају сексуалну жељу према мушкарцима и који упражњавају сексуалне активности са мушкарцима, али се у задње вријеме сматра неадекватним, па и увредљивим и користи се термин геј. Термини хомосексуалност и хомосексуализам нису синоними. Термин хомосексуализам се сматра застарјелим и увредљивим за геј заједницу, с обзиром на то да сугерише да је хомосексуализам болест (од које се треба лијечити), имајући у виду да је током претходног вијека (до 1990. године) овај термин био медицински термин којим се истополна сексуална оријентација посматрала и означавала као болест.²²

Данас ријеч „хомосексуалност“ може имати три различита значења, мада они који је изговарају или слушају нису потпуно свјесни разлика између њих: поступање (гдје се подразумијева упражњавање хомосексуалних односа, иако се саме особе које га упражњавају углавном не перципирају као хомосексуалне особе), стање (гдје се хомосексуалност посматра као болест, као болесно стање, као карактеристика коју лице има, а не нешто што он само ради), улога (коју особа прихвата као скуп карактеристика који умногоме детерминишу и његов идентитет, углавном баштине особе које прихватају геј идентитет). И именица хомосексуалац заправо има три значења: она означава или некога ко се упушта у посебну врсту понашања; или некога коме је својствено посебно стање; или некога ко игра посебну друштвену улогу. Међутим, данас у већини западних земаља постоји склоност да се та три значења стопе у једно и да се понашање, стање и друштвена улога сагледавају као различити видови једне исте појаве: „Хомосексуалци раде то што раде зато што су то што јесу и због тога их увијек можемо препознати по њиховом типичном стилу живота.“²³

У модерној западној култури, на основу класичне студије²⁴, разликују се четири типа хомосексуалности:

1. Успутна хомосексуалност се односи на пролазни хомосексуални сусрет који нема знатан утицај на укупни сексуални живот неке особе. Примјер за то је заједничко дјечачко мастурбирање.
2. Ситуациона хомосексуалност²⁵ подразумијева хомосексуално понашање хетеросексуалних особа (или особа које су претходно имале хетеросексуално понашање и склоности), али усљед немогућности или ограничења упражњавања редовних хетеросексуалних односа прибјегавају хомосексуалном понашању. То се често дешава у затворима, касарнама и другим затвореним истополним заједницама и прије се сматра замјеном за хетеросексуално понашање него трајним

²² Као синоними, поготово током историје, за означавање истополне привлачности су се користили и термини попут „грчке љубави“, „хомофилије“, „уранизма“, затим одреднице попут „трећег“ или „средњег пола“, као и термини религијског карактера са директном негативном вриједносном одредницом попут „содомије“, „противприродног блуда“, „истополне блудности“, „злочинства блудности“, злочинство „супрот нарави“, „гријеха против бога“, „одвратне неморалности“... Накнадно ће се разјаснити да ово нису синоними, нити одређују садржај појаве.

²³ Ервин Хаберле, „Хомосексуалност“: од понашања до стања – двапут тамо и двапут овамо, Реч, Часопис за књижевност, културу и друштвена питања, број 67.13, 2002. године, стр. 287.

²⁴ Keneth Plummer, *Sexual Stigma: An Interactive Account*, Routledge and Kegan Paul, 1975. године.

²⁵ Исправнији је термин ситуационо хомосексуално понашање, имајући у виду његово трајање.

опредјељењем. Пружањем прилике за хетеросексуалним партнерима, враћају се хетеросексуалним активностима. Ситуациона хомосексуалност није што и хомосексуална оријентација, јер укључује само хомосексуално понашање, те дјелимично оповргава тезу о урођености хомосексуалне оријентације.

3. Персонализована хомосексуалност односи се на појединце који преферирају хомосексуалне активности, али су изоловани од група у којима се овакво понашање лако прихвата. Таква хомосексуалност представља тајну активност која се скрива од пријатеља и колега.
4. Хомосексуалност као начин живота односи се на појединце који су аутовани и који су у везама са људима сличне оријентације што представља значајан аспект њиховог живота.

Геј²⁶ је термин којим се самоидентификују мушкарци хомосексуалне оријентације, као и пожељни комуникациони термин за идентификацију мушкараца хомосексуалне оријентације од стране не само „стрејт“ лица, већ и других особа у оквиру ЛГБТ заједнице. Иако је термин енглеског језика (али потиче из француског), преузет је и у оквиру ЛГБТ заједница ван енглеског говорног подручја, те се у српском језику користи и као именица и као придев. Предност ријечи „геј“ је њена интернационална раширеност, осјећај да је релативно савремена, а опет не радикално „тренди“ (што би учинило да и изађе из моде).²⁷

У литератури, поготово медицинској, може се пронаћи и одредница „МсМ“, скраћеница за мушкарце који имају сексуалне односе са мушкарцима која је настала са идејом да опише понашање без обзира на идентитетску ознаку којом се описује. Поред геј и бисексуалних мушкараца, обухвата све хетеросексуалне мушкарце који повремено, из различитих разлога, имају сексуалне односе са мушкарцима, без обзира на то да ли себе доживљавају као геј или бисексуалне.²⁸

Педер је увредљив термин којим хетеросексуална популација настоји да означи, стигматизира, омаловажи и увриједи геј особу.²⁹ Поред тога што је

²⁶ О генези овог термина у: Група аутора, *Читанка од А до...*, *Оп. цит.*, стр. 56-58, 113.

²⁷ Гејевима се називају искључиво мушкарци који осјећају привлачност према мушком полу. С обзиром на то да дио заједнице избегава овај термин („зато што је страни термин, а не наш“), алтернатива може бити и коришћење, умјесто термина хомосексуалац, термина хомосексуална лица чиме се наглашава њихова личност и људскост. С друге стране, иако етимолошки тачан, хомосексуалним лицима, а поготово гејевима се не називају лезбејке.

²⁸ Јелена Зулевић, *Приручник за ЛГБТИО+ сензибилисан приступ у здравственој заштити*, Асоцијација Дуга, Шабац, 2020. године, стр. 7.

²⁹ На интернету, али и у јавном говору се могу наћи примјери да се геј мушкарци између себе ословљавају педерима (или се лезбејке међусобно ословљавају „лезбама“) и то им не представља проблем, односно то не сматрају увредом. Међутим, уколико им се стрејт особе тако обрете то сматрају увредом (или увредом сматрају коришћење овог термина у специфичном контексту). Другим ријечима, изузетно је битан контекст у којем се користи овај термин. На то често и сами гејеви и лезбејке указују – уколико неко користи термин педер или лезба, па чак и у њиховом присуству, неће се увриједити уколико их корисник тиме не жели увриједити (или је то резултат незнања). Иако дјелује дволечно и недоследно, постоји још доста сличних примјера: Албанци се вријеђају када их Срби на Косову и Метохији називају Шиптарима, иако они себе са поносом називају Шиптарима (што значи дјеца орлова, орлићи), Срби се увриједе када их припадници других нација у БиХ називају четницима, али националистички експонирани Срби воле да их други Срби посматрају као четнике, односно баштанике четничке традиције. Слично је и са термином усташе.

увредљив, он се у контексту означавања геј мушкараца и неправилно користи. Наиме, овим термином се у античко вријеме означавао старији мушкарац који је имао доминантну, активну позицију у сексуалном односу са млађим мушкарцем. Овај однос се називао педерастичка. Међутим, погрешно се сматра да се он односи искључиво на хомосексуални однос старијег и млађег мушкараца. Поред овог сегмента, педерастичка је обухватала и активности којима је старији, искуснији и социјално етаблиранији мушкарац млађег мушкараца подучавао свим животним активностима, култури, умјетности, политици, науци. Другим ријечима, педерастичком се означавао друштвени однос између старијег и млађег мушкараца уз којег је млађи мушкарац сазријевао и социјализовао се полако улазећи у свијет одраслих.³⁰ Наведено је укључивало и сексуалну компоненту, али се није само на томе базирало.

Лезбејка је жена која има сексуалну жељу према женама и која упражњава сексуалне активности са женама.³¹ Многе теоријске студије, романи, пјесме, новинске колумне, на академски, популаран или ироничан начин промишљају о лезбејским идентитетима, распоређујући жене, намјерно или несвјесно, у стереотипне категорије. Различита су и мишљења самих лезбејки о оваквом шаблонском сврставању, и крећу се од одобравања, преко благонаклоног иронијског коментарисања, па до оштрог и аргументованог одбацивања подјела лезбејки на „врсте“. Иако крута, класификација свакако није довољна да опише родне, полне, идеолошке или сексуалне разноликости неке особе, јер спутава и своди идентитете на стереотипно приказивање. Ипак, шест најстаријих и најпознатијих (дакле, најстереотипнијих) класификација лезбејског идентитета су: *butch* (буч), *femme* (фем), *lipstick* (липстик), *soft butch* (софт буч), *stone butch* (стоун буч), *stone femme* (стоун фем).³²

³⁰ Други назив за овај друштвени и сексуални однос је био „грчка љубав“. У овом односу зрео мушкарац је био „учитељ“ који је своје искуство и теоријско знање о сексуалности, али и о моралним и етичким врлинама, ратничкој храбрости и пријатељству, преносио на свог млађег љубавника – дјечака. Због ових разлога је у античкој Грчкој, примарно у Атини, педофилија била у функцији педагошког васпитања, прихваћена од стране појединих аристократских кругова. Њен је основни циљ био формирање „добрих, поштених, васпитаних, лијепих и згодних“ дјечака, који се требају формирати у часне грчке грађане. Познато је да су Софокло, Пиндар и Есхил подржавали овакав однос између учитеља и адолесцената (ефеба). То су могли бити дјечаки од 12 до 17 година. Овакав законски прихватљив однос морао је бити санкционисан ако би се наставио након почетка раста браде код младића. Ипак, већи дио ондашњих мислећих људи, пјесника, филозофа, сматрао је да је ова појава неприхватљива. Међу њима истицао се Аристофан, који је подједнако осуђивао и педофилију и хомосексуализам. Аднан Бусулачић, *Предмети и прикази еротског садржаја из античке збирке Земаљског музеја Босне и Херцеговине*, Годишњак АНУБиХ, Сарајево, 2016. године, књига 45, стр. 128.

³¹ Старији назив који се користио јесте и трибадизам. Настао је од грчке ријечи *tribein* које значи трљање (једно о друго). Међутим, и етимолошки, а поготово садржајно, трибадизам је рестриктиван термин за означавање женске истополне привлачности и сексуалних односа. Наиме, под трибадизмом се подразумијевао искључиво сексуални акт између двије жене, и то сам чин секса гдје једна жена у другу продире вјештачким пенисом или гдје се оне међусобно трљају полним органима сматрајући да им је клиторис довољно велик да има улогу пениса. Из наведене перцепције трибадизма, која је била присутна и у стручној јавности све до XX вијека, видљиво је да се негира емотивна страна женске истополне привлачности, односно своди се искључиво на међуженски сексуални акт, док се, с друге стране, сексуални однос између жена и вулгаризује и ниподоштава јер се посматра кроз мушко задовољство.

³² Листа је у стварности дугачка, а за даље истраживање о сексуалним, полним, родним и идеолошким разликама међу лезбејкама, препоручује се претраживање интернета кроз кључне термине или

Бисексуалци су људи који формирају релативно трајну физичку, романтичну и/или емоционалну привлачност и према лицима супротног пола и према лицима истог пола, тј. лицима пола попут свог и лицима пола другачијег од властитог. Бисексуалност није синоним за полиаморију (ни промискуитет). Индивидуални бисексуалци могу бити у целибату, моногамни, немоногамни исто као стрејт, лезбејке и гејеви.³³ Присутна је током историје и испољава се кроз различите „праксе“.³⁴ Облик хомофобије према бисексуалним лицима се назива бифобијом и није лишен испољавања ни у оквиру ЛГБТ заједнице.

Асексуалност је четврти облик сексуалности, уколико се сексуалност посматра кроз хетеронормативност, а подразумејева „оријентацију“ лица које сексуално понашање сматрају непривлачним или које су индиферентне према томе. Неки тврде да је асексуалност привремена појава и да се током живота сексуална жеља ипак јавља, док други заступају тезу да је асексуалност уписана у гене и да је релативно трајнија појава. Посебан аспект асексуалности јесте демисексуалност, односно изостанак сексуалне жеље и узбуђења без потпуног упознавања партнера. Претпоставља се да је асексуалних особа око 1% популације.³⁵ Као и гејеви и лезбејке, тако се и асексуална лица суочавају са неразумијевањем, дискриминацијом и насиљем,³⁶ па чак и од стране других ЛГБТ лица која обезвређују однос без сексуалног контакта.³⁷

синтагме: *dykes with dicks, queer butches, aggressive femmes, guys with pussies, F2Ms, lesbians who like men, daddy boys, gender queens, drag kings, bulldaggers, women who fuck like boys, women who fuck boys, dyke mommies, transsexual lesbians, male lesbians, baby dyke, cyber lesbian, genderqueer lesbian, cyberdyke, soft stud, hard butch, gym queen, tomboy femme, hasbian, post lesbian...* Јасмина Чаушевић, *Лезбејски идентитети: перверзија, лезбејске психоаналитичарке и (стереотипне?) идентификације*, Читанка ЛГБТ људских права, Сарајевски отворени центар, Сарајево, 2012. године, стр. 60.

³³ Јадранка Ђузулан, *Бисексуалност*, Читанка ЛГБТ људских права, Сарајевски отворени центар, Сарајево, 2012. године, стр. 73.

³⁴ Према томе се дијели на: одбрамбену бисексуалност (одбрана од хомосексуалности у друштвима гдје је она стигматизована), латинску бисексуалност (инсертивна улога мушкараца у одређеним медитеранским културама), ритуалну бисексуалност (као што је случај на Папуа Новој Гвинеји, гдје млади мушкарци изводе орални секс над старијим и гутају њихово „маскулинизирајуће“ сјеме као дио ритуала иницијације), вјенчану бисексуалност (када је особа у браку и има секс са особом истог пола), ситуациону бисексуалност (секс са партнером истог пола у затворима или за новац), праву бисексуалност (подједнак интерес за особе оба пола), експерименталну бисексуалност и техничку бисексуалност (са партнером који може бити обучен као припадник другог пола). Теа Николић, *Бисексуалност: задовољства дезоријентације или наставак несигурности*, Како се оријентишемо?, Дево, Београд, 2004. године.

³⁵ Julie Sondra Decker, *The Invisible Orientation: An Introduction to Asexuality*, Carrel Books, New York, 2014. године. Асексуалност не треба мијешати са хипосексуалношћу. Док је асексуалност сексуална „оријентација“, дотле је хипосексуалност дијагноза – либидо је снижен, а жеља за сексом готово непостојећа. Асексуалност није исто што и сексуална апстиненција и дјевичанство (невиност). Лица која сексуално апстинирају имају сексуалну жељу (која, додуше, може бити и увелико умањена, неријетко и аутосугестијом), али је не упражњавају (иако имају прилику), нити се труде, из различитих разлога (религиозних, медицинских, културолошких). Један од облика сексуалне апстиненције (из религиозних разлога) јесте и целибат, што значи да ни он не представља нужно облик асексуалности.

³⁶ У поређењу са дискриминацијом коју доживљава ЛГБТ заједница, дискриминација асексуалних лица је виша што се приписује томе да се од свих сексуалних мањина асексуални посматрају као најмање „људски“ због наведеног недостатка емоција. Асексуална лица доживљавају и дискриминацију од религиозних и десно оријентисаних лица, који би уобичајено подржали сексуалну апстиненцију. Милица Батричевић, Андреј Цветић, *Асексуалност: изван мисливе сексуалности*, Феминистички форум Филозофског факултета: изабрани радови из студија рода, Институт за социолошка истраживања, Београд, 2016. године, стр. 136.

³⁷ Lorca Jolene Sloan, *Ace of (BDSM) clubs: Building asexual relationships through BDSM practice*, Sexualities, 2015. године, број 5-6, стр. 551.

Блиско везано за сексуалну оријентацију и сексуално понашање јесте и пансексуалност (омнисексуалност) – сексуалност која се односи и на сексуално понашање (али које је повезано и са сексуалном оријентацијом као петим обликом сексуалне оријентације) које се не ограничава, односно није условљено полом, сексуалном оријентацијом и понашањем, те родним идентитетом другог или других лица. Пансексуалност превазилази концепт и пола и рода и сексуалне оријентације и сматра га ирелевантним (или мање битним) за сексуално понашање, али и за сексуалну привлачност. Не треба се поистовјеђивати са бисексуалношћу (јер је она условљена привлачношћу истом и супротном полу) и умногоме је надилази – карактерише се као „привлачност свима и свему“. Пансексуалност није што и полиаморија (вишељубље). Полиаморија је емотивна, романтична и сексуална приврженост једног лица према више лица, али супротног пола.

ЛГБТ је акроним (настао од почетних слова) ријечи лезбејка, геј, бисексуалац, транс(родност). Овим акронимом, који у савременом енглеском, али и у српском језику има статус непромјењиве именице, означава се популација (не нужно и заједница) гејева, лезбејки, бисексуалних лица, трансвестита, трансродних и транссексуалних лица. Другим ријечима, ЛГБТ означава мањинску групацију у општој популацији која се базира на сексуалности (посматраној у ширем смислу), односно на „атипичној“, „нетрадиционалној“³⁸ сексуалности, сексуалности која није већинска у популацији. Поред тога, базира се и на другачијем, „атипичном“ родном идентитету, као и на „атипичним“ полним карактеристикама. Погрешно је ЛГБТ заједницу означавати као нехетеросексуалне припаднике, односно као припаднике који баштине нехетеросексуалну сексуалност.

ЛГБТИ и ЛГБТИQ су рјеђе коришћени акроними којима се, поред претходно наведених, обухватају и интерсексуална лица и квир популација. Овим акронимима се наглашава да ЛГБТ заједницу чине и интерсексуалне особе и квир популација, иако су оне обухваћене и изразом ЛГБТ, али није изричито видљиво из акронима. У овом контексту се често користи и акроним ЛГБТ+ или ГЛБТ, као и слични акроними.³⁹ У задње вријеме се користи и акроним ЛГБ или ГЛБ чиме се упадљиво изоставља транс одредница, односно транс лица из ове заједнице, јер се сматра да су њихови проблеми, а поготово начини рјешавања и циљеви активизма умногоме специфичнији и да на одређени начин и не морају бити нужно комплементарни активизму особа формираних око атипичне сексуалне оријентације (ЛГБ).⁴⁰ И поред наведеног,

³⁸ У Русији се, поготово у естаблишменту, вјероватно под утицајем политичке коректности, све више користи термин „нетрадиционална сексуалност“, под којом се не подразумијева само нехетеросексуална оријентација, већ и родни изражај који није у складу са полом, те лица са атипичним полним карактеристикама.

³⁹ Примјетно је да се све донедавно у акронимима није користила одредница која би наговјештавала и асексуална лица. То говори колико су „невидљиви“ и у друштву, па чак и у ЛГБТ заједници (у хомохијерархији заузимају мјесто на зачелу) и доскора им није придавана никаква пажња. Међутим, с обзиром на то да су и они изложени(ји) дискриминацији, па и насиљу, у САД-у и у Великој Британији је асексуалност уведена као антидискриминациони основ. Elizabeth Emens, *Compulsory Sexuality*, *Stanford Law Review*, број 2, 2014. године.

⁴⁰ Међутим, примјетно је и да се у активизму, али и у научној и истраживачкој литератури све више даје ангажман на специфичне проблеме трансродних и транссексуалних лица. Примјетан

рјеђе се користе у литератури и у јавном говору, услед чега ће се и овдје користити термин ЛГБТ да означи заједницу гејева, лезбејки, бисексуалних лица, трансвестита, трансродних, транссексуалних, интерполних лица.

Квир (*queer*) је термин којим се означава хетерогена група лица којима је једино заједничко да (желе да) живе ван традиционалних сексуалних норми дефинисаних хетеросексуалним стереотипима. Поред припадника ЛГБТ заједнице, инкорпорира и хетеросексуалне припаднике који живе ван традиционалних хетеронормативних образаца. Поистовјећивати ЛГБТ и квир заједницу је погрешно. ЛГБТ заједница је условљена искључиво сексуалном оријентацијом и понашањем, „атипичним“ полним карактеристикама и родним идентитетом, док је квир заједница дефинисана и сексуалним идентитетом и атипичним, нестандартним нормама понашања и живљења. Разумљиво је да је квир популација бројнија од ЛГБТ заједнице. Такође, квир заједницу не треба поистовјећивати са геј покретом, иако му је она квалитативна и квантитативна база.

Припадници ЛГБТ се често називају сексуалним мањинама. Међутим, постоје спорења у коришћењу овог термина и то од стране конзервативних, националистичких, религиозних, десничарских кругова. Аргумент за наведено проналазе у тврдњама да се традиционални појам „мањина“ везује за етничку, националну или религиозну мањину, услед чега те мањине и добијају одређена колективна права и слободе. Поборници овог мишљења сматрају да припадници ЛГБТ заједнице не потпадају под те колективитете, те да не треба да добију статус мањине, а према томе ни да имају посебна права и слободе, сходно том свом статусу (који им се оспорава). Другим ријечима, сматрају да им се подвођењем под статус мањине неоправдано проширују права колективитета. С друге стране, термин сексуалне мањине чак није ни адекватан, јер се под њега не подводе, термилошки, и „полне мањине“, односно лица „атипичних полних карактеристика“ (интерполна лица), већ само лица „атипичне“ сексуалне оријентације (гејеви, лезбејке, бисексуална лица). Такође, не подводе се ни трансродна лица као лица „атипичног“ родног идентитета.

Полне карактеристике (обично) се дијеле на мушке и женске. Полне карактеристике могу бити примарне и секундарне. Примарне полне карактеристике подразумијевају оне с којима се рађамо, дакле хромозоме, полне хормоне, полне жлијезде те вањске и унутрашње гениталије. Секундарне полне карактеристике подразумијевају оне које су видљиве на тијелу и развијају се касније достизањем полне зрелости, нпр. груди, раст длака на лицу и тијелу, промјена гласа. Варијације у полним карактеристикама немају везе са сексуалном оријентацијом и родним идентитетом, мада се сва три нивоа преплићу у формирању личности.⁴¹

је подређени положај питањима интерсексуалности, али се и он потенцира у задње вријеме. Асексуалност још увијек и у стручним радовима и у активизму остаје најневидљивија и најнепопуларнија мањина међу „невидљивим и непопуларним мањинама“.

⁴¹ Вања Бурић, *Тијела која надиласе бинарност 2: Истраживање о правима интерполне дјеце у здравственом систему Босне и Херцеговине*, Сарајевски отворени центар, Сарајево, 2020. године, стр. 8.

Пол особе се одређује на основу полних карактеристика, репродуктивних органа и функција. Може бити мушки, женски и интерсексуални пол, иако је естаблишментски (претежно, али не и једино) прихваћен само мушки и женски,⁴² што има импликације нормативно-правне, али и социјалне природе.⁴³ Доскора је пол био непромјењива карактеристика лица (која је, као таква, чинила и садржај идентитета лица у криминалистичком смислу), међутим, у задње вријеме је он релативно промјењива категорија, с обзиром на то да се медицинским путем пол може прилагодити („промијенити“).⁴⁴

Одступање полних карактеристика од типичне бинарне подјеле на мушке и женске назива се интерполност и она може имати различите облике. Интерсексуални пол⁴⁵ је пол лица које има одређене биолошке (хромозоматске,

⁴² Прије три године у Њемачкој је усвојен документ којим је озакончено увођење ознаке у матичним књигама за интерполну новорођенчад. Тим актом, Њемачка је постала прва држава у Европи која је признала интерполна лица као посебан пол. Додуше, признање није директно, с обзиром на то да се одлуком у родном листу омогућава да се новорођеној особи, поред мушког и женског пола, може навести и „остали“, односно „промјењив“ пол. У Њемачкој је иначе од 2013. године било омогућено да се ова одредница у матичним књигама остави празна. Уставни суд је потврђивањем одлуке навео да се њоме штити идентитет особа које свој пол не могу дефинисати ни као мушки, ни као женски, с обзиром на то да код њих и хромозоми упућују на то да нису ни жене ни мушкарци. На тај начин се законом признаје да постоје особе које нису ни мушко ни женско или су обоје, те да се ни биолошки не уклапају у бинарни концепт мушко – женско. Ово има импликације и на родитеље дјете који не морају брзо донијети (понекад исхитрене) одлуке о медицинском прилагођавању пола новорођеног дјетета. На сличном озакончењу интерсексуалног пола ради се и у Аустрији и у Холандији.

⁴³ Ово може да доведе и до апсурдних ситуација. Илустративан је примјер спорт, а поготово Олимпијске игре. Наиме, на спортским такмичењима, прије свега, на Олимпијади није новост да се одређени такмичари подвргавају одређеним прегледима, па и тестирањима како би се утврдило којег су пола. Поједине атлетичарке са природно високим нивоом тестостерона морају да учествују на тркама у мушкој конкуренцији (!) или морају да промијене дисциплине у којима се такмиче (односи се на трке од 400 до 1 600 метара) или морају да узимају одређене лијекове како би (за шест мјесеци) смањили (и тако одржавали) ниво тестостерона. Наведено се објашњава разлогом да ће то спријечити атлетичарке са природно високим нивоом тестостерона да имају предност на такмичењима, односно наводи се да „није намјера да се било ко осуђује или да се испитује пол или родни идентитет било којег спортисте“. Међутим, примјер Кастер Семење, двоструке олимпијске шампионке у тркама на 800 метара, доводи то у сумњу. Наиме, сматра се да ће ова атлетичарка бити погођена новим правилима. Томе треба додати и чињеницу да је од ње још 2009. године тражено да се подвргне тестовима како би се утврдило којег је пола, али резултати никад нису објављени из разлога заштите приватности. Опширније у: Зорица Мршчевић, *Трансполне особе у међународним спортским такмичењима*, Страни правни живот, Институт за упоредно право, Београд, број 1, 2013. године, стр. 134-150.

⁴⁴ Активистички покрет за права транссексуалних лица врло децидирано одбија употребу термина „промјена пола“ и инсистирају на термину „прилагођавање пола“ јер сматрају да се оперативним путем мијењају само гениталије и усклађују се са самоперцепцијом свога рода која остаје иста. Зорица Мршчевић, *Пресуде Европског суда за људска права у корист транссексуалних особа*, Институт за упоредно право, Београд, Страни правни живот, број 2, 2012. године, стр. 347.

⁴⁵ Интерполни и интерсексуални пол ћемо сматрати синонимима, имајући у виду њихову основу у енглеском језику (енглеска ријеч *sex* подразумијева и пол и секс, у зависности од контекста), али уз извјесне напомене. У духу српског језика, правилнији превод је интерсексуални пол лица. Међутим, интерполност је повезана са физичким аспектима самог тијела, а не са сексуалношћу лица (мада се, наравно, протеже и на сексуалност). Стога, термин интерполна лица јасније одржавају садржај појма и правилнији би био израз. На први поглед, како би се избјегле

хормонске или гениталне) карактеристике које не одговарају традиционалним медицинским стандардима на основу којих се одређује (мушки и женски) пол особе. Другим ријечима, интерполна лица имају биолошке карактеристике које су специфичне и за мушке особе и за женске особе. Идентитети интерполних лица могу се, али и не морају, уклапати у бинарни концепт мушкарца и жене.⁴⁶ Интерполност, односно карактеристике лица које не одговарају типизираним карактеристикама на основу којих се одређује пол појављују се током дјетињства (мада могу и одмах приликом рођења), али могу и током пубертета, па и касније. Старији назив за ова лица је био хермафродит или двополци који се данас сматра нестручним и неадекватним⁴⁷, па и увредљивим. Интерсексуални пол не условљава сексуалну оријентацију, а нужно ни родни идентитет.

тауолошке очигледности, алтернатива може бити и коришћење термина интерсексуална или интерполна лица, међутим, онда се поставља и питање која су то сексуална, односно полна лица.⁴⁶ Јасмина Хасанагић, *Идентитети*, ЛГБТ Читанка 3. Идентитети, активизам, право, Сарајевски отворени центар, Сарајево, 2014. године, стр. 14. Будући да су се информације о интерполним лицима до сада веома ријетко или спорадично јављале, тешко је тачно процијенити учесталост интерполности код људи. Један од разлога је и тај што појам интерполност, као крвни медицински појам, обухвата између 30 и 40 различитих стања. Неке од најчешћих медицинских дијагноза и процјена њихове учесталости међу особама су сљедеће:

- Аномалије полних хромозома – 1 на 1.666 рођења,
- Клинефелтеров синдром (XXY) – 1 на 1.000 рођења,
- Синдром комплетне неосјетљивости на андроген – 1 на 13.000 рођења,
- Синдром парцијалне неосјетљивости на андроген – 1 на 130.000 рођења,
- Конгенитална адренална хиперплазија – 1 на 13.000 рођења,
- Некласична конгенитална адренална хиперплазија – 1 на 66 особа,
- Вагинална агенеза – 1 на 6.000 рођења,
- Овотестиси – 1 на 83.000 рођења,
- Идиопатски (без познатог медицинског објашњења) – 1 на 110.000 рођених,
- Јатрогено (узроковано медицинским третманом) – безпроцјене,
- Гонадална дисгенеза – без процјене,
- Потпуна гонадална дисгенеза – 1 на 150.000 рођених,
- Хипоспадија (базална и средња) – 1 на 2.000 рођених,
- Хипоспадија (гланурална и субкоронарна) – 1 на 770 рођених.

Укупан број особа чија се тијела разликују од стандардног мушког/женског – 1 на 100 рођених.

Укупан број особа над којима је извршена операција да би се „нормализовао“ изглед гениталија – 1 до 2 на 1.000 рођених.

Треба напоменути да ови статистички подаци могу варирати и изнесени су као оквирна процјена. Темеље се на екстензивном истраживању медицинских података између 1955. и 1998. године у САД-у, које је обавила и у чланку објавила *Anne Fausto-Sterling*, истраживачица Универзитета *Brown*. Вања Бурић, *Он. цит.*, стр. 5.

⁴⁷ У зоологији се хермафродитима називају јединке које могу да обављају и мушку и женку полну функцију, односно да се самостално оплођавају и размножавају. Интерполна лица најчешће немају развијене полне карактеристике оба пола (који су се током историје називали „правим хермафродитима“). Претежно имају развијеније полне карактеристике једног пола, са дјелимично развијеним карактеристикама другог пола или су чак и полне карактеристике једног пола недовољно развијене. Чак и када немају претежно типизирани карактеристике само једног пола, погрешно их је сврставати у посебан, „трећи пол“. Прије би се могло рећи да је интерполност заједнички термин за широк спектар полних варијација и стања (преко 40) које не одговарају типичним полним карактеристикама, од којих код неких лица тај варијетет може бити незнатан, док код других може да буде такав да буду развијене полне карактеристике оба пола или да не буду у довољној мјери развијене карактеристике ни једног пола.

Термин род је у сексологију ушао тек крајем седамдесетих година прошлог вијека служећи као кровни термин како би се направила јасна разлика између социјалног рода – фемининости (женствености), односно маскулинности (мушкости) и биолошког пола – мушки и женски.⁴⁸

Род је идентитет који особа прихвата у односу на пол, али који нужно не мора да се поистовјеђује са властитим полом. Другим ријечима, род је сопствени доживљај властитог тијела, а потом и сексуалности и самоактуелизације кроз сексуални идентитет који не мора да се поистовјеђује кроз патријархални бинарни резултат искључивости мушко – женско. Родни идентитет не условљава сексуалну оријентацију.

Однос између рода и пола је однос између биолошке датости и друштвене улоге – пол се одређује биолошки, док род намеће друштво. Наиме, традиционално се род одређује на основу пола особе, усљед чега је јасно да су традиционално била заступљена два рода која су одговарала мушком и женском полу. Ова два рода, мушки и женски, преузимали су норме и улоге (у смислу понашања, облачења, говора, гестикулације, ходања) које друштво намеће на основу пола. Међутим, постоје лица која не прихватају бинарну подјелу друштвених улога рода на основу пола, већ креирају свој друштвени изражај кроз нови родни идентитет који не одговара традиционалној подјели рода заснованој на полу. Ова лица се називају трансродним лицима.

Одредница „транс“ је општи израз који се користи за лица, идентитете, понашања и групе које одступају од нормативних родних/полних улога.⁴⁹ Обухвата трансродна и транссексуална лица, укључујући и трансвестите. „Транс“ одређење не треба мијешати са сексуалном оријентацијом, нити између сексуалне оријентације и транс одређења постоји условљеност. Чак, између трансродних и транссексуалних лица, с једне, и гејева и лезбејки, с друге стране, постоји и антагонизам унутар ЛГБТ, а ни циљеви активизма најчешће им нису идентични. Међутим, чињеница је да их спаја заједничка невоља – „невидљивост“ у друштву, стигматизација, дискриминација и насиље којим су изложени. Такође, друштво, поготово општа јавност их најчешће унифицирано и хомогено посматра, несвјесна њихових разлика, мноштва идентитетских категорија, па и међусобних антагонизама.

Трансродна лица се не понашају „у складу“ са властитим полом, односно имају родни идентитет који је другачији од оног који се од њих очекује, с обзиром на њихов пол. То се примарно, али не и једино односи на облачење, понашање, гестикулацију... Сматрају да су „заробљени у погрешном тијелу“.⁵⁰

⁴⁸ Марта Р. Бижић, *Реконструкција гениталија у хирургији промене пола из мушког у женски*, Докторска дисертација, Медицински факултет у Београду, Београд, 2017. године, стр. 6.

⁴⁹ Јелена Поштић, Светлана Ђурковић, Амир Хоџић, *ЛГБТИQ вјежбанка: О сполу, роду, сексуалној оријентацији и сексуалности*, Удружење Q, Сарајево, 2010. године. Термин којим се означава супротност одредници „транс“ јесте „цис“, па се лица која се у родном смислу уклапају у бинарну матрицу „мушко-женско“ називају цисродним лицима.

⁵⁰ Додуше, потребно је поменути да се одредница да су трансродна лица „заробљена у погрешном тијелу“ сматра митом којим се повлађује културалној обавезности полне бинарности, односно да она представља несрећну метафору а не оно што трансродна лица осјећају. Трансродна лица све више сматрају да нису рођена у погрешном тијелу, већ прије представљају мост између ригидно задатих мушко-женских категорија или представљају њихове специфичне комбинације. Због тога

Конкретно, трансродни мушкарац је рођен као женско (са женским полним карактеристикама), али му родни идентитет указује на мушкарца, односно има улогу које друштво перципира и одређује као мушко. Трансродна жена је рођена као мушко (са мушким полним карактеристикама), али јој родни идентитет указује на жену, односно има улогу које друштво перципира и одређује као женско. Трансродни идентитет се може изражавати и кроз мушки и женски, али и не мора уважавати ову бинарну одредницу мушко – женско, већ је увелико може надилазити, али се и испољавати као родно неутрални (андрогени) идентитет. Трансродна лица могу бити било које сексуалне оријентације.

Иако се мисли да су се трансродне особе појавиле у новије вријеме, свака култура и цивилизација је имала особе које нису прихватале бинарну подјелу на мушко-женске улоге или су драстично одступале од ње, из различитих разлога.⁵¹ Ни наше поднебље није изузетак. Примјер трансродних лица на нашим просторима су (биле) вирцине – жене које су, из разних разлога, прихватале мушку улогу и положај у домаћинству (облачиле се као мушко, тражиле да се ословљавају мушким именом, бавиле се „мушким“ пословима, баштиниле култ наслједника огњишта...)⁵²

Родни идентитет се блиско повезује са родним изражајем, али не треба поистовјећивати ова два термина. Родни изражај је начин представљања јавности властитог рода, односно родног идентитета. Трансродна лица могу, али и не морају нужно, а поготово не константно и континуирано да изражавају свој родни идентитет. То ће се посебно радити у роднофобичној средини, као и уколико се трансродно лице није аутовало, чега полицијски службеници треба да буду свјесни. Оно што је за полицију битно јесте да сексуална оријентација, па и нечије „атипичне“ полне карактеристике нису очигледне за разлику од родног идентитета, а поготово родног изражаја. Стога трансродна лица метом насиља или дискриминације може детерминисати управо (транс)родни идентитет, односно изражај, чега полицијски службеници треба да буду свјесни. Надаље, то може указивати и на индикатор злочина из мржње. Битно је навести и да је трансфобија, а поготово насиље према транс лицима понекад израженије и учесталије према аутованим транс лицима него према аутованим гејевима и

и није могуће да транссексуална лица икада у потпуности постану „прави“ мушкарци или жене. Pat Califa, *Sex changes, the politics of Transgenderism*, CleisPress, San Francisco, 1997. године, стр. 246.

⁵¹ На примјер, најранији историјски извори из Месопотамије говоре о „лицима који нису ни мушкарци ни жене“, него су препознати као трећи пол. У старом Израелу су разликовали више родних категорија: мушкарца, жену, лице са обе полне карактеристике, лица без полних карактеристика, биолошку жену која одраста у мушкарца и биолошког мушкарца који одраста у жену. Занимљива је традиција ескимских племена која су дјечи прије рођења давали имена да би их потом по рођењу одгајали у складу са родном припадношћу имена, а не у складу са биолошким именом. И та дјеца су често касније развијала трансродни идентитет. Наташа Јокић-Бегић, *Биопсихосоцијални аспект транссексуалности*, Медицинска наклада, Загреб, 2013. године.

У историји је, нпр., забиљежено да је Јована Орлеанка оптужена и спаљена на ломачи и, између осталог, зато што је у борби носила мушку одјећу. Иако ју је црквени суд осудио на тако драстичну казну, ипак је неколико вијекова послје проглашена за светитељку у Католичкој цркви.

⁵² Опширније у: Дамир Бановић, Јасмина Чаушевић, Слободанка Декић, Руан Финн, *Живот ван задатих норми: Трансродност у Босни и Херцеговини*, Сарајевски отворени центар, Сарајево, 2015. године.

лезбејкама, јер хомофобни насилници често наводе да их транс идентитет „посебно провоцира својом накарадношћу и скаречношћу“.

Погрешно је трансродна лица називати трансвеститима, јер су трансвестити лица које се облаче у одјећу која је карактеристична за супротан пол, што може бити само једна од карактеристика и изражаја трансродних лица. Изрази трансвестита као једног од изражаја трансродних лица су сљедећи:

- Драг квин (*drag queen*) – мушкарац који се облачи у женску одјећу ради ужитка или перформанса,
- Драг кинг (*drag king*) – жена која се облачи у мушку одјећу у сврху перформанса, забаве или личног испуњења представљајући властиту дефиницију мушкости,
- МТФ – модификација из мушкарца у жену, често се односи на транссексуалну, али понекад на трансродну особу или кросдресера (*cross-dresser*),
- ФТМ – модификација из жене у мушкарца,
- *Buch* – жена са наглашеним друштвено нормираним ознакама мушког рода,
- Андрогина особа – која се изгледом и властитом идентификацијом не приклања нити женском нити мушком роду и родно се изражава мијешано или неутрално.⁵³ У литератури је примјетно да се називају и родно неутралним или родно небинарним лицима.
- Фетишистички трансвестити су лица (мушкарци) која имају потребу (која може бити и опсесивно-компулсивног карактера) да носе предмете и одјећу другог пола како би постигли сексуално узбуђење и задовољство.⁵⁴ Уколико се не може контролисати, односно узрокује проблеме у функционисању личности може се говорити и о транвестофилији као облику поремећаја сексуалног нагона и може бити узрок (а и објашњење) одређеног забрањеног или неуобичајеног понашања.

Поред наведених родних изражаја трансвестита, постоје и други родни изражаји и идентитети трансродних лица, поготово кроз историју или у појединим културама и цивилизацијама: Бердаши, *Bade/bote*, *Winkte*, *Nadleeh*, *Gallea*, Хицре, *Bicha*, *Mukhannathun*, *Fa'afafine*, *Two-spirit* (дводушна лица)...⁵⁵

Блиско везано за трансродне особе је транссексуалност (трансполност), иако трансродна лица не морају бити транссексуалне, нити транссексуална лица морају имати трансродни идентитет. Такође, трансвестизам може бити облик или израз жеље за прилагођавањем пола. Наравно, ово може бити један од облика, па и индиција са транссексуалношћу, међутим, немају сви трансвестити нужно потребу и жељу за прилагођавање пола, а поготово не хируршко.

⁵³ Група аутора, *Појмовник...*, *Оп. цит.*, стр. 478.

⁵⁴ Francis Marc Mondimore, *Природна повијест хомосексуалности*, Загреб, Антибарбус, 2003. године.

⁵⁵ *Пут у пространство – трансродност, транссексуалност, родна ненормативност*, Лезбејска организација Ријека – Лори, Ријека, 2012. године, стр. 15.

Транссексуалност (трансполност)⁵⁶ је жеља, намјера, активност и процес прилагођавања („промјене“) пола. Транссексуалним лицима се називају и лица које су у потпуности прилагодила пол, иако би то требало избјегавати (јер није тачно). Иначе, прилагођавање пола је специфична медицинска интервенција која се састоји од низа психичких, физичких, социјалних, хормоналних, хируршких, постоперативних и естетских мјера и радњи.⁵⁷ Процес прилагођавања пола се назива транзицијом и може трајати релативно дуго, чак и по неколико година. Важно је назначити да је транзиција лични процес и да је другачија за свако лице. Ниједан дио транзиције за лице није обавезан, већ свако лице, према сопственим потребама, одлучује које кораке жели да предузме и којим редослиједом.⁵⁸ За вријеме транзиције, транссексуална лица могу показивати појачане знаке раздражљивости, апатичности, бити нервозни, повучени у себе, избјегавати социјалне контакте, имати атипично, односно до тада (за њих) неуобичајено понашање чега полицијски службеници морају бити свјесни.⁵⁹ Транссексуална лица могу бити било које сексуалне оријентације,

⁵⁶ Транссексуалност је код нас била позната и под називом уранизам (неприхватање властитог пола), међутим, тај термин је био и неадекватан и превише рестриктиван за стање или спектар онога што се данас назива транссексуалношћу. Овај термин је дошао из њемачког језика, а потиче од Урлиха, њемачког активисте из XIX вијека, који је овим термином означавао љубав према мушкарцима „женских душа у мушком тијелу“ (како је описивао мушкарце који гаје осјећања и привлачност према другим мушкарцима).

У медицинском дискурсу користи се израз „транссексуалност“ (са два „с“), насупротив ЛГБТ покрету који користи израз „транссексуалност“ (са једним „с“) сматрајући да је транссексуалност питање људских права, а не медицине. Како је изостављање једног „с“ заправо граматички неисправно, јер се ради о сложеној ријечи од двије, од којих се прва завршава словом „с“ а друга почиње истим словом „с“ сматрамо да је уз сво уважавање ставова активисткиња и активиста, ипак правилно користити оба „с“ у појму транссексуалност. Истовремено не види се како се изостављањем једног „с“ постиже већи степен људских права транссексуалних лица тим прије што ни активистички кластер није јединствен по том питању. Како су пресуде Европског суда за људска права досљедне у употреби оба „с“ у свим пресудама које су донесене у корист транссексуалних лица, сматрамо да је у појму транссексуалност и изведеним појмовима правилнија употреба оба „с“. Зорица Мршчевић, *Он. цит.*, стр. 347.

Данас се термини транссексуалност и родна дисфорија у највећем броју случајева користе као синоними, јер означавају лица која се осјећају „заробљено“ у свом тијелу, не воле га и имају трајну жељу да своје тијело ускладе са полом којем осјећају да припадају. Марта Р. Бижић, *Он. цит.*, стр. 8.

⁵⁷ У овом контексту треба рећи да немају сва транссексуална лица жељу за оперативним прилагођавањем пола у циљу психичке усаглашености са властитим тијелом, јер тиме ризикују губитак чула и могућност сексуалног задовољства. Стога је и примјетно да на свјетском нивоу долази до антагонизма између транссексуалних лица која сматрају да је прилагођавање пола (укључујући и хируршко) нужно за потврђивање њиховог пола и трансродних лица која сматрају да је битније смањење важности биолошких фактора који се односе на полну припадност. Пат Califa, *Он. цит.*, стр. 247.

⁵⁸ Јованка Тодоровић, Саша Д. Лазић, *Водич кроз транзицију за транс особе у Србији*, Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва Владе Републике Србије, Београд, 2020. године, стр. 13.

⁵⁹ Додуше, и прије транзиције, транссексуална лица могу показивати атипично понашање, па чак идући и до те мјере да избјегавају сексуалне односе и гледање властитог тијела, а поготово додиривање властитих полних органа и гениталија. Такође, могу избјегавати показивање нагости на тијелу, поготово оно које наговјештава груди или гениталије. Нормалне физиолошке појаве за пол (менструација, мокрење, ерекција, полупција) могу довести до раздражености, па и агресије и према себи и према другима. Са криминалистичког аспекта, битно је да полицијски службеници

односно транссексуалност није условљена сексуалном оријентацијом.⁶⁰ Такође, транссексуална лица након прилагођавања најчешће имају исту (задржавају) сексуалну оријентацију.⁶¹ Ретранзицијом се назива процес поновног прилагођавања пола (у првобитни пол).⁶²

Женски (феминини) и мушки (маскулини) идентитет карактеришу се као дио човјековог родног идентитета и обухватају низ метода експресије којима се неко дефинише као мужеван или женствен у односу на очекиване улоге мушкараца и жена у друштву. Једнако као и њихова перцепција, ови облици експресије друштвено су условљени, а не биолошки природњени. Друштво је то које одређује шта тачно значи бити мушкарац, а шта жена, односно које родне улоге и облици изражавања припадају маскулином, а које феминином. На основу друштвених очекивања феминини родни идентитет – феминитет описује се као скуп особина везаних за женски род које се обично приписују женском биолошком полу. Слиједом оваквог одређења и очекивања, феминина обиљежја обично укључују особине попут њежности, оданости, саосјећајности, срамежљивости, претјеране емоционалности, стрпљења, оданости, одговорности, разумијевања и љубави према дјечи. Насупрот томе маскулини родни идентитет – маскулинитет се односи на друштвено конструисан идентитет мушкараца, односно представља друштвена очекивања о томе како бити дјечак, младић или мушкарац. Друштво претпоставља да постоји само један начин на који се може бити мушкарац, па се тако често говори о интенционално правом маскулинитету који се нужно повезује са мушким тијелом и тјелесном праксом, слиједом које мушкарци нешто чине или не чине. На основу оваквих одредница, и посве насупрот феминитета, маскулиност обично обиљежавају амбициозност, асертивност, самодостатност и самосталност, вођство, ризикујење и заузимање за властите ставове. Но, једнако као и феминитет, и маскулинитет је социјални конструкт. Концепт маскулино/феминино почива на дуалитету и подржава читав низ истих који се

буду свјесни тога, имајући у виду да то може бити и криминалистички релевантно приликом расвјетљавања кривичног дјела и прикупљања чињеничног и доказног супстрата.

Међутим, ни наведено не треба генерализовати. Све више се наводи да није нужно да транссексуална лица мрзе властито тијело које сматрају отуђеним, а посебно гениталије са којим су се родили. Pat Califa, *Op. cit.*, стр. 246.

⁶⁰ Зато се и сматра да је транссексуалност однос према себи, док је (хомо)сексуална оријентација однос и према другима.

⁶¹ Другим ријечима, уколико су прије прилагођавања пола били хомосексуалне оријентације, након потпуног прилагођавања пола имају хетеросексуалну оријентацију, што је још један од аргумената за сексуалну флуидност и мит о сексуалном идентитету, што додатно усложњава ионако сложено питање сексуалности и са тим повезано питање о широком спектру ЛГБТ наратива. Они су се прије називали трансхомосексуалцима (или трансхетеросексуалцима) и било је примјетно да већи удио жена које су прилагодили пол (из мушког у женски пол) осјећа склоност ка женама.

⁶² Из разлога систематичности и информативности, наводи се и одредница ретранзиције. Међутим, како би се избјегле било какве шпекулације, потребно је навести да је преваленца ретранзиције око 1% (међу лицима који су се подвргли прилагођавању пола) и да су у питању изразито лични разлози. Ово се наводи из разлога оповргавања става да лице има „право да бира пол“, што скептици са нескривеним подсмјихом пребацују заговорницима одобравања прилагођавања пола.

темеље на антагонизмима типа чврсто/слабо, активно/пасивно, продуктивно/репродуктивно, доминантно/субординирано.⁶³

Под мањинским стресом се подразумејева хронично стање стреса маргинализованих заједница изазвано предрасудама и нетолеранцијом, а поготово дискриминацијом и насиљем према њима од стране „већинске“ популације, односно структура моћи. Иако нису сви припадници ЛГБТ заједнице исто погођени овим стресом (или би правилније било рећи, да различито реагују на овај стрес), чињеница је да има велику улогу у њиховом понашању, а поготово у реаговању према актима насиља и формалним органима контроле. Мањински стрес се наводи и као оправдање, односно разлог јавног обнављања и поносног и „пркосног“ истицања властите хомосексуалности (или трансродности и транссексуалности) у условима, ситуацијама или у друштвима гдје им пријети опасност по живот и тијело.⁶⁴ Мањински стрес се, у интрапсихичком смислу, посматра и као одговор на питање због чега ЛГБТ активисти инсистирају на одржавању поворке поноса и сличних манифестација, свјесни да ће то иницирати инциденте, па чак и утицати на њихову безбједност. На жалост, ово питање се често поставља од стране полицијских службеника који, поред учесника поворке, највише буду повријеђени приликом обезбјеђивања сличних јавних скупова, те је дјелимично и разумљиво њихово питање.⁶⁵ Међутим, није разумљиво да одмах и не дају одговор на то питање – ЛГБТ лица, као и сви други грађани, хоће само да се користе својим правима, правима која су као и свим лицима загарантована, а полиција је ту, поред других субјеката, наравно, да им обезбједи да слободно, несметано и безбједно уживају у тим правима.

На основу наведеног, могли бисмо констатовати да се ЛГБТ наратив базира на „атипичној“ сексуалној оријентацији и сексуалном понашању, полним карактеристикама и родном идентитету. Сходно сексуалној оријентацији, имамо лица хетеросексуалне, хомосексуалне (истополне), бисексуалне и асексуалне оријентације. Наведеном треба додати и пансексуалну оријентацију, која је специфична, јер се не базира само на полу партнера. Када је у питању сексуално понашање, можемо диференцирати лица која упражњавају сексуалне активности сходно властитој сексуалној оријентацији (или уопште не упражњавају сексуалне активности, као асексуална лица) или који упражњавају сексуалне активности, из разних

⁶³ Јасмина Хасанагић, *Оп. цит.*, стр. 18.

⁶⁴ У контексту тога је битно навести и да је Фројд људска бића називао „полиморфно перверзним“, чиме је хтио да каже да људска бића карактерише читав низ сексуалних склоности којих се они не одричу чак ни онда када се у датом друштву оне сматрају неморалним или противзаконитим. Ентони Гиденс, *Оп. цит.*, стр. 136.

⁶⁵ Додуше, тешко би се могло рећи да је и разумљиво, а поготово легитимно ово питање (које је често повезано са неодобравањем и љутњом на ЛГБТ активисте, а не на хулигане) од стране полицијских службеника, имајући у виду функцију полиције у друштву – омогућавање слободног, несметаног и безбједног уживања свих права и слобода свим лицима, па чак и када то омогућавање угрожава живот и тјелесни интегритет полицијских службеника. Наиме, полицијски службеници у циљу обављања полицијских послова имају и нормативну и професионалну, али прије свега етичку обавезу да штите права других, укључујући и да заштите безбједност других чак и када је њихова безбједност угрожена. Излишним се чини помињати да су, на крају крајева, и плаћени за то, односно то је њихов посао, ако га већ не сматрају позивом, и то узвишеним.

разлога, мимо властите сексуалне оријентације (нпр. ситуационо хомосексуално понашање). Када су у питању полне карактеристике, лица могу бити мушког и женског пола, али могу имати и „атипичне“ полне карактеристике. Лица са „атипичним“ полним карактеристикама могу, али не морају да се подвргну прилагођавању пола. Лица која се подвргну прилагођавању, односно имају ту намјеру, односно жељу (без обзира на то да ли су интерполна лица) су транссексуална лица. Са аспекта родног идентитета, лица баштине родни идентитет који одговара њиховом полу и који не одговара, односно одудара од улоге коју у друштву има њихов пол (или је неутралан, односно не одговара ни једном полу). Иако постоји одређена повезаност, не постоји поистовјеђивање идентитета, а поготово не личности лица посматраних по сексуалној оријентацији и понашању, полним карактеристикама и родном идентитету. Гејеви не морају нужно баштинити родни идентитет жене, лица са атипичним полним карактеристикама могу да буду хетеросексуалне оријентације, трансродни мушкарци могу да буду било које сексуалне оријентације... Другим ријечима, сексуална оријентација нужно не условљава родни идентитет лица, родни идентитет нужно не проистиче из полних карактеристика лица, поготово не „атипичних“, а лица са „атипичним“ полним карактеристикама могу бити било које сексуалне оријентације и имати било који облик сексуалног понашања. Исто тако, транссексуална лица могу да имају исту (али и да промијене) сексуалну оријентацију током и након транзиције.

Као што је већ наведено, бинарност је концепт који се посматра кроз матрицу „мушко-женско“. Видљиво је да је базиран на искључивости, те не дозвољава ни одређена „међустања“, а поготово не идентитете који се не уклапају у ту поједностављено посматрану бинарност. Бинарност је „логична“ за друштво и индивидуе које га чине – много је лакше посматрати свијет око себе сматрајући да постоји једноставна слика „мушко-женско“, него га посматрати кроз безброј боја и нијанси. Међутим, управо чињеница да мимо црне и бијеле постоји још боја јесте аргумент против концепта бинарности, па тако и по питању сексуалности, рода и пола.

Феминизам у најширем смислу представља идеологију и покрет који настоји да оствари равноправност полова у свим сегментима друштва, односно да примарно оствари једнакост жена на естаблишментском, друштвеном, економском, политичком и породичном плану. Представља разнолик активизам, а друштвени систем га најчешће перципира као удар на патријархалност (која се посматра као извор дискриминације жена) и традиционалну улогу жене у друштву (као последицу те дискриминације која продукује неравноправност).

Родна идеологија⁶⁶ је конгломерат идеја, студија, активности и мјера који је настао на основама феминизма у претпоследњој деценији прошлог

⁶⁶ Сам термин је споран. Наиме, под њим се подразумева мноштво студија, идеја и активизам који нити су уобличени, нити су кохерентни, нити имају исто извориште, а поготово немају исте постулате да би се могли назвати идеологијом, у смислу шта се под идеологијом уобичајено подразумева. Исто тако, поборници тих идеја уопште не прихватају овај термин, већ су га конструисали и друштву наметнули управо опоненти, међу којима свакако предњаче католичка црква и политички конзервативци и конзервативни естаблишмент. Као алтернативе, али не и као

вијека и прави разлику између перцепције пола и рода. Заједничка идеја (уз многобројна размимоилажења) око које се поборници окупљају јесте да је пол пука друштвена и законска класификација биолошких карактеристика, усљед чега представља друштвени конструкт који је извор дискриминације и неравноправности. Стога се предлаже етаблирање и афирмација концепта рода као једног промјењивог друштвеног конструкта који би одређивао друштвене улоге мушкараца и жена на посве новим основама, лишеним њихове биолошке условљености. Односно, род би представљао индивидуални конструкт властитог идентитета/изражавања који потврђује, негира и/или надилази друштвено задане и формиране полне улоге, што се сматра значајним антрополошким открићем, чијом афирмацијом би се друштво ослободило хетеронормативности, као једног од извора дискриминације и неравноправности. Најједноставније одређење родне идеологије јесте перцепција поборника који је виде као активизам који тежи да успостави социјалне односе у којем међусобни односи неће бити обиљежени подјелом на „мушко“ и „женско“ јер таква подјела оптерећује човјечанство и живот појединца чини лошим. Другим ријечима, индивидуа рођењем добија мушки или женски (или интерполни) пол, а одрастањем се социјализује у једну од родних улога које не морају да се посматрају бинарно – као „мушко“ и „женско“, пошто родне улоге не прате полне условљености. Као неке од мјера и активности етаблирања и афирмације родне идеологије у друштво, поборници посматрају истополне бракове, усвајање дјете од стране хомосексуалних парова, школску квир инклузију, цјелокупан квир наратив за који сматрају да је медијски агресиван... Родна идеологија је претходних деценија своје упориште имала углавном у невладином сектору и на универзитету, у научној заједници, те се не би могло рећи да је имала одређени утицај мимо тог окружења (мада је дио држава свакако имплементирао одређене мјере које проистичу из родне идеологије). Међутим, противници родне идеологије сматрају да се то промијенило у задњој деценији, конкретно доношењем Истанбулске конвенције коју виде као побједу поборника родне идеологије и која ће омогућити усвајање постулата родне идеологије прво кроз национално законодавство, а потом интегрисањем и у школски систем, те афирмисањем у оквиру шире друштвене заједнице.

Конвенција Савјета Европе о спречавању и борби против насиља над женама и насиља у породици (тзв. Истанбулска конвенција) је потписана 2011. године (ступила на снагу 2014. године) и има за циљ спречавање насиља, заштиту жртава и окончање некажњивости извршилаца. Ова конвенција је први свеобухватни правни оквир и приступ борби против насиља над женама настао под утицајем многобројних истраживања у европским земљама којом приликом се дошло до показатеља о забрињавајућем порасту насиља над женама (превасходно од стране интимних или блиских лица), те о неуједначности сузбијања насиља над женама у државама Европе. Стога поставља стандарде које би државе потписнице требало да интегришу на законодавном и институционалном плану како би се обезбиједила заштита жена (између

синоними, често се користе и термини попут цендеризам, цендер студије, родне студије, квир студије...

осталог, инкриминисањем нових кривичних дјела попут прогањања и полног узнемиравања, што је и инкриминисано новим Кривичним закоником Републике Српске 2017. године). Међутим, противници Истанбулске конвенције сматрају да је прокламована сврха конвенције само маска којом се настоје „на мала врата“ у национална законодавства и у друштвени амбијент интегрисати постулати родне идеологије.⁶⁷ Основ за те оптужбе проналазе у чињеници да се у конвенцији акценат даје роду у односу на пол (даје се дефиниција рода, упечатљиво је помињање термина рода, док се пол готово и не помиње, говори се о родно заснованом насиљу над женама...), а посебан основ за оптужбе противници конвенције виде у одредби којом се од држава потписница тражи искорјењивање предрасуда, обичаја, традиције и осталих пракси које се темеље на идеји инфериорности жена или на стереотипним родним улогама. Конвенција не наводи које су то стереотипне улоге и обичаји и традиције чије се искорјењивање тражи, међутим, противници конвенције наводе да се то може односити и на основне породичне улоге попут мајчинства и очинства или брак као традицију у једном друштву. Противници конвенције наводе да се пропагира имплементација родне идеологије, поред школског система кроз школску квир инклузију, и у неформалне облике школовања, у спортска и културна окружења, те у медијима...

Интерсекционалност је карактеристика лица да има мноштво карактеристика, склоности, облика и димензија егзистирања, идентитета који се међусобно додирују, граде, надопуњују, прожимају, али и сукобљавају, што све утиче на један његов идентитет.⁶⁸ Нпр., идентитет једног лица не чине само пол, сексуалност, старост, образовање, националност, вјероисповијест, нити се око тих питања искључиво гради „коначни“ идентитет, већ они само утичу у већој или мањој мјери на идентитет лица. Питање сексуалности (укључујући ту и пол и род) се уско преплиће и са политиком, националним и расним питањем, религијом, питањем моћи у одређеном друштву... Све су ово сегменти који

⁶⁷ У том контексту, законски текст којим се ратификује ова конвенција у Хрватској садржи интерпретативну изјаву у којој се наводи да је Конвенција у складу са Уставом Хрватске, да не садржи тзв. родну идеологију и да се првенствено односи на заштиту жена. Иначе, током јавне расправе и непосредно пред усвајање закона о ратификацији конвенције у Сабору Хрватске, одржавани су протести, потписиване петиције и организовани други облици друштвеног активизма са циљем онемогућавања ратификације конвенције у Сабору. Додуше, Хрватска није прва земља која се побунила против ратификације, већ је то била Пољска, као изразито католичка држава, у којој је утицај Цркве свакако изразито јак. Колики је отпор ратификацији конвенције у Пољској био јак, говори и податак да је на пољски естаблишмент дјеловано чак и са европског нивоа да се конвенција ратификује. Да је отпор и у Европи јак, показује примјер Бугарске и Словачке које су одбиле ратификовати конвенцију. Иначе, конвенцију је ратификовало преко двије трећине држава Савјета Европе, међу којима и све државе бивше Југославије.

⁶⁸ Посебан аспект интерсекционалности јесте и унутрашња или интерна интерсекционалност у погледу сексуалности која различито вреднује (хијерархијски посматра) сексуалне активности, те на основу тога диференцира ниво нетолеранције, дискриминације, стигматизације, а сљедствено и насиља. Ту анални однос заузима највише мјесто, потом вагинални однос, заједничка мастурбација, љубљење, међусобно миловање, додиривање, посматрање... Међутим, „хијерархијски ниво“ аверзије се мијења у зависности од пола и рода лица који учествује у активностима, затим старосне доби актера, естаблираности лица у друштву... Све то утиче на став јавности према њему. У оквиру ЛГБТ заједнице, на ове дискриминаторске основе треба додати и хомохијерархију у оквиру хомосексизма.

етаблирају хетеронормативност, с једне стране, док са друге стране, утичу на смањење или одржавање хомофобичног става друштва. Из наведеног слиједи и да ЛГБТ лица најчешће нису само дискриминисани и не осјећају опресију само због властитог ЛГБТ идентитета, већ се на њега надовезују најчешће и други дискриминациони основи.

Фразом „изаћи из ормара“ (*coming out of the closet*), што се назива и аутовање, означава се процес (или окончање) јавног и добровољног обзнањивања властите сексуалне оријентације која је, углавном, нехетеросексуална. Овом процесу претходи лично увиђање, па и самооткриће и прихватање властите сексуалне оријентације, а потом постепено обзнањивање те оријентације околини (прије свега породици и ужем кругу пријатеља, те евентуално у радној средини).⁶⁹ Аутовање је изузетно стресно по појединца, поготово уколико се налази у традиционалном, патријархалном или хомофобном окружењу, усљед чега тај процес може трајати релативно дуго (није мали број ЛГБТ особа код којих се никад и не оконча, усљед страха и других разлога). За полицију је веома битно да разумије процес аутовања, као и саме личне и социо-психолошке импликације тог процеса, с обзиром на то да се овај процес може одвијати и током полицијске интервенције, односно приликом предузимања одређених радњи и мјера према жртви која је ЛГБТ. Уколико се не спозна овај процес, свакако да (криминалистички и кривични) квалитет предузетих мјера и радњи од стране полиције по доживљеном насиљу или некој другој непријатности коју је доживјела ЛГБТ особа неће бити на адекватном нивоу, а може бити и контрапродуктиван. Наведено може бити и узрок перцепирања инцидента као злочина из мржње. С друге стране, то аутоматски

⁶⁹ Тешко је описати процес самоспознаје властите хомосексуалне или бисексуалне оријентације у хетеронормативном, а поготово хомофобичном окружењу, с обзиром на то да је он високо индивидуализиран. Већина гејева и лезбејки наводи да је властите хомосексуалне оријентације била свјесна и прије ступања у сексуалне односе, односно да је чак и приликом играња са дјецом увиђала одступања од претпостављеног. У пубертету се јавља заинтересованост и склоност ка истом полу коју најчешће прати порицање. Оно је израженије у хомофобичној средини или уколико је хомофобичност присутна у породици (чак и не мора хомофобичност као таква бити присутна, већ је довољно да је јако изражена патријархалност кроз очекивано понашање). Појединац себи пориче да га интересује супротан пол чиме се ствара фрустрација која се надаље најчешће испољава и према околини. Међутим, околина то најчешће приписује пубертету, а атипичну сексуалност (у најширем смислу) сексуалном неискуству, несигурности или сексуалном експериментисању које је својствено том периоду. Као једна од фаза порицања може да се јави и тзв. амбисексуалност – прихватање истополне привлачности, али уз наглашавање да се може „вратити“ и на хетеросексуалну оријентацију када пожели. Након што лице прихвати своју сексуалну оријентацију, слиједи њено прикривање или истицање, у зависности од друштвеног окружења, а прије свега од хомофобичности. С обзиром на то да је прикривање хомосексуалне оријентације стресно, те да „троши“ појединца, он се одлучује на аутовање које доживљава као растерећење. Наравно, сходно теорији рационалног избора, уколико гејеви и лезбејке сматрају не само контрапродуктивним, већ и животни опасним обзнањивање властите сексуалности, дио их се свакако неће ни аутовати или се неће аутовати друштву, већ евентуално најближим пријатељима, односно лицима и у средини у којој имају подршку. Међутим, исто тако је потребно навести и да ће се дио гејева и лезбејки аутовати, па чак и поносно („пркосно“) истицати властиту хомосексуалност чак и у ситуацијама, условима или у друштву гдје им пријети опасност за живот, било од стране острашћених хомофобичних појединаца или групација, било од стране самог друштва кроз формалну санкцију (гдје је хомосексуалност инкриминисана). Поред карактера личности, то је повезано и са мањинским стресом.

изазива и секундарну виктимизацију, а неинформисаност о феномену (и специфичностима) аутовања може и да иницира нежељену реакцију полиције (која то може да схвати као провокацију).

Геј френдли (*gay friendly*) је термин којим ЛГБТ заједница означава хетеросексуалне појединце и организације из хетеросексуалног окружења које су пријатељски настројене према ЛГБТ заједници, помажу им, омогућавају афирмацију њихових права и слобода, учествују у њиховим активностима и сл. Френдли не означава само хетеросексуална лица која немају предрасуде и која гаје толеранцију према ЛГБТ заједници, већ им и активно помажу у остваривању њихових права и слобода на себи својствен и могућ начин. Другим ријечима, френдли ангажман подразумева ангажман који превазилази уобичајени толерантски друштвени однос према ЛГБТ заједници. Геј френдли објекти су угоститељски и услужни објекти или објекти културе који се пријатељски и подржавајуће настројени према ЛГБТ. Геј френдли зоне или градови су зоне, односно градови гдје не влада дискриминаторско и непријатељско окружење према ЛГБТ заједници, односно простор у оквиру којег припадници ЛГБТ заједнице неће наићи на непријатности због (истакнуте или претпостављене) властите сексуалне оријентације, родног идентитета или „атипичних“ полних карактеристика. За разлику од гејева и лезбејки (и других групација унутар ЛГБТ заједнице) који креирају властиту супкултуру и скупљају се у клубовима, баровима и другим „реалним мјестима“, асексуална лица комуницирају и практикују заједницу у виртуелном простору.⁷⁰

Стрејт је термин којим ЛГБТ заједница означава хетеросексуалну популацију. Супротност је геј термину.⁷¹

⁷⁰ Тања Ковачић, *Медиализација сексуалне оријентације*, Први ријечки интердисциплинарни конгрес друштвених и хуманистичких наука, „Сексуалност“, 2013. године. У том контексту, треба поменути мрежу АВЕН (*AVEN – The Asexual Visibility and Education Network*), сајт и форум који асексуалним лицима омогућава дискусију и размјену искустава којима преиспитују властиту (а)сексуалност. Из тих разлога, код асексуалних лица је популарна и друштвена мрежа *Tumblr*.

⁷¹ Потребно је објаснити још неке од занимљивих термина којима се означавају или описују особе које имају различите облике сексуалног интересовања или који су, у већој или мањој мјери, условљени сексуалним идентитетом (или их општа јавност тако перципира):

Сапиосексуалцима је интелигенција најбитнија карактеристика код партнера. Наравно, не запостављају ни изглед и друге карактеристике партнера, али их подређују интелигенцији коју сматрају примарном, односно за партнера примарно траже интелигентну особу и то је оно што их сексуално узбуђује.

Метросексуалцима се означавају примарно (стрејт) мушкарци који превише рачуна посвећују изгледу, уредности, облачењу и сличним стварима који су стереотипно перципирани деведесетих година за припаднике хомосексуалне заједнице. Нарцизам им је главна карактеристика која се огледа кроз истицање, наметљивост и свеприсутност. Живе сами и имају релативно добре приходе.

Ретросексуалцима се означавају мушкарци са дијаметрално супротним карактеристикама метросексуалаца – баштине робустан изглед и понашање, не придају пажњу облачењу, тренирају „за себе“ у теретани, баве се спортом рекреативно...

Ламберсексуалци су спој метросексуалаца и ретросексуалаца. Захваљујући свом помало робустаном изгледу (мало неугледна фризура, дужа коса, брада од неколико дана) и неформалном одијевању (кариране кошуље, Тимберленд обућа – „канађанке“, руксак, широке хлаче) сматра се да не полагају много рачуна на изглед и да су супротност метросексуалцима, али је управо супротно. Хипстерски настројени, воле органску храну, прате културна дешавања и више воле камповање и природу од спортских активности.

На основу претходно наведених дјелимичних појашњења мноштва „идентитета“ који потпадају под ЛГБТ наратив (приликом чега је он својеврсни „кровни термин“ за те идентитете, иако ће се накнадно видјети да и између њих постоје велике разлике, размимоилажења, па и антагонизми, чак и сукоби), чак и за читаоца који се сматра „просјечно информисаним“ или „савременим“, тешко се може рећи да је упознат са наведеним.⁷² Уколико томе додамо да сматрамо да је удио „просјечно информисаних“ лица, поготово о ЛГБТ наративу у нашем друштву још увијек изузетно низак, па и занемарив, онда и не чуде бројни стереотипи и заблуде о ЛГБТ заједници који су исходиште за дискриминацију, а потом и за непрофесионално понашање полицијских службеника према њима или за говор и злочине мржње и друге акте насиља према овој заједници. Међутим, управо информисање, обука, едукација и знање јесу међу најважнијима (ако не и најважнији) фактори дестереотипизације, а са њом повезаних и смањења или елиминисања предрасуда, те етаблирања и афирмисања професионалног приступа полицијских службеника у раду са ЛГБТ заједницом, као и у раду на предупређивању, перцепцији, идентификовању, откривању, доказивању и процесуирању кривичних дјела почињених из мржње.

Спорносексуалци означавају припаднике јачег пола који „пумпају“ мишиће не би ли изгледали као порно и спортске звијезде, а њихов успон има везе са финансијском кризом због које је мушкарцима знатно теже да дођу до статусних симбола, попут аутомобила и високо плаћених послова. Зато се многи ослањају на мишиће и постављање селфија са затегнутим тијелима, не би ли изгледали моћније. Посебно су томе подложни рођени после 1980. године који знатно теже од претходних генерација могу да остваре престижну каријеру и купе некретнине. У тако незавидној ситуацији остаје им само дивљење пријатеља на друштвеним мрежама. Нарочито је занимљива чињеница да су мушкарци кроз историју себе дефинисали на основу ума, а све остале, од жена до подређених, попут слугу, кроз тијело. Сада су, први пут, почели и себе да посматрају као објекат. www.buka.com/novost/112866/sta-se-krije-iza-najezde-spornoseksualaca.

Разумљиво је да су оваква представљања одређених групација људи повезано са стереотипним посматрањем њихових карактеристика и генерализацијом која је свакако ако не погрешна, онда углавном превише уопштена и заснована на веома апстрактним карактеристикама. Међутим, видљиво је да се временом мијењају представе о карактеристикама људи (у овом случају о мушкарцима, пошто се примарно на њих односе ове одреднице) које се сматрају сексуално пожељним. У том контексту, потребно је поменути и резултате једногодишњег истраживања о мужевности које је објављено крајем 2017. године у Великој Британији. Према овом истраживању, рађеном на узорку од преко 2 000 мушкараца, резултати показују да су мушкарци коначно дигли руке од промискуитета и (физички) доброг изгледа, цијене поузданост, искреност и оданост, а главни приоритет им је породица и боље образовање за дјецу. То не значи да се у моду враћају „пивски стомачићи“, јер мушкарци, изгледа, цијене осјећај који им пружа физичка активност, а који се тиче психе. Данашњи мушкарци, дакле, користе вјежбање и добро здравље, не да би изгледали добро, него да би се осјећали добро и физички и ментално. Такође, промијенио се и начин вјежбања, па су сада у моди тимски спортови, умјесто соло одласка у теретану. Ова открића потпуно раскринкавају мит о томе да је за срећу мушкарца потребно да изгледа „као Аполон“. Како и зашто (и да ли) су се мушкарци толико промијенили није познато, али је јасно да су у сталном процесу еволуције. www.b92.net/zivot/vesti.php?yyyy=2017&mm=10&dd=31&nav_id=1320221.

⁷² Међутим, треба навести да ово и нису сви „идентитети“ који се сматрају припадајућим, инклузивним или блиским ЛГБТ заједници. Такође, нису поменути ни сви појмови који се повезују са ЛГБТ наративом.

1.2. Предрасуде према хомосексуалности и ЛГБТ заједници

Хетеросексуална популација, а поготово хомофобни припадници ове популације, пуни су предрасуда и стереотипа о ЛГБТ заједници уопште, а поготово о појединим групацијама унутар ове заједнице, гдје се на првом мјесту издваја свакако (мушка) геј заједница. Предрасуде и стереотипи о овој заједници резултат су необразовања, архаичног васпитања (породице), погрешне социјализације, недостатка или сурогатне замјене вриједносног система у друштву, естаблишментске подршке, наци(онали)стичко-вјерске реторике...⁷³ Међутим, треба поменути да су предрасуде и стереотипи о ЛГБТ заједници резултат и недостатка (адекватне и на научним чињеницама засноване) информисаности о овој заједници, односно недовољног јавног активизма у циљу научног демантовања устаљених ставова о овој заједници, који су углавном стереотипни.⁷⁴ Сходно наведеном, сматрамо да је потребно указати на најчешће предрасуде и стереотипе о ЛГБТ заједници и њеним припадницима, те их демантовати у складу са досадашњим научним развојем и доступним информацијама.

„Легитимитет“ за хомофобно насиље или дискриминацију према припадницима ЛГБТ заједнице се може посматрати кроз неколико сегмената који представљају исходиште за предрасуде према ЛГБТ наративу у цјелини, а поготово према хомосексуалности:

- медицински аспект који се огледа у тврдњи да је „хомосексуалност болест“,
- правни аспект који се огледа у тврдњи да хомосексуални односи представљају кривично дјело, односно забрањену радњу,⁷⁵
- религиозни аспект који се своди на то да је хомосексуалност гријех према Богу,
- историјски аспект који се заснива на перцепцији да „то“ кроз историју није било присутно, већ је то новотарија и „увоз са Запада“,
- пронаталитетни, а у крајњој линији и националистички, јер хомосексуалност не доприноси повећању броја становника државе (нације),

⁷³ Опширније у: Аида Спахић, *Хомофобија – Фобија коју друштво подржава*, Читанка ЛГБТ људских права, Сарајевски отворени центар, Сарајево, 2012. године, стр. 207-224.

⁷⁴ Стереотипизирање подразумијева поједностављивање сваког аспекта хомосексуалних односа тако да је „свима јасно“ да су мушкарци феминизирани, а жене мушкобањасте и да једино такве хомосексуалне особе постоје, иако лезбејки има и међу балеринама и манекенкама, као и гејева међу фудбалерима и физичким радницима. Сваки стереотип заснован је на постојећем, уоченом понашању (не на измишљеном), али се онда преноси и примјењује на све припаднике групе или заједнице и служи као хомофобични аргумент. Стереотипи нису искључиво негативни, нпр. за гејеве се често каже да имају стила и да су одлични модни креатори. Међутим, и позитивно стереотипизирање је опасно јер у потпуности своди групу на једну позитивну особину и поједностављивањем негира потенцијал за различитост. *Оп. цит.*, стр. 215.

⁷⁵ Примјетно је да један дио популације, међу којима је свакако и полицијских службеника, цјелокупан ЛГБТ наратив посматра кроз инкриминацију хомосексуалних односа и на тој предрасуди гради свој став. Том приликом запоставља чињеницу да, иако су мушки истополни односи били инкриминисани, женски истополни однос или нису били инкриминисани или су блаже санкционисани, а други идентитети и наративи ЛГБТ заједнице попут трансродности и транссексуалности, те интерполности не само што нису били забрањени, већ уопште нису били правно интересантни.

- биолошки, односно натуралистички аспект којим се хомосексуалност посматра као неприродна, противна природи и биологији, јер не постоји у природи.⁷⁶

Ово су полазне детерминанте које продукују предрасуде и стереотипе о цјелокупном ЛГБТ наративу. Наравно, предрасуде и стереотипи о ЛГБТ заједници и њеним припадницима су бројне.⁷⁷ Овдје ћемо навести оне које заузимају посебно мјесто у јавности, а сматрамо да су присутне и међу полицајцима:

- Хомосексуална оријентација није нормална;
- Хомосексуална оријентација није урођена, већ је то (болестан, ненормалан) избор;
- Хомосексуалност је изљечива болест, али је потребно да „болесник“ призна да је болестан и подвргне се „лијечењу“;
- Геј заједница је повезана са педофилијом, односно већина припадника ЛГБТ су педофили или се залажу са легализацију педофилије;
- Поворка поноса је „парада срама“ и провокација хетеросексуалној популацији;
- Удио припадника ЛГБТ у укупној популацији није велик, усљед чега се њима не треба придавати велика пажња, односно пажња која им се придаје је несразмјерна њиховом удјелу и значају у општој популацији;
- ЛГБТ лица су насртљива и упадљива у друштву, односно ЛГБТ активизам је агресиван,
- ЛГБТ особе се могу препознати;
- Геј лоби постоји и изузетно је организован и јак;
- ЛГБТ заједница је хомогена и повезана;

⁷⁶ С обзиром на то да се, за разлику од претходно наведених аспеката на којима почивају предрасуде и стереотипи о ЛГБТ, о биолошком аспекту неће детаљније образлагати у наредном дијелу текста, потребно је само поменути одређене резултате до којих се дошло истраживањем. Само легитимичним прегледом истраживања која су и на интернету доступна, видљиво је да је хомосексуално понашање примијећено и код делфина, галебова, лавова, жирафа, па до преко хиљаду и по врста из животињског свијета. Чак и неки аспекти мимо истополних сексуалних понашања су примјетни. Нпр., код неких врста галебова, чије женке лијежу највише три јајета, било је примјетно да је више јаја. Означавањем јаја, као и галебова који су се бринули о гнијезду, утврђено је да су у истом леглу биле двије женке са својим јајима, те да су и оне имале међусобне сексуалне односе, док су им мужјаци служили за парење. Међутим, треба навести и да се, када се потегне овај (биолошки) „аргумент“ против хомосексуалности, обично да и контрааргумент – чак и да хомосексуалност није присутна код животиња (а јесте), да ли то аутоматски значи и да не би требала бити својствена људима, односно да ли то значи да се и људи посматрају као животиње, да нису нешто (или ништа) више!

⁷⁷ Геј мушкарци су мекушци нашминкани, феминизирани, док су лезбејке мужевне, мушкобањасте, кратке косе; жене постају лезбејке зато што не могу да пронађу право мушкарца или су имале лоша искуства са њима; у хомосексуалним паровима једна особа често игра мушку, а друга женску улогу; хомосексуални учитељи заводе дјецу; имати хомосексуалног учитеља може проузроковати код дјетета да и само постане хомосексуалац; људи су или хомосексуални или хетеросексуални или бисексуални; хомосексуалци су осуђени да буду несретни; хомосексуалност је зараза (болест); хомосексуалност се може излијечити; хомосексуалност је знак декадентне културе; хомосексуалност је гријех; сви хомосексуалци су заинтересирани само за секс; хомосексуалци који јавно говоре о својој сексуалној оријентацији заправо говоре о нечему што би се требало чувати у приватности. Емина Феризовић, *Homo erotikus balcanicus*, GayТо, Кампања против хомофобије/Европско удружење младих Србије, Београд, 1999. године.

- Припадници ЛГБТ заједнице су промискуитетни;
- Припадници ЛГБТ заједнице су инфицирани ХИВ-ом, као и другим полним болестима, услед чега их треба избјегавати и хоспитализовати,
- ЛГБТ покрет настоји да уништи породицу, а поготово наталитет;
- Гејеви су (сексуално) агресивни;
- Геј мушкарци су субмисивни;
- ЛГБТ је помодарство, односно новијег је датума и „увоз са тролог Запада“.

Једна од најзаступљенијих предрасуда према ЛГБТ заједници, а која представља исходиште и за друге предрасуде и стереотипе, јесте да је хомосексуалност ненормална, односно да је само хетеросексуална оријентација, не само пожељна, већ једино нормална. Наведено је посљедица хетеронормативности који хетеросексуалну оријентацију промовише не као пожељну, већ као једину исправну, „нормалну“. Ова предрасуда се, сљедствено наведеном, састоји и у перцепцији хомосексуалне оријентације као „ненормалне“, болесне, односно да хомосексуалност представља својеврсну аномалију или девијацију сексуалности, услед чега је треба лијечити. Извор ове предрасуде треба тражити у XIX вијеку од када се хомосексуалност, односно хомосексуализам у медицини, превасходно у психијатрији, перципира као болест. Наведено схватање је заступљено и у првој половини прошлог вијека, док у другој половини, на основу резултата одређених истраживања, али свакако и на основу одређених друштвених процеса, те напретком самог друштва, преовлађује схватање да хомосексуалност није болест.⁷⁸ Једна од првих релевантних медицинских установа која је скинула формалну стигму са хомосексуализма избрисавши је са листе менталних поремећаја јесте Америчко психијатријско удружење, за чијим примјером су кренули и други релевантни субјекти. Резултат тога јесте да је 1990. године Свјетска здравствена организација хомосексуализам дефинитивно избрисала из листе болести,⁷⁹ што се сматра најзначајнијим догађајем у модерној историји хомосексуалности.

⁷⁸ Интересантно је да је овај став заступан половином прошлог вијека и код нас, чак и прије формалне депатологизације у медицинским психијатријским круговима у САД-у. Наиме, у првој широко популарној књизи сексолошке литературе у социјалистичкој Југославији, у књизи „Полни живот“ Николе Палића, из 1953. године, на самом почетку једног поглавља пише да је спор о хомосексуалности ријешен у кључној тачки – хомосексуалност је непатолошка категорија, иако се још увијек не зна шта је изазива. Палић тако каже: „У кривичним законима многих земаља, и на Западу, и на Истоку, нема ‘параграфа за хомосексуалце’. Шта изазива појаву хомосексуалног полног нагона, на то још наука није дала поуздан одговор. Наше је да схватимо од природе дату суштину те појаве, и да не гледамо у њој болест. Болест би требало лијечити – а овде не помаже никакво лијечење.“ Саша Гаврић, Јасмина Чаушевић, *Од демедијализације до истосполних бракова: Нова историја хомосексуалности и трансродности Западног Балкана*, Vuubook, Сарајево, Загреб, 2020. године, стр. 33.

⁷⁹ Као својеврсни контрааргумент на овај доказ о нормалности хомосексуалне оријентације, противници ЛГБТ истичу чињеницу да је хомосексуализам био класификован као болест (што је неспорно), а потом закључују да је избрисан не услед научних истраживања и резултата до којих се дошло, већ искључиво на основу притиска геј лобија (због чега то називају „најмасовнијим излијечењем у историји човјечанства“). Другим ријечима, сматрају да нешто што се у претпрошлом и у првој половини прошлог вијека сматрало болешћу, беспоговорно треба сматрати болешћу и у овом вијеку, односно, без обзира на напредак и науке и самог друштва,

Логична посљедица перцепције хомосексуалности као болести јесте и да се хомосексуалност треба лијечити, па чак и принудним путем. Као примарни облик „терапије“, хомофоби наводе да се ЛГБТ особа мора сама изборити против своје хомосексуалне или бисексуалне оријентације, сматрајући да је сама ЛГБТ особа изабрала такву сексуалну оријентацију. Секундарни или помоћни облик „терапије“ представља медикаментозно или друго медицински потпомогнуто лијечење које би ЛГБТ особи омогућило враћање на једину праву, нормалну сексуалну оријентацију.⁸⁰ Ово укључује и (обавезне) хируршке

болест утврђена у претпрошлом и прошлом вијеку мора се посматрати као болест и у овом вијеку, што представља својеврсни медицински аксиом.

По тој логици, на основу многобројних карактеристика људи које су Ломброзо и други криминолози сматрали „рођеним злочинцима“ у претпрошлом вијеку, данас би их полиција могла сматрати злочинцима, односно њихове физичке или биолошке карактеристике (тзв. дегенеративне тјелесне промјене), па чак и сам изглед (дугачке уши, косо положене и изразито приближене очи, спљоштена лубања и нос, јако изражена брада) би требала посматрати као индикацију у погледу њихове (потенцијалне) виности. Дескрипција ове врсте „преступника“ одбачена је на основу многобројних истраживања која су дошла касније. Златко Николић, *Криминологија са социјалном патологијом*, Народна књига, Београд, 2000. године, стр. 113.

⁸⁰ Кроз историју, примјењиване „терапије“ против хомосексуалности могу се класификовати у четири основне категорије:

- Хируршке терапије (лоботомија, кастрирање, васектомија, отклањање јајника, клиториса);
- Павловљева метода којом се покушава изазвати аверзија према истом полу (електрошкови), изазивање мучнине и повраћања (уз помоћ различитих еметика) у току приказивања примамљивих фотографија, слајдова (тзв. аверзивно контраусловљавање). У ту групу спадају и фармаколошки шокови уз помоћ хемијског стимуланса метразола, као што је то практиковано у САД четрдесетих година XX вијека;
- Методе који теже да изазову апстиненцију (хипноза, разне категорије психотерапија, психоанализе, која у основи и није ништа друго до метода кроз апстинирање гдје исповједање замјењује праксу);
- Чисте хемијске методе које, претпоставља се, директно „лијече“ хомосексуалне особе – убрзивање хормона али и ЛСД-а који се такође користио у ове сврхе, као и разни седативи итд.

Користиле су се и разне шарлатанске методе – терапије музиком, биљкама... О резултатима и потенцијалним посљедицама примјене ових метода, свакако најрјечитије говори коментар једног од заговорника тзв. лијечења: „Неке ћемо засигурно убити. Али остале ћемо без сумње излијечити... И хиљаде оних који сада живе само у сјенци нормалности, моћи ће бити враћени из ничије земље њихове садашње егзистенције.“ Guy Hocquenghem, *Race d'Ep: un siecle d'image de l'homosexualite (avec la collaboration iconographique de Lionel Soukaz)*, Hallir, Paris, 1979. године, преузето са: www.gay-serbia.com/teorija/2002/02-11-17-queer-teorija-3/index.jsp?aid=518.

У новије вријеме се методе „лијечења“ хомосексуализма углавном везују за тзв. репаративну терапију по којој је могуће да јако мотивисани појединци промијене хомосексуалну оријентацију у хетеросексуалну. У том контексту, наводе се и имена бројних психолога и психијатара који спроводе ту терапију, а међу њима је било и име проф. др Роберта Спицера. Сматра се да је био један од најутицајнијих и најцјењенијих психијатара друге половине прошлог вијека који је учествовао и у креирању договорених стандарда за дијагностификовање менталних поремећаја – Приручника дијагностичких поремећаја, познатих под скраћеницом ДСМ (*Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*). Он је 1973. године био у групи психијатара који су уклонили хомосексуализам са листе менталних поремећаја, да би три деценије потом написао научни чланак за *The Archives of Sexual Behavior* у којем наводи да тзв. репаративна терапија помаже у (из)лијечењу хомосексуалне оријентације. Међутим, деценију касније у интервјуу који је дао за Тајм је ипак изјавио да није био у праву, односно да је погрешно протумачио тада постојеће научне доказе и из њих погрешно диференцирао научне закључке, те да му је и сам методолошки поступак био научно неутемељен (користио је телефонску анкету разговарајући са око 200 људи који су прошли репаративну терапију, те су тврдили да су излијечени, без било

интервенције код интерполних лица како би се уклонили „остаџи“ мање уочљивог пола, односно како би се „појачао“ претежнији, видљивији пол.⁸¹ Наравно, уколико се добровољно не „преоријентишу“ на хетеросексуалну оријентацију или уколико одбију медицински третман, хомофобни поборници оваквог схватања оправдавају и принудне мјере како би се преоријентисали на „праву“ сексуалну оријентацију. Логично је да између принудних мјера и насиља према ЛГБТ лицима није велика разлика.

Претходно наведене предрасуде своје исходиште имају у схватању да је хомосексуална и бисексуална оријентација ствар избора, те да је геј и бисексуалне особе бирају усљед лошег васпитања, образовања, недостатка патријархалности, бијеса, помодарства, нужде, због сексуалног злостављања у дјетињству, сексуалних траума... Овакво схватање, које се везује за претпрошли вијек, било је и један од узрока што се хомосексуална оријентација сматрала болешћу. Ово схватање је замијењено схватањем по којем је (сексуална) оријентација урођена, што значи да неко рођењем, без обзира што још нема

какве потврде њихове „излијечености“, односно њихове искрености, сем њихових навода). www.pinktherapy.com/portals/0/downloadables/translations/ce_croatian.pdf. Проминентни заговорници хомосексуализма као болести наводе и негативно одређење „аргумента“ у прилог томе: чак и уколико не постоји лијек за хомосексуалну оријентацију и чак и уколико се не може излјечити, да то не значи да то није болест! Сиду, рак и неке друге неизлјечиве болести наводе као примјер изостанка депатологизације усљед неизлјечивости.

⁸¹ Битно је истаћи да интерполна лица имају право, али не и обавезу на медицински потпомогнуто прилагођавање пола, односно на хируршке и друге интервенције како би се уклонили „остаџи“ мање уочљивог пола или како би се „појачао“ претежнији пол. Другим ријечима, интерполне особе саме бирају да ли ће се подвргнути и, уколико хоће, када и којој врсти медицинске интервенције прилагођавања пола. Ово право интерполне особе подразумева да она мора бити упозната са властитим полним карактеристикама, са могућношћу медицинске интервенције и ризицима које она носи, те да пристане на то. Обавеза релевантних субјеката је да то право омогуће интерполној особи – медицинске службе у смислу информисања и консултација, а држава у смислу финансијске подршке пруженој медицинској интервенцији. Другим ријечима, ни родитељи, ни интерполно лице не смију бити ни медицински, ни административно (управно) ни фактички приморани на подвргавање прилагођавању пола. Опширније у: Марија Драшкић, *Еволуција у јуриспруденцији Европског суда за људска права у погледу трансексуалних особа: еволуција и у Србији*, Перспективе имплементације европских стандарда у правни систем Србије, Правни факултет Београд, 2012. године, стр. 57-77. У овом контексту треба нагласити да медицинске интервенције, поготово хируршке, па чак и обична медијализација најчешће нису нужне, нити медицински оправдане, већ се истој прибјегава не из медицинских или сексуалних разлога, већ усљед историјских табуа (који су још увијек и у медицини присутне) или ради избјегавања потенцијалне стигме. Неријетко и искључиво из разлога како би се њихове полне карактеристике ускладиле са друштвеним очекивањима. Преовладавајуће медицинско мишљење је да биолошку неодређеност пола треба „поправити“; операције гениталија интерполних беба постале су рутинске упркос чињеници да су ријетко медицински неопходне. Нагласак се ставља на испуњавање друштвених очекивања, тј. да ли је беба мушко или женско, а не на добробит и најбољи интерес дјетета. На примјер, новорођеним дјечама код којих су пениси мањи од 2 цм и сматрају се „премаленим“ „додијели се женски пол и реконструишу се да изгледају као женско“, док се клиторис који је већи од 0,9 цм сматра „превеликим“ и смањује се. Штавише, већи број интерполне дјеце прелази у женски пол јер „функционална вагина може се конструирати код свакога док је функционалан penis много теже постићи.“ *Људска права и интерполне особе*, Сарајевски отворени центар, 2016. године, стр. 12. Неопходно је поменути да такве медицинске интервенције, поготово хируршке, могу да утичу на психичко и физичко здравље, потенцијалну стерилизацију, губитак сексуалне жеље или нагона или на сексуално незадовољство или неосјетљивост, уринарне инфекције...

формиран сексуални идентитет, добија сексуалну оријентацију.⁸² Из наведеног је видљиво да се елиминише утицај средине,⁸³ те се сматра да су биолошки разлози једини, усљед чега се ово назива и биодетерминистичким погледом на питање (хомо)сексуалне оријентације.⁸⁴ Међутим, новија психијатријска, социолошка и психолошка истраживања указују да је хомосексуална оријентација хетероген и амбивалентан резултат урођених фактора, али и социјализације, чиме се даје одређени значај и утицају средине, који није незнатан.⁸⁵ Фактори средине који имају утицаја, заједно са урођеношћу, на појаву хомосексуалне оријентације су бројни и још увијек недовољно истражени, али се примарно наводе најраније дјетињство,⁸⁶ однос између родитеља, као и однос родитеља према дјетету,⁸⁷ сексуално злостављање у

⁸² Ово се често поистовјећује са другим урођеним особинама личности, које су мањинске, попут љворукости. Сљедствено наведеном, као што се љворуке особе не сматрају болесним, тако ни ЛГБТ особе не треба сматрати болесним. Надаље, како све љворуке особе имају иста права и слободе као и цјелокупна популација друштва, разумљиво је да то треба да имају и ЛГБТ особе, усљед своје урођене, а не стечене карактеристике. Поређење ЛГБТ и љворукости је парадигматично, те треба отићи и даље. Наиме, потребно је поменути и да су љворука дјеца, бар код нас, све донедавно била излагана притиску (поготово у основној школи) да постану дешњаки или да бар са приближно истом функционалношћу користе обе руке. Иако данас тај притисак није формалан нити постоји стигма, чињеница је да је друштво „десноруконормативно“, односно прилагођено дешњацима који су већина, те љворука лица неријетко имају проблем у свакодневном животу који дешњаке уопште не тангира (нпр., коришћење миша приликом рада на рачунару). Ради указивања на ове проблеме, од 1992. године се 13. август обилежава као Међународни дан љевака.

⁸³ Аргумент за „фиксност“ хомосексуалне оријентације, односно немогућност мијењања сексуалне оријентације је било и њено поистовјећивање са карактеристикама мозга. Наиме, са биолошке стране је навођено да се мозак развија (а самим тим и мијења) првих неколико година живота, док је накнадна промјена веома тешка или чак и немогућа. Надаље се изводе примјери односом између матерњег језика и научених језика – без обзира на то колико се добро савлада други језик, никад неће бити усвојен као матерњи. Међутим, хомофобни критичари су ово искористили као аргумент – могућност развоја мозга индивидуе само првих неколико година су схватили као аргумент да се хомосексуалност учи првих неколико година, те је то коришћено као аргумент против одрастања дјеце у истополним заједницама и излагања дјеце хомосексуалном наративу. Савремена медицинска истраживања не споре могућност развоја мозга и током одрастања и живота појединца.

⁸⁴ У овом контексту је интересантно поменути оно што се у често у пежоративном смислу назива геј геном. Наиме, дио научника (међу којима је и *Robert Trivers*, добитник *Crafoord Prize* за биологију која се сматра еквивалентом Нобеловој награди) сматра да је учесталост, односно постотак хомосексуалне заједнице у друштву сувише велик да би се сматрао изолованом, биолошки недетерминисаном појавом, девијацијом у понашању, усљед чега сматрају да је та учесталост генетски условљена, поготово што се не дешава искључиво у људској популацији. *Robert Trivers* чак наводи и два гена за које сматра да имају утицај на хомосексуалну склоност, али само у односу на мушку популацију.

⁸⁵ Детаљније о истраживањима утицаја средине на хомосексуалну оријентацију у: Слободан Антонић, *Он. цит.*, стр. 103-110.

⁸⁶ У том контексту се у задње вријеме у САД заговара превенција хомосексуалности у породици едуковањем родитеља. Joseph Nicolosi, Linda Ames Nicolosi, *A Parents' Guide to Preventing Homosexuality*, InterVarsity Press, 2002. године.

⁸⁷ Старија литература (прије „политичке коректности“) указивала је на везу родитеља и настанка хомосексуалности. Слободан Антонић, *Он. цит.*, стр. 108. Опште запажање дјечијих прихјатара је да се хомосексуалност јавља у породицама дјечака чији су очеви одсутни или слаби, а мајке грубе и доминантне, као што се лезбејство код дјевојчица чије су мајке доминантне и привлачне, а очеви или врло слаби или екстремно груби. Петар Опалић, *Покушај дефинисања патолошке*

дјетињству,⁸⁸ те други фактори.⁸⁹ Међутим, оно што је битно навести, јесте да ни један од тих фактора не доводи априори до хомосексуалне оријентације, већ може да утиче, укључујући и фактор урођености.⁹⁰ Надаље, наводи се да (хомо)сексуалност није фиксирана, ни урођена, већ може да буде и промјењива током живота (чиме се посебно објашњава тзв. ситуациона хомосексуалност). Из наведеног је видљиво да на (хомо)сексуалну оријентацију не утиче само урођеност, иако се она сматра примарном, већ и низ других социјалних фактора,⁹¹ али и испољена сексуална оријентација не мора да буде идентична (цијелог живота) сексуалном понашању, већ се може радити о тзв. сексуалној флуидности.⁹²

Једна од често истицаних предрасуда о хомосексуалним лицима се заснива на томе да су они педофили или (је велика вјероватноћа да) ће то постати, због чега им треба забранити сваки контакт са дјецом, а поготово

сексуалности у дјетињству и адолесценцији, Социолошки преглед, број 31, 1997. године, стр. 497-506.

⁸⁸ Половина испитаника који су изјавили да су у дјетињству имали сексуално искуство са старијим мушкарцем, и сами су се касније идентификовали као хомосексуалне особе или су били укључени у хомосексуалне активности. Patricia Morgan, *Children as Trophies? Examining the Evidence on Same-Sex Parenting*, The Cristiane Institute, Newcastle-upon-Tyne, 2002. године, стр. 83.

⁸⁹ Код особа које осјећају сексуалну склоност према истом полу често наилазимо на једно или више од следећег: одсуство оца, очинске фигуре или отуђење од оца у раном дјетињству, јер је отац доживљен као непријатељски расположен или незаинтересован, насилан или алкохоличар; мајка је била превише заштитнички настројена (код дјечака); мајка је превише тражила помоћ и била захтјевна (код дјечака); мајка је била неспремна успоставити емоционалну везу (код дјевојчица); родитељи су пропустили да охрабре идентификацију дјетета са својим полом; недостатак груље игре (дјечаци); неуспјех у идентификацији са вршњацима истог пола; несклоност тимским спортовима (дјечаци); слаба координација око/рука и са тиме повезано задиркивање вршњака (дјечаци); сексуално злостављање и силовање; социјалне фобије или екстремна стидљивост; губитак родитеља због смрти или развода; одвојеност од родитеља током критичних фаза одрастања. Наведени списак је штампан у памфлету „Хомосексуализам и нада“, са пописом извора који су коришћени приликом израде. www.ewtn.com/library/issues/homohope.htm. Једно истраживање, на које се реферише претходно поменути *Robert Trivers*, статистички указује да се вјероватноћа да мушкарац има сексуалну привлачност према истом полу повећава за око 30% уколико је млађи међу браћом. Наравно, ово се мора довести у корелацију са процентом мушке геј заједнице у друштву.

⁹⁰ Walter R. Schumm, *Methodological decisions and the evaluation of possible effects of different family structures on children: The new family structures survey (NFSS)*, Social Science Research, број 41, 2012. године, стр. 1357.

⁹¹ Опширније о заступљеним погледима на „настанак хомосексуалности“ кроз теорије социјалног конструкционизма, есенцијализма и релативистичке теорије у: Група аутора, *Читанка од А до...*, *Оп. цит.*, стр. 59-65.

⁹² Према једној студији из 2011. године рађеној на узорку од 2 560 одраслих испитаника из САД, након протека десет година другачију сексуалну оријентацију је пријавило око 2% испитаника. При томе се хетеросексуална оријентација показује најстабилнијом – промијенило ју је 0,78% мушкараца и 1,36% жена. Код жена су лезбејска и бисексуална оријентација једнако нестабилне – 63,6% лезбејки и 64,7% бисексуалки се другачије изјаснило након десет година. Мушки хомосексуалци су остали стабилнији у својој оријентацији – промјена сексуалне оријентације је евидентирана код 9,52% особа које су на почетку десетогодишњег раздобља исказале хомосексуалну оријентацију. Код мушких бисексуалаца забиљежена је промјена сексуалне оријентације у 47% случајева. Steven E. Mock, Richard P. Eibach, *Stability and Change in Sexual Orientation Identity Over a 10-Year Period in Adulthood*, The Archives of Sexual Behavior, број 2, 2012. године, стр. 641.

усвајање дјецe. Пропагатори свакако имају идеју да ће ширењем ове предрасуде изазвати осјећај одбојности, гнушања, гађења, а потом и мржње према ЛГБТ заједници, па чак и код оних појединаца који немају негативан став према овој заједници, услед позитивних осјећања према дјеци. Интересантно је да је ова предрасуда, поред историјске условљености,⁹³ имала одређено статистичко упориште које је стереотипизирало и стигматизовало цјелокупну геј заједницу,⁹⁴ међутим, новији статистички показатељи су оповргнули ове ставове. Статистички посматрајући удео сексуалних делинквената, а поготово педофила, који су хетеросексуалне оријентације не говори у прилог тези да су ЛГБТ особе претежно или већински педофили.

Посебно у апострофирању ове тезе предњаче црквени великодостојници што је свакако изненађујуће, али и лицемјерно, имајући у виду „сатанску мису“ – скандале који прате (католичко) свештенство у вези за сексуалним злостављањем дјецe. У вези са овим питањем, свакако треба направити једну дигресију која се односи на серију случајева злостављања дјецe од стране свештенства које негира право (ЛГБТ) лицима на сексуалну различитост, а ту негацију види и као предупредјевање педофилије за коју сматра да су ЛГБТ лица склони! Наиме, у задње вријеме у јавности се појављује све више случајева гдје су црквени великодостојници повезани са злостављањем дјецe, а имајући у виду оптужбу Комитета УН за права дјетета за „систематско прикривање сексуалног злостављања које су починили свештеници Католичке цркве“, може се рећи да је и Црква индиректно са овим била повезана. Поготово уколико се имају у виду институционалне опструкције и заташкавања Цркве, свакако довољно говори да се више води рачуна о властитој репутацији, него о добробити дјецe. Квантитативни аспект овог проблема свакако говори да то није изолован случај и да проблем „није од јуче“,⁹⁵ стога се свакако лицемјерним чини оптуживати

⁹³ Ова предрасуда своје исходиште, између осталог, проналази и у чињеници да су хомосексуални односи у (античкој) историји били познати и да су актери били одрасли мушкарци и младићи. Овај однос се називао педерастичка или грчка љубав. Као што ће се накнадно видјети, то јесте тачно, међутим, тај однос се не може поистовјешивати са оним што се данас сматра педофилијом. За полицијске службенике може бити интересантно поменути да је Роланд Грасбергер, један од познатијих криминалиста прошлог вијека, допринио потенцирању и стручном аргументовању овог стереотипа. Наиме, кроз властити научно-истраживачки и универзитетски рад, интерпретирајући званичне статистичке податке о криминалитету, тврдио је да је мушка истополна привлачност повезана са педофилијом, али и са низом других сексуалних злочина. Међутим, почетком седамдесетих година оповргао је наведене тврдње закључком да није открио значајну повезаност између хомосексуалних лица и педофилије и других сексуалних девијација. Брзо потом су у његовој родној Аустрији декриминализовани истополни сексуални односи.

⁹⁴ Према старијим подацима (осамдесете године XX вијека), однос хетеросексуалних и хомосексуалних педофила у САД је био 11:1. Међутим, аутори овог закључка су сами изнијели одређене резерве у погледу датог односа. Kurt Freund, Robin Watson, *The Proportions of Heterosexual and Homosexual Pedophiles among Sex Offenders against Children: An Exploratory Study*, Journal of Sex and Marital Therapy, број 1, 1992. године, стр. 34-43. Према једном америчко-канадском извјештају, проценат злостављача дјецe који су истог пола као и жртве је од 25 до 40%. Према истом извјештају, од укупног броја пријављених случајева сексуалног злостављања дјецe, у 18% случајева су злостављачи били хомосексуални родитељи (укључујући и удомитеље), а само у 0,6% случајева хетеросексуални родитељи. www.familyresearchinst.org/2012/01/how-much-child-molestation-is-homosexual/.

⁹⁵ Неке од ових оптужби сежу и до пола вијека уназад, а према одређеним подацима, интерним истрагама је било обухваћено чак око 3 000 свештеника. Према одређеним истраживањима,

друге, а поготово ЛГБТ особе, за упражњавање нечега чему су управо склони они који оптужују. Наравно, из наведеног не треба диференцирати закључак да су сви свештеници склони сексуалном злостављању дјеце, међутим, свакако остаје чињеница да је немали број свештеника био укључен у ове недозвољене активности.⁹⁶ Иако се дуго времена Црква бранила да су те оптужбе неправедне, паушалне и идеолошки мотивисане,⁹⁷ у задње вријеме се појављује све више доказа у погледу тога, а и сама Црква се извинила жртвама, те се уназад неколико година активно укључила у рјешавање овог проблема и предупредивање даљег испољавања проблема указивањем да „нема привилегија за црквене званичнике“ јер је то у „интересу саме цркве“.⁹⁸ Наравно, погрешно би било оптуживати искључиво свештенике Католичке цркве да су били повезани са случајевима сексуалног злостављања дјеце, јер је примјетно да су и вјерски великодостојници других конфесија повезивани са сексуалним злостављањем дјеце, али свакако не у том броју.⁹⁹

Поворка поноса је „трн у оку“ антигејевски настројеној популацији друштва коју посматрају као „поворку неморала, изопачености и блуда“, али

постотак свештеника педофила варира од 0,5 – 5%, зависно о групи или подручју на којем је вршено истраживање. Лука Брешић, *Педофилија: Проблем друштва и Католичке цркве*, Спектрум - Огледи и приноси студената теологије, Католички богословни факултет, Загреб, број 1-2/2010, стр. 72.

⁹⁶ У Њемачкој се сматра да је бивши папа Бенедикт XVI због повезаности свештеника са случајевима сексуалног злостављања дјеце отпустио чак 400 свештеника.

⁹⁷ Католичка црква наводи да се намјерно игнорише једна чињеница у медијском представљању многобројних случајеве педофилије од стране свештеника Католичке цркве у САД. У том контексту се наводи да 97% тих педофилских скандала датира из периода 1960.-1985. године када је католичка хијерархија у САД и другдје на Западу прећутно дозволила ређење хомосексуалаца и да су више од 80% жртава тих свештеника – педофила дјечаца. Већ почетком осамдесетих Црква је поновно увела забрану ређења хомосексуалаца, што је уродило плодом. Само 3% случаја педофилије у Католичкој цркви у САД догодило се након 1990. године и ни један у раздобљу 2000.-2004. године. Подаци на основу Извјештаја о сексуалном злостављању дјеце од стране свештеника у САД, доступно на: www.usccb.org/issues-and-action/child-and-youth-protection/upload/The-Nature-and-Scope-of-Sexual-Abuse-of-Minors-by-Catholic-Priests-and-Deacons-in-the-United-States-1950-2002.pdf.

⁹⁸ У том смислу говори и кампања на простору ЕУ под називом *One in Five* која настоји да укаже на проблем масовности сексуалног насиља према дјечи на интернету јер су разне студије указале да је сексуално насиље према дјечи на интернету константно у порасту, те да је свако пето дијете сексуално узнемиравано или искоришћавано преко интернета. У оквиру кампање је прије двије године одржан и Свјетски конгрес о сексуалном злостављању дјеце и младих на интернету у Риму. Поред тога што је ово први конгрес о овој проблематици на овом нивоу, интересантно је и вриједно помена да је окупио представнике међународних и владиних институција, великих интернет компанија и релевантних субјеката друштва, те невладин сектор, али је исто тако окупио и представнике различитих религија, јер је препознато и њихово мјесто и улога, али и одговорност коју имају у сузбијању сексуалног насиља према дјечи на интернету. Посебно је значајно да се конгрес одржава уз активно учешће Католичке цркве, те се сматра да ће управо морални ауторитет папе, који је подржао Конгрес, омогућити да се овом проблему на међународном и националном нивоу посвети већа пажња. Александар Миладиновић, *Безбједносни инциденти према дјечи на друштвеним мрежама – криминалистички аспект*, Министарство унутрашњих послова Републике Српске, Бања Лука, 2018. године, стр. 280.

⁹⁹ Ово се објашњава и чињеницом да су католички свештеници у целибату, те да су зато склонији педофилији, док је целибат код великодостојника осталих конфесија или условљен одређеним степеном и хијерархијом (код Православне цркве) или није условљен (код протестантских цркви) или је чак и забрањен (у исламу). Међутим, овакво објашњење није научно поткрепљено.

сматрају и да она има далекосежније посљедице, а то је да се пропагирањем неморалности на поворци урушавају традиционалне (породичне) вриједности друштва.¹⁰⁰ С обзиром на то да поворку поноса посматрају и као побједу ЛГБТ лобија након које слиједи афирмација ЛГБТ вриједности у друштву, с њихове стране је и „разумљиво“ што су најизразитији и најдиректнији напади од стране хомофоба на одржавање или током одржавања поворке. Инсистирањем на изопачености и неморалности поворке и вриједности које се одржавањем покушавају наметнути, хомофобни активисти настоје да манипулисањем са стварним циљем и значајем поворке активирају и популацију која нема (дискриминаторски) став према ЛГБТ, а која је свакако већинска у друштву. Из наведеног је видљиво манипулаторско изврдавање стварних разлога и околности одржавања поворке којим хомофобни активисти настоје да алармирају што већу популацију друштва у реализацији властитих циљева, иако већинска популација не прихвата ни њихове циљеве, а поготово не методе, чега су и они свјесни. На овај начин, утицајем на јавно мњење, намјерно се занемарују стварни циљеви поворке прокламовани од стране организатора, те се од стране хомофобних активиста они јавности супституишу кроз изопаченост и неморалност, што утиче и на већину популације да поворку поноса посматра као „поворку срама“. Међутим, као врхунац борбе за ЛГБТ права (не остварености ЛГБТ права), поворка поноса представља сублимацију ЛГБТ активизма на афирмацији права посматраних кроз потребу перцепције и прихватања различитости и толеранције према различитости и од самог друштва, али и од владајућих и утицајних структура у друштву. У том контексту, поворку поноса треба посматрати само као слободно, неспутано, самоувјерено и поносно истицање тих различитости код одређене популације друштва, без обзира на дијаметрално супротстављене ставове дијела популације друштва. Циљ поворке свакако није промовисање педофилије и регрутovanje

¹⁰⁰ Лицемјерним се чини супротстављање поворци поноса од стране дијела популације која се декларативно залаже за очување „породичних вриједности“, а у земљама окружења, па ни код нас нису примјетне, односно уопште се не одржавају мирне демонстрације (или други облици грађанског активизма) којима би се друштво, а примарно породица, упозорила на конкретне опасности које данас примарно угрожавају породицу попут: насиља у породици, наркоманије (којој су изложени поготово млади, па чак и школска популација), вршњачког насиља (којем је такође изложена школска популација, али које и чини школска популација), навијачког, односно хулиганског насиља (гдје су један од најподложнијих виновника управо млади), наци(онали)стичко-вандалистичког система вриједности и понашања, самодеструктивног и суицидалног понашања, урушеног система вриједности које млади прихватају афирмативним, малољетничке делинквенције... Наведени проблеми, као и многобројни други свакако да угрожавају породицу и „породичне вриједности“, па и само друштво, међутим, самозвани заштитници породичних вриједности истима не придају никакву или веома малу пажњу, па се поставља питање зашто апеловањем на јавност и на друштво на овај начин не утичу да се не урушавају праве породичне вриједности.

У овом контексту, интересантно је поменути да се у Библији (у Посланици Коринћанима) истиче како „педерастички“ неће ући у Царство небеско, што често фанатични сљедбеници користе као вјерски изговор за насиље над гејевима. Међутим, свјесно занемарују или можда чак и не знају (имајући у виду да им знање и није аргумент) да се такође каже да ни блудници, ни идолопоклоници, ни прељубници, ни мекопутници, ни крадљивци, ни лакоми, ни пијаници, ни псовачи, ни разбојници неће ући у Царство небеско. Међутим, чињеница је да ове групације ти квазивјерници уопште не тангирају. Можда – јер се управо и регрутују из тих групација.

„нових жртава“, па чак ни хомосексуалности, а најмање не наметање цијелом друштву једног модела сексуалности, како то противници ових маршева обично наводе у својим противаргументима, не схватајући тако уопште суштину тих догађаја.¹⁰¹ Штавише, ради се о истицању и афирмацији различитости који су и нормативно прихваћени и интегрисани као права и слободе које грађани могу уживати. Према томе, кроз медије је битно истицати да свако нарушавање или онемогућавање одржавања поворке поноса представља кршење закона, почев од прекршаја против јавног реда и мира до кривичних дјела против живота и тијела и других кривичних дјела.¹⁰² Такав став се константно треба да истиче од полиције и релевантне политичке структуре, те јавне личности. Ни полиција, а ни други државни органи не смију дозволити да држава капитулира пред хулиганско-вандалистичком групацијом у друштву, која је неријетко повезана да класичним и организованим криминалитетом.¹⁰³

Дио јавности сматра да су ЛГБТ лица насртљива у друштву, „агресивни су присутношћу и указивањем на властита права“, а сам ЛГБТ активизам перципирају као „агресиван“, често и беспредметан.¹⁰⁴ Што се тиче оптужби да је ЛГБТ активизам „агресиван“ („свеприсутан“) у јавности, а поготово у медијима, чини се да таква оптужба произлази из чињенице да је он тек однедавно видљив у медијима (те да тако, као нешто ново и до сада неуобичајено, „упада у очи“). Међутим, уколико се посматра његов удио у грађанском, а поготово невладином активизму, може се констатовати његов незнатан удио (поготово га поредећи са политичким, изборним,

¹⁰¹ Група аутора, *Читанка од А до...*, *Оп. цит.*, стр. 126.

¹⁰² У наведеном велику улогу имају државни органи, у првом реду полиција, која мора информисати и апеловати на грађане да свако учешће у активностима којима је циљ онемогућавање поворке поноса представља кршење закона које ће бити санкционисано, инсистирајући и на досљедној примјени концепције злочина из мржње. Наиме, претпоставка је да дио грађана, па чак можда и већина учесника у активностима којима се онемогућава одржавање поворке, није свјесна да су те активности забрањене, већ насупротив, мисли да чини друштвено дозвољену, па чак и пожељну активност. Управо је на полицији, посредством медија, да јавности саопшти да су такве активности неприхватљиве и забрањене, односно инкриминисане као прекршај и кривично дјело. Искуства из Србије и Хрватске приликом одржавања (прве) параде поноса указују да полиција посредством медија ипак није довољно проактивно дјеловала како би информисала грађане о забрањености учешћа у активности на онемогућавању параде поноса. С друге стране, приликом одржавања прве поворке у БиХ нису евидентирани већи инциденти, поготово не насилничке природе. Иако је то свакако резултат одличне сарадње организатора и полиције, те проактивног медијског и сваког другог ангажмана у циљу предупређивања потенцијалног насиља, свакако је томе допринио и толерантан апел релевантних субјеката и личности у друштву. Наравно, чак и неисказивање става о поворци од стране одређених личности је утицало на изостанак потенцијалног насиља.

¹⁰³ Искуства из Србије и Хрватске говоре да немали број хулигана који учествују у вандалистичким хомофобично настројеним демонстрацијама, поготово у току Параде поноса, управо и долази из криминалног миљеа, усљед чега треба апеловати на грађане да се не поистовјећују са овом популацијом. Такође, разумљиво је да ови изгредници вандалистичке демонстрације управо и користе као параван за реализацију властитих криминалних активности (дилање дроге, крађе, провале, разбојништва...). Искуства са прве поворке у БиХ указују да је међу организаторима контракупа поводом параде било и лица селефијског покрета у БиХ.

¹⁰⁴ Аргументи који указују на то да ЛГБТ активизам свакако да није беспредметан (односно, да припадници ЛГБТ заједнице не могу да уживају одређена права како мисли дио јавности) ће се елаборирати у поглављу о односу људских права и ЛГБТ заједнице.

феминистичким, еколошким...). Међутим, потребно је исказати и чуђење због чињенице да полицијски службеници инсистирање, па чак и било „агресивно“, на поштовању и заштити туђих права виде као замјерку! Посебно је битно да се да осврт на „агресивну солидарност“ ЛГБТ лица приликом пријава инцидената усмјерених ка овој заједници.¹⁰⁵ Наиме, ЛГБТ лица су у хомофобичном друштву посебно осјетљива на неправду, те од полиције захтијевају посебну заштиту. Услјед мањинског стреса и изложености свакодневним малтретирањима и опасностима, те константној опресији у друштву, сензибилније реагују на опресију и неправду према другима. Стога се може примијетити да су аутована ЛГБТ лица посебно устрајна у захтијевању и заштити, те афирмацији властитих права,¹⁰⁶ али су исто тако и активистички ангажовани у свим дешавањима који указују на кршење људских права (па, чак и када их се то директно не тиче). Разлог томе је што неправду, игнорисање, дискриминацију, те припадност „непопуларној“ мањини свакодневно осјећају на властитој кожи, те су по том питању сензибилнији, асертивнији и емпатичнији од других припадника „већинске“ популације.

Јавност погрешно перципира бројност ЛГБТ лица у друштву, односно њихов удио у сексуално активном дијелу становништва. И овдје су примјетне паушалне и неаргументоване оцјене које су резултат незнања и недостатка релевантних информација, али и методолошки погрешно планираних и реализованих истраживања, те тенденциозно интерпретираних резултата.¹⁰⁷ С једне стране, перципира се да су ЛГБТ лица у друштву изузетно ријетки,

¹⁰⁵ Неријетко кривична дјела, прекршаје или друге безбједносне инциденте према ЛГБТ лицима пријављују аутована лица или стаблирани појединци у оквиру ЛГБТ активизма. Након тога, од полиције, лично или институционално, захтијевају повратну информацију, односно информисање о предузетим радњама и мјерама и постигнутим резултатима. Неријетко они ову улогу преузимају и у случајевима гдје је жртва сама пријавила инцидент. Том приликом од полиције захтијевају и предузимање одређених радњи и мјера. Иако је ово право жртве, односно оштећеног, без обзира на то које је у питању кривично дјело или други инкриминисани инцидент, полицијски службеници, ненавикнути да се на овај начин жртве интересују о исходу пријаве, сматрају наведено „агресивним солидарисањем“. Другим ријечима, омогућавање права које уживају сви грађани, полицијски службеници сматрају неадекватним уколико то чине представници (стаблираног или не) ЛГБТ активизма!

¹⁰⁶ Наведено је повезано и са оним што се у геј активизму назива *gay respectability* – политиком промовисања, али и егзистирања гејева (и других лица из ЛГБТ заједнице) ван хетеронормативних образаца. Односно, *gay* (или ЛГБТ) *respectability* подразумијева живот и понашање ЛГБТ лица без покушавања уклапања (прерушавања) у хетеронормативне матрице, чак и по цијену угрожавања властите безбједности или отежаног доласка до властитих права. Не желе и не подвргавају се „укалупљавању“ у средину губљењем властитог идентитета, прије свега визуелног, али и сваког другог. Зато и не желе да свој идентитет „држе у четири зида“. Полицијски службеници требају да знају да то није резултат пркоса и ината, већ је то право сваког лица – да неспутано изражава властиту личности и идентитет.

¹⁰⁷ С обзиром на бројне потешкоће приликом сагледавања удјела ЛГБТ заједнице у друштву, а што касније може бити извор и одређених злонамјерности и предрасуда, веома је битно обратити пажњу на критерије мјерења удјела ове заједнице у друштву. Различити резултати истраживања о удјелу ЛГБТ особа у друштву се управо тумаче чињеницом да одређена истраживања настоје да утврде проценат лица хомосексуалне и бисексуалне оријентације, док друга настоје да утврде проценат лица која се сматрају припадницима ЛГБТ заједнице, а трећа настоје да у наведено инкорпорирају и цјелокупну квир заједницу (онако како је претходно представљена), што је свакако највећи процентуални удио у друштву ЛГБТ заједнице.

појединачни случајеви, те да се ради о занемаривом броју, али да се тај број, усљед притиска геј лобија, „надувава“ како би се чинио релевантним (приликом чега полицајци занемарују чињеницу да је ирелевантна бројност одређене популације за омогућавање уживања права и слобода). То се поткрепљује чињеницом да већина људи наводи да лично не познаје велики број или чак ниједно ЛГБТ лице. С друге стране, нису ријетке ни перцепције да је грађана са нехетеросексуалном оријентацијом много више него што стварно јесте, па се чак износе и процјене да их је преко 20%, па чак и више.¹⁰⁸ Код обје ове перцепције разумљиво је да се доносе на основу личних искустава, субјективних утисака, те да нису поткрепљене релевантним истраживањима. Када су у питању релевантна истраживања о удјелу ЛГБТ припадника у друштву, резултати нису строго подударни (што је и разумљиво), али се углавном слажу да је удио људи са хомосексуалном и бисексуалном оријентацијом око неколико процената до максимално 5%,¹⁰⁹ с тим што је примјетан већи удио гејева од лезбејки у заједници. Овај удио се односи само на лица са хомосексуалном и бисексуалном оријентацијом, а не на цјелокупну структуру лица ЛГБТ заједнице. Уколико овим процентима, мимо гејева, лезбејки и бисексуалних лица, додамо и интерполна лица, затим трансродна и транссексуална лица,¹¹⁰ а поготово уколико у наведено убрајамо, мимо наведених, и друге групације које се убрајају у квир заједницу, свакако да је тај удио већи, али не драстично. Наравно, разумљиво је да у многим друштвима, усљед страха од стигме, опасности од насиља и дискриминације, видљивост ове заједнице неће бити примјетна, што ствара и слику о занемаривом броју ЛГБТ

¹⁰⁸ Нпр. према Галуповом истраживању на узорку од 1 024 особе методом случајног избора телефонским анкетирањем које је рађено 2015. године у САД, анкетирани грађани сматрају да је око 23% становника САД хомосексуалне или бисексуалне оријентације, иако се према резултатима ове анкете само њих 3,8% изјаснило да су хомосексуалне или бисексуалне оријентације. Шта више, анкете по овом питању рађене претходних година су говориле да је перцепција становника САД у погледу удјела ЛГБТ особа чак и већа.

¹⁰⁹ Према једној студији, која није радила властито истраживање, већ је прикупила податке релевантних субјеката који су радили слична истраживања у различитим земљама, удио геј, лезбејки и бисексуалних особа у друштву износи око 3,5%, те око 0,3 трансродних. www.williamsinstitute.law.ucla.edu/wp-content/uploads/Gates-How-Many-People-LGBT-Apr-2011.pdf.

¹¹⁰ У литератури се наводе резултати различитих истраживања о преваленци родне дисфорије у популацији, који нису строго подударни, међутим углавном показују да је већи удио биолошких мушкараца који траже прилагођавање пола. Међутим, у источноевропским државама је примјетан обрнут тренд – више је биолошких жена које прилагођавају пол. Марта Р. Божић, *Он. цит.* Процент трансродних лица (не укључујући ту и транссексуална лица) у САД је око 0,6% у односу на општу популацију. Преузето са: www.williamsinstitute.law.ucla.edu/subpopulations/transgender-people/. УН у радним материјалима наводи процјену да је удио интерсексуалних, трансродних и транссексуалних лица у укупној популацији око 1,7%. www.unfe.org/wp-content/uploads/2017/05/UNFE-Intersex.pdf. Индикативно је да код нас, према подацима Сарајевског отвореног центра, до данас ни једна интерполна особа није изашла у јавност. Вања Бурић, *Правно и медицинско уређење интерполности у Босни и Херцеговини*, Између сполова и стварности, Приручник за медицинске стручњаке_иње и здравствене раднике_це о поступању са интерполним особама, Сарајевски отворени центар, Сарајево, 2020. године, стр. 70. У Србији је уназад десетак година 60 грађана прилагодило пол, и то 44 у мушки пол и 16 лица у женски пол. Прошле године је на прилагођавање пола чекало 14 лица, док их је око 200 поднијело захтјев за прилагођавање пола. Зорица Мршчевић, *Депатологизација транс идентитета*, Гласник Адвокатске коморе Војводине, Нови Сад, број 1, 2020. године, стр. 62-63.

особа у друштву. Потребно је поменути и да су одређена истраживања указала да је овај удио ЛГБТ популације релативно уједначен, „фиксиран“ у заједницама, без обзира на различите културолошке, правне, историјске и друге околности конкретних држава. Тиме се и оповргава предрасуда да „промоција хомосексуалности“ доприноси „експанзији“ хомосексуалности.

Иако ЛГБТ заједница, како се види, нема бројчано велики удио у друштву, често се мисли да су они лако препознатљиви, да „стрше“ по понашању, облачењу, гестикулацији, односно да су гејеви као жене, док су лезбејке као мушкарци... Ова погрешна перцепција, која је посебно заступљена међу полицајцима, резултат је стереотипног представљања ЛГБТ у јавности, у култури (на филму, прије свега) и у медијима.¹¹¹ Захваљујући тим утицајима, за геј мушкарце се сматра да су извјештачени, феминизирани и екстравагантни типови који не умију да ускладе боје и дезен кравате са сакоом, којима мањка елементарна естетика,¹¹² носе одјећу упадљивих боја и кроја, превише пажње посвећују облачењу и његовању тијела (али не као метросексуалци), ситног су и пискутавог гласа, заводљивог понашања... Слично наведеном, лезбејке се стереотипно перципирају као неуредне жене које не воде довољно рачуна о свом изгледу или просто не умију да се обуку, мушкобањасте су,¹¹³ не воде рачуна о његовању тијела, рашчупане су, кратке косе, ненашминкане, робустног понашања...¹¹⁴ Оваква перцепција гејева и лезбејки (а да се о осталој структури ЛГБТ заједнице и не прича) свакако је погрешна. Наиме, логично је очекивати да постоје гејеви и лезбејке које се понашају и облаче сходно наведеним параметрима, међутим, још логичније је да се тако облачи и понаша и дио популације који није ЛГБТ. Исто тако, одређено понашање, а често облачење и није резултат личног избора, што такође треба узети у обзир. На крају, иако није спорно да постоје гејеви и лезбејке које се понашају и облаче на описани начин, чињеница је да се процентуално много већи број ЛГБТ особа не понаша и не облачи у складу са тим, из чега је видљива заблуда у погледу основа на којима почива стереотипска перцепција.¹¹⁵

¹¹¹ О овом проблему више у: Силвана Косановић, *Сувремене мушко-женске конструкције у америчким телевизијским серијама Секс и град, Кућанице и Ватрени дечки*, Медијска истраживања, број 2/2008, стр. 87-102.

¹¹² Упутства за стандардизован недискриминативни говор и понашања издат од Омбудсмана Србије 2010. године.

¹¹³ *Оп. цит.*

¹¹⁴ „Жене са кратком и мушкарци са дугом косом“ је један од првих описа који је последице Првог свјетског рата описао чланове нарастајуће и све бројније супкултуре људи атипичног сексуалног понашања у Њујорку. Иако се данас оваква фризура не чини чудном, у пуританској Америци двадесетих година прошлог вијека то је свакако било несвакидашње понашање и изглед и као такав је тумачен ударом на патријархалност и родно дефинисане улоге, па чак и у тако великом и космополитски настројеном граду као што је Њујорк. Nicholas Edsall, *Toward Stonewall: Homosexuality and Society in the Modern Western World*, University of Virginia Press, 2003. године.

¹¹⁵ У односу на ову, али и друге предрасуде према гејевима, илустративно је поменути и ставове од прије готово пола вијека и то од стране медицинског стручњака који хомосексуалност није сматрао патолошким. Наиме, 1986. године, познати загребачки неуропсихијатар и сексолог Маријан Кошичек је издао књигу „У оквиру властитога спола“. Поред дотадашњих научних сазнања о хомосексуалности које је навео у књизи, провејавају и његови, за то вријеме, изразито напредни ставови и идеје о депатологизацији и демедикализацији хомосексуалности. Међутим, и поред тога, као осврт на фестивал Магнус у Љубљани који је одржан двије године раније, он

Постојање и јачина геј лобија су такође једна од стереотипних претпоставки о ЛГБТ заједници. Чак и грађани који нису хомофобно настројени, сматрају да геј лоби постоји и да је изузетно јак, добро ситуиран и организационо и друштвено (структурно) инкорпориран. Слика о моћном геј лобију је резултат све већег ЛГБТ активизма, али и медијске заступљености геј икона.¹¹⁶ Да би се релативизирала, односно објективизирала ова слика о геј лобију, потребно је дефинисати и диференцирати геј лоби од геј активизма. Под геј лобијем би могли посматрати хијерархијски уређену, полујавну, мултинационалну асоцијацију (са националним филијалама), са стабилним финансијским изворима чији ЛГБТ чланови јавно или полујавно, на дозвољен или на недозвољен начин утичу на високопозициониране функционере и на само друштво како би се донијели закони који „популаришу“ ЛГБТ, односно који ће афирмисати имплементацију тајне „геј агенде“. С друге стране, под геј активизмом се подразумева ангажман појединаца (који и не морају бити ЛГБТ) и невладиних организација (широког спектра дјеловања) у циљу унапређења људских права и слобода ЛГБТ особа и елиминисања институционалне, нормативне, друштвене и сваке друге дискриминације према ЛГБТ особама. Постојање организација које се баве ЛГБТ правима није непознато, нити је обавијено велом тајне, а и њихове активности, као и сами резултати су видљиви, услед чега се наведено не би могло назвати никаквим (тајним) лобирањем. Наравно, разумљиво је да њихов ангажман резултира и одређеним политичким активизмом, што је исходиште о постојању геј лобија.¹¹⁷

осуђује одређене облике геј активизма, приписујући их милитантним и вулгарним хомосексуалцима који ‘наступају изазовно, наметљиво па и нападачки што само повећава одбојност околине према њима’, и тако ослабљују негативан стереотип према коме су они прије и послје свега заправо „развратници“. Саша Гаврић, Јасмина Чаушевић, *Он. цит.*, стр. 37.

¹¹⁶ Овдје је битно дати и једну историјску подлогу наводном геј лобију. Неколико година пред Први свјетски рат, у Аустроугарској монархији је избила афера која се назива Харден-Еуленбургова афера по главним протагонистима – *Phillipp zu Eulenburg* је био њемачки амбасадор у Бечу и неслужбени савјетник њемачком цару, док је *Maximilian Harden* био издавач берлинског часописа *Zukunft*. Незадовољан помирљивом реториком њемачког цара, а вјероватно и из намјере подизања тиража, Харден је у часопису објавио чланак у којем наводи да на њемачком двору постоји кабинет хомосексуалних лица који цара одвлаче од његових савјетника и свакодневних обавеза, те га наговарају на политику неодлучности што је у предратном периоду било изузетно опасно. Као вођу тог кабинета хомосексуалаца на двору Харден наводи Еуленбурга за којег се знало да гаји хомосексуалне склоности, али не и да их практикује што се једино кажњавало. Харден је чак и тврдио да су хомосексуалци инфилтрирани у више влада европских држава, те да међусобно сарађују, истичући да постоји њихов међународни савез, те да су спремни да властиту државу издају у сваком моменту. Наведено је довело до судског процеса због клевете коју је добио Еуленбург, међутим, Харден је покренуо парницу коју је добио. Ричард Левинсон (Морус), *Хисторија сексуалности*, Зора, Загреб, 1959. године, стр. 352-354. Епилог афере јесте и даља стигматизација хомосексуалних лица у јавности, те Еуленбургово изопштавање из политичке елите тог доба. Ова афера је и једна од првих афера којој је циљ био изопштавање појединца из друштва етикетањем да има сексуалне склоности према истом полу – метод који ће се касније неријетко користити, што све говори о још увијек присутној друштеној стигматизацији хомосексуалности. Међутим, ова афера је и зближила хомосексуалну заједницу (која још увијек није била формирана), односно условила је њихово зближавање, као што ју је неколико деценија прије овога зближило суђење Оскару Вајлду, а осамдесетих година их је зближила опасност од изложености ХИВ-у.

¹¹⁷ Предрасуда о постојању геј лобија је настала у САД током изборних циклуса, јер је примјећено да су кандидати за одређене позиције у својим програмима интегрисали ЛГБТ права и одређене

Другим ријечима, није спорно постојање изузетно организованих, мултинационалних организација, са бројним чланством, геј иконама, стабилним и високим приходима који имају одређени утицај на релевантне естаблишментске структуре у друштву,¹¹⁸ међутим, тај утицај је заснован, прије свега, на обостраним интересима, јаван је, дозвољен, а циљ му је, у најширем смислу, инклузија ЛГБТ заједнице у друштво.¹¹⁹

Услед наведеног, без обзира на то да ли је формално етаблирана или не, сматра се да је ЛГБТ заједница изразито хомогена, без унутрашњих нетрпељивости, размирица, антагонизама, сукоба... Ово је вјероватно последица историјске перцепције ЛГБТ заједнице као групације која се разликује од хетеросексуалне популације, без диференцирања било каквих разлика између њих. Разумљиво је да наведено није тачно. Штавише, унутар ЛГБТ заједнице су итекако присутне међусобне разлике које доводе до интерних размирица, међусобних спорења, па чак и антагонизама, који додуше нису видљиви ван те заједнице (јер је и сама заједница најчешће „невидљива“). Ови сукоби су и историјски, али и идентитетски условљени. Наиме, одмах по етаблирању геј организација непосредно прије и током Стоунволских немира, прикључили су им се и лезбејске активисткиње,¹²⁰ међутим, одмах су и избили многобројни сукоби међу наведеним групацијама.¹²¹ Иако су се у почетку

привилегије. Теоретичарима завјере је то било довољно за доказ тврдње да је на кандидате (тајно и недозвољено) дјеловао геј лоби. Међутим, ради се о обичном прагматизму. С обзиром на то да је победа на изборима у САД крајње неизвјесна и да зависи (често и буквално) од сваког гласача (што потврђује и задњих неколико председничких избора у овој држави), разумљиво је да изборни стратегије, указивањем или чак и инсистирањем на ЛГБТ правима, настоје да ЛГБТ биначко тијело приволе за себе.

¹¹⁸ Међутим, погрешно је сматрати геј активизам јединственим глобалним покретом. Напротив, имајући у виду бројне организације које се баве ЛГБТ правима, разумљиво је да и међу њима постоји мноштво размимилажења (у односу на методе, циљеве, чланство), па и самих антагонизама, те дјеловања за које се сматра да је инсајдерско у односу на јавно прокламоване циљеве (већине) геј организација. У својим радовима, геј активисти Џек Донован (псеудоним *Jack Malebranche*) и Џастин Рајмондо критикују актуелни глобални геј покрет наводећи да се бави којештаријама, да је циљеве хомосексуалних особа подредио властитим бирократским циљевима, те да умјесто да протјера „владу из кревета“, он их „позива у собу“. Опширније у: Jack Malebranche, *Androphilia: Rejecting the Gay Identity, Reclaiming Masculinity*, Scapegoat Publishing, Baltimore, 2006. године, преузето из: Слободан Антонић, *Он. цит.*, стр. 54.

¹¹⁹ У овом контексту, може се дати и један субјективан осврт за примјер непостојања геј лобија, бар код нас. Садржај публикације коју читате је већим дијелом био комплетиран још прије три године, те је, у суштини, био припремљен за публикавање. Међутим, иако се аутор обраћао одређеним субјектима са циљем финансирања публикавања, није наишао на подршку од стране тих организација – организација за које хомофоби, па чак и они грађани који се не сматрају антигејевски настројеним перципирају као (институционализовани, невладин) „геј лоби“.

¹²⁰ Међутим, уколико се присјетимо претходно наведених идентитета („врсти“) у оквиру лезбејске заједнице, чак се унифицирање само лезбејске заједнице чини претенциозним и илузорним. Јасмина Чаушевић, *Он. цит.*, стр. 60.

¹²¹ Треба рећи да су одређени антагонизми у Стоунволској супкултури постојали и прије самих немира. Наиме, иако су трансвестити чинили видљиви имиџ ове супкултуре, чињеница је да су били и највише дискриминисани и малтретиранани, па чак и од стране геј мушкараца, који су такође припадали тој супкултури.

Прва већа организација која израња из ових промјена је *Gay Liberation Front*, која се у својим раним фазама развоја залаже за борбу репресије свих мањина, у великој мјери ослањајући се на марксизам. Међутим, *GLF* је првенствено била организација геј (бијелих) мушкараца, без пуно

термином „геј“, као неутралним термином (не само за ЛГБТ заједницу), идентификовали и називали и гејеви и лезбејке, убрзо, дјелимично и усљед дјеловања феминистичког покрета, лезбејке напуштају овај термин и прихватају самоидентификујући термин „лезбејке“.¹²² У овом контексту, треба рећи да се феминистички покрет у почетку званично дистанцирао од лезбејки,¹²³ осјећајући да би та повезаност штетила ономе што се сматрало основнијим пројектом – обезбјеђивањем једнаких права за жене уопште.¹²⁴ Међутим, како су имали релативно исти циљ (а поготово истог „непријатеља“), брзо су замрзли сукобе (али их нису елиминисали), да би се убрзо етаблирала једна групација која (у почетку) и није припадала стоунволској супкултури. Били су то бисексуалци који су себе сматрали „сексуално савршенијим“ и предодређенијим од моносексуалаца, како су називали и гдје су сврставали и хомосексуална и хетеросексуална лица. Разумљиво је да су бисексуалци лакше могли да се интегришу у друштво,¹²⁵ те су имали и одређене социјалне улоге које су им омогућавали естаблишментску борбу за афирмацију права, за разлику од геј и лезбејских удружења који су предлагали директну акцију.¹²⁶ Али, примјећује се како су бисексуалци имали и одређених потешкоћа да се интегришу и у ЛГБТ

слуха за проблеме на којима је инсистирао феминистички, лезбејски покрет: већина њих није била вољна да преиспита своју позицију моћи и привилегије које уживају у друштву. Ова размимоилажења су навела лезбејке да своју политику каналишу кроз сопствени покрет. Слободанка Декић, *Историја ЛГБТ активизма*, ЛГБТ Читанка 3. Идентитети, активизам, право, Сарајевски отворени центар, Сарајево, 2014. године, стр. 47.

¹²² Ово је период тзв. другог таласа феминизма, који резултира ослобађањем и еманципацијом жена на политичком и социјалном плану, усљед чега и лезбејке користе нову слободу како би истицале своју сексуалност. Прикључиле су се геј покрету и геј супкултури (која је доминантно била мушка), али су убрзо увидјеле да су из једне врсте потчињености (друштвене потчињености) дошле у другу потчињеност (у оквиру геј покрета којим су доминирали геј мушкарци).

¹²³ Лезбејска заједница се суочавала и са неразумијевањем мејнстрим феминистички, које нису жељеле да им се пришије стикета лезбејки. Приликом првог конгреса Националне организације жена 1968. године, неке од лидерки феминистичког покрета су јавно исказивале дискриминаторске ставове и оградиле су се од лезбејског покрета. На наредном конгресу, радикалне лезбејке упадају на једну од сесија и намећу расправљање о темама које су битне за лезбејке. Маида Загорац, *Хомосексуалност*, Феминистичка читања друштвених феномена, Сарајевски отворени центар, Сарајево, 2016. године, стр. 59.

¹²⁴ Мима Рашић, *Лезбејска егзистенција, лезбејска видљивост*, Неко је рекао феминизам? Како је феминизам утицао на жене XXI века, Сарајевски отворени центар, Фондација Heinrich Boll – Уред у БиХ, Фондација ЦУРЕ, Сарајево, 2012. године, стр. 230.

¹²⁵ Занимљиво је и гледиште о бисексуалности које показује већи степен толеранције и прихватљивости оваквог понашања међу женама, у односу на мушкарце. У прилог томе говоре и наводи да се од младости дјевојке друже, љубе, грле, заједно спавају, чак имају и лезбејске односе, међутим оне се удају, могу бити страствене жене, рађају дјецу као и друге „нормалне“ жене. Оваквим видом социјално прихватљивог понашања (удаја и материнство), оне оправдавају и испуњавају своју социјално дефинисану улогу, чиме остварују друштвену прихватљивост и припадност социјално нормираној нормалности, те из тога слиједи мањи степен фобичности и прихватања оваквих особа. Драгана Душин, Јасмина Баришић, *Концепти, контекст и ставови према хомосексуалности – Историјски осврт*, Међу нама – неспричане приче геј и лезбејских живота, Хартефакт фонд, Београд, 2014. године, стр. 110.

¹²⁶ Наведено је довело и до тога да данас бисексуалци, иако чине дио ЛГБТ заједнице и естаблишментски су инкорпорирани у ЛГБТ наратив, граде и свој специфичан идентитет промовишући и себи својствен имиџ унутар ЛГБТ заједнице: властиту заставу, *BiVisibility* – Дан славења бисексуалности, естаблишментску борбу за властита права на уштрб директне акције...

заједницу, али и изван ње, чиме се наводи да су били двоструко маргинализовани (описују се као „невидљиви међу невидљивима“).¹²⁷ Чак и данас, када се наводи да су бисексуалци најбројнија популација унутар ЛГБТ заједнице, о њима се најмање прича, односно они су, поред асексуалних лица, „најневидљивији“ идентитет ЛГБТ идентитета. Такође, сматра се да је највећа стопа депресије, анксиозности, суицидалних идеја унутар ЛГБТ међу бисексуалцима, а и њихово психичко стање је генерално међу најлошијим.¹²⁸ Разумљиво је да је ово у почетку изазвало одређени антагонизам између ових групација услед (не)постојања идентитетске хијерархије унутар тада колико-толико јединственог ЛГБТ покрета,¹²⁹ а додатна компликација односа је свакако изазвана каснијим интегрисањем трансродних, транссексуалних и интерполних лица. Трансродне особе су у ЛГБТ покрету дуго времена имале сличну позицију као и лезбејке у односу на феминистички и геј покрет: неугодна етикета и подсјећање да покушаји уклапања у нормалне мушкарце и жене, нису баш тако једноставни. Заправо, многе транс особе са правом подсјећају да су стоунволску револуцију на својим плећима изнијеле управо транс жене и мушкарци. И онда су били заборављени.¹³⁰ Услед наведеног, перципирати ЛГБТ заједницу као јединствену и према њима се тако опходити, односно поистовјећивати различите идентитете који чине ЛГБТ заједнице као такву је свакако стереотипизирано и крајња предрасуда заснована на незнању. Из наведеног даље произлази и чињеница да нису сви припадници ЛГБТИ заједнице на исти начин изложени безбједносним пријетњама. Њих је такође потребно анализирати у односу на пол, род и друге одреднице сексуалног идентитета јер су то додатни фактори који утичу на осјећај безбједности ЛГБТИ особа.¹³¹ Ове

¹²⁷ Као што је већ наведено, бифобија је могућа и унутар ЛГБТ заједнице, а испољава се кроз претпостављање да је бисексуалност само фаза, мишљење да бисексуалци имају озбиљне везе само са супротним полом, изједначавање бисексуалности са промискуитетом, мишљење да се бисексуалци тако идентификују, јер је у моди бити бисексуалан. Сматра се и да нетрпељивост према бисексуалности у једном дијелу постоји и због пуританског мишљења да „једна особа не може да има све“. Теа Николић, *Оп. цит.*

¹²⁸ *Оп. цит.*, стр. 77.

¹²⁹ Хомохијерархија је термин којим се означава неформални систем моћи и утицаја унутар етаблиране ЛГБТ заједнице по којој се на врху налазе геј мушкарци и њиховим идентитетским проблемима се посвећује највећа пажња, након чега слиједи лезбејке чијим идентитетским проблемима се потом посвећује пажња, па потом у тој хијерархији слиједи трансродна лица и транссексуална лица. На зачељу су лица која се не идентификују ни са једним полом или родом и асексуална лица. Хомохијерархија се понекад назива и хомонормативношћу, међутим, он има шири обухват садржаја.

¹³⁰ Слободанка Декић, *Оп. цит.*, стр. 49.

¹³¹ Постоји неколико фактора који угрожавају безбједност ЛГБТИ особа, и то: родни идентитет или родно изражавање, аутовање и друштвени активизам. Тако су, на примјер, буч лезбејке или феминизирани геј мушкарци видљивији у јавном простору и чешће представљају мете напада, док са друге стране може се тврдити да су особе које се појавом уклапају у родно прихваћене категорије безбједније. Другим ријечима, уколико се претпоставља да је нека особа другачије сексуалне оријентације, врло је вјероватно да ће та особа постати мета напада како у приватном тако и у јавном простору. Још један од фактора који може да буде окидач за насиље је аутовање, тј. јавно изношење свог идентитета који је другачији од већинског. Посебно угрожена категорија су транс особе јер је њихов идентитет највидљивији и најмање се уклапа у хетеронормативне друштвене норме. Транс особе имају проблем приликом запошљавања што их често доводи до сексуалног рада као јединог избора и извора зараде. Услед тога су транс особе најизложеније

неусаглашености, антагонизми и сукоби унутар саме ЛГБТ заједнице су се наравно одразили и на активизам који зовемо ЛГБТ активизмом, посматрајући га унифицираним покретом, чак и јединственом међународном организацијом, иако је и ту примјетно да су одређене групације, а самим тим и ангажман на „њиховим“ проблемима видљивији од других групација.¹³² Дјелимично и услед наведеног, примјетно је да се у задње вријеме све више из геј и лезбејског активизма издваја активизам који посебну пажњу посвећује специфичним проблемима интерполних и транссексуалних лица.¹³³

За ЛГБТ лица се често сматра да су промискуитетни, а и резултати неких емпиријских истраживања то потврђују.¹³⁴ Ова перцепција је и разумљива, уколико се има у виду да је један од важнијих сегмената на којима ЛГБТ особе граде свој идентитет повезан са сексуалном оријентацијом, а сљедствено и понашањем, па тек онда полом и родним идентитетом. Међутим, овдје се поставља питање нивоа (дозвољености, односно оправданости) промискуитетности и под којим околностима. Разумљиво је да и само друштво, неформалним путем, промискуитетност прије и за вријеме брака другачије посматра,¹³⁵ промискуитетност жена и промискуитетност мушкараца се (још

стигматизацији и насиљу. Аурелија Бан, *Корак напред, назад два, Улога полиције у јачању превенције и механизма заштите од злочина из хомофобије и трансфобије у Србији*, Удружење „Да се зна“, Београд, 2017. године, стр. 34.

¹³² То је било видљиво чак и приликом етаблирања ЛГБТ активизма у непосредном окружењу. Нпр., у Словенији се из Магнуса, организације за социјализацију и културу хомосексуалности, иначе прве геј организације на територији бивше СФРЈ, брзо издваја лезбејска групација ЛЛ (Лезбејски Лилит), док се у Србији, из Аркадије, прве етаблиране организације за права хомосексуалних особа, издваја Лабрис, групација за лезбејска права. Иначе, и у Словенији и у Србији, као и у Хрватској, лезбејске групације су имале јаку повезаност са предатним феминистичким покретом у бившој СФРЈ (у Словенији и Хрватској се чак може рећи и да су израсле из овог покрета), што је такође атипични сегмент развоја лезбејског покрета у односу на геј, а поготово ЛГБТ покрет посматран унифицирано.

¹³³ И приликом конципирања и креирања ове публикације, видљив је утицај ове предрасуде. Наиме, и у раду се цјелокупна ЛГБТ заједница, са ријетким изузецима, хомогено посматра, без обзира на претходно наведене разлике, па чак и антагонизме између идентитетских групација унутар ЛГБТ заједнице. Иако овакво унифицирано поједностављење стереотипизира ЛГБТ заједницу, те свакако да није у потпуности адекватно и тачно, то се чини ради прегледности садржаја. Међутим, читаоци требају да узму у обзир ову примједбу приликом читања.

¹³⁴ Richard E. Redding, *It's Really About Sex: Same-sex Marriage, Lesbian Parenting, And The Psychology Of Disgust*, Duke Journal Of Gender Law and Police, 2008. године, стр. 163. У раду се наводи неколико истраживања који указују на то да су хомосексуални парови промискуитетнији у односу на хетеросексуалне парове.

Релативно новија истраживања демантују став о промискуитетности хомосексуалних особа. Према истраживању највеће америчке интернет станице за упознавање *OkCupid*, нема неке разлике у промискуитету између хомосексуалаца и хетеросексуалаца. 45% хомосексуалних и 44% хетеросексуалних особа је имало 5 или мање сексуалних партнера док је 98% хомосексуалних и 99% хетеросексуалних особа имало мање од 20 сексуалних партнера у животу. www.blog.okcupid/index.php/gay-sex-vs-straight-sex/. Десетогодишње истраживање које је спровела Америчка национална агенција за истраживања пораста породице, указује да је промискуитет међу гејевима почео падати откад се у одређеним дијеловима САД легализовао геј брак. www.aidsmap.com/Consistent-decline-in-partner-numbers-in-US-gay-men-in-last-decade-but-no-change-in-condom-use/page/2635086/.

¹³⁵ На узорку од 18 000 случајева, што је представљало довољно репрезентативан узорак за бијелу америчку популацију четрдесетих и педесетих година прошлог вијека, Кинси је открио да је скоро 70% мушкараца посјећивало проститутке, а 84% је имало предбрачно сексуално искуство. Ипак,

увијек) такође различито вреднује,¹³⁶ промискуитетност особа у трећој и у шестој деценији се неће исто посматрати... Дио ЛГБТ заједнице за себе сматра да су слободнији када је у питању уживање сексуалних слобода, неспутанији су у изражавању свог сексуалног идентитета (у нехомофобном окружењу), мање су склонији релативно трајнијим везама. Важан дио те потенцијалне (предрасудне) промискуитетности је свакако и брак, у који геј и лезбејке не могу да ступе, што свакако доприноси (слици о) њиховој промискуитетности.¹³⁷ Међутим, уколико би се и могло рећи да је ЛГБТ заједница промискуитетнија од хетеросексуалне заједнице, ЛГБТ заједница се не може посматрати искључиво, па чак ни примарно кроз сексуални идентитет.¹³⁸ Иако је он важан сегмент идентитета ЛГБТ, свакако није и једини, а може се рећи ни најбитнији (поготово гдје аутовање није окончано) сегмент идентитета особе. Поред њега, његов идентитет чине и поријекло, васпитање, образовање, професија, окружење, лични вриједносни систем, политички ставови... Усљед наведеног, закључивати о промискуитетности ЛГБТ особа и на основу тога диференцирати (негативне) закључке о ЛГБТ заједници је свакако неосновано, паушално и довешће до погрешних закључака.¹³⁹

Појавом сиде, једна од првих стигми којом је етикетирана ЛГБТ заједница, која је тада била још у повоју, била је да хомосексуална лица преносе ХИВ, као и да су сви заражени овим вирусом, усљед чега их треба избјегавати и хоспитализовати.¹⁴⁰ Уколико се наведеном дода и да већина људи још увијек

у складу са двоструким стандардима, 40% мушкараца очекивало је да њихове будуће супруге буду дјевице када ступају у брак. Више од 90% мушкараца упражњавало је мастурбацију, а скоро 60% неки облик оралног секса. Међу женама, око 50% имало је предбрачно сексуално искуство, мада већина са будућим мужевима. Око 60% је мастурбирало, а исти проценат упражњавао је орални контакт с гениталијама. Ентони Гиденс, *Оп. цит.* стр. 138.

¹³⁶ Ово има своје историјске коријене. Многи мушкарци у викторијанско доба у Енглеској који су наизглед били поштовани и угледни грађани одани својим супругама, редовно су посјећивали проститутке или су имали љубавнице. Такво понашање је толерисано, док су „поштене“ жене које су имале љубавнике сматране скандалозним и друштво их је жигосало уколико би њихово понашање изашло на видјело. *Оп. цит.*

¹³⁷ Тачно је да резултати истраживања говоре такође да су заједнице истополних парова нестабилније и краткотрајније од бракова разнополних људи, али то је управо због тога што вјенчани парови имају на располагању разне привилегије, друштвено признање и друге предности које их дуже задржавају заједно. Хомосексуални парови немају законску могућност да остваре све те предности и друштвене повластице омогућене хетеросексуалним паровима, што сигурно више доприноси повећаној нестабилности од самог карактера односа. Зорица Мршчевић, *Ка демократском друштву: Истополне породице*, Институт друштвених наука, Београд, 2009. године, стр. 82.

¹³⁸ Наведено је директна посљедица својеврсног медијског војеризма, који утиче на шири контекст посматрања ове тематике кроз (искључиву) призму сензационализације и сексуализације. У једном од мониторинга медија који је спровео Сарајевски отворени центар указано је да су чланци који се тичу ЛГБТ тематике углавном пропраћени фотографијама мушкараца обучених у доње рубље на геј парадама. Миа Чустовић, Златиборка Попов-Момчиновић, *Права ЛГБТ особа у БиХ: Унутрашњи послови*, Фондација Heinrich Boll – Уред за БиХ, Фондација ЦУРЕ, Сарајевски отворени центар, Сарајево, 2013. године, стр. 34.

¹³⁹ У том контексту је илустративан и Кошичечков став из 1986. године који још тада упозорава да су проституција, полно насиље, полно преносиве болести, проблеми с трудноћом и инцестуозно злостављање дјеце по правилу тјешње и чешће повезани с хетеросексуалношћу. Саша Гаврић, Јасмина Чаушевић, *Оп. цит.*, стр. 32.

¹⁴⁰ Повод за наведено етикетирање је што је ова болест прво дијагностификована код петорице младића у Лос Анђелесу који су се изјашњавали као гејеви. Усљед наведеног, sida је у почетку називана и „ледерским раком“, док није утврђено да од ње не оболевају само геј особе.

мисли да је овај вирус искључиво полно преносив, односно да се добија искључиво приликом незаштићених (и промискуитетних) сексуалних односа, хомофобна заједница је искористила наведено и наметнула предрасуду која још увијек ЛГБТ заједницу етикетира као заједницу у којој су у већини људи који су заражени ХИВ-ом.¹⁴¹ Свјесно се пренебрегава чињеница да не постоје ризичне групе, већ искључиво ризично понашање које повећава могућност инфицирања ХИВ-ом. Колико је ова предрасуда имала одјека и утицаја, говори и податак да се и данас приликом медицинских третмана геј особа, а поготово приликом трансфузије крви, посебна пажња обраћа на то да ли је та особа геј. Чињеница јесте да је удио гејева обољелих од сиде несразмјерно већи него што је удио обољелих у самом друштву,¹⁴² али је такође и чињеница да су геј особе стигматизирани у друштву, да им често није доступна медицинска помоћ, да се устручавају затражити стручну помоћ усљед страха од аутовања, што свакако повећава њихову виктимизираност, па и превалентност од инфицирања и обољевања.

Често се, поготово од лидера хомофобне заједнице који имају одређене политичке, вјерске или националистичке позиције, ЛГБТ заједнице, односно истополним паровима замјера да су то „јалови“ односи, односно да не дају „ни рода, ни порода“.¹⁴³ Један од аргумената против регистрације истополних заједница је управо овај пронаталитетни, чиме хомофоби настоје даље да имплицирају да је зато ова заједница противприродна, односно антидруштвена (поготово антинационална), јер онемогућава продужетак врсте (и нације). Другим ријечима, предрасуда се односи на то да ЛГБТ заједнице, а поготово геј парови уништавају породицу (а сљедствено и нацију), јер онемогућавају

¹⁴¹ Међутим, чињеница је да је управо ова дубока криза коју је АИДС изазвао међу хомосексуалном заједницом, допринијела снажној мобилизацији и већој сарадњи гејева и лезбејки, прво за борбу против сиде, али онда и за борбу за друга ЛГБТ права која је кулминирала 1987. године маршем на Вашингтон чији је циљ био освјешћивање јавности о сиди и о неједнакости ЛГБТ припадника. John D'Emilio, *Cycles of change, questions of strategy: The gay and lesbian movement after fifty years*, Politics of Gay Rights, University of Chicago, Chicago, 2000. године, стр. 31-53.

¹⁴² Додуше, тешко је одредити број обољелих од сиде, јер је извјесно да дио није ни свјестан да је заражен вирусом, други одбијају терапију, усљед чега би се могло рећи да се ово односи на број обољелих који су на одређеној терапији од ове болести, која наравно не мора бити хоспитализација.

Национална истраживања спроведена у Србији у популацији мушкараца који имају сексуалне односе са мушкарцима (МСМ), показују концентровану епидемију ХИВ/АИДС-а у наведеној популацији и ово јесте тренутно највећи здравствени ризик за популацију. Око 80% свих новооткривених ХИВ+ особа у Србији од 2015. године припада МСМ заједници, а од укупног броја познатих ХИВ+ особа у Србији око 73% је из МСМ заједнице. Забрињава чињеница да је све више младих старости до 24 године инфицирано ХИВ/АИДС-ом. Један од разлога, зашто је овако велики број ХИВ+ особа у МСМ популацији, јесте и чињеница да је незаштићени анални сексуални однос око 10 пута ризичнији од незаштићеног вагиналног сексуалног односа. Александар Прица, *Безбедносна култура за ЛГБТ младе*, Мисија ОЕБС у Србији и НВО Асоцијација Дуга, Београд, 2017. године, стр. 36.

¹⁴³ Иначе, са аспекта интерсекционалистичке теорије, питања сексуалности, а поготово рода и пола, а сљедствено и питања у вези са ЛГБТ су латентним, али чврстим везама повезана са питањима нације, религије, државе и сличним „високим“ темама. Ово чини и основ за оно што се назива укрштајућим опресијама. Посебно је то видљиво на простору бивше Југославије у посљедње двије деценије.

репродуктивну функцију породице као основне ћелије друштва. Само летимичним увидом у „репродуктивну функцију друштва“, видљива је неаргументованост ове предрасуде. Наиме, удио ЛГБТ припадника у друштву је релативно мали, тако да значајније не (може да) утиче на наталитет. Веома већи проценат друштва се односи на самце који такође не испуњавају репродуктивну „обавезу“,¹⁴⁴ али се на њих (још увијек) не гледа са стигмом. Наведеном треба додати и број брачних парова који имају по једно или два дјетета (или немају дјеце), који такође, по овим схватањима, не омогућавају ни просту репродукцију становништва. Још један аргумент говори против ове предрасуде – уколико геј заједнице доприносе депопулацији (с обзиром на то да не испуњавају пронаталитетну функцију породице), како то да је у задњих неколико деценија примијетан тренд раста свеукупне популације човјечанства, и то управо у деценијама које карактериште видљивост и инклузија ЛГБТ лица у већини држава? Овом схватању на којем се заснива предрасуда, поред ових очигледних показатеља, треба додати још један аргумент (који није патријархалан, није у складу са традиционалним вриједностима, али је тешко очекивати да вриједности прошлог или прошлих вијекова буду прихваћене и у савременом добу). Наиме, у савременом свијету, усљед многобројних разлога, дијелу популације циљ властите егзистенције није заснивање породице, већ уживање у животним радостима лишеним одређених обавеза (прије свега, брачне, односно породичне природе). Иако је ово схватање егоистично и није у складу са традиционалним вриједностима, чињеница је да га прихвата све већи број људи, међу којима дјелимично и ЛГБТ заједница (мада му се, исто тако, дио ЛГБТ заједнице и оштро супротставља).

Једна од предрасуда хомофобних мушкараца јесте да је циљ сваког геј мушкарца, са којим по било ком основу дођу у контакт, сексуални однос са њим. Иако је оваква перцепција неаргументована, па чак далеко и од стереотипа, те би се могла рећи и да је смијешна и да говори о сексуалној несигурности тих мушкараца,¹⁴⁵ битна је последица коју она изазива. Та последица се испољава

¹⁴⁴ Према одређеним релативно старијим подацима (из 2011. године), у западним развијеним државама, проценат самачких домаћинстава се креће од једне четвртине до чак готово половине домаћинстава, гдје предњачи Шведска (гдје је тај проценат око 47% самачких домаћинстава), Норвешка (40%), Њемачка и Холандија (35 – 40%), Велика Британија (око 30%), САД (27%). Извор: www.xxzmagazin.com/gej-lekcije-za-uspjesan-strejt-brak.

Резултати пописа становништва из 2013. године, од 408 825 пописаних домаћинстава у РС њих 91 300 имају само једног члана, што значи да је нешто више од петине домаћинстава самачко. Укупно (никад) неожењених/неуданих становника Републике Српске, старијих од 15 година је 268 618 (око 23%), међу којима је око 60% мушкараца. Када је у питању старосна структура становника који никад нису ступили у брачну заједницу, највише их је старосне доби од 15 – 19 година (око 24%), затим доби од 20 – 24 године (око петине), а од 25 – 29 година их је 17%, колико је и становника који су у четвртој деценији живота, а да никад нису ступили у брак. Становници који имају од 40 – 49 година, а да никад нису ступили у брак је 10%, а оних са 50 – 59 година да никад нису ступили у брак је око 7%, те број становника који имају преко 60 година а да нису ступили у брак је око 5%. Потребно је поменути да у Републици Српској 30 197 становника живи у неформалној заједници, те да је међу њима 15 203 мушкараца и 14 994 жене. www2.rzs.rs.ba/static/uploads/bilteni/popis/bracni_status_fertilitet/Rezultati_Popisa_2013_Bracni_Status_I_Fertilitet_WEB.pdf.

¹⁴⁵ У овом контексту, довољно је да се ови мушкарци упитају да ли свака хетеросексуална жена са којом имају било какву интеракцију жели истовремено и да има сексуални однос са њима. С

у тзв. геј паници – одбрани осумњиченог за одређено насиље према геју тврдњом да је био испровоциран наметљивим понашањем геја, те да је страховао да ће бити силован од стране њега, што је индуковало насилан одговор.¹⁴⁶ Ова предрасуда је битна за полицију приликом реаговања на потенцијално насиље према ЛГБТ, препознајући потенцијално прејудуцирање одбране услед геј панике како би благовремено прикупили доказе у том контексту.

Једна од предрасуда о геј мушкарцима, а која је у нескладу са претходном предрасудом (што је и аргумент да лица која баштине ове предрасуде и немају кохерентно, увјерљиво и „логично“ образложење о властитим предрасудама, што је додуше за предрасуде и разумљиво и очекивано), јесте и да су сви геј мушкарци субмисивни, односно да преферирају искључиво подређене сексуалне улоге. Наведено је само по себи контрадикторно – уколико су сви геј мушкарци субмисивни, ко у сексуалном односу има супротну, доминантну улогу!?! С друге стране, сама субмисивност није ништа спорна у мушко-женским сексуалним односима (без обзира на то ко има субмисивну улогу). Међутим, спочитавањем геј мушкарцима субмисивне улоге у сексуалном односу (а, слѣдствено томе, и у животу), баштиници ових предрасуда желе да им укажу да нису „прави мушкарци“, односно да у сексу преузимају „женску улогу“, из чега индиректно произлази и мизогини став ових баштаника предрасуда – женама (и) у сексу припада искључиво подређена улога, која се надаље посматра као нешто лоше, односно, нешто мање вриједно него што је то мушкост, односно „мушка улога“, па и (или поготово) у сексу.¹⁴⁷

обзиром на искрен одговор на ово питање, разумљива је нелогичност и фактичка непоткрепљеност тврдње да сви хомосексуални мушкарци желе да имају сексуални однос са хетеросексуалним мушкарцима.

¹⁴⁶ Одбрана геј паником је један од начина одбране дијела осумњичених који су извршили кривична дјела из мржње према ЛГБТ гдје се жртва претвара у насилника, односно фамозним провоцирањем се сматра да је сама скривила и иницирала извршење кривичног дјела. Ова одбрана, коришћена како би се суду представило да се осумњичени толико препадне од могућности силовања од стране геј особе да постане убилачки настројен, уназад неколико година се забрањује у појединим америчким државама. Свакако најпознатији случај гдје се убиство геј особе правдало изазваном геј паником осумњичених јесте убиство Метју Шепарда гдје су осумњичени тврдили да је код њих изазвало психотично лудило када је покушао да им се набацује, међутим, ова њихова изјава је касније повучена. Такође, и у случају осумњиченог Џејмса Мекгија из 2010. године којем се судило за покушај разбојништва, паљевине и убиства геја Ричарда Барета одбрана се позивала на геј панику јер је осумњичени тврдио да га је обузео бијес када је жртва скинула хлаче и затражила секс. www.lgbt.ba/gej-panika/.

¹⁴⁷ Интересантно је да ни хомосексуални мушкарци нису оперисани од „мушког проблема“ када су у питању мизогинија и (ауто)хомофобија. Није тајна да у геј заједници постоји извјестан отклон, чак и згражавање, који је налик осјећају срамоте, према мушкарцима са фемининим цртама личности. Довољно је да одете на један од сајтова за упознавање геј мушкараца и видјете море упозорења феминизираним геј мушкарцима да им се ни под којим условом или потребом не јављају. Конфронтирани са том дискриминацијом, углавном се бране ријечима „немам ја ништа против њих, само ме то не привлачи“ или „ја сам мушко и овдје тражим мушко, а не жене (мислећи на феминизираних мушкарце)“. Овдје је поново лако ишчитати прикривену мизогинију. Оно што смета и геј мушкарцима јесте оно „женско“ у мушкарцима које називају феминизираним. Маријана Стојчић, Драгана Петровић, *Хомофобија и интернализована хомофобија у Србији*, квалитативно истраживање, Фондација за отворено друштво, Београд, 2016. године, стр. 13.

Да је све у вези са ЛГБТ, а поготово хомосексуална или бисексуална оријентација помодарство такође је једна од устаљених предрасуда у друштву. Баштинници ове предрасуде сматрају да је хомосексуална оријентација тренутно модерна (*cool gay trend*), усљед чега сматрају да је зато прихвата све већи број људи у друштву, те да се о њој све више прича, али да ће и то временом, као и сваки други тренд, проћи. Видљива је повезаност ове предрасуде са предрасудом о хомосексуалној оријентацији као ствари избора, односно да појединац бира своју сексуалну оријентацију. Аргумент за побијање ове предрасуде, поред аргумента о немогућности избора сексуалне оријентације, јесте и чињеница да је нехетеросексуална оријентација позната и кроз све историјске епохе.

Слично са претходно наведеним јесте и заблуда да је ЛГБТ култура увезена са „трулог“ Запада, односно да развијене државе Запада (а прије свега, САД) на тај начин желе да униште „наше здраво друштво“, односно да није „у складу са нашим традиционалним вриједностима“.¹⁴⁸ У циљу демантовања ове предрасуде, прво треба нагласити да је антигеј лоби у западним државама, а прије свега у САД изузетно јак, а такође и хомофобна популација није ништа мање заступљена него и у другим државама (укључујући и нашу).¹⁴⁹ Разлика између наведених држава и нас је што код њих, без обзира на изражену

¹⁴⁸ Интересантно је да овај „аргумент“ истичу и антихомосексуални субјекти (поготово религиозни фундаменталисти) у Европи, па чак и у САД-у (хришћански традиционалисти), из чега је видљиво колико је он релевантан аргумент и код нас. С друге стране, упечатљиво је да се готово никад не наводе, а поготово не прецизирају и не образлажу које су то „традиционалне вриједности“ једног друштва и због чега су оне вриједности, а поготово зашто би се требале квалификовати и као вриједности савременог друштва. Нпр., уколико направимо историјски осврт у не тако далеку прошлост, (британски) колонијализам је оправдаван управо потребом за просвећењем домородачког становништва у колонијама. Чак је и црква, због прозелитизма, оправдавала колонијализам и учествовала у њему. Саставни дио колонијализма, па чак до само прије нешто више од једног вијека, било је и робовласништво. Стога се може поставити и питање да ли и те „вриједности“ треба да инкорпорирамо у савремено друштво, уколико је неспорно да су оне имале традицију (додуше, не код нас) дугу неколико вијекова, односно потпадају под оно што се паушално и недефинисано назива „традиционалним вриједностима“. Или, већ помињани примјер из историје о Јованки Орлеанки – иако је осуђена и чак спаљена на ломачи због јереси (што је инкорпорирало и ношење мушке одјеће у биткама као доказ), прије једног вријека је проглашена светитељком управо од стране Католичке цркве, чији ју је суд прије пола миленијума осудио (додуше, неколико деценија потом инквизиторски суд је поновио суђење, на којем су раскринкане оптужбе против ње). Или, једностраначје и одсуство онога што се данас назива владавином права и демократијом што је било карактеристично за не тако давни период наше историје се са правом поставља као аргумент против тих „традиционалних вриједности“.

¹⁴⁹ Анализа државно-нормативних одлука везаних за „геј питања“ показују да је ЛГБТ покрет у САД, у раздобљу 1974.-1994. остварио сразмјеру повољних и неповољних одлука (по своје циљеве): у сфери законодавне власти 236:10, у сфери судске власти 50:31, у сфери извршне власти 22:0, док је исход у сфери народних референдума био 1:27. Regina Werum, Bill Winders, *Who's „In“ and Who's „Out“: State Fragmentation and the Struggle over Gay Rights, 1974-1994*, Social Problems, број 3/2001, стр. 386. Стога се може рећи да је ЛГБТ покрет био веома успјешан у политичким и друштвеним процесима у којима доминира елита (судска, политичка, медијска или академска), али и неуспјешан у сфери референдума и других облика масовне демократије. Рекло би се да је ЛГБТ покрет „освојио“ елиту, али не и народ. А у системима који хоће да буду демократски, такав учинак не обезбјеђује трајну заштиту постигнутих циљева. Утицај и снага ЛГБТ покрета су, такође, несумњиво велики. Али они му још увијек не дају „одлучујућу премоћ“ у односу на контрапокрет хришћанских традиционалиста. Слободан Антонић, *Он. цит.*, стр. 63.

хомофобију, не постоји институционална, ни друштвена дискриминација, а и хомофоби изражавају толеранцију (иако лично не одобравају) према ЛГБТ наративу у цјелини. Такође, као што је наведено, популација ЛГБТ особа је у свим друштвима, посматрано и кроз историју, релативно уједначена, услед чега се не може говорити о „увозу“, већ само о подршци и оснаживању ЛГБТ особа да уживају људска права и слободе. Надаље, из наредног поглавља ће се видјети да ЛГБТ култура није од јуче, да то није израз модерног доба, а поготово ће се видјети да се она не веже само за државе Запада, односно да су управо државе Запада (односно, државе настале под хришћанским културним и вјерским утицајем) имале дискриминаторски став према овој заједници, за разлику од других великих свјетских цивилизација и деноминација.

1.3. Историјски контекст ЛГБТ (хомосексуалне оријентације и понашања)¹⁵⁰

Већ је наведено да је једна од предрасуда у вези ЛГБТ заснована на заблуди да је хомосексуалност помодарство, новотарија која је узела маха крајем прошлог вијека у свијету (односно, у САД), те да је зато и код нас прихваћена у одређеној мјери. Међутим, детаљнијим и садржајнијим увидом у историју, релативно лако се да примјетити да су многе познате личности кроз историју биле атипичне, нехетеросексуалне оријентације, а неријетко и очигледне, па и јавно истицане хомосексуалне оријентације. Такође, чињеница је да је и током историје, поготово хришћанске, став друштва био мање-више дискриминаторски према ЛГБТ особама, с тим што је примјетно да су и ту биле велике варијације, па чак и амбивалентне, у погледу дискриминације. Оно што је интересантно јесте да су одређена друштва кроз историју била благонаклона према ЛГБТ особама, а примјетно је и да одређена друштва сексуалној оријентацији и сексуалном понашању уопште нису придавала велику пажњу.¹⁵¹

Наиме, прије него што су јудео-хришћанско-исламски обичаји о сексуалности нашироко прихваћени, већи дио свијета је мало или нимало био

¹⁵⁰ Историја хомосексуалног наратива је у блиској вези са историјом трансродности јер је примјетно да је кроз историју (додуше, као и данас) хомосексуалност блиско посматрана, па често и поистовјећивана са трансродношћу. То је доводило и до тога да је тако и стигматизована, регулисана, али и забрањивана и санкционисана, уопште не правећи разлику између ових „идентитета“. То је примјетно чак и у почцима „научног“ третирања хомосексуалности, односно хомосексуализма, па до (психо)патологизације. Тек уназад вијек долази до диференцијације ових „идентитета“, мада међу становништвом, па чак и у стручној јавности још увијек постоји поистовјећивање.

¹⁵¹ Потребно је поменути да све до XVIII вијека, ЛГБТ идентитет, геј идентитет или било који други идентитет базиран на сексуалном нагону није ни постојао, што, наравно, не значи да није постојало и хомосексуално понашање. Помињање „геја“ у данашњем смислу – као потпуног психичког идентитета својственог засебној мањини – јавља се тек са успоном градских култура у XVIII вијеку, као и са успоном психијатрије која ће 1869. године сковати термин „хомосексуалац“. У вијековима ренесансе и барока, психолошки идентитет још увијек није био подвојен на „хомосексуалну“ и „хетеросексуалну“ категорију, као у савремено доба. Џејмс Саслов, *Хомосексуалност у ренесанси: Понашање, идентитет и уметнички израз*, QT, Београд, број 3-4/2010, стр. 178. Међутим, ради лакшег разумијевања, али имајући у виду ову напомену, у наставку ће се користити акроним ЛГБТ у контексту хомосексуалне оријентације, хомосексуалног понашања и хомосексуалних лица.

заинтересован за истополне сексуалне активности и, у многим случајевима, имао је релативно позитиван (или прилично безазлен) став према њима.¹⁵² Истиче се да су у многим културама трансродна лица често имала статус божанског, док су у западној цивилизацији родна и сексуална различитост посматране као гријех, злочин или болест и бивале су на различите начине санкционисане, а анти-транс расположење је саставни дио западне културе.¹⁵³

С друге стране, релативно позитиван (или прилично безазлен) став према истополним сексуалним односима и трансродности је примијетан за све друштвене заједнице током историје које су настајале на подручју Средњег и Далеког Истока. Наиме, велике цивилизације настале око „светих ријека“ Инда и Ганга, као и у подручју Кине, сексуалности уопште нису придавали одређени значај, услед чега се може рећи да је питање хомосексуалне оријентације или било каквог другог сексуалног понашања или другачијег сексуалног идентитета не само било дозвољено, већ није изазивало никакву реакцију околине.

Слична ситуација је била и у античком свијету, који ЛГБТ заједница сматра идеалним друштвом по питању афирмације другачијег сексуалног идентитета. У античком свијету, поготово у грчким државицама Атине, Теби и Спарти, хомосексуалност је било нормално и уобичајено сексуално понашање. Уколико се узме у обзир да су бројне личности из тадашњег античког свијета упражњавали хомосексуалне односе, могло би се тврдити да је такав однос сматран чак и афирмативним, поготово за аристократску вишу класу.¹⁵⁴ Међутим, ипак би се тешко могло закључити како је хомосексуални однос

¹⁵² William Nafhy, *Born to be Gay – Хисторија хомосексуалности*, II измијењено издање, Сарајевски отворени центар, Сарајево – QueerGа, Београд – Домино, Загреб, 2014. године, стр. 13.

¹⁵³ Према традиционалном западном схватању сексуалности, норме које регулишу род и сексуалност су веома јасне: постоје два пола, мушки и женски, са којим су нераскидиво повезани непромјениви (родни) идентитети и одговарајуће понашање: феминино за жене, маскулино за мушкарце, као и одговарајућа (хетеро)сексуална и романтична осјећања и понашања. Односно, посматрано из савременог појмовног оквира, приписани пол одређује (цис)родни идентитет, родну улогу и родно изражавање особе (цисродна норма), а из ње произилази и (хетеро)сексуална оријентација (хетеросексуална норма). Одступања од сексуалне/родне норме у неком од ових корака сматра се девијантним и обично је праћено санкцијама, при чему нису сви преступи имали исту тежину, па су, рецимо, истополни сексуални односи у одређеним културама могли да буду прихватљиви уколико је родна норма очувана. Јелена С. Видић, *Идентитет и искуства стигматизације трансродних особа у Србији*, Докторска дисертација, Филозофски факултет, Универзитет у Београду, 2020. године, стр. 9.

¹⁵⁴ За античке филозофе Солона, Хипија, Демостена и друге се сматра да су упражњавали и хомосексуалне односе, затим за војсковођу Александра Македонског се сматрало да је у хомосексуалној вези са Хафестионом, дугогодишњим пријатељем из дјетињства, којег је поставио за команданта личног обезбјеђења. Надаље, у Спарти, која је била милитаристички уређено друштво, са изразитом доминацијом мушкараца у вођењу друштва, геј односи су имали и одређену друштвену, односно војну улогу, јер се сматрало да ће два борца у борби бити много бољи уколико су љубавници, него уколико их веже само осјећај дужности или патриотизма. Наравно, није само Спарта баштинила ове односе међу ратницима, већ је и у другим државама античке Грчке овај култ био високо цијењен, о чему свједочи и Тебанска света чета која је била састављена од 150 парова љубавника који су чинили елитну војну јединицу ове државе која је сматрана непобједивом (и која је победила и војску саме Спарте). У Спарти, поред хомосексуалних веза између мушкараца, била је присутна и једна врста лезбејских односа између грађанки Спарте. Такође, на острву Лезбос је његована таква љубав, услед чега и потиче израз за сексуалну и емоционалну привлачност између жена.

афирмативан, већ би се прије могло говорити како није стигматизован од стране јавности.¹⁵⁵ Битно је истаћи разлику између хомосексуалности у азијским цивилизацијама и хомосексуалних односа у античкој Грчкој. Разлика у перцепцији хомосексуалних односа у азијским и античким цивилизацијама јесте у томе што се у азијским цивилизацијама питању сексуалности, па тако и хомосексуалности, уопште није придавала јавна пажња, док је у старој Грчкој то био случај, али није било неодобравања, штавише, такав однос је био толерантан од стране друштва. Исто тако, тај однос је углавном био на релацији учитељ – ученик, гдје је старији и искуснији имао активну улогу, док би млађи имао пасивну улогу у хомосексуалном односу.¹⁵⁶ Међутим, имајући у виду историјски контекст, те чињеницу да је већина људи у античкој Грчкој, поред хомосексуалних односа, упражњавала и хетеросексуалне односе, те да су имали засноване породице, наведено понашање свакако се не би могло поистовјетити са оним што се данас назива хомосексуалном оријентацијом.

Сличан однос према хомосексуалном понашању настављен је и у старом Риму, мада је у одређеним епохама римског друштва примијетна и забрана хомосексуалног односа, поготово у почецима римског друштва, што се сматрало атавизмом грчког друштва („грчки обичај“) и као такво осуђивано. Међутим, касније се хомосексуалност прихвата, али уз извјесне модификације у односу на грчко друштво (нпр. док се хомосексуални однос између роба и господара у античкој Грчкој сматрао срамним, дотле је у римском друштву прихваћен, али под условом да господар има активну улогу у том односу, мада се касније и то либерализује). Интересантно је да стари Рим, за разлику од античке Грчке,¹⁵⁷ није благонаклоно гледао на лезбејске односе. Такође, битно је истаћи да је формална забрана у римском друштву током његовог постојања (до појаве хришћанства) углавном постојала, међутим, није јој придаван већи

¹⁵⁵ Нпр., у литератури се наводи да су у античкој Грчкој девијантним сматрани они мушкарци који су ступали у сексуалне односе са другим мушкарцима уколико је њихово родно изражавање било нетипично, па се и цитира грчки љекар Соран: „Они чак усвајају и облачење, ход и друге карактеристике жене. Сад је ово стање другачије од тјелесних болести и прије је несрећа обољелога ума.“ Peter Conrad, Joseph W. Schneider, *Deviance and Medicalization – From Badness to Sickness*, Temple University Press, Philadelphia, 1992. године, стр. 176.

¹⁵⁶ Међутим, правила која је у таквом односу требало поштовати била су изузетно строга. Тако је старији мушкарац, након што би се определио за дјечака који му се свидео, морао, најчешће преко посредника, замолити прво његов пристанак за дискретно посматрање из даљине, а тек потом за било какав облик тјелесног додира који би, након што се прођу све наведене баријере, могао резултирати сексуалним чином. Додиривање дјечака без његова пристанка било је познато као *хубрис*, а сматрало се тешким злочином који се строго кажњавао. Тек када би дошло до обостраног пристанка, мушкарац и дјечак могли су се појављивати у јавности као пар, гдје је први био знан као *ероменос*, а други као *ерастес*. Однос је сличан оном који имају богати мушкарци и младе љубавнице које служе првенствено као статусни симбол. www.izzit.net/drustvo/povijest/1752-povijest-homoseksualnosti-istine-i-zablude.

¹⁵⁷ У овом контексту, треба навести да су лезбејке у античком друштву биле „невидљиве“. Наиме, док се о мушкој истополној привлачности и сексуалним односима између мушкараца чак и писало, односно није био табу у античком друштву, за истополну привлачност жена не постоје исцрпни извори, већ су они штур и фрагментарног карактера, на основу чега се индиректно могу диференцирати одређени закључци. Нпр., на основу неких извора, па чак и пјесама тог периода, наводи се да су на острву Лезбос жене могле испољавати властиту сексуалност и према другим женама, те да то није наилазило на осуду у античком свијету.

значај. Исто тако, ни јавни морал није одобравао овакве односе, па је често обзнањивање хомосексуалних односа аристократије, па чак и владара служило јавном дискредитовању, али то није наилазило на већу јавну осуду.¹⁵⁸

Имајући у виду да је стари Рим било друштво у којем су патрицији приређивали свакојаке оргије које су подразумевале и вишеструке сексуалне односе без обзира на сексуалну оријентацију, може се рећи да је ово један од узрока зашто је хомосексуална оријентација дошла на рђав глас. Наиме, тек појавом хришћанства, а кулминацијом (Западног) Римског царства, хомосексуалност почиње да добија негативан вриједносни предзнак, што се дјелимично повезује и са пропашћу Римског царства, а као један од разлога се наводи и декадентност аристократије (која је, између осталог, упражњавала и хомосексуалне односе).

Иако хомосексуалност на рђав глас долази у вријеме Римског царства, чињеница је да је највећи удио у томе имало хришћанство. Појавом хришћанства, дотадашњи однос према различитом сексуалном понашању или оријентацији који је био више него толерантан у претходним друштвима и цивилизацијама (уз повремене облике институционалне или друштвене нетолеранције у виду забране или неодобравања) наредни миленијум и по ће замијенити дијаметрално супротан однос који ће се огледати у неодобравању, физичком кажњавању, прогону, па чак и убијању свих оних који не практикују морално исправан и једино дозвољен облик сексуалности, а то су хетеросексуални односи. Штавише, ни они нису били одобравани у било којој ситуацији, већ искључиво у браку и у репродуктивне сврхе – све остало се сматрало гријехом, за шта је слиједила одређена морална, друштвена, државна, а потом и божија казна. Иако су у двомиленијској хришћанској историји постојали периоди либералнијег или радикалнијег приступа према ЛГБТ лицима, поготово имајући у виду све облике хришћанског исповиједања вјере, чињеница је да хришћанство, најблаже речено, није имало толерантан став према овој заједници.

Хомофобан став хришћанства је евидентан из самих почетака ширења ове религије. Међутим, чињеница је да је хришћанство само преузело праксу која је до тада постојала у јудаизму, а гдје се у светој књизи јудаизма каже: „Са мушкарцем не лијежи као са женом, гадно је!“ Кроз хришћанску праксу, преузета је наведена забрана, те је тако већ у Левитским законима, а касније и у другим хришћанским изворима забрањен хомосексуални однос (изједначавајући га и са инцестом).¹⁵⁹ Иако се у почетку није драстично

¹⁵⁸ Чак, постоје и шпекулације да је римски цар Нерон два пута склопио брак са мушкарцима, али се исто тако наводи и да то није благонаклоно, а поготово није акламативно прихваћено од тадашњег римског друштва.

¹⁵⁹ Чак се у Библији наводе примјери божјег гњева кроз уништавање библијских градова Содоме и Гоморе као стјечишта свих забрањених сексуалних (и других) пракси. Содоме и Гоморе су, према библијском предању, били градови у којима су становници били толико грешни да је цијели град требало уништити (сем Лота и његове породице). Врста гријеха се не наводи децидно, осим негостољубивости и похлепе, док се хомосексуално понашање становника, што често импутирају хомофобни вјерници, децидно не помиње (већ мушки становници од Лота траже да „упознају“ његове госте – анђеле прерушене у мушкарце). Алузија у Библији на уништење Содоме и Гоморе усљед хомосексуалног понашања може бити што су становници Содоме упражњавали аналне

кажњавао, чињеница је да је јачањем цркве и њене улоге у друштву јачала и одбојност према хомосексуалном односу. Истине ради, треба навести да хришћанство није забрањивало само хомосексуалне односе (иако су они били најдрастичније кажњавани), већ и сваки облик сексуалног понашања који није био у оквиру брака и у циљу репродукције. Оваква пракса је посебно била доминантна током средњег вијека који се, сигурно и из овог, али не само и из овог разлога, назива мрачним добом Европе.¹⁶⁰

Чини се да ни ислам кроз историју није био много толерантнији према хомосексуалности од хришћанства. То је и разумљиво јер је и ислам од хришћанства (као што је и хришћанство од јудаизма) преузео многобројне забране, па тако и забрану хомосексуалног понашања. Међутим, анализом одређених исламских списа, па и самог Курана, као и исламске праксе, може се рећи да је ислам ипак имао толерантнији однос према хомосексуалној оријентацији од хришћанства. Наиме, према једном схватању, ислам је толеришао хомосексуалну оријентацију, али је кажњавао хомосексуално понашање! То је доводило до многобројних литерарних и других списа у којима се пише о хомосексуалној љубави, док је само упражњавање те љубави било строго кажњавано, као и данас у појединим исламским земљама. Европски путописци из XV и XVI вијека често су наводили слободна схватања и толерантност муслиманских заједница према љубави између два мушкарца. Међутим, то је била врло слободна интерпретација слободе у исказивању дивљења или љубави мушкараца према лијепим дјечацима, специфична посебно за суфијске кругове. Физички, а камоли сексуалан контакт, био је строго забрањен и кажњив, са посебним акцентом на анални секс (између два мушкарца, али и између мушкарца и жене).¹⁶¹

односе са животињама, те што су хтјели „упознати“ мушкарце који су посјетили Лота. Услед тога, иако децидног навођења нема, назив содомија се у многим језицима одомаћио као израз којим се означава свака сексуална настраност (укључујући током историје и хомосексуално понашање), док се данас овим изразом углавном означава сексуални однос са животињама. Међутим, треба поновити да се у Библији изричито као гријех не помињу истополни односи, односно у Библији се уопште не помиње истополни однос, нити постоји грчка или хебрејска ријеч у Библији којом се означавао тада тај однос.

У том контексту треба навести да се у енглеском преводу Новог Завјета, у већ помињаној Првој посланици Коринћанима гдје се наводе они који неће наслиједити Царство Небеско употребљава термин „женствени“ (енгл. *effeminate*; придјев који се односи на мушкарце), док се у преводу Димитрија Стефановића на српски језик наводи израз „педерастички“. Јелена С. Видић, *Он. цит.*, стр. 4. Иначе, овај термин се у српском језику све до послје Првог свјетског рата употребљавао као именица, а не као придјев.

¹⁶⁰ Међутим, има схватања по којима ова сотонизација хомосексуалног понашања није постојала у почецима хришћанства, него да је дошла тек касније. Данас устаљено мишљење како су у античкој Грчкој и старом Риму искључиво аплаудирали хомосексуалним односима, а онда је дошао мрачни средњи вијек и почео тај исти однос сотонизирати заправо није тачно. Све до прелаза из XI у XII вијек католичка црква није обраћала посебну пажњу на хомосексуалност као појаву. Штавише, не само што се хомосексуалност отворено појављивала у умјетничким дјелима већ су о својим склоностима према истом полу говорили и свештеници. Тако је, на примјер, Свети Алред писао о својој љубави према другим мушкарцима и чежњи за њиховом љубављу те отворено пропагирао блискост између редовника која је укључивала, наравно, и тјелесни аспект. www.izzit.net/drustvo/povijest/1752-povijest-homoseksualnosti-istine-i-zablude.

¹⁶¹ Слободанка Декић, *Он. цит.*, стр. 42.

Са ренесансом долази до одређеног толерантнијег става према хомосексуалности, иако и даље важе вјерске и друштвене норме забране хомосексуалног понашања. Међутим, на основу одређеног толерантног става које је црква имала према умјетницима, стиче се утисак да су вјерске стеге ипак попустиле, али не и нестале. И овдје је примјетан одређени образац у хомосексуалном избору партнера, јер је примјетно да старији чланови аристократске класе за пасивне учеснике у хомосексуалном односу узимају младиће.

У односу на средњи вијек, па чак и рачунајући однос према истополним односима током ренесансе, одређено побољшање за лица истополне сексуалне оријентације наступа након Француске револуције која и формално, али, што је можда и важније, и фактички укида инкриминацију појединих „измишљених“, односно религиозних деликата попут јереса, вјештичарења, те хомосексуалности. Међутим, и у самој Француској, друштвена стигма је неријетко била присутна.

Доласком ере просвјетитељства и индустријализације сексуалност постаје прихваћенија. Почињу поигравања са родним улогама, јављају се прва популарна порнографска дјела, а отварају се клубови за мушкарце који су се називали *Molly Houses*.¹⁶² Такође, и у јавности се све мање крије истополна привлачност (иако је друштвена стигма још увијек присутна), а и сама хомосексуална лица све више испољавају самосвијест о властитој сексуалној оријентацији, услед чега су и спремнији да се боре за властита права свјесни да истополна привлачност и хомосексуално понашање полако престају бити табу у друштву. Иначе, управо се XIX вијек сматра периодом етаблирања посебног идентитета који ће се касније назвати геј идентитетом, те временом када се појављују прве организације које на научној основи покушавају да сагледају хомосексуалну оријентацију.¹⁶³

За овај период историје, примјетно је да је истополна женска привлачност, а поготово женски истополни сексуални односи много

¹⁶² Маида Загорац, *Оп. цит.*, стр. 55.

¹⁶³ У овом контексту свакако је битно поменути суђење Оскару Вајлду које је можда и по први пут у најширој јавности скренуло пажњу на ову тему, те указало да истополне сексуалне односе не упражњавају „тамо неки странци“ мимо „нашег“ културолошког и цивилизацијског миљеа, те да она није резервисана за лица са маргине што је било увријежено мишљење чак и у круговима који су се сматрали напредним у то вријеме. Наиме, кроз само суђење, Оскар Вајлд не само што се успио одбрани од оптужби, већ је изузетним реторичким способностима и са емпатичком емоционалношћу успио чак и детабуизирати и дестигматизирати истополну привлачност. Међутим, на другом суђењу, исцрпљен и финансијски и физички, Вајлд се није успио одбрани, те га је суд осудио за „одвратне неморалности“. Неколико година потом умире наводно од посљедица ране коју је задобио у затвору, а због пресуде посљедице трпи и његова породица, па чак и његова дјела. Међутим, ово је коначно „пробудило“ хомосексуалне припаднике у друштву који су се освијестили и почели су ангажованији и организованији рад на одбрани властитих права, а прије свега на декриминализацији и депатологизацији хомосексуалности. Умјесто да их стигматизира и повуче дубље у илегалу, управо суђење, а потом и пресуда Вајлду је хомосексуална лица зближила и учврстила их у увјерењу да треба да се боре за себе и за оно што јесу. То ће се вијек касније десити и са организационим формама борбе кроз ЛГБТ активизам појавом сиде коју су хомофобни припадници називали педерским раком – управо ће ова пошаст, која ће у почетку захватати највећи број геј заједнице, управо зближити геј лица и натјерати их да се активније боре за властита права.

„невидљивији“ у односу на мушки. Чак би се рекло да се њој и не придаје одређена пажња, до те мјере да се и не забрањује. Разлог томе је вјероватно схватање (све до XIX вијека) да женска сексуалност не постоји, односно да су жене асексуална бића, па самим тим ни међусобним женским сексуалним односима не треба придавати било какву пажњу, па чак ни у виду забране. Другим ријечима, љубав и приврженост, па и међусобне физичке склоности између жена нису сматране (толико) грешним, чак су и банализовани, што индиректно указује и на улогу жене у тадашњим друштвима.¹⁶⁴

Негативни ставови према сексуалности произашли из религијских увјерења доминирали су западњачком мишљу све док се нису почела појављивати медицинска стајалишта о хомосексуалности.¹⁶⁵ XIX вијек ће изњедрити стигму хомосексуалности која ће имати посљедице и током читавог наредног вијека, па чак и данас. Наиме, у XIX вијеку се сексуалност почиње посматрати бинарно, као хетеросексуална и хомосексуална, чиме се хомосексуална посматра као девијација, неприродна...¹⁶⁶ Резултат тих научних истраживања јесте и перцепција хомосексуалне оријентације као психијатријског поремећаја, што је аутоматски подразумијевало лијечење тих лица и онемогућавање њихове нормалне егзистенције у друштву.

Та етикета је имала своју практичну верификацију током готово цијелог XX вијека да би била укинута тек почетком задње деценије прошлог вијека.

За Први свјетски рат се сматра да је био прекретница представљања хомосексуалности у јавности, јер се почео отварати свијет мушкараца који су откривали многе улоге које су играли, те је разоткрио и флуидност између маскулинности и фемининости.¹⁶⁷ Први свјетски рат је регрутовао огроман број особа, по правилу, у пуној репродуктивној и сексуалној снази и фокусирао их у једно окружење које је за већину њих било новост. Наравно, то се не односи само на мушкарце, већ и на жене које су остале код куће саме или које су радно ангажоване у привредним колективима или које су се добровољно јављале за волонтирање у санитарским и сличним службама. Врло брзо је друштво примијетило да таква фокусираност лица истог пола једних на друге у релативно затвореном амбијенту, који је уз то и попраћен одређеним (израженим) емоцијама (поготово на ратишту, али и у санитарским службама),

¹⁶⁴ У том контексту, илустративан је коментар у британском парламенту поводом покушаја криминализације женских истополних односа. Наиме, 1921. године у изношењу аргумената да се лезбејски односи, као и хомосексуални односи криминализују, заступник у британском парламенту је рекао: „Рећи ћете цијелом свијету да постоји такав злочин, тако ћете скренути пажњу женама који никад нису чуле за то, никад помислиле о томе, нити сањале да то постоји. Мислим да би то било изразито штетно.“ Jeffrey Weeks, *The construction of homosexuality*, Queer theory/Sociology, Blackwell Publishers, Cambridge, 1996. године, стр. 52.

¹⁶⁵ William H. Master, Virginia E. Johnson, Robert C. Kolodny, *Људска сексуалност*, Наклада Слап, Загреб, 2006. године, стр. 394.

¹⁶⁶ И до тада је, као што је и наведено, друштво знало за постојање хомосексуалног понашања, па и саме хомосексуалне оријентације, међутим, тек од XIX вијека долази до садржајнијег и систематичнијег истраживања људске сексуалности, чиме се она и класификује бинарно, као (преовлађујућа, а самим тим и нормална, пожељна) хетеросексуална и (мањинска, а самим тим и ненормална, девијантна и забрањена) хомосексуална.

¹⁶⁷ Joanna Bourke, *Dismembering the Male: Men's Bodies, Britain and Great War*, Лондон, 1996. године, стр. 136.

изазива одређену привлачност, емпатију и понашања која нису била непознаница, али су се ипак сматрала и појединачним и изолованим и проказаним. Примијеђено је да су све мање била изолована, све мање појединачни случајеви и нису више била прекривена велом тајности нити скривања. То је изазвало жестоку реакцију јавности, јер се сматрало да то, поред скаредности, утиче и на борбену способност, што је у ратним и поратним годинама било фактор који је био пресудан.¹⁶⁸ Међутим, иако су истополни односи забрањивани и санкционисани, чињеница је да управо те прве послератне године („луде двадесете“) карактерише већа слобода у испољавању сексуалности, а примјер су свакако Вајмарска Њемачка, СССР, па и Велика Британија.

За XX вијек се сматра да је то вијек који је донио најсуровији прогон хомосексуалних особа, прогон који је био институционалан, темељан, дуготрајан, нормиран, естаблишментски и идеолошки. Наравно, ријеч је о прогону хомосексуалних особа у нацистичкој Њемачкој који се због опсега, систематичности, бруталности и посљедица назива и „хомокауст“. Иако је већ 1933. године, доласком нациста на власт, почео систематичан прогон хомосексуалних особа, далеко од тога да су ЛГБТ особе у Њемачкој до тада биле слободне. Напротив, још од половине XIX вијека, Њемачка је прогањала геј особе, на основу антисодомског закона, а то је настављено, додуше амбивалентно, и током наредних деценија, да би у нацистичкој Њемачкој то добило ново и квалитативно и квантитативно значење.¹⁶⁹ Нацисти су, дошавши

¹⁶⁸ Илустративан је примјер Енглеска. Пред Први свјетски рат, нација се још увијек сјећала суђења Оскару Вајлду, а и слобода у испољавању (хомо)сексуалности је била већа. Међутим, конзервативни кругови су управо Први свјетски рат видјели као „прилику“ за прочишћење нације од свих лоших појава у друштву, гдје су наравно сврставали и хомосексуална лица. Чак се ишло и дотле да је хомосексуалност сматрана њемачком појавом која није својствена енглеској нацији, те да ће Велика Британија тријумфовати у рату управо захваљујући својој маскулинности нације. Због тога су се сви случајеви истополних сексуалних односа у војсци драстично кажњавали. Међутим, то је управо доказ да су били присутни и на ратишту, односно да „братства ровова“ нису била тек пуки мит. Иначе, у Енглеској је тих ратних година мржња према хомосексуалним лицима била достигла толики ниво да се то сматрало злочином против војске, али и злочином против Енглеске у рату. Тадашњи заступник *Noël Pemberton Billing* је покренуо кампању против хомосексуалаца, војних и цивилних, објавом чланка под називом „Првих 47 000“, алудирајући на број хомосексуалних лица, познатих њемачкој тајној служби, који су наводно према том попису уцењивали људе на високим позицијама да откривају државне тајне у замјену за неоткривање њихове сексуалне оријентације. Florence Tamagne, *A History of Homosexuality in Europe – Berlin, London, Pariz – 1919-1939*, Algora Publishing, New York, 2006. године, стр. 20. Ради поређења, у Француској хомосексуалност није била криминализована, те се за брз пораз Француске у Другом свјетском рату кривица сваљивала и на хомосексуална лица, због чега је хомосексуалност врло брзо у вишијевској Француској криминализована.

¹⁶⁹ Законска основа која је омогућила нацистички терор над хомосексуалцима била је на снази од 1871. године – много прије појаве нацистичке идеологије, док је нацистичка ревизија Кривичног закона 1934. године, у дијелу који се односи на хомосексуалне мушкарце, остала актуелна више од 20 година након рата. Наиме, још од оснивања Њемачког царства, хомосексуалност („неприродни блуд између двојице мушкараца“) се кажњавала затвором до двије године – по члану 175 Кривичног закона из 1871. године, који је 1935. године тако измијењен да је на њему заснована судска пракса радикално проширила дефиниције кажњивих „неморалних чинова између мушкараца“. Кроз судску праксу до 1938. године показало се да је било каква сексуална намјера двојице мушкараца могући повод за хапшење или оптужбе, па чак и „обично гледање или додиривање“. Поред ових драконских одредби и судске праксе, посебно лицемјерна мјера је била

на власт, радикализовали питање хомосексуалаца и лезбејки, поштрили антихомосексуалне законе и прекинули праксу релативне сношљивости и толеранције која је постојала у њемачком друштву између два свјетска рата.¹⁷⁰ Прогон је започео отпуштањима и јавном стигматизацијом, да би послје 1935. године и поштравања казних одредаба, био подигнут на највиши могући ниво. Хомосексуалци и лезбејке су проглашени непријатељима система и државе и њихова сексуалност је постала политички злочин. Затварани су у концентрационе логоре, мучени и убијани. Прогон је био идеолошки, систематичан и немилосрдан.¹⁷¹ Док је у свим дотадашњим друштвима у историји, нагласак био на идентификацији, етикетирању, стигматизацији, маргинализацији и изопштавању из друштва ЛГБТ заједнице, у нацистичкој Њемачкој једино рјешење за ЛГБТ заједницу је било истребљење, и то истребљење све до једног у Њемачкој, али не и у окупираним подручјима (јер се сматрало да то приличи инфериорним народима, односно да ће их хомосексуалност уништити).¹⁷² Другим ријечима, ЛГБТ особе су, заједно са

тзв. „заштитни притвор“ (*Schutzhaft*), који је осмишљен да „штити појединце од друштвене мржње“, а у које је Гестапо без налога притварао и потом слао у концентрационе логоре осумњичене хомосексуалце, политичке неистомисљенике, Јевреје и све друге који су „вријеђали њемачки народ“. www.h-alter.org/vijesti/nacisticki-teror-nad-homoseksualcima-od-1933-do-1945-izlozba. Индикативно је да овај члан ни послје рата, односно током денацификације у Њемачкој није брисан под изговором да је оправдан објективним разлозима и да се не може сматрати дијелом националсоцијалистичке доктрине, тако да нема замјерки на његово коришћење. Ingo Müller, *Hitler's Justice: The Courts of the Third Reich*, Harvard University Press, Cambridge, 1991. године, стр. 267.

¹⁷⁰ Иначе, када је у питању однос друштва према хомосексуалности у Њемачкој (а поготово у Берлину) крајем претпрошлог и почетком прошлог вијека чињеница је да је владала одређена амбивалентна „игнорисантска толеранција“ – иако је хомосексуалност била формално забрањена, па и чак осуђивана пред судовима као кривично дјело (постоји податак да се годишње око 700 хомосексуалних лица хапсило због фамозног члана 175. кривичног закона), исто тако су отварани бројни геј клубови, издато је неколико научних дјела која су стекла популарност и имала одјека у јавности, редовно су у штампи објављивани прилози који су посвећени овој теми, чак је и неколико специјализованих часописа на њемачком језику излазило у том периоду. Ово је и период када Хиршфилд оснива свој комитет, а касније и Институт. Посебно је ова урбана толеранција (уз формалну забрану и фактички прогон, који ипак није био значајан) карактеристика вајмарског периода Њемачке. Нагло је прекинута доласком нациста на власт. Као што је већ наведено, слично стање, поготово у периоду до пред Први свјетски рат, владало је и у Енглеској, а поготово у Лондону (чак су у то доба Лондон и Берлин називани свјетским геј метрополама). Оно је отпочело крајем XIX вијека суђењем Оскару Вајлду што је допринијело видљивости (па и својеврсној популаризацији) феномена хомосексуалности у јавности.

¹⁷¹ Florencia Tamagne, *Op. cit.*, стр. 355.

¹⁷² У земљама Европе и на оним територијама које су окупирале њемачке трупе или су пак имале некакву домаћу управу лојалну Њемцима, прогон је био знатно слабији а на неким територијама га уопште није ни било. То наравно не значи да су хомосексуалци и хомосексуално понашање на тим територијама били толерисани, већ да није био организован систематски прогон какав је постојао у Њемачкој. Лако се намеће закључак да је степен прогона хомосексуалаца директно зависио од њемачких планова за одређени простор у периоду после окончања рата. Уколико је простор требало да буде прикључен њемачкој држави и уколико је за аутохтоно становништво пронађено мјесто у њемачком поретку раса и нација, интересовање за питање хомосексуалаца је било веће. Уколико је пак за локално становништво било предвиђено уништење, исељавање или робовски статус, интересовање је било мање или готово непостојеће. Дејан Зеџ, *Невидљиви у олуји: Положај хомосексуалаца у окупираној Србији (1941 – 1944)*, Међу нама – неспричане приче геј и лезбејских живота, Хартефакт фонд, Београд, 2014. године, стр. 90.

Јеврејима, Ромима, комунистима, скитницама, просјацима, забушантима, ментално болесним, хендикепираним и другим категоријама проглашени за популационе групе њемачког становништва које се морају истријебити како не би утицале на аријевску расу. Њемачком педантношћу су чак диференцирани критерији „препознавања“ ЛГБТ особа, пописани су, те је прописан поступак према њима у логорима. Иначе, сматра се да је у нацистичким логорима око 1% логораша било због своје хомосексуалне оријентације.

Прогон гејева и лезбејки није мимоишао ни фашистичку Италију. Чак, он је почео и прије него у нацистичкој Њемачкој (јер су фашисти деценију прије у Италији дошли на власт). У почетку је примарно био усмјерен ка лезбејкама и тај прогон је имао и обиљежја антифеминистичког дјеловања – женама су се настојала укинути одређена права која су добила по завршетку рата (право на рад и запољшавање) како би се више фокусирале на пронаталитетну активност (која је у ратом разореној Италији постала приоритет због пада natalитета).¹⁷³ Разумљиво је да су лезбејке, као жене чија сексуалност не доприноси популацији, посматране са неодобравањем, стигматизоване, а убрзо и прогоњене. На то се убрзо наставио и прогон гејева који су такође посматрани као нерепродуктивни. Међутим, чињеница је да прогон лезбејки и гејева није био као у нацистичкој Њемачкој.¹⁷⁴

Интересантно је да су супротстављене стране током Другог свјетског рата (али и раније¹⁷⁵), једна другој пребаживале хомосексуалност настојећи на

¹⁷³ Услед војних и популационих губитака на ратишту, жене су током рата, али и непосредно након рата преузеле бројне „мушке послове“, гдје су се показале више него способним, што је свакако амортизовало присутне мизогиничне ставове у друштву. То се свакако одразило и на њихова права, те их првих година након рата и добијају (која до тада нису имали). Међутим, као реакција на то од стране конзервативних кругова у Италији (али и у другим државама Европе) који су још увијек били на власти врло брзо је тај почетни и револуционарни замањ у правима жена заустављен, односно „каналсан“. Један од начина заустављања је управо и онемогућавање (друштвене видљивости) лезбејства, а да се на томе није зауставило, говори и чињеница да је управо лезбејство послужило као изговор да се заустави или успори омогућавање једнаких права женама. Индикативно је да ово није било присутно, или бар не у толикој мјери у тек формираном СССР-у и у Вајмарској Њемачкој које је карактерисало давање већих права женама, односно изједначавање са правима мушкараца, сходно социјалистичкој идеологији. Међутим, и у СССР-у је овај замањ у еманципацији жена врло брзо успорен, а поготово у Њемачкој успоном нацизма.

¹⁷⁴ Интересантно је да је у фашистичкој Италији приједлог криминализације хомосексуалности уклоњен из коначне верзије јер су се правници забринули да ће извана дјеловати као да је у Италији истополни порок учестала појава. Дагмар Херцог, *Сексуалност у Еуропи двадесетого столјећа*, Удружење Загреб Прајд, Загреб, 2015. године, стр. 62.

¹⁷⁵ У том контексту треба навести и један примјер за који се сматра да (још увијек) нема неспорну историјску утемељеност, међутим, одређене тврдње, сигурно више од шпекулација, постоје. Повод за Кристалну ноћ, насилни погром Јевреја пољског поријекла из Њемачке, било је убиство њемачког дипломате у Паризу које је извршио Јевреј пољског поријекла Хершел Гриншпан. Сматрало се (што је он у почетку и изјавио) да је убиство освета за погром чланова његове породице у Пољској, те је, након што је ухапшен, нацистички естаблишмент његово суђење хтио да искористи као суђење Јеврејима. Међутим, врло брзо, Гриншпан је изјавио да убиство није било резултат освете за погром његове породице (штавише, његови родитељи су, иако су као Јевреји били у концентрационом логору, преживјели рат), већ убиство из страсти која је постојала између њега и жртве. Због наведеног исказа, одлучено је да му се не суди за убиство и не постоје докази да је икада осуђен за убиство, штавише, и не зна се његова судбина у току рата (сем да је био у концентрационом логору, не постоје подаци да је погубљен, а чак су постојали и индиције да је преживио рат, што поткрепљује тезу да убиство није било из освете). Додуше, исто тако,

тај начин да их деградирају (па и делегитимизирају) у очима њихове заједнице, из чега се може закључити да је естаблишментски и у нацистичкој Њемачкој и у комунистичком СССР-у, као и у другим супротстављеним странама у току Другог свјетског рата, хомосексуалност посматрана на сличан, дискриминаторски начин.¹⁷⁶

ЛГБТ активизам (у форми хомофилског покрета¹⁷⁷) је нагло ојачао након Другог свјетског рата, а посебно током хипи покрета шездесетих година

постоје и искази његових сапатника из логора гдје је он изјавио да је убиство починио из освете, али да је исказ промијенио, јер је знао да нацисти мрзе хомосексуална лица, те да му због тога неће судити како се нацисти не би компромитовали у јавности, односно, како се не би обзнанило да и међу нацистима постоје лица истополне оријентације (иако се и тада у јавности знало да је, тада већ убијени, бивши високопозициониран члан нацистичког естаблишмента Ернст Рем био хомосексуалне оријентације, што није спријечило нацистичке функционере, па чак и самог Хитлера да се ослањају на његову помоћ).

¹⁷⁶ Нпр. познати совјетски писац Максим Горки је изјавио: „Уништите хомосексуалце, и уништили сте нацизам!“, алудирајући на то да су нацисти хомосексуална лица.

У Енглеској је у току рата хомосексуалност сматрана појавом која је карактеристична искључиво за њемачку нацију (иако је неколико година прије тога јавност пратила све детаље са суђења Оскару Вајлду), те да ће Енглеска тријумфовати у рату управо зато што је природно да маскулиност (како је посматрана енглеска нација) тријумфује над фемининошћу (како су посматрали њемачку нацију).

С друге стране, нацисти су за хомосексуалност оптуживали Јевреје. Чак су наводили да је то само једна од негативности везане за сексуалне односе, те су их оптуживали и за инцестуозне односе и за сексуално општење са животињама. Основ за овакве оптужбе нацисти су пронашли у псеудонауочној књизи „Пол и карактер“ Ота Вајнингера која ће се касније поменути.

Када су тада већ познати књижевници Владимир Назор и Иван Горан Ковачић прешли из НДХ на слободну партизанску територију, усташе су подсмјешљиво коментарисали да су „партизани војска педера“, алудирајући на хомосексуалну оријентацију ова два књижевника.

И колаборационисти у Недићевој Србији су пропагандом такође наглашавали повезаност партизана са развратом и хомосексуалношћу настојећи да на тај начин код читалаца изазову саблазан и страх од комуниста, стварајући негативан стереотип и повлађујући „моралној исправности“ „честитих“ Срба. Представљајући се као борци против комунизма, српски колаборационисти су се представљали и као борци против „разврата“, „дегенерисаности“ и „педерастичке“. Дејан Зец, *Оп. цит.*, стр. 93.

Међутим, овај став је примијетан и након ратних сукоба на простору бивше Југославије. О томе је илустративан коментар једног квір активисте, учесника и београдске Параде поноса 2001. године и загребачког Прајда 2002. године: „Фашисти и националисти дошли су да пребијају људе. Сви су изгледали као мушкарци, онако како традиционални мушкарци изгледају. Сви су се позивали на свој национални идентитет и сви су се позивали на Бога. То су три ствари које најчешће иду једна с другом. Узвикивали су: „Идите у Хрватску!“, „Усташе!“ Кад сам отишао на Геј парад у Хрватској, националисти су викали: „Идите у Србију!“, „Четници!“. То је иста ствар, само се говори тамо. Видимо исти образац, а то се дешавало неколико година након рата.“ Бојан Билић, Сања Кајинић, *Политика ЛГБТ активизма и интерсекционалност у Хрватској и Србији*, Зборник радова „На раскршћу опресија – интерсекционалност & ЛГБТ активизам у Хрватској и Србији“, Центар за квір студије, Београд, 2017. године, стр. 21.

¹⁷⁷ Уколико се изузме научни активизам појединаца између два свјетска рата око којих је био груписан одређени организациони модел више лица, али за који се не може рећи да је био институционализован, а поготово се не може рећи да је био проактиван и продоран према друштву више него што је то био и сам утицај појединца око којег је био концентрисан, значајни покрет за права ЛГБТ лица се јавља у оквиру хомофилских организација након Другог свјетског рата. Сам назив овог покрета је представљао компромисно рјешење (да се не би провоцирао естаблишмент, јер су истополни односи у већини држава били инкриминисали), али се са њим настојала указати и бит овог покрета – да се он фокусира на љубав (а не искључиво на секс) између лица истог пола, односно да је љубав изнад секса.

прошлог вијека, да би своју афирмацију и право јавности етаблирањем у естаблишмент добио седамдесетих година прошлог вијека од када се може посматрати историјат организованог дјеловања ЛГБТ покрета. Прекретница је свакако тзв. Стоунволска револуција која је скренула пажњу на дискриминацију и сегрегацију ЛГБТ заједнице и на кршења њихових основних људских права и слобода, и то од стране државних органа, што је свакако отворило простор и за јачи активизам ЛГБТ заједнице, али и за скретање пажње јавног мњења на ову мањину.

Иако оснивање покрета за ослобађање уистину означава почетак савременог ЛГБТИQ активизма у свијету, сам покрет ипак није дуго трајао, и већ у другој половини седамдесетих година прошлог вијека полако почиње да јењава међу активистима ентузијазам за радикалним политичким промјенама, па се ЛГБТ активисти и активисткиње све више окрећу проблемима и дискриминацији са којима се суочавају нехетеросексуалне особе. Међу првим захтјевима активиста и активисткиња појављују се захтјеви за декриминализацијом хомосексуалности у оним земљама у којима су истополни сексуални односи били противзаконити, траже се пуна грађанска права, односно захтијева се пуна равноправност приликом запошљавања, на тржишту рада, у систему здравствене заштите, и активно се прате медији и репрезентација ЛГБТ особа као и њихова дискриминација у медијском дискурсу.¹⁷⁸

Крајем осамдесетих и почетком деведесетих година прошлог вијека, под утицајем постмодернистичке и постструктуралистичке теорије у активизам улази појам „квир“ „који се противи сваком идентитету ... а повезан је и с противљењем многих дисидената да геј популација постане дијелом друштвеног мејнстрима и његових институција“.¹⁷⁹ Ријеч „квир“ која је у прошлости означавала увреду, деведесетих година прошлога вијека означава бијес и радикалну борбу против хетеросексуалних норми и геј конзерватизма.¹⁸⁰ Квир активизам се појављује као директна критика ЛГБТ активизма од друге половине седамдесетих до краја осамдесетих година прошлог вијека који се залагао за читав низ права која су ЛГБТ особама била ускраћена у постојећим системима (укључујући право на запослење у државним службама, а нарочито у војсци, право на брак, права која се тичу становања, повластица за партнере и партнерке, као и право на наслеђивање), а чија се „снага“ показивала на годишњим поворкама или парадама поноса које су се првобитно организовале у виду демонстрација на којима су истицани политички захтјеви да би се временом све више претварале у класичне фестивале или чак карневале, који у многим западним земљама представљају дио туристичке понуде у складу са захтјевима савременог потрошачког друштва.¹⁸¹

¹⁷⁸ Domenico Rizzo, *Јавна сфера и геј и лезбијска политика након Другог свјетског рата*, Повијест геј и лезбијског живота и културе, Sandorf – Загреб, Red Box – Београд, 2011. године, стр. 216.

¹⁷⁹ Robert Aldrich, *Геј и лезбијска повијест*, *Оп. цит.*, стр. 12.

¹⁸⁰ Герт Хекма, *Геј и лезбијски свет од осамдесетих до данас*, *Оп. цит.*, стр. 356.

¹⁸¹ Велики број поворки или парада поноса у европским земљама данас представља далеко више побједу потрошачког друштва него политички скуп којим се, с једне стране, обиљежава сјећање на Стоунволску побуну, али и указује на хомофобију и дискриминацију ЛГБТИQ особа и других маргинализованих група. За поједине манифестације ове врсте је чак неопходно купити улазницу или, као на музичким фестивалима као што је ЕХИТ, тзв. токене који у простору у коме се одржава

Деведесетих година прошлог вијека у САД, а потом и у државама западне Европе долази до естаблишментског признавања (дијела) права и слобода ЛГБТ заједнице, да би се потом тај активизам фокусирао на одређена права и слободе ове заједнице, од којих је тренутно у свијету примарно школска инклузија и право на брак, односно регистрација истополних заједница или партнерстава.

Када је ријеч о земљама источне и југоисточне Европе, односно о бившим социјалистичким земљама, о ЛГБТИО активизму готово и да не може да се говори прије пада Берлинског зида, односно прије 1989. године. Другим речима, ЛГБТИО активизам у тим земљама почиње у тренутку када је Запад већ био у квир фази, са дугом историјом и плуралношћу модела, видова ангажовања, циљева и структура.¹⁸²

У поређењу са крајем XIX и почетком XX вијека, када се стварају прве хомофилске организације у Европи које промовишу толеранцију према хомосексуалности, савремени ЛГБТ покрет заиста дјелује као успјешна прича о политичком активизму, прича о томе које су све друштвене промјене могуће у релативно кратком периоду.¹⁸³ Иако се тако не чини, чињеница је да је данас у друштву много више аутованих лица (па, чак и уназад неколико година), а и степен анимозитета према њима је мањи, иако несумњиво постоји.

Видљиво је да је током историје, широм планете, хомосексуалност (истополна привлачност и понашање) била карактеристика људског живота. У том смислу се не може назвати неприродном или абнормалном. Засигурно, хомосексуалност је сада, као и раније, била мање уобичајена него хетеросексуалност (привлачност спрема супротног пола и сексуални чинови са припадницима супротног пола). Међутим, хомосексуалност је прилично стварна карактеристика људске врсте у цјелини. Присуство геј људи је, другим ријечима, природни дио човјечанства – то је нормална карактеристика људског стања.¹⁸⁴

1.4. ЛГБТ у БиХ

1.4.1. Осврт на ЛГБТ на простору БиХ током историје

Постојање ЛГБТ особа на територији коју данас представља БиХ кроз различите епохе се не може децидно утврдити усљед, с једне стране, недостатка релевантних историографских извора, али и усљед чињенице да је домаћа историографија, тамо гдје су ти подаци и постојали, настојала да их не открива или чак и да их заташка, па чак и да их другачије тумачи, како се не би нарушио опште историјски контекст који често представља идеализовану слику

парада служе умјесто новца и њима се купују сувенири, храна, напици, итд. Катарина Лончаревић, „*Who said it was simple*“: *На шта мислимо када говоримо о ЛГБТИО активизму?* Међу нама – неиспричане приче геј и лезбејских живота, Хартефакт фонд, Београд, 2014. године, стр. 330.

¹⁸² Joanna Mizielińska, Robert Kulpa, „*Contemporary Peripheries*“: *Queer Studies, Circulation of Knowledge and East/West Divide*, De-Centring Western Sexualities: Central and Eastern European Perspectives, Ashgate, 2011. године, стр. 14.

¹⁸³ Слободанка Декић, *Он. цит.*, стр. 41.

¹⁸⁴ William Nafhy, *Он. цит.*, стр. 319.

прошлости, сходно дневнополитичким потребама и културолошком обрасцу. Стога изостанак релевантних историјских података о нечијој хомосексуалној оријентацији свакако да се не може тумачити у контексту хетеросексуалног чистунства становништва на територији БиХ током историје.

Када је у питању простор данашње БиХ, он је у прошлости био насељен многобројним народима и на њему су била формирана многобројна друштва и државе, те хомосексуалност треба посматрати и кроз та друштва. Поготово у старије вријеме, изузетно је тешко на основу историографске грађе разграничити и одвојено посматрати одређене тадашње односе и прилике уоквирујући их у данашње (државне) границе на јединственом говорном, географском и културолошком подручју.

Прихватањем хришћанства и стварањем босанских држава, становништво је прихватило црквену праксу која је већ постојала и у Западном и у Источном римском царству, одакле је дошло и хришћанство. Оно што је карактеристично за босанску државу у том периоду јесте појава богумила и стварање богумилске вјерске организације коју је банска власт толерисала, примарно из разлога што су богумили протјерани са територије Византије и што су се супротстављали византијској доминацији, а што је одговарало и државама на Балкану. Иако у историји није (опште)прихваћено, постоје и мишљења да су богумили толерисали хомосексуалне односе, па чак и да су њихови свештеници склапали истополне бракове. Ово се не односи само на богумиле, већ на друге секте које су тада дјеловале у оквиру католичанства и православља, а којих није било мало.¹⁸⁵

Иако су богумили били толерисани у средњовјековној босанској држави, ипак је утицај православне (у данашњој Херцеговини), а поготово католичке цркве био знатан. Услед тога, сигурно је да је и став према хомосексуалним односима био као и у западном и источном хришћанству, односно у сусједним словенским државама. Генерално, тај став није одударао од става свих хришћанских држава у средњем вијеку које су анатемисале хомосексуалне односе. Међутим, уколико се узме у обзир да је на територији босанске државе дјеловала богумилска вјерска организација (која је благонаклоно гледала на хомосексуалне односе), те да је босанска држава била на граници између западног и источног хришћанства, а имајући у виду да су православни Словени, у односу на католичке вјернике, ипак били умјеренији у нетолерисању разних видова „сексуалног отпадништва“, па тако и хомосексуалних односа,¹⁸⁶ могао

¹⁸⁵ Тумачење да је црква у средњем вијеку, тачније од V до XIV вијека склапала истополне бракове, разумљиво, изазвало је велике полемике, како о самим тумачењима историографских извора, тако и према коришћеној методологији. Аутору се највише замјерало на томе што је одређене термине из тог периода користио у данашњем значењу. Исто тако, одређене друштвене и црквене односе (попут брака, другарства, братимљења, кумства) који су били различити у то доба смјешта у савремени контекст и преводи их и тумачи, повлачећи историјску, језичку, културолошку и контекстуалну паралелу између тог и савременог доба. Опширније у: John Boswell, *Same-Sex Unions in Pre-Modern Europe*, Villard Books, Oxford & New York, 1994. године.

¹⁸⁶ Друштва православних Словена нису била толерантнија према сексуалним преступима у нашем модерном разумијевању „толерисања“ које подразумева спремност да се одбаце негативни судови. Друштва православних Словена су била, у ствари, веома склона осуди; она су осуђивала већину видова сексуалног изражавања, укључујући и оне које бисмо данас сматрали сасвим безазленим. Православни Словени су, међутим, одабрали да многе форме сексуалног

би се индиректно извући закључак да је положај хомосексуалних особа и хомосексуално понашање у средњовјековној босанској држави сигурно било толерантније у односу на друге хришћанске државе оног времена.

О ставу цркве према хомосексуалном понашању, као и о присутности хомосексуалне активности у тадашњем друштву, свакако говори и чињеница да је старословенски језик који је тада био у употреби на овим просторима имао терминологију која је означавала лица која су упражњавали различите облике сексуалне активности, а који нису сматрани, најблаже речено, дозвољеним и прихватљивим. Тако су се хомосексуалне особе називале *мужеложници* или *мужеблудници*, а хомосексуално понашање *мужеложништво*, *мужеблудије*, *мужелеганије* и *муженеистов'ство*, *скотолоштом* се означавао сексуални акт са животињама (иако се у појединим списима означава и хомосексуални акт између одраслих мушкараца, чиме се јасно указује на аналогију перцепције коју је средњовјековно друштво имало према хомосексуалној активности), *рукоблудом* или грчким изразом *малакија* означавала се мастурбација, а поготово лезбејски однос као узајамна мастурбација...¹⁸⁷ Ови и многи други термини свакако да указују на то да је и у средњевјековном друштву на овим просторима не само било људи који су имали другачије сексуалне односе од друштвено прихватљивих и подразумијеваних, већ указује и на то да су и тада

преступа, које су западна друштва у том периоду сматрала за изузетно мрске, кажњавају веома благо (на примјер, хомосексуалност или зоофилију). Истовремено, православни Словени су друге типове сексуалних преступа, као што је женидба између рођака или више женидби, сматрали за нарочито увредљиве, иако се они тада у западној Европи обично уопште нису видјели као грешни. Према томе, боље би било да кажемо да су православни Словени за извјесне типове сексуалног одступништва прије били умјеренији, него толерантнији. Православни Словени су, уопштено, више наглашавали покајање него кажњавање. Ив Левин, *Сексуалност и друштво код православних Словена од X до XVIII века*, Карпос, Београд, 2006. године.

¹⁸⁷ Језик средњовјековне Србије и уопште словенске средњовјековне књиге, познавао је и друге називе за хомосексуалност и хомосексуалну активност. То су *мужелоштво*, *мужелеганије* или *муженеистов'ство*, словенске ријечи које представљају калк грчких лексема *арсенокоитџс* и *андроманиа*. У основи прве двије сложенице налазе се именице *муж* (мушкарац) и *ложе* (постеља), односно глагол „лежати“. Исту семантичку вриједност посједују и називи учесника тих активности, *мужеложник* или *мужеложца*. Са друге стране, термин *муженеистов'ство* указује на погледе који нису нимало неутрални: пошто је у коријену ријечи појам *неистов'ство*, тј. безумље, махнитост, помама, ова сложеница исказује одређени вриједносни суд. Сличне вриједносне судове садрже и кованице које су састављене од ријечи *блуд*, као што су *мужеблудије* и *мужеблудник*. Међутим, умјесто наведених термина, у средњовјековним словенским текстовима веома често је у употреби израз „са мушким полом“ – обично у пару са изразом који описује скотолоштво („са скотом“) – који је безусловно подразумијевао мушкараца као вршиоца радње. Већ легитимичан осврт на употребу појединих термина и израза у средњовјековном језику показује да је анални хетеросексуални однос био обиљежен снажним хомосексуалним значењем. На то указује синтагма „са женом као са мушкарцем“, која сасвим прецизно описује тип „неприродног“ сексуалног односа. У грчком тексту Епитимијног номоканона Јована Посника употребљена је синтагма *гунаикеиа арсенокоитиа* – што дословно значи „женско мужелоштво“ – али не да би се њоме означила женска хомосексуална веза, већ поменути хетеросексуални однос. Ипак, словенски израз „као са мушкарцем“ могао је да значи и женски истополни однос, али у посебним случајевима када је у тексту назначено да се односи на жену, било у случају „женских“ упитника из покајничке праксе, било да је ријеч о некој другој врсти књижевног дјела, као што су виђења оностраног свијета и сл. Станоје Бојанин, *Хомосексуалност у средњовековној Србији*, Међу нама – неиспричане приче геј и лезбејских живота, Хартефакт фонд, Београд, 2014. године, стр. 28.

ти људи били под одређеном стигмом друштва, а поготово цркве као значајног регулатора готово свих односа у друштву.

Потпадањем становништва средњовјековне Босне под туђинску власт и нестанком Босне са историјске позорнице, настаје вишевјековна османска доминација на овим просторима која је са собом, сасвим сигурно, донијела и нека друга схватања по питању ЛГБТ. Уколико имамо у виду да је ислам био толерантнији према хомосексуалној оријентацији (али не и према понашању), може се претпоставити да је такав однос завладао и на просторима које је Османско царство освојило. Међутим, на основу иностраних извора,¹⁸⁸ чини се да је тадашње Османско царство, за разлику од других исламских држава, ипак било и толерантније не само у погледу хомосексуалне оријентације, већ и хомосексуалног понашања.¹⁸⁹ Интересантно је да је у народном предању (поготово код Срба) у односу на та времена изузетно јако утиснута обавеза која се односи на сексуалну поробљеност и обесправљеност (право прве брачне ноћи), али да нема доста трагова о евентуалној хомосексуалности османских освајача, мада о одређеним облицима сексуалног општења освајача према поробљеним младићима као облику потчињавања поробљених постоје извори. Такође, ни сам „данак у крви“ кроз српско народно предање не садржи било какве (хомо)сексуалне конотације, иако је из бројних извора познато да су одведена дјеца служила, између осталог, и као сексуално робље.¹⁹⁰

Међутим, коришћење доступног материјала, за који се на први поглед и не би могло рећи да имају историјску и историографску вриједност, свакако указује на занимљив однос друштва од прије неколико вијекова према хомосексуалности. Када је у питању наше (говорно) подручје, свакако релевантан историографски „извор“ за анализу овог односа јесте и народни говор, те народна умјетност.¹⁹¹ Анализа ласцивне поезије, од краја XVIII до

¹⁸⁸ На интернету се често цитира чланак „Турски порок“ аутора Џонатана Дрејка који наводи заступљену хомосексуалну праксу у османском друштву кроз историју, као и модалитете хомосексуалног понашања, које није било страна ни елити османског друштва, па чак ни султанима (наводи се да је Мехмед II, освајач Цариграда, описиван као „озлоглашени дјечкољубац“). У чланку се износе историјски подаци о трговини дјечаца као робљем у Османском царству у периоду од XIV вијека па све до у модерно доба, са освртима на методе обуке дјечака који су били предодређени за рад у борделима. Антрополошке и фолклорне напомене приложене су и са грчке и са турске стране, односно износе се њихова различита виђења историјских феномена као што је „данак у крви“ итд. Чини се да су османски обичаји били ближи римској него старогрчкој пракси, премда се зна да је између таквих дјечака и њихових отмичара или купаца постојала извјесна приврженост. Jonathan Drake, „*Le Vice*“ in *Turkey*, Asian Homosexuality, Garland Publishing, NY/London, 1992. године, преведени чланак се налази на: www.e-novine.com/kultura/kultura-tema/126178-Turski-porok.html?print.

¹⁸⁹ Султан Мехмед II није први владар Османског царства за којег се сматрало да је одржавао и хомосексуалне односе. За султана Мурата II, његовог оца који је био на престолу прије њега, сматрало се да је био и отворенији у упражњавању истополних односа, и то до те мјере да је хетеросексуалне односе са својим супругама имао искључиво из разлога обезбјеђивања наследника царству. Иначе, његова прва супруга је била мајка Мехмеда II, док му је друга (вјенчана) супруга била Мара Бранковић, кћерка српског деспота Ђурђа Бранковића, са којом није имао потомство.

¹⁹⁰ Додуше, има схватања по којима бројни вицеви о Муји и Хаси у којима су они хомосексуалци заправо вуку коријен одатле. www.izzit.net/drustvo/povijest/1752-povijest-homoseksualnosti-istine-i-zablude.

¹⁹¹ Интересантно запажање народног пјесника о томе у: *Краљевић Марко без лека*, Мрсне приче, еротска, содомијска и скотолошка народна проза, Просвета, Београд, 1984. године, стр. 215.

почетка XX вијека, открива да хомосексуалност не представља непознаницу нити изазива рефлекс угрожености у једној доминантно хетеросексуалној средини, каква је тада била Србија¹⁹² и околна подручја на Балкану.

Анексијом од стране Аустроугарске монархије, територија БиХ долази под правни, културолошки и цивилизацијски миље који се драстично разликовао у односу на турски, али нема показатеља да се то одразило и на однос према хомосексуалности. Штавише, уколико се има у виду да је

Еротска поезија егзотичних балканских народа, одувјек је побуђивала нарочито интересовање европских филолога и сакупљача усмене традиције. Интересовање за сексуалну културу села и народне представе о полности, присутно је нарочито на преласку XIX и XX вијека. Оно што је лично иницијативом започео Вук Караџић, збирком еротске поезије *Црвен бан*, наставио је по налогу аустријских власти Фридрих Краус. Његова врло обимна и драгоцјена збирка еротске поезије, открива традицију усмених посрдица пијаних босанских сељака све три вјере, очуване почетком XX вијека, као и становника удаљених крајева Србије, Хрватске, Далмације и црногорског приморја. Протјеране из званичних издања штампаних у Краљевини Србији и цензурисаних строго, теме скотолоштва, аналног секса и хомосексуалности у *Мрсним причама* на врло сликовит начин оживљавају мјешавину кафанских досјетки и традиционалних увјерења о склоности ка истополном. Поглавља 22. и 23. посвећена хомосексуалности у најширем смислу као и скотолоштву, започињу српском народном пословицом „јебигузи и набигузи псима друзи.“ Политички оријентисана и испољена тенденција, друга је важна димензија овакве усмене традиције. Нарочито када се зна да су на подручју Краљевине Србије главни јунаци скаски везаних за хомосексуалност били Турци, како то и сам пописивач примјеђује. Владимир Јовановић, *Хомосексуалност и српско друштво у 19. веку*, Међу нама – неиспричане приче геј и лезбејских живота, Хартефакт фонд, Београд, 2014. године, стр. 56.

¹⁹² Опширније у: *Оп. цит.*, стр. 40-60. У раду аутор наводи изворе по којима сматра да је језик и говор, те усмена и народна умјетност поробљене раје у турском друштву најбољи показатељ вриједносног система у тадашњем друштву. Наиме, како аутор наводи, у сјенци владајуће културе Османлија, која је процвјетала током XVII и XVIII вијека, настала је нарочита патријархална култура покорене хришћанске раје. Створена као идеолошки контрапункт, рурална по својој суштини, култура хришћанског села је по много чему била херметична, самодоволна и одбојна према обичајима и навикама освајачке отоманске цивилизације. Отуд извјестан зазор према хомосексуалности, везаној у колективном сјећању народа за срамоту националног и личног пораза, уколико и додатно политизованој. Став који ће се кроз српске изворе постојано провлачити и током читавог XIX вијека, био је да је хомосексуалност дошла од Турака. Овакав приступ представља значајан и занимљив детаљ интерпретације и конструисања сопственог националног идентитета. Маргинална и рубна тема, хомосексуалност се и током већег дијела XIX вијека налазила изван контролних механизма друштва и државе. Међутим, знаке хомосексуалности провирују кроз алузију на сасвим неочекиваним мјестима, а могуће их је открити једним другачијим читањем већ познатих хроника. На самим крајцима званичне историографије крије се врело живог, опсценог и скардног говора, веома моћног и сликовитог израза. Језик ласцивости, сачуван кроз упоредне наративе неколико врло поузданих писаца, упорно је опстајао у Србији. Збирке еротске поезије додатно богате дискурс развратног и непристојног израза. „Мастан“ језик скромно обитава и у српској историографској књижевности све док га, од друге половине XIX вијека, коначно није надвладао уштогљени бирократски стил пречанских Срба. Процес којим се постепено, кроз школу, цркву и полицијско начелство, из званичне употребе прогонило и уништавало све што је непристојно. Међутим, потрага за остацима живог управног језика открива да је на самом почетку XIX вијека он врвио од мрсних доскочица и грубих увреда.

Такође, постојање појмова суженица, женскаћ и женски петко у српском језику и традицији говоре о томе да је појава одбијања свог биолошког пола позната у српском народу и они се користе од стране друштвене заједнице са циљем маргинализације и стигматизације таквих особа због њихове идентитетске неуклопљености. Милан Миљковић, *„Мушкарци са женским особинама“: о проблему маскулинитета на почетку двадесетог века у Србији*, Генего, Београд, број 15, 2011. године, стр. 144-145.

Аустроугарска монархија била изразито католичка држава, тешко је очекивати да је донијела одређену либерализацију према људима које је сматрала грешницима и болесним (па чак и крајем XIX и почетком XX вијека). Имплементирањем крњег аустроугарског законодавства на територији анектиране БиХ почео се примјењивати аустријски *Казнени закон о злочинствима, преступима и прекршајима* из 1852. године (који је био на снази све до 1930. године) у којем је прописано кажњавање за злочинства блудности међу која се убрајало и злочинство „супрот нарави“, односно блудност са животињама и лицима истог пола.¹⁹³

Занимљиво је да на почетку прошлог вијека правни прописи Краљевине Србије и Књажевине/Краљевине Црне Горе нису криминализовали хомосексуалност¹⁹⁴ (мада је хомосексуалност у Србији први пут инкриминисана 1839. године), иако је непосредно пред Први свјетски рат у Србији постојао приједлог криминализације хомосексуалног понашања у припреманој реформи кривичног законодавства.¹⁹⁵

Ни за Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца, а касније и за Краљевину Југославију нема дециднијих података о улози и правима ЛГБТ на територији данашње БиХ, због чега те податке треба посматрати у контексту цијелокупног друштва новоосноване Краљевине према овој појави. Иако се не може тврдити да је такав став био благонаклон, остају одређени појединачни случајеви који ипак указују на то да је у друштву Краљевине ипак био толерантнији став према овој заједници и према самој појави хомосексуалног понашања и хомосексуалне оријентације.¹⁹⁶ Међутим, с обзиром на то да су се ти појединачни случајеви

¹⁹³ Мирјана Кондор Лангер, *Заштита права ЛГБТ особа: законодавство и полиција*, Криминологија и социјална интеграција, број 2/2015, стр. 287.

¹⁹⁴ Иван Томовић, *Невидљиви прогон: Хомосексуалност пред социјалистичком правдом*, Врховни суд Црне Горе и ЛГБТ форум Прогрес, Подгорица, 2014. године, стр. 14.

¹⁹⁵ Он је и даље остао вјеран древним схватањима о противприродном блуду, само допуњен новим облицима преступа. Сем хомосексуалног чина особа мушког пола, у исту категорију сврстани су по први пут и многе друге „настраности“, попут „неприродног“ женско-женског сексуалног чина, без ближе дефиниције у чему би се он састојао. Преступ противприродног блуда обогаћен је затим низом сексуалних застрашења, до тада такође непознатих српском правосуђу. Сем некрофилије и онаније спомиње се и „противприродни“ (анални) сексуални чин између мушкарца и жене. Управо, сваки сексуални акт који не укључује конвенционалан и уобичајени облик копулације, чак и особа супротног пола, може се дефинисати као противприродан блуд. Владимир Јовановић, *Оп. цит.*, стр. 57.

¹⁹⁶ Наиме, на основу доступних историографских података, у задње вријеме се сумња да су одређени политичари, научници и други функционери који су у Краљевини заузимали одређене друштвене положаје били хомосексуалне склоности.

У првом реду, за принца Ђорђа, престолонаследника који је абдицирао у корист свог млађег брата Александра, који је постао краљ смрћу краља Петра Карађорђевића, сматрало се да је имао хомосексуалне односе, и то са свјетски познатим математичарем Михајлом Петровићем Аласом. Као доказ наводне хомосексуалне оријентације принца Ђорђа, наводи се да се краљ Петар жалио да му Алас „печати сина одостра“, односно да су и један и други хомосексуалци. Постоје анегдоте да је Алас – с обзиром да је био татор и професор математике тадашњем престолонаследнику Ђорђу Карађорђевићу – често свог штићеника водио са собом на пецање па се тако дешавало да нестану на неколико дана. То што се никада није женио само је подгријавало ове гласине. Нема података да је принц Ђорђе имао било каквих непријатности због своје наводне хомосексуалне оријентације. Много година касније, његова супруга Радмила ће нимало дипломатски одговорити на те оптужбе – поручила је свима који сматрају да је принц Ђорђе хомосексуалне оријентације да му доведу своје супруге и кћери да оне то провјере.

односили на етаблиране припаднике у оквиру монархије, те да су живјели у великом урбаном центру гдје хомосексуално понашање ипак није „упадало у очи“ малограђанштини, а и било ју је лакше крити, не би се за овакав однос могло рећи да је био апсолутно исти и на територији бановина.

Треба поменути да су новим, првим Кривичним закоником Краљевине Југославије, хомосексуални односи између мушкараца криминализовани. У Кривичном законнику постоје двије одредбе које се односе на хомосексуално понашање, односно два параграфа у складу с којима је ефективно било могуће на ефикасан начин прогонити хомосексуалце, § 285 и § 287 па их треба навести у цијелости: § 285 гласи „*За противприродни блуд између лица учинилац ће се казнити строгим затвором уколико та радња не прелази у теже кривично дјело*“, док § 287 гласи „*Ко јавно изврши какву блудну радњу казниће се затвором или новчано до 50 000 динара*“. По § 285, занимљиво, није кажњив сам сексуални чин између двије особе истог пола већ је кажњив сексуални чин који је по законодавцу „противприродан“, што значи да је по овом параграфу могуће кривично гонити и особе које су учествовале у хетеросексуалном чину, уколико законодавац процијени да је чин био „противприродан“.¹⁹⁷ Кривични законик Краљевине Југославије, односно законске одредбе које су се односиле на кривична дјела против јавног морала, изазвале су полемику у јавности – не толико у широј јавности колико у стручној, међу правницима.¹⁹⁸

Такође, и за Петра Живковића, који је био један од најпроминентнијих фигура Шестојануарске диктатуре, сматрало се да је био хомосексуалне оријентације. Иако је имао надимак Пера Капија (зато што је током Мајског преврата, као дворски официр, завјереницима изнутра отворио капију двора), Живковић ће највише остати упамћен као Пера „фурунција“ или Пера „педер“ због сталних гласина о његовој наводној хомосексуалности. О њима се шушкало већ у балканским ратовима, када је једног дана један лијепо грађени коњаник саопштио свом претпостављеном да га је мајор Живковић натјерао да буде активни партнер у хомосексуалном односу са њим. Командант Друге армије Степа Степановић је затражио да Живковић буде изведен пред војни суд. Живковић се обратио Апису и овај му је великодушно помогао како се не би укаљала част српске војске. На тзв. другом солунском процесу 1918. године је био жигосан као „пасивни педераста“, а скандал ширих размјера спријечио је краљ Александар лично. Као резултат ове краљеве интервенције касније су се појавиле гласине да је и он Живковићев љубавник. Живковићеву оријентацију ће поменути и принц Ђорђе Карађорђевић у својим мемоарима. Он се у једном тренутку овако обратио свом брату: „Чудо ме ниси упоредио са Пашићевим сином, који јури жене по Европи док Србија ратује, или са твојим присним пријатељем Петром Живковићем... Он додуше не јури жене... али је у позадини... Причувај мало своје војнике од њега...“ Преузето: www.telegraf.rs/vesti/kultura/2906428-senka-srpskog-gej-general-a-i-ovo-je-tacno-petar-zivkovic-je-bio-gej-kao-sto-je-prikazano-u-seriji-foto; Панта Драшкић, *Моји мемоари*, Српска књижевна задруга, Београд, 1990. године, стр. 218-219.

¹⁹⁷ Дејан Зеџ, *Он. цит.*, стр. 88. Противприродни блуд, о коме говори § 285 не обухвата блудне радње, већ само противприродно извршење полног акта, тј. само тјелесно сједињење два лица, које је слично обљуби. У овим границама субјектом и објектом дјела може бити како мушко тако и женско лице (*coitus per anum* између мушкарца и женске или између двојице мушкараца, *coitus* између двије женске, ако једна од њих има необично развијен утерус и стога може испуњавати у полном акту функцију мушкарца и друге могуће форме, сличне полном акту). Све што се налази ван ових граница (узајамно онанисање лица различитог или истог пола, лезбејска љубав или сви други ексцеси и појаве перверзних наклоности) спада у појам блудне радње и може се казнити само као таква. Михаило Чубински, *Научни и практични коментар Кривичног законика Краљевине Југославије*, Геца Кон, Београд, 1930. године, стр. 434.

¹⁹⁸ Један од најгласнијих је био управо Михаило Чубински, који је дао исцрпну анализу цјелокупног Кривичног законика и који је поједине његове одредбе нападао са позиција западног рационализма, прогресивизма и неопходности заштите приватности.

У периоду окупације је овај Законик остао на снази у свом највећем дијелу, промијењени су само они дијелови који су се односили на политичке кривце, ради ефикаснијег обрачуна са припадницима покрета отпора окупатору.¹⁹⁹ Окупацијом Краљевине Југославије од стране нацистичке Њемачке и стварањем злогласне Независне Државе Хрватске, свакако да долазе црни дани и за људе другачијег сексуалног опредјељења, из најмање два разлога: први је да НДХ прихвата политику према геј особама која је била прокламована у нацистичкој Њемачкој, а која је подразумијевала слање у логоре геј особа, па и њихово убијање, а други разлог је што је у НДХ снажну улогу имала католичка црква која од раније није имала наклоњен став према сексуалности уопште, а поготово према хомосексуалној оријентацији. Зато се и тврди да је међу жртвама нацистичког окупатора и НДХ вјероватно било и хомосексуалних лица који нису били погубљени због своје националне припадности или идеолошког увјерења, већ управо због своје сексуалне оријентације, међутим, егзактних показатеља или доказа томе нема.²⁰⁰ Наравно, то не значи да прогона хомосексуалних лица у НДХ није било, већ би се прије могло рећи да он није био систематичан и да му НДХ структуре нису придавале приоритет. Примарно, свакако, из разлога што је НДХ имала приоритет над приоритетима – истребљење српског становништва на територији НДХ у циљу стварања етнички чисте државе хрватског народа на простору који је тада обухватала та квинслинска творевина, усљед чега прогон хомосексуалних лица (још увијек) није био примаран.

Партизани нису благонаклоно гледали на испољавање било какве сексуалности у властитим редовима, па је и разумљиво што нису имали разумијевања и нису одобравали хомосексуалне активности, али се ипак може рећи да однос према хомосексуалном понашању, иако амбивалентан, није био

Са једне стране се тврди да је полни живот појединаца њихова приватна и интимна ствар и према томе треба да се држава са својим казним апаратом што мање мијеша у ту ствар. Човјечанство је дуго патило од мијешања религијских и моралних појмова са правним, те су одатле дошла недјела инквизиције и Савонароле, насилно спровођење у живот калуђерских и уопште аскетичких идеала, притисци на слободу итд. Чак и у рај не треба да се људи тјерају тољагом и треба их пустити, да се у сфери полног морала руководе само својим увјерењима и гласом своје савјести. Михаило Чубински, *Он. цит.*, стр. 413. Чубински не одступа од хетеросексуалне моралне супериорности и осјећаја исправности, од згражавања на мисао о природи хомосексуалног акта, али сматра да је заштита приватности важнија од нечије тајне „моралне корумпираности“. Иако би се из данашњег угла гледано овакав став могао сматрати хомофобичним, он заправо представља веома либералан поглед на хомосексуалност на почетку XX вијека, поготово у конзервативној средини каква је била Југославија. Дејан Зец, *Он. цит.*, стр. 89.

¹⁹⁹ *Он. цит.*, стр. 88.

²⁰⁰ На подручју тзв. Независне Државе Хрватске досад нису пронађени извори о облицима организованог прогона геј особа. Анализом закона познато је како није постојала законска регулатива усташког режима која би била усмјерена против хомосексуалних особа. Међутим, у тексту Илије Јаковљевића „Концлогор на Сави“ аутор спомиње да је у затвору у Загребу на Тргу Н16 (данас Трг жртава фашизма) сусрео „љубитеља мушког тијела“. Јаковљевић је провео неколико мјесеци у логору Стара Градишка као присталица Хрватске сељачке странке, а дјело „Конц-логор на Сави“ је његов рукопис о времену проведеном у логору. Иако не спомиње име и презиме тог човјека, нити зашто се он нашао у затвору, индикативно је да се реферира искључиво на сексуалну праксу тог затвореника. Марко Јурчић, *Повијест ЛГБТИО активизма у Хрватској*, Читанка ЛГБТ људских права, Сарајевски отворени центар, Сарајево, 2012. године, стр. 89.

погубан.²⁰¹ Утолико више, јер су међу еминентним партизанима била и лица хомосексуалне оријентације.²⁰² Чак је и примјетно да су првих неколико година после рата за испољене хомосексуалне активности, гдје се судило по старом кривичном законодавству наслијеђеном из Краљевине Југославије (јер нови још није био донесен) који је инкриминисао истополне сексуалне односе, актери хомосексуалних активности блаже кажњавани у односу на прописани законски распон казне.

Међутим, каснији однос партизана, тада владајуће класе у новоствореној СФР Југославији се драстично мијења, поготово у прве двије деценије успостављања социјалистичког поретка. Хомосексуалност се посматра као реликт буржоаске декаденције и настоји се сузбити инкриминацијом, а циљ инкриминисања јесте заштита „социјалистичке омладине“ од „реликата накардног буржоаског друштва“.²⁰³ Услјед тога, 1959. године је Кривичним законом СФРЈ инкриминисан хомосексуални акт између мушкараца као противприродни блуд, који су недуго потом преузели и кривични закони република.²⁰⁴ Сматра се да је негдје око 500 мушкараца осуђено за извршење

²⁰¹ Наиме, једног дана секретар партијског Одбора за Санцак, Рифат Бурчевић, признао је Ђиласу да су неки војници открили хомосексуално понашање једног муслимана, „доброг војника и комунисте“. Док је Бурчевић био у недоумици да ли да убије тог војника, Ђиласов став изненађује: „Ни ја нисам знао партијску праксу, нити је ишта о таквим питањима писало код Маркса и Лењина. Но, по здравој памети сам закључио да од таквих порока пате и пролетери, а не само буржоаски декаденти, али и да такви порочници не могу имати функције, нити бити чланови партије. Тако смо и поступили: Бурчевић је несрећнику – овај се Бурчевићу повјерио, плачући, и чак му испричао да га је као сиромашног дечака развратио пропали бег – наредио да напусти партију, али и дискретно обавијестио штаб да припазе на њега. Дознао сам, касније, да је тај хомосексуалац, који је по изгледу био сушта мушкост, био веома храбар и храбро пао... човјеку се у рату наметну и питања мимо којих у животу нехајно пролази. А уколико неко више стоји - већа је важност безначајности, већа је слава и веће погрешке...“ Ђилас је поносан на овог војника, али више по својим страначким и комунистичким обиљежјима, него због неке посебне забринутости у вези тешког стања проузрокованог његовом сексуалношћу. За њега је хомосексуалност порок који не може бити и не треба толерисати ни у партији, ни међу челницима партизанског покрета, али они који су били „заражени“ могли су остати међу партизанима и „храбро пасти“ за социјалистичку домовину. То нас доводи до хипотезе да су због тешких ратних услова партизанске вође били нешто толерантнији према геј војницима, али су остали непопустљиви унутар Комунистичке партије. Коначно, збуњеност Ђиласа у вези односа између странке и ставова Маркса и Лењина о хомосексуалности, упућује на закључак да челници странке не би вјероватно реаговали на исти начин у сличним ситуацијама, те да би могли бити мање или више толерантни. Овај примјер нам нуди прве познате ставове југословенске комунистичке партије према хомосексуалности, који се темеље на нетолеранцији, незнању и недостацима одлуке. Међутим, политички систем, успостављен убрзо након рата, ускоро ће показати своје непријатељство према хомосексуалцима и према било коме ко је био осумњичен за практиковање тзв. „неприродних сагласних сексуалних односа“. Иван Томовић, *Он. цит.*, стр. 11.

²⁰² Међу најпознатијима, који су свакако утицали на блажи став партизана према хомосексуалним особама, јесу књижевници Владимир Назор и Иван Горан Ковачић.

²⁰³ Иако је казна за хомосексуални чин у социјалистичкој Југославији, у односу на казну у Краљевини Југославији, постепено постајала блажа, педесетих година је хомосексуалност сматрана буржоаском и изопаченом те производом незаситног капитализма, којој су могли бити склони само декадентни интелектуалци, грађанска класа, свештеници и нерадници, односно појединци – кваритељи здраве радничке омладине. Саша Гаврић, Јасмина Чаушевић, *Он. цит.*, стр. 28.

²⁰⁴ Кривични закон Социјалистичке републике Босне и Херцеговине донесен 1. јула 1977. године у свом је члану 93 садржавао кривично дјело противприродни блуд. Став 1 овог члана предвиђао

овог кривичног дјела.²⁰⁵ Интересантно је навести да лезбејски однос није инкриминисан кривичним законом, већ се сматрао блудном радњом која је представљала прекршај против јавног морала, што индиректно говори и о невидљивости лезбејки у друштву кроз историју.²⁰⁶

Поријекло криминализације хомосексуалности лежи у законодавству Краљевине Југославије која је наслиједила аустријске законске кривичне прописе. Такво законодавно наслеђе је одговарало већинском ставу јавности који је био под јаким утицајем позиција православне и католичке цркве, чији је крајњи резултат био закон против „содомије“ или „противприродног блуда“. Након Другог свјетског рата, упркос идеолошким разликама у прошлости, нови социјалистички систем је задржао стари закон и увео у кривични закон, као последицу утицаја кривичног закона Совјетског Савеза за вријеме Стаљина и прогон хомосексуалаца.²⁰⁷

је кажњавање од једне до десет година за лице које употребом силе или пријетње да ће непосредно напасти на живот или тијело принуди на противправни блуд. Први став у свом бићу као такав није проблематичан јер инкриминише радњу сличну радњи силовања. Овај став и не чуди јер се тада кривично дјело силовања односило само на особе мушког пола које присиле на полни однос особу женског пола с којом не живе у брачној заједници. Дакле, принципијелно се врши диверзификација хетеросексуалних и хомосексуалних односа, с акцентом да се у хетеросексуалним као извршитељ обично појављивао мушкарац, а жена као жртва. Међутим, други став овог кривичног дјела инкриминише саму радњу мушког хомосексуалног односа – за противправни блуд између лица мушког пола, учинилац ће се казнити затвором до једне године. Из овог става се може закључити сљедеће – добровољни сексуални однос сексуално зрелих мушкараца сматрао се кривичним дјелом. Дамир Бановић, *Права и слободе ЛГБТ особа – Сексуална оријентација и родни идентитет у позитивном праву БиХ*, Сарајевски отворени центар, Сарајево, 2011. године, стр. 61.

²⁰⁵ У раздобљу од 1951. до 1977. године на основу Кривичног закона бивше СФРЈ осуђено је око 500 мушкараца за „мушки противприродни блуд“, односно хомосексуализам, од којих је њих пола осуђено на условну казну затвора, а остали на краће затворске казне. У Хрватској и Србији осуђено је око 300 мушкараца, док на остале четири бивше републике отпада 200 осуђених мушкараца. У истом раздобљу у западној Њемачкој осуђено је око 100 000 мушкараца, у Великој Британији 70 000, у Италији 30 000, те у Аустрији 12 000 мушкараца. Франко Дота, *Јавна и политичка повијест мушке хомосексуалности у социјалистичкој Хрватској*, Филозофски факултет Загреб, 2017. године.

²⁰⁶ Мима Рашић, *Оп. цит.*, стр. 231.

²⁰⁷ Иван Томовић, *Невидљиви прогон: Хомосексуалност од краја Другог свјетског рата до распада Југославије*, Зборник радова „Безбједност и основна права: Димензије и перспективе сигурности ЛГБТ особа“, Савјет за грађанску контролу рада полиције, Министарство унутрашњих послова Црне Горе, Министарство за људска и мањинска права Црне Горе, Подгорица, 2016. године, стр. 188. Комунистичка партија Југославије је званично, и на врло високом нивоу, 1949. године, управо у вријеме интензивног прогона хомосексуалаца, расправљала о хомосексуалности. У југословенском савезном Министарству правде тада је партијска и правосудна елита предложила потпуну декриминализацију истополних односа у Југославији те изједначавање доби пристанка за све споразумне сексуалне односе на 14 година живота. Ова расправа се водила у контексту израде југословенског Кривичног законика. Расправљало се о читавом низу прогресивних рјешења и то на темељу полазишне идеје да је заштита сексуалног морала буржоаски, застарио и религијом оптерећен концепт те да се модерно социјалистичко друштво нема шта мијешати у сексуални морал грађана и грађанки, већ да држава и судство имају кажњавати једино оне случајеве у којима је недвосмислено видљива жртва, односно ситуације у којима би било насиља или злоупотреба над конкретном особом. Око овога је покренута стручна расправа у којој су судјеловале десетине институција – правни факултети, судови, полиција. Ипак, већи дио правосудне струке на терену, с важним изузетком научне заједнице, супротставио се идеји декриминализације и тражио да се кривично дјело

Интересантно је да се у старијој криминалистичкој (превасходно криминалистичко-методичкој) литератури ипак не могу пронаћи смјернице спрјечавања и сузбијања хомосексуалности, иако је оно тада представљало кривично дјело,²⁰⁸ што је изненађујуће и говори у прилог томе да полиција хомосексуалност ипак није сматрала као деликт вриједан (криминалистичке) пажње.²⁰⁹ Међутим, имајући у виду улогу коју је полиција имала у тадашњем социјалистичком друштву СФРЈ, свакако да је остваривала својеврсну криминалистичку контролу над тада још неетаблираном и неафирмисаном, али постојећом геј и лезбејском заједницом, поготово имајући у виду могућу дискредитацију тих лица, по указаној (политичкој) потреби.²¹⁰

У овом контексту треба навести да се мимо правних и медицинских (психијатријских) кругова водила активност на дестигматизацији и депатологизацији хомосексуалности. Посебно је ту битно поменути и демистификацију хомосексуалности (за коју се може рећи да је била обавијена велом тајне и мистичности, иако није била непознаница у јавности и међу

„противприродног блуда” и у будућем Кривичном законик у задржи. Из данашње перспективе ова невјеројатно модерна иницијатива групе правосудних стручњака/иња могла је бити револуционарна, да се у расправу није укључило и Министарство унутрашњих послова које је саставило документ у којем тврде да су хомосексуалци криминогени елементи, а неки међу њима чак и непријатељи социјализма, који кваре омладину. Министарство правосуђа је, на крају, морало да попусти пред полицијом и остави да се хомосексуалност третира као кривично дјело. Саша Гаврић, Јасмина Чаушевић, *Оп. цит.*, стр. 26-27.

²⁰⁸ Изузетак од овог, иако није стручна литература, представља Извјештај Владе Републике Словеније о проституцији и хомосексуализму из 1956. године гдје се наводи да не постоје многи примјери хомосексуалног понашања у Словенији и његова криминализација нема неког смисла јер „је потребно пуно труда за системско откривање хомосексуалаца“. Поред овог својеврсног криминалистичко-стратешког осврта, наводи се и да је „вјероватније да казнене мјере не би спрјечиле такво понашање.“ Роман Кухар, *Топла браћа, хвала не! Хисторија словенског геј и лезбијског покрета*, Читанка ЛГБТ људских права, Сарајевски отворени центар, Сарајево, 2012. године, стр. 124.

²⁰⁹ Поред претходно наведеног Извјештаја који наводи да хомосексуалци нису често издржавали казне затвора, Истраживачки извјештај о социјалној патологији из 1968. године карактерише хомосексуалност као „мање опасан друштвени феномен“, усљед чега је један од аутора Извјештаја, познати словенски кривичар Љубо Бавцон, против репресивних мјера као рјешења за хомосексуалност. Иако се наводи да хомосексуалност треба остати класификована и вреднована као „негативна сексуална активност“, ипак су за њену декриминализацију јер је „Југославија једна од ријетких земаља у којима су и даље криминализовани хомосексуални контакти између двије одрасле особе које на то самовољно пристају“. Аутори су информисали да је у пракси полиција у Словенији већ схватила да репресија не представља ефикасно средство за рјешавање онога што се називало „девијантним сексуалним понашањем уз пристанак двије одрасле особе“. *Оп. цит.*

²¹⁰ Не постоји поуздан податак о томе да ли је полиција шездесетих и седамдесетих година (прије декриминализације) прикупљала податке о сексуалној оријентацији и правила „розе листе“ хомосексуалаца. Док је полиција порицала да има такав попис, неки су геј мушкарци тврдили да она постоји. Према неким ауторима, полиција јесте прикупљала информације о хомосексуалним особама, поготово оним које су биле политички активне или су се налазиле на важним функцијама у политичкој структури социјалистичке владе. Те информације су биле дио њиховог досијеа те су се могле користити ако је било потребно да се одређена особа дискредитује. Наводи се и изјава једног лица које је тврдило да је листа хомосексуалаца била означена бројем 47, те да су геј мушкарци у то вријеме један другог називали „47“. *Оп. цит.*, стр. 125.

У овом контексту, интересантно је поменути да је 2005. године основана Геј-стрејт алијанса, групација организација за права ЛГБТ у Србији, а као непосредни повод за оснивање наведен је „покушај новосадске полиције да направи попис ЛГБТ лица“. www.gsa.org.rs/o-nama/istorijat/.

општом популацијом) која се може посматрати и кроз штампање одређених публицистичких дјела о овој теми,²¹¹ те кроз писање о овој теми у дневној и периодичној штампи, гдје је провејавао и став који се не би сматрао стигматизујућим и патологизујућим.

1973. године Хрватска љекарска комора је скинула хомосексуалност са листе менталних поремећаја, а потом се сљедеће године у Словенији повела расправа о декриминализацији хомосексуалности. Пребацивањем надлежности за доношење кривичних закона са федерације на републике 1974. године, прво су Хрватска и Словенија новим кривичним законима 1977. године декриминализовали хомосексуални однос сагласних одраслих мушкараца,²¹² а потом су то исте године учиниле и Црна Гора и АП Војводина.²¹³ У БиХ је декриминализација хомосексуалности извршена тек деведесетих година, усвајањем амандмана на пријератни Кривични закон СР БиХ који је био важећи, уз одређене измјене и допуне, до 2003. године.²¹⁴

Студија хомосексуалности у специфичном контексту бивше Југославије показује да је ова област имала своју историју.²¹⁵ Ово разбија мноштво још увијек присутних предрасуда проузрокованих незнањем или ултра националистичким ставовима у складу са којима је хомосексуалност „уведен производ са Запада“, насупрот традиционалним вриједностима како некадашњег југословенског тако и појединачног српског, хрватског, словеначког, црногорског, босанског или македонског идентитета.²¹⁶

1.4.2. ЛГБТ активизам у БиХ²¹⁷

О праву на сексуални и родни идентитет у одређеним периодима социјалистичке Босне и Херцеговине немогуће је говорити имајући у виду да је

²¹¹ У том контексту, треба поменути превод књиге „Хомосексуалност“, аутора *Lorenza Viglianedia Rocca*, објављен 1968. године у издању Епоха Просвјете из Загреба, највјероватније прве књиге у Југославији која је у потпуности посвећена хомосексуалности. Наведеном попису треба додати и већ помињану књигу „У оквиру властитог спола“ која се сматра првом књигом југословенског аутора у цијелости посвећена хомосексуалности. Саша Гаврић, Јасмина Чаушевић, *Оп. цит.*, стр. 32.

²¹² Колико је законодавство у Словенији било свјесно реалности, показује и чињеница да су те исте 1977. године криминализовали силовање у браку, много прије остатка земље и свијета. *Оп. цит.*, стр. 30.

²¹³ Смаил Соколовић, *Кривични закон СР БиХ са прегледом судске праксе*, НИО Службени лист СРБиХ, Сарајево, 1988. године.

²¹⁴ Илустративно је истаћи да се у литератури наводи став да је декриминализација хомосексуалности у републикама бивше Југославије претходила директном/неинституционалном активистичком дјеловању, односно да је проистекла из рутинске ревизије кривичних закона, а не као одговор на захтјеве за шира људска права. Бојан Билић, Сања Кајинић, *Оп. цит.*, стр. 17.

²¹⁵ У литератури се примјећује да је у бившој СФРЈ и однос према хомосексуалности био обиљежен линијама разлике између сјевера и југа, јер се простори слободе убрзано отварају у Словенији, нешто мање у Загребу и Београду, док у БиХ, Црној Гори, на Косову, централној Србији и Македонији уопште нису документоване значајне форме видљивости хомосексуалности. Саша Гаврић, Јасмина Чаушевић, *Оп. цит.*, стр. 38.

²¹⁶ Иван Томовић, *Оп. цит.*, стр. 191.

²¹⁷ Садржај овог наслова, са незнатним скраћењем, измјенама и допунама преузет је из истоименог рада аутора Саше Гаврића који је објављен у Зборнику радова: *Читанка ЛГБТ људских права*, Сарајевски отворени центар, Сарајево, 2012. године, стр. 111-118.

изражавање сексуалне оријентације у јавној или приватној сфери не само било друштвено непожељно, већ и законски кажњиво. Босанскохерцеговачко друштво је и тада одражавало хетеропатријархални став гдје је хомосексуална љубав двојице мушкараца била кажњива, док је лезбејска толерисана, барем када се ради о питању кажњавања на нормативној равни. Додатни притисак на припаднике ЛГБТ заједнице чинило је постојање прекршаја о јавном реду и миру, те јавном моралу. Читав правни и друштвени контекст тог времена вјероватно је имао за посљедицу јаку стигматизацију, посебно геј мушкараца.²¹⁸

Године 2001. у Сарајеву, група ентузијастичних особа написала је нацрт Декларације босанскохерцеговачке геј-лезбејске асоцијације, имајући намјеру да оформи организацију. Ова декларација понудила је историјски приказ, именујући комунизам, рат, национализам, послеријатну происламску ауторитативну владу, економију и бројне скандале који су се тicali полиције, политичких партија и владе као препреке у организовању лезбејки, бисексуалних особа и гејева. У Декларацији стоји: „За лезбигеј особе 1997-1998 је била оличење колапса њиховог друштвеног покрета, избацивање отворено геј мушкарца из војске, затварање кафића који је био познат као мјесто окупљања лезбигеј особа и неразумних контрола које је проводила влада над организовањем.“²¹⁹

²¹⁸ О томе какав је став имао естаблишмент у БиХ говори и сљедећи примјер: 1987. године је по четврти пут организован Магнус, фестивал геј културе у Словенији, која је тада представљала либерално друштво за хомосексуалне односе. О томе колико су били либерални према гејевима, говори и чланак у београдској *Политици* гдје се наводи да се у Љубљани „на хомосексуалце не гледа као на нешто што се треба извргнути руглу и исмијати. На хомосексуалце се гледа као на личну ствар“. С обзиром на то да је фестивал заказан за дан Титовог рођендана што се сматрало провокацијом, избио је скандал. Бојећи се да би Југославија могла постати „обећана земља за педере“, босански седмични магазин *Ас* је сугерирао да би сваки стрејт Југословен требао носити ознаку на којој пише: „Топла браћа. Хвала, не!“ Роман Кухар, *Оп. цит.*, стр. 128. Иначе, у бившој Југославији, а поготово у БиХ, током осамдесетих година прошлог вијека, међу старијим мушкарцима (поготово који су одлазили на привремени рад у економски развијенију Словенију) владала је перцепција да је удио геј лица у Словенији примјетан, односно много већи и израженији него у БиХ. Свакако да је узрок ове предрасуде било и либерално прихватање геј мушкараца у тадашњем словенском друштву.

По извјештају ИЛГА из 2011. године, Словенија заузима средњу позицију када су у питању нове чланице ЕУ (остварених пет поена). Законодавство које се односи на права припадника ЛГБТ заједнице у Републици Словенији у великом дијелу налази се „у сивој зони“. Особе нехетеросексуалне оријентације у Словенији често у јавности скривају свој сексуални идентитет јер околина и даље са предрасудама реагује на изражену блискост особа истог пола. На основу извјештаја националних ЛГБТ удружења, најчешћи видови насиља којима су изложене ове особе у Словенији су физичко насиље, пријетње, застрашивање, говор мржње, као и одбијање пружања услуга – најчешће у здравству. Исти извјештаји указују и на то да у Словенији нема много истраживања о појави и фреквенцији насиља против чланова ЛГБТ заједнице. Полицијски извјештаји о хомофобичном насиљу изузетно су ријетки, упркос чињеници да је више од 63% учесника у истраживањима пријавило да су већ раније били изложени том виду напада. Када су жртве насиља припадници ЛГБТ заједнице, ти случајеви третирају се једнако као и остали предмети, иако је хомофобија изричит мотив дјела. Отуда нема довољно података о појави и учесталости напада на ове особе, јер у већини случајева ти напади нису никада ни пријављени.

²¹⁹ Ова асоцијација, као организација са циљем рада на једнакости лезбејки, геј мушкараца, бисексуалних особа и трансродних особа и њиховом ослобођењу од свих врста дискриминације, никада није регистрована као невладина организација или правни субјект, због немогућности да скупи 30 особа које би се уписале као чланови те асоцијације, што је тада представљало услов за регистрацију удружења. Ипак, ова иницијатива је изузетно важна јер представља први покушај да се ЛГБТ особе организују око генералних питања и људских права у БиХ.

У септембру 2002. године у Босни и Херцеговини покреће се још једна иницијатива рада на људским правима ЛГБТ особа. Током тог периода, ова иницијатива је функционисала под именом „Босна 14. септембар“, под оквиром већ постојеће организације. Иницијативу су започеле само двије особе, Исток Братић и Светлана Ђурковић, али већ крајем 2002. и почетком 2003. године овој иницијативи се придружило још неколико особа те је почео рад на стварању веб странице као првог едукативног и информативног портала за ЛГБТ заједницу у БиХ и о питањима и људским правима ЛГБТ особа.

У фебруару 2004. године, Удружење *Q* је регистровано као прво ЛГБТ удружење у Босни и Херцеговини, чиме је Босна и Херцеговина као посљедња држава у бившој Југославији добила ЛГБТ удружење. Светлана Ђурковић, која се након дугог боравка у иностранству вратила у Босну и Херцеговину, постаје предсједница Удружења *Q*. Поред пројеката, у Удружењу се радило доста на медијској видљивости ЛГБТ особа. Светлана Ђурковић тако већ у првим годинама гостује редовно у различитим ТВ емисијама у скоро свим босанскохерцеговачким медијским кућама. Временом она постаје и лице ЛГБТ заједнице те уједно прва аутована квир особа позната широј јавности.

Након што Удружење *Q* престаје са радом, Сарајевски отворени центар, организација која се бави људским правима и политичком партиципацијом, крајем 2010. године и званично покреће свој програм Људска права у оквиру којег се бави питањима и правима ЛГБТ особа. Свој рад усмјерава на ЛГБТ заједницу, општу јавност, али и државу. Од октобра 2010. па до данас реализују различите јавне мјесечне културне догађаје, примарно филмске пројекције и изложбе у Сарајеву, Бањој Луци, Зеници, Мостару и Тузли, те радионице о ЛГБТ активизму. Интензивно раде са заједницом, кроз радионице, партије, правно савјетовалиште, публикације и програме подршке. Трећа област рада јесте рад са државним институцијама, у контексту заговарања различитих регулација и политика које се тичу ЛГБТ права.

Сарајевски отворени центар у јулу 2011. покреће и неформалну мрежу ЛГБТ активизма у Босни и Херцеговини – Шарену мрежу БиХ, која осим неколико састанака није имала никакве резултате рада. Иако је окупила велики број активиста из више градова, није било значајних активности и мрежа данас представља канал комуникације за ЛГБТ активисте и активисткиње.

Поред Сарајевског отвореног центра, 2011. године у Сарајеву настаје и нова организација, Удружење „Оквир“. Организација са флуидним чланством је својим радом у потпуности фокусирана на ЛГБТ заједницу у Сарајеву, а централни дио њиховог рада јесте „Сигурна дневна соба“, сигурни простор који постоји у Сарајеву са мноштвом активности, те веб страница www.okvir.org са различитим информацијама за ЛГБТ заједницу. Такође, у Сарајеву су постојале и неформалне иницијативе „Викторија“ (лезбејски и женски активизам), те *Symposium* које више не дјелују. Од великог значаја за лезбејски и феминистички активизам је и „Фондација ЦУРЕ“, која већ низ година подржава или директно организује различите лезбејске иницијативе, нарочито радионице. У оквиру њиховог фестивала женске умјетности и активизма *Pitchwise* сваке године реализују се неколико догађаја који су везани за ЛГБТ активизам.

Видљиво је да су све претходно поменуте иницијативе везане за ЛГБТ покрет, изузев једне неформалне иницијативе која се убрзо угасила (Викторија у Сарајеву) и лезбејског програма феминистичке организације ЦУРЕ, те да лезбејски активизам у БиХ не постоји као одвојен покрет. Евидентно је да лезбејке, као двоструко рањива категорија – тиме што су жене и тиме што су сексуална мањина – нису ни даље довољно оснажене у друштву како би се могле одвојено организовати и подржавати. Без обзира на чињеницу да сличне организације постоје у сусједним државама, те да лезбејке из сусједних држава имају честу и добру сарадњу са организацијама у БиХ, до данас није забиљежена значајнија иницијатива око артикулације лезбејског покрета. Са друге стране, евидентна је и незаинтересованост женског покрета за такве иницијативе – изузев Фондације ЦУРЕ, готово ни једна женска организација не бави се тим питањима. Штавише, женске организације ријетко подржавају и формалне иницијативе попут оних везаних за потписивање петиција и саопштења за медије приликом кршења људских права лезбејки.²²⁰

Готово је иста ситуација када се говори о трансродним и транссексуалним женама у БиХ – иако се суочавају са многобројним проблемима у БиХ друштву, попут насиља, неразумијевања, одбацивања и дискриминације, у БиХ не постоје адекватна законска рјешења за остварење основних људских права транс жена, нити су покренуте значајније иницијативе.²²¹

Иако је у послеријатном периоду мноштво невладиних организација у свом фокусу имало заштиту и афирмисање људских права, чињеница је да је ЛГБТ аспект људских права у почетку био занемариван, да би се убрзо мањи дио невладиних организација профилисао и преузео главну улогу у овој области. Ово је довело до специјализације у заштити и афирмацији људских права и слобода што је свакако неминовност која је имала и утицаја на препознатљиве резултате у овој области ЛГБТ активизма, а што је сигурно заслуга тих организација.²²² Међутим, исто тако је довела и до гашења активизма мимо невладиног сектора (иако је дискутабилно да ли је и колико био присутан, а поготово колико би се одржао у условима опште и константне финансијске зависности од невладиног сектора), те до претежне фокусираности организацијског активизма ка естаблираним ЛГБТ заједницама које су, по правилу, у већим урбаним центрима што свакако изазива и револт и резигнацију код појединих припадника ЛГБТ у руралним или мањим центрима (где живе многе ЛГБТ особе, али су практично невидљиве како за околину, тако и за ЛГБТ организације).

Сарајево је дуго година било једини центар организованог активистичког дјеловања у вези са правима ЛГБТ заједнице у БиХ, а Сарајевски отворени центар главни, неријетко и једини носилац тог активизма у БиХ. Међутим, у задњих неколико година, и у другим градовима се покрећу

²²⁰ Елмаја Бавчић, Златан Делић, *Границе миленија, садашњост*, Зборник радова „Забиљежене – Жене и јавни живот Босне и Херцеговине у 20. вијеку, Сарајевски отворени центар и Фондација ЦУРЕ, Сарајево, 2016. године, стр. 243.

²²¹ *Оп. цит.*

²²² Опширније у: Бојан Билић, Сања Кајинић, *Оп. цит.*, стр. 30.

иницијативе, а потом се стварају и организациони модели дјеловања за права ЛГБТ заједнице. Примјетно је да, за разлику од Сарајевског отвореног центра, карактеристика ових облика организовања јесте да им није искључиви фокус на правима и афирмацији ЛГБТ заједнице, већ се у свом раду дотичу и других поља грађанског активизма, што свакако може да получи и позитивне и негативне ефекте.

Тузлански отворени центар је, по угледу на СОЦ, организација активистичког дјеловања која се примарно фокусира на права из ЛГБТ наратива. Дјелује на подручју Тузланског кантона.

Централни догађај за ЛГБТ активизам у Босни и Херцеговини представља Квир Сарајево фестивал. Фестивал је првобитно представљао заједничку иницијативу Удружење Q и Сарајевског отвореног центра из августа 2007. године. Чланови Сарајевског отвореног центра на почетку 2008. године иступају из организационог тима фестивала, због великих разлика у погледима и ставовима у односу на чланице Удружења Q. Удружење Q након тога само наставља радити на реализацији фестивала, гурајући га до његове коначне имплементације.

1.4.2.1. ЛГБТ активизам у Републици Српској – актуелно стање

Године 2009. настаје прва организација изван Сарајева – Удружење *Equilibrium* у Бањој Луци. Ради се о организацији која је, реализујући своје прве пројекте, имала потенцијал да у наредном периоду постане релевантан актер, нарочито када су у питању правни аспекти ЛГБТ активизма. Удружење је настало са циљем да се грађани Бањалуке информишу и едукују о мањинским и маргинализованим групама, што би за крајњи циљ имало смањење физичких, психичких и других облика насиља над припадницима тих група, као и равноправан однос у очима закона.

Иако је рад удружења убрзо пасивизиран, 2013. године добија елан у виду нових чланова, услед чега се интензивира рад. Језгро чини неколико лица која повезује жеља за подизањем свијести грађана Бањалуке и шире, жеља за остваривањем права свих мањинских група, између осталог и припадника ЛГБТ заједнице.

Циљеви удружења су били: промоција и заштита људских права припадника ЛГБТ заједнице; стварање услова за потпуну социјалну интеграцију и афирмацију ЛГБТ особа као равноправних грађана; уклањање свих облика дискриминације; оснаживање и пружање здравствене и психосоцијалне подршке дискриминисаним особама; сарадња са владиним и невладиним организацијама, неформалним групама, појединцима и медијима ради промовисања основних циљева удружења; успостављање сарадње са сродним организацијама и стручним институцијама у земљи и свијету ради промовисања људских права; креирање и одржавање интернет презентације у циљу промоције циљева и активности Удружења; едукација, усавршавање и обуке, те обављање других послова у вези са садржајем и циљевима рада удружења.²²³

²²³ <http://lgbti.ba/equilibrium-nas-plan-je-zapoceti-malim-ali-sigurnim-koracima/>.

Недуго потом, у јавности и на активистичкој сцени у Бањој Луци је почела да дјелује, прво неформално, а потом и у оквиру одређене организационе форме БУКА – Бањалучко удружење квир мушкараца. Иако су у почетку имали запажене активности, веома брзо је рад групе пасивизиран, уз спорадичне активности, док им задњих неколико година активизам и није примијетан. Иначе, на активисте БУКА-е се 29.03.2014. године десио први регистровани напад у Републици Српској који се сматра да је мотивисан предрасудом заснованој на сексуалној оријентацији.²²⁴ Иако наведени напад није резултирао кривичноправном реакцијом, чињеница је да је реакција формалних и неформалних субјеката у друштву свакако скренула пажњу и на насиље које се дешава према ЛГБТ лицима, те од релевантних органа захтијевала адекватнију и сензибилисану реакцију.²²⁵

Удружење независних стваралаца и активиста „Гето” је регистровано 1999. године и једно је од првих регистрованих удружења грађана у Републици Српској које се првобитно бавило промоцијом независне умјетности. Временом удружење поред промоције независне умјетности почиње да се бави заштитом људских права. Кроз свој рад и дјеловање су осјетили изопштеност и дискриминацију од стране институција због неконвенционалног приступа реализацији својих активности. „Гето” је ујединио независну умјетничку сцену и активисте на начин да користи умјетност као метод демократизације друштва, отварајући теме национализма, шовинизма, хомофобије и екстремизма кроз артистичке форме.

Чланови удружења 2013. године оснивају активистичку групу која се бави питањима и правима ЛГБТ лица, а свој рад усмјеравају на едукацију младих и давање веће видљивости ЛГБТ особа у Бањој Луци и Републици Српској.²²⁶ Истовремено, чланови удружења се повезују са Сарајевским отвореним центром од којих добијају подршку у виду едукације и помоћи у реализацији активности. „Гето” укључује у свој редовни мјесечни програм активности ЛГБТ групе поштујући приватност и сигурност свих учесника. На годишњем фестивалу Бања Лука Арт организују округли сто на којем су панелисти организатори и учесници београдског и загребачког Прајда, представници Сарајевског отвореног центра и бањалучки активисти.

„Гето” 2014. године изнајмљује простор у бившој индустријској зони Инцел за властите активности које од тада постаје простор доступан свим организацијама, групама и појединцима који желе да реализују своје активности.

²²⁴ Дана 29.03.2014. године, у току припрема за обиљежавање Међународног дана видљивости трансродних лица, просторије БУКЕ су демолиране од стране двојице маскираних лица. Неколико мјесеци потом, неколико лица, међу којима су били и активисти БУКЕ, вербално је нападнуто у једном клубу, а до физичког напада на њих није дошло само због благовремене интервенције полиције.

²²⁵ Нпр., омбудсмени су осудили овај напад, а потом прослиједили захтјев МУП-у РС у којем се тражи доедукација и сензибилизација полицијских службеника у реаговању на насиље према ЛГБТ мотивисано сексуалном оријентацијом, родним идентитетом и „атипичним” полним карактеристикама.

²²⁶ Те године „Гето” учествује на првом обиљежавању *IDAHOT*-а качењем банера са дугиним бојама на једној од пасарела у граду који је три дана остао неоштећен.

Простор Друштвено-културног центра „Инцел” је исте године био домаћин првог *IDAHOT*-а којег су организовали БУКА, Центар за младе „Кварт” из Приједора и „Гето” уз подршку СОЦ-а и међународних организација. Ово је прва активност високог ризика која је рађена у просторијама центра. Програм се састојао из радионица, изложбе, пројекције и музичког програма а угостио је посјетиоце из читаве БиХ. Ово дешавање је организатор окарактерисао као скуп високог ризика, те је пријављен и осигуран од стране полиције и приватно ангажованог обезбјеђења. Дешавање је било скривено од јавности на друштвеним мрежама а саопштења за медије су објављена након завршетка догађаја. ДКЦ „Инцел” је од те године редовни домаћин *IDAHOT*-а који се обилежава у мају мјесецу.

За разлику од претходних година организатори и учесници са све мање тензија организују своје активности у Центру. Наравно, и даље пријављују активности полицији, али је број полицајаца смањен, на друштвеним мрежама се дијеле отворено позиви за манифестације и саопштења за медије прате активности.

Тренутно, у Републици Српској само једна организација, Центар за младе „Кварт” из Приједора, се стратешки и програмски кроз своје статутарне циљеве бави питањима заштите права ЛГБТИ особа. Центар за младе „Кварт” је мировно, људскоправашко, нестраначко, невладино и непрофитно удружење грађана засновано на бескомпромисном поштовању универзалних људских вриједности као што су мир, ненасиље, демократија, слобода, једнакост, поштовање људских права, антифашизам и правда. Дјеловање Центра је усмјерено на младе као највиталнијег дијела друштва и најадекватнијег за постизање позитивне друштвене промјене, кроз визију друштва једнаких и слободних, те са мисијом борбе против свих облика друштвене неправде и неједнакости.

Активисти организације су активно учествовали у настанку и развоју ЛГБТИ покрета у БиХ од самог почетка и пратили ток развоја борбе за ЛГБТИ права у БиХ – од пионирског дјеловања Удружења *Q* и формирању Шарене мреже у Сарајеву преко оснаживања и организовања ЛГБТИ покрета у Сарајеву и Бањој Луци кроз организације Удружење Оквир и Сарајевски отворени центар, *Equilibrium* и Бањалучко удружење квир активиста, па до самосталног дјеловања, рада и организовања активности и пројеката за заједницу у сјеверозападној БиХ (Приједор, Бања Лука, Бихаћ и друга мања мјеста у околини наведених градова). Такође, његовањем активистичког приступа у борби за ЛГБТИ права организација је реализовала низ непројектних активности којима је значајно допринијела видљивости ЛГБТИ особа, како у локалној заједници, тако и у БиХ (уличне акције, креирањем и вођењем виртуелног кина за приказивање филмова са ЛГБТИQ тематиком, организовање различитих друштвених активности за припаднике и припаднице ЛГБТИ заједнице и сл.).

Значајно је напоменути да су активисти и активистичке организације активно учествовали/е у организацији Поворке поноса у Сарајеву.

1.4.3. Перцепција ЛГБТ заједнице о стању у БиХ

Поштивање и осигуравање права и слобода ЛГБТИ особа у Босни и Херцеговини на изразито су ниском нивоу. У прилог таквој тврдњи говори и годишњи извјештај Интернационалне лезбејске, геј, бисексуалне, трансексуалне и интерполне асоцијације (*ILGA-Europe*) за 2017. годину,²²⁷ гдје је на, процентуално израженој, скали поштивања ЛГБТИ људских права од 0 (најнижи ниво поштивања ЛГБТИ људских права) до 100 процената (највиши ниво поштивања ЛГБТИ људских права), институционални и правни оквир у Босни и Херцеговини оцијењен са 31%.

Како би се навела перцепција ЛГБТ заједнице у БиХ о стању у БиХ, представиће се подаци релативно скоријег истраживања у БиХ.²²⁸ Нешто мање од 2/3 испитаника су изјавили да нису доживјели дискриминацију на основу свог ЛГБТ идентитета. Овакав резултат скоро је непромијењен у односу на резултате анкетног истраживања које је Сарајевски отворени центар спровео 2013. године, када је 63% испитаника одговорило да није доживјело неки вид дискриминације.²²⁹ Ипак, потребно је имати на уму да се тек мањи број ЛГБТИ особа аутује ширем кругу људи (у овом истраживању наведено је да је 94% испитаника аутовано, међутим, аутовање не подразумијева да је њихов ЛГБТ идентитет познат свим људима са којима долазе у интеракцију), па се податак да је тек нешто више од 38% испитаника потврдило да је доживјело дискриминацију у некој мјери може атрибуирати и том фактору, односно чињеници да ЛГБТИ особе углавном прикривају свој идентитет.²³⁰ Забрињавајуће је да је тек мали дио испитаника који је доживио дискриминацију исту и пријавио. Чак у 83,8% случајева дискриминација је остала непријављена и скривена. Ипак, удио оних који су одлучили пријавити дискриминацију је нешто већи у односу на податке истраживања из 2013. године када је тек 6%

²²⁷ *Rainbow Europe Index* мјери колико се поједине европске земље својим законима и административним праксама приближавају остварењу једнаких права за сексуалне мањине.

²²⁸ Узорак истраживања чини 366 ЛГБТИ особа из БиХ, са посебним фокусом на четири региона, везана уз четири већа града – Сарајево и околна мјеста, Тузлу и околна мјеста, Мостар и околна мјеста, те Бању Луку и околна мјеста. Просјечна доб особа обухваћених истраживањем износи 26,3 године. За прикупљање података кориштен је опширан комбиновани анкетни упитник, који је садржавао питања затвореног, отвореног и полуотвореног типа. Упитник је уједно дистрибуисан и путем мреже, у форми он лајн упитника креираног у *Google Docs* обрасцу, и у принтаној верзији, при чему су обје верзије биле идентичне по структури и питањима, како би се осигурала потпуна компарабилност прикупљених резултата. Истраживање је проведено у периоду од фебруара 2017. године до маја 2017. године. Основни циљ овог истраживања био је стећи чињенични, дубински увид у проблеме, потребе и стање људских права ЛГБТИ заједнице у БиХ, анализирани и представљени кроз основне емпиријске индикаторе. Истраживање комбинује дескриптивну статистичку анализу података прикупљених анкетним упитником и квалитативну анализу одговора добијених на питања отвореног типа, која, у том смислу, допуњава разумијевање квантитативних резултата. Амар Нумановић, *Бројеви који равноправност значе 2. Анализа резултата истраживања проблема и потреба ЛГБТИ*, Сарајевски отворени центар, Сарајево, 2017. године, стр. 20.

²²⁹ Јасмина Чаушевић, *Бројеви који равноправност значе: Анализа резултата истраживања потреба ЛГБТ особа у Босни и Херцеговини*, Сарајевски отворени центар, Сарајево, 2013. године, стр. 32.

²³⁰ Амар Нумановић, *Оп. цит.*, стр. 19.

оних који су доживјели дискриминацију исту и пријавило.²³¹ Неспремност особа које су претрпјеле дискриминације да ове случајеве пријаве чине дискриминацију мање видљивом и документованом, али и мање кажњаваном појавом, те отежава ефикасну борбу против ње с обзиром на то да изостаје дубински увид у њене различите манифестације.²³² Већина испитаника (60,9%) страхује за своју сигурност због тога што су ЛГБТИ особе, што упућује на то да испитане ЛГБТИ особе доживљавају свакодневно окружење пријетећим те сугерише да се не осјећају адекватно заштићеним и да им је осигуран минимум безбједности.²³³

Надаље, 25,4% испитаника доживјело је насиље због тога што је ЛГБТИ особа. При томе треба имати на уму да се ЛГБТИ особе, као што је већ наведено, рјеђе аутоује особама из ширег круга и да се аутовање у највећој мјери дешава међу најужим кругом пријатеља, што умањује вјероватност насиља над овим особама. Има ли се то на уму, овај податак добија још озбиљније размјере. Резултати добијени овим анкетним истраживањем приближни су резултатима истраживања из 2013. године када је 24,1% од укупног броја испитаника, који су одговорили на ово питање, потврдило да је доживјело неки облик насиља.²³⁴ У том смислу, овај податак нам може сугерисати да није дошло до значајнијих промјена у погледу повећане толерантности и/или заштите ЛГБТИ особа од насиља у протекле четири године, али нити до ретроградних трендова у овом погледу (повећања насиља), нарочито с обзиром на то да је могуће претпоставити да је значајан дио учесника у овом истраживању учествовао и у истраживању 2013. године.²³⁵ Занимљиво је да је међу мушком популацијом већи удио оних особа које су доживјеле насиље у поређењу са женском популацијом: тако је 32,5% хомосексуалних (геј) мушкараца и 28%

²³¹ Јасмина Чаушевић, *Бројеви који...*, *Оп. цит.*, стр. 34.

²³² Ако говоримо о ниском нивоу видљивости популације у друштву као узроку неадекватне видљивости у закону, може се учинити тривијалном констатација да једноставно треба повећати видљивост ЛГБТ заједнице у друштву, на примјер јавним заговарањем ЛГБТ права, активностима и кампањама невладиних организација, или промовисањем у медијским садржајима, све са циљем елиминисања невидљивости као узрока даљњих проблема. Међутим, такав приступ у случају ЛГБТ заједнице не рјешава проблем, јер је и сам проблематичан због традиционалне нетрпељивости босанскохерцеговачког друштва према њој. ЛГБТ особе нису само невидљиве; оне су невидљиве из врло специфичног разлога који онемогућава или барем отежава уклањање те невидљивости: ЛГБТ особе су социјално искључене, а хомосексуалност, бисексуалност, трансродност и трансексуалност у јавном дискурсу још увијек су табу-теме. Због тога, може се очекивати да ће сваки напор у сврху повећања видљивости ЛГБТ заједнице наићи на неки вид отпора у друштву. То се не односи само на напоре које могу учинити невладине организације и друге институције у име ЛГБТ особа, него и на напоре које могу предузети сами припадници и припаднице ЛГБТ заједнице. Наиме, свака особа која се декларише као ЛГБТ, макар само у ужем кругу породице и пријатеља, доприноси видљивости и прихватању cjелокупне заједнице као друштвене категорије. Међутим, иста нетрпељивост која ову заједницу чини табу-темом у широј јавности такође онемогућава да се ЛГБТ особе идентификују као такве и стану у одбрану и промоцију својих права. Дакле, ЛГБТ заједница је заробљена у зачараном кругу невидљивости који је умногоме спрјечава у остваривању основних права. Амар Нумановић, Санела Мухаремовић, Златиборка Попов-Момчиновић, *Права ЛГБТ особа у Босни и Херцеговини: Правосуђе*, Сарајевски отворени центар, Сарајево, 2013. године, стр. 21.

²³³ Амар Нумановић, *Оп. цит.*, стр. 34.

²³⁴ Јасмина Чаушевић, *Бројеви који...*, *Оп. цит.*, стр. 50.

²³⁵ Амар Нумановић, *Оп. цит.*, стр. 35.

бисексуалних мушкараца искусило насиље по основу свог ЛГБТИ идентитета, наспрам 17% хомосексуалних жена (лезбејки) и 18,3% бисексуалних жена.²³⁶

За разлику од случајева дискриминације, доживљено насиље се нешто чешће пријављује – тако је скоро трећина испитаника која је доживјела насиље то и пријавила. Полиција је инстанца којој је насиље пријављено у 2/3 случајева. Осим полиције, жртве насиља се неријетко обраћају и невладиним организацијама (у 39,4% случајева), што упућује на значајан ниво повјерења ЛГБТИ особа према невладиним организацијама и очекивање подршке од ових актера. Разлози због којих се насиље не пријављује углавном су исти као и у случају непријављивања дискриминације – неповјерење у службене особе, страх од реакције породице и страх од могућег, нежељеног аутовања. Симптоматично је да је страх од реакције полиције као један од разлога непријављивања насиља наведен у чак 41,4% случајева, што сугерише на изразито низак ниво повјерења у полицију – другим ријечима, ови испитаници су полицију сврстали на страну оних који потенцијално врше насиље, умјесто на страну оних који би ЛГБТИ особе требали штитити од насиља.²³⁷

Од 33 испитаника, колико их је пријавило доживљено насиље, тек у 8 случајева насиље је разматрано пред судом, од чега је један процес још увијек у току, што потврђује неефикасност институција у заштити ЛГБТИ особа од насиља како је претходно наглашено. Ипак, исходи су углавном задовољавајући: процес је у пет од седам процесуираних случајева окончан кажњавањем починиоца насиља.²³⁸

Упркос видљивим унапређењима правног оквира у овом домену, свакодневница ЛГБТИ заједнице није се значајније промијенила: ЛГБТИ особе су и даље, у скоро истој мјери, изложене дискриминацији и насиљу као што су биле и 2013. године (у том смислу, подаци су скоро непромијењени), ниво повјерења у званичне институције – полицију и правосуђе – међу испитаницима је миноран, док такво стање пуни ЛГБТИ особе, вјероватно оправданим, осјећајем страха и резултира бројним психичким тешкоћама – од оних нешто лакших попут избјегавања одређених простора, јавних окупљања и догађаја, све до оних екстремнијих као што су избјегавање изласка из куће, депресије, суицидне мисли и покушаји самоубиства.²³⁹

Узимајући у обзир резултате овог истраживања, могуће је закључити да испитане ЛГБТИ особе у полицији и правосуђу не виде институције које им могу пружити одговарајућу заштиту. Имајући у виду велики удио испитаника који су као разлог неповјерења у ове институције навели (могућу) хомофобију службеника, могуће је претпоставити да ЛГБТИ особе ове институције виде као дио проблема, а не као његово рјешење.²⁴⁰

Слични примјери карактеришу и простор Европе и Европске уније. Иако се, према резултатима Евробарометра, 71% испитаника слаже да ЛГБТ особе треба да имају иста права као хетеросексуалне особе, дискриминација према

²³⁶ *Оп. цит.*, стр. 36.

²³⁷ *Оп. цит.*, стр. 37, 38.

²³⁸ *Оп. цит.*, стр. 39.

²³⁹ Амар Нумановић, *Оп. цит.*, стр. 89.

²⁴⁰ *Оп. цит.*

ЛГБТ особама је распрострањенија од дискриминације по основу вјерске припадности, година, инвалидитета и/или рода. Од укупно 28.000 грађана ЕУ који су узели учешће у анкети, 58% испитаника се сложило да постоји дискриминација на основу сексуалне оријентације, а 56% сматра да постоји дискриминација на основу родног идентитета што представља пораст у поређењу са испитивањем из 2012. године.²⁴¹ 2012. године Агенција Европске уније за основна права је спровела он лајн истраживање у којем су судјеловале пунољетне ЛГБТ особе са подручја Европске уније (укључујући и Хрватску која тада није била чланица ЕУ). Према резултатима тог истраживања, најприсутније је пријетња физичким насиљем (50%), физички напад (29%), пријетња физичким и сексуалним насиљем (11%), физички и сексуални напад (3%), сексуални напад (3%), те пријетња сексуалним нападом (2%).²⁴²

1.5. (Де)патологизација и (де)криминализација хомосексуалности

Иако у већини античких култура можемо пронаћи различите записе који свједоче о појавама хомосексуалности као уобичајене, мање или више прихваћене, друштвене појаве, први забиљежени помен хомосексуалности у праву налазимо још 1075. године прије нове ере, и то у законнику Средњоасирског царства у којем се наводи да ће се мушкарац који буде имао сексуални однос са својим саборцем претворити у евнуха. Криминализација хомосексуалности у већини европских држава утемељена је на забрани хомосексуалности која је у Римском царству уведена недуго након прихватања хришћанства као главне религије Царства. Из Римског царства преузете забране хомосексуалности накнадно су се само додатно поопштрале.²⁴³

Западне ставове према сексуалном понашању већ скоро двије хиљаде година обликује хришћанство. Мада различите хришћанске секте и деноминације имају другачије ставове о исправном односу према сексуалности у животу, доминантан став хришћанске цркве био је да је свака врста сексуалног понашања сумњива, осим оне која служи за репродукцију.²⁴⁴ Хомосексуални акти су били класификовани као недозвољени и били означавани као „неприродни“, односно „противприродни“ и тако стављани у исту групу са, на примјер, инцестом, хетеросексуалним вагиналним односом гдје жена заузима доминантан положај или сексуалним односом *a tergo*. „Неприродним“ је средњевјековна мисао сматрала оно понашање које се није могло наћи код животиња и није служило прокреацији. „Противприродни“ гријех је означавао сексуалну праксу која је онемогућавала зачеће (онанија, орални и анални секс, те било који облик хомосексуалности). Владало је увјерење да „неприродни“

²⁴¹ Јелена Радоман, Марија Радоман, Јелена Шапић, *Како реформа сектора безбедности утиче на људску безбедност у Србији: Поновна провера утицаја реформе сектора безбедности на ЛГБТ популацију*, ОЕБС у Србији, Центар за истраживање јавних политика, Београд, 2016. године, стр. 18.

²⁴² FRA, *European Union lesbian, gay, bisexual and transgender survey: main results*, Publications Office of the European Union, Luxemburg, 2014. године.

²⁴³ Владана Васић, *Људска права ЛГБТ особа*, ЛГБТ читанка 3, Идентитети, активизам, право, Сарајевски отворени центар, Сарајево, 2014. године, стр. 67.

²⁴⁴ Ентони Гиденс, *Он. цит.*, стр. 137.

облик сексуалне праксе изврше/первертира прихваћене (и „од бога дате“) друштвене односе и због тога је сматран озбиљним преступом.²⁴⁵ Основ за овакву перцепцију хомосексуалног понашања црква је пронашла у учењу Светог Томе Аквинског о природном поретку.

С обзиром на то да је хришћанство хомосексуалну оријентацију ставило на стуб срама стигматизујући је у непросвјетљеном друштву раног и средњег вијека у Европи, разумљиво је да је то било довољно да се хомосексуално понашање „контролише“, односно да му се не дозволи право јавности. Међутим, попуштањем религиозних стега међу становништвом, које је наступило након хуманизма и ренесансе, а поготово све већим онемогућавањем уплитања цркве у друштвена и политичка питања, било је разумљиво да се хомосексуално понашање не може само „контролисати“ и стигматизовати вјерским законима, већ да је потребно да се то инкриминише и законима донесеним од стране државе. То је и чињено током касног средњег вијека, па је хомосексуално понашање, поред тога што је било сматрано гријехом од стране цркве, те га је сама црква осуђивала и кажњавала, било сматрано и кривичним дјелом, злочином против државе и друштва, те су и државе кажњавале и прогониле геј припаднике.

Потребно је навести да, иако је Црква увијек хомосексуалност сматрала моралним нередом и гријехом, она се, упркос раширеном вјеровању о предводничкој улози Цркве у прогањању хомосексуалних лица, противила проглашењу хомосексуалности кривичним дјелом. Истицала је да се јавни закони не требају бавити таквом приватном ствари, неважном и за Цркву и за друштво у цјелини.²⁴⁶ Наравно, Црква је и у наведеном видјела да губи право једностраног проглашења гријеха, те је из својих разлога настојала онемогућити државу да се уплиће у наведено, али у томе није имала већег успјеха.

До краја XIX века, медицина и психијатрија бориле су се са религијом и законом за јурисдикцију над сексуалношћу. Као резултат тога, дискурс о хомосексуалности раширио се од области гријеха и злочина на област патологије. Ова историјска промјена генерално се сматрала напредном јер је болесно лице мање криво него грешник или криминалац.²⁴⁷

Осамнаести, а поготово деветнаести вијек се (примарно у Европи) сматра периодом буђења националне свијести, просвјетитељским идејама, напретком друштва и цивилизације, као и технике и технолошких открића, која су умногоме промијенила свакодневницу људи набоље. Међутим, разумљиво је да је доба просвјетитељства имало својих нус-ефеката, те остаје и чињеница да нису сви били подједнако погођени тим цивилизацијским искораком у односу на мрачно доба Европе.

Једна од групација друштва која није осјетила велике помаке овог историјског прогреса јесте геј заједница (иако овај период карактерише слабљење, али не и нестанак утицаја цркве на хомосексуалност). Наиме, у XIX вијеку се људској сексуалности приступа студиозније, са научног аспекта, што

²⁴⁵ Ив Левин, *Оп. цит.*

²⁴⁶ John Boswell, *Christianity, Social Tolerance and Homosexuality: Gay People in Western Europe from the Cristian Era to the Fourteenth Century*, Chicago, University of Chicago Press, 1980. године.

²⁴⁷ Група аутора, *Читанка од А до...*, *Оп. цит.*, стр. 45.

је довело до бинарне подјеле људске сексуалности, на хетеросексуалну и хомосексуалну. С обзиром на то да је хетеросексуална била већинска, са правом јавности, прокреацијска, разумљиво је што је она прихваћена као „нормална“, да би мањинска, непрокреацијска хомосексуална оријентација која је тек почела да излази у јавност добила епитет „ненормалне“, а сљедствено и антидруштвене.

Ови закључци су резултат неколико истраживања које је у фокусу имало сексуалну оријентацију посматрану бинарно (или чак полинарно). У овом контексту, вриједи поменути радове Хеслија, Каспера, Улриха, Морела, Мола... Међу мноштвом ауторитета, истицало се мишљење „гуруа“ европске сексологије тога времена, професора и истраживача са деценијском праксом клиничког лијечења и изучавања душевних поремећаја – др Роберта фон Крафт-Ебинга.²⁴⁸

Почетком овакве перцепције се сматра двотомно дјело Хајнриха Хеслија „*Eros: Die Männerliebe der Griechen – ihre Beziehungen zur Geschichte, Erziehung, Literatur und Gesetzgebung aller Zeiten*“.²⁴⁹ Први пут се у западној апологетској литератури појављују нека необична створења која ће ту дуго и злехудо боравити – „женске душе у мушким тијелима“, посебна, дотад непризната и некласификована људска бића, тајанствени, наизглед мушки немушкарци који се понашају у складу са својом женском природом само утолико што воле мушкарце. Хеслијева два тома нису имала знатнији утицај током његовог живота. Планирани трећи том није се појавио, дјело је званично забрањено, а преостали примјерци нестали су кад је таван на којем су се налазили захватио пожар. Али, убрзо потом је један њемачки ауторитет за форензичку медицину изложио идеје које су биле сличне Хеслијевим.²⁵⁰

Од 1852. године надаље, Ј. Л. Каспер је објавио већи број чланака у свом „*Vierteljahrsschrift für gerichtliche und öffentliche Medizin*“ и у њима је повукао разлику између стечене и урођене педерастичке. Он је такође открио да се чин содомије (анални однос) не јавља у свим истополним сексуалним контактима и да су неки од тих контаката заправо сасвим законити. У већини случајева такви контакти би се на суду тешко могли доказати, те је боље да се казна за њих укине, сматра Каспер.²⁵¹

Судски помоћник из Хановера *Karl Hajnrihs Ulrichs*, који је и сам волио мушкарце, повео је усамљен крсташки рат против тих забрињавајућих ставова. Још 1864. године, под псеудонимом Нума Нумантиус, објавио је двије брошуре: „Виндех“ и „Индуса“. Поднаслов друге јасно сажима њен садржај: „Доказ да је полна љубав према мушкарцима насљедна у класи анатомски мушких појединаца“ и „Закони против те љубави су, дакле, неправедни и морају бити укинута“.²⁵² Најзад, ту је посриједи један апсолутно фундаменталан принцип:

²⁴⁸ Richard Wetzell, *Inventing the criminal a history of German criminology, 1880 – 1945*, The University of North Carolina Press, London, 2000. године.

²⁴⁹ Ерос: Мушка љубав Грка – Њена повезаност са историјом, образовањем, књижевношћу и правосуђем кроз вријеме.

²⁵⁰ Ервин Хаберле, *Оп. цит.*, стр. 289.

²⁵¹ *Оп. цит.*

²⁵² Сматра се да од њега и потиче термин хомосексуалност којим је он означавао оне који воле припаднике свог пола или који су заробљени у тијелу супротног пола.

држава може да кажњава људе само за оно што раде, а не за оно што јесу. Из данашње перспективе може се рећи да је он био и остао једна од најјутицајнијих личности у истраживању полности. Он се надасве залагао за став да је истополна љубав посебно стање, посебан начин живота; чак и они истраживачи који су одбацили његове закључке прихватили су, понекад несвјесно, његове полазне претпоставке.²⁵³ Међу првима је тврдио да је (хомо)сексуална оријентација урођена, непромјенива и стога природна.²⁵⁴

У свом дјелу „О дегенерацији“ из 1857. године, психолог Морел ће навести да су гејеви и Јевреји „болесни изроди од изворног типа“ (*morbid derivations from an original type*) што ће нацистичка пропаганда обилато користити како би стигматизовала ове популационе групе, али и њихову „дегенеративну повезаност“. То је даље наметнуло предрасуду да је број Јевреја хомосексуалних лица изузетно велик, да су Јевреји феминизирани, немужевни, имају „слабашну мекоћу изгледа“ и стога су у опасности да буду хомосексуалци.²⁵⁵ На конкретизацију ових предрасуда се чекало нешто мање од вијека што говори о томе колико је та предрасуда била укоријењена.

На ова истраживања ће се надовезати истраживање Ричарда фон Крафт-Ебинга које је значајно из два сегмента. У првом реду, овај научник је први популарисао израз хомосексуалност (и хетеросексуалност) у својој књизи „*Psychopathia Sexualis*“, што се неминовно проширило имајући у виду популарности ове књиге и одјек који је имала у јавности (и општој и стручној).²⁵⁶ Термин је непосредно прије тога обзнањен у анонимном памфлету (за којег се накнадно утврђено ауторство) који је за циљ имао дискредитацију антисодомских одредби правног система у Пруској.²⁵⁷

Други сегмент истраживачког рада овог научника је много релевантнији. Најзначајније истраживање које је хомосексуалну оријентацију,

²⁵³ *Op. cit.*

²⁵⁴ Francis Marc Mondimore, *Op. cit.*, стр. 36.

²⁵⁵ www.xzmagazin.com/nacizam-i-homoseksualnost.

²⁵⁶ Своју необичну популарност ово дјело дуговало је и чињеници да су се обожаваоци порнографске литературе ревносно „бацили“ на њега између осталог и зато што је Крафт-Ебинг детаље патолошких сексуалних процедура описао „латинштином која баш и није била цицеронска“. Ричард Левинсон, *Хисторија сексуалности*, Напријед, Загреб, 1967. године. Обимна монографија, *Psychopathia sexualis*, Ебингово је најуспјешније дјело и популарни предложак српским љекарима, чак и током међуратног периода. Поглављем „Дијагноза, прогноза и терапија обратне сексуалности“, окончава обиман дио Ебингове студије посвећен клиничким испитивањима случајева хомосексуалности. Ту аутор открива за каквим је све средствима посезао, у покушају „излечења“ својих пацијената. Хидро-терапија и хипноза, уз испирање ума сугестивним заповјестима током честих сеанси, само су неке од његових необичних метода. Мантрично понављање тврдње да је наклоност према мушкарцу противна моралу, природи и закону, док је жена љупка, привлачна и створена за мушкарца, требало је да доведе до жељеног резултата и унутрашњег преокрета код пацијената. Владимир Јовановић, *Op. cit.*, стр. 53. Када је у питању опис хомосексуалних активности (мада се то односило и на друге описе клиничке слике болести), наводи се да су они такви да контекст и детаљи очигледно показују жељу да нагласи бизарне и изопачене аспекте живота његових субјеката. Francis Marc Mondimore, *Op. cit.*, стр. 42.

²⁵⁷ Године 1869. аустроугарски писац и новинар Карољи Марија Кертбени (Карл Марија Бенкерт) сковао је грчко-латински хибрид *der Homosexuelle* („хомосексуалац“), а неколико година касније је у широку употребу ушао и његов корелат *der Heterosexuelle*.

са научног аспекта, наредни вијек поставило на листу менталних обољења, усљед чега и данас постоји ова предрасуда, јесте истраживање овог психијатра. Као психијатар, бавио се проучавањем случајева сексуалне перверзије, међу којима се тада подразумијевао и истополни сексуални однос, што му је омогућило да немали број тих случајева истражи, класификује и понуди своје објашњење, које је било у складу са дотадашњим психијатријским и медицинским достигнућима, али и друштвеним гледиштима. Међутим, понудио је и својеврсни искорак са фокуса истраживања (етиологије) сексуалних перверзија на дијагностификовање медицинског поремећаја као (аутоматски) и друштвеног. Другим ријечима, Крафт-Ебинг је научно формулисао закључак да хомосексуална оријентација није (само) неморално понашање, већ је патолошко стање узроковано личношћу (није гријех, нити злочин, већ болест²⁵⁸), усљед чега такво стање не треба кажњавати²⁵⁹, већ лијечити.²⁶⁰

На његово истраживање се надовезао Алфред Мол који је хомосексуализам поставио као изведени, епизодни и мање-више једини симптом више функционалних менталних поремећаја у виду перверзије као дијела општег, аутономног и континуираног сексуалног инстинкта.²⁶¹ Наведено је додатно учврстило и моралну стигму, али и појачало формалну санкционисаност хомосексуалног понашања.

Било је и аутора који су ишли и даље у својим промишљањима, те су хомосексуалност повезивали и са свим негативностима у друштву или су у томе видјели узрок. Илустративан је примјер псеудонаучна књига „Пол и карактер“²⁶² из које провејава мизогиничан став аутора. У књизи се наводи да су мушкарци супериорнији од жена по питању физичке снаге, интелигенције и карактера, док су жене површне, незреле и неспособне за било каква постигнућа у друштву, науци или умјетности. Закључује се да су мушкарци природне вође, те да

²⁵⁸ У какав је однос стављао болест и срамоту, најбоље говори његов лаконски одговор на потенцијалну индискрецију једне познате личности. Наиме, описујући бројне перверзије из тог периода, Крафт-Ебинг описује и мазохизам као сексуалну потребу мушкараца да буду физички злостављани од жена и назвао је именом угледног аустријског племића и писца Ритера Леополда фон Захер-Мазоха који је у својим новелама и романима варирао сексуалне мотиве са корбачима а и сам је био љубитељ употребе тих врста реквизита. Када је, због употребе грофовог имена у том контексту, Крафт-Ебинг од стране високог друштва у Грацу био нападнут због врло неплемените индискреције, његова одбрана састојала се у лаконском одговору да је племић „болесник, а болест није никаква срамота“. Лепосава Крон, Златко Николић, *Анатомија сексуалне агресивности*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 2009. године, стр. 18.

²⁵⁹ Крафт-Ебинг се противио криминализацији сексуалне девијантности (гдје је сврставао и истополне сексуалне односе), али се залагао за увођење сексуалног образовања и моралне хигијене као начина спрјечавања проблематичних сексуалних понашања. Јелена С. Видић, *Он. цит.*, стр. 12.

²⁶⁰ Крафт-Ебинг хомосексуалност посматра као аномалију психосексуалних осјећаја који представљају знак дегенерације индивидуе. Тиме хомосексуалност повезује са (у то вријеме заступљеном) теоријом дегенерације којом се објашњавала свака људска слабост – сиромаштво и просјачење, мањак интелигенције, психофизичка оронолуост, склоност алкохолизму, вршење кривичних дјела, па чак и учешће у радничким нередима. За све наведено се сматрало да је узрок дегенерација људског рода коју узрокују урбанизација и индустријализација која је тада била у експанзији. Francis Marc Mondimore, *Он. цит.*, стр. 42-43.

²⁶¹ www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3381525/.

²⁶² Otto Weiniger, *Sex and Character*, Putnam's Sons, New York, 1906. године.

друштву пријети опасност уколико га воде жене, док хомосексуалне мушкарце види као прелазни тип мушкараца ка женама, те сљедствено томе и недостојним мушкарцима. За мушкарце јеврејског поријекла је сматрао да су женствени те самим тим и опасни по друштво, што је било довољно да његов „научни рад“ постане основ за нацистички прогон хомосексуалних лица, што је већ поменуто.

Сматра се да су ови и слични радови представљали основе теорије о сексуалности за сљедећих готово осамдесет година, чиме су створили и научну основу за прогон и санкционисање хомосексуалних лица.²⁶³ Стога је почетком прошлог вијека и постојала општа сагласност да је хомосексуалност болест са којом се лице рађа.²⁶⁴

Психијатрија и психологија су се хомосексуалном оријентацијом наставиле бавити и током XX вијека, али се још увијек сматрала менталним поремећајем, односно патолошким понашањем, што је свакако био резултат аксиоматског приступа из прошлог вијека, друштвених норми, традиционализма, али и одређених ненаучних, па и тенденциозних методолошких истраживања која су донијела погрешне (ненаучне) резултате.

Наравно, то се не може рећи за цјелокупну медицинску заједницу. Као примјер неаксиоматског приступа истополној привлачности свакако се треба осврнути на рад и ангажман познатих сексолога тог периода Магнуса Хиршфилда (*Magnus Hirschfeld*) и Хавелок Елиса (*Havelock Ellis*).

Поред тога што је био сексолог, те се питањем истополне привлачности бавио и из професионалних разлога, Хиршфилд је познат и по свом активистичком и политичком ангажману – крајем претпрошлог вијека је у Њемачкој основао организацију (Научно-хуманитарни комитет) која се сматра првом организацијом која се борила за права хомосексуалних лица, која је након Првог свјетског рата прерасла у Институт за сексуална истраживања.²⁶⁵ У оквиру института, Хиршфилд се, поред медицинског аспекта, питањем хомосексуалности бавио и кроз научни, истраживачки и политички аспект.²⁶⁶

²⁶³ Francis Marc Mondimore, *On. цит.*, стр. 44.

²⁶⁴ William H. Master, Virginia E. Johnson, Robert C. Kolodny, *On. цит.*, стр. 394.

²⁶⁵ Колико је институт био значајан за борбу за депатологизацију и декриминализацију хомосексуалности, али и колико је био омражен међу хомофобном популацијом, говори и податак да је одмах по доласку нациста на власт у Њемачкој, његов Институт угашен, а он подвргнут прогону. Томе је свакако допринијело и то што је био Јевреј, те што се сумњало у његову сексуалност (за коју се сматра да је била истополна или бисексуална), иако је он није истицао.

²⁶⁶ Посебно је значајан његов активизам на анимирању етаблираних имена из политичке, научне и друштвене елите тог периода како би се укинуо злогласни члан 175. Кривичног закона Њемачке којим је криминализована хомосексуалност. Политички проглас, којим се од скупштине тражи да укине овај члан, подржали су и Крафт-Ебинг, Ајнштајн, Зола, Хесе, Рилке, Томас Ман, Толстој... Међутим, њемачка скупштина је крајем претпрошлог вијека са великом већином одбила овај приједлог.

Ово није прва иницијатива о декриминализацији хомосексуалности у Њемачкој. Тридесет година прије већ помињани Улрих је на конгресу њемачких правника, који се одржавао поводом предстојеће реформе (уједначавања) кривичног законодавства, представио реферат којим је захтијевао декриминализацију хомосексуалности. Међутим, какву је реакцију дочекао упечатљиво је из сљедећег: одмах на почетку излагања, био је попраћен са звиждањем, ругањем, упадицама и захтјевима да престане са излагањем, а како је био непопустљив, на крају је буквално отјеран са подијума, а његов приједлог је одбијен „у интересу моралности“. Какав је то утисак оставило на њега, говори и чињеница да је веома брзо престао са властитим активизмом, чак се и

Сличан у научном и истраживачком раду, као и у активизму (схваћеном у данашњем смислу ријечи) био је и познати сексолог са краја XIX и почетка XX вијека Хавелок Елис. Поред тога што се питањем хомосексуалности бавио кроз свој стручни ангажман, питању истополне привлачности није прилазио са негативним вриједносним одређењем, а поготово не са стигмом (мада се његови ставови о хомосексуалности свакако данас не би сматрали благонаклоним у геј заједници).²⁶⁷ Потребно је поменути и да је објавио *Sexual Inversion*, дјело које се сматра првим медицинским приручником о хомосексуалности.²⁶⁸ Такође, његов научни опус је значајан и због тога што је допринио (научним) покушајима да појмовно и садржински раздвоји сексуалну оријентацију и родни идентитет, што се до тада, како смо навели, углавном или поистовјећивало или се сматрало у потпуности повезаним, прожимајућим и инклузивним појавама.²⁶⁹

У периоду између свјетских ратова, свакако значајно мјесто по питању (хомо)сексуалности припада психијатру Сигмунду Фројду. Овај иновативни, неконвенционални па и контроверзни психијатар је истраживао хомосексуалну оријентацију и кроз терапијске случајеве, и кроз науку. На основу својих случајева и резултата до којих је долазио истраживањем, био је становишта да је питање хомосексуалности знатно комплексније од једностраног каузалистичког приступа, а поготово је битно истаћи да ју је сматрао много мање патолошким од дотадашњег става у психијатрији.²⁷⁰ Фројд је људска бића

иселио из Немачке, а потом и повукао из јавности. Francis Marc Mondimore, *Op. cit.*, стр. 39. Како је претходно поменуто, овај члан закона је укинут тек у седмој деценији прошлог вијека.

²⁶⁷ Хомосексуалност описује као сексуалну инверзију и истиче да је треба посматрати као нешто налик биолошкој варијацији, а да изузев несавршене сексуалне диференцијације, она често нема никакве видљиве везе са било каквим морбидним стањем у самој личности. Јелена С. Видић, *Op. cit.*, стр. 11.

²⁶⁸ Иначе, сексуалном инверзијом се у медицини дуго називала истополна привлачност, те је и из саме одреднице видљиво да се и са медицинске стране хомосексуалности приступало са негативним предоређењем.

²⁶⁹ У другом тому своје седмотомне студије „Истраживање психологије секса” пише и о *сексуално-естетској инверзији*, којом означава особе које се идентификују с особама другог пола, не само по питању облачења, већ и понашања, емоција и укуса. Хавелок критикује појам трансвеститизма који је користио Хиршфилд јер је облачење одјеће другог пола само једна од испољених карактеристика феномена на који се односи. На крају се одлучује да уведе нов појам - еонизам - по узору на витеза *d'Eona de Bomona*, историјску личност из XVIII вијека која се бавила дипломатијом и шпијунажом и служила као војник, а која је 33 године живила као жена. Истиче да је еонизам честа аномалија, по својој заступљености одмах иза хомосексуалности, да су ове особе често изнад просјечних менталних способности, да њихово свакодневно понашање одговара типичној родној улози, а да са великом природношћу попримају женске карактеристике. Приликом разматрања етиологије еонизма наводи да је могуће да је у питању развојни застој или хормонски дисбаланс, али и да може да настане као последица претјерано блиског и нездравог односа с мајком. *Op. cit.*, стр. 12.

²⁷⁰ Његов став о хомосексуалности се можда најбоље може видјети из једног писма које је упутио мајци која му се, као психијатру, пожалила на „болест” сина за којег је сматрала да је хомосексуалне оријентације. С обзиром на то да је из писма видљиво и његово схватање истополне оријентације, али и потребе „лијечења” хомосексуалности, те моралне осуде и инкриминисаности, као и многобројних других сегмената ове појаве, цитираћемо писмо:

Драга госпођо,

Из Вашег писма сам закључио да Вам је син хомосексуалац. Занима ме зашто сте намјерно избјегли овај израз док сте га описивали. Хомосексуалност засигурно није предност, али није ни нешто чега се треба стидјети, никакав гријех, никаква деградација. Не може се

називао „полиморфно перверзним“. Тиме је хтио да каже да људска бића карактерише читав низ сексуалних склоности којих се они не одричу чак ни онда када се у датом друштву оне сматрају неморалним или противзаконитим.²⁷¹ Његов став у погледу хомосексуалности се може изразити слjedeћим: „Хомосексуалност није предност. Она није ни болест. Не треба да буде прогањана као злочин, нити посматрана као срамота. Ниједан хомосексуалац не треба да буде третиран психоанализом, све док он није, случајно, неуротичан.“²⁷² Битно је истаћи, а ради се о тридесетим годинама прошлог вијека, да је сматрао да хомосексуалност треба декриминализовати, односно да „хомосексуалац не треба да буде у судници. Хомосексуалци нису болесни, нити треба да буду пред судом“. Наведено није заступао само у својим уџбеницима и у јавности, већ је имао и конкретна дјеловања,²⁷³ па се тако у једној комисији за ревизију аустријског кривичног закона залагао за декриминализацију хомосексуалности.²⁷⁴ Фројдова мисао и теорија су на неки начин биле зачетак савременог става о хомосексуалности као непатолошкој категорији.²⁷⁵

Међутим, треба рећи да многобројни психоаналитичари, па чак и Фројдови ученици, а поготово други психолози и психијатри нису прихватили ове Фројдове налазе (интересантно је да га није подржавао ни Хавелок Елис), а највеће замјерке су биле методолошке природе на психоаналитику, на којима је Фројд базирао свој став о хомосексуалној оријентацији. Последњих неколико деценија, Фројдови ставови о сексуалности генерално, па тако и о хомосексуалности су подвргнути феминистичкој критици.

класификовати као болест. Ми је сматрамо варијацијом сексуалне функције. Многи угледни појединци у античким и модерним временима били су и јесу хомосексуалци, а међу њима је и неколико највећих људи у историји (Платон, Микеланђело, Леонардо да Винчи, итд.). Изузетно је неправедно криминализовати хомосексуалце – а и окуптно. Ако ми не вјерујете, прочитајте књиге Хавелок Елиса.

Када од мене тражите помоћ, претпостављам да мислите на то да ли могу да елиминисем његову хомосексуалност и учиним га хетеросексуалним. Одговор је, опште гледано, да не можемо тако нешто да обећамо. Иако у неким случајевима могу да се успјешно подстакну неразвијене хетеросексуалне бактерије, које постоје у сваком хомосексуалцу, у већини случајева то више није могуће. Битно је питање старости и других својстава индивидуе. Резултати третмана се не могу предвидјети.

Оно што психоанализа може да уради за вашег сина је нешто сасвим друго. Ако је несрећан, неуротичан, инхибиран у социјалном животу, раздиру га конфликти, анализа може да му пружи мир, склад и поновно функционисање, независно од тога да ли ће остати хомосексуалац или не. Уколико одлучите да га ипак подвргнете психоанализи – мада очекујем да нећете – морао би да дође код мене у Беч. Ја немам намјеру да одлазим одавде. Међутим, немојте заборавити да ми пошаљете свој одговор у сваком случају.
Искрено Ваш и све најбоље,
Фројд

²⁷¹ Ентони Гиденс, *Оп. цит.*, стр. 136. Интересантно је у том контексту његово стајалиште (које се додуше приписује и Хиршфилду) да је „број замисливих или стварних варијанти сексуалних односа између особа готово неограничен“.

²⁷² www.gay-serbia.com/teorija/2006/06-01-30-frojdz/index.jsp.

²⁷³ Фројд је чак сматрао да је битније утврдити разлоге због чега је лица бисексуалне, а поготово хомосексуалне оријентације много мање у популацији.

²⁷⁴ *Оп. цит.*

²⁷⁵ Драгана Душин, Јасмина Баришић, *Оп. цит.*, стр. 106.

У овом контексту треба се осврнути и на ставове познатог криминалисте Роланда Грасбергера о истополним сексуалним односима и о повезаности са криминалитетом. Био је „противник хомосексуалности у цјелини“ и жестоко се залагао за процесуирање свих истополних сексуалних односа. Својом идеолошком интерпретацијом статистике о сексуалним злочинима подупирао је стереотип о хомосексуалним злостављачима дјецe и пропaгирао је кажњавање кривичним законом – параграфом о „блуду са малољетницима“.²⁷⁶ Значајно је допринио чињеници да је потпуна забрана хомосексуалних односа у аустријском казненом закону укинута тек 1971. године, када је утврдио да не постоји статистички значајна корелација између злостављања дјецe и истополних сексуалних односа. Његов утицај у криминалистици током седамдесетих и осамдесетих година прошлог вијека, те овакво његово схватање (док их сам није оповргао) свакако су утицали и на перцепцију полиције о хомосексуалности као девијантности, па и злочину.²⁷⁷

Након Другог свјетског рата, под утицајем многобројних социолошких, психијатријских и психолошких истраживања, превасходно у САД²⁷⁸ што убрзо има импликације и на читав (западни) свијет, долази до револуције у дотадашњој перцепцији (хомо)сексуалне оријентације.²⁷⁹ По први пут је наведено да је хомосексуална оријентација само једна од варијација сексуалне оријентације, додуше мањинска, али природна и нормална. Услјед наведеног, почетком седамдесетих година прошлог вијека, Америчко психијатријско друштво је хомосексуалност избрисало са листе психичких поремећаја у ДСМ-у, што је убрзо прихватило и Америчко психолошко удружење, након чега су и остале националне психијатријске и психолошке асоцијације прихватале ову одлуку репрезентативних америчких струковних удружења. Најзад, 17. маја 1990. године Свјетска здравствена организација је коначно хомосексуалност избрисала са листе болести и од тада га посматра као један од облика сексуалности.²⁸⁰

²⁷⁶ Грасбергер је своје истраживање о „истополној блудности“ заснивао на анализи кривичне евиденције свих лица која су осуђена током 1936. године од стране аустријских судова због овог кривичног дјела у 496 истополних веза. Посматрањем личности актера ових веза, сагледавао је њихов физички, ментални и друштвени развој. Сматра да хомосексуалност настаје због потребе да се у младости траже хетеросексуална искуства, па се врло често дешава да се током властитих сексуалних искустава не налази жељено задовољство, што, између осталог, отвара пут до сексуалне перверзије, а једном од њих је посматрао и хомосексуалност, односно „истополну блудност“.

²⁷⁷ Марија Маркановић, *О професору Роланду Грасбергеру*, Конференција „Криминалисти о великим криминалистима“, Интернационална асоцијација криминалиста, Бања Лука, 2019. године.

²⁷⁸ У то вријеме је већина америчких савезних држава имала законе, Параграф 286, који су кажњавали чинове аналног и оралног секса, те се кажњавали углавном мушкарце који су их упражњавали. Казна за кршење овог закона била је хоспитализација и присилно лијечење од хомосексуалности у психијатријским установама. Маида Загорац, *Оп. цит.*, стр. 56.

²⁷⁹ Опширније у: Група аутора, *Читанка од А до...*, стр. 46-55; Антонић, С., *Оп. цит.*

²⁸⁰ Од 2004. године се овај датум обиљежава као Међународни дан борбе против хомофобије или Ајдахо (*IDAHO - International Day Against Homophobia*), а сада као Међународни дан борбе против хомофобије, бифобије, интерфобије и трансфобије (*IDAHOBIT*). На овај дан се представљају активности на поштовању ЛГБТ особа координисаних из одбора *IDAHO* из Париза. Не треба га поистовјетављати са поворкама поноса, јер се на поворкама истиче понос властитом сексуалношћу, док се на овај дан (који је увијек истог датума за разлику од поворки поноса) указује на штетност

Наведено је свакако резултат научних истраживања која је започео научник Алфред Кинси, који се сматра оцем модерне сексологије у САД. Наиме, научни опус овог свестраног контроверзног научника се сматра најзаслужнијим у послјератном периоду што је довело до дестигматизације хомосексуализма као психопатолошког стања. Наиме, у свом раду, између осталог, Кинси се бавио питањем сексуалности код људи те је на основу емпиријских истраживања анкетирањем, али и на основу личних утисака практичних случајева које је проучавао као терапеут, прво поставио већ помињану скалу сексуалности која је изазвала одјек у јавности усљед, између осталог, полазне основе да је већи дио популације имало хомосексуална искуства, понашања или стремљења, и то релативно дужи период живота. Његов рад, сублимиран у двије књиге које су данас познате под називом Кинсијеви извјештаји²⁸¹, трасираће пут сексуалној револуцији шездесетих и седамдесетих година прошлог вијека што ће довести до либерализације и детабуизације сексуалности и декриминализације хомосексуалности.

Овом слиједу догађаја треба додати и издавање књиге „Транссексуални феномен“ 1966. године аутора Харија Бенцамина²⁸² чиме се и термин

хомофобије (бифобије, интерсексизма и трансфобије), али и на присуство у друштву. Главна сврха је подизање свијести о насиљу, дискриминацији и репресији према ЛГБТ особама широм свијета, што омогућава прилику за предузимање конкретних акција и укључивање у дијалог са медијима, доносиоцима политика, јавним мњењем и самим цивилним друштвом.

²⁸¹ За Алфреда Кинсија, његов научни опус, резултате рада, па и за саму методологију истраживања и током његовог живота, а и данас вежу се многобројне контроверзе, које иду чак дотле да озбиљно деградирају резултате његовог рада и прогласе га шарлатаном. Напади на Кинсијеви извјештаји могу да представљају сажетак свих напада на њега. Овим извјештајима се наводи да узорак који је користио за своја истраживања и на којима је касније утемељио радикалне закључке о сексуалности није био репрезентативан, ни структурисан, већ да их је бирао на основу властитих (сексуалних) склоности, прејудицирањем потенцијалних резултата који иду у прилог тезе, као и на основу расположивог броја и групација учесника... Из наведеног је произашла једна од највећих замјерки Кинсијевог рада, а то је да је затворску популацију и проститутке користио као репрезентативан узорак на основу којих је добијене резултате о сексуалности представио као резултате пунољетних грађана САД (што је довело до тога да је око 11,6% бијелих мушкараца у САД навело да је у периоду 20-35 година дало оцјену 3 на љествици сексуалности, што каснијим истраживањима није потврђено). Замјера му се да је до одређених резултата дошао и личним учешћем у сексуалним експериментима, чиме се губи објективност у научном истраживању. Властите сексуалне односе, као и односе других учесника који су му служили у научном раду је снимао, а прикупљао је и порнографски материјал из цијелог свијета заснивајући на њему властито истраживање. Најозбиљније етичке оптужбе са којима се сусретао односе се на то да је прикупљао материјал у вези са оргазмом дјеце у предадолесцентском периоду, истражујући овај проблем на основу изјава одраслих мушкараца који су били сексуално злостављани у адолесценцији или прије. Такође, користио је и податке неколико анонимних педофила који су изнијели властита искуства о сексу са дјецом које он није пријавио (накнадно су утврђени да су сви ови упитници засновани само на једном случају педофила, чији је идентитет знао, али га није пријавио, због жеље за што искренијим одговорима).

У књизи „Кинси – злочини и посљедице“, ауторка Цудит Рисман наводи какве је посљедице по човјечанство (разорне, по њој), имао овај извјештај.

²⁸² У другој половини прошлог вијека, Хари Бенцамин се сматрао водећим ауторитетом на пољу трансродне медицине. У својој клиници је спроводио и унапређивао лијечење трансполних лица хируршким третманом и хормонима другог пола, а Међународно стручно удружење које се бави медицинским третманом трансродних особа, формирано 1979. године, у његову част је изабрало име Међународно удружење за родну дисфорију Хари Бенцамин.

транссексуалност уводи у ширу употребу и у којој се подвлачи јасна разлика између истополне сексуалне оријентације и трансродности, те се даје скала „полне оријентације“.²⁸³ Транссексуализам се одређује као полни и родни проблем, док се трансвеститизам описује преваходно као друштвени проблем који има посљедице у сфери пола и рода.²⁸⁴

Резултати научних истраживања су пратили и кривичноправну реакцију посматрану кроз декриминализацију хомосексуалног понашања.²⁸⁵ Још 1964. године на међународном савјетовању из кривичног права, истакнут је став да би истополне сексуалне односе требало декриминализовати. Стога, под утицајем научних резултата о хомосексуалној оријентацији као једној од варијација сексуалности, већ тада одређене државе декриминализују хомосексуалну оријентацију (у првом реду Велика Британија²⁸⁶, као и одређене федералне државе САД), да би се тај тренд наставио током седамдесетих и осамдесетих година прошлог вијека, тако да почетком миленија није било земље у Европи која је имала важећу криминализацију хомосексуалног понашања. Наравно, неопходно је нагласити да је тренду декриминализације хомосексуалног понашања у Европи значајно допринијела и Конвенција о људским правима и

²⁸³ По узору на Кинсијеву скалу сексуалног понашања, прави седмостепену скалу „полне оријентације“ (*sexual orientation scale*) за класификовање мушкараца на трансполне особе, трансвестите и „нормалне“ мушкарце. Ова скала обухвата шест различитих типова синдрома трансвеститизма и транссексуализма. Нулту тачку на скали представља особа „нормалне полне и родне оријентације“ којој је идеја преоблачења или промјене пола или потпуно страна, или веома непријатна, независно од сексуалне оријентације особе. Наредне три категорије чине прву групу скале: псеудо трансвеститизам (тип 1), фетишистички трансвеститизам (тип 2) и прави трансвеститизам (тип 3). У другој групи налази се четврти тип, нехируршки транссексуалац, док се у групи 3 налазе транссексуалац умјереног интензитета (тип 5) и транссексуалац високог интензитета (тип 6). Јелена С. Видић, *Он. цит.*, стр. 13.

²⁸⁴ *Он. цит.*, стр. 14.

²⁸⁵ Међутим, треба рећи да декриминализација хомосексуалног понашања није била само резултат научних истраживања из новијег времена. Наиме, прва земља која је у Европи декриминализовала хомосексуално понашање је Француска која је то урадила још 1791. године, под утицајем прогресивних просвјетитељских идеја из француске револуције (иако је и након тога, хомосексуалност држана у строго приватној сфери). Исто тако, потребно је навести да Пољска, још од успоставе државе при крају првог миленијума, никад није криминализовала геј односе, све док није изгубила независност крајем XVIII вијека, те прихватањем закона окупационих сила, четрдесетих година је и на територији данашње Пољске криминализована хомосексуалност. Стицањем независности након Првог свјетског рата била је прва европска држава која је легализовала хомосексуалне односе (с обзиром на то да је у међувремену Француска задржала вишијевску одредбу о криминализацији хомосексуалности све до 1982. године). Њен примјер су слиједили и Данска, Исланд, Швајцарска и Шведска, а потом послје Другог свјетског рата је прва тадашња Чехословачка декриминализовала хомосексуалне односе.

²⁸⁶ Илустративан је примјер Велике Британије, поготово уколико се зна да је након Првог свјетског рата прогон хомосексуалних лица био изразит, поготово у Лондону који је сматран, поред Берлина, свјетском геј метрополем. Десетак година послје Другог свјетског рата, британска влада је основала вишечлану комисију састављену од доктора, правника и свештених лица са циљем да анализирају и дају приједлог (де)криминализације хомосексуалних односа. На челу комисије је био *John Wolfenden*, ректор Универзитета, због чега се овај извјештај назива Волфенденов извјештај. Одмах чим је обављен, изазвао је велику пажњу јавности. У извјештају се предлаже декриминализација истополних сексуалних односа у јавности, што се сматра првим документом таквог научног ранга гдје се хомосексуалност посматра другим, нестигматизујућим и непатологизујућим очима.

слободама, а поготово судска пракса Суда за људска права у Стразбуру.²⁸⁷ Практика суда је значајно утицала и на третирање проблема транссексуалних лица.²⁸⁸

Међутим, битно је навести да постоје и другачији трендови. Наиме, постоје државе које су претходних деценија рекриминализовале хомосексуално понашање – декриминализовано хомосексуално понашање су задњих година поново криминализовале (Белизе, Уганда). Такође, постоје државе које су декриминализовале хомосексуално понашање формално, али фактички предузимају одређене репресивне радње према јавно испољеном хомосексуалном понашању или оријентацији (Египат), а постоје и земље у којима хомосексуална оријентација није кажњива, али је недржавно насиље према овим припадницима изузетно учестало и некажњиво од стране релевантних државних органа. Такође, у неким државама је, иако декриминализовано хомосексуално понашање, забрањена „хомосексуална пропаганда“! Треба рећи да у свијету постоји још низ земаља (трећина од укупног броја чланица УН) које хомосексуално понашање посматрају као кривично дјело.²⁸⁹

На крају овог прегледа, битно је осврнути се и на тзв. Цогцакартска правила.²⁹⁰ Она представљају скуп правних принципа и смјерница међународноправног карактера у вези са сексуалном оријентацијом и родним идентитетом. У њих су инкорпорирани међународно прихваћени стандарди које државе морају да преузму и да интегришу у домаће законодавство, политике и праксе поступања.²⁹¹

1.5.1. Дијагностички и статистички приручник менталних поремећаја – ДСМ

Када је у питању (де)патологизација хомосексуалности, односно хомосексуализма (али и других облика сексуалности, па и стања условљених родним идентитетом, те питања која се дотичу полних карактеристика и стања),

²⁸⁷ Опширније у: Дарко Димовски, *Хомосексуалност у пракси Европског суда за људска права*, Безбедност, Министарство унутрашњих послова Србије, Београд, број 2, 2020. године, стр. 82-99.

²⁸⁸ Опширније у: Зорица Мршчевић, *Пресуде Европског суда...*, *Оп. цит.*, стр. 332-351.

²⁸⁹ У 123 државе чланице УН-а није инкриминисан сексуални однос лица истог пола.

²⁹⁰ Цогцакартска начела су развијена и усвојена 2006. године у Цогцакарти у Индонезији од стране групе експерата за људска права који су потицали из различитих држава, регија, са различитим вјерским, друштвеним и цивилизацијским амбијентом. Иако је дио ових начела био и претходно међународно стандардизован, кроз ова правила они су систематизовани и прецизирани, те им је фокус на заштити људских права која се односи на сексуалну оријентацију и родни идентитет.

²⁹¹ Нека од ових правила су:

- Свако има право да свуда буде правно признат као правни субјекат.
- Особе различите сексуалне оријентације и родних идентитета ће имати правну способност у свим животним аспектима.
- Самодефинисана сексуална оријентација и родни идентитет је интегрални дио личности и један је од најосновнијих суштинских аспеката самоодређења, достојанства и слободе.
- Нико не смије да буде присиљен на подвргавање медицинским поступцима, укључујући операцију гениталне реконструкције (прилагођавање пола), стерилизације или хормоналне терапије, као захтјев за правно признање родног идентитета.
- Нико неће бити подвргнут притиску да поништи, сузбије или одбије властиту сексуалну оријентацију и родни идентитет.

битно ју је детаљније елаборирати јер се обично у јавности узима као референтна, а спорно је да ли је то и прије била (а, већ неколико деценија чак ни формално није). Посебно је битно објаснити ДСМ, с обзиром на то да је од „њега све почело“, те је упитно да ли је хомосексуалним лицима (али не само њима) нанио више штете (када је хомосексуализам управо први пут у њему класификован као поремећај) или користи (када је коначно избрисан са листе поремећаја, а то се опет први пут десило у ДСМ-у, што је трасирало депатологизацију и у другим референтним материјалима).

Дијагностички и статистички приручник менталних поремећаја (ДСМ) одређује, класификује и описује менталне поремећаје у клиничкој пракси, а служи као помагало, али и релевантан приручник медицинским стручњацима ради констатовања менталних поремећаја.²⁹² Кроз приказ етиологије, клиничке слике и третмана поремећаја, одваја нормално од патолошких стања, укључујући и поље сексуалности, чиме представља примјер „моралне хијерархије сексуалних активности“, али и има своју политичку тежину јер врши контролу сексуалности. Као такав, свакако да етаблира, али и депатологизује поједина стања која су повезана са сексуалношћу, што свакако изазива реакције и у ЛГБТ заједници јер има директне посљедице.

Има огroman утицај у психијатријским и медицинским круговима, мада су присутна и бројна спорења.²⁹³

Хомосексуалност (као хомосексуализам) је први пут била дијагностификована као ментални и психопатолошки поремећај педесетих година прошлог вијека управо у ДСМ-у. Прво издање из 1952. године је обухватало категорију названу сексуална девијација као подтип социопатског поремећаја личности. Хомосексуалност је поменута као један од примјера сексуалних поремећаја. У другом издању (ДСМ II) објављеном 1968. године хомосексуалност се водила под одјељком поремећаја личности и посебно као једна од сексуалних девијација, а оба типа су имала засебне шифре. Шифра „болести“ хомосексуалности је била 302.0. У оквиру радних тијела Асоцијације, 1973. године хомосексуализам је депатологизиран,²⁹⁴ те је у издању из 1974.

²⁹² Издаје се од стране Америчке психијатријске асоцијације. Сваких неколико година ревидира се листа менталних поремећаја, након чега се издаје ново издање Приручника. Актуелно издање је из 2013. године.

²⁹³ У првом реду, сматра се да се описи болести у ДСМ-у превише шаблонизирани и унифицирани представљају, односно не уважава се индивидуалност и специфичности у приступу сваком пацијенту. Такође, даје се акценат на субјективном детектовању симптома од стране медицинског радника, а доста се узима у обзир и исказ пацијента (што може бити и субјективно, а такође његов исказ може бити и лажан). Даје се велики значај медикаментозној терапији. ДСМ се такође од стране одређених кругова критикује да класификује и нормално људско понашање, односно да све више иде ка томе да „не постоји нормално понашање“, понашање које није обухваћено Приручником. Због наведеног, бројни су психијатри који се противе коришћењу овог приручника приликом дијагностификовања стања пацијената, поготово ван САД-а, мада је и у САД примијетан отпор међу појединим психијатрима.

²⁹⁴ Међутим, треба рећи да постоје многобројне контроверзе у вези са овим одлукама, околностима под којима су донесене, као и одређеној генези које су условиле ову одлуку, усљед чега се депатологизација хомосексуализма у хомофобичним круговима иронично назива и „највећим колективним изљечењем у историји“. Наиме, на гласању у релевантном тијелу Америчке психијатријске асоцијације (иако дјелује парадоксално, тадашње статутарне одредбе ове научне асоцијације су прописивале да се за депатологизацију неког стања гласа на скупштини

године изостављена ова класификација и од тада се у психијатријским и медицинским круговима САД-а не сматра менталним нити било каквим другим поремећајем. Овим није до краја депатологизирана хомосексуалност у Приручнику. Наиме, нова дијагноза, егодистонична хомосексуалност, нашла се у издању из 1980. године,²⁹⁵ али је ипак 1986. дијагноза потпуно уклоњена са листе ДСМ. Једини остатак егодистоничне хомосексуалности у ревидираној листи ДСМ III појавио се под поглављем „Сексуални поремећаји који нису другачије спецификовани“, које је укључивало упорно наглашавање хомосексуалности.²⁹⁶

У претпоследњем издању ДСМ-а је као поремећај категорисана самоидентификована асексуалност (која је од 1980. године категорисана као поремећај инхибиране сексуалне жеље), након чега је прекатегорисана у хипоактивни поремећај сексуалне жеље.

Транссексуализам је такође био класификован као поремећај у издању из 1980. године,²⁹⁷ међутим, одмах у сљедећем издању је био промијењен назив

Асоцијације!), само један глас више је био за то да се изгласа одлука по којој однос са истим полом није ментални поремећај, већ стање – једнако неутрално као љворукост. По кулоарима се шпекулисало да је гласању претходило лобирање геј естаблишмента, а такође је претходних година велики утицај на јавно мњење, па и на научну заједницу, а поготово на власт имала сексуална револуција. Такође, опоненти ове одлуке су тврдили да су годинама након тога били изложени стручним омаловажавањима, ускраћивањем научне и финансијске подршке, онемогућавањем напредовања и научног рада... Чак и психијатар Роберт Спицер, који ће касније постати један од водећих психијатара у свијету, тада је гласао за ту одлуку (под притиском, како се тврдило) да би почетком миленијума у неколико чланака закључио да се хомосексуалност може излјечити, што је опет демантовао 2015. године (критичари наводе да му је након тврдње да се хомосексуалност може излјечити чак и породици пријећено). www.katolik.hr/nekatolicke-skupinennu/dzenderizam/433-homoseksualnost-sa-znanstvenog-gledita/.

²⁹⁵ Егодистонична хомосексуалност је била индикована: упорним недостатком хетеросексуалног узбуђења које су пацијенти доживљавали као ометање намјере или одржавања жељених хетеросексуалних веза и упорна забринутост због сталног понављања нежељеног хомосексуалног узбуђења. Нова дијагностичка категорија, међутим, била је професионално критикована по различитим основама. На њу је било гледано као на политички компромис који би умирио оне психијатре – углавном психоаналитичаре – који су још увијек сматрали хомосексуалност патологијом. Други су доводили у питање оправданост постојања посебне дијагнозе која описује садржај нечије дисфорије. Тврдили су да психолошки проблеми повезани са егодистоничном хомосексуалношћу могу бити лијечени и по другим општим дијагностичким категоријама и да постојање дијагнозе перпетуира антигеј стигму. Дакле, према Америчкој психијатријској асоцијацији, широко раширена предрасуда против хомосексуалности у САД-у значила је да „скоро сви људи који су хомосексуалци прво прођу фазу у којој је њихова хомосексуалност егодистонична“.

²⁹⁶ Група аутора, *Читанка од А...*, стр. 52

²⁹⁷ Интересантно је да је у патологизацији транссексуалности велику улогу имао водећи сексолог тог доба Алфред Кинси који је иначе био познат по својим либералним (сексуалним) схватањима (и понашању). Наиме, 1949. године Карл Бауман, предсједник Америчке психијатријске асоцијације, затим Алфред Кинси као водећи амерички сексолог и Едмун Браун, тадашњи државни тужилац, а потоњи гувернер Калифорније, консултују Харија Бенцамина, убрзо водећег ауторитета у пољу трансродне медицине, у вези са интервенцијама хируршког прилагођавања пола, о чему је Браун требало да изнесе правно мишљење. Питање се тичало етичности ових интервенција, односно да ли оне представљају намјерно уништавање здравог ткива или се могу сматрати медицински индикованим. Кинси и Бауман износе став да гениталне интервенције представљају (недозвољено) намјерно уништавање здравог ткива, док Бенцамин сматра да су оне, кад су у питању трансполне особе, оправдане и неопходне. Браун усваја Кинсијево и Бауманово

у поремећај родног идентитета (*gender identity disorder*)²⁹⁸ због претјераног наглашавања сексуалног поремећаја у термину транссексуализам. Посљедња ревизија издања је термин поремећај родног идентитета промијенила у термин родна дисфорија. Оба термина означавају стање у којем се појединац интензивно непријатно осјећа у свом биолошком полу и снажно се идентификује и жели да буде супротног пола.²⁹⁹ Ради се о битној измјени, јер први термин означава болест (ментални поремећај), док други термин означава родни несклад, неподударње између биолошког пола и родног идентитета.³⁰⁰

ДСМ је имао велики утицај и на Међународну статистичку класификацију болести и сродних здравствених проблема (МКБ).³⁰¹

Сексуалне девијације као дијагностичка категорија појављују се у првом издању ове класификације које укључује менталне поремећаје, и остају у наредном, где су категорисане у оквиру поремећаја карактера, понашања и интелигенције. Потом се у трећем издању сексуалне девијације одвајају од поремећаја личности и уводе се двије различите дијагнозе: хомосексуализам и трансвеститизам, без пратећих дефиниција. Десет година касније, 1975. године долази до значајног диференцирања категорија „Сексуалне девијације и поремећаји“, у оквиру које се трансвеститизам замјењује дијагнозом

мишљење, што је значило да би сваки хирург који би предузео такву врсту интервенције могао да буде кривично гоњен. Јелена С. Видић, *Оп. цит.*, стр. 13.

²⁹⁸ У службеном попису психолошких поремећаја већине земаља инкорпориран је „поремећај родног идентитета“ који се често дијагностификује особама које не поштују и/или се не уклапају у друштвено одређене норме родног изражавања, што подразумијева већину трансродних особа. Ова дијагноза у стручну литературу уведена је 1994. године умјесто ријечи транссексуализам и користи се да би се дијагностификовао јак и трајни родни поремећај особе која се родно идентификује супротно свом биолошком полу и трпи трајну nelaгоду и осјећај неприпадања родној улози везаној за њен биолошки пол. Иако се термин поремећај сматра увредљивим, ова дијагноза користи се да би се особама које то желе омогућило кориштење здравствених услуга при процесу прилагођавања или промјене пола. Владана Васић, *Трансродност*, Читанка ЛГБТ људских права, Сарајевски отворени центар, Сарајево, 2012. године, стр. 82.

²⁹⁹ Марта Р. Бижић, *Оп. цит.*, стр. 5.

³⁰⁰ Нова класификација доноси раскид са досадашњим јасно патологизујућим виђењем феномена трансродности, али и са дихотомним схватањем рода. Наиме, поред намјере да смање стигматизацију која произлази из именовања родне различитости поремећајем, промјена имена из поремећаја родног идентитета у родну дисфорију наглашава постојање родне инконгруентности, али не и нужно постојање унакрсне (бинарне) родне идентификације. Ни сам феномен се више не посматра као дихотоман, већ мултикатегоријалан, а искорак од бинарног схватања рода примјетан је и у дефинисању критеријума, гдје не само да се пол досљедно мијења у род, већ и израз „другог пола“ бива замијењен фразом „неког алтернативног/другог рода“. Интересантно је да МКБ 11, иако је усвојена шест година касније, није предвидјела овакву концептуализацију доживљаја рода. Напосљетку, Америчко психијатријско удружење по први пут јасно саопштава да „родно неконформирање само по себи није ментални поремећај“.

³⁰¹ Међународна класификација болести је преглед болести коју води Свјетска здравствена организација. Даје преглед свих болести, односно клиничку слику и симптоме, те разна стања. Битно је навести да се МКБ и ДСМ ипак много разликују, иако је примјетно да се настоје све више ускладити (бар термилошки). Док ДСМ наводи само менталне поремећаје, докле МКБ наводи симптоме свих болести и сличних здравствених проблема. ДСМ је конкретнији и даје више симптома и стања одређене болести. Такође, више се фокусира на медикаментозно третирање болести. ДСМ се више користи у САД, а МКБ у Европи и другим државама. Као и ДСМ, и МКБ се редовно ажурира и једанаесто издање ове класификације треба да ступи на снагу сљедеће године.

трансвеститског фетишизма и описује као „сексуална девијација у којој се сексуално задовољство постиже облачењем одјеће супротног пола“, при чему „не постоје конзистентни покушаји да особа преузме идентитет или понашање супротног пола”.³⁰²

Године 1990. и у МКБ-у је депатологизиран хомосексуализам. Такође, ни трансродност, осјећај припадности супротном полу како је био описан, више се не сматра менталним поремећајем, односно депатологизиран је.

Описана је једино родна инконгруенција којом се описује стање изражене и упорне неусаглашености између нечијег биолошког пола и родног изражавања. Наиме, до тада патологизирани поремећај родног идентитета је добио непатолошку рекласификацију како би трансродним лицима који желе да живе у тијелу које одговара њиховом роду омогућио право на медицински третман.³⁰³ Родна инконгруенција (родна неусаглашеност) је описана у поглављу које се односи на репродуктивно здравље, а не у поглављу о менталним поремећајима.³⁰⁴

Такође, националне медицинске коморе и психијатријске асоцијације могу, поред ДСМ-а и ИЦД-а, да користе и друге номенклатуре као помагало у свакодневном дијагностичком и терапијском раду. Те номенклатуре могу бити и формално усвојене од стране референтних националних институција, те је и разумљиво да не морају у потпуности да одговарају описима из ДСМ-а и ИЦД-а.³⁰⁵

1.6. Феноменологија насиља према ЛГБТ заједници

Говорити о насиљу над ЛГБТ особама као својеврсном криминолошком феномену, поготово са аспекта квантификације, а дјелимично и квалификације и класификације, доста је спорно, превасходно из разлога што он, као такав, код нас није препознат ни у криминолошкој литератури, а поготово не у званичним статистичким параметрима.³⁰⁶ То се посебно односи на статистичке извјештаје

³⁰² Јелена С. Видић, *Оп. цит.*, стр. 18.

³⁰³ Ово је и у складу са извјештајем Високог комесара УН-а за људска права гдје се наводи да је патологизација транс и родно различитих људи – означавајући их као болесне на основу њиховог родног идентитета и изражавања – историјски била и наставља да буде један од главних узрока кршења људских права над њима. Зорица Мршчевић, *Депатологизација транс идентитета...*, *Оп. цит.*, стр. 65-66.

³⁰⁴ Иначе, од немалог броја медицинских радника млади транс и родно различитог идентитета колективно су стигматизирани као „жртве сопствених заблуда“ о потреби таквог родног изражавања, а поготово прилагођавања пола. Чак је и постојао термин нагли почетак родне дисфорије (*rapid onset gender dysphoria*), мада га дио медицинских радника и није признавао, сматрајући га ненаучним и доказно неутемељеним. *Оп. цит.*

³⁰⁵ У Француској се од прије више деценија трансродност и транссексуалност не класификује као ментални поремећај на основу одлука релевантних субјеката, значи, много прије одлуке Свјетске здравствене организације објављене у МКБ-у. Такође, Аустралија (као и неколико других држава) је увела пасоше у којима постоји посебна ознака за лица која се не идентификују ни као мушкарци, ни као жене, а битно је да то знају полицијски службеници.

Иначе, мало је познато да је национална психијатријска комора Аустралије и Новог Зеланда у својим интерним номенклатурама прва депатологизирала хомосексуалност, чак и прије (али додуше исте године) Америчке психијатријске асоцијације.

³⁰⁶ Ни у свијету овом проблему се не прилази студиозније, али су ипак примјетни покушаји одређеног систематичнијег статистичког приступа. Нпр., за одређену стопу насиља према ЛГБТ особама у западној Европи и у САД (превасходно за државе енглеског говорног подручја) у

полиције, а дјелимично и тужилаштва о стању криминалитета, који посебно не диференцирају ове акте насиља од других облика криминалитета.³⁰⁷ Усљед наведеног, лако се суочити са оптужбама за паушалност и неаргументованост изнесених тврдњи. Овај проблем, поред постојања тамне бројке криминалитета (извршених, али непријављених, односно званично неевидентираних кривичних дјела), као и статистички неадекватно представљање кривичних дјела почињених из мржње према ЛГБТ лицима (односно, подвођење под постојеће параметре евидентирања, чиме дјело „губи“ своју криминолошку, а не само друштвену девијантност), аутори који се баве овим феноменом су ријешили истраживањем јавног мњења или репрезентативних структура у оквиру друштва, чиме су дошли до резултата који драстично одударају од званичних, статистичких података о насиљу према ЛГБТ заједници.³⁰⁸

Набројати и систематизовати све облике насиља којима су изложене ЛГБТ особе је релативно тешко и повезано је са многобројним факторима, али га је битно одредити и диференцирати у односу на друге сличне негативне појаве у друштву којима су изложене ЛГБТ особе, али и други припадници друштва, без обзира на властиту сексуалну или полну карактеристику.

Насиље над ЛГБ заједницом је скупни појам којим се описују и обухватају различити облици хомофобног понашања који имају за циљ или посљедицу понизити и повриједити интегритет, здравље и сигурност особе или особа само зато што су идентификоване као лезбејке, гејеви или бисексуалне особе.³⁰⁹ Под насиљем према ЛГБТ особама, уопштено говорећи, могли бисмо

периоду 1992 – 2009. године, видјети: Sabra Katz-Wise, Janet Shibley Hyde, *Victimization experiences of lesbian, gay and bisexual individuals: a meta-analysis*, Journal of Sex Research, број 2-3/2012.

³⁰⁷ Статистичко праћење криминалитета по природи испољавања и врсти кривичних дјела је традиционални концепт идентификовања и анализе кретања (обима и структуре) криминалитета, које би полиција требала да користи за властите потребе, прије свега оперативно-аналитичке и криминалистичко-стратешке. Усљед наведеног, у вријеме увођења параметара праћења криминалитета (заснованих, примарно, на природи и врстама кривичних дјела), овај концепт је свакако био афирмативан. Међутим, чињеница је да је овај концепт више од пола вијека у употреби готово непромијењен, а структура и обим криминалитета су драстично повећани и квантитативно (пораст броја кривичних дјела и стопе криминалитета, као и смањење процента расвјетљености) и квалитативно (организовани криминалитет, интернет и рачунарски криминалитет, родно засновано насиље, насиље у породици, злочини из мржње). Разумљиво је да се анализа структуре и обима криминалитета, заснована на актуелном статистичком праћењу криминалитета, мора из основа мијењати како би се на њему заснивале адекватне процјене и прогнозе тренда криминалитета и кривичних дјела. У ревидирању актуелног концепта, морају се узети у обзир и број и структура злочина из мржње (у оквиру којих ће се посматрати и кривична дјела према ЛГБТ особама).

³⁰⁸ За насиље над ЛГБТ особама у Европи, погледати ILGA (*International Lesbian and Gay Association*) извјештаје о насиљу. *ILGA Europe* осмислила је показатеље дискриминације и објавила мапу и индекс који показују ранг појединачних европских земаља када је у питању положај ове мањине. Мапа и индекс рангирају правни и административни оквир свих европских земаља у 24 категорије, на скали од 17 (највиши резултат: поштовање људских права и пуна правна једнакост ЛГБТ заједнице) до -7 (најнижи резултат: груба кршења људских права и дискриминација особа нехетеросексуалне оријентације).

Према ИЛГА извјештају *Europe Rainbow Map and Index*, Хрватска је 2014. године остварила 56% једнакости чиме је смјештена на 12. мјесто од 49 европских земаља. Просјек ЕУ је 46%, на врху те листе је Велика Британија са 82%, а на дну Руска федерација са 6% постигнуте једнакости.

³⁰⁹ Александра Пикић, Ивана Југовић, *Насиље над лезбијкама, гејевима и бисексуалним особама у Хрватској: извјештај истраживања*, Лезбијска група Контра, 2006. године, стр. 8.

подразумијевати све облике негативних деструктивних активности усмјерених према појединцима или групацијама у друштву за које нападачи знају или претпостављају да су из ЛГБТ миљеа или да имају одређене везе са ЛГБТ миљеом (квир заједница) којима се одузимају, угрожавају или онемогућавају људска права и слободе загарантоване уставом и законима, без обзира на то да ли се ради о кривичним дјелима (као најтежим облицима кршења закона) или не. Из наведеног је видљиво неколико (диференцирајућих) карактеристика насиља према ЛГБТ особама:

- Ради се о негативним активностима, без обзира на то да ли оне подразумијевају физичку, психичку, духовну или социјалну деструкцију. Другим ријечима, насиље према ЛГБТ особама не подразумијева само физичко насиље, иако је оно најоучљивије;
- Жртве не треба да су ЛГБТ припадници, већ је могуће да нападачи претпостављају да су из тог миљеа или да се напад на њих сматра симболичким нападом на ЛГБТ заједницу;
- Нападачи требају да знају или да претпостављају припадност жртве ЛГБТ заједници или одређеној повезаности са овом заједницом. Уколико се напад на ЛГБТ особу или заједницу десио из других мотива или побуда, не може се говорити о насиљу према ЛГБТ заједници (у овом контексту);
- Нападачким актима према ЛГБТ појединцима или заједници нарушава се или онемогућава уживање уставом и законом загарантованих права и слобода грађанина;
- Није нужно да се напади квалификују као кривично дјело, већ то могу бити и блажи кажњиви облици (прекршаји), али се насиљем сматрају и акти који уносе неспокојство, несигурност или нелагоду код чланова ЛГБТ, иако не представљају (сами за себе) прекршаје или кривична дјела (поготово посматрани изоловано од контекста).

Насиље према ЛГБТ особама је присутно у много већем броју него према другим маргинализованим и мањинским групацијама у друштву. Са наведеним ће се свакако сложити и хомофобни и геј активисти, као и непристрасни посматрачи иоле упознати са овим проблемом. Извјесно неслагање би се могло пронаћи само када је у питању етиологија овог насиља. Фактори као што су традиционализам, неинформисаност и необразовање, утицај ретроградних структура у друштву, изопачен систем вриједности, институционализована (или укоријењена) дискриминација само су неки од фактора који утичу на појаву и пораст насиља, али је тешко диференцирати узроке који доводе до дискриминације која је погодна тло за испољавање насиља што у крајњој линији, и није битно. Чињеница је да се насиље испољава кроз многобројне облике према аутованим ЛГБТ припадницима, што неаутованим припадницима онемогућава „излазак из ормара“ и уживање у правима и слободама које имају и други чланови друштва.

Са феноменолошког аспекта, сви облици насиља према ЛГБТ заједници би се могли посматрати као класично насиље (насиље према ЛГБТ популацији посматрано у ужем смислу), сексуално насиље, породично насиље, масовни хомофобични изливи мржње, појединачни говори мржње, интернет насиље

према ЛГБТ, геј булинг или вршњачко насиље према „родно другачијим“, вандализам према ЛГБТ особама, дискриминаторско понашање, кривична дјела општег криминалитета према ЛГБТ особама...

Под класичним насиљем би могли посматрати насиље према ЛГБТ заједници посматрано у ужем смислу, односно физичко и вербално насиље које се манифестује према особама које су аутоване, за које се зна или за које се претпоставља да су ЛГБТ. Такође, ово насиље подразумијева и нападе на особе хетеросексуалне оријентације, односно на особе које нису припадници ЛГБТ заједнице, али подржавају и афирмишу права и слободе ове заједнице, под условом да је напад мотивисан том везом. У кривичноправном и криминалистичком смислу, битно је утврдити, диференцирати и доказати мотивисаност нападача за (из)вршење акта насиља, имајући у виду да то чини диференцирајућу карактеристику у односу на дјела општег криминалитета.

Најчешћи објекти напада су припадници ЛГБТ заједнице. Међутим, напад може бити и симболичког карактера, те да се нападају и оштећују или уништавају објекти или предмети који симболизују ЛГБТ покрет или ову заједницу, без директног физичког напада према ЛГБТ особама. У том смислу се може говорити о вандализму усмјереном према ЛГБТ особама. Ово се често манифестује и кроз говор мржње писањем увредљивих графита по јавним објектима, на јавним мјестима и слично. И у овом случају је битно диференцирати мотив вандализма нападача.

Сексуално насиље је такође један од чешћих облика насиља усмјереног према ЛГБТ заједници. Ти облици сексуалног насиља могу да варирају, од безазленијих облика попут непристојних радњи на јавном мјесту којима се жели понизити сексуална оријентација или сексуално понашање или дио сексуалног идентитета ЛГБТ особе до најдрастичнијих облика попут приморавања на сексуални однос, па и самог силовања усљед ЛГБТ идентитета. У овом контексту, драстичан примјер су тзв. корективна силовања којим су посебно погођене лезбејке³¹⁰ и асексуална лица. Разумљиво је да је у наведеним случајевима сексуалних деликата битно утврдити и (потенцијалну) предрасуду нападача према жртви, јер ће то свакако представљати и диференцирајућу или квалификаторну околност у односу на „обично“ сексуално кривично дјело.

Међутим, у овом контексту, треба навести да су ЛГБТ особе често (процентуално, много чешће у односу на општу популацију) жртве разних облика сексуалног насиља,³¹¹ неријетко извршеног и од стране других ЛГБТ

³¹⁰ Спецификум корективних силовања јесте намјера учиниоца да дјелује корективно на начин да „излијечи“ жртву од сексуалне оријентације којој припада. Тако је намјера код учинилаца корективних силовања лезбејки да их „коригују“ или „излијече“ од лезбејства. Наиме, идеја учинилаца је кориговати припадницу женског пола која има наклоност према особама истог пола, те јој „показати“ да је у заблуди и да је она заправо жена која има наклоност према мушкарцима. Намјера корекције или лијечења особе истополне сексуалне оријентације проистиче из нетрпељивости, односно из осјећаја мржње према особама такве сексуалне оријентације. Због тога, у доктрини се истиче да корективна силовања представљају злочине мржње, а не само типичне сексуалне злочине. Силовање је само један од начина испољавања мржње која се осјећа према тим особама. Ена Казиф, Риалда Торовић, *Криминолошки аспекти корективних силовања лезбејки у Јужноафричкој Републици*, Страни правни живот, Институт за упоредно право, Београд, број 3/2017, стр. 209.

³¹¹ Према подацима из 2010. године у САД, силовање као најтежи облик сексуалног злостављања доживило је 17,4% хетеросексуалних жена, 13,1% лезбејки и чак 46,1% бисексуалних жена.

особа, што свакако треба имати на уму и приликом криминалистичке истраге, али и током кривичноправне квалификације дјела и током процесуирања (с обзиром на то да злочини из мржње не потпадају под ту категорију уколико извршилац није поступао без предрасуде).³¹²

Сљедећи облик насиља над ЛГБТ особама јесте и породично насиље, односно насиље над ЛГБТ особом које се дешава у оквиру породице, од стране најближих особа (најчешће од родитеља, брата или сестре) иницирано ЛГБТ идентитетом жртве. Оно се креће од ограничавања слободе кретања, ускраћивања дружења, спортских активности и сличних казни и разних видова психичких притисака, принудног „лијечења“, до физичког насиља и избацивања из родитељског дома.³¹³ Одбацивање родитељске породице у ситуацији велике незапослености и економске кризе за младе ЛГБТ особе представља директан пут у бескућништво, проституцију, криминал, дрогу, јер су облици културне и економске опресије често несразмјерно повезани.³¹⁴ Ово насиље посебно погубно дјелује на жртву јер насиље чине управо они који треба да јој пруже подршку.³¹⁵ Истраживања су показала да очеви најтеже подносе чињеницу да им је дијете ЛГБТ, те најчешће и прибјегавају разним облицима насиља како би дијете „вратили на прави пут“, у чему мајке неријетко имају секундарну, али углавном подржавајућу улогу, сем уколико се не ради о самохраним мајкама које ипак спремније прихватају властито ЛГБТ дијете.³¹⁶

Бисексуалне жене су најизложеније и другим врстама злостављања, те укупно 74,91% бисексуалних жена доживи неку врсту полног злостављања, у упоредби с 46,3% лезбејки и 32,2% хетеросексуалних жена. Починитељи полног злостављања над женама су мушкарци у око 9 од 10 случајева. Надаље, 1,4% одраслих мушкараца исказује да су барем једном у животу били силовани од других мушкараца, а 4,8% да су барем једном били натјерани да сексуално пенетрирају другу особу. Неку врсту полног злостављања (осим рјеђих силовања која укључују примјену силе и озбиљне пријетње, ту спадају и полни односи са малолетником без примјене физичке силе) доживи барем једном у животу 40,2% особа које се у одраслој доби изјашњавају као хомосексуалци, 47,4% бисексуалних мушкараца и 20,8% хетеросексуалних мушкараца. www.cdc.gov/ViolencePrevention/pdf/NISVS_SOfindings.pdf.

³¹² Међутим, имајући у виду да постоји и тзв. интернализирана мржња као облик хомофобије (самомржња), могуће је и да геј особа почине сексуално насиље (или друго кривично дјело) према другом геју услед предрасуде (самомржње) према гејевима. Нпр. у свјетским оквирима је примјетно да ову врсту насиља често чине геј мушкарци према геј мушкарцима које сматрају субмисивним. Такође, претходно је поменут антагонизам између појединих идентитета и групација унутар ЛГБТ заједнице који може да резултира и насиљем. У тим случајевима би се радило о злочинима из мржње.

³¹³ Зорица Мршчевић, *Породично насиље и одбацивање ЛГБТ деце у Србији*, Безбедност, Министарство унутрашњих послова Републике Србије, Београд, број 1/2015, стр. 91.

³¹⁴ Уте Календер, *Queer у Њемачкој*, „Queer у Европи – савремене студије“, Загреб прајд, 2013. године, стр. 194.

³¹⁵ У овом контексту, треба поменути и *PFLAG* групе које се састоје од родитеља, породице и пријатеља лезбејки и гејева, намијењених побољшању статуса и друштвеном прихватању ЛГБТ лица. Окупљање *PFLAG* групе има за циљ да подржи ЛГБТ ради заступања њихових права, стварања образовне праксе у циљу покретања позитивног става јавности према ЛГБТ. Искуства родитеља који су од раније прихватили своју ЛГБТ дјецу обично нуде одговоре новодолазећим родитељима када и како да постигну прихватање нетрадиционалне сексуалне оријентације и родног идентитета властите дјеце. Зорица Мршчевић, *Дискриминација, родитељи и пријатељи: PFLAG Србије против насиља у породици и одбацивања ЛГБТ дјеце*, Зборник радова „На раскршћу опресија – интерсекционалност & ЛГБТ активизам у Хрватској и Србији“, Центар за квир студије, Београд, 2017. године, стр. 127-128.

³¹⁶ Зорица Мршчевић, *Породично насиље...*, *Оп. цит.*, стр. 92.

Посебан облик овог насиља јесте насиље у истополним везама. Ово је облик насиља према ЛГБТ о којем се најмање зна и прекривен је великим велом тајне, тамне бројке, релевантни подаци о њему недостају, а истраживања овог облика насиља су још увијек пионирска, усљед чега се о квантификацији и квалификацији, те о последицама и другим факторима може само нагађати.³¹⁷ У оваквим насилним везама није неуобичајено да, уз неке стандардне облике физичког, психичког и имовинског насиља, један партнер пријети да ће „открити“ другог, тј. да ће о његовој хомосексуалности рећи његовим друговима, радним колегама и породици.³¹⁸ Поред бројних фактора, веома битан етиолошки, али и превентивни фактор је и нормативна регулисаност, односно право на брак, регистровано партнерство или други облик правног регулисања истополне заједнице, с обзиром на то да и насиље у истополним заједницама постаје „видљивије“, и за полицију и за прописе, односно евидентира се и према њему се поступа као да је насиље у породици.³¹⁹

Масовни хомофобични изливи мржње се дешавају приликом хомофобичних демонстрација, на протестима којима је циљ деградација, понижавање и дискриминација ЛГБТ права и особа и на сличним јавним скуповима, као и на скуповима који не морају бити организовани овим поводом. Међутим, усљед многобројних разлога могу да се заврше хомофобичним масовним изливима мржње према сексуалним мањинама. Најбројнији изливи масовне мржње према ЛГБТ припадницима, са најдрастичнијим манифестацијама мржње свакако јесу хулиганске демонстрације против одржавања параде поноса.³²⁰

Поред масовних излива мржње, нису ријетки ни појединачни говори мржње. Међутим, теже се примјећују, те их је теже и евидентирати, а поготово доказати и санкционисати. Такође, нису ријетки појединачни говори мржње од стране одређених јавних личности или лица чије се изјаве преносе медијима, а састоје се и од говора мржње. Управо су наведени појединачни говори мржње, уколико нису формално санкционисани и естаблишментски осуђени, повод за наставак или чак и кулминацију насиља према ЛГБТ заједници.

³¹⁷ Једно од истраживања на узорку од 69 случајно изабраних бисексуалних и хомосексуалних мушкараца који су најмање једанпут пријавили насиље говори како се насиље у тим везама догађа често, те да је 44% њих у једном наврату пријавило насиље. Jessica L. Stanley, et al., *Intimate Violence in Mail Same-Sex Relationships*, *Jurnal of Family Violence*, број 1/2006, стр. 31-41.

³¹⁸ Магнус Линдрен, Весна Николић – Ристановић, *Жртве криминалитета: међународни контекст и ситуација у Србији*, ОЕБС, Мисија у Србији, 2011. године, стр. 67.

³¹⁹ У Розом извјештају се у задње вријеме наводе посебно забрињавајуће тенденције пораста насиља у породици. Од 12 случајева документованих од јануара до априла 2017. године, 5 је случајева насиља у породици, који су варирали од пријетњи и уцјена, бесправног одузимања слободе и забрана кретања, насиља и наношења тјелесних озледа, до присилног лијечења. Починитељи у свим овим случајевима били су родитељи или браћа и сестре уз подршку шире породице. Емина Бошњак, Владана Васић, Инела Хаџић, Дарко Пандуревић, *Рози извјештај 2017. Годишњи извјештај о стању људских права ЛГБТИ особа у Босни и Херцеговини*, Сарајевски отворени центар, Сарајево, 2017. године, стр. 27.

³²⁰ Опширније о повезаности хулигана са демонстрацијама поводом Параде поноса, као и о хомофобији унутар хулиганске популације, видјети у: Божидар Оташевић, *Хулиганска хомофобија и нетрпељивост према ЛГБТ заједници*, Зборник радова „Безбједност и основна права: Димензије и перспективе сигурности ЛГБТ особа“, Савјет за грађанску контролу рада полиције, Министарство унутрашњих послова Црне Горе, Министарство за људска и мањинска права Црне Горе, Подгорица, 2016. године, стр. 27-37.

Посебан вид испољавања насиља према ЛГБТ заједници јесте интернет насиље које се реализује првенствено преко друштвених мрежа и форума, али и преко веб страница и других сервиса на интернету. Карактеристике овог насиља су свеprisутност, анонимност, масовност, некажњивост и продорност, што га свакако чини једним од најопаснијих, па чак и најопаснијим обликом насиља, иако се на први поглед не чини таквим. Наиме, уколико се има у виду фактичка некажњивост, те његова продорност и потенцијални утицај на интернаутску популацију, а потом и на цијело друштво (које може стећи утисак о допустивости дискриминације, па и самих аката насиља, а потом и реализовати насиље у стварном окружењу), свакако се може говорити о изразито опасном насиљу на које релевантни органи морају беспоговорно реаговати.

Геј булинг или вршњачко насиље према „родно другачијим“³²¹ је један од облика испољавања вршњачког насиља гдје ученичка популација дискриминише, те вербално, психички и физички понижава, малтретира и социјално изопштава ученике који су „родно другачији“ од њих.³²² Сматра се

³²¹ Термин „родно другачији“ се користи како би се нагласак ставио на родни изражај ученичке популације (као видљивији вршњачкој популацији), прије него на сексуални идентитет. С обзиром на то да се ради о ученичкој популацији коју не карактерише релевантно сексуално искуство или га чак и немају, те усљед потенцијалне конфузности у вези са властитом сексуалном оријентацијом (која може бити изазвана и хомофобичним и хетеронормативним окружењем), а имајући у виду да идентитет, укључујући и сексуални, није константа, већ се развија, сматрамо да је прецизније говорити о родном изражају (па и идентитету) ученичке популације, прије него о сексуалном идентитету. Усљед наведеног, претпоставка је да ће вршњачко насиље прије бити изазвано према онима који се другачије облаче, понашају, не прихватају родну улогу властитог пола, него према још увијек неформираним или конфузном сексуалном понашању или сексуалној оријентацији. Наравно, овим се не негира свијест о властитој сексуалној оријентацији у ученичком добу, нити се поистовјећује родни и сексуални идентитет ученика.

³²² Анкета коју је 1984. спровела сјеверноирска Национална лезбејска и геј радна група (*US National Lesbian and Gay Task Force*) показује да је 45% мушкараца и 20% жена вербално или физички нападнута током средњег образовања, због претпоставке да су лезбејке или гејеви. Један од најранијих извјештаја о овом проблему се односи на извјештај из 1998. године у Сјеверној Ирској. *Foyle Friend* је извјештај заснован на малој анкети спроведеној 1998. над младима из Дерија, Донегала и Тирона, који се идентификују као лезбејке, гејеви или бисексуалне особе. Од 31 геј или бисексуалних анкетираних дјечака, један је описао покушај самоубиства (иако овог питања није било у анкети), двојица су провела неко вријеме у психијатријским установама, а њих 11 сматра да постоји негативан утицај на њихово школовање. Слични резултати су добијени од анкетираних лезбејки, укључујући негативан утицај суровости и анти-геј малтретирања, на њихов успјех у школи и на живот уопште. Доживљена малтретирања, забиљежена у овој студији, нису појединачни инциденти, већ континуирана узнемиравања која су се дешавала и изван школског дворишта. Група аутора, *Читанка од А...*, стр. 252-256.

Истраживање Центра за социјални рад Ниш „Стигматизација младих ЛГБТ особа од стране државних институција“ показује да чак 68% младих ЛГБТ особа доживљава насиље, а њих 57% насиље доживљава континуирано. Ово истраживање је показало да је само 16% особа пријавило насиље, а да 85% њих нема повјерења у институције. www.asocijacijaduga.org.rs/wp-content/uploads/2017/03/Stigmatizacija-mladih-LGBT-osobaB5-print-2-1.pdf.

Од 2017. године као посебно забрињавајуће тенденције у БиХ појавили су се и изражавање хомофобије и трансфобије и међувршњачко насиље у образовним институцијама. Тренд хомофобије и трансфобије у образовним институцијама, те неадекватних одговора министарства образовања и надлежних институција на хомофобно и трансфобно међувршњачко насиље најалост настављају се из претходне двије године. Хомофобно и трансфобно међувршњачко насиље континуиран је проблем и у 2 случаја у 2017. години. Такви случајеви пријављени су надлежним министарствима унутрашњих послова и центрима за социјални рад и мада су ове

посебно опасним обликом хомофобног насиља, с обзиром на то да је „невидљивији“ од хомофобног насиља према одраслим. Жртва је вишеструко виктимизирана. Жртва која је и у иначе конфузном психичком стању (које карактерише пубертетски период) изложена је разним облицима насиља, што је додатно депримира и изолује, чиме се код жртве стварају психички проблеми, вршњачко хомофобично насиље се репрезентује и одрастањем жртве, одрастањем постаје опресивно према околини... Наиме, ЛГБТ дјеца у таквој школској атмосфери најчешће долазе у изолацију, постају депресивна, ниског самопоштовања, на то се надовезује виктимизираност, пријевремено прекидање и напуштање школовања. Дјеца која су на удару вршњачког малтретирања обично имају подршку и заштиту родитеља, али она често изостаје када су у питању ЛГБТ дјеца и када је њихова стварна или претпостављена сексуална оријентација или родни идентитет разлог вршњачког малтретирања.³²³ Изостанак ове подршке је свакако перцепција родитеља да ће вршњачко насиље према властитој дјечи промијенити њихов ЛГБТ идентитет, што указује и на предрасуде које владају код родитеља. Такође, можда родитељи на овај начин желе и да казне властиту дјецу код којих је примјетно атипично, односно неочекивано сексуално понашање, оријентација или родни идентитет.

Кривична дјела општег криминалитета према ЛГБТ особама су такође вид насиља према овој заједници, уколико је напад превасходно мотивисан чињеницом да извршиоци знају или сумњају да жртве припадају овој заједници. У ову групацију потпадају сва она кривична дјела која се не могу груписати у претходне категорије под условом да су извршена према припадницима ЛГБТ покрета, или према лицима за које се сумња да припадају овом покрету, или који их подржавају (квир заједница), те уколико су и нападачи мотивисани наведеном претпоставком.

Када је у питању насиље према ЛГБТ заједници, битно је истаћи постојање тамне бројке криминалитета (разлика између стварно извршених, а непријављених, односно неевидентираних кривичних дјела од стране релевантних органа). Разлог тамној бројци овог криминалитета је свакако неповјерење које ЛГБТ особе имају према полицији и другим органима кривичног гоњења, затим страх од аутовања, поготово уколико полиција није довољно сензибилисана, затим страх од откривања ЛГБТ статуса приликом процесуирања, те страх од освете због пријављивања (које жртва може доживити не само од нападача, већ и од других, њему чак и непознатих лица који се солидаришу са нападом на жртву чије карактеристике не преферирају, а

институције реаговале у сарадњи са школама да зауставе насилничко понашање у конкретним случајевима, и даље је евидентан недостатак конкретног институционалног плана за сузбијање међувршњачког насиља и развијања инклузивне и толерантне образовне средине, која би укључивала и ЛГБТИ перспективу. Емина Бошњак, Владана Васић, Инела Хацић, Дарко Пандуревић, *Оп. цит.*, стр. 27.

Опширније о заступљености овог облика хомофобичног насиља у Србији у: Тања Добрић-Бранков, *Дискриминација и насиље на основу сексуалне оријентације у оквиру вршњачких група (Анализа и интерпретација истраживања других аутора о проблемима насиља и дискриминације над ЛГБТ особама у периоду активног школовања)*, Лабрис – организација за лезбејска људска права, Београд, 2010. године.

³²³ Зорица Мршчевић, *Оп. цит.*, стр. 90.

естаблишмент благонаклоно гледа на те изливе мржње и насиља). Ово је посебно битно да полиција препозна како би у стратешком дјеловању на криминалитет инкорпорирала и наведене сегменте, што би тамну бројку овог криминалитета свело на најмању могућу мјеру. Као један од инструмената стратешког реаговања на овај облик криминалитета свакако је и сензибилизација полицијских службеника за поступање по безбједносним инцидентима који су мотивисани мржњом према ЛГБТ особама или заједници.

1.7. Људска права и ЛГБТ

Хомофобна заједница сматра да је ЛГБТ активизам у задње вријеме изразито агресиван у медијима, у јавним кампањама и слично, иако сматрају да нема повода томе, јер су им уставом и законима прописана сва права и слободе које могу да уживају. Другим ријечима, сматрају да је геј активизам беспредметан (а уз то и „агресиван“, односно естаблишментски навалентан), с обзиром на то да су сва права за која се залаже ЛГБТ заједница већ прописана уставом и законима. Истина је наравно другачија и може се посматрати кроз два сегмента: сва права за која се залаже ЛГБТ заједница нису прописана ни уставом, ни законима, а чак и она која јесу, у државама постоји већи или мањи степен (институционалне) дискриминације који онемогућава или отежава уживање чак и уставом и законом загарантованих људских права и слобода.

Када су у питању уставом и законима загарантована људска права и слободе које уживају сви грађани, битно је истаћи да се припадници ЛГБТ сусрећу са одређеним проблемима у остваривању тих права и слобода. У питању су отворене опструкције уживања тих права и слобода условљене дискриминаторским (неријетко и нескривеним) ставом према припадницима ЛГБТ, али се дешава да су узрок онемогућавања уживања тих права и слобода и несхватање специфичних околности под којима припадници ЛГБТ уживају та права.³²⁴

Права и слободе која су загарантована свим грађанима уставом и законом, а са чијом опструкцијом примјене се сусрећу припадници ЛГБТ заједнице су многобројна, тешко их је све навести, поготово систематизовано, усљед чега ћемо навести најучесталије онемогућавање или кршење људских права и слобода према припадницима ЛГБТ чији преглед годишње сачињава Сарајевски отворени центар.³²⁵

Када је у питању право на живот, сигурност и заштиту од насиља, као једно од фундаменталних права у оквиру сваког друштва, без којег је тешко замислити остваривање и смисао уживања осталих права, већ је наведено на који начин се угрожавање овог права конкретизује према особама ЛГБТ

³²⁴ У том контексту је илустративно поменути опаску да закон, у својој величанствености, омогућава и богаташима и сиромашнима да (пре)спавају испод моста. Или, слобода кретања, па и приступа у одређене јавне објекте је омогућена свим грађанима (без дискриминације), укључујући и лица са инвалидитетом (иако архитектонске баријере које онемогућавају приступ лицима са ортопедским помагалима нису уклоњене).

³²⁵ Едиција *Human Rights Paper* Сарајевског отвореног центра под називом Приједлог мјера за равноправност лезбејки, гејева, бисексуалних, трансродних и интерсполних (ЛГБТИ) особа у БиХ за период 2017 – 2019 године из 2016. године.

заједнице. Међутим, оно што свакако додатно уноси неспокој и несигурност у ову заједницу јесте и то што се конкретни акти насиља према ЛГБТ заједници релативно ријетко адекватно процесуирају и санкционишу, а релативно често се и ти ријетки случајеви санкционисања не санкционишу адекватно. Наиме, евидентно је да се бројни случајеви насиља према ЛГБТ заједници не процесуирају и не санкционишу као кривична дјела почињена из мржње, већ као „обична кривична дјела“, усљед тешкоћа доказивања ове групације кривичних дјела. Ту је посебан проблем неадекватног реаговања (а о санкционисању је сувишно говорити) на многобројне случајеве говора мржње у медијима, првенствено од естаблираних појединаца у друштву.

Када је у питању слобода удруживања ЛГБТ особа, наводи се да не постоје формалне препреке за удруживање, нити постоје проблеми приликом регистрације удружења, али је веома тешко да невладине организације које популаришу или афирмишу ЛГБТ права добију адекватне подстицаје од владиног сектора.

Слобода изражавања и мирног окупљања за ЛГБТ заједницу свакако да се онемогућава у пракси. Наиме, било које активности јавног или чак и полујавног карактера којима се промовише ЛГБТ идентитет и различитост у друштву наилази на осуду хомофобних припадника који онемогућавају мирно окупљање. Када је у питању БиХ, најбољи примјер је Квир Сарајево фестивал 2008. године и Међународни фестивал квир филма Мерлинка 2014. године гдје су насилни хулигани онемогућили одржавање ових манифестација директно угрожавајући и њихове учеснике. У задње вријеме је ипак примјетан одређени напредак у овој области. У том контексту, илустративно је поменути да је 2019. године одржана Поворка поноса у Сарајеву без евидентираних већих инцидената.³²⁶

Право на поштовање приватног и породичног живота ЛГБТ особа се онемогућава када је у питању прилагођавање пола, јер се актуелним прописима захтјева да је особа која прилагођава пол у личним документима у потпуности (хируршким путем) прилагодила пол, чиме се занемарује (компликовани и дуготрајни) процес транзиције транссексуалних лица. Такође, здравствени фондови финансијски не подржавају прилагођавање пола, усљед чега су транссексуална лица приморана ићи у иностранство и подвргнути се прилагођавању пола, што је прескупо и повезано са низом других потешкоћа, не само финансијске природе. Ово су неки примјери, али свакако не и једини којима се ЛГБТ особама онемогућава у потпуности уживање права на поштовање приватног и породичног живота.³²⁷

³²⁶ Поред чињенице да је скуп изузетно добро организован и обезбијеђен, треба поменути да су ипак одређене неформалне групације грађана покушале да утичу на одржавање или бар на својеврсну опструкцију мирног одржавања јавног скупа. Наиме, група лица радикалне вјерске (селефијске) провинијенције је одржала контра протест како би указала да се не слаже са вриједностима које се настоје представити кроз поворку, што је легитимно право (изразити неслагање) сваке популације. Такође је битно нагласити да је њихов контра протест био мирног карактера, те да нису евидентирана окупљања вандалистички настројених групација, организација или појединаца који би покушали насилно дјеловати на учеснике у поворци.

³²⁷ Да се припадници ЛГБТ заједнице суочавају са одређеним проблемима и дискриминацијом, која другим грађанима често и није замислива, говори и примјер да за вријеме пандемије корона

Иако нема доста пријављених случајева дискриминације ЛГБТ особа приликом запошљавања или на радном мјесту, интерни подаци ЛГБТ удружења указују да су највеће дискриминације ЛГБТ особа управо у овом сектору. Такође, као један од облика отежавања уживања права на рад истиче се да транссексуална лица нису (радно) заштићена током периода транзиције, те да су изложени дискриминацији на радном мјесту због тога.

Поред радних односа, и у сектору образовања се истиче да су присутни бројни проблеми са којима се суочавају ЛГБТ особе, а најзначајнији је свакако недостатак школске ЛГБТ инклузије у образовни систем и у наставна средства. Такође, као један од недостатака, истиче се изостанак евидентирања случајева вршњачког насиља гдје се сумња да је мотивисаност напада родни идентитет или сексуална оријентација ученика.

И у области здравства, ЛГБТ особе су дискриминисане, првенствено приликом даривања крви, јер се геј особама ускраћује право добровољног даривања крви, а такође у БиХ не постоји кадровски ресурс за прилагођавање пола.³²⁸ Такође, није обезбијеђена психолошка, психијатријска или терапеутска помоћ ЛГБТ особама, иако је потреба код њих свакако израженија услед константног осјећаја страха, несигурности, одбачености, депресије, потиштености и других сличних стања.

Ни у спорту се не предузимају активности на спречавању хомофобије. То је евидентно поготово на навијачким транспарентима гдје се нериједко може видјети хомофобични језик мржње. Међутим, реакција надлежних органа изостаје, док је о евентуалном санкционисању излишно и говорити.

Имајући у виду да миграциони талас посљедњих година не заобилази ни БиХ, ЛГБТ активисти сматрају да је, као један од услова тражења азила у БиХ, у закон потребно увести и сексуалну оријентацију, родни идентитет и/или полне карактеристике као основ тражења азила, што није наишло на одобравање законодавних органа.

Из наведеног је видљиво да ЛГБТ права и слободе нису никаква „специјална“ права и слободе која су резервисана искључиво за ЛГБТ припаднике, већ су ово права и слободе која су уставом и законима загарантовани свим припадницима друштва, међутим, услед присутне дискриминације, предрасуда и стереотипа, припадници ЛГБТ права су онемогућени или им је отежано уживање ових права и слобода, услед чега се ЛГБТ активизам базира на превазилажењу тих препрека и елиминисању дискриминације у друштву.³²⁹

вируса хоспитализованим припадницима ЛГБТ заједнице у болницу нису могли долазити у посјету (тамо гдје је била дозвољена, поштујући мјере инфективне заштите) њихови партнери или партнерке, па чак и они са којима су становали прије инфицираности – посјета је била дозвољена само члановима породице.

³²⁸ Према доступним подацима, у БиХ се у посљедњих двадестак година родило троје интерполне дјеце. Њихов пол се одређује на основу кариограма, а потом се на основу сликовних техника одређује који полни органи постоје. Све одлуке на крају доносе родитељи. Међутим, дужност је медицинских радника да претходно детаљно, професионално и без предрасуда и не прејудуцирајући крајњу одлуку о свему упознају родитеље.

³²⁹ Владана Васић, *Он. цит.*, стр. 67.

За поменута права је наведено да су уставом и законима дефинисана као права и слобода свих грађана. Међутим, припадницима ЛГБТ заједнице, често је онемогућено или отежано уживање тих права и слобода. Поред ових права и слобода, постоје одређена права и слобода које су прописана за све грађане БиХ, међутим, нису прописана за припаднике ЛГБТ, чиме се они директно, нормативно дискриминишу на основу сексуалне оријентације, родног идентитета и/или полних карактеристика. Тих права је много, у зависности од државе до државе, али углавном се сматра да у већини држава свијета, па чак ни у одређеним западним државама, припадници ЛГБТ немају право на брак, на усвајање дјецe и на школску инклузију.

Право на истополни брак је једно од права које у већини држава није регулисано (већ је уставом брак одређен као заједница мушкарца и жене, чиме је индиректно забрањено), а у неким је чак и децидно забрањено. Само у малом броју западноевропских држава и у појединим америчким федералним државама је законским путем дозвољено склапање брака, односно држава је ставила у исту (нормативну) раван и традиционални и истополни брак. Дио држава Европе, поготово у Европској унији, као и САД нормативно су регулисали истополне заједнице као облик регистрованих истополних партнерстава са правима која подразумевају и сва права из брачног односа (у појединим државама је изузетак усвајање дјецe). Мањи дио држава у Европи, те већи број држава у свијету не признаје, нити омогућава било какве званичне регистроване везе између припадника истог пола. Интересантно је да поједине државе, које забрањују истополни брак, признају права из истополног брачног односа на својој територији (попут Израела). Истополни бракови се, у зависности од државе како је нормативно уредила ово питање, различито називају (регистрована партнерства, животно партнерство, грађанско партнерство, кохабитација), али је суштина да права супружника из овог односа уживају као и супружници који су склопили традиционални брак.

Једно од тих права јесте и право на усвајање дјецe. Као и када је у питању право на истополни брак, број држава које истополним брачним заједницама дозвољавају усвајање дјецe је мали. То је само неколико држава у западној Европи и у САД-у, чак ту не спадају ни све државе које дозвољавају склапање истополних бракова или регистрованих партнерстава. Разлога и за и против је свакако много,³³⁰ али детаљнија елаборација би свакако превазишла концепт публикације.

Као један од фактора дискриминације према ЛГБТ особама, које касније може да пређе и у хомофобију, ЛГБТ естаблишмент посматра и недостатак (или мањак) садржаја у току формалног основношколског и средњошколског образовања које се тиче ЛГБТ. Другим ријечима, ЛГБТ заједница сматра да се садржаји у току образовања у основним и средњим школама које се тичу ЛГБТ проблематике уопште не налазе у наставним плановима и програмима, нити у уџбеницима или су премало заступљени (а, неријетко и погрешно термилошки или концептуално одређени и постављени).³³¹ Настојање да

³³⁰ Опширније у: Слободан Антонић, *Он. цит.*

³³¹ У већ помињаном Приједлогу мјера за равноправност лезбејки, гејева, бисексуалних, трансродних и интерполних (ЛГБТИ) особа у БиХ за период 2017 – 2019 године из 2016. године

ЛГБТ теме нају већу и садржајнију улогу у току образовања назива се школском ЛГБТ (или квир) инклузијом. Заговорници школске ЛГБТ инклузије сматрају да би се дјеца од најранијег периода упознала са ЛГБТ наративом, што би код њих током одрастања и социјализације створило толеранцију на различитост, а самим тим би се елиминисала дискриминација према овој заједници друштва. Међутим, и противници ЛГБТ школске инклузије, поред других разлога, такође наводе и овај разлог, сматрајући да би то довело до повећања припадника ЛГБТ у друштву!

Оно што је потребно навести јесте да ЛГБТ активисти у државама које не признају право на истополни брак, право на усвајање дјеце и онемогућавају школску ЛГБТ инклузију (као што је и БиХ) настоје да легалним путем утичу на друштво и на релевантне државне органе како би им се омогућило уживање ових права, које имају и хетеросексуални чланови друштва. Наведено се често назива геј агендом, односно модалитетом остваривања геј агенде, гдје се под њом подразумева да ЛГБТ покрет има извјесне дугорочне циљеве који нису јавно обзнањени јер су сувише радикални по садашњи нормативни поредак. Тек по испуњењу тих краткорочних, јавно обзнањених циљева, видјеће се да то није потпуна листа захтјева која је много радикалнија (са рђавим посљедицама по цијело друштво, уколико би се она прихватила).³³² Представници ЛГБТ покрета, међутим, одлучно одбијају овакве примједбе, тврдећи да не постоји никакав скривени „геј програм“ и да је чак и сам тај израз „реторички изум антигеј екстремиста“.³³³

наведено је да је Удружење *Q* 2011. године извршило анализу 62 школска уџбеника из три различита наставна плана и програма различитих предмета (биологија, психологија, социологија, демократија и људска права, филозофија и етика), те је закључено да су стереотипи и предрасуде дубоко укоријењени у наш образовни систем. Дошло се до закључка да су информације о ЛГБТ темама недовољне, веома лошег квалитета, те су коришћени родни стереотипи, као и да је промовисана хетеронормативност, коришћена је погрешна терминологија, мијешане су одреднице пола и рода, а хомосексуалност се често сврставала уз педофилију и наркоманију...

³³² Слободан Антонић, *Он. цит.*, стр. 66. У наведеној студији се налази детаљније објашњење генезе и садржаја овог појма.

³³³ *GLAAD Media Reference Guide, Gay & Lesbian Alliance Against Defamation, www.glaad.org/document.doc?id=99.*

2. ОДНОС ПОЛИЦИЈЕ И ЛГБТ ЗАЈЕДНИЦЕ³³⁴ – ОД ПРОГАЊАЊА ДО ИНКЛУЗИЈЕ

Однос полиције и ЛГБТ заједнице условљен је са неколико фактора. У првом реду, однос полиције према ЛГБТ, а потом и према ЛГБТ активизму и ЛГБТ заједници био је детерминисан инкриминацијом хомосексуалности, а потом је био условљен правним нормама, те односом друштва према овој заједници. С обзиром на то да је полиција дио друштва, тешко је било очекивати да полиција има другачији став према хомосексуалности кроз историју од оног које је имало друштво и гдје је друштво тражило реакцију на ову појаву. Други фактор је свакако специфична полицијска организациона култура која умногоме детерминише вриједности систем полиције и полицајаца, а потом и неформално (а дјелимично и професионално) понашање полицајаца. То је посебно битно у оним земљама гдје је (одавно) хомосексуална оријентација декриминализована.

У зависности од земље до земље, уважавајући историјске специфичности односа полиције према ЛГБТ, нормативни оквир, утицај ЛГБТ заједнице у друштву и друге факторе, данас су различити модалитети односа између ЛГБТ и полиције, али је несумњиво да они постоје и да је полиција препознала ову заједницу као рањиву, маргинализовану, дискриминисану и невидљиву групацију у друштву.

2.1. Историјски осврт на однос полиције према ЛГБТ

Посматрано кроз историју, однос полиције и ЛГБТ је свакако био буран и циљевима дијаметрално условљен, али и супротстављен, непријатељски, поготово у почецима овог односа, па све до друге половине прошлог вијека када се овај однос нагло мијења да би данас био подржавајући, афирмативан и инклузиван. Услед наведеног, за однос полиције и ЛГБТ се може рећи да је у почецима и током дужег периода био непријатељски и прогањајући, да би релативно краћи период био толеришући, али дистанциран, а у задње вријеме се за тај однос може рећи да је на позитивној узлазној путањи (али да још није достигао кулминацију).

Полиција, какву данас познајемо, појављује се у већини европских држава преласком из феудализма у капиталистичко друштво, те појавом апсолутистичких монархија којима је свакако једна од полуга апсолутне власти била и полиција. У почетку се полиција, у функционалном облику, дијелила на полицију сигурности (која се бавила оним што се данас перципира као класични полицијски послови) и на полицију благостања (која се, између осталог, бавила и заштитом јавног морала). Уколико знамо да је у том периоду, током и након средњег вијека, хомосексуалност била проглашена гријехом од стране цркве, а секуларизација друштва и државе (још увијек) није била етаблирана, разумљиво је да је „полиција“ играла велику улогу у идентификовању, проналажењу, прогону и кажњавању хомосексуалних лица. Тај период карактерише и криминализација хомосексуалности, те поред полиције благостања, која је

³³⁴ Дио садржаја овог поглавља објављен је у ауторовом истоименом раду објављеном у часопису Министарства унутрашњих послова Републике Српске „Безбједност – Полиција – Грађани“, број 1/2018, стр. 107-126.

прогоном хомосексуалних особа настојала да заштити јавни морал, хомосексуалне особе прогања и полиција сигурности која прогони прекршиоце закона, у шта у овом периоду спадају и особе које упражњавају хомосексуалне односе.

У току овог периода, полиција се користила класичним криминалистичким средствима и методама како би идентификовала, пронашла и лоцирала ЛГБТ,³³⁵ као и мјеста на којима се окупљају, али је спорно да ли се користила и одређеним (у то вријеме) напредним научно-технолошким методама и средствима како би реализовала криминалистичке циљеве, а то је, у најширем смислу посматрано, спречавање и сузбијање хомосексуалности као кривичног дјела (што је оно тада и представљало, до декриминализације).³³⁶ Штавише, прије ће бити да полиција хомосексуалности као кривичном дјелу није придавала велику пажњу из криминолошких и криминал-политичких, већ више из политичких, односно политиканских циљева и разлога.³³⁷ Чињеница је

³³⁵ У том контексту се могу навести и начини којима се провјеравала и доказивала хомосексуална активност. Нпр. интересантно је да се доказивање хомосексуалног односа (у исламским земљама у средњем вијеку) могло доказивати изјавама четири мушкарца, односно осам жена које би могле посвједочити хомосексуалном понашању осумњиченог.

У Енглеској је 1828. године терет доказивања умањен на тај начин што полиција није морала доказивати и пенетрацију и ејакулацију (што је до тада морала), већ само пенетрацију. Након тога, измјеном инкриминације хомосексуалног понашања, био је довољан само доказ „велике непристојности“, шта год то значило. William Naphy, *Оп. цит.*, стр. 242-244.

У неким градовима у Њемачкој након Првог свјетског рата, полицајци су се прерушавали и боравили на локацијама која су била позната као окупљалишта хомосексуалних лица, те су их „провоцирали“ на зближавање, из чега је видљива повезаном са каснијом криминалистичком методом агента провокатора. Интересантно је да су могли тако дјеловати само до два мјесеца како се не би „заразили хомосексуалношћу“. Robert Aldrich, *Оп. цит.*, стр. 196.

Иако у првим годинама фашизма у Италији хомосексуалност није била инкриминисана (што наравно не значи да хомосексуалци нису били прогоњени, јер се нису уклапали у трансформацију италијанске нације у нову фашистичку расу), мушкарци који су били сумњичени да су хомосексуалци су подвргавани ректалним прегледима како би се провјерило да ли су имали аналну пенетрацију.

У нацистичкој Њемачкој се за доказивање хомосексуалног понашања користио веома широк дијапазон доказних основа, за које би се тешко могло рећи и да су индицијалне важности. Штавише, инкриминација и санкционисање, а сљедствено томе и „доказивање“ се није ограничавало само на хомосексуално понашање и хомосексуалну оријентацију, већ је основ за прогон био и наговјештај (сексуалне) склоности ка истом полу.

Иначе, одмах по активнијем прогону хомосексуалних мушкараца у нацистичкој Њемачкој, Химлер је покушао да дође до чланских листа хомосексуалних организација и сличних субјеката у Њемачкој, али су оне уништене. Стога је из полицијских база узео списак свих лица која су се на било који начин доводили у везу са хомосексуалношћу (не само лица која су била осумњичена за ово дјело), а потом је наведена лица уцјењивао и присиљавао да откривају друга хомосексуална лица или их је једноставно депортовао у логоре сматрајући њихову хомосексуалност доказаном самим тим што у били осумњичени у претходном периоду!

³³⁶ У том контексту, у (белетристичкој, не криминалистичкој) литератури је примјетно да се релативно често наводи да су хомосексуалне особе подобне за информаторе јер се, с једне стране, могу врбовати (уцјеном) за рад за полицију, док се, с друге стране, наводи да су хомосексуалне особе, уколико се приволе за рад за полицију, изузетно лојалне у раду и могућност деконспирације је изузетно мала у односу на друге популационе групе из које су се претежно врбовали информатори.

³³⁷ У том контексту говори и приједлог реформе кривичног законодавства Србије непосредно пред Први свјетски рат. Иако је став правних стручњака био да је свакако ријеч о врло штетној и

да је таква пракса настављена и касније, а у појединим државама све до пред крај прошлог вијека.

Такође, током XX вијека не постоје докази који указују на било који систематични приступ у сузбијању и спречавању хомосексуалне праксе, приступ који би се данас називао криминалистичко-стратешким приступом у сузбијању криминалитета. Изузетак од наведеног представља нацистичка Њемачка, и то прије почетка Другог свјетског рата, гдје је примјетно да се чак и тајна полиција користила за системско елиминисање хомосексуалаца из друштва (које је подразумијевало и физичко уништење).³³⁸ Својеврсни изузетак представља и Енглеска, односно лондонска полиција гдје је примјетно да је тридесетих година прошлог вијека један од стратешких приоритета полиције био усмјерен на спречавање и сузбијање „хомосексуалних злочина“.³³⁹

Након декриминализације хомосексуалности код појединих држава није престао прогон хомосексуалних лица. Иако овај прогон није био формалног карактера, поготово након декриминализације, још увијек друштво није

патолошкој друштвеној појави, изнијето је и признање како је разоткривање, а нарочито доказивање таквог преступа, веома отежано. Установити постојање хомосексуалног акта није било једноставно, јер порицање оба оптужена субјекта и неодавање истине поништава могућност потпуног доказивања кривице, уколико том чину нису присуствовали и свједоци, што је у пракси био сасвим риједак случај. Коначно, само откривање таквог преступа увијек представља шок за заједницу, подривајући тиме саме темеље друштвене конструкције. Поставља се питање, није ли више штете него користи по сам поредак и морал заједнице, од претјерано упорног прогањања и разоткривања хомосексуалаца?!? То је коначан закључак комисије за израду новог казненог законика Краљевине Србије. Према приједлогу, само они случајеви који задиру изван класичног хомосексуалног односа, који развраћају и повређују малољетне, биће судски гоњени. Хомосексуалне активности пунољетних, политички и друштвено безначајних индивидуа, више нису биле занимљиве државном устроју. Прећутно примирје између државе и мањинских сексуалних заједница тиме би и формално било освјештано. Овом неочекиваном разрјешењу, које је било близу током реформе казненог система, испријечили су се важни политички догађаји 1914. године. Владимир Јовановић, *Он. цит.*, стр. 57.

³³⁸ У нацистичком прогону хомосексуалних лица, примарну, па чак и искључиву улогу је имала криминалистичка полиција и Гестапо, као елитне службе њемачке полиције. У те сврхе, унутар Гестапоа је чак и формирано специјално одјељење (Јединица за борбу против хомосексуалности и побачаја, познато и као Одјељење II-1) које је имало задатак да пронађе, идентификује, надзире, хапси, притвара, санкционише и шаље у логор све хомосексуалне особе (укључујући и осумњичене). Једна од метода рада је било захтјевање од локалних полицијских станица да им константно достављају све податке које указују на потенцијалне хомосексуалне односе или истополну оријентацију, усљед чега се види да је у тој неславној дјелатности испоштовано криминалистичко начело субординације и централизације. До почетка Другог свјетског рата, ова јединица унутар Гестапоа је прикупила податке о 42 000 лица која су се сумњачила за хомосексуалне активности.

³³⁹ Како је претходно поменуто, иако хомосексуалност није била непознаница и табу у енглеском друштву почетком прошлог вијека, може се рећи да је прогон хомосексуалних мушкараца био амбивалентног карактера до Првог свјетског рата када ипак долази до интензивнијег прогона и јачања стигме у јавности. Иако је то настављено и након Првог свјетског рата, ипак су „луде двадесете“ и сексуализација након рата посебно биле видљиве у Лондону. Између осталог, испољавала се и у неспутаној хомосексуалности. Какве је то попримило размјере, свједочи и податак да је лондонској полицији тих година главни задатак био усмјерен на спречавање и сузбијање „хомосексуалних злочина“. Чак је 1931. године одржана и конференција на којој се расправљало о „хомосексуалним злочинима“, односно о криминалистичким методама откривања хомосексуалаца, као и о другим начинима сузбијања хомосексуалности. Опширније у: Florence Tamagne, *Он. цит.*, стр. 305-314.

одобравало и благонаклоно гледало на хомосексуалне односе, услед чега се може рећи да је ово период који карактерише дискриминација ЛГБТ особа од стране полиције. Та дискриминација се огледала у занемаривању или чак игнорисању заштите ЛГБТ лицима приликом напада на њих мотивисаних њиховом сексуалном оријентацијом, родним идентитетом или атипичним полним карактеристикама, али и у оним случајевима када су ти напади, односно кривична дјела према њима била мотивисана крајње криминалним мотивима.

Такође, једна од посљедица дискриминације полиције према ЛГБТ члановима друштва огледала се и у отвореном малтретирању, понижавању и неформалном (фактичком) прогону ЛГБТ у примјени полицијских овлашћења према њима, док су неријетки, радикалнији случајеви примјене полицијских овлашћења према ЛГБТ особама били искључиво злоупотреба повјерених овлашћења. Оправдање за наведено полиција је, са једне стране, видјела у претходној криминализацији хомосексуалности, иако је од декриминализације прошао релативно дуг период (сматрајући да је декриминализација резултат политичких прагматичких разлога, а не криминолошко-социолошке природе), док, с друге стране, не треба заборавити да је полиција дио друштва, а да је и друштво у том периоду одобравало дискриминацију према ЛГБТ, па чак и отворено непријатељство које се огледало у насиљу према ЛГБТ од стране полиције и других групација у друштву. И сам естаблишмент је подржавао насиље према ЛГБТ, с обзиром на то да су они послужили и акламативно су прихваћени као „извор свих зала“ у друштву.³⁴⁰

Наведени однос полиције према ЛГБТ особама се може посматрати (у САД, али што је имало утицаја и на немали остатак свијета) све до догађаја који су познати под називом Стоунволска побуна или револуција. Деценијама нагомилавано незадовољство ЛГБТ заједнице третманом полиције (и не само полиције) према њима довело је до бунта и отпора према дискриминаторском понашању, малтретирању и понижавању. Наведено је имала одјека, и у естаблишменту и у друштву. Друштво је полако схватало да је дискриминаторски и омаловажавајући однос према ЛГБТ заједници безразложан и неоправдан, а треба рећи да је у питању период двије деценије након Другог свјетског рата којег карактерише и бејби бум генерација, студентски немири, хипи покрет, антиратни протести што ће кулминирати сексуалном револуцијом. И естаблишмент је увиђао контрапродуктивност репресивног дјеловања према ЛГБТ заједници, што је све условило и толерантнији став и естаблишмента, и полиције, и друштва.

³⁴⁰ Као што је већ наведено, један од облика компромитације и накнадне елиминације политичких, идеолошких, националних или државних непријатеља, често је истицано да су они хомосексуалне особе. Нацисти су прогонили геј особе и наводили су да су они продукт комунизма, док су комунисти (у Русији) наводили да је „довољно уништити хомосексуалце и нацизам ће сам бити уништен“, поистовјећујући нацисте са хомосексуалним особама. Након Другог свјетског рата, један од најнефектнијих облика компромитације државника, политичара и естаблираних појединаца у друштву јесте била хомосексуалним контекстом, чиме би му се репутација веома брзо урушила. То све говори о хомофобичном друштву које није одобравало такво понашање, без обзира на формалну декриминализацију. Чињеница је да се и данас, готово вијек од тада, компромитација хомосексуалним контекстом користи у циљу (покушаја) дискредитације одређених појединаца.

Међутим, погрешно би било сматрати да се однос полиције према ЛГБТ заједници драстично промијенио. Иако је послје Стоунволских немира и сексуалне револуције, однос полиције био толерантнији, ипак ће он бити дистанциран према овој заједници (али не само према њој, већ и према другим структурама у друштву) све до деведесетих година прошлог вијека. Наиме, осамдесетих година двадесетог вијека криминалитет у САД је доживио експанзију „епских размјера“, те се увиђало да дотадашња стратегија контроле криминалитета (која је превасходно почивала на репресивном поступању искључиво полиције) не даје резултате, након чега се у САД приступа новој стратегији сузбијања криминалитета која је имала неколико практичних имплементација, а позната је под називом рад полиције у заједници (*community policing*). Овај концепт рада полиције подразумијевао је проактивни полицијски рад на третирању проблема становништва у заједници (не фокусирајући се једино на криминалитет), те инкорпорирање становништва у рад полиције, поготово маргинализованих група (међу којима су били и ЛГБТ) како би они идентификовали проблеме које могу да доведу до испољавања криминалитета. Концепт рада полиције у заједници је донио и све веће смањење анимозитета између полиције и ЛГБТ заједнице, иако треба наговјестити да полиција ЛГБТ заједницу никад није посматрала криминогеном (у смислу склоности ка вршењу класичног криминалитета) и као таквом, проблематичном.³⁴¹ Наравно, не треба тврдити да је једино због тога дошло до смањења анимозитета, имајући у виду да је деведесетих година прошлог вијека (у САД и у Западној Европи) дошло до отопљавања односа између друштва и ЛГБТ заједнице, што је повратно имало утицај и на однос полиције и ЛГБТ.

Даљи квалитативни развој односа између полиције и ЛГБТ заједнице се наставио почетком другог миленијума када је ЛГБТ активизам добио право јавности и када је инкорпорирао многобројне захтјеве у актуелни нормативни и институционални оквир егзистенције друштва. Највећи допринос тог односа је свакако нормирање злочина из мржње према ЛГБТ заједници који се готово акламативно инкорпорирају у националне кривичноправне системе. Да нормирање ових злочина није само остало „мртво слово на папиру“, резултат је активности полиције која све више у стратешке планове поступања инкорпорира и криминалистичко-превентивни и криминалистичко-репресивни, али и проактивни и стратешки модел дјеловања према овим злочинима, свјесна негативног утицаја на друштво у цјелини, а не само према конкретним жртвама ових кривичних дјела.

³⁴¹ Интересантно је, у том контексту, поменути да је одмах послје Другог свјетског рата, етаблирањем првих хомофилских организација у Западној Европи и у САД промовисан концепт њиховог оснивања са политичким циљем да покажу „свим људима своју прилагодљивост и спојивост са доминантним друштвеним вриједностима“ усљед чега се потенцира да на „хомосексуалце, упркос њиховом животном стилу, треба гледати као на све друге мушкарце и жене ... и као на лојалне ... те моралне и честите грађане (који нису склони кршити закон).“ Domenico Rizzo, *Op. cit.*, стр. 208.

2.1.1. Стоунволска побуна (револуција)

Због значаја које су догађања позната под називом Стоунволска побуна (или револуција, имајући у виду посљедице по ЛГБТ) имала на став друштва и естаблишмента према ЛГБТ који је до тада био отворено прогањајући и дискриминаторски, те на појаву структурисаног и организованог геј активизма као политичко-идеолошког покрета који ће центрирати и усмјеравати сва питања од значаја за ЛГБТ кроз естаблишментски оквир, а поготово усљед тога што је Стоунволска побуна била директан сукоб ЛГБТ и полиције, те што од тада полиција има другачији однос према овој заједници, овај догађај је потребно детаљније елаборирати.

Да би се схватио значај ових догађаја, као и узроци, а не само повод, потребно је објаснити тадашње прилике у САД-у, прије свега политичке и друштвене, а потом и статус ЛГБТ лица који су имали у друштву. Шездесете године су биле изузетно турбулентне у САД-у, па и у читавом свијету. Усљед посљедица које су изазвале, често се називају револуционарном деценијом прошлог вијека, поготово имајући у виду неколико „револуција“ и покрета: сексуална револуција, хипи покрет, феминистички покрет, покрет за права (обојених) грађана, мировни покрет, студентски немири и протести... Све је то имало домино ефекат и на друге обесправљене групације у друштву које нису више могле да гледају како се константно угрожавају или онемогућавају њихова права и слободе. Једна од тих обесправљених, маргинализованих, а и невидљивих заједница у друштву је свакако била и ЛГБТ. Иако су Кинсијеви извјештаји и потоња сексуална револуција дјелимично поправили положај ЛГБТ (ако ништа друго, дјелимично су су их учинили видљивим естаблишменту и друштву), чињеница је да је то било далеко од задовољавајућег нивоа. С друге стране, естаблишмент је научен претходних година о ефектима протеста и демонстрација и о неефикасности употребе силе и штетности директне конфронтације, увидио да му још једна „револуција“ не треба, што је и објашњење зашто релевантни органи и власт нису одлучније реаговали на немире који су улиједили.

Догађаји који су познати под називом Стоунволска побуна почели су се дешавати 28. 06. 1969. године у раним јутарњим часовима у кафе-бару *Stonewall Inn* у Њујорку. Те ноћи се десио први, али не и једини догађај. Сљедећи, можда и значајнији, десио се идућег дана, да би се након неколико дана узастопно дешавали немири и протести. Наведени кафе-бар је био познато окупљалиште ЛГБТ лица, поготово трансвестита и гејева, у којем су они могли слободно да испољавају властити родни идентитет и сексуалну оријентацију, те да се понашају и облаче слободно, односно аутовано. Иначе, и сам објект се налазио у дијелу града у којем се налазила већа заједница ЛГБТ особа, што је свакако повећавало његов имиџ као геј клуба, али он није био једини геј клуб у то вријеме у Њујорку. Клуб је био у власништву мафије, усљед чега су посјетиоци често били, поред полиције, изложени малтретирању и чланова мафије, као и самих угоститељских радника у клубу.

С обзиром на то да је један од задатака полиције у то вријеме била и контрола, па и кажњавање хомосексуалних особа, пракса је била да полиција

релативно често (једном мјесечно) прави рације у геј клубовима, легитимише их, приводи, санкционише, те на тај начин остварује својеврсну криминалистичку контролу. Критичне ноћи је полиција извршила рацију у објекту, те је у оквиру рације предузимала одређене радње и мјере, попут легитимисања, провјере и утврђивања идентитета, прегледа и претресања, привременог одузимања предмета, прегледа објекта, привођења... С обзиром на то да то није била прва рација у том објекту, као и да посјетиоци нису први пут присуствовали рацији, био је устаљен начин понашања посјетилаца током рације, поготово за трансвестите – сигнализирањем да долази полиција, трансвестити су брзо одлазили у сусједну собу, пресвлагали се, а потом излазили у главни дио. Међутим, критичне ноћи нису стигли то да учине, те их је полиција затекла у *dragu* – имицу, односно одјећи која не одговара њиховом полу, што је био основ за привођење и санкционисање. Како би утврдила идентитет затечених лица полиција је, по устаљеној процедури, покушала да трансвестите одведе у тоалет како би их прегледала и претресла, утврдила њихов пол, а потом привела. Међутим, они су се побунили, а усљед скученог простора и великог броја људи, даље вршење рације није било изводиво поготово што су пронађене одређене количине алкохола, које је требало изнијети напоље и одузети их. Усљед тога, полиција је велики број лица одлучила да лиши слободе и приведе у станицу, због чега су их извели напоље.

Међутим, при изласку су и остали посјетиоци кренули за њима, а како су полицајци испред чекали „марицу“ која би превезла приведена лица, то је изазвало пажњу пролазника, те су они застали стварајући масу која је негодовањем гледала поступање полиције, поготово јер је у маси био велики број ЛГБТ. Када је дошла прва марица, у њу нису могла да стану сва приведена лица, док је друга дошла касније, што је додатно изазвало комешање у маси, као и добацавање полицији стварајући непријатељско окружење за полицију које је увелико било бројније.

Критичан моменат за реакцију полиције је било привођење једне трансродне особе која је гласно негодовала на недолично поступање од стране полицајца.³⁴² На њено негодовање, маса је кренула ка полицији, потискујући је, да би на тај облик насиља полиција одговорила употребом физичке силе, па и службене палице, обарајући неколико људи у маси. Међутим, то је само довело до ескалације насиља од стране масе, усљед чега је полиција морала да се повуче у клуб, те да тражи појачање, забаракадирана у клубу. Док је чекала појачање, маса је покушала да запали унутрашњост клуба са полицајцима, на шта су они извадили и пиштоље. Недуго потом, стигло је појачање које је кордонима масу потиснуло са улице, да би се нешто прије сванућа улица испразнила.

Оно што је потребно поменути јесте да полиција до тада није имала било каква физичка опирања или отпор од стране ЛГБТ. Свако поступање према ЛГБТ је наилазило на вербално негодовање или исмијавање полиције, али физичког отпора никад није било. То је додатно испровоцирало рекацију

³⁴² За наведену особу, чији идентитет никад није утврђен, свједоци су тврдили да је изгледом, облачењем и понашањем одавала утисак да се ради о *stone buch* (лезбејке које не воле да их други додирују по гениталијама).

полиције која је од свих других очекивала, па и наилазила на непоступање по наређењима и физички отпор, сем од ЛГБТ заједнице.³⁴³

С обзиром на то да су медији током немира већ обавијештени о догађајима, медијска покривеност је сљедећег дана обезбједила посјету великог броја људи који су долазили да виде запаљени клуб, као и посљедице претходних немира. Поред тога, неки су остајали поред клуба, а предвече су поново почели да долазе исти људи од претходне ноћи, те је маса сада бројала око 500 људи. Оно што није било претходне ноћи, а те је било уочљиво, било је слободно исказивање властите сексуалне оријентације и родног идентитета на улици и то пред полицијом која је формирала кордон. Иако су демонстрације почеле мирно, са вербалним паролама, убрзо је дошло до инцидента, а потом до интервенције полиције, што је резултирало масовном тучом, појачањем полицији, те поновним немирима који су се окончаили тек пред јутро.

Сљедећа два дана, с обзиром на то да су били понедељак и уторак, а и падала је киша, није било већих немира, да би се немири поново појавили у сриједу која је осванула са памфлетима којима се ЛГБТ позивају да бојкотују клубове које води мафија, а рекет се плаћа полицији, да гејеви сами воде своје клубове, те се позива градоначелник да ријеши насталу ситуацију. Истог дана је у локалним новинама објављен неафирмативан и неистинит чланак о немирима претходних дана, те се поново маса од око 1 000 људи упутила ка сједишту локалних новина с намјером да их запали. У наведеном их је спријечила полиција која је реаговала, те су поново избили немири са полицијом.

Седмицу дана послје, испред градске управе у Филаделфији одржан је редовни протестни марш поводом угњетавања права ЛГБТ. Иако су дотадашњи маршеви били организовани у складу са правилима (без интимности, прикладна одјећа, без сексуално експлицитних паролa) и иако су организатори то настојали да реализују и овом приликом, то им није успјело, јер је марш посвећен учесницима у нередима који су били претучени. Овај марш је привукао велики број учесника, а такође је резултирао и огромним публицитетом. То је довело и до успона милитантности млађих ЛГБТ лица, те је основан Геј ослободилачки фронт, прва организација која је у свом називу имала одредницу „геј“, јер су дотадашње ЛГБТ организације неутралним именима настојале да не провоцирају власт.³⁴⁴ Ова организација је устројена по угледу на (тада актуелне)

³⁴³ Међутим, потребно је рећи да ово ипак није био први пут да се ЛГБТ заједница побунила против малтретирања од стране полиције. Наиме, неколико година прије Стоунволских немира, 1966. године, у локалном кафићу у Сан Франциску, званом *Compton Cafe*, транс особе су се сукобиле са полицијом која је упала у кафић и физички почела да малтретира присутне госте. То је био први пут да су транс особе узвратиле на насиље са којим су свакодневно биле суочене, посебно од стране полиције. Већину њих су чиниле транс жене. Због свог родног изражавања нису могле да остваре основна права – да се школују, раде, да добију основне здравствене и социјалне услуге, тако да је већина била осуђена на сексуални рад на улици. На јавним мјестима би их полиција хапсила само због тога што нису поштовале кодекс облачења и родног изражавања, а једна од уобичајених затворских казни била је и бријање главе и самица. Након сукоба у *Comptonu*, транс покрет почиње и званично да се организује. Дамир Бановић, Јасмина Чаушевић, Слободанка Декић, *Оп. цит.*, стр. 15.

³⁴⁴ Ово се не чини нелогичним уколико се има у виду да тадашњи ЛГБТ активизам није једногласно подржао и поздравео Стоунволске немире. Наиме, афирмисане и етаблиране ЛГБТ личности су сматрале да тзв. директне акције неће дати далекосежне резултате, већ ће изазвати

афроамеричке милитантне организације, те је преузела и њихов начин дјеловања. Међутим, релативно брзо се угасила, дјелимично усљед прокламованог (насилничког) начина дјеловања, а дјелимично и усљед контаминације антикапиталистичким идејама које чланство (у САД) није било спремно да прихвати, а естаблишмент је (и) наведено искористио као основ за дискредитацију.

Од ове организације одвојиће се Геј активистички савез, који ће поље дјеловања проширити на афирмисање права на неколико начина:

- Властитим медијским покривањем геј проблематике – одмах после немира је почео да излази један лист који је обрађивао геј теме, да би убрзо почела да излазе још два листа, чији је тираж након неколико мјесеци износио неколико десетина хиљада;
- Конфронтациона тактика „zepp“ је подразумијевала прилазак политичарима на јавном мјесту или током јавног наступа и захтјевање да подржи права ЛГБТ заједнице;
- Организовање протестних маршева. У том контексту, на прву годишњицу Стоунволских немира, одржана је прва парада поноса у САД названа „Дан ослобођења Улице Кристофер“;
- Протестовањем против полицијске бруталности и дискриминације. Иако полицијске рације нису престале после немира, оне су се прориједиле да би након неколико година, декриминализацијом хомосексуалности, оне и престале. Међутим, није престала полицијска бруталност и дискриминација према овој заједници, на шта се реаговало конвенционалним путем од стране геј активистичких организација;
- Бојкотом угоститељских објеката који нису били геј френдли. Ово је резултирало и затварањем клуба *Stonewall Inn*;³⁴⁵
- Бојкотом мјеста, услуга и производа који нису били френдли према ЛГБТ, што ће касније довести до тзв. пинк економије;
- Указивањем најширој јавности, поготово јавности која није била упозната са дискриминацијом ЛГБТ, на стање у којем се налазе и насиљу којем су изложени.

О утицају који је Стоунволска побуна имала на каснији геј, а потом и ЛГБТ активизам најбоље говори податак да је у вријеме ових немира у САД

контра ефекат: ЛГБТ ће приказати као насилнике, криминалце, изгреднике и алкохоличаре, што ће јавно мњење окренути од њих, а потом и естаблишмент. Такође, дио активиста је сматрао да трансвестити и трансродне особе, као и феминизирани геј особе не дају праву слику о гејевима и лезбејкама, те да ће јавност стећи погрешну слику о цијелој популацији на основу њих неколико који су фотографима били најупечатљивији за насловне странице. Из наведеног је видљиво да ни тада, а ни касније ЛГБТ заједница није била јединствена, нити да међу њима није било антагонизама, а што је једна од предрасуда о овој заједници, како је већ наведено.

³⁴⁵ Ово ће се показати као једна од чешћих метода дјеловања на угоститељске објекте који су отворено хомофобични, а поготово насилни према ЛГБТ заједници. Сличан случај се десио и у Словенији када обезбјеђење на улазу није хтјело пустити у клуб лица за која су претпоставила да су ЛГБТ, те су им то чак и отворено саопштили. Наредних дана, ЛГБТ заједница из града, као и непосредне близине је по цијели дан боравила у том угоститељском објекту наручујући и испијајући само по једно пиће (киселу воду), те тако онемогућавајући другим посјетиоцима (заузимањем мјеста за столовима) да дођу и бораве у кафе-бару. Разумљиво је да је ово веома брзо принудило власника да се извини ЛГБТ заједници.

дјеловало око 50 – 60 геј група (не етаблираних организација), годину касније је било око 1 500, а двије године касније најмање 2 500 организација.

2.2. Актуелни модалитети односа полиције и ЛГБТ заједнице

Сублимирајући однос полиције и ЛГБТ заједнице у зависности од државе до државе, односно од полицијске организације до полицијске организације, а у складу са нормативним, институционалним и друштвеним оквиром, данас су различити модалитети сарадње полиције и ЛГБТ заједнице (који не искључују једни друге) који би се могли назвати и својеврсном кохабитацијом, поготово имајући у виду вишевековни период непријатељстава, супротстављености и прогона ЛГБТ од стране полиције:

- Полиција се усмјерава ка ЛГБТ као маргинализованој и виктимизованој групацији;
- ЛГБТ активизам иницира рјешавање проблема предочавајући их полицији кроз форуме за безбједност;
- Општом превенцијом се настоји дестигматизовати ЛГБТ код опште популације;
- Посебна пажња се посвећује сензибилизацији полиције кроз разне видове обуке;
- Полиција охрабрује аутовање полицијских службеника;
- Полиција у властите редове интегрише ЛГБТ особе;
- Оснивају се посебно специјализоване јединице за откривање, спрјечавање, сузбијање и доказивање злочина из мржње почињених према ЛГБТ;
- Систематизују се радна мјеста контакт полицајаца за сарадњу са ЛГБТ заједницама.

Модалитети сарадње полиције и ЛГБТ заједнице су далеко хетерогенији, поготово имајући у виду поједине земље, услед чега се чини илузорним набројати, па чак и систематизовати све те облике сарадње. Наравно, треба поменути и чињеницу да ни у развијеним државама Запада тај степен сарадње није кулминирао, а поготово није у осталим државама у свијету. Међутим, чињеница је да је у већини држава у свијету он у узлазном тренду, те да је и држава, а поготово полиција перципирала и прихватила ову групацију као маргинализовану и угрожену, те да је покушава интегрисати у друштво омогућавањем уживања права и слобода загарантованих свим грађанима у држави.

Посматрајући тај спектар односа између полиције и ЛГБТ, а имајући у виду историјско наслеђе ових односа за које се не може рећи да је славно и афирмативно, свакако се може примјетити кретање које је са једне позиције у релативно краћем периоду дошло на дијаметрално супротну позицију – прије само пола вијека, ЛГБТ заједница је од стране полиције била малтретирана, прогањана, санкционисана и изопштена да би данас (додуше, још увијек само у појединим државама) чланови ове заједнице били пуноправни и афирмисани полицијски службеници дијела полицијских агенција развијених држава свијета. Разумљиво је да је на то утицало много фактора и да то није само заслуга полиције. Међутим, чињеница је да се не може ни полиција изузети од тих заслуга.

2.2.1. Перцепција ЛГБТ заједнице као маргинализоване и виктимизирани

Полиција властите активности све више усмјерава ка маргинализованим и мањинским групацијама, међу које спада свакако и ЛГБТ заједница, настојећи им пружити максималну безбједност и осјећај личне сигурности. Наведено се реализује кроз два сегмента. Први је стратешки полицијски оквир властитих дугорочно и плански усмјераваних активности ка предупредивању насиља према ЛГБТ, док се други реализује кроз концепт рада полиције у заједници и са заједницом и акционог је карактера. Када су у питању стратешки акциони планови којима се дугорочно, систематично и плански усмјеравају активности које имају за циљ не само предупредивање насиља према ЛГБТ заједници, већ и њихову проактивну инклузију на предупредивању, идентификацији и елиминацији проблема које их погађају, те у санирању последица констатованих проблема, свакако се као примјери добре праксе издвајају Црна Гора³⁴⁶ и Србија,³⁴⁷ поготово имајући на уму да, за разлику од Хрватске, нису чланице Европске уније.

³⁴⁶ Илустративан примјер добре праксе јесте Црна Гора. Поступајући по препорукама Савјета за грађанску контролу полиције, министар унутрашњих послова Црне Горе је формирао радну групу – Тим повјерења ЛГБТ заједнице и Управе полиције Црне Горе. Овим поступком је Управа полиције Црне Горе додатно препознала ЛГБТ заједницу као осјетљиву друштвену групу која се носи са специфичним безбједносним ризицима и појавама и да јој зато треба посветити не само додатну професионалну пажњу већ развијати повјерење и стални дијалог. Образовањем Тима повјерења ЛГБТ заједнице и Управе полиције, кроз посебну радну групу, почела је да се имплементира обавеза Министарства унутрашњих послова односно Управе полиције из Стратегије Владе Црне Горе за унапређење квалитета живота ЛГБТ особа у Црној Гори која је претходно усвојена. ЛГБТ тематика је препозната и у Стратегији развоја Управе полиције, препознат је сензибилисан приступ према ЛГБТ питању и ЛГБТ заједници. Основ за образовање радне групе односно Тима повјерења ЛГБТ заједнице и Управе полиције налази се у Стратегији Владе Црне Горе за унапређење квалитета живота ЛГБТ особа у Црној Гори. Рјешењем о формирању Тима, министар унутрашњих послова дефинисао је задатке Тима повјерења. У редован састав Тима повјерења испред Управе полиције је заступљено укупно пет полицијских службеника међу којима су и високе полицијске старјешине попут начелника Центра безбједности Подгорица и шефа Одсека за јавни ред и мир Управе полиције. Члан Тима је и председавајући Савјета за грађанску контролу полиције. Испред Владе у Тиму су такође двоје службеника – из кабинета Премијера и генерална директорка Директората за унапређење људских права и слобода у Министарству за људска и мањинска права. У Тиму су заступљене и ЛГБТ невладине организације. Милан Делић, *Дијалог у функцији партнерства и повјерења*, Зборник радова „Безбједност и основна права: Димензије и перспективе сигурности ЛГБТ особа“, Савјет за грађанску контролу рада полиције, Министарство унутрашњих послова Црне Горе, Министарство за људска и мањинска права Црне Горе, Подгорица, 2016. године, стр. 97-101.

³⁴⁷ Почетком фебруара 2014. године, Министарство унутрашњих послова Србије донијело је Акциони план за унапређење рада и сарадње полиције са представницима и удружењима сексуално различитих особа којим се између осталог предвиђа унапређење обуке, рада и сарадње полицијских службеника са ЛГБТ заједницом, борба против хулиганизма, екстремизма и насиља у породици и израда приручника за рад са ЛГБТ. Унапређење обуке и рада у сарадњи са Лабрисом – невладином организацијом за лезбејска људска права отпочело је 2014. године. Лабрис је у ту сврху припремио програме обука за полицијске службенике који су потом били у обавези да обуче своје колеге у матичним управама. Обуку је похађало 250 службеника криминалистичке полиције и полиције опште надлежности из свих полицијских управа, а они су затим обучили 2 000 својих колега који обављају послове сталног дежурства. Дводневном обуком обухваћена су предавања о терминологији, законском оквиру којим се регулише правни положај ЛГБТ особа и најчешћим

ЛГБТ удружења и геј активисти чине локалне групе за безбједност локалне заједнице које, на равноправној основи, заједно са другим релевантним субјектима локалног карактера, настоје идентификовати и ријешити проблеме у локалној заједници, заједно са полицијом и другим релевантним државним и другим органима. Ово посебно долази до изражаја у оквиру полицијских организација локалног карактера или кроз концепт рада полиције у заједници.³⁴⁸

Кроз разне превентивне активности, код опште популације се настоји дестигматизовати ЛГБТ, чиме се проактивно и превентивно настоје предуприједити злочини из мржње према овој заједници, подизањем свијести друштва о толеранцији.³⁴⁹ Дјелимично је инкорпорирано са стратешким полицијским проактивним приступом на предупређивању злочина из мржње према ЛГБТ, међутим, значајно је истаћи и да се полиција у овом домену јавља као секундарни субјекат, препуштајући примарну улогу другим владиним институцијама, као и невладином сектору.

2.2.2. Сензибилизација полиције кроз обуку о правима ЛГБТ заједнице

Полицијски службеници се (основном и специјалистичком) едукацијом посебно сензибилишу за рад са ЛГБТ особама, уважавајући криминалистичко-методичке специфичности поступања код злочина из мржње почињених према овој заједници. Више је модалитета ове обуке, у зависности од извођача обуке, дужине трајања, циљева едукације, полазника итд.

Приликом реализације обуке полицијских службеника која се дотиче ЛГБТ, поставља се питање да ли је сврсисходније да ту обуку врше сами

облицима хомофобије и предрасуда. Полицијски службеници су такође имали прилику да похађају обуку у оквиру ЕУ твининг пројекта „Подршка унапређењу људских права и нулта толеранција за дискриминацију“ који спроводи Канцеларија за људска и мањинска права у сарадњи са Повјереником за заштиту равноправности Републике Србије. Посебан аспект је успостављање официра за везу са ЛГБТ заједницом. Јелена Радоман, Марија Радоман, Јелена Шапић, *Оп. цит.*, стр. 22.

³⁴⁸ Вашингтонска полиција је успоставила Контакт мрежу геј и лезбејки полицајаца (*Gay and Lesbian Liaison Unit - GLLU*) као дио своје стратегије рада полиције у заједници која је била у корелацији са порастом извјештаја о злочинима против ЛГБТ заједнице. Мрежа је основана као одговор на неколико инцидената полицијског малтретирања ЛГБТ људи касних 90-их прошлог вијека и чињенице да се злочини против ЛГБТ особа у граду ријетко пријављују. У години након оснивања удвостручио се број полицајаца који су дио мреже, као и број пријава злочина из мржње против ЛГБТ особа у Вашингтону. Даље, Мрежа је заслужна за подизање свијести о насиљу у истополним заједницама. 2000. године, непосредно прије оснивања јединице, није било пријављених насиља у истополним заједницама. До 2012. године, одјелење је истражило 460 таквих случајева. Christy Mallory, Amira Hasenbush, Brad Sears, *Discrimination against Law Enforcement Officers on the Basis of Sexual Orientation and Gender Identity*, The Williams Institute, Los Angeles, 2013. године. www.williamsinstitute.law.ucla.edu/wp-content/uploads/Law-Enforcement-Discrim-Report-Nov-2013.pdf.

³⁴⁹ Ирска полиција је са Мрежом за једнакост ЛГБТИ особа покренула заједничку иницијативу на превенцији и репресији кривичних дјела почињених из мржње/предрасуде против ЛГБТИ особа. „Буди поносан, буди сигуран“ кампања укључује посебно обучене геј и лезбејске полицијске службенике за односе са заједницом који раде са ЛГБТИ особама које су биле жртве инцидената мотивисаних мржњом/предрасудама током седмичних сесија у даблинском Центру за ЛГБТИ особе. Дина Бајрактаревић-Пајевић, *Истраживање кривичних дјела почињених из мржње: Приручник за полицију*, Сарајевски отворени центар, Сарајево, 2016. године, стр. 59.

полицијски службеници или ЛГБТ активисти. С обзиром на праксу у оквиру полицијских агенција у БиХ, видљива су два приступа. Први приступ подразумева да обуку врше ЛГБТ активисти и циљ је сензибилизација полицијских службеника према ЛГБТ, јер се сматра да ће полазници умногоме смањити одређене предрасуде и стереотипе у непосредној комуникацији са ЛГБТ³⁵⁰ (методом „живе библиотеке“³⁵¹). Ова обука се углавном изводи кроз концепт Тренинг тренера,³⁵² а криминалистичка специјализација у реаговању на насиље према ЛГБТ се ставља у други план (али се не запоставља, поготово током обуке коју ће реализовати полазници након успјешно окончаног тренинга).³⁵³ Други приступ акценат ставља на криминалистичку специјализацију коју врше полицијски службеници за полицијске службенике (интерна специјализација), док је одређена сензибилизација секундарног карактера (али се не запоставља). Искуства из западних земаља показују да постоји опасност да институционализоване облике едукације спроводе особе које су и саме дио полицијских структура, што резултира намјерним или ненамјерним перпетуирањем ставова и претпоставки базираних на стереотипима,³⁵⁴ због чега је више него потребно да невладин сектор и даље буде ангажован на овом пољу, те да се направи својеврсна синергија између формалних и неформалних облика доедукације и сензибилизације.³⁵⁵ И један и други приступ имају одређене предности и недостатке. Наравно, избор конкретног приступа зависи од многобројних фактора интерне и екстерне природе.³⁵⁶

³⁵⁰ Holy Miller, Bitna Kim, *Curriculum implications of anti-gay attitudes among undergraduate criminal justice majors*, Journal of Criminal Justice Education, број 2/2012, стр. 148-173.

³⁵¹ „Жива библиотека“ је метод сензибилизације циљне популације приликом које ЛГБТ активисти, који су у улози едукатора, причају властита искуства која имају као аутоване ЛГБТ особе у друштву.

³⁵² Овдје је веома битно правилно одабрати полазнике обука, с обзиром на то да ће они касније имати улогу предавача (али и својеврсних сензибилизатора) полицијским службеницима. У том смислу, битно је да ови полазници обуке немају предрасуде и стереотипе о ЛГБТ заједници, јер је истраживањима доказано да је илузорно од полазника (студената, кадета, полицијских службеника) очекивати смањење предрасуда и хомофобије уколико их и њихови професори (предавачи) имају. Phillip Lyons, et al., *Police judgments of culpability and homophobia*, Applied Psychology in Criminal Justice, број 1/2005, стр. 1-14.

³⁵³ Нпр. овај приступ је у претходном периоду био карактеристичан за кантонална министарства унутрашњих послова у Федерацији БиХ. Наиме, Сарајевски отворени центар је у сарадњи са Мисијом ОСЦЕ у БиХ у 2016. години радио на тренинзима за полицију и приправнике судова и тужилаштва. Тако је у току 2016. године Сарајевски отворени центар спровео програм обуке Тренинг тренера за полицијске службенике у 9 кантоналних министарстава (Министарство унутрашњих послова Кантона Сарајево сличну обуку прошло је раније). Након обуке, кантонална министарства су најавила да ће полицајци који су прошли овај тренинг едуковати своје колеге о правилном процесуирању кривичних дјела почињених из мржње током 2017. године у склопу перманентне обуке. Емина Бошњак, Владана Васић, Инела Хацић, Дарко Пандуревић, *Оп. цит.*, стр. 26. О искуствима и резултатима обуке опширније у: Марија Лучић-Ћатић, Дина Бајрактаревић-Пајевић, Муамер Кавазовић, *Заинтересираност полицијских службеника за поступање и едуцирање о злочинима из мржње према хомосексуалним мушкарцима и женама: Студија случаја Министарства унутрашњих послова Кантона Сарајево*, Зборник радова „Идемо ли укорак с новим безбједносним изазовима?“, Висока полицијска школа, Загреб, 2020. године, стр. 475-491.

³⁵⁴ Katy Radford, Jennifer Betts, Malcolm Ostermeyer, *Policing, responsibility and lesbian, gay, and bisexual community in Northern Ireland*, Institute for Research of Conflicts, Belfast, 2006. године, стр. 10.

³⁵⁵ Миа Чустовић, Златиборка Попов-Момчиновић, *Оп. цит.*, стр. 24.

³⁵⁶ Примјер добре праксе на овом плану је Хрватска: Данијела Петковић, Златка Козјак Микић, *Активности Министарства унутрашњих послова Републике Хрватске у сузбијању дискриминације*

С обзиром на то да су одређена истраживања указала да је мања хомофобија у директној вези са тим да ли су кадети или студенти током основног облика едукације у наставном садржају обрађивали теме које се односе на ЛГБТ наратив,³⁵⁷ овај садржај се инкорпорира у основну полицијску обуку,³⁵⁸ али је неопходно да полицијски службеници повремено имају обуку у вези са сензибилизацијом према овој заједници, поготово уважавајући њихову маргинализованост, те виктимизираност и виктимогену предиспонираност која се појављује услед стигматизације и дискриминације.³⁵⁹ Међутим, основна полицијска обука, као и повремена сензибилизација полицијских службеника свакако да су неопходне, али не и довољне како би полиција проактивније и систематичније реаговала на акте насиља са којима се суочавају припадници ЛГБТ.³⁶⁰ Услед наведеног, као један од механизма репресивног дјеловања на насиље према ЛГБТ, појављује се стручно усавршавање и посебно структурисана криминалистичка специјализација полицијских службеника за поступање на кривична дјела почињена из мржње према ЛГБТ.³⁶¹

У овом контексту, раде се и истраживања базирана на односу полиције и ЛГБТ заједнице, штампа се пропагандни материјал у циљу подизања

ЛГБТ особа, Криминологија и социјална интеграција, број 2/2015, стр. 306-334. Такође, видјети и искуства Србије у: Аурелија Ђан, *Он. цит.*

³⁵⁷ Kevin Cannon, „*Ain't no faggot gonna rob me!*“ *Anti-gay attitudes of criminal justice undergraduate majors*, *Journal of Criminal Justice Education*, број 2/2005, стр. 226-243.

³⁵⁸ Нпр. наставним планом и програмом полицијске обуке на Полицијској академији у Бањој Луци људска права се изучавају кроз посебан предмет. Кроз семинарски облик наставе, кадети се информишу и о људским правима која се дотичу рода и пола, као и сексуалне оријентације. Такође, наставни садржај се односи на могуће злоупотребе и нарушавање наведених права перципирано и кроз полно и родно засновано насиље, те насиље према ЛГБТ. Потреба сензибилизације приступа према жртвама и оштећенима ЛГБТ, као и специфичности поступања полиције приликом кривичних дјела мотивисаних мржњом или код случајева родно заснованог насиља су дио наставног садржаја модула Сузбијање криминалитета. Међутим, имајући у виду да се кадети на Полицијској академији обучавају за основну полицијску обуку, односно да им се кроз обуку треба пренијети знање, вјештине и вриједности неопходне за вршење полицијских послова из надлежности полиције опште надлежности, разумљиво је што ова наставна материја није заступљена у већем обиму.

³⁵⁹ У том контексту, нпр. Управа за полицијску обуку, као основна организациона јединица Министарства унутрашњих послова Републике Српске, до сада је изводила обуке стручног усавршавања и специјалистичке обуке за полицијске службенике Министарства из овог домена, у оквиру којег се посебно истичу: Стручно усавршавање у области родно заснованог и сексуалног насиља, Обука инструкторица из родне равноправности, женских људских права и сигурносних потреба жена, семинар „Кривична дјела почињена из мржње“, семинар „Унапријеђење односа полиције са припадницима ЛГБТ заједнице“...

³⁶⁰ О схватању значаја и свеобухватности ове обуке најбоље говори примјер пољске полиције која је у периоду од три године едуковала готово 40 000 својих полицијских службеника у вези поступања и сензибилизације за злочине из мржње. Carolyn Bys, *Основа и значај јединственог регулаторног приступа кривичним дјелима почињеним из мржње: трендови у Европској унији и ситуација у БиХ*, Кривична дјела почињена из мржње – Изазови регулирања и процесуирања у БиХ, Центар за друштвена истраживања Аналитика, Сарајево, 2014. године, стр. 57.

³⁶¹ Један од таквих облика едукације је и семинар „Унапријеђење односа полиције са припадницима ЛГБТ заједнице“ које је Управа за полицијско образовање реализовала током 2015. и 2016. године за полицијске службенике Министарства унутрашњих послова Републике Српске са циљем едукације о криминалистички релевантним специфичностима комуникације са ЛГБТ заједницом и у циљу сензибилизација полицијских службеника о правима и слободама ЛГБТ заједнице.

сензибилизације полиције према ЛГБТ лицима,³⁶² а поготово према нарушавању њихових права и слобода, те према најучесталијој или карактеристичнијој феноменологији насиља. Посебан сегмент на освјешћивању, сензибилизацији и криминалистичкој специјализацији јесте израда разних приручника,³⁶³ уџбеника и наставног материјала намијењеног полицији који се, углавном, креира у сарадњи полиције и ЛГБТ организација.³⁶⁴

2.2.3. Инклузија ЛГБТ у полицијске структуре

Упоредо са постепеним развојем све толерантнијег става према хомосексуалности у друштву уопште, међу полицијске службенике се почињу регрутовати аутована ЛГБТ лица,³⁶⁵ односно полиција охрабрује и фаворизује

³⁶² Такође, шведска полиција је 2009. године почела да издаје летке намијењене ЛГБТИО особама под насловом „*Being yourself is not a crime*“ (Бити свој није злочин). У летцима се објашњава шта је злочин из мржње, како га пријавити, како и шта шведска полиција ради по питању хомофобије и трансфобије у друштву и сл. Ови леци укључивали су и питање насиља у породици које је темељено на хомо/трансфобији. Група аутора, *Приручник о сузбијању насиља против ЛГБТ особа за полицијске службенике/службенице*, Загреб Приде и Центар за равноправност, Загреб, 2013. године, стр. 24.

³⁶³ Приручник за рад официра за везу са ЛГБТИ заједницом у Метрополитен полицији је замишљен као водич за поступање свим официрима за везу са овом заједницом. Британска полиција сматра да официри за везу са ЛГБТИ заједницом играју фундаменталну улогу у томе како полиција штити њихова права и обезбјеђује заштиту. У њему се јасно дефинишу задаци и активности ових официра. Наиме, они су први обавјештени о злочинима из мржње према ЛГБТИ особама и учествују у истражном поступку. То не значи да обављају инспекторску улогу, али су упућени у цијели поступак и подржавају га тако што својим знањем, контактима и сензибилношћу за ЛГБТИ тематику могу да усмјере ток поступка. Занимљиво је да се поред описа посла, задатака и активности приручник бави и другим важним аспектима посла официра за везу: промовисањем улоге официра, обезбјеђивањем мјеста и локала где се скупља ЛГБТИ заједница, безбједношћу на интернету и на путовањима, евидентирањем и пријављивањем злочина из хомофобије и трансфобије. www.gay-police.eu/files/5714/1616/7272/LGBTI_Liaison_Officer_UK_manual.pdf.

³⁶⁴ Међутим, има и другачијих приступа, по чему је карактеристичан примјер Србије. Наиме, Приручник за рад полиције са ЛГБТИ заједницом је предвиђен Акционим планом за сарадњу полиције са сексуално различитим особама из 2014. године и креиран како би пружио детаљна упутства припадницима полиције у поступању са ЛГБТИ заједницом. Он је од изузетног значаја за сензибилизацију полицијских службеника и треба да допре до што већег броја запослених у МУП-у. Приручник је веома информативан и обрађује теме које су важне како би полицајци што боље разумели ЛГБТИ тематику. Међутим, неки кључни дијелови за поступање у случајевима насиља у приручнику недостају или су слабо обрађени. На примјер, злочин из мржње који је дефинисан чланом 54а Кривичног законика Републике Србије је обрађен само у четири параграфа. Изостављене су и неке од тема, на примјер: породично и партнерско насиље са којима се ЛГБТИ особе суочавају, положај ЛГБТИ особа у полицији, као и поступак евидентирања насиља, који је од пресудног значаја за полицијски рад и даљи процес поступка. У вези са креирањем овог Приручника није било јавне расправе, што и није обавезно, али би укључивање ширег круга заинтересованих сигурно побољшало његов квалитет и примјенљивост. То значи да јавност није имала увид у садржину приручника, као ни могућност достављања коментара ради унапређења текста. Све ово указује на то да Приручнику као водичу у поступању полиције према ЛГБТИ особама није дата одговарајућа важност, те се поставља питање његове стварне примјене у полицијској пракси. Аурелија Бан, *Оп. цит.*, стр. 21.

³⁶⁵ Полицијска управа у Хемпширу је 2003. године оформила мрежу за подршку ЛГБТ особама унутар полиције. Ова мрежа броји преко 170 чланова и чланица са циљем да им омогући све релевантне информације, као и подршку у раду. Чланство обухвата и посебну повјерљиву мејлинг листу свих чланова полицијске управе који нису вољни да јавно открију своју другачију сексуалну оријентацију. На овај начин повјерљива листа им омогућава да имају приступ информацијама и

пријем ЛГБТ лица у своје редове. С једне стране, на овај начин се смањују предрасуде које полицајци имају према ЛГБТ, док се, с друге стране, ЛГБТ полицајци непосредније укључују на реаговање на злочине из мржње према ЛГБТ, а исто тако, директно примјењују одређене радње и мјере према ЛГБТ (аслушање свједока или испитивање осумњичених ЛГБТ).³⁶⁶

С обзиром на „поприлично напетост“ историјско искуство које полиција у САД-у има у односу према ЛГБТ, разумљиво је што су први полицајци хомосексуалне оријентације регрутовани у САД, и то у Њујорку, након чега су овај примјер слиједиле и друге полицијске организације у САД, али и у другим државама.³⁶⁷ За овим примјером је кренуо и Шкотланд Јард који је сигурно међу првим полицијским агенцијама у Европи који је расписао конкурс за пријем одређеног броја кандидата за полицијске службенике који су искључиво хомосексуалне оријентације. Разлог је било повећање насиља међу геј паровима у Лондону која су неријетко резултирала и убиствима, а полиција приликом расвјетљавања тих дјела није наилазила на сарадњу са преживјелим жртвама, осумњиченим, нити са ближним окружењем из геј заједнице.

Међутим, треба поменути да је запошљавање особа хомосексуалне оријентације у полицијске организације донијело низ проблема који свједоче о неадекватном прихватању полицијских службеника унутар полицијске организације што говори о нескладу између јавно прокламованих вриједности и политика савремених полицијских организација и праксе, те оправдава увјерења лица виктимизираних због властите сексуалне оријентације.³⁶⁸

подршку без откривања своје сексуалне оријентације. Мрежа организује велики број друштвених догађаја током године, укључујући и догађаје који се односе на особе бисексуалне оријентације, као и годишње излете за оне који имају дјецу. Она у свом мандату има задатак да размотри политике и процедуре унутар полиције и њихов утицај на ЛГБТИ заједницу. То обухвата ревизију Стратегије за сузбијање злочина из мржње, као и регулативу која се тиче материнства. Мрежа такође подржава и промовише рад официра за везу са ЛГБТИ заједницом унутар полиције. У склопу политика различитости одржана је конференција за полицијске руководиоце у циљу њиховог оснаживања за стварање што позитивније атмосфере за ЛГБТИ особе у полицији. Једна од сесија на конференцији биле су „живе приче“ лезбејки и гејева који су причали о својим искуствима у полицијском раду. www.stonewall.org.uk/sites/default/files/police_guide_web_final.pdf.

³⁶⁶ Нпр. Министарство унутрашњих послова Републике Србије у својим редовима има аутованог геј полицајца који се сматра првим аутованим геј полицајцем у полицијским агенцијама у непосредном окружењу. Александар Стојменовић, национални официр за везу са ЛГБТИ заједницом, прва је јавно декларисана геј особа у полицији. За његову сексуалну оријентацију јавност је сазнала након што му је додијељена награда „Дуга“, коју је додијелила Геј стрејт алијанса у Србији појединцима заслужним за допринос побољшању положаја ЛГБТИ особа током године. Њему је награда припала не само зато што је добро обављао свој посао и зближио се са заједницом, него и зато што је имао храбрости да јавно иступи и декларише се као геј. То је значајно зато што се, између осталог, на тај начин шаље порука да су припадници ЛГБТИ заједнице добродошли у полицији, као и да могу да вјерују полицији. Вриједно је помена и то да је он нагласио да није имао проблема због свог аутовања међу колегама и да су га колеге добро прихватиле. Поред њега, међу аутованим полицајцима у Србији су и лезбејке. Аутовани геј полицајци предњаче у Шпанији (за коју се сматра да је по овом питању прва у Европи), Енглеској, Ирској, Литванији...

³⁶⁷ Phillip Lyons, et al., *Texas police chiefs' attitudes toward gay and lesbian police officers*, Police Quarterly, 2008. године, стр. 102-117.

³⁶⁸ Ирма Ковчо – Вукадин, *Он. цит.*, стр. 185.

По једном старијем истраживању у САД-у, резултати су показали како међу полицијским службеницима, у односу на општу популацију, постоји пуно више хомофобног понашања која су чак усмјерена и према ЛГБТ колегама, а која знају укључивати и животну опасне ситуације у којима се нпр. игноришу позиви за помоћ упућени од стране ЛГБТ колега.³⁶⁹ И према релативно новијим студијама, дискриминација и узнемиравање полицијских и затворских службеника на основу сексуалне оријентације и родног идентитета су и даље присутни широм САД. Геј полицајци и даље пријављују висок ниво дискриминације у новијим анкетама.³⁷⁰

Усљед наведеног, у већим и сензибилисанијим полицијским агенцијама се оснивају синдикална и професионална удружења геј полицајаца, а кровна организација националних геј полицијских асоцијација постоји и на нивоу Европе.³⁷¹ Циљ је лакша и ефикаснија интеграција геј полицајаца у полицијску организациону културу, као и превазилажење баријера између ЛГБТ заједнице и полиције.³⁷²

³⁶⁹ Stephen Leinen, *Gay cops*, Rutgers University Press, New Brunswick, 1993. године.

³⁷⁰ Истраживање из 2009. године је показало да је преко двије трећине ЛГБТ полицајаца пријавило хомофобичне коментаре на послу а више од пола је пријавило да су третирани као аутсајдери од стране својих колега. Штавише, једна особа од њих пет је пријавила дискриминацију приликом додјеле унапређења на послу, 8% је пријавило дискриминацију приликом запошљавања и 2% је пријавило да су били отпуштени због своје сексуалне оријентације и родног идентитета. Анкета од 60 чланова *TCOPS*, организације за трансродне полицијске службенике, показала је да је 90% пријавило негативна искуства у својим одјељењима. Од оних који су пријавили негативна искуства, 15% је пријавило да су били отпуштени, 37% је пријавило да им је пријећено отказом, 68% је пријавило вербално узнемиравање од стране својих сарадника, 43% је пријавило пријетње насиљем, 18% је пријавило да су били физички нападнути од стране својих сарадника и 53% осјећа да је њихова сигурност угрожена због изолације од стране колега. Christy Mallory, Amira Hasenbush, Brad Sears, *Op. cit.* У овом извјештају се наводе и конкретни примјери дискриминације полицајаца на основу сексуалне оријентације или родног идентитета.

³⁷¹ У Шпанији, Ирској, Литванији, Аустрији и дијелу других држава у Европи постоје професионална синдикална удружења геј полицајаца, док на нивоу Европске уније постоји кровна асоцијација Европска мрежа геј полицајаца – ЕГПА. Мрежа подржава све ЛГБТ припаднике полиције у Европи и обезбјеђује подршку свим члановима ЛГБТ заједнице. Међутим, поред тога што ова мрежа окупља све геј полицајце из полицијских агенција које дјелују на територији држава Европе, она такође окупља и полицијске службенике и друге запослене у полицији који нису ЛГБТ, али који су заинтересовани за унапријеђење односа полиције и ЛГБТ заједнице.

³⁷² У смислу значаја теме једнакоправног статуса хомосексуалних полицијских службеника интересантно је споменути Акцијску лигу геј полицијских службеника (*The Gay Officers Action League – GOAL*) која је основана 1982. године у Њујорку с циљем рјешавања питања и потреба полицијских службеника хомосексуалне оријентације. Мисија ове лиге има три главне активности:

- пружати подршку активним и пензионисаним хомосексуалним особама запосленим у службама за спровођење закона;
- едуковати и сензибилисати не ЛГБТ полицијске службенике у односу на питања запошљавања ЛГБТ особа и пружању услуга ЛГБТ заједници у цијелости;
- промовисати позитивне односе између полиције и ЛГБТ заједнице кроз различите услуге у заједници и едукацијске форуме с посебним нагласком на принципе правде, правичности и једнакости.

2.2.4. Организациона трансформација и прилагођавање полиције потребама ЛГБТ

У оквиру полицијске организације, систематизују се радна мјеста контакт полицајаца за сарадњу са ЛГБТ заједницама, поготово у друштвима која нису довољно сензибилисана за ЛГБТ наратив како би се продубио садржај тих односа.³⁷³ Контакт полицајци би требало да буду посебно сензибилисани полицијски службеници за препознавање проблема ЛГБТ заједнице, као и за уочавање потенцијалне угрожености и аналитичко сагледавање потенцијалних догађаја и процеса који могу да буду угрожавајући за ЛГБТ заједницу како би се адекватно и благовремено реаговало на њих. Такође, требало би да буду и својеврсни „канал комуникације“ између саме ЛГБТ заједнице и полиције кроз који би ЛГБТ заједница артикулисала властите захтјеве које има према полицији, а који су безбједносне природе. Наравно, постојање других механизма артикулисања захтјева ЛГБТ заједнице (попут локалних форума за безбједност) не умањује улогу коју имају контакт полицајци. Посебан аспект контакт полицајаца јесте и својеврсна сензибилизација ЛГБТ заједнице о улози полиције у друштву и о интерним процедурама полиције, те уобличавање одређених захтјева које ова заједница има према релевантним субјектима, мимо полиције, из домена остваривања властитих права.³⁷⁴

С обзиром на искуства земаља која су недавно систематизовала или увела официре за везу са ЛГБТ заједницом (Србија и Црна Гора, у првом реду),³⁷⁵ видљиво

³⁷³ Један од примјера добре праксе представља успостављање официра за везу у шкотској полицији након што је шкотски парламент 2009. године усвојио Закон о једнакости. Током дугогодишњег рада на Закону (почев од 2002. године) представници полиције и ЛГБТ заједнице интензивно су сарађивали кроз законодавну радну групу. Чим је Закон усвојен, шкотска полиција активно је почела да информисе ЛГБТ заједницу како да препозна и пријави злочине мржње. Истовремено, полиција је отпочела редовно вођење статистике и објављивање података о насилним актима. Група аутора, *ЛГБТ популација и реформа сектора безбједности у Републици Србији*, Мисија ОЕБС у Србији и Центар за истраживање јавних политика, Београд, 2011. године, стр. 15.

³⁷⁴ Из наведеног је видљиво да улога контакт полицајаца није само канал за брже комуницирање између полиције и ЛГБТ заједнице, већ увелико надилази међусобну интеракцију и захтјева додатни ангажман самог контакт полицајца. Услед наведеног, грешка је за контакт полицајца одређивати полицијске службенике нижих организационих нивоа, без одређене позиционiranости у организационој структури полиције, који нема фактичке, ни хијерархијске могућности „продора“ до виших нивоа одлучивања у полицији, јер он неће на прави начин артикулисати потребе и захтјеве властите улоге, а поготово не улоге коју од њега очекује ЛГБТ заједница. Поред афинитета и сензибилисаности са ову улогу, што би требало да се подразумева, потребно је да контакт полицајци имају и одређени хијерархијски, аналитички, проактивни и организациони капацитет како би могли да одговоре захтјевима који се пред њих стављају.

³⁷⁵ О искуству именовања контакт официра за везу са ЛГБТ заједницом, може да послужи примјер Србије. Као једна од великих новина и позитиван помак у поступању полиције према ЛГБТ особама у Србији је успостављање институције официра за везу са ЛГБТ особама. Официри за везу су предвиђени Акционим планом за Поглавље 23 као посебан механизам за комуникацију са припадницима маргинализованих категорија друштва. У Србији је именовано укупно седам официра за везу (национални координатор, у Београду и Новом Саду по два, те је по један постављен у Нишу и Крагујевцу). Најављено је и именовање још двије официрке у Новом Саду и Београду, с обзиром на истраживања која потврђују да ће жена чешће пријавити насиље полицајки него полицајцу. С обзиром на то, ово је веома добра вијест за лезбејску заједницу јер се верује да ће се на тај начин успоставити чвршћа веза са полицијом те да ће то омогућити да лезбејке више пријављују насиље полицији. Међутим, постоје и одређене недоумице када су надлежности и задужења официра за везу у питању. Наиме, официри за везу не постоје званично у систематизацији радних мјеста у МУП-у. Задаци и задужења официра су придодати пословима рада полиције у заједници. Официри за везу обављају

је да има одређених проблема у раду ових официра,³⁷⁶ усљед чега је битно анализирати улогу и механизме њиховог рада како би се идентификовала и диференцирала „добра пракса“, али и како би се предуприједили потенцијални проблеми у имплементацији овог сегмента рада полиције са заједницом.

Оснивају се посебне, уско специјализоване јединице или тимови који се баве откривањем, спрјечавањем, сузбијањем и доказивањем злочина из мржње, ЛГБТ мотивисаног насиља или кривичних дјела усмјерених према овој заједници.³⁷⁷ У развијеним (и великим) државама, пракса је (па чак и стандард) да различите групације и врсте кривичних дјела расвјетљавају посебно едуковани полицијски службеници који су специјализовани за расвјетљавање само тих кривичних дјела. На овај начин се у пракси досљедно спроводи

активности које се тичу не само ЛГБТИ особа него и свих других рањивих група, као што су Роми, жене и националне мањине. Иако ово радно мјесто не постоји формално у МУП-у, официри за везу наводе да су задужења и задаци јасно дефинисани. Основни задатак официра за везу је успостављање блиске сарадње и контаката са ЛГБТИ организацијама и заједницом као одговор на безбједносне проблеме са којима се ове групе суочавају. Представници организација цивилног друштва имају могућност да контактирају са националним официром у било које доба дана уколико се нађу на мјесту гдје се дешава насиље или уколико сматрају да је потребна додатна заштита ЛГБТИ особа. У Приручнику за рад полиције са ЛГБТИ заједницом је дефинисано да официри за везу сарађују са другим службама у МУП-у у циљу размјене информација, као и да они подржавају и савјетују друге полицијске службенике у подручним полицијским управама у којима официри не постоје. У Приручнику је још наведено да официри за везу „активно учествују у процесима превенције насиља и злочина из мржње“, као и да помажу колегама у препознавању различитих прекршаја и кривичних дјела извршених на штету ЛГБТИ особа. Географска распоређеност официра по полицијским управама ствара нејасноћу у вези са њиховим ангажманом. Ако је једна од основних улога официра за везу успостављање сарадње са ЛГБТИ организацијама, поставља се питање зашто је онда официр за везу постављен у Крагујевцу, гдје не постоји организација која се бави ЛГБТИ правима, док у Шапцу, у којем постоји ЛГБТИ организација, није постављен ниједан официр. Зато је оправдан утисак да се њихова распоређеност по полицијским управама радила насумично. Аурелија Ђан, *Оп. цит.*, стр. 21-22.

³⁷⁶ Нпр. приговори су да контакт полицајци нису проактивни, те да нису препознати у оквиру ЛГБТ заједнице, поготово у оним мјестима гдје ЛГБТ активизам није заживио, а гдје је претпоставка да је потребнији ЛГБТ припадницима него у оним центрима гдје су ЛГБТ организације естаблиране и „видљиве“.

³⁷⁷ У овом контексту, може да послужи и примјер тзв. женских полицијских станица, поготово у контексту охрабривања жена да пријаве родно засновано насиље, те у циљу сензибилизације и специјализације реаговања на родно засновано насиље. Женске полицијске станице су настале са циљем да се обезбједи квалитетнија истрага кривичних дјела почињених над женама, као и да се жене охрабре да се прикључе полицијским снагама. Ове специјализоване јединице (2011. године) постојале су у 13 земаља широм свијета, при чему Латинска Америка предњачи. Због великог притиска бразилских феминисткиња и женског покрета на владу да дјелотворније одговори на кривична дјела према женама, у Бразилу је 1985. године основана прва женска полицијска станица. Сличну праксу пратиле су и друге државе у региону – Перу, Никарагва, Еквадор, али и неке изван Латинске Америке, попут Индије, Пакистана и Велике Британије. Женске полицијске станице у Бразилу допринијеле су да насиље над женама постане видљивије, а повећање броја оваквих станица омогућило је све већем броју жена, посебно оним из маргинализованих група бољи приступ правди. Упркос томе што је популарност ових агенција расла из године у годину, оне су се често суочавале са низом проблема, прије свега са изостанком владине подршке. Ово се највише одражавало на ограничен распоред ових станица широм земље, смањење броја запослених и недостатак специјализованих обука за полицајке. Насупрот разлозима за оснивање станица у Латинској Америци, у Пакистану, гдје ислам забрањује мушким полицајцима да испитују жене, рјешење за овај проблем је пронађено управо у оснивању женских полицијских станица. Оснивањем прве полицијске станице у Исламабаду, главном граду Пакистана, 1994. године, побољшан је и положај жена у притвору, јер је онемогућена злоупотреба и лош третман жена од мушких припадника полиције, што је до тада била честа појава. Значај женских полицијских станица почео је да опада након што је женама дозвољено да злочине пријаве у свим станицама, а не само у женским (што прије није био случај). Сандра Вучић, *За и против женских полицијских станица*, Род и безбедност, Београдски центар за безбедносну политику, Београд, број 3/2011, стр. 10.

криминалистичко начело специјализације у репресији криминалитета. Међутим, иако су бенефити наведеног очигледни, чињеница је да је ово веома тешко (поготово код нас) имплементирати у пракси. Разлози су прије свега економске и кадровске природе. Наиме, није економично, па ни кадровски, да се у свакој организационој јединици полиције специјализују полицијски службеници само за једну врсту кривичних дјела, из најмање два разлога: први је тај што у мањим заједницама које оперативно покривају те организационе јединице и нема кривичних дјела свих врста или групација или они нису чести, а други је што ни те организационе јединице немају довољан број полицијских службеника по којем би себи дозволили „луксуз“ да имају (најмање) по једног полицијског службеника специјализованог за сузбијање кривичних дјела почињених из мржње, за сузбијање нарко-криминалитета, за сузбијање крвних деликата, сексуалних деликата, малолетничке делинквенције, имовинског криминалитета, привредног криминалитета, тероризма... Услед наведеног, прибјегава се компромисном рјешењу: полицијски службеници се усмјеравају у раду за поједине полицијске послове (послове сузбијања криминалитета, послове контроле и регулисања саобраћаја, послове јавног реда и мира...). У оквиру таквих усмјерења се специјализују за рад на специфичној групацији приближно исте проблематике, али по потреби раде и друге полицијске послове.

2.3. Полицијска организациона култура као фактор односа (предрасуда) полиције према ЛГБТ

Једна од карактеристика полицијске организационе културе³⁷⁸ јесте гајење предрасуда и нетрпељивост према мањинским групацијама и супкултурама, услед чега се може претпоставити да полицијски службеници такав став имају и према ЛГБТ. Овај (индиректан) закључак произлази из референтних полициолошких истраживања која су углавном базирана на полицијске службенике у САД-у. Међутим, свакако се резултати ових истраживања могу реферисати и на полицијске службенике других држава. Такође, иако су ова истраживања релативно старија, чињеница је да многоме нису превазиђена, те да су карактеристике тада перципиране полицијске организационе културе видљиве и данас међу полицајцима свих држава и свих агенција, са незнатним разликама.³⁷⁹ Треба поменути да је претходних деценија

³⁷⁸ Приликом првих истраживања полицијске организационе културе, посматрајући је из угла релације према систему вриједности друштва у цјелини у којем полиција егзистира, сматрало се да полицијска организациона култура представља својеврсну супкултуру, услед чега је и називана полицијском супкултуром. Међутим, новија истраживања указују да полицијска организациона култура, иако чини посебан систем вриједности и понашања унутар „плавог братства“, егзистира и условљена је друштвом и његовим системом вриједности, услед чега је напуштен концепт полицијске супкултуре, те се све више инсистира на полицијској организационој култури. Свакако да су узрок томе и многобројна политичко-економска промишљања о утицају организационе културе предузећа на резултате које остварује.

³⁷⁹ Истраживање полицијске организационе културе започиње шездесетих година прошлог вијека и у данашње вријеме заузима импозантан дио полициолошке литературе у западноевропским земљама и у САД-у. За прво потпуније истраживање ове врсте узима се позната студија из 1966. године под називом „Правда без суђења“ (*Justice Without Trial*) у којој је описана радна личност полицајца као склоп социопсихолошких особина (сет облика понашања које се у оквиру групе прихвата и толерише, а почива на одређеним ставовима, вриједностима и дефиницијама

изузетно мало истраживања рађено са циљем идентификовања ставова полицијских службеника према ЛГБТ, већ се тај интерес појављује у задњих неколико година, вјероватно као последица све веће регрутације ЛГБТ заједнице међу полицијске службенике.³⁸⁰

Иако постоје многобројна истраживања елемената и карактеристика полицијске организационе културе, већина истраживача се слаже да полицијску организациону културу чине социјална изолованост и интерна кохезија („плаво братство“), „плава завјеса“, затвореност и сумњичавост (па и отворено непријатељство) према утицајима на полицију, ауторитативност, конзерватизам, прагматизам, цинизам, сексизам и мачоизам, посвећеност мисији, специфична перцепција правде и законитости, предност се даје искуству у односу на едукацију...³⁸¹ Иако несумњиво сви ови елементи, као фактори, имају утицај на предрасуде према ЛГБТ, усљед чега их је тешко и изоловано посматрати, поготово са аспекта међузависности, чињеница је да на неформалан однос полиције према ЛГБТ пресудан утицај имају конзерватизам, сексизам и мачоизам, те социјална изолованост и интерна кохезија.

Конзерватизам је свакако карактеристика свих полицијских организационих култура, а несумњиво га баштини и највећи број полицајаца. Иако се може огледати кроз различите сегменте, чињеница је да највећи број полицајаца не гледа благонаклоно на било какве промјене ни властите професије нити организационог окружења, а поготово на друштвене промјене, укључујући и промјене вриједносног система друштва, док се појединима (прикривено) и супротставља. Имајући у виду да су прије неколико деценија истополни односи били криминализовани, разумљиво је због чега полицијска организациона култура, кроз полицијске службенике, изразито „тешко“ и споро прихвата ове промјене. Наиме, протоком пола вијека од декриминализације хомосексуалности свакако да се чини разумним периодом за отклон од негативних стереотипа и предрасуда према ЛГБТ заједници, међутим, управо конзерватизам у полицији, као обиљежје полицијске организационе културе, указује колико ово обиљежје има утицај на неформални систем вриједности и неформално понашање полицијских службеника. Усљед наведеног, свакако да ово представља и својеврсну вриједносно-друштвену тврдоглавост полицијских службеника.

Блиско везано за конзерватизам, који „гаји“ отпор према ЛГБТ у полицијској организационој структури, треба посматрати и сексизам који је такође једна од битних карактеристика полицијске организационе културе.

одређених ситуација), односно као специфичан „друштвени карактер“ полицајаца који настаје као одговор на опасност и ауторитет – двије јединствене варијабле са којима је скопчана улога полиције, уз константан притисак да полиција буде ефикасна, или да барем тако изгледа. Трећи елемент који производи полицијску културу је притисак на појединачног полицајца да „продукује“ – да буде прије ефикасан него легалан, када су ове двије норме у конфликту. Желимир Кешетовић, *Професионална суккултура полиције*, Социолошки прегледник, Београд, број 1-2/2001, стр. 115-125.

³⁸⁰ Bethan Loftus, *Dominant culture interrupted: recognition, resentment and the politics of change in an English police force*, *British Journal of Criminology*, број 6/2008, стр. 778-797.

³⁸¹ Опширније у: Богољуб Милосављевић, *Наука о полицији*, Полицијска академија, Београд, 1997. године, стр. 587.

Примамљивост секса дефинише основе полицијске поткултуре до те мјере да се за полицајце неријетко каже да су оптерећени сексом.³⁸² Полицијска поткултура представља типичну мачо културу унутар које секс заузима значајно мјесто, а препуштање хетеросексуалним задовољствима и конзумирање алкохола дио су мачо имица.³⁸³ Традиционално поимање мушкости (мушкарац као „јачи пол“, посједовање власти и ауторитета) у друштву је створило имиц полиције као професије мушкараца. Такав приступ је битно дефинисао процес социјализације полицајаца, али и значајно осликао њихову радну средину у којој се од полицајаца непрестано очекује да буду физички и емотивно јаки, храбри и према потреби агресивни.³⁸⁴ С обзиром на претходно наведено, видљиво је да се под сексизмом баштини култ мачо мушкараца, а било какво неуклапање у црно-бијелу слику о мушко-женским односима (полним, а поготово родним) сматра се ударом на мачо имиц полицајаца.

Као једна од карактеристика полицијске организационе културе, која је блиско везана за сексизам, чак дотле да се може рећи да представља један његов сегмент, јесте и латентна мизогинија. Иако се не би могло рећи да полицијски службеници мрзе жене у полицији, свакако да имају одређену одбојност према њима као равноправним полицијским службеницима, односно сматрају да нису дорасле за обављање „мушког посла“,³⁸⁵ каквим се сматра полицијска професија.³⁸⁶ Ово је управо исходиште за ову карактеристику полицијске организационе културе, јер се полицијска професија сматра правом мушком

³⁸² За то се износе сљедећи аргументи:

- Тежња ка сексуалној авантури је веома изражена међу полицајцима и доживљава се као дивља вожња, живот на ивици, чисто сирово задовољство;
- Моћ и ауторитет повезани са присуством атрактивног потенцијалног партнера у рутинским контактима с грађанима обезбјеђује честе прилике за секс;
- Приче о промискуитету и освајању су доста раширене међу полицајцима, а кроз испричане приче, хвалисање и подвиге, сексуална агресија постаје елемент полицијске културе. John P. Crank, *Understanding Police Culture*, Cincinnati, 2004. године, стр. 195.

³⁸³ Зоран Кесић, *Утицај етоса мушкости на положај жена у полицији*, Журнал за криминалистику и право, Криминалистичко-полицијска академија Београд, 2011. године, стр. 166.

³⁸⁴ *Оп. цит.*, стр. 165.

³⁸⁵ „Мушкост“ плаве униформе, односно „бити мушкарац“ представља испуњење социјално дефинисане улоге у којој постоје јасна очекивања од мушкараца:

- Избјегавање свега што би могло бити женствено – избјегавање женских атрибута мушкараца учи у раним годинама свог живота, знајући да ако се понаша као жена, бива окарактерисан као „слабић“;
- Постизање успјеха кроз остварење социјалног статуса – мушкарцима се додјељује улога јачег пола и заштитника жена као слабијег пола;
- Мушки изглед чврстине, повјерења и самопоуздања – ту се посебно говори о физичкој супериорности мушкараца, гдје бити чврст значи не промијенити мишљење упркос противљењу и евентуалном сукобу;
- Мушкарац као титулар агресивности и насиља – мушкарци морају бити агресивни, што подразумијева да би требало први да нападну и да дјелају снажно како би савладали опозицију. John P. Crank, *Оп. цит.*, стр. 231.

³⁸⁶ У поткрепљивању наведеног, често се наводи да жене нису физички снажне како би могле, као мушкарци, да реализују одређене задатке који се намећу као својствени полицијској професији. Чињеница је, међутим, да извршење већине полицијских задатака захтијева менталне, а не физичке способности, усљед чега се сматра како је став „потребно је да будете мачо мушкарац да бисте били добар полицајац“ само један од митова о полицијском раду. Michael Quinn, *Walking with the Devil: The Police Code of silence*, Lon Angeles, 2005. године, стр. 141.

професијом, те се инкорпорирање жена у полицијске јединице не сматра само скрнављењем, већ и обесмишљавањем полицијске професије и улоге полиције у друштву, што је везано за посвећеност мисији полицијских службеника, као још једна карактеристика полицијске организационе културе. Посљедица ове латентне (недовољно инхибиране) мизогиније јесте и одбојност према друштвеним процесима и прокламованом друштвеном систему вриједности који настоји да промовише полну равноправност, гдје се феминистички покрет посматра са нескривеним ниподоштавањем, подсмјавањем, те (прикривеним) опструисањем.³⁸⁷

У том контексту, потребно је направити једну дигресију, како би се дао осврт на простор БиХ, те какве импликације (може да) има такав став о мјесту и улози жена у полицији. Наиме, латентна и флуидна мизогинија у полицији рефлектује посљедице и на запошљавање (а потом и на радноправни и други статус) жена у полицију. Нпр. према релативно старијим подацима, удио жена у полицијским агенцијама у БиХ је, иако су примјетне веће осцилације међу полицијским агенцијама у БиХ, релативно низак, па чак и једноцифрен – око 6,3% полиције чине жене. Највећи удио жена запослених у полицији 2009. године је имало Министарство унутрашњих послова Републике Српске, око 20,87%, те Агенција за истраге и заштиту БиХ, око 14%, а слиједе Федерална управа полиције са 7,89%...³⁸⁸ Према нешто новијим подацима, из 2012. године, од 6 853 запослена лица у Министарству унутрашњих послова Републике Српске, 1 455 или 21% је жена.³⁸⁹ Међутим, овај број се односи на све запослене, а не само на полицијске службенице. Како би се повећао број жена у Полицији Републике Српске, приликом уписа кадета Полицијске академије Бања Лука се настоји посебно мотивисати да се жене пријављују на конкурсе. Резултат тога је да су до 2018. године Полицијску академију Бања Лука успјешно завршиле и у Министарству унутрашњих послова радни однос засновале чак 244 припаднице њежнијег пола, што представља нешто мање од петине свршених кадета Полицијске академије. Међу њима је и пет дјевојака које су прве дјевојке које су завршиле обуку за Специјалну антитерористичку јединицу Министарства унутрашњих послова Републике Српске и које су засновале радни однос као полицијске службенице у овој јединици.³⁹⁰ Наведено је

³⁸⁷ У том контексту се може навести и већ помињан примјер женских полицијских станица. Прве овакве станице основане су са циљем да се обезбједи квалитетнија истрага злочина почињених над женама и да се жене охрабре да се прикључе полицијским снагама. Жене су до тада полицијске станице доживљавале опасним и често су се осјећале мање сигурним након пријаве злочина. Забијежен је низ случајева да су жене – жртве силовања, сексуалних узнемиравања и трговине људима пријављивале поновну виктимизацију од полицијских службеника чији је посао био да им помогну. Упркос томе што су се међу противницима оснивања женских полицијских станица могле чути примједбе да оне представљају само краткорочно рјешење, да не отклањају саме коријене неједнакости и слично, ове станице су ипак представљале значајан корак у креирању дугорочне стратегије за рјешавање ових проблема, али и за повећавање броја жена у полицији. Сандра Вучић, *Оп. цит.*, стр. 10.

³⁸⁸ Сенад Цановић, *Родна димензија сигурности*, Којег је рода сигурност? Сарајевски отворени центар, Сарајево, 2013. године, стр. 21-49. Просјек за ЕУ је око 15%.

³⁸⁹ Николина Грбић Павловић, *Жене у систему полицијског образовања у Републици Српској*, Којег је рода сигурност? Сарајевски отворени центар, Сарајево, 2013. године, стр. 237-260.

³⁹⁰ Александар Миладиновић, Томислав Миросавић, Драгица Марковић, *Мјесто и улога Средње школе унутрашњих послова Бања Лука и Полицијске академије Бања Лука у полицијском школству Републике Српске*, Безбједност – Полиција – Грађани, МУП РС, Бања Лука, број 3-4/2017, стр. 39-63.

дјелимично резултат активности Мреже жена Министарства унутрашњих послова Републике Српске (WPON RS) чија је мисија промовисање и примјена принципа родне равноправности и демократичности у обављању полицијских послова у полицијским службама, затим стратешки приступ пријему жена у полицију и питање образовања и обуке, те развоја каријере.³⁹¹

Површним перципирањем наведених карактеристика полицијске организационе културе стиче се утисак да би се релативно лако наведени елементи могли отклонити једноставним поштравањем дисциплине међу полицијским службеницима, (про)активнијом улогом непосредних руководилаца, те дефинисањем и нормирањем полицијске етике. Међутим, заборавља се да је на значај полицијске културе скренута пажња пошто се увидјело да она заузима видно мјесто у детерминисању понашања полицајаца на послу и ван њега. Наиме, формална правила и налози руководилаца нису, дакле, једини фактори који одређују начин понашања појединаца, већ је то и нарочити систем вриједности, ставова и понашања полицајаца које усвајају у односу на свој посао, руководство, поједине категорије грађана, судове, право и различите појаве у друштву од утицаја на њихов посао,³⁹² чиме творе својеврсно „плаво братство“. Битан сегмент који иницирајуће, али и повратно дјелује на покушаје елиминисања одређених карактеристика полицијске организационе културе јесте социјална дистанцираност и, сходно томе, интерна кохезија полицијских службеника. Управо јачање социјалне дистанцираности полицијских службеника, што је дјелимично и политичко питање,³⁹³ појачава интерну кохезију полицијских службеника која поред одређених позитивних посљедица, има и негативне.

Једна од тих негативних посљедица интерне кохезије јесте и појава тзв. „плаве завјесе“, солидарност са радним колегама приликом чињења мањих

³⁹¹ Асоцијација шефова полиција Југоисточне Европе (СЕПКА) покренула је 2008. године иницијативу за успостављање Мреже жена полицајаца Југоисточне Европе, чији су циљеви промовисање и примјена принципа родне равноправности и демократичности у обављању полицијских послова у полицијским службама. Мрежа жена полицајаца Југоисточне Европе успостављена је у октобру 2010. године номинавањем по 2 представнице од стране 9 полицијских служби из 8 земаља региона у Скупштину WPON, а потом и избором Извршног одбора WPON. Министарство унутрашњих послова Републике Српске је током 2011. године приступило формирању Мреже жена МУП-а Републике Српске. Оснивачка скупштина одржана је 2011. године и на њој су изабрани органи руковођења (Скупштина удружења, Управни и Надзорни одбор), а удружење Мрежа жена МУП РС – RS WPON званично је регистровано као удружење грађана у септембру 2011. године у Бањој Луци, и то је прво удружење ове врсте формирано у региону југоисточне Европе. Сања Сумоња, *Успостављање Мреже жена полицајаца југоисточне Европе*, Безбједност – Полиција Грађани, МУП РС, број 1–2/11, стр. 97–111.

³⁹² Богољуб Милосављевић, *Оп. цит.*, стр. 587.

³⁹³ Политичким структурама, поготово уколико немају легитимитет, одговара „отргнутост“ полиције од народа посматрано кроз социјалну изолованост и дистанцираност од грађана, јер ће се онда више поистовјећивати са влашћу (укључујући и свесрднију одбрану нелегитимних структура када буду нападнуте). Та отргнутост и дистанцираност се постиже строжим (репресивнијим) радом, благонаклоним гледањем на употребу силе (па чак и на корупцију у полицији), давањем полицији „одвезаних руку“, фокусирањем рада полиције на „тешки“ криминалитет и на проблеме који су као такви идентификовани од стране политичких структура, а не од грађана, запостављањем рада на организованом и привредном криминалитету и корупцији, неараговањем на случајеве корупције у полицији...

прекорачења и злоупотребе овлашћења усљед страха од изопштавања из полицијске заједнице.³⁹⁴ Посљедице „плаве завјесе“ по ЛГБТ се рефлектују на два начина у односу на друштвени систем вриједности. Уколико ни само друштво благонаклоно не гледа на одређени јавно прокламовани систем вриједности (политички усвојен, без друштвеног прихватања), полицијски службеници могу, у циљу смањења социјалне дистанцираности, да без стварног и нормативног разлога баштине фактичко (не формално) неприхватање тог система, односно неформално опструисање њима и друштву наметнутог система вриједности. Насупрот томе, уколико друштво прихвата нови систем вриједности, за које полицијски службеници сматрају да је неправедан, неадекватан, корумпиран, компромитован или бар споран, усљед социјалне изолованости могу да се осветнички понашају, те да свјесно, али неформално „минирају“ његову етаблираност и у полицијски вриједносни систем. Јасно је да се и први и други начин утицаја „плаве завјесе“ на полицијску организациону културу може односити и на ЛГБТ наратив.

Вриједносни систем полицијске организационе културе, те мјесто „плаве завјесе“ у њој је свакако битно за новопримљене полицијске службенике. Наиме, јасно је да би нови полицијски службеници, који би по правилу требало да су млађи, а самим тим и да прихватају модернији или бар актуелни вриједносни систем друштва, лакше могли да инкорпорирају свој лични вриједносни систем у полицијску организациону културу, што би у релативно блиском периоду довело до својеврсне модернизације полицијске организационе културе. Међутим, овдје се пренебрегавају два важна фактора која умногоме (али не у потпуности) онемогућавају сублимацију. Први се односи на то да новопримљени полицијски службеници, како би се лакше интегрисали у полицијско друштво, на почетку неријетко свјесно придржавају постулата полицијске организационе културе иако их не прихватају, што дугорочно код њих изазива потпуну инкорпорираност у полицијску организациону културу.³⁹⁵ Они који ни на почетку не прихвате постулате

³⁹⁴ Често се истиче солидарност и кохезија унутар полиције и полицијских службеника гдје се она посматра као „једна велика сретна породица“, међутим, сами полицијски службеници знају да је та солидарност и кохезија далеко од идилчне слике, те да међу полицајцима, а поготово између појединих служби, па чак и између појединих рангова унутар исте службе или између појединих јединица владају такви антагонизми, па чак и отворена непријатељства која се неријетко и не могу амортизовати, те „испливају на површину“, а том приликом се представљају као појединачни и лични израз недисциплинованог или чак и криминалног понашања појединца унутар полицијских структура. У том случају, најчешће се ради о испаду појединца који је (солидарно) жртвован усљед интереса одређене групације унутар полицијске организационе културе.

Тако се, на примјер, указује да ова солидарност није потпуна и да је изражена између припадника појединих служби и између појединих рангова (руководиоци и обични полицајци). Док ова солидарност има границе ако се посматра полицијска организација изнутра, према окружењу она се манифестује доста снажно, те се у случају спољашњих критика и притисака редови полицајаца збијају, организација дјелује јединствено, а разлике унутар ње се занемарују. Egon Bittner, *The Functions of the Police in Modern Society*, Oelgeschlager, Gunn & Hain Inc., Cambridge, 1980. године.

³⁹⁵ То се неријетко дешава и женама у полицији, прихватањем мачо става мушких колега у полицији. Такав механизам прилагођавања проналази упориште у теорији структуре акције. Утемељитељ те савремене концепције мушкости, шведски криминолог Месершмит заснива своје објашњење на следећим основама: мушкост и женственост нису биолошки већ друштвено одређени, јер представљају интерактивно достигнуће; мушкост произилази из социјалних обичаја

полицијске организационе културе (који „стрше“) бивају изопштени из неформалне полицијске заједнице или много више труда и знања морају да примјене како би стекли адекватан статус у полицијском друштву, што је цијена коју многи нови полицијски службеници не желе да плате. Други сегмент је такође релевантан, иако се често преко њега прелази без посвећивања адекватне пажње. Заборавља се да селекцију полицијских службеника углавном врше управо (хијерархијски, искуствено или стручно етаблирани) полицијски службеници (са минималним или чак и никаквим утицајем изван полиције),³⁹⁶ усљед чега ће они (често и несвјесно) изабрати кандидате (наравно, поштујући нормативни оквир за селекцију и избор) који већ имају назнаке система вриједности који баштини полиција или су подесни за инкорпорирање неформалног полицијског кодекса. Уколико се наведеном дода да је лични вриједносни систем и мотивација за полицијску професију кандидата изграђена на основу медија (филмова, прије свега) и непосредног познанства или блискости (родитељске, родбинске, пријатељске) са полицијским службеницима гдје се афирмише полицијска организациона култура традиционалног, па чак и конзервативног свјетоназора, видљиво је колико је превазилажење или модернизација полицијске организационе културе сложен проблем, много сложенији него што се чини на први поглед.³⁹⁷

и специфичности амбијента, где се активности усклађују предвиђеном облику понашања, и жене учествују у обликовању начина испољавања мушкости тако што преузимају мушки идентитет и одбацују женственост (у легалним занимањима, али и у вршењу кривичних дјела). За такву концептуализацију, према том аутору, пресудан је појам одговорности (*accountability*). Како сам истиче: „Пошто појединци схватају да могу бити одговорни за своје понашање према другима, они групишу своје радње у односу на то како оне могу бити тумачене од стране осталих, у посебном социјалном контексту у коме се догађају. Прихватањем такве концептуализације пола, идентификовање и испитивање могуће мушкости код жена имају смисла.“ James Messerschmidt, *Мушкост и теоријска криминологија*, 2009. године, у: Теорије у криминологији, Београд, стр. 435-438; преузето из: Кесић, З., *Оп. цит.*, стр. 170.

³⁹⁶ У овом контексту, потребно је навести примјер Сан Франциска, гдје је ЛГБТ заједница изразито бројна, историјски етаблирана у друштво и видна, те је као таква поставила (и остварила) захтјеве који су јој омогућили утицај на регрутовање у полицијске структуре нових полицајаца. Manuel Castells, *The City and the Grassroots: A Cross-Cultural Theory of Urban Social Movements*, University of California Press, Berkeley, 1985. године, стр. 165.

³⁹⁷ На основу истраживања чији су узорак, осим ученика медицинских школа и запослених у сектору здравства, чинили и кадети Полицијске школе у Загребу (средњошколски ниво образовања) и полицијски службеници запослени на радним мјестима средње стручне спреме, дошло се до следећег: резултати указују на постојање разлика с обзиром на објект става – када су објект става лезбејке, испитаници из сектора здравства показују знатно позитивнији став у односу на испитанике из сектора полиције. Када су објект става геј мушкарци, ставови испитаница су знатно позитивнији од ставова испитаника, као и ставови запослених у односу на ученике. Аутори истраживања наводе како се негативни ставови релативно добро могу предвидјети и на основу увјерења испитаника о могућности вољног одабира властите сексуалне оријентације, изостанка претходног контакта с особом истополне оријентације те религиозности у складу с црквеним учењем. Златка Козјак-Микић, Данијела Петковић, *Ставови према особама истополне сексуалне оријентације у сектору здравства и полиције*, Летопис социјалног рада, Загреб, број 3/2015, стр. 437-463.

До сличних резултата се дошло у још једном истраживању у Хрватској који је дио међународног истраживања „Ставови студената о криминалитету, кажњавању и хомосексуалности“ које се реализује у Хрватској, Словенији, Босни и Херцеговини, Србији, Калифорнији и у Тексасу. Циљ истраживања је утврдити и упоредити ставове студената – будућих стручњака у кривичном

Усљед наведеног, поједностављено посматрајући потенцијалне механизме за афирмисање полицијске организационе културе која ће благонаклоно гледати на ЛГБТ наратив, сматрамо да су два свакако најбитнија, а то је елиминисање социјалне искључености или дистанцираности полицијских службеника од самог друштва, те константна и континуирана едукација полицијских службеника.

Елиминисање или знатно смањење социјалне дистанцираности полицијских службеника од самог друштва неминовно би водило и прихватању вриједности тог истог друштва. Међутим, као што је и наведено, неминовно је да и само друштво прихвати прокламоване вриједности као властите и да их интегрише у личне вриједности појединаца. Тек уколико полицијски службеници увиде да су прокламоване вриједности и акламативно, или у великој мјери прихваћене и од самог друштва, разумљиво је да ће временом и они интегрисати те вриједности као властите. Ово поготово уколико се зна да је полиција дио друштва и то његов конзервативни дио, те је илузорно очекивати да полицијска организација, те полицијски службеници као дио те организације прихвате и инкорпорирају одређени систем вриједности које ни друштво акламативно или бар већински није прихватило. Усљед наведеног, као предуслов афирмативне перцепције ЛГБТ наратива у полицијској

правосуђу према наведеним темама. У САД узорак чине студенти *criminal justice* студијских програма, а у Хрватској и земљама регије узорак чине студенти високошколских институција за образовање полицијских службеника, студенти права, те студенти тзв. професија који се могу запослити у службама казненог правосуђа као не-правни стручњаци (студенти социјалне педагогије, социјалног рада и психологије). Истраживање је спроведено током академске 2014/15. године на начин да су студенти Високе полицијске школе анкетирани у „папир оловка“ формату, а студенти других студијских програма су судјеловали у он лајн анкети. Резултати истраживања су сљедећи:

- студенти Високе полицијске школе имају негативније ставове према лезбејкама и геј мушкарцима од студената осталих студијских програма,
- нижа доб, непостојање личног контакта с хомосексуалним особама и конзервативнија политичка увјерења су значајни предиктори негативнијег става према лезбејкама код студената Високе полицијске школе;
- мушки род, непостојање личног контакта с хомосексуалним особама, конзервативнија политичка увјерења и већа важност религије у животу су значајни предиктори негативнијег става према лезбејкама код студената других студијских програма;
- мушки род, нижа доб, непостојање личног контакта са хомосексуалним особама и конзервативнија политичка увјерења су значајни предиктори негативнијег става према геј мушкарцима код студената Високе полицијске школе;
- мушки род, непостојање личног контакта са хомосексуалним особама, конзервативнија политичка увјерења и већи значај религије у животу су значајни предиктори негативнијег става према геј мушкарцима код студената других студијских програма.

Ово није само карактеристика за наше просторе. Наиме, и у САД је примијењено да студенти који студирају тзв. *criminal justice* програме имају негативније ставове према хомосексуалним особама од осталих студената. Иначе, под *criminal justice* студијским програмима се у САД подразумевају студије које образују неправне стручњаке за рад у систему кривичног правосуђа – у полицијским организацијама или другим организацијама за спровођење закона, корекцијском и пробацјском систему. Логично се поставља питање зашто је то тако, тј. привлаче ли ови студијски програми особе које имају негативније ставове или се такви ставови формирају управо током студија, те можда још важније питање, шта се предузима током година студирања како би се ти ставови промијенили. Опширније у: Ирма Ковчо-Вукадин, *Оп. цит.*, стр. 176-178.

организационој култури се намеће прихватање, а не само нормативно-политичко прокламовање интегрисаности ЛГБТ у једно друштво.³⁹⁸

Овај предуслов би требала да прати и константна и континуирана едукација полицијских службеника. Едукација полиције, али и осталих који су укључени у систем заштите људских права потребна је зато што постоји недовољно познавање прописа о забрани дискриминације, те је неопходно њихово сензибилисање за потребе ЛГБТ заједнице.³⁹⁹

Под овим се подразумејева и својеврсна доедукација полицијских службеника у циљу сензибилизације, али примарно подразумејева основну полицијску обуку нових полицијских службеника о ЛГБТ правима. Наравно, као један од облика обуке подразумејавало би се и стручно усавршавање полицијских службеника у реаговању на кривична дјела и друге безбједносне инциденте почињене из мржње према ЛГБТ, док би најнапреднији облик едукације подразумејевао интегрисање ЛГБТ наратива у стратешко реаговање полиције на криминалитет, укључујући ту и злочине из мржње према ЛГБТ. Наравно, примарним се чини основна полицијска обука намијењена инкорпорирању, прихватању и сензибилизацији нових полицијских службеника током обуке, као и непосредно након ступања у службу. С обзиром на већ поменуте карактеристике полицијске организационе културе, ова обука би морала да буде континуирана и систематична, те садржајна како би одржавала и афирмисала инкорпориран систем вриједности нових полицијских службеника у полицијској организацији.⁴⁰⁰

³⁹⁸ Према резултатима једног истраживања, аутор је све појединце са којима полицајци долазе у интеракцију подијелио у неколико групација како их полиција перципира. Први су преступници високе класе, односно професионални криминалци гдје полицајци у њиховом откривању и хватању виде и смисао властите професије. „Проблематични“ су категорија која полицији често упућује позиве, често се жале, најчешће на небитне проблеме или се представљају као жртве система. „Изазивачи“ су категорија која, услед социјалне улоге, може да продре у полицијску организацију и полицијске тајне, услед чега им полиција настоји смањити утицај или их опструисати. У ову групацију спадају љекари, адвокати, правници, тужиоци, судије, социјални радници, невладине организације... „Разоруживачи“ су друштвене категорије које могу ослабити или неутралисати рад полиције без обзира на то да ли су жртве или осумњичени (жене, дјеца, старци, мањине...), јер могу анимирати јавност против полиције. „Доброчинитељи“ критикују све полицијске грешке, поготово полицијску бруталност и теже да ограниче њену аутономност и оперативност. Политичаре, као посебну категорију, полицајци третирају са сумњичавошћу и сматрају их спорим, нереалним идеалистима, корумпираним, slabим и неспособним да се одупру криминалитету и предузму или иницирају радикалне мјере. Као посљедња категорија, издваја се тзв. „полицијска својина“. Под њима се подразумејевају групације лица која друштво нормативно прихвата, међутим, вриједносно и стварно их одбацује, те оставља полицији да их „контролише“. Значајно је да јавност много не обраћа пажњу на потенцијалне грешке и бруталност према овој категорији, нити сама полиција инсистира на откривању кривичних дјела гдје се ова групација јавља као жртва. У зависности од земље до земље и од политичког, правног и културног амбијента, те достигнутог система афирмисаних права и слобода појединца у друштву, међу овом категоријом се налазе скитнице, алкохоличари, наркомани, проститутке, лумпенпролетаријат, контракултурна омладина, етничке мањине, припадници секти, радикалне политичке групације... Разумљиво је да се у ову групацију сврставају и ЛГБТ. Диференцијација на основу: Robert Reiner, *The Politics of the Police*, Wheatshaf Books, Brighton, 1985. године.

³⁹⁹ Дамир Бановић, *Он. цит.*, стр. 13.

⁴⁰⁰ У том контексту, треба навести да су истраживања позитивних ефеката високошколског образовања на ставове полицијских службеника током 70-их година прошлог вијека показала како су универзитетско образовани полицијски службеници мање ауторитарни од неуниверзитетски

2.4. Ставови полиције према ЛГБТ

Када су у питању ставови полиције према ЛГБТ, укратко ће се елаборирати резултати истраживања реализованог у БиХ:⁴⁰¹

- Иако полиција генерално не посматра ЛГБТ заједницу као проблематичну са становишта полицијског дјеловања, мјестимично се могу ишчитати противрјечни ставови који су, у појединим случајевима, на граници с хомофобијом. То се поткрепљује и појединачним случајевима коришћења хомофобног и на предрасудама заснованог вокабулара.
- На основу ставова, већина испитаника сматра да је положај ЛГБТ особа у потпуности равноправан иако је мјестимично кроз разговоре провејавао и став да је њихов положај испод европских стандарда. Тај став истраживачи објашњавају малим бројем (аутованих) и својеврсном „расутошћу“ ЛГБТ особа у БиХ и више него минорним бројем случајева процесуираних на судовима, који нису резултирали позитивним и подстицајним исходом да би охрабрили ЛГБТ особе да пријављују случајеве напада и насиља. Другим ријечима, овакав став полиције је вјероватно посљедица непостојања реалног додира са овом тематиком и изостанком адекватних сазнања о проблемима ове заједнице.
- У том контексту је и интересантна перцепција испитаника по којој сматрају да је оцјена рада полиције од стране ЛГБТ заједнице (за коју сматрају да је негативна) неаргументована, те да сматрају да полиција према ЛГБТ уопште не врши било какву дискриминацију, односно да поступа професионално и коректно.
- Не негирају да има појединачних случајева дискриминације према овој заједници од стране полицајаца, правдајући то ставом да када се неко запосли у полицији „не одгаја се у полицији па да расте и постане полицајац“, чиме се пренебрегава едукација полицијских службеника у циљу изградње и афирмисања пожељног вриједносног система будућих

образованих полицијских службеника и да с вишим нивоом постигнутог образовања вриједносним систем полицијских службеника постаје флексибилнији, што се потврђује и у репентнијим истраживањима. Kraig Hays, Robert Regoli, John Hewitt, *Police chiefs, anomia and leadership*, *Police Quarterly*, број 1/2007, стр. 3-22. Посебно се то показало истинитим у случају побољшаних ставова полицијских службеника према мањинским групацијама, као и у смислу етичнијег и професионалнијег понашања. Такође је утврђено како се не ради нужно о криминолошким или *criminal justice* програмима, већ таква повезаност постоји без обзира на подручје универзитетског образовања. Међутим, претходно су наведена истраживања која указују на то да извјесна хомофобија међу полицијским службеницима остаје, чак и код оних који су високообразовани, поготово уколико њихова едукација није инкорпорирала и специфичне теме у вези са ЛГБТ проблематиком. Опширније у: Ирма Ковчо-Вукадин, *Оп. цит.*, стр. 202.

⁴⁰¹ У оквиру пројекта „Coming out! Заговарање и заштита права ЛГБТ особа“, реализована је трећа студија која се односи на права и слободу ЛГБТ особа у БиХ у контексту сектора унутрашњих послова. Истраживање је реализовано техником полуструктурираних интервјуа вођених са припадницима сектора унутрашњих послова, припадницима ЛГБТ, те са активистима који прате ову проблематику. Истраживања су рађена у већим урбаним центрима у БиХ. Коришћена методологија, као и резултати, објављени су у: Миа Чустовић, Златиборка Попов-Момчиновић, *Оп. цит.* Услјед обимности студије, овдје се резултати и интерпретација резултата не преносе дословно, већ најважнији сегменти образлагањем.

полицејских службеника. Међутим, испитаници ипак сматрају да би својеврсна доедукација водила већој сензибилизацији полицејских службеника.

- Интересантно је да немали дио испитаника наводи да би до веће сензибилизације полицејских службеника према ЛГБТ заједници дошло и регрутовањем ЛГБТ заједнице у полицију, наводећи да је сличан метод коришћен и када су у питању националне мањине (и мањинска заједница конститутивних народа у БиХ у одређеним регијама и општинама), те се услед „малобројности“ популације чак наводи и да се користи систем позитивне дискриминације (наводећи и одређене мане тог система). Даље је интересантно да углавном или чак и изричито сматрају да тренутно у полицији не раде ЛГБТ особе.⁴⁰²
- Примјетно је да испитаници износе ставове о ЛГБТ, иако наводе да не познају (аутоване) ЛГБТ особе.⁴⁰³
- Када је у питању аутовање ЛГБТ особа, видно је да испитаници сматрају да је то индивидуална ствар и избор појединца, који није (или је незнатно) условљен амбијенталним факторима, друштвеним окружењем, политичким рефлексима, те посљедицама по аутовану личност, поготово уколико се има у виду неповољно друштвено окружење у којем живимо и које нас прожима.
- Примјетна је већа сензибилизација виших структура полиције што се објашњава чињеницом да су образованији и едукованији, те да имају увид у одређене предмете, чиме су и боље упознати са проблемима ове заједнице.
- Истиче се да сталним позивањем на статусну неутралност полиције и на људска права која се посматрају као да су реализована самим тим што су на папиру или што се о њима говори, полиција настоји „маскирати“ властиту улогу у афирмацији и практичној верификацији тих права. То „жонглирање“ полиције је примјетно приликом остваривању ових права, гдје се уочавају одређени проблеми. На примјер, када је ријеч о праву на јавно окупљање, с једне стране се истиче дужност полиције да

⁴⁰² Интересантно је навести да се у свијету реализују истраживања ради тзв. мапирања ЛГБТ особа у полицији. Циљ ових истраживања није примарно (неријетко и уопште није) утврђивање броја или процента ЛГБТ у полицији, већ подизање свијести о овој заједници у полицији. Нпр. у полицејској управи у Стафорду 2001. године спроведена је први пут анонимна анкета међу запосленима у циљу мапирања броја припадника ЛГБТИ заједнице, као и испитивања њихових ставова у вези са политикама људских ресурса, односно унапређењем њиховог положаја. На основу ове анкете, направљене су препоруке на нивоу читаве полицејске управе које су ушле у стратегије људских ресурса и акционе планове. Не само да је то био начин да се повећа видљивост ЛГБТИ особа у полицији, него је постигнуто да сви запослени схвате и важност ЛГБТИ тематике у полицејском послу и превенцији криминалитета.

⁴⁰³ У познатој стратегији контаката, активним сусретима са лицима и друштвеним групама о којима имају стереотипна мишљења кроз квалитетна лична искуства се ради на њиховом отклањању. Истраживање у БиХ је показало да познавање ЛГБТ особа утиче на смањење социјалне дистанце у свим испитиваним облицима социјалне интеракције. Златиборка Попов-Момчиновић, „Ко смо ми да судимо другима?“ *Испитивање јавног мњења о ставовима према хомосексуалности и трансродности у БиХ*, Фондација Heinrich Boll – Уред у БиХ, Фондација ЦУРЕ, Сарајевски отворени центар, Сарајево, 2013. године, стр. 73-74.

- осигура ово право свим друштвеним групама, али се с друге стране примјећује и амбивалентан однос према јавном иступању ЛГБТ особа, јер се то дијелом перципира као непотребно излагање ризику ЛГБТ заједнице и полиције, која по службеној дужности има обавезу да осигура такве скупове. Стога је можда и „разумљиво“ што испитаници на јавно промовисање ЛГБТ путем параде или на сличне начине гледају са неодобравањем, односно „не радују“ се овим манифестацијама,
- Испитаници немају усаглашен став око улоге и значаја активизма невладиног сектора према полицији у циљу заштите и афирмисања људских права ЛГБТ заједнице. Док једни наводе да невладине организације према полицији наступају „позитивно агресивно“, што изазива контраефекат, дотле дио поздравља њихов ангажман, наводећи и конкретне резултате активизма. Међутим, ипак се чини да схватају да притисак невладиних организација подразумијева и већи ангажман полиције.⁴⁰⁴
 - Један од значајних закључака јесте да су сви испитаници истицали да су други сектори као што су образовање, правосуђе, медији проблематичнији када је ријеч о заштити права и слобода ЛГБТ особа, што представља позитиван оквир за заједнички и проактивнији рад у будућности на принципима социјално одговорног партнерства. Подвучена је важност доједукације и јачање сензибилизације запослених, као и заједничке сарадње. Ипак, остаје отворено питање колико је заправо ријеч само о декларативној спремности будући да она, у статистички значајнијој мјери, и није могла бити тестирана због малог броја случајева напада и насиља на ЛГБТ особе који су запримљени у полицији, односно даље процесуирани од стране тужилаштва и сектора правосуђа.

⁴⁰⁴ Сама чињеница да активиста за ЛГБТИ права пријављује случај полицији обично значи да ће полиција да реагује много обазривије и ажурније него да насиље пријављује особа која се не бави питањима права и положаја сексуалних мањина. Припадници полиције разумију да су ЛГБТИ права веома важна у њиховом поступању, те да у ситуацији пропуста то може да има последице на неколико нивоа. Министарство може бити критиковано од стране организација за људска права, а то такође може да утиче на претприступне преговоре са Европском унијом, а посебно на испуњавање критеријума из Поглавља 23. Додатно, неадекватно поступање према ЛГБТИ активистима би изазвало велику медијску пажњу, па се чини да полицијска служба жели то да избјегне. Зато се претпоставља да их полиција у свом опхођењу према њима добронамерно савјетује да „не дижу буку у јавности и да се смире“ јер то може да утиче на истрагу. Из тога проистиче и следећа изјава активисте: „Мислим да однос према мени (а верујем и према другим активистима) није реална слика рада полиције са ЛГБТИ заједницом, јер они знају да ми знамо наша права, да смо бучни, да идемо у јавност и онда показују одређену спремност да „помогну“, али тога у реалности заправо нема.“ Аурелија Ђан, *Оп. цит.*, стр. 35.

Међутим, да ни сами ЛГБТ активисти нису изузети од аката насиља, свједочи примјер Здравка Цимбаљевића, ЛГБТ активисте из Црне Горе, који је навео да је само у току једне године имао 109 пријетњи смрћу, двије најаве отмице, 11 пријетњи пребијања, 51 случај вријеђања и омаловажавања... Здравко Цимбаљевић, *Угрожена безбједност није само акт насиља већ континуирани живот у страху*, Зборник радова „Безбједност и основна права: Димензије и перспективе сигурности ЛГБТ особа“, Савјет за грађанску контролу рада полиције, Министарство унутрашњих послова Црне Горе, Министарство за људска и мањинска права Црне Горе, Подгорица, 2016. године, стр. 75.

- Као једна од ограничења студије се наводи да до сада нису реализована слична истраживања, услед чега је ово пионирски покушај да се утврде ставови полиције према ЛГБТ заједници.⁴⁰⁵ Услед наведеног, свакако се намеће потреба и квалитативно садржајнијег и квантитативно свеобухватнијег истраживања ових односа, поготово имајући у виду да то представља чињенични и вриједносни супстрат на којем се треба градити унапређење односа између полиције и ЛГБТ заједнице код нас.⁴⁰⁶

Из наведеног произлази да ставови полиције и нису толико хомофобични и дискриминаторски колико би се помислило или какво увјерење влада о хомофобији у полицији. Међутим, треба рећи да је узорак истраживања био изузетно (нерепрезентативно) мали, а имајући у виду хијерархијске односе у полицији, свакако и да интервјуисани испитаници нису репрезентативно и насумично одабрани (већ су, вјероватно, „послати“). Уколико се томе дода и претпоставка да је у одабиру испитаника (и од стране релевантних структура полиције, али и самих истраживача) као критериј коришћен сензибилисан и либералан став полицајаца о ЛГБТ наративу, те уколико се има у виду да полицијски службеници ни у анонимним анкетама нису довољно мотивисани да буду искрени (односно, неће дати одговор који одудара од званичних ставова, без обзира на личне ставове, услед сумњичавости у погледу анонимности истраживања), јасни су претходно наведени резултати. Међутим, из наведеног не треба прејудиирати ирелевантност резултата, већ напротив, наведено схватити као пионирски покушај да се расвијетли „фама“ око конзервативности и затворености полиције као организације, те полицијске организационе културе које имају велик утицај на конзерватизам и затвореност самих полицијских службеника, а сходно томе и на негативан став према ЛГБТ. Наведено свакако представља погодну основу за конципирање и имплементацију програма којим би се претпостављена или стварно идентификована хомофобија у полицији елиминисала или бар свела на мањи ниво.

Резултати једног недавног истраживања у Србији такође показују сличне хомофобичне резултате. Наиме, према истраживању, полицијски службеници највише предрасуда изражавају према припадницима ЛГБТИ заједнице и Ромима. Чак 40% испитаних полицијских службеника је изјавило да не би вољело да им припадник ЛГБТИ заједнице буде колега на послу.⁴⁰⁷

Међутим, погрешно је сматрати да су ставови полицајаца земаља Запада, а поготово из САД либералнији и толерантнији. И анкете полицајаца у САД указују на висок ниво дискриминаторских ставова.⁴⁰⁸

⁴⁰⁵ Миа Чустовић, Златиборка Попов-Момчиновић, *Оп. цит.*, стр. 42.

⁴⁰⁶ Наведено је свакако у супротности са ставом да „... наши запослени своју дужност обављају у складу с важећим законима и прописима и у складу с тим једнако поступају са свим грађанима, укључујући и ЛГБТ особе, те да стога нема потребе за даљњим вршењем анкетирања полицијских службеника овог Министарства“. *Оп. цит.*, стр. 37.

⁴⁰⁷ Радомир Зековић, *Сузбијање дискриминације у Србији с посебним освртом на улогу и допринос Министарства унутрашњих послова у РС*, Канцеларија за људска и мањинска права, Београд, 2014. године.

⁴⁰⁸ На примјер, старије истраживање које је обухватило 222 хетеросексуална полицијска службеника показало се да се њих 25% према ЛГБТ особама односило без поштовања, 19% је

2.5. Повјерење ЛГБТ у полицију

Према налазима једног истраживања у БиХ, полицијске станице се налазе на листи установа у којима су аутоване ЛГБТ особе доживјеле дискриминацију. Према овом истраживању, области које су идентификоване као највише дискриминаторске, искључиве, хомофобичне, бифобичне и трансфобичне су: медији (58,1%), религија (57,1%), образовање (45,7%), полиција (31%), здравство (24,3%), запослење (22,9%). Даље се наводи да су одговори испитаника када је ријеч о полицији везани уз понашање и став полицијског особља. Такав третман је описан као ненаклоњеност заснована на предрасудама и праћена вербалним коментарима.⁴⁰⁹

Према резултатима већ помињаног истраживања,⁴¹⁰ однос полиције и правосудних институција према проблемима са којима се суочава ЛГБТИ заједница – или нешто прецизније, према насиљу и дискриминацији које ЛГБТИ особе доживљавају – углавном је испод задовољавајућег нивоа. Изостанак реакције или неадекватно поступање у случајевима дискриминаторског или насилног односа према ЛГБТИ особама ствара неповјерење ЛГБТИ заједнице у ове институције. Тако у полицију повјерења има тек 12,6%, а у правосуђе 14,5% испитаника. Као главни разлог за неповјерење наводи се могућа хомофобија/трансфобија службеника полиције (82,6% испитаних) и правосуђа (75,5% испитаних). Осим тога, скепса према томе да би им била пружена адекватна заштита, недовољна сензибилисаност особља за рад са ЛГБТИ особама и некомпетентност код већине испитаника су разлози за неповјерење у ове институције. Када је ријеч о правосуђу, корумпираност (1,94%), дуготрајност и комплексност процедура (1,29%) такође су препознати као проблеми који нарушавају повјерење у овај сектор. Поред ове резултате са резултатима истраживања из 2013. године, занимљиво је примјетити да је повјерење у полицију (правосуђе није обухваћено ранијим истраживањем) опало: наиме, док је 2013. године 24% испитаника рекло да има повјерења у ову институцију,⁴¹¹ у 2017. години је удио оних који имају повјерења у полицију пао на 12,6%, односно смањено се за 11,4 процентних поена. Овај пад повјерења у полицију вјероватно би се дао објаснити тиме да није дошло до генерално значајнијег напретка у професионализацији рада полиције када су у питању заштита и проблеми ЛГБТИ особа, те инцидентима који су се догодили у

ЛГБТ особе називало погрдним именима, 11% износило је негативне коментаре или је постављало вријеђајућа питања о сексуалном или личном животу, 10% је избјегавало контакт с ЛГБТ особама док је свега 60% изнијело да осјећају како полиција, уопштено, према ЛГБТ особама поступа на једнак начин као и према хетеросексуалним особама члановима друштва. Kristen Myers, Kay Forest, Susan Miller, *Officer friendly and the tough cop: Gays and lesbians navigate homophobia and policing*, Journal of Homosexuality, 1/2004, стр. 17-37.

Надаље, истраживање из 2008. показује да од анкетираних шефова полиције у Тексасу, један од четири је изјавио „да би имао проблем да ради са геј мушкарцем“, а око 50% би имало проблем да ради са полицајком лезбејком. Поред тога, 62% шефова полиције је изразило увјерење да „хомосексуалност садржи моралну изопаченост“ и 56% је изјавило да гледају на „хомосексуалност као на перверзију“. Christy Mallory, Amira Hasenbush, Brad Sears, *Op. cit.*

⁴⁰⁹ Светлана Ђурковић, *Невидљиво Q*, Питање људских права и потреба ЛГБТИQ особа у Босни и Херцеговини, Удружење Q, Сарајево, 2007. године, стр. 71

⁴¹⁰ Амар Нумановић, *Op. cit.*, стр. 42.

⁴¹¹ Јасмина Чаушевић, *Бројеви који...*, *Op. cit.*, стр. 50.

периоду од 2013. до 2017. године (нпр. напад на учеснике фестивала Мерлинка 2014. године), а гдје је изостала адекватна реакција полиције.

Према једном пилот истраживању које је реализовано у Србији 2011. године у контексту припрема за одржавање Параде поноса те године у Београду, генерална оцјена испитаника ЛГБТ (45 испитаника техником фокус-групног интервјуа) је да је повјерење у рад МУП на веома ниском нивоу – случајеве насиља углавном пријављују или би били спремни да пријаве активисти ЛГБТ организација или других организација које се баве промоцијом људских права. Пријављивање је доста везано за политичку перцепцију тог чина јер ако постоји вјеровање да полиција иначе не реагује, онда неће доћи ни до пријављивања. Пријављивање насиља се често везује за даље аутовање особе (пред истражним и правосудним органима као и пред околином) тако да је степен непријављивања повезан и са том чињеницом. Постоји упадљива разлика у односу ЛГБТ особа према институцијама када су у питању Београд и остала мјеста у Србији. На непријављивање напада утиче и општи утисак да је правосудје неефикасно. Код неактивиста, повјерење у рад полиције зависи од њиховог пређашњег искуства. Неки од њих су имали позитиван сусрет са полицијом, те би у том смислу били спремни да поново пријаве инциденте. Међутим, ако је једно искуство било негативно већа је вјероватноћа да до сљедећег обраћања полицији неће ни доћи. Код активиста чак и поред негативног искуства постоје сазнања о томе да случајеве насиља треба константно пријављивати – „просто, негдје је нешто евидентирано“. На тај начин, може се рећи да су активисти склонији да пријављују нападе (у питању је „повјерење“ које није толико субјективни осјећај колико калкулација и процјена да ће полиција у одређеним ситуацијама реаговати).⁴¹² Један од учесника сматра да му та позиција некога ко „користи услуге“ МУП-а итекако одговара јер се осјећа безбједно из позиције бранитеља људских права. Сматрају да самим тим што су дио неке од организација које се баве заштитом људских права, они већ наступају из „заштићене“ позиције и свјесни су да је то одређена врста привилегије коју имају. Међутим, наводи се даље у истраживању да се та привилегија односи на активисте из Београда и из већих мјеста, док у оним мањим мјестима, активисти то нису наводили.⁴¹³

⁴¹² Међутим, чињеница је да су активисти ипак свјесни улоге коју имају у друштву. То потврђује и примјер из Црне Горе. Невладина организација ЛГБТ Форум Прогрес из Црне Горе исказала је потпуно незадовољство начином на који су полицијски службеници Центра безбједности Бар поступали по њеним пријавама. Ради се о пријавама које су активисти ове организације подносили полицији за увредљиве, понижавајуће, деградирајуће и пријетеће поруке на Фејсбуку и другим друштвеним мрежама усмјерена ка ЛГБТ заједници у Црној Гори непосредно прије планираног датума одржавања Параде поноса. Исказана је сумња да су поступајући полицијски службеници усмјеравали пријављене грађане како да се изјасне. У прилог томе иде чињеница да су се сви пријављени, са пребивалиштем у Бару, изјаснили да су се шалили и ни против кога није покренут прекршајни или кривични поступак. Такав случај није евидентиран у осталим организационим јединицама полиције. Из тих разлога је био заказан, крајем априла 2014. године, протестни перформанс, под називом „Злочин из мржње није шала“, испред сједишта ЦБ у Бару који је ова неволна организација, усљед изражених безбједносних ризика и како је наведено, притисака из полиције, отказала. Милица Савелић, Маријана Лаковић Драшковић, Александар Саша Зековић, *Кривичноправна заштита ЛГБТ особа: улога и поступање тужилаштва*, Врховно државно тужилаштво Црне Горе, ЛГБТ Форум Прогрес, Подгорица, 2016. године, стр. 56.

⁴¹³ Марија Радоман, *Истраживање ставова ЛГБТ популације о сектору безбедности*, Филозофија и друштво, Филозофски факултет Београд, број 1/2012, стр. 162.

Истраживање са сличним методолошким оквиром и истим циљевима је реализовано пет година послје, 2016. године,⁴¹⁴ базирајући се и компарирајући резултате претходног истраживања. Пошло се од претпоставке да су виђења активиста невладиних организација и самих припадника ЛГБТ заједнице значајно различита након пет година.⁴¹⁵ Када се упореде резултати истраживања из 2011. и 2016. године, може се закључити да су 2011. године испитаници видјели своју припадност ЛГБТ заједници као примарни фактор физичке небезбједности, док је интензитет небезбједности варирао у односу на општи политички контекст (изјаве представника власти о правима ЛГБТ особа, присутност хомофобије и експлицитних пријетњи десничарских група у јавном дискурсу). Насупрот томе, резултати истраживања из 2016. године говоре у прилог томе да се припадност мањинској ЛГБТ групи доживљава као додатни фактор небезбједности у друштву које је небезбједно за све своје становнике. Наиме, већи број испитаника се изјаснио да се осјећа изложеним истој врсти опасности по своју безбједност као и општа популација (нпр. насиље на јавним мјестима, произвољност у (не)поступању институција). Упадљива позитивна промјена у односу на резултате анкете из 2011. године, односи се на изложеност потенцијалним инцидентима и осјећање страха уочи и поводом одржавања Параде поноса. За разлику од претходних година, смањен ниво друштвене мобилизације поводом одржавања Парада поноса допринио је и смањеном осјећају небезбједности и изложености насиљу, независно од властитог учешћа у догађају.⁴¹⁶ Поредџи ове резултате са резултатима истраживања из 2011. године долазимо до тога да су основи на којима се формира однос према и очекивања од полиције исти, а то је претходно посредно или непосредно искуство са полицијом и мишљење о томе да ли су полицијски службеници тада поступили ефикасно и непристрасно. Оно што забрињава јесте да и даље влада мишљење о полицији као о политички инструментализованој институцији чије је дјеловање одређено политичким порукама са врха власти које се хијерархијски преносе до најнижих редова њених службеника који по њима и поступају. Међутим, управо је то разлог због којег учесници истраживања из 2016. године вјерују да дјеловање полиције може бити унапријеђено простом промјеном политичких смјерница за њен рад.⁴¹⁷

Узимајући у обзир резултате овог истраживања, могуће је закључити да испитане ЛГБТИ особе у полицији и правосуђу не виде институције које им могу пружити одговарајућу заштиту. Имајући у виду велики удио испитаника који су као разлог неповјерења у ове институције навели (могућу) хомофобију службеника, могуће је претпоставити да ЛГБТИ особе ове институције виде као дио проблема, а не као његово рјешење.⁴¹⁸

⁴¹⁴ Јелена Радоман, Марија Радоман, Јелена Шапић, *Оп. цит.*, стр. 13.

⁴¹⁵ *Оп. цит.*

⁴¹⁶ То сликовито описује изјава једног активисте: „Да не знам да се одржава (Парада поноса), не бих ни знао да се нешто дешава.“ *Оп. цит.*, стр. 27.

⁴¹⁷ *Оп. цит.*, стр. 38.

⁴¹⁸ *Оп. цит.*

Слично повјерење у полицију је и у земаљама Европске уније. Наиме, према резултатима већ помињаног FRA истраживања,⁴¹⁹ један од пет озбиљних случајева насиља које су испитаници доживјели у години која је претходила истраживању је пријавила случај полицији. Као разлоге непријављивања најозбиљније виктимизације наводе следеће: мислили су да полиција неће ништа направити (43%), мислили су да полиција не може ништа направити (32%), није се радило о довољно озбиљном/тешком догађају (30%), било их је страх хомофобне реакције полиције (29%), било их је срам, било им је неугодно, нису жељели да итко дозна (29%), страх од извршиоца, страх од поновне виктимизације (25%)... Надаље, према једном истраживању, чак 80% особа које су доживјеле неки облик насиља у раздобљу од 2002. до краја 2005. године у Хрватској то насиље нису пријавиле полицији. Разлози непријављивања насиља полицији варирају од неповјерења према полицији, властите процјене недовољне тежине насиља за пријаву полицији, до страха, срама и nelaгоде.⁴²⁰ И новији подаци за Хрватску су слични. Према студији из 2012. године, чак 90% хрватских испитаника изјавило је да ни они, ни било ко други нису пријавили посљедњи случај дискриминације који су искусили. У 79% случајева пријављен полицији није био ни посљедњи случај насиља или пријетње насиљем, а бројке су још веће у случајевима узнемиравања (93%). У случају дискриминације, као најчешћи разлози наводе се увјерење да се и тако ништа не би промијенило или догодило, као и невољност да се открије властита полна оријентација или родни идентитет. У случају насиља, већином се сматра да полиција не би хтјела или не би могла ишта учинити. Ови резултати указују на недостатак повјерења у систем и у полицију. У томе се вјероватно може тражити и објашњење зашто ЛГБТ особе често не пријављују дискриминацију или насиље.⁴²¹

На крају, неопходно је навести и закључак једног истраживања по којем се негативни ставови ЛГБТ заједнице о полицији значајно генеришу на посредном, а не на непосредном искуству,⁴²² што наравно не мора значити да су они нетачни, односно да не одражавају реално стање.

До сличног закључка се дошло и у већ помињаном истраживању на подручју Србије.⁴²³ Већина учесника фокус група није имала властита негативна искуства директних напада и пријетњи на основу свог ЛГБТ идентитета, али сматра да се у односу на општу популацију грађана налазе у неповољнијем положају када је ријеч о њиховој људској безбједности. Примјере за ово проналазе како у непосредном личном искуству тако и у искуству ужег и ширег круга пријатеља и познаника.

⁴¹⁹ FRA, *European Union lesbian, gay, bisexual and transgender survey: main results*, Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2014. године.

⁴²⁰ Александра Пикић, Ивана Југовић, *Оп. цит.*, стр. 28.

⁴²¹ Тања Вучковић Јурош, *Социјална искљученост сексуалних мањина у Хрватској*, Ревизија социјалне политике, број 2/2015, стр. 195-218.

⁴²² Kristen Myers, Kay Forest, Susan Miller, *Оп. цит.*, стр. 17-38.

⁴²³ Јелена Радоман, Марија Радоман, Јелена Шапић, *Оп. цит.*, стр. 26.

3. КРИВИЧНА ДЈЕЛА ПОЧИЊЕНА ИЗ МРЖЊЕ ПРЕМА ЛГБТ

3.1. Концепт кривичних дјела почињених из мржње

Злочинима мржње у савременој криминолошкој литератури обично се сматрају незаконита, насилна, деструктивна понашања или застрашивања гдје је извршилац мотивисан предрасудама према друштвеној групи којој жртва припада.⁴²⁴ Ријеч је о генеричком појму за различита кривична дјела која су се с обзиром на специфичан мотив извршења и настале посљедице диференцирала као посебно подручје социолошких и криминолошких истраживања. И након више од 20 година од када се синтагма злочини из мржње први пут појавила у литератури, у теорији су присутне бројне дилеме у вези с обимом и садржајем овог појма.⁴²⁵

Концепт теже инкриминације „обичних“ кривичних дјела која су мотивисана предрасудама или мржњом потиче из САД гдје је примјећена, с једне стране, ескалација расног и етничког насиља мотивисаног предрасудама и мржњом, док је, с друге стране, примјећено да ови инциденти могу да ескалирају у масовне протесте и да озбиљно наруше јединство и спокој, као и само функционисање друштва у расно и етнички разноликим локалним заједницама у САД. Такође је примјећено да се овим актима насиља не придаје велика пажња или да се често прави мотив (мржње или предрасуде) или довољно не истражује, односно не посвећује му се довољна пажња, али исто тако и да се свјесно пренебрегава, па чак и негира од стране релевантних органа (прије свега, полиције, тужилаштва, а потом и самог суда). То је доводило до (даље) ескалације насиља, поготово у мањинским заједницама (из којих је, углавном, била жртва насиља), неријетко иницирајући и „затворени круг насиља“.⁴²⁶

Како би се онемогућило преузимање правде у своје руке, а свјесни опасности које ова кривична дјела имају према друштву (а не само према конкретној жртви), мотив мржње или предрасуде је посебно инкриминисан у закону као тежи преступ, без обзира на конкретно кривично дјело. Другим ријечима, без обзира на то које је кривично дјело извршилац починио, уколико је мотив извршења била мржња или предрасуда према жртви или објекту напада, суд га је могао драстичније казнити. На овај начин се настојала остварити, између осталог, и сврха генералне превенције према вршењу дјела из мржње, указивањем на посебну друштвену опасност и потребу драстичнијег санкционисања оваквих понашања.⁴²⁷

⁴²⁴ Ђорђе Игњатовић, *Злочини мржње*, Правни живот, Удружење правника Србије, број 9/2005.

⁴²⁵ Велибор Лалић, *Социолошки аспекти злочина из мржње у БиХ*, Кривична дјела почињена из мржње – Изазови регулирања и процесуирања у БиХ, Центар за друштвена истраживања Аналитика, Сарајево, 2014. године, стр. 17.

⁴²⁶ Опширније о генези, те о теоријским и концептуалним дилемама злочина из мржње у: Велибор Лалић, *Злочини мржње – Теоријска парадигма*, Дефендологија, Европски дефендологија центар, Бања Лука, број 37-38, 2016. године, стр. 34-46.

⁴²⁷ То је, вјероватно, и разлог зашто се често ова групација кривичних дјела назива злочинима, а не кривичним дјелима. Термином „злочин“ се означавају посебно тешка кривична дјела, капитална кривична дјела попут ратних злочина, злочина против човјечности и сличних тешких

С обзиром на то да су расна и етничка мржња били примарни облици предрасуда који су иницирали вршење кривичних дјела из мржње у САД-у, разумљиво је што је, у почетку, инкриминација ових дјела подразумијевала мотивисаност мржње или предрасуде засноване на основу расе, етничке или вјерске припадности.⁴²⁸ Те карактеристике, које посједују лица која су жртве мржњом или предрасудама заснованог насиља, карактеристике су групације у друштву којима они, између осталог, припадају и називају се заштићеним карактеристикама. Заштићене карактеристике су се у почетку односиле на расу, нацију, религију,⁴²⁹ али су касније проширене и у односу на поријекло, друштвени статус, занимање, инвалидитет, те на неке друге карактеристике, у зависности од земље до земље.

Пол, сексуална оријентација, родни идентитет и сексуални идентитет нису представљали заштићене карактеристике све до деведесетих година прошлог вијека у САД-у, иако је било покушаја да се и ове карактеристике појединих припадника друштва, које их чине стигматизованим и дискриминисаним, предвиде као заштићене карактеристике за дјела из мржње. То се промијенило доношењем тзв. Закона Метју Шепарда⁴³⁰ који је био последица насилне смрти Метјуа Шепарда који је смртно претучен од стране двојице насилника мотивисаних његовом хомосексуалном оријентацијом.⁴³¹

инкриминација, која, поред своје природе, бруталности и начина извршења, имају последице на ширу друштвену заједницу. Формулацијом „злочини из мржње“ се управо настоји указати на вриједносну одредницу ове групације кривичних дјела као дјела која посебно погађају друштво, односно да то нису „обична“ кривична дјела (како би се претпоставило на основу начина извршења и других елемената), већ тежа, због мотива.

⁴²⁸ Barbara Perry, *In the Name of Hate: Understanding Hate Crimes*, Routledge, New York, 2001. године, стр. 8.

⁴²⁹ Први закон који су САД донијеле на федералном нивоу о злочинима из мржње је Закон о Кју Клукс Клану (*Ku Klux Klan Act*) из 1871. године. Од тада су донијети бројни закони из ове области: Закон о грађанским правима (*Civil Rights Act*, 1968), Закон о контроли насилничких злочина и полицији (*Violent Crime Control Act and Law Enforcement Act*, 1994), Закон о насиљу против жена (*Violence Against Women Act*, 1994) и Закон *Matthew Shepard u John Byrd, Jr.* о превенцији злочина из мржње (*Matthew Shepard Act*, 2009). У почетку, законодавство је углавном било концентрисано на злочине из мржње засноване на расној или етничкој припадности жртве, а након доношења Закона о насиљу против жена и Закона *Matthew Shepard*, проширен је круг заштићених карактеристика на род, инвалидитет и сексуалну оријентацију. Тања Кесић, Ивана Бјеловук, Милан Жарковић, *Одговор полиције на злочине из мржње*, Криминалистичке теме, Факултет криминалистичких наука, Сарајево, број 5/2017, стр. 324.

⁴³⁰ Прави назив закона је *The Matthew Shepar and James Byrd, Jr., Hate Crimes Prevention Act* из 2009. године, доступан на: www.justice.gov/crt/matthew-shepard-and-james-byrd-jr-hate-crimes-prevention-act-2009-0.

⁴³¹ Метју Шепард је био двадесетогодишњак геј оријентације из Ларамија у Вајомингу који је подлегао повредама дана 12. 10. 1998. године, које су му нанесене због његове сексуалне оријентације. Неколико дана прије смрти, Метја Шепарда су возили у аутомобилу двојица вршњака, којима је он признао властиту сексуалну оријентацију. Услјед наведеног, они су га напали, опљачкали, претукли, завезали и оставили унакаженог и са смртним повредама у руралном подручју да се смрзне. Након неколико сати, пронађен је и у тренутку проналаска је био жив, у коми, али са драстичним повредама и са промрзлимама. Иако му је указана прва помоћ, није долазио себи и подлегао је у болници. Полиција је релативно брзо пронашла насилнике и прикупила доказе у погледу њихове кривице. Пронађен је пиштољ са траговима жртвине крви, жртвин новчаник и ципеле, а убрзо су и сами извршиоци признали дјело (у почетку су наговарали дјевојке да им дају алиби), иако су наводили различите верзије. Тврдили су да су хтјели само да

Овим законским актом, заштићене карактеристике су проширене и на групације које су детерминисане сексуалном оријентацијом, (транс)родним и сексуалним идентитетом (и инвалидношћу). Поред наведеног, законом је омогућено да федерални органи покрену истраге у овим случајевима или гдје се претпоставља овај мотив, када локалне власти закажу, чиме се уводи могућност „преузимања истрага“ од стране федералних полицијских агенција у САД-у (у првом реду, од стране Федералног истражног бироа који је овлашћен да прикупља податке о дјелима из мржње мотивисаних и овим заштићеним карактеристикама).⁴³²

Тренд инкриминације дјела из мржње преузела је и Европа, прво у оквиру релевантних аката донесених од стране Савјета Европе и Европске уније, а потом и инкорпорирањем ових дјела у национална законодавства. Поред саме (неопходности) инкриминације дјела из мржње у национално кривично законодавство, битно је истаћи да је Европски суд за људска права у Стразбуру на основу Конвенције о људским правима и слободама наметнуо обавезу државама да се расвјетљавању дјела из мржње посвети посебна пажња. То подразумијева, превасходно, да у свим случајевима гдје постоји индиција да је мотив мржња или предрасуда, државни органи (у првом реду, полиција и тужилаштво) морају посветити посебну пажњу како би прикупили доказе у контексту мржње или предрасуде. Формулација „посебна пажња“ подразумијева квалитативно и квантитативно већи ангажман у прикупљању доказа и расвјетљавању кривичног дјела уопште, него да је у питању „обично“ кривично дјело, односно „основни преступ“.⁴³³

БиХ је 2003. године, доношењем новог кривичног законодавства, прописала одређена кривична дјела која се односе на мотивисаност мржњом, те је за поједина кривична дјела (додуше, изразито мањи број) прописала квалификаторне облике уколико су учињени усљед мржње. Међутим, ова

га опљачкају, а потом су тврдили да је дјело било резултат тзв. геј панике, односно бојали су се да ће их он покушати сексуално искористити (што говори у прилог предрасуде према геј заједници, која је већ помињана). Међутим, доказано је да су претходно планирали извршење дјела, да су властитим дјевојкама рекли да ће опљачкати геј мушкарца, да су се претварали да су гејеви како би задобили Метјуово повјерење и како би га намамили у ауто, а такође је доказано да нису били под утицајем дроге и алкохола. Осуђени су на по двије доживотне казне затвора, иако су им пријетиле и смртне казне. Овај случај је изазвао велику реакцију јавности, због чега је 2001. године припремљен законски акт који би кривична дјела мотивисана предрасудама проширио и на сексуалну оријентацију, род, родни идентитет и на трансродност, међутим, усвојен је тек 2009. године. Такође, овај случај је изазвао велику пажњу у поп култури, те су о Шепарду снимљена и три филма, а написане су и бројне пјесме од стране естаблираних умјетника, међу којима су и геј иконе. Judy Shepard, *The Meaning of Matthew: My Son's Murder in Laramie, and a World Transformed*, Hudson Street Press, New York, 2009. године; www.barnesandnoble.com/w/meaning-of-matthew-judy-shepard/1100316116#Overview.

⁴³² Опширније у: Јован Ћирић, *Злочини мржње – америчко и балканско искуство*, Темида, Виктимолошко друштво Србије и Прометеј, број 4/2011, стр. 21-37.

⁴³³ Наравно, то не значи да је нужно да се пронађу докази којим ће се поткријепити верзија о предрасуди као мотиву кривичног дјела. „Посебна пажња“ приликом расвјетљавања кривичних дјела код којих постоји индиција да је мотивисано предрасудом јесте да се постави и (минимално) једна верзија и у погледу тог мотива, те да се криминалистичка активност усмјери и у том правцу, и то не само „реда ради“, већ да се степен, ниво и садржај предузетих радњи и мјера подигне на већи ниво него када је у питању „обично“ кривично дјело. Имајући у виду потенцијалне посљедице које изазивају кривична дјела из мржње, разумљива је ова „позитивна дискриминација“ у предузимању радњи и мјера приликом прикупљања доказног материјала.

рјешења нису били ни системска, ни садржајна, усљед чега су 2010. године донесене измјене и допуне кривичних закона у БиХ (КЗ БиХ, КЗ РС, КЗ ФБиХ и КЗ БД) којима су унапријеђена постојећа законска рјешења о кривичним дјелима почињеним из мржње.

Доношењем новог Кривичног законика Републике Српске 2017. године та рјешења су додатно унапријеђена и усклађена са међународноправним стандардима из ове области. Кривичним закоником РС се концепција кривичних дјела почињених из мржње дјелимично разликује у односу на регулисаност ових кривичних дјела у другим кривичним законима у БиХ, као и у односу на претходни Кривични закон Републике Српске.

3.2. Појам и диференцијација кривичних дјела из мржње

Не постоји јединствена дефиниција, нити универзално и унифицирано посматрање концепта злочина из мржње. Штавише, око овог концепта не постоје слагања ни између правника, криминолога и социолога који проучавају овај феномен, нити се може рећи да је постигнута сагласност унутар једне науке о томе шта представља овај феномен. Интересантно је да не постоји ни консензус да ли је ово новија појава у друштву или је била позната и кроз историју (само јој се у задње вријеме придаје већа медијска, политичка и научна пажња).⁴³⁴

Поред тога што различити аутори различито дефинишу кривична дјела почињена из мржње, законско одређење ових кривичних дјела разликује се од државе до државе. Наиме, дефиниција, првенствено она законска, неријетко је одређена друштвенополитичким контекстом и социокултурним миљеом датог друштва.⁴³⁵ Уочавају се бројна неријешена концептуална питања попут специфичности злочина мржње у односу на остала кривична дјела и оправданости да се ова кривична дјела посматрају као посебна врста криминалитета. Око ове дилеме вођена је дебата и један број аутора износи

⁴³⁴ У том контексту, интересантно је поменути да за разлику од других облика криминалитета – попут организованог криминалитета, криминалитета бијелог оковратника, криминалитета насиља, насиља у породици и слично – који су прво теоријски дефинисани у криминологији, а након тога нормативно операционализовани у кривичном праву, код злочина мржње овај процес је ишао обрнуто. Прво су законодавци у САД и Великој Британији, реагујући на тешке злочине ове врсте, који су довели до озбиљних друштвених напетости, увели категорију злочина мржње у кривично право и правосудну праксу, да би, након тога, криминолози приступили научном уобличавању овог појма. Таква пракса довела је до низа дилема и непрецизности у дефинисању појма злочина мржње. Борђе Игњатовић, *Оп. цит.*

Неспорно је да је ова тема врло актуелна у савременим криминолошким истраживањима у развијеном свијету. Чињенице које иду у прилог издвајању злочина мржње јесу те да су многе земље инкриминисале кривична дјела мотивисана предрасудама или мржњом у националним кривичним законодавствима. Чак и ако бисмо оспорили специфичност злочина мржње као посебне врсте криминалитета, дакле као предмета криминолошких истраживања, разни облици насиља, који су мотивисани предрасудама или мржњом према другим друштвеним групама још увијек представљају значајан социолошки и безбједносни проблем вриједан пажње. Велибор Лалић, *Злочини мржње – Теоријска парадигма, Оп. цит.*, стр. 36.

⁴³⁵ Алмир Маљевић, Срђан Вујовић, *Водич за процесуирање кривичних дјела почињених из мржње у Босни и Херцеговини*, Аналитика – Центар за друштвена истраживања, Сарајево, 2013. године, стр. 11.

аргументе који оспоравају концепт злочина мржње као посебну појмовну, правну и практичну категорију.⁴³⁶

Под појмом кривичних дјела из мржње подразумијевају се кривична дјела која су извршена из мржње или предрасуде према жртви, или жртвама, или према неком жртвином добру, усљед одређених карактеристика које та жртва има или за које извршилац сматра да има или због одређене (симболичке) везе жртве са тим карактеристикама, попут: расе, вјере, националности, етничког поријекла, језика, социјалног статуса или поријекла, друштвеног положаја, професије, образовања, здравственог статуса и других карактеристика. Међу тим другим карактеристикама се налазе и (што је битно са аспекта овог рада) пол, сексуална оријентација, (транс)родни идентитет и сексуални идентитет.

Другим ријечима, кривично дјело из мржње је свако кривично дјело које је прописано у закону (као кривично дјело), уколико је извршено према жртви која посједује ове карактеристике, или извршилац сматра да их посједује, или да жртва има одређену везу са овим карактеристикама, а извршилац је извршио кривично дјело и жртву одабрао управо усљед тих карактеристика. Из наведеног је видљиво да су два основна критерија на којима се заснивају кривична дјела почињена из мржње.⁴³⁷

1. дјело мора бити прописано кривичним законом конкретне државе као кривично дјело;
2. дјело мора бити мотивисано предрасудом, што значи да учинилац мора одабрати жртву кривичног дјела на основу њених „заштићених карактеристика“.

Уколико не постоји први елемент, односно уколико наведени акт који је мотивисан мржњом, није прописан као кривично дјело (које се назива „основним преступом“⁴³⁸), онда се не може уопште говорити о овим кривичним дјелима. Другим ријечима, да би се могло говорити о постојању кривичног дјела почињеног из мржње, примарно је да буде учињено кривично дјело које је прописано законом као такво, које је инкриминисано као основно кривично дјело. Уколико сам чин, акт, проистекао или мотивисан мржњом не представља кривично дјело које је прописано законом, не може се говорити о постојању кривичног дјела почињеног из мржње.

Међутим, то не чини ирелевантним сам акт мотивисан мржњом. Уколико не постоји кривично дјело, односно није прописано као такво или нису испуњена сва обиљежја кривичног дјела (или у току поступка нису прикупљени докази који указују на кривично дјело), то још увијек не чини ирелевантним акт мржње према жртви одабраној на основу њених заштићених карактеристика. Наиме, код оних аката мржње који се не могу оквалификовати као кривична дјела (као „основни преступ“) могуће је да се ради о безбједносним инцидентима који су мотивисани мржњом. Безбједносни инциденти су акти

⁴³⁶ Велибор Лалић, *Оп. цит.*, стр. 34-46.

⁴³⁷ *Разумијевање кривичних дјела почињених из мржње*, Приручник за БиХ, ОСЦЕ – ОДИХР, Варшава, 2010. године, стр. 7.

⁴³⁸ *Закони о кривичним дјелима почињеним из мржње*, Практични водич, ОСЦЕ у БиХ, 2009. године, стр. 12.

мотивисани мржњом према жртви одабраној на основу њених заштићених карактеристика, али не представљају кривична дјела (услед своје тежине, природе, изостанка одређених кривичноправних елемената, основа искључења противправности...).⁴³⁹ Ови акти могу да се квалификују и као прекршаји против јавног реда и мира или други прекршаји,⁴⁴⁰ могу да буду акти дискриминације,⁴⁴¹ међутим, могуће је да и не буду забрањени, иако су друштвено непожељни. Са полицијског аспекта, веома је битно евидентирати ове акте, адекватно фиксирати доказе, јер се у току касније криминалне активности извршиоца извршење ових безбједносних инцидената може посматрати као генеза његове мржње. Другим ријечима, иако се инциденти почињени из мржње не односе увијек на кривична дјела, они често претходе, прате или пружају контекст за

⁴³⁹ У ОДИХР-овом годишњем извјештају за 2010. годину под називом „Кривична дјела почињена из мржње у регији ОСЦЕ-а: Инциденти и реакције“ наводи се да се под изразом инциденти мотивисани мржњом подразумевају инциденти или дјела почињена из предрасуда која немају елементе кривичног дјела зато што кривично дјело није доказано или зато што дјело није прописано кривичним законом одређене државе. *Кривична дјела почињена из мржње у регији ОСЦЕ-а: Инциденти и реакције – годишњи извјештај за 2010. годину*, ОДИХР, 2010. године, Варшава.

⁴⁴⁰ У полицијској пракси велики проблем представља дистинкција елемената кривичног дјела и прекршаја иначе, а поготово се то може десити код ових „граничних случајева“. То дјелимично поспјешују и непрецизне, недистанцирајуће или чак и подударајуће норме у кривичном и прекршајном закону.

Да је закон непрецизан и недоследан у прописивању елемената казненог у односу на прекршајно дјело, свједочи и у том смислу „лутање“ судске праксе, која врло слична понашања подводи у једном случају под казнено, а у другом под прекршајно дјело. Тако нпр. код коментара на Фејсбуку поводом протеста за права ЛГБТ особа, којима се изражава одбојност према припадницима те групе те позива на нетрпељивост према особама другачије сексуалне оријентације, када се у казненом предмету инкриминише „...каква парада, која глупост ићи улицом и викати ја сам педер, доста педерлука и говорења да је то нормално, то је болест и Хитлер је имао лијек за ту болест“ (пресуда Општинског суда у Осијеку број К-753/2014-2), а у прекршајном „доћ, попит, поист, бацит камен“ (пресуда Прекршајног суда у Сплиту, Пп 4 Ј-734/14). Маја Муниврана-Вајда, Андреа Шурина-Мартон, *Гдје престају границе слободе изражавања, а почиње говор мржње? Анализа хрватског законодавства и праксе у свјетлу европских правних стандарда*, Хрватски љетопис за казнене знаности и праксу, Загреб, број 2/2016, стр. 457.

⁴⁴¹ Половином 2010. године, за вријеме радног времена и у радним просторијама оптужени је вријеђао, понижавао и злостављао жртву тако што га је прво псовао и вријеђао и то гласно изговарајући и упућујући жртви слџедеће псовке и увреде: „Фуј, педерчино једна, гадиш ми се“, „Одвратан си, треба те ставити на колац“, „Све вас треба побити“ и „Доћи ћу ти главе, педерчино једна, само ако ми стигне нешто из суда или МУП-а“. Након оваквог вербалног понижавања и злостављања, оптужени је задао жртви више удараца песницом у предјелу рамена и бутине од чега је жртва имала крвне подливе у наредних мјесец дана. Кривична пријава је одбијена Обавјештењем Основног јавног тужилаштва у Вршцу, Ктр 347/11. Након тога је поднесен Оптужни предлог (кривично дјело злостављање и мучење из члана 137. став 2. Кривичног законика Републике Србије) оштећеног као тужиоца којим је покренут кривични поступак, који је завршен ослобађајућом пресудом Основног суда у Вршцу, 2 К 309/11. Жртва није жељела да поднесе жалбу на овакву одлуку суда. На основу истог догађаја је поред кривичног покренут и парнични поступак по основу Закона о забрани дискриминације. У овом случају је Апелациони суд у Новом Саду донио прву правноснажну пресуду којом је утврдио постојање дискриминације по основу сексуалне оријентације и то на радном мјесту, те је жртви досудио и накнаду нематеријалне штете (пресуда Гж 3144/12). *Кривично дело учињено из мржње – примена и тумачење члана 54а Кривичног законика Србије*, радни материјал, Правосудна академија, Београд, 2013. године, стр. 27.

кривична дјела почињена из мржње. С обзиром на то да инциденти мотивисани мржњом могу бити претеча озбиљнијих кривичних дјела, евидентирање инцидената може бити корисно за доказивање контекста узнемиравања, те може служити као доказ ескалације обрасца насиља.⁴⁴²

Други аспект кривичних дјела мотивисаних мржњом је много комплекснији, поготово са доказног аспекта. Аналитички, он се састоји од саме мржње, те од усмјерености те мржње ка конкретним групацијама у друштву одређеним на основу тзв. „заштићених карактеристика“.

Као што је већ наведено, формулација кривична дјела почињена из мржње је преузета из енглеског језика (*hate crime*), те је без уобличавања инкорпорирана и у наш правни систем и у стручну литературу,⁴⁴³ мада би прецизнија формулација гласила да су ово кривична дјела мотивисана предрасудом или пристрашношћу, јер постоје кривична дјела која су извршена из мржње, али она није мржња према жртви због претходно наведених заштићених карактеристика. Због тога, кључни елемент злочина из мржње није искључиво мржња као мржња, већ пристрасност или предрасуда.⁴⁴⁴ Другим ријечима, кривична дјела почињена из мржње нису мотивисана (примарно) мржњом, већ пристрашношћу или предрасудом.⁴⁴⁵

Надаље, није довољно да постоји (било каква, општа) мржња, предрасуда или пристрасност. Оно што је други садржај кривичних дјела почињених из мржње јесте да је та мржња усмјерена ка лицима због њихових заштићених (заштитних) карактеристика.⁴⁴⁶ Те карактеристике су претходно наведене, а међу њима су и сексуална оријентација, пол и родни идентитет.

⁴⁴² *Кривична дјела почињена из мржње у регији ОСЦЕ-а: Инциденти и реакције – годишњи извјештај за 2010. годину*, ОДИХР, 2010. године, Варшава. У том контексту, свакако је илустративно поменути Извјештај о противправном поступању према ЛГБТ+ особама у Републици Србији под називом „Подаци, а не звона и прапорци“ које годишње публикује Удружење „Да се зна!“. Као што и сам назив извјештаја говори, у њему се систематизују сва понашања која су противправна по Кривичном закону, као и понашања која су противправна по прекршајним законима, односно Закону о прекршајима, међутим, исто тако, систематизују се и понашања која су противна Закону о забрани дискриминације (сем говора мржње у медијском простору). Разумљиво је да се и овакви евидентирани случајеви противправног понашања могу користити и као доказ континуитета насиља према ЛГБТ заједници, те би полиција и ове изворе требало да користи приликом расвјетљавања кривичних дјела из мржње и прикупљања доказног материјала.

⁴⁴³ У вези са концептом злочина мржње присутне су бројне дилеме, укључујући и адекватност дословног превода синтагме са енглеског језика на језике јужнословенских народа. Питање да ли је правилније користити синтагму злочина мржње или злочина из мржње, или неки други термин – захтијева темељну претходну критичку оцјену цјелокупног концепта. У домаћој криминолошкој и правној литератури већина аутора који су обрађивали ову тему користи термин злочина мржње. Велибор Лалић, *Злочини мржње – Теоријска парадигма, Оп. цит.*, стр. 34. Терминологијски, кривична дјела из мржње се често називају злочинима из мржње, кривичним дјелима почињеним из предрасуда или из пристрасности, инцидентима мотивисаним мржњом, што нису синоними, те ће се овдје користити само термин кривична дјела из мржње.

⁴⁴⁴ James Jakobs, Kimberly Potter, *Hate Crimes: Criminal Law and Identity Politics*, Oxford University Press, Oxford, 2010. године.

⁴⁴⁵ Миле Шикман, *Злочини из мржње – Кривично-правни осврт*, Зборник радова „Говор мржње“, Дефендологија центар за безбједносна, социолошка и криминолошка истраживања, Бања Лука, 2010. године, стр. 107.

⁴⁴⁶ Битно је поменути да се навођењем конкретних карактеристика заштићене групације, ни једна група у друштву не штити посебно, поготово не у односу на неку другу групацију. Нпр. кривично дјело почињено из мржње мотивисано сексуалном оријентацијом жртве не значи само да се под

Ако то понашање само заједно са мржњом као посебним законским обиљежјем чини одређено кривично дјело прописано законом, неће се радити о кривичном дјелу из мржње, него о кривичном дјелу као и сваком другом кривичном дјелу, али код кога је мржња посебно законско обиљежје. Дакле, код кривичних дјела из мржње као посебног кривичноправног института, мржња као побуда није законско обиљежје кривичног дјела учињеног из мржње. Она се налази изван законског бића тог кривичног дјела. Али, кривично дјело из мржње неће постојати ако нису остварена законска обиљежја неког законом прописаног кривичног дјела.⁴⁴⁷

Извршиоци кривичних дјела из мржње ова дјела извршавају на основу властите перцепције онога што жртва или одређена имовина представљају. Тако се може десити да ово кривично дјело буде извршено на основу погрешне претпоставке извршиоца о идентитету жртве. Приликом регулисања, али и процесуирања кривичних дјела почињених из мржње, битно је експлицитно да мотив извршиоца може бити и стварно и претпостављено својство жртве, те да је за постојање овог дјела битна перцепција и починиоца о жртви, без обзира на то да ли она заиста одражава идентитет жртве.⁴⁴⁸ Чак и када је извршилац погрешно претпоставио да је жртва/оштећени члан групе против које он дјелује (а жртва/оштећени то није), дјело је и даље кривично дјело почињено из мржње јер је извршилац био мотивисан мржњом/предрасудом према тој групи, тј. заштићеним карактеристикама које они дијеле.⁴⁴⁹ То свакако намеће обавезу полицији, не да примарно (па чак и уопште) утврђује ЛГБТ идентитет жртве, већ да утврђује перцепцију осумњиченог, а потом и његов мотив. Перцепција осумњиченог о идентитету жртве се примарно, али не и једино добија на основу његовог исказа, али и коришћењем низа других доказних средстава, те предузимањем оперативно-тактичких радњи и мјера.

Уколико постоји мржња, предрасуда или пристрасност према жртвама, односно уколико је кривично дјело учињено из мржње према жртви, али се та мржња не огледа у мржњи жртве на основу ових карактеристика, већ проистиче из неког другог својства жртве или односа жртве и извршиоца, онда се не може говорити о овим кривичним дјелима.

Битно је диференцирати говор мржње и кривична дјела почињена из мржње, зато што су неријетко у узрочно-последичној вези, односно говор

овим кривичним дјелима подразумијевају дјела гдје је извршилац, мотивисан мржњом према гејевима, напао геј особу. Такође, кривично дјело из мржње мотивисано предрасудом услед сексуалне оријентације може да почини и геј особа нападом на стрејт особу, уколико тај напад представља кривично дјело и уколико је то кривично дјело извршено из мржње која је мотивисана предрасудом у погледу његове сексуалне оријентације. Ово је битно навести, јер се код неинформисаних лаика сматра да се кривичним дјелима из мржње штите само посебне групације у друштву, најчешће мањинске, чиме се прави дискриминација у закону, што није тачно.

⁴⁴⁷ Љиљана Филиповић, *Кривична дјела из мржње и кривична дјела изазивања мржње - коментар релевантних законских одредаба*, Мисија ОСЦЕ-а у БиХ, Сарајево, 2019. године, стр. 16.

⁴⁴⁸ *Разумијевање кривичних дјела почињених из мржње: Приручник за Босну и Херцеговину*, Сарајевски отворени центар, Сарајево, 2016. године, стр. 9.

⁴⁴⁹ Два младића су пратила мушкарца који је напустио кафић познат као мјесто гдје излазе лезбејке, гејеви, бисексуалне, транс* и интерполне особе (ЛГБТИ) и претукла га (нанијевши му тешке тјелесне повреде) претпостављајући да је он геј иако то није био случај. Дина Бајрактаревић-Пајевић, *Он. цит.*, стр. 9.

мржње претходи или може да иницира, односно подстакне вршење кривичних дјела из мржње. Не постоји општеприхваћена дефиниција говора мржње, а најпознатија је она Савјета Европе која под говором мржње подразумијева све изразе који шире, подстичу, промовишу или оправдавају мржњу, ксенофобију, антисемитизам или друге облике мржње засноване на нетолеранцији, укључујући: нетолеранцију изражену кроз агресивни национализам и етноцентризам, дискриминацију и непријатељство према мањинама, мигрантима и људима имигрантског поријекла.⁴⁵⁰ Из наведене дефиниције је видљиво да она у себи децидно не инкорпорира говор мржње према ЛГБТ заједници, али се ипак екстензивним тумачењем може перципирати да се односи и на сексуалне мањине (мада би свакако боље рјешење била конкретизација). Сходно наведеном, говором мржње према ЛГБТ заједници би могли подразумијевати све изразе којима се омаловажава, понижава, деградира, вријеђа ЛГБТ заједница, без обзира на то да ли се тај говор износи пред већим или мањим бројем лица, директно, на јавном мјесту, преко медија, друштвених мрежа или на други начин. Сматрамо да је код говора мржње битна свијест и намјера да се тиме директно погађа ЛГБТ заједница. Сваки говор мржње није кривичноправно релевантан.⁴⁵¹ Само уколико се говором мржње подстиче вршење кривичних дјела или се подстиче мржња, омаловажавање, дискриминација, нетрпељивост, деградација према ЛГБТ заједници (или према другој заштићеној групацији), може се говорити о кривичним дјелима

⁴⁵⁰ *Оп. цит.*, стр. 10.

⁴⁵¹ Када је у питању диференцијација говора мржње и слободе изражавања, као дијаметралне супротности говору мржње, постоје многобројне недоумице, па и погрешна схватања. У том контексту, потребно је знати да је Европски суд за људска права у пресуди *Handyside против Уједињеног Краљевства* 1976. године заузео став да слобода изражавања не обухвата само „информације“ или „идеје“ које су добронамјерне или се не сматрају увредљивим или равнодушним, него исто тако и оне које вријеђају, шокирају или ометају државу или било који дио становништва. Насупрот наведеном, у пресуди *Ербакан против Турске* 2006. године, суд је истакао да се може сматрати нужним у демократском друштву санкционисати или чак и спријечити све облике изражавања које шире, подстичу, промовишу или оправдавају мржњу утемељену на нетолеранцији. Другим ријечима, Суд је одредио да су забрањени сви облици изражавања који представљају говор мржње. Предметно врло једноставно звучи у теорији, али је у пракси врло тешко одредити границу између слободе изражавања и говора мржње. Марин Буквић, Ана Варгек, *Манифестација говора мржње на друштвеним мрежама – Студија случаја: Фацебоок*, Сарајевски журнал за друштвена питања, Сарајево, 2016. године, стр. 132.

Имајући у виду критерије разграничења слободе говора и говора мржње постављене судском праксом Европског суда за људска права, закључује се да говор мржње није пука увреда или вријеђање нечијих осјећаја, већ представља пуно већи степен права личности. Говор мржње представља такву повреду права личности која се манифестује сљедећим посљедицама: организирање жртвине личне слободе „присиљавањем“ на промјену радног мјеста, школе, селидбу; стварање осјећаја код жртве да су дискриминаторске поруке уобличене у говору мржње истините; успостава сталног односа подређености и стигматизације, те онемогућавање жртве да се супротстави говору мржње услед страха од даљних напада. Katherine Gelber, *Speaking Back: The Free Speech Versus Hate Speech Debate*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam, 2002. године, стр. 83-87.

Граница се може одредити на основу циља којем одређени садржај стријеми. Тако слобода изражавања има за циљ да оснажи дебату међу појединцима, док говор мржње искључиво подстиче на насиље. Lee Newton, *Counterterrorism and Cybersecurity: Total Information Awareness*, Springer International Publishing Switzerland, New York, 2013. године, стр. 88.

почињеним из мржње.⁴⁵² Повезаност говора мржње са конкретним инкриминацијама се може најдиректније посматрати кроз кривична дјела јавно изазивање и подстицање насиља и мржње (члан 359 КЗ РС), те насилничко понашање на спортској приредби или јавном скупу (члан 363 КЗ РС).⁴⁵³ Међутим, са полицијског аспекта, није ирелеватно да ли сам говор мржње представља кривично дјело или не. Наиме, чак и у оним случајевима када не представља кривично дјело, могуће је да представља прекршај, што условљава активност полиције.⁴⁵⁴ Исто тако, говор мржње је санкционисан и низом других

⁴⁵² Веома користан тест за доношење закључка о постојању или непостојању говора мржње који прераста у кривично дјело изазивања/потичања на мржњу односи се на следећа разматрања:

- контекст (Да ли је контекст у којем је конкретан говор изречен такав да се у великој мјери повећава вјероватноћа да ће публика осјећати потребу да предузме неке неприхватљиве радње?),
- положај и улога говорника (Да ли је положај говорника такав да би могао дати прилику да говорник добије ширу подршку за своје мишљење – нпр. лидери политичких партија?),
- намјера (Да ли говорник има намјеру да подстакне одређене акције изношењем својих ставова, мишљења или вјеровања, а те акције се могу огледати у дискриминацији, непријатељству или насиљу према одређеној групи?),
- садржај израза (Да ли је израз такав да обликом и стилем директно позива на насиље или дискриминацију?),
- опсег израза (Да ли се ради о јавном изражавању? Да ли се ради о неком облику изражавања као средству за ширење информација – нпр. медијски прилози, умјетничка дјела и сл.? Колики је домет конкретног израза?),
- вјероватноћа наступања штетне посљедице (Да ли би конкретне изјаве могле имати посљедице у пракси?). Алмир Маљевић, Срђан Вујовић, *Оп. цит.*, стр. 18.

У том контексту се може дати осврт и на tzv. стандард (тест) озбиљности којим европски Суд за људска права у Стразбуру процјењује „озбиљност“ спорног говора мржње на интернету. Европски суд је нагласио да је тест „озбиљности“ веома важан. Наиме, милиони интернаута остављају он-лајн коментаре сваког дана, а многи од њих се износе на начин који би се могао сматрати увредљивим или чак клеветничким. Међутим, већина тих коментара је често тривијална по свом карактеру, а домет који имају је често ограничен да би такви коментари могли изазвати значајну штету угледу друге особе. Нпр. у предмету у којем се апликант жалио Европском суду на кршење његове слободе изражавања због коментара које је објавио на једном блогу, Суд се сагласио са оцјеном домаћих судова о томе да је већина апликантових коментара била несумњиво увредљива, да су у великом дијелу били „нешто више од вулгарности“, али ипак „нису представљали неуобичајену комуникацију на бројним интернет порталима“. Осим тога, многе коментаре, у којима се износе специфичнији и потенцијално опаснији наводи, читаоци „вјероватно разумију као претпоставке које не треба схватити озбиљно“. Дакле, Европски суд сматра да се морају имати у виду „специфичности стила комуникације на неким интернетским порталима“, те да су изрази који се користе у коментарима, иако припадају „нижем стилу“, уобичајени на многим интернетским порталима, што „умањује утицај који се може приписати таквим изразима“. Севима Сали-Терзић, *Говор мржње на интернету: међународни стандарди и заштита*, Свеске за јавно право, Фондација Центар за јавно право, Сарајево, 2019. године, стр. 24.

⁴⁵³ О проблемима неадекватног судског перципирања овог проблема, кроз анализирана два правоснажно окончана предмета вођена пред Судом БиХ, видјети: Марија Лучић-Ћагић, Дина Бајрактаревић-Пајевић, *Недостаји казнене политике Тужитељства БиХ и Суда БиХ у случајевима злочина из мржње и говора мржње*, Криминалистичке теме, Факултет криминалистичких наука, Сарајево, број 5/2017, стр. 351-368.

⁴⁵⁴ У том контексту је и следећи примјер из Црне Горе: Дана 1. септембра 2013. године, невладина организација ЛГБТ Форум Прогрес поднијела је Управи полиције пријаву против сервиса за прање тепиха *Green Clean*, са пословањем у Тивту, чији је овлашћени радник/власник на Фејсбуку објавио следећи коментар везан за хомосексуалност, а у току дебате о управо одржаној Поворци поноса: „*И код животиња постоји такав фелер* (мисли на хомосексуалност), *на сточар такво*

законских и подзаконских аката, усљед чега полиција може да о самом говору мржње обавијести релевантне органе како би предузели активности из властите надлежности на плану санкционисања говора мржње.⁴⁵⁵ Са криминалистичког аспекта, за полицију је далеко битније да сваки говор мржње адекватно евидентира и региструје, те да прикупи доказе о учесталости и садржају самог говора мржње. Наиме, говор мржње се често перципира као безбједносни инцидент мотивисан предрасудом према ЛГБТ заједници, што се накнадно може користити као доказ о предрасуди коју је извршилац имао према овој заједници, прије самог извршења кривичног дјела мотивисаног предрасудом.

3.3. Кривичноправни аспект кривичних дјела из мржње

Кривичноправна заштита према припадницима ЛГБТ заједнице остварује се директно и индиректно. Директна заштита се остварује кроз кривична дјела у којима је инкриминисана радња повезана са сексуалном оријентацијом и/или родним идентитетом као поводом или разлогом чињења кривичног дјела, односно ако су као жртве кривичног дјела наведени припадници ЛГБТ заједнице. Друга врста заштите, која је и доминантна, не везује се за одређене карактеристике жртве или поводе инкриминације, већ се прије свега везује за посљедицу кривичног дјела као, на примјер, тјелесне повреде или смрт. У већини случајева ту се ради о тзв. посљедичним кривичним дјелима.⁴⁵⁶

Кривични законик Републике Српске наводи да се под кривичним дјелима из мржње подразумијевају дјела извршена у потпуности или дјелимично због расне, националне или етничке припадности, језика, вјерског увјерења, боје коже, пола или сексуалног опредјељења, здравственог статуса или родног идентитета неког лица.

Анализирајући ову одредбу, може се диференцирати неколико битних сегмената. У првом реду, да би постојало ово кривично дјело довољно је само да је извршење дјелимично мотивисано мржњом, а то ће се радити у оним случајевима када постоји више мотива, а једна је предрасуда према заштићеним карактеристикама. Такође, видљиво је да су као заштићене карактеристике

грло уклони... Можда је то рјешење, а?“ Ову пријетњу, према наводима подносилаца пријаве, схватили су крајње озбиљно, јер је организовање прве Поворке поноса, у јулу 2013. године, резултирало повећаним интензитетом пријетњи, вријеђања и насиља над ЛГБТ особама. Надаље су напоменули да је профил на којем је коментар постављен јавног типа, те да су чланови наведене странице уважене личности, као што су представници дипломатских представништава, представници медија, НВО сектора али и саме ЛГБТ заједнице који су коментарима, ове садржине, изложени најавама насиља и говору мржње и осјећају страха и обесхрабрења. О овоме је упознато и Основно државно тужилаштво у Котору које се изјаснило да нема елемената бића кривичног дјела у конкретном случају за које се гоњење предузима по службеној дужности. Невладина организација је исказала сумњу у професионалност полиције у конкретном случају. Милица Савелић, Маријана Лаковић Драшковић, Александар Саша Зековић, *Оп. цит.*, стр. 46.

⁴⁵⁵ Опширније у: Предраг Раосављевић, *Говор мржње у БиХ – унапређење регулативе у БиХ у складу са међународним стандардима*, Бања Лука, 2015. године, www.univerzitetpim.com/wp-content/uploads/2016/11/Govor-mrznje-u-Bosni-i-Hercegovini.pdf.

⁴⁵⁶ Дамир Бановић, *Оп. цит.*, стр. 73.

наведене, између осталог, и пол, сексуално одређивање⁴⁵⁷ и родни идентитет лица, што је битно са аспекта извршења ових кривичних дјела мотивисаних предрасудом према ЛГБТ.

Класификација ФБИ наводи широк распон феноменологије злочина из мржње: паљевина, различити облици насиља према животу и тијелу, подмићивање, провале, кривотворења, уништавања имовине и вандализам, злоупотреба дроге, проневјера, изнуда, уцјена, различити модалитети преваре, трговине људима, киднаповања, разбојништва, проституција, деликти у вези са сексуалним слободама и понашањем...⁴⁵⁸

Са аспекта Кривичног законика РС, сва кривична дјела из мржње у КЗ РС могу се подијелити у три групе. У прву групу спадају кривична дјела гдје се као мотив извршења основног облика дјела јавља насиље или мржња (или жеља за мржњом) као посљедица према заштићеним карактеристикама групе. То су кривична дјела јавно изазивање и подстицање насиља и мржње,⁴⁵⁹ те насилничко понашање на спортској приредби или јавном скупу. Код ових кривичних дјела је предвиђено да се позивањем на насиље и на мржњу⁴⁶⁰ према заштићеним групацијама врши основни облик кривичног дјела из мржње. Неопходно је поменути да је за постојање овог кривичног дјела потребно само предузимање радње извршења, а не и наступање посљедице, која се у овом случају огледа у угрожавању заједничког живота. Другим ријечима, није неопходно да наведена мржња и раздор буду изазвани, нити је од значаја да ли су се и који даљи циљеви жељели постићи. Осим тога, због недефинисања појмова расприривања, мржње, раздора и нетрпељивости, као и због постојања „елемента јавности“ у неким од

⁴⁵⁷ Чини се да је овдје неспретно одабрана формулација „сексуално одређивање“ умјесто „сексуалне оријентације“, уколико се има у виду да је сексуална оријентација релативно трајна усмјереност психичке, емоционалне и сексуалне жеље независна од саме индивидуе, док је сексуално одређивање резултат свјесног избора појединца и не мора да се подудара са сексуалном оријентацијом. Сексуално одређивање се испољава кроз сексуално понашање, а оно није аутоматски и резултат сексуалне оријентације (примјер је тзв. ситуационо хомосексуално понашање).

⁴⁵⁸ *Hate Crime Data Collection Guidelines and Training Manual*, FBI, 2015. године.

⁴⁵⁹ У периоду од 2013. године до краја прве половине 2016. године, у Хрватској је изречено укупно деветнаест правоснажних пресуда за ово кривично дјело у односу на укупно двадесет четири особе, од чега је за двадесет три особе донесена правоснажна осуђујућа пресуда, док је само једна особа правоснажно ослобођена. Из анализираних пресуда видљиво је да су најчешће оштећене особе због своје националне припадности. Сљедећа категорија оштећених особа по заступљености у анализираним пресудама јесу припадници групација другачијег полног одређивања и родног идентитета, односно ЛГБТ особе. Етничка припадност и поријекло трећа је категорија по заступљености међу оштећенима овим кривичним дјелом, а у два случаја су оштећени припадници групе друге боје коже. Интересантно је да је по начину извршења дјела, седамнаест особа кривично дјело починило путем Фејсбука, пет особа графитима, једна особа је дјело починила на улици, док се једна особа, која је правоснажно ослобођена, теретила да је кривично дјело починила јавним саопштавањем, односно у радио емисији. О трогодишњој судској пракси, као и недоумицама о одређеним елементима овог кривичног дјела опширније у: Маја Муниврана Вајда, Андреа Шурина Мартон, *Оп. цит.*, стр. 443.

⁴⁶⁰ Насиље и мржњу у овом контексту не треба сматрати синонимима, нити је потребно кумулативно испуњене ова два елемента. Међутим, као што је претходно наведено, судска пракса ту није уједначена. Нпр. у осуђујућој пресуди је извршилац осуђен да је на Фејсбуку написао и објавио коментар „Убиј педера“, а у образложењу пресуде је наведено да је подстицао на насиље или мржњу. *Оп. цит.*, стр. 452.

кривичних закона, у пракси се јављају проблеми који свакако утичу на ефикасно сузбијање ових кривичних дјела.⁴⁶¹

У другу групу спадају кривична дјела гдје је као квалификаторна околност предвиђена мржња, односно уколико су та кривична дјела извршена из мржње, радиће се о тежим облицима кривичног дјела и извршиоци ће се драстичније казнити. Та кривична дјела су: тешко убиство (члан 125 КЗ РС), тешка тјелесна повреда (члан 132 КЗ РС), генитално сакаћење жена (члан 133 КЗ РС), силовање (члан 165 КЗ РС), обљуба над немоћним лицем (члан 167 КЗ РС), тешка крађа (члан 226 КЗ РС), разбојништво (члан 227 КЗ РС), разбојничка крађа (члан 228 КЗ РС), оштећење и одузимање туђе ствари (члан 240 КЗ РС), изазивање нереди (члан 358 КЗ РС), повреда гроба или умрлог лица (члан 369 КЗ РС) и изазивање опште опасности (члан 394 КЗ РС). За сва ова кривична дјела је заједничко да је као квалификаторна околност, између осталог, предвиђена и чињеница да је дјело извршено из мржње, те да ће се услед тога теже казнити. У трећу групу кривичних дјела спадају сва остала кривична дјела прописана КЗ РС, с обзиром на то да је одредбом закона предвиђено да ће суд, приликом одмјеравања казне, као отежавајућу околност узети у обзир и чињеницу да је кривично дјело извршено из мржње, уколико тај мотив мржње не представља квалификаторну околност самог кривичног дјела. Другим ријечима, када не постоји квалификовани облик кривичног дјела, суд треба примијенити распон казне прописан законом за основни облик дјела, али када разматра врсту и распон казне, треба узети у обзир мотивисаност предрасудама као отежавајућу околност, што ће, у одређеним случајевима, значити изрицање строжије казне.⁴⁶²

С обзиром на то да је код кривичних дјела друге и треће групације, поред постојања „основног преступа“, битно установити и постојање мржње као мотива, у пракси се користе два модела, у зависности од тога да ли се мотив посматра као мржња или пристрасност. То су модел непријатељства (када се мотивом сматра мржња) и модел дискриминацијског основа (када се мотивом сматра пристрасност).⁴⁶³ Код модела непријатељства, тражи се да је кривично дјело извршено из мржње или непријатељства коју извршилац осјећа према жртви која има (или за коју сматра да има) заштићену карактеристику. Код модела дискриминацијског основа, извршилац бира жртву на основу одређених карактеристика које потпадају под заштићене, али не мора и да стварно осјећа мржњу или непријатељство према тој групацији којој и сама жртва припада, већ услед других околности (нпр. из прагматичних криминалних разлога) бира ту жртву.⁴⁶⁴ Другим ријечима, захтијева се одређена узрочна веза између

⁴⁶¹ Муамер Ницевић, Самра Дечковић, *Процесуирање злочина из мржње у Републици Србији и Босни и Херцеговини*, Безбедност, Министарство унутрашњих послова Србије, Београд, број 2, 2020. године, стр. 109.

⁴⁶² *Борба против кривичних дјела почињених из мржње: Анализа инцидената мотивисаних предрасудама почињених у Босни и Херцеговини са препорукама*, ОСЦЕ/ОДИХР, Сарајево, 2012. године, стр. 20.

⁴⁶³ Миле Шикман, *Оп. цит.*

⁴⁶⁴ Нпр. извршилац се договори са жртвом, за коју зна да је геј, да имају сексуални однос (иако он није геј), а након што се сусретну, извршилац га претуче, опљачка, те му запрјети јавним објављивањем његове сексуалне оријентације уколико га пријави полицији. Осумњичени у

карактеристике жртве и дјеловања починиоца, али конкретна емоција није наведена.⁴⁶⁵ Разлика између ова два модела је важна. Инкриминација која регулише дискриминацијски основ је шира јер третира и оне починиоце који нису осјећали никакво непријатељство према жртвама, већ су их бирали на основу предрасуде или стереотипа о њиховој угрожености.⁴⁶⁶

Препознавање предрасуде као мотива почињења представља потешкоћу у процесуирању злочина из мржње, како у БиХ тако и у другим државама.⁴⁶⁷ Различити теоретичари и практичари препознали су овај проблем и покушали понудити одговарајућа рјешења, која се и користе у великом броју држава, а која могу послужити као примјери добре праксе и за БиХ. Један од начина идентификације предрасуде је тај да се мотив посматра и цијени кроз призму „намјере“ (утврђује се основна улога предрасуде као мотива у дјелу) и „продужетка“ (утврђује се да ли би кривично дјело било почињено и без предрасуде као мотива). У идентификацији предрасуде као мотива у Великој Британији и САД, на примјер, доминира примјена субјективних критерија (историја извршиоца, његов однос са оштећеним и сл.).⁴⁶⁸

Кривична дјела могу бити почињена из мржње, из једног од многобројних међусобно различитих разлога:

- Починилац може дјеловати из разлога као што су огорченост, љубомора или жеља за одобравањем таквог поступка од стране припадника исте групе,
- Починилац можда нема никаквих осјећања према појединачној мети кривичног дјела, али његове мисли или осјећања су непријатељске према групи којој мета припада,
- Починилац може осјећати непријатељство према свим особама које не припадају групи са којом се починилац идентификује, или
- На још апстрактнијем нивоу, мета може једноставно представљати неку идеју, као што је имиграција, према којој починилац осјећа непријатељство.⁴⁶⁹

истражи признаје да је жртву одабрао зато што је геј и зато што је претпостављао да га неће пријавити, јер би пријава обзнанила његову сексуалну оријентацију.

⁴⁶⁵ У предмету *САД против Јохна Фокса и осталих*, починиоци су одабрали хомосексуалног мушкарца као мету пљачке јер су мислили да се неће опирати и да ће нерадо позвати полицију. Жртва, *Michael Sandy*, побјегао је током покушаја пљачке. Док су га починиоци гонили, *Michael Sandy* је покушао претрчати аутопут када га је ударио аутомобил и усмртио. Током суђења, оптужени су се бранили аргументом да им се не може судити за злочин из мржње јер нема доказа да су осјећали било какво непријатељство према жртви због његове хомосексуалности. Суд је одбацио тај аргумент. Суд је протумачио закон на начин да је довољан „намјерни одабир жртве због њене одређене карактеристике“. *Закони о кривичним дјелима почињеним из мржње*, Практични водич, ОСЦЕ у БиХ, 2009. године, стр. 44.

⁴⁶⁶ Миле Шикман, *Оп. цит.*, стр. 107.

⁴⁶⁷ У том циљу се у САД инсистира на консултацијама са надређеним полицијским службеницима/експертима у овој области уз поштовање ланца командовања (*chain of command*). Walter Bouman, *Best Practices of a Hate/Bias Crime Investigation*, FBI Law Enforcement Bulletin, 2003. године, стр. 21-25. Поред наведеног, свакако да је битно о свим потенцијалним индикаторима мржње као мотива благовремено обавијестити тужиоца, како би он најхитније могао да се директније укључи у истрагу.

⁴⁶⁸ Азра Кучи, *Процесуирање кривичних дјела почињених из мржње у Босни и Херцеговини: Проблеми у тужитељској пракси*, Центар за друштвена истраживања Аналитика, Сарајево, 2013. године, стр. 3.

⁴⁶⁹ *Закони о кривичним дјелима почињеним из мржње*, Практични водич, ОСЦЕ, 2009. године, стр. 14.

Без обзира на непостојање мржње према мети, било који од ових мотива био би довољан да се предмет квалификује као кривично дјело почињено из мржње, ако су присутна претходно наведена два елемента (кривично дјело и предрасуда).

Оштећени може бити једна особа, више особа или имовина која се доводи у везу са појединцем, односно групом која дијели заштићене карактеристике.⁴⁷⁰ Када је у питању појединац као жртва напада, односно самог акта насиља, не мора да се ради о појединцу који посједује „заштићене карактеристике“, односно да је појединац припадник одређене групације која посједује „заштићене карактеристике“. Довољно је да извршилац сматра да јесте, те да је кривично дјело извршио према жртви усљед тих разлога. Конкретно, жртва кривичног дјела из мржње мотивисаног предрасудом према ЛГБТ заједници не мора да буде ЛГБТ, већ је довољно да га је извршилац као таквог перципирао и да је мотивисан мржњом према тој заједници извршио кривично дјело.⁴⁷¹ Ово се посебно односи на тзв. симболичке нападе, на нападе мотивисане мржњом према ЛГБТ заједници којима се нападају геј иконе или заговорници ЛГБТ права, па чак и када се зна да они нису ЛГБТ.

Такође, и напад на групацију лица се сматра кривичним дјелом из мржње мотивисаним предрасудом према ЛГБТ уколико је извршилац, приликом извршења кривичног дјела, сматрао да се у групи налазе ЛГБТ, иако нису сви припадници ЛГБТ заједнице. Исто тако, уколико је сматрао да група није ЛГБТ, али да промовише одређена ЛГБТ права, те је усљед тога, мотивисан мржњом према ЛГБТ исту напао, радиће се о кривичним дјелима почињеним из мржње.

Када су у питању напади на објекте мотивисани мржњом према ЛГБТ, ту се прије свега ради о одређеним објектима за које се зна или се од стране извршиоца претпоставља да се ради о окупљалиштима ЛГБТ, о власништву ЛГБТ или приликом одржавања одређених ЛГБТ манифестација (попут Квир фестивала). Посебно је битно истаћи нападе на објекте у власништву ЛГБТ, јер се и у овом случајевима не ради о класичним имовинским или вандалистичким деликтима, већ управо о кривичним дјелима почињеним из мржње према ЛГБТ заједници (наравно, уколико се докаже мотивисаност предрасудом код извршиоца „основног преступа“). Разумљиво је да је ово битно диференцирати, утврдити и доказати, јер ће изречена казна бити драстично већа за кривично дјело почињено из мржње.

Битно је навести да се код кривичних дјела почињених из мржње, код којих мржња представља (ниску) побуду због које је дјело учињено, њена присутност није нужна вјештачити, него ће се дјело квалификовати као злочин из мржње на основу објективних критерија, тзв. индикатора предрасуда као што су околности везане уз жртву (нпр. припадност одређеној скупини), околности

⁴⁷⁰ Марија Лучић-Ћатић, Амир Бајрић, *Процесуирање кривичних дјела почињених из мржње у Босни и Херцеговини*, Центар за друштвена истраживања Аналитика, Сарајево, 2013. године,

⁴⁷¹ „Чињенична грешка“ (тј. погрешно мишљење о идентитету жртве) у вези са стварним идентитетом жртве не би смјела представљати препреку у категоризацији кривичног дјела као злочина из мржње. Већина закона који третирају злочине из мржње усмјерени су на мотиве починилаца, а не на стварни статус жртве. *Закони о кривичним дјелима почињеним из мржње*, Практични водич, ОСЦЕ у БиХ, 2009. године, стр. 47.

везане уз објект радње (нпр. функција одређеног предмета), околности везане за извршиоца (нпр. припадност одређеној скубини, као што су скинхедси), понашање извршиоца (изјаве, симболи, одијевање), околности везане за мјесто и вријеме извршења (нпр. религијски празник, црква), перцепција жртве да је ријеч о злочину из мржње те одсутност других мотива.⁴⁷²

3.4. Индикатори кривичних дјела почињених из мржње према ЛГБТ

Као што је већ наведено, битно је правилно идентификовати и диференцирати мотив извршења кривичних дјела почињених из мржње, јер је разумљиво да уколико се мотив не открије и не докаже да се неће радити о кривичном дјелу почињеном из мржње већ о „обичном“ кривичном дјелу.

Мотив извршења кривичног дјела је изузетно тешко открити, утврдити и доказати и код „обичних“ кривичних дјела, а поготово код кривичних дјела почињених из мржње. Свјесни тога, утврђене су одређене смјернице у виду показатеља (индикатора) који би могли указати на то да се ради о кривичним дјелима почињеним из мржње.

Показатељи предрасуда су једна или више чињеница која указује на то да је кривично дјело, можда, било мотивисано предрасудом. Показатељи дају објективне критерије на основу којих се цијени вјероватни мотив, али нужно не доказују да су акције починиоца биле мотивисане предрасудом.⁴⁷³ Постојање једног или више индикатора не представља нужно доказ да постоји и кривично дјело почињено из мржње. Индикатори указују на могућност и вјероватноћу, али не нужно и на непобитне чињенице и неопходно их је посматрати и тумачити са цјелокупним контекстом дјела и свим другим присутним индицијама и доказима.⁴⁷⁴

Криминалистичким жаргоном речено, индикатори или показатељи кривичних дјела који су евентуално почињени из мржње би се могли посматрати као индиције за креирање верзија у погледу мотива извршења кривичног дјела. Услед наведеног, у складу са криминалистичким правилима рада са верзијама, на основу констатованих индиција (индикатора) требало би постављати и провјеравати верзије, имајући у виду да:

- треба планирати све могуће верзије, сходно постојећем индицијалном супстрату и чињеничном фонду;
- мора се у потпуности испунити начело плуралитета верзија, посебно водећи рачуна о верзији и контраверзији у погледу предрасуде као мотива извршења кривичног дјела;
- вјероватноћа верзије се повећава бројем сагласних индиција;
- индиције на којима се заснивају верзије не смију да противрече једна другој
- уколико се појаве нове индиције, морају се креирати и нове верзије на основу њих;

⁴⁷² *Prosecuting Hate Crimes, A Practical Guide*, OSCE, 2014. године, стр. 50, преузето из: Маја Муниврана-Вајда, Андреа Шурина-Мартон, *Оп. цит.*, стр. 453.

⁴⁷³ *Разумијевање кривичних дјела почињених из мржње: Приручник за Босну и Херцеговину*, Сарајевски отворени центар, Сарајево, 2016. године, стр. 17.

⁴⁷⁴ Дина Бајрактаревић-Пајевић, *Оп. цит.*, стр. 41.

- индиције се могу користити и у циљу доказивања спорних чињеница, али у наведеном треба бити опрезан, поготово када је у питању мотив извршења.

Иако има више индикатора евентуалних кривичних дјела почињених из мржње, код нас се у задње вријеме у литератури све више помињу сљедећи индикатори:

1. Перцепција жртве, односно свједока:
 - Сматра ли жртва или свједок кривичног дјела да је дјело мотивисано предрасудама?
2. Коментари, писмене изјаве, гестови или графити:
 - Је ли осумњичени давао коментаре, писмене изјаве или гесте у вези са заједницом којој припада жртва?
 - Јесу ли на мјесту инцидента пронађени цртежи, ознаке, симболи и графити?
 - Ако је циљ напада била имовина, каква је природа тог објекта?
3. Расне, етничке, полне и културолошке разлике:
 - Разликују ли се осумњичени и жртва по сексуалној оријентацији или родном идентитету?
 - Постоји ли у историји забиљежен сукоб између група којој припада жртва и групе којој припада осумњичени?
 - Је ли жртва припадник групе коју бројчано значајно надвладавају чланови друге групе у подручју гдје се десило кривично дјело?
 - Је ли жртва била укључена у активности промовисања властите групе у тренутку извршења дјела?
 - Је ли дјело почињено на датум од посебног значаја?
4. Организоване групе:
 - Да ли предмети или ствари, остављени на мјесту инцидента, указују на то да је кривично дјело починила паравојна или екстремистичка националистичка организација?
 - Постоје ли докази да је таква група активна у околини (на примјер: постери, графити или леци)?
5. Ранија кривична дјела почињена из предрасуде:
 - Јесу ли се у истом периоду већ дешавали слични инциденти? Ко су биле жртве?
 - Јесу ли жртви упућивана писма или телефонски позиви узнемиравајућег садржаја или увреде у вези са припадношћу одређеној групи или чланству у тој групи?
 - Је ли жртва у мјесту или у близини мјеста које се обично доводи у везу или у којем се креће одређена група (на примјер: друштвени дом или цамија, црква или други вјерски објекат)?⁴⁷⁵

Видљиво је да су наведени индикатори превасходно базирани како би се доказала мржња или предрасуда на националној или вјерској компоненти, али

⁴⁷⁵ *Разумијевање кривичних дјела почињених из мржње*, Приручник за БиХ, ОСЦЕ – ОДИХР, Варшава, 2010. године, стр. 9. Наведена листа представља сублимацију индикатора објављених у различитим правним актима, препорукама, уџбеницима, приручницима и представљеним на семинарима.

се са незнатним прилагођавањем свакако ефикасно могу користити и када је у питању индицијално указивање на кривична дјела која су мотивисана мржњом или предрасудама према ЛГБТ заједници, односно која су базирана на предрасудама према ЛГБТ идентитету. С обзиром на то да ови индикатори имају посебан значај када је у питању сумња у погледу мотива извршења кривичног дјела, а што је свакако један од најбитнијих сегмената кривичних дјела почињених из мржње према ЛГБТ заједници, потребно је детаљније елаборирати садржај ових индикатора. Посебно је битно указати на могућности евидентирања потенцијалних индиција мржње према ЛГБТ конкретизованих кроз наведене индикаторе, јер је разумљиво да само перципирање ових индикатора од стране полиције, без констатовања, фиксирања и адекватног документовања тих чињеница индицијалног карактера, неће имати рефлексије на истрагу, а поготово не на оптужницу и на сам ток суђења. Усљед тога, није довољно само указати на садржај индикатора, већ и на могућности њиховог евидентирања и даљег коришћења у истрази и током суђења кроз оперативнотактичке радње и мјере и истражне радње. Наравно, навешће се и одређена ограничења коришћења овог својеврсног индицијалног метода у давању одговора на мотив извршења, али је битно имати на уму да су индиције смјернице које омогућавају да се преко њих дође до доказа, односно оне усмјеравају, заједно са адекватно креираним верзијама, криминалистичку активност на расвјетљавању кривичног дјела и на прикупљању доказа.

Перцепција жртве, односно свједока кривичног дјела је веома битна уколико жртва, односно свједок сматрају да је кривично дјело учињено усљед мржње или предрасуда оријентисаног према њему као припаднику ЛГБТ или уопште према ЛГБТ иако он сам није или се не изјашњава као ЛГБТ. Овај индикатор је битно диференцирати одмах по сазнању о кривичном дјелу, како би се почетне активности полиције (мјере првог оперативног захвата) планирале и реализовале по верзији заснованој на овој индицији. Међутим, када је у питању кривично дјело мотивисано предрасудом према ЛГБТ, могу се појавити небројене потешкоће. У првом реду, жртва напада, па чак и свједок уколико је ЛГБТ, тешко ће се одлучити на аутовање пред полицијом, а без аутовања, односно без директног указивања на предрасуду према ЛГБТ условљену жртвином сексуалном оријентацијом, понашањем, полним карактеристикама или родним идентитетом релативно је тешко претпоставити, а поготово поставити верзију о овом мотиву (али, наравно, није немогуће). Још уколико жртва кривично дјело пријављује несензибилисаном полицијском службенику са недовољно знања и тактичности у вођењу информативног разговора или у загревању пријаве, разумљиво је да ће се жртва још више повући у себе и неће указати на овај мотив. Резултат ће свакако бити спознајни дефицит који ће онемогућити или отежати адекватну и садржајну криминалистичку активност на расвјетљавању свих битних сегмената самог кривичног дјела или је чак усмјерити у погрешном правцу.

Веза између злочина мржње и говора мржње је блиска. У доказивању кривичних дјела злочина мржње употреба језика и симбола мржње један је од кључних индикатора који указују да је одређено кривично дјело мотивисано

мржњом.⁴⁷⁶ Говор оптерећен предрасудама увијек треба искористити као доказ мотивисаности предрасудама према некој групи.⁴⁷⁷ Дакле, то треба учинити увијек када се говор мржње јавља уз неко кривично дјело које је прописано кривичним законом.⁴⁷⁸ Другим ријечима, као један од индикатора дјела почињеног услед мржње или предрасуда према ЛГБТ може да послужи и то да ли је осумњичени давао коментаре, писмене изјаве или показивао гестове у вези са заједницом којој припада жртва. Индиције које указују на његову мржњу или предрасуде које има према ЛГБТ се могу добити и прикупљањем информација, сазнања и изјава од других лица који ће потврдити дискриминаторске изјаве или изјаве мржње према овој заједници. Битно је децидно диференцирати садржај изјаве, а по могућности и дате изјаве поткријепити и са више свједока. Уколико су изјаве дате на јавном мјесту, а поготово приликом одређене манифестације, битно је навести и број лица који су чули изјаве мржње или којима је била упућена одређена изјава осумњиченог лица. Пристрасан говор прије, током или послије кривичног дјела може представљати доказ мотива и треба да буде дио кривичне истраге. На сличан начин, ако починилац има у свом посједу предмете, као што су књиге, музика или постери којима се сугерише пристрасност или предрасуда, то би могло представљати дио доказа о мотиву.⁴⁷⁹ Исто тако, приликом претресања стана и других просторија осумњиченог, потребно је одузети све писане и штампане материјале на којима се налазе текстови мржње према ЛГБТ заједници. Мржња и предрасуда осумњиченог према ЛГБТ заједници се може доказивати и кроз његове коментаре на друштвеним мрежама и другим сервисима интернета, па и кроз сам концепт и садржај виртуелне егзистенције на друштвеним мрежама. Надаље, гестови и понашање које су осумњичени показивали током протеста против ЛГБТ, на јавним мјестима, током јавних наступа и слично, такође треба да се евидентирају и да се на основу њих указује на мотивисаност предрасудом приликом извршења кривичног дјела усмјереног против ЛГБТ. Уколико осумњичени током давања изјаве, односно испитивања користи „хејтерски“ говор разумљиво је да то не треба „фризирати“ неутралним терминима у изјави, већ управо децидно преносити ријечи које користи.

Битно је утврдити да ли су на лицу мјеста пронађени цртежи, ознаке, симболи и графити који се односе на хомофобне симболе, као и на симболе мржње према ЛГБТ заједници.⁴⁸⁰ Такође, битно је утврдити потенцијалну

⁴⁷⁶ Велибор Лалић, *Злочини мржње – Теоријска парадигма*, Оп. цит., стр. 43.

⁴⁷⁷ *Борба против кривичних дјела почињених из мржње: Анализа инцидената мотивисаних предрасудама почињених у Босни и Херцеговини са препорукама*, ОСЦЕ/ОДИХР, Сарајево, 2012. године, стр. 11.

⁴⁷⁸ Алмир Маљевић, Срђан Вујовић, Оп. цит., стр. 18.

⁴⁷⁹ *Закони о кривичним дјелима почињеним из мржње*, Практични водич, ОСЦЕ у БиХ, 2009. године, стр. 21.

⁴⁸⁰ Веома је битно идентификовати потенцијалне симболе мржње, како на лицу мјеста, тако евентуално и у власништву или у посједу осумњиченог, који се могу пронаћи приликом претресања његовог стана и других просторија. Међутим, проблем са симболима јесте непознавање њиховог правог (изворног) или контекстуалног значења (полиција, као и већина опште јавности није упозната са значењем одређених хејтерских симбола), а поготово тумачење ван контекста, те двострука значења појединих симбола.

повезаност осумњиченог са писањем графита увредљивог, понижавајућег или пријетећег садржаја према ЛГБТ, као и писање оваквих коментара и објава на друштвеним мрежама (па, чак и када не представљају кривично дјело). Битно је имати на уму то да цртежи, ознаке, симболи и графити не морају јасно и недвосмислено да одражавају мржњу или предрасуду према ЛГБТ, односно цртежи, ознаке, симболи и графити могу да буду таквог сликовног, текстуалног или другог изражаја или формата да је тешко јасно или недвосмислено утврдити да се ради о говору мржње или о предрасуди према ЛГБТ. У таквим ситуацијама, пожељно је ангажовати стручно лице које ће лингвистички или сликовно објаснити симболику цртежа, ознака, симбола и графита, те указати да ли се ради о говору мржње према ЛГБТ заједници или не. Као оријентација да ли се одређени цртежи, ознаке, симболи и графити могу сматрати увредљивим, понижавајућим или пријетећим према ЛГБТ, потребно је консултовати и ЛГБТ организације и активисте и од њих затражити став о наведеном. То се, наравно, ради у оним случајевима када се не може недвосмислено утврдити хејтерски карактер или није јасно да ли се ради о симболима којима се нарушава спокојство и мир ЛГБТ.

Ако је циљ напада била имовина, битно је утврдити да ли објекти представљају објекте у власништву ЛГБТ организација, или ЛГБТ лица, или јавност сматра да су ти објекти у власништву тих организација или лица. Такође, уколико се напад десио у угоститељским објектима или другим јавним мјестима која у јавности важе као окупљалиште ЛГБТ заједнице, индиција је да се ради о кривичном дјелу мотивисаном мржњом према ЛГБТ заједници. Наравно, ово је индиција чију индицијалну вриједност може појачати и сама природа и околности напада, те начин извршења кривичног дјела, као и бројне друге околности које имају индицијални карактер. Такође, објекти као циљ напада усмјерени против ЛГБТ заједнице могу да буду и објекти од јавног значаја, у току одржавања одређених ЛГБТ манифестација. У том случају, сам објект није од индицијалног значаја (иако се на њему може причинити значајнија материјална штета), већ сам индицијални значај, у погледу евентуалне мотивације предрасудама према ЛГБТ, има сама манифестација што треба на адекватан начин евидентирати.

На примјер, термин „А.С.А.В.“ (као графит, натпис, порука) традиционално се сматра увредљивим за полицајце, међутим, скинхедси и припадници сличних поткултура који често носе одјећу са овим натписом, приликом легитимисања и потенцијалног санкционисања од стране полиције, наводе да је ова скраћеница акроним од *Always Carry A Bible* (Увијек носи Библију), а не акроним од *All Cops Are Bastards* (Сви полицајци су копилад). Слична релативизација, која се увијек мора узети у обзир када су у питању симболи, била је примјетна и у недавним случајевима кажњавања неколико грађана у Хрватској који су на друштвеним мрежама постављали термин А.С.А.В. а неколико их је кажњено јер су носили мајицу са овим натписом. На друштвеним мрежама је, као реакција на санкционисање, уследила релативизација да енглески језик није службени језик у Хрватској, те се тако не може термин сматрати ни увредљивим, поготово што огромна већина грађана Хрватске уопште не зна шта овај термин значи. Такође, било је коментара и да је термин акроним од *All Croats are Beautiful*, као и коментара да су аутори хтјели написати (и стримовати) албум пјесме групе *Genesis* који се зове *Abacab...* Додуше, треба рећи и да се на друштвеним мрежама све више могу видјети и карикатуре (које несумњиво дијеле полицајци) са натписом *All Criminals Are Bastards*.

Као један од индикатора да се ради о кривичним дјелима мотивисаним мржњом или предрасудом према ЛГБТ јесте и претпоставка да је осумњичени знао или претпостављао другачију сексуалну оријентацију, полне карактеристике или родни идентитет, односно потенцијални ЛГБТ идентитет. Индицијална вриједност посебно добија на значају уколико је ЛГБТ аутована, уколико не крије властити сексуални идентитет, а поготово уколико је познатија у јавности као ЛГБТ или као особа која се бори за права ЛГБТ. Наравно, само та чињеница да је жртва ЛГБТ, није довољна да укаже на евентуални мотив, али свакако треба обратити пажњу и на овај потенцијални мотив, а потом овај индикатор довести у везу са другим индицијама, прикупљеним доказима, околностима и природом кривичног дјела, те са другим релевантним чињеницама које могу потврдити или негирати верзију у погледу мотива извршења дјела. У том контексту се треба присјетити да је већ наведено да сексуална оријентација и „атипичне“ полне карактеристике нису нужно очигледне за разлику од родног идентитета, а поготово родног изражаја. Стога трансродна лица метом насиља или дискриминације може детерминисати управо (транс)родни идентитет, односно изражај.

Као једна од карактеристика кривичних дјела почињених из мржње, наведено је да она покрећу серију насиља према ЛГБТ, уколико се благовремено не предуприједи. Другим ријечима, појединачни и изолован акт насиља према ЛГБТ је риједак случај, поготово ако му није претходио говор мржње, запаженији геј активизам у медијима или у јавности (које хомофоби сматрају провокацијом)... Услјед наведеног, сваки акт насиља према ЛГБТ, без обзира на то колико био изолован или се тако чинио, треба посматрати у контексту евентуално претходних аката насиља. У овом контексту, посебно треба обратити пажњу на говор мржње, те на својеврсне безбједносне инциденте мотивисане предрасудама који имају своју генезу и који могу кулминирати кроз кривично дјело мотивисано предрасудом. Такође, треба обратити пажњу и на раније евидентиране акте насиља или вандализме нејасног карактера, гдје је мотив споран или није ни утврђен.

С обзиром на процентуални удио ЛГБТ у општој популацији, јасно је да представљају популациону мањину, без обзира на то о којој средини или заједници се радило. У овом контексту, битно је диференцирати став средине о ЛГБТ, поготово у ближој околини из које је и жртва (радна, стамбена, друштвена, политичка, статусна). Исто тако, битно је диференцирати и став средине из које је осумњичени, гдје се не подразумијева (само) његова припадност одређеним неформалним групацијама.

Индикатор који указује на то да је почињени акт усмјерен против ЛГБТ јесте и то уколико је акт извршен одређеног датума који је посебно значајан. Тај датум може бити значајан и за ЛГБТ, али исто тако може да буде значајан и за осумњиченог,⁴⁸¹ а може и да се ради о одређеним поклапањима, па и о

⁴⁸¹ Нпр. Сарајево квир фестивал 2008. године је организован у периоду 24-28. 09. 2008. године. Сам датум се не чини спорним, али те године задња ноћ одржавања фестивала била је ноћ Лејлетул-кадр, најсветија ноћ за муслимане у току године. О њеној важности за муслимане говори да је награда за молитве објављене ове ноћи већа од награде за молитве током 1 000 мјесеци. Сама организација фестивала је била организована и заказана мјесецима унапријед, међутим,

коинциденцијама које би полиција требала да уочи и адекватно вреднује. Наравно, то могу бити датуми локалног, националног, међународног, националистичког, вјерског и сличног карактера који општој популацији можда чак и нису познати, међутим за осумњиченог имају одређену симболику, која је индикативног карактера. Уколико се овај индикатор потврди као тачан, односно осумњичени га потврди или се из неких других индиција, трагова и доказа утврди да је представљао одређену симболику за осумњиченог услед чега је он извршио кривично дјело из мржње према ЛГБТ, такав исказ осумњиченог треба фиксирати, односно на адекватан начин фиксирати ту потврду симболике датума.

Битан индикатор који указује на могућност да је дјело почињено из мржње према ЛГБТ јесте уколико га је извршило лице или више лица која су припадници одређене групације или организације која је позната по хомофобичним изјавама. Наравно, сама та чињеница није и доказ мржње као мотива за извршење кривичног дјела, међутим, уколико се наведено доведе у одређени контекст и посматра у складу са другим потенцијалним индикаторима (повећано присуство хејтерских изјава у медијима, повећање хомофобичних изјава, изненадно присуство и одређени утицај геј икона у хомофобичном друштву), свакако да то појачава индицијални карактер мржње према ЛГБТ као мотива. Индиција у погледу чланства извршиоца у одређеној хејтерској и хомофобичној организацији се може закључити и на основу трагова на лицу мјеста, симбола, графита, пријетећих порука, вокабулара који су извршиоци користили, што све треба адекватно фиксирати на лицу мјеста приликом вршења увиђаја. Наравно, предуслов наведеног јесте да полиција располаже са релевантним сазнањима о постојању и дјеловању, те о чланству и утицају одређених групација и организација чије се дјеловање примарно или узгредно заснива и на хејтерским активностима усмјереним према ЛГБТ или су им хомофобичне изјаве и дискриминаторско понашање модус за омасовљавање чланства или параван за скривене циљеве. Битно је знати да само језгро тих групација и организација и не мора постојати у конкретној локалној заједници, јер је могуће да своје дјеловање, примарно врбовање, пропаганду и индоктринацију реализују и путем интернета.

Уколико се у релативно кратком периоду изврши неколико кривичних дјела гдје су жртве ЛГБТ, без обзира на то што наведена кривична дјела нису исте врсте и исте групације криминалитета, индиција је да се ради о серијским кривичним дјелима која су мотивисана предрасудама према ЛГБТ, поготово уколико су извршиоци непознати. Поред класичних метода планирања оперативног рада, те интегрисања мотива мржње као специфичне верзије засноване на потенцијалним индикаторима, као један од модалитета

радикални екстремисти су термин фестивала сматрали провокацијом, те се Сарајево квир фестивал окончао нападом хулигана на учеснике и посјетиоце. Наравно да је термин био само пука коинциденција која је радикалним екстремистима послужила за изговор, као што би изговор за потенцијалне вандалистичке демонстрације хулигана српске националности било одржавање сличне манифестације поводом, нпр. обиљежавања годишњице Стоунволске револуције 28. јуна у току године. Разумљиво је да би вандалистичко-хулигански настројена популација из српског народа наведено сматрала скрнављењем сјећања на Косовски бој.

расвјетљавања овог низа кривичних дјела треба посматрати и расвјетљавање серијских кривичних дјела.

Уколико су жртви упућивана писма или телефонски позиви узнемиравајућег садржаја или увреде у вези са припадношћу ЛГБТ или са ЛГБТ активизмом, разумљиво је да је то индиција у погледу мотива мржње према овој заједници. Међутим, исто тако, треба бити опрезан приликом провјеравања ове верзије, па и приликом самог постављања ове верзије имајући у виду да се на овај начин могу фингирати прави разлози извршења кривичног дјела са циљем усмјеравања истраге у другом смјеру или чак и усљед минимизирања или максимизирања настале штете.

И само мјесто извршења кривичног дјела може бити индиција у погледу мржње према ЛГБТ као мотива извршења. Наиме, уколико је мјесто напада одређена локација или објект где се зна да је учестала фреквенција ЛГБТ особа (геј клуб или ЛГБТ удружење), свакако да се наведено може посматрати као индиција мржње. Насупрот томе, индиција мржње као мотива за извршење дјела може да буде и нападнута ЛГБТ особа на локацији или у непосредној близини објекта за које хомофобна популација, организација или групација или појединци сматрају да „није достојно“ да се ЛГБТ особа туда креће (цркве, цамије, споменици, религиозни скупови, вјерске церемоније.).

Да би било могуће водити истрагу за кривична дјела почињена из мржње/предрасуде полицијски службеници морају бити способни препознати елемент мржње/предрасуде у самом дјелу. Полицијски службеник треба „корак по корак“ проћи кроз оквирну листу индикатора који указују на постојање овог елемента и провјерити одговоре на што већи број питања унутар индикатора. Добијени одговори ће му послужити не само у утврђивању постојања елемента мржње/предрасуде у самом дјелу већ му могу послужити и као смјерница у будућем поступању у погледу прикупљања доказа у вези с овим елементом.⁴⁸²

Припадници полиције су први који сазнају за инцидент и који имају контакт са жртвом, па је важно да они препознају да ли је мотив напада сексуална оријентација жртве. Другим ријечима, они би требало да утврде не само шта се догодило, већ и да истраже због чега се напад десио и да разумију дискриминаторске мотиве и елементе мржње. Проблем адекватног разумијевања ових кривичних дјела од стране полиције, тужилаштва и судова карактеристичан је за многе земље. Полицајци који региструју кривична дјела углавном не разумију значење и специфичности кривичних дјела почињених из мржње, сматрајући да само ријетки такви инциденти, односно само најекстремнији почињени облици насиља могу да се квалификују као злочини из мржње. Такође, дешава се да се мотиви за напад не истражују од стране полиције и да се то у потпуности препусти тужиоцима, иако је уочавање мотива мржње на самом почетку поступка од кључног значаја.⁴⁸³

Постојање једног или више индикатора омогућава полицијском службенику да прилагоди своје поступање захтјевима овакве ситуације, тј. да

⁴⁸² Дина Бајрактаревић-Пајевић, *Оп. цит.*, стр. 45.

⁴⁸³ Ивана Стеља, Драгана Тодоровић, *Декларација против насиља – Безбедност, превенција насиља и борба против насиља у односу на ЛГБТ особе у Републици Србији*, Лабрис – Организација за лезбејска људска права, Београд, 2015. године, стр. 10.

примијени одговарајућу тактику, да осигура правилан одговор на потребе жртве, да адекватно састави извјештај, да прикупи и осигура потребне доказе чиме ће се омогућити и осигурати подизање и заступање оптужнице пред судом, доношење коначне одлуке и избор одговарајуће санкције за починитеља тог конкретног кривичног дјела.⁴⁸⁴

Наведени индикатори су приказани са претпоставком да су жртве ЛГБТ, а да су извршиоци хетеросексуалне оријентације. Међутим, као што је већ наведено да заштићене карактеристике не штите искључиво одређену групацију, већ само диференцирају и одређују карактеристике лица или група у друштву које су посебно угрожене, тако је кроз претходно наведене индикаторе могуће диференцирати и евентуално кривично дјело почињено од стране ЛГБТ усмјерено ка лицима хетеросексуалне оријентације.

Постојање једног или више индикатора не значи да нужно постоји и кривично дјело почињено из мржње. Дакле, индикатори указују на могућност и вјероватноћу, али не нужно и на непобитне чињенице. Због тога је веома важно бити опрезан у раду са индикаторима. Прије свега потребно је обратити пажњу на:⁴⁸⁵

1. Процјењивање доказа од случаја до случаја – Тешко је замислити неки случај инцидента заснованог на мржњи у којем се неће испољити неки од горе споменутих индикатора. Међутим, могуће је да постоји више таквих индикатора у конкретном случају, али да се ипак не ради о кривичном дјелу почињеном из мржње. Због тога је неопходно да се процјена врши за сваки случај појединачно, те да не постоје шаблонске процјене или шаблонска квалификација кривичног дјела, па макар она била и прелиминарна.⁴⁸⁶
2. Обмањујуће чињенице – Практичари морају бити опрезни како би избјегли да их неке чињенице доведу у заблуду. Наиме, уколико се слијепо држе индикатора, неке их околности могу довести до заблуде. Другим ријечима, и када су у питању индикатори и индиције, као и сами докази, требају се цијенити сами за себе посебно, али се исто тако требају процјењивати и према другим доказима, односно у склопу цјелокупног прикупљеног доказно-чињеничног супстрата, те из тога диференцирати значај и оцјену конкретне индиције. Том приликом треба бити свјестан хало ефекта и имати на уму чињеницу да се не смије дозволити да се „предмет гради на једном доказу“, односно да само једна индиција креира и одржава верзију у погледу мржње као мотива извршења дјела.
3. Фингиране чињенице и обмане – Практичари морају бити опрезни с доказима које су починитељи оставили, а који би могли оставити лажан утисак да је инцидент био мотивисан предрасудама.⁴⁸⁷

⁴⁸⁴ Дина Бајрактаревић-Пајевић, *Оп. цит.*, стр. 41.

⁴⁸⁵ Алмир Маљевић, Срђан Вујовић, *Оп. цит.*, стр. 42.

⁴⁸⁶ *Оп. цит.*, стр. 42.

⁴⁸⁷ Геј извршилац провали у стан жртве за коју зна да је геј оријентације, те му покраде дио вриједности из стана. Након извршене провале, по зидовима ишара хомофобне поруке у нади да ће то полицију одвести на криви траг, односно да ће им то бити индиција да је дјело извршено усљед мржње према ЛГБТ.

4. Погрешна перцепција починитеља – Без обзира на то што је починитељ био у заблуди о жртвиној раси, вјери, онеспособљењу, сексуалној оријентацији, етничкој припадности, полу и слично дјело се мора квалификовати као кривично дјело почињено из мржње јер је починитељ био мотивисан, у потпуности или дјелимично, предрасудом против те групе.⁴⁸⁸
5. Промјене налаза – накнадно се сазна за детаље, информације, индиције, па чак и доказе који указују на то да дјело није учињено из мржње, иако су претходно прикупљене индицијалне чињенице указивале на могућност да је дјело извршено усљед мржње.

Претходно наведене препоруке, које се спомињу у више приручника, указују на то да се у раду са индикаторима не требају доносити брзе и исхитрене одлуке, али не треба бити ни бојажљив.⁴⁸⁹

⁴⁸⁸ На примјер, хетеросексуалног мушкарца, који хода шеталиштем на којем се у већем броју окупљају геј мушкарци, напало је шест тинејџера, који су погрешно вјеровали да је жртва напустила бар у којем се окупљају хомосексуалци. Иако су починитељи донијели погрешан закључак у конкретном случају, описано понашање представља кривично дјело почињено из мржње, јер је било мотивисано предрасудама у погледу хомосексуалаца. *Оп. цит.*, стр. 43.

⁴⁸⁹ Алмир Маљевић, Срђан Вујовић, *Оп. цит.*, стр. 43.

4. КРИМИНАЛИСТИЧКИ АСПЕКТ ОДНОСА ПОЛИЦИЈЕ И ЛГБТ

У реаговању на акте насиља према ЛГБТ заједници, није довољно да полиција предузима класичне радње и мјере условљене криминалистичко-методичким приступом у третирању групације криминалитета под које се подводи и конкретно кривично дјело извршено према ЛГБТ особама или заједници. Имајући у виду да је полиција прва инстанца којој се ЛГБТ особе обраћају у случају напада и насиља, те која као таква може да охрабри, али и да обесхрабри, потребна је сензибилизација и доедукација да би се адекватно адресирали проблеми и потребе ове рањиве друштвене групе.⁴⁹⁰

Наиме, када је у питању поступање полиције према насиљу реализованом према ЛГБТ особама и према самој ЛГБТ заједници, потребно је имати у виду да се мора имати посебно сензибилисан, криминалистички специфичан и кривичнопроцесно уоквирен приступ у третирању ових аката насиља, што је, према искуствима других земаља, један од кључних предуслова за ефикасну и ефективну имплементацију законодавства које се односи на кривична дјела почињена из мржње.⁴⁹¹ Недостатак сензибилизације припадника полиције о злочинима из мржње директно може утицати на идентификовање и укључивање предрасуде као мотива у полицијске извјештаје. Овај проблем уочен је и у другим државама, гдје сви припадници полиције не подржавају подједнако спровођење закона о злочинима из мржње. Посљедице недостатка сензибилизације могу се кретати од изостанка труда и неулагања напора да се схвати суштина норми до намјерног игнорисања понашања која се могу подвести под ове норме.⁴⁹²

Специфичност полицијског поступања условљена је са више фактора. Најзначајнији је свакако да су та кривична дјела најчешће почињена из мржње, усљед чега се мора посебно доказивати мотив, затим морају се имати у виду специфичности ЛГБТ особа у обављању разговора са њима, а посебно карактеристике ЛГБТ заједнице, уколико се ради о симболичком нападу на ЛГБТ заједницу. Такође, битно је да полиција препозна специфичност окружења ЛГБТ заједнице, као и нетолеранцију и дискриминацију, па и (потенцијалну) хомофобију која је резултирала кривичним дјелом. Уколико се наведеном дода и незнање полицијских службеника о претходно наведеном, те специфична полицијска организациона култура за коју се не може рећи да је „френдли“ према ЛГБТ, специфичност криминалистичког поступања се намеће сама по себи.

С обзиром на то да је насиље почињено према ЛГБТ заједници најчешће мотивисано мржњом или предрасудом извршиоца, ова кривична дјела потпадају под групацију кривичних дјела почињених из мржње што условљава посебан криминалистички приступ у откривању, расвјетљавању и доказивању дјела и њихових извршилаца.

⁴⁹⁰ Миа Чустовић, Златиборка Попов-Момчиновић, *Он. цит.*, стр. 38.

⁴⁹¹ Ryan D. King, *Hate Crimes: Perspectives on Offending and the Law*, Handbook on Crime and Deviance, Springer, Њујорк, 2009. године.

⁴⁹² Азра Кучи, *Он. цит.*, стр. 3.

Надаље, ЛГБТ као заједница има одређене друштвене конвенције, правила понашања која су условљена њиховим идентитетом и припадношћу самој тој заједници, што повратно дјелује и на специфичан идентитет самих ЛГБТ (додуше, идентитет ЛГБТ особа првенствено гради специфичан идентитет ЛГБТ заједнице, а не обрнуто, мада одређена повратна веза свакако да постоји), што је веома битно када је у питању криминалистичко поступање према овој заједници. Још већа сензибилисаност је потребна код предузимања одређених криминалистичких радњи и мјера према ЛГБТ (обављање информативног разговора, запримање пријава, саслушање свједока), као и приликом документовања симболичких напада на ЛГБТ заједницу (напада на објекте, писање графита) како би се остварио професионалан и криминалистички адекватан приступ у предузимању конкретних радњи и мјера које би резултирале информационим супстратом и доказним материјалом релевантним за даље процесуирање самог акта насиља.

Сам акт насиља, као и егзистенција ЛГБТ особа се не може посматрати изван миљеа и саме заједнице у оквиру које је извршено, што свакако треба имати на уму приликом прикупљања доказа у погледу ових кривичних дјела, поготово уколико су они извршени у вријеме појачане или изражене хомофобије, директне дискриминације, усљед нетолеранције...

Незнање полицијских службеника, односно немогућност препознавања, перципирања и прилагођеног поступања на ове инциденте онемогућиће криминалистички садржајан и кривичнопроцесно релевантан приступ приликом расвјетљавања и доказивања ових кривичних дјела, те је јасно да, сходно неадекватном и фрагментарно прикупљеном доказном материјалу, ни сама пресуда неће бити сагласна учињеном кривичном дјелу. Овдје је битно навести да полицијски приступ може бити и професионалан, али да то не значи да ће бити и криминалистички адекватан, садржајан и релевантан.⁴⁹³ Усљед тога, посебна едукација полиције у циљу (криминалистичке и професионалне) сензибилизације је неопходна. Уколико је полицијски службеник под утицајем полицијске организационе културе која на ЛГБТ не гледа (у најмању руку) благонаклоно и уколико исказује нетолерантан, па чак и дискриминаторски однос према ЛГБТ (гдје се већ не може ни говорити о професионалном и коректном односу полицијског службеника према грађанима), логичан је резултат овако деформисаног (квази)криминалистичког реаговања на акте насиља према ЛГБТ.⁴⁹⁴

⁴⁹³ Нпр. приликом запримања пријаве насиља према ЛГБТ особи, полиција према пријавитељу може имати професионалан и коректан однос, али усљед незнања неће перципирати специфичности учињеног дјела, нити ће на то обратити пажњу (нпр. мржња као потенцијални мотив напада), због чега таква пријава није резултат криминалистичке радње предузете у складу са општим криминалистичко-тактичким и криминалистичко-методичким правилима, иако је полицијски службеник према пријавитељу поступио крајње професионално и коректно.

⁴⁹⁴ Ово је препознато и у САД, те се наводи да негативни ставови према хомосексуалним особама могу утицати и одлуке које се доносе у кривичноправном систему чиме се нарушавају принципи социјалне правде. Mary Bernstein, Constance Kostelac, *Lavander and blue: Attitudes About Homosexuality and Behavior Toward Lesbians and Gay Men Among Police Officers*, *Journal of Contemporary Criminal Justice*, број 3/2002. Наводи се да се и према ЛГБТ особама поступало на неадекватан начин у кривичном поступку, те се у том контексту наводи неприкладно понашање полиције, судија и осталих судских службеника који често исмијавају ЛГБТ и односе се према

Сходно томе, разумљиво је да наведени фактори условљавају специфичан приступ у откривању, расвјетљавању, доказивању и процесуирању кривичних дјела према ЛГБТ мотивисаних мржњом према овој заједници. Тај приступ се мора заснивати на уобичајеним процедурама криминалистичке истраге која се односи на „основни деликт“ насиља према ЛГБТ особама, уважавајући специфичности жртве, контекст извршеног насиља и предрасуду која је резултирала мржњом. Овај (савременији) облик криминалистичке истраге инкорпорира у себи и одређене виктимолошке сегменте, па се може сматрати и криминалистичко-виктимолошким моделом криминалистичке истраге.

4.1. Потреба адекватнијег криминалистичког приступа у реаговању на кривична дјела почињена из мржње према ЛГБТ

Иако се претходних година дешавало да полицијски службеници одбију да преузму неопходне радње и истраже случајеве почињене на основу дискриминације према ЛГБТИ заједници, то је данас ријеткост. Оно што данас представља проблем у поступању је занемаривање и непрепознавање мотива злочина из хомофобије и трансфобије. Са овим изазовима су суочени полицијски службеници свих линија рада, почевши од полиције опште надлежности. Уколико полиција пропусти да утврди да је мотив за извршење дјела мржње према другом лицу другачија сексуална оријентација или трансродни идентитет, то има далекосежне посљедице. Прецизније, то значи да ни суд неће бити у могућности да изрекне адекватну казну лицу којем се ставља ово кривично дјело на терет.⁴⁹⁵

Постоје два разлога за занемаривање и непрепознавање мотива злочина из хомофобије и трансфобије. Први разлог је недовољна сензибилисаност полицијских службеника да упркос очигледним доказима признају да се ради о мотивима у чијој сржи леже предрасуде према ЛГБТИ заједници. Зато се дешава да овакви облици насиља буду окарактерисани као прекршај (нарушавање јавног реда и мира), а не као злочин из мржње. Други разлог представља недовољна спремност полицијских службеника да предузму све могуће активности и сакупе доказе који би указивали да се ради о кривичном дјелу почињеном из хомофобије и трансфобије. Полиција је дужна да преузме мјере на спречавању, откривању и документовању кривичних дјела и прекршаја учињених насиљем због нетрпељивости према ЛГБТИ особама.⁴⁹⁶

Наведени и други разлози који условљавају енергичну, садржајну и ефикасну реакцију полиције на злочине из мржње препознати су и од стране релевантних међународних органа који су дали бројне препоруке када је у питању реакције формалних органа контроле на злочине из мржње према ЛГБТ.⁴⁹⁷ Треба навести да на нормативном плану на универзалном нивоу до сада

њима без поштовања. Pamela D. Bridgewater, Brenda Smith, *Homophobia in the halls of justice: Sexual orientation bias and its implications within the legal system: The complex uses of sexual orientation in criminal court*, Social Policy and the Law, American University Journal of gender, брoј 1/2002.

⁴⁹⁵ Аурелија Бан, *Оп. цит.*, стр. 37.

⁴⁹⁶ *Оп. цит.*

⁴⁹⁷ Опширније у: Дамир Бановић, *Оп. цит.*

ниједна обавезујућа међународна конвенција не спомиње сексуалну оријентацију или родни идентитет као забрањене основе дискриминације, али су управо органи за контролу примјене међународних конвенција прогресивним тумачењем у конкретним случајевима или кроз опште коментаре укључивали сексуалну оријентацију и родни идентитет као забрањене основе дискриминације.⁴⁹⁸ Правни предмет *Toonen против Аустралије* представљао је први случај на глобалном нивоу који је потврдио да забрана дискриминације по основу сексуалне оријентације представља саставни дио одредби Међународног пакта о грађанским и политичким правима и слободама.⁴⁹⁹ Такође, у задње вријеме се на међународном плану доносе бројни извјештаји и препоруке које уврштавају и сексуалну оријентацију и родни идентитет као забрану основа дискриминације и основ за инкриминацију злочина из мржње. Један од најпознатијих је свакако и други извјештај Високог комесара за људска права УН „Дискриминација и насиље усмјерено против особа због њихове сексуалне оријентације и родног идентитета“ гдје се констатује стање и дају препоруке мјера за елиминисање дискриминације на основу ЛГБТ идентитета:⁵⁰⁰

1. увођење трансфобије и хомофобије као отежавајућих околности приликом изрицања кривичноправних санкција;
2. увођење брзих и темељних истрага о инцидентима и насиљу усмјереном против ЛГБТ особа мотивисаних мржњом, процесуирање извршиоца и помоћ жртвама;
3. скупљање и објављивање података о броју и типовима инцидената;
4. забрана подстицања на мржњу и насиље базирано на сексуалној оријентацији и родном идентитету и процесуирање извршиоца;
5. едукација особа које примјењују законе и судија о родно сензитивним приступима приликом рјешавања случајева насиља базираног на сексуалној оријентацији и родном идентитету;
6. едукација полиције и затворског особља у погледу заштите ЛГБТ затвореника и процесуирање државних службеника који су умјешани или учесници у актима насиља према ЛГБТ особама;
7. забрана „конверзационе“ терапије, противвољног третмана, присилне стерилизације и присилних аналних и гениталних прегледа;
8. забрана непотребних медицинских процедура над интерсексуалном (интерполном) дјецом;
9. забрана враћања особе на територију у којој би њена слобода или живот могли бити угрожени због њене сексуалне оријентације и/или родног идентитета, те да закони и политике азила препознају сексуалну оријентацију и родни идентитет као валидан основ за добијање азила, као и забрану постављања интрузивних и неприкладних питања

⁴⁹⁸ *Op. cit.*, стр. 42. У том контексту је свакако илустративан и говор Високе комесарке УН-а за људска права која је на обиљежавању Међународног дана против хомофобије и трансфобије навела да се хомофобија и трансфобија не разликују од сексизма, мизогиније, расизма и ксенофобије. Међутим, док су ове друге предрасуде генерално осуђене од влада на универзалном нивоу, дотле осуда хомофобије и трансфобије често изостаје или није изричита.

⁴⁹⁹ *Практични увод у европске стандарде против дискриминације*, Немачка фондација за међународну правну сарадњу, ИРЗ, Београд, 2013. године, стр. 129.

⁵⁰⁰ Дамир Бановић, Јасмина Чаушевић, Слободанка Декић, Руан Финн, *Op. cit.*, стр. 53-54.

тражиоцима азила о њиховој сексуалној историји, те сензибилисање особља које ради са избјеглицама и тражиоцима азила о овим питањима.

Већ је наведено да до данас ни једна међународна организација није донијела свеобухватни и обавезујући документ, попут конвенције, за заштиту и промоцију права ЛГБТИ особа. Не само да су Уједињене нације, због ригидних ставова великог броја земаља из Африке и Азије, далеко од тога да израде и усвоје неку форму конвенције о елиминацији свих облика дискриминације ЛГБТИ особа, исто нажалост важи и за Савјет Европе. Колико је само европски континент подијељен у вези са спровођењем прогресивних политика у вези са родном равноправношћу, имали смо прилику видјети приликом јавних расправа о ратификацији Истанбулске конвенције у државама централне и источне Европе.⁵⁰¹ Наравно, то не значи да је правни, а поготово конвенцијски простор заштите ЛГБТ лица у Европи правна празнина.

Потреба адекватног криминалистичког, полицијског, тужилачког, а потом и судског приступа, као и других релевантних државних органа на злочине из мржње препозната је код неколико пресуда које су донесене од стране Европског суда за људска права у Стразбуру. У низу новијих одлука Европског суда за људска права наводи се да државе имају позитивне обавезе према одредбама Европске конвенције о заштити људских права и основних слобода да истраже могуће мотиве злочина заснованих на расној припадности. У познатој одлуци у предмету *Nachova и остали против Бугарске*, Суд је констатовао да је постојала обавеза да се испитају могући расистички мотиви у позадини насилних дјела почињених од стране државних власти и да пропуст државе Бугарске да то и учини представља повреду одредбе о недискриминацији. Иако Суд није захтијевао увођење посебних прописа против злочина из мржње, он је ипак експлицитно истакао да злочини из мржње захтијевају да органи казненог правосуђа на њих дају одговор који је пропорционалан нанесеном злу. Суд је примијенио ове принципе у предмету *Сечић против Хрватске*, који се односи на напад скинхедса на човјека ромске националности. У тој пресуди, Суд је поново утврдио следеће: „При истраживању насилних инцидената, државне власти имају додатну дужност да предузму све разумне мјере како би разоткриле било какве расистичке мотиве и утврдиле да ли су етничка мржња или предрасуде имали утицаја на догађаје који су се одиграли. Пропуст да се тако и поступи и третирање насиља и бруталности подстакнутих расним разликама на исти начин како се третирају предмети који не садрже елементе расизма било би једнако затварању очију пред специфичном природом дјела која су посебно деструктивна у погледу ускраћивања основних права.“⁵⁰² У случају *Mahali Dawas и Yousef Shava против Данске*, Комитет за елиминацију расне дискриминације је мишљења да када се истражују и процесуирају злочини потенцијално мотивисани предрасудама, тужилаштво има обавезу да осигура да се током кривичног поступка расистички мотив у цијелости истражи.⁵⁰³ Ови предмети показују да, иако се од полиције и

⁵⁰¹ Саша Гаврић, Јасмина Чаушевић, *Оп. цит.*, стр. 84.

⁵⁰² *Закони о кривичним дјелима почињеним из мржње, Практични водич*, ОСЦЕ у БиХ, 2009. године, стр. 23.

⁵⁰³ Дина Бајрактаревић-Пајевић, *Оп. цит.*, стр. 22.

тужилаштва не очекује предузимање мјера изван оних које се сматрају разумним, од њих се ипак тражи да предузимају више од површног извршења дужности у облику узимања једноставних изјава, те да слиједи релевантне трагове који могу довести до откривања евентуалног постојања предрасуде као мотива. Ови кораци често нису захтјевни, на примјер у случају признања кривице починилаца у предмету *Mahali Dawas u Yousef Shava protiv Данске*, истрага тужилаштва могла је обухватити и предрасуду као мотив. Стога се поставља питање да ли се овдје ради о недостатку свијести, непостојању воље или о институционалним предрасудама због којих се одбијају у потпуности признати размјере виктимизације и предрасуда с којима се суочавају многе маргинализоване групе као жртве кривичних дјела почињених из мржње.⁵⁰⁴

Претходно наведене одлуке се не односе директно на дискриминацију на основу ЛГБТ идентитета, међутим, намеће обавезу државама да релевантни државни органи предузму додатне разумне мјере да истраже све потенцијалне безбједносне инциденте гдје се антиципира мржња као мотив. У пракси Европског суда за људска права се налази и дискриминација на основу сексуалне оријентације. Тако је Суд 2012. године у предмету *Вејделанд и други против Шведске* навео како је дискриминација на основу полне (сексуалне) оријентације једнако озбиљна као и расна и етничка дискриминација. У том су случају у Шведској осуђена четири мушкарца због дистрибуције стотињак летака ученицима у средњим школама, у којима је критикована тзв. хомосексуална пропаганда, хомосексуалност проглашена полном девијацијом с морално деструктивним учинком на друштвено ткиво, а хомосексуални стил живота окарактерисан као промискуитетан и један од главних разлога ширења ХИВ-а. Оно што је посебно занимљиво истакнути јесте како је, иако леци нису директно подстицали људе да дјелују против хомосексуалаца, Суд у складу са својим ранијим одлукама истакао да подстицање на мржњу нужно не садржи и позивање на насиље или чињење кривичних дјела.⁵⁰⁵

Предмет *Identoba и остали против Грузије* је први предмет гдје је Суд утврдио кршење обавезе државе да истражи потенцијални дискриминаторски основ (сексуалну оријентацију) као мотив за извршење кривичног дјела.⁵⁰⁶ Суд је констатовао да грузијске власти нису предузеле довољно напора да утврде потенцијалне дискриминаторске мотиве нападача. У обзротожењу пресуде је Суд навео и да су се у обзир, приликом истраге, требали узети и ставови

⁵⁰⁴ Carolyn Bys, *Op. cit.*, стр. 42.

⁵⁰⁵ Маја Муниврана-Вајда, *Нови казени закон у свјетлу приступања Европској унији: инкриминирање говора мржње и неких других облика расизма и ксенофобије*, Годишњак Академије правних знаности Хрватске, број 1/2013, стр. 137.

⁵⁰⁶ У овом предмету, оштећени (подносиоци захтјева) су учествовали у протестима за права ЛГБТ лица када су нападнути од стране демонстраната која нису одобравали такве протесте, односно права ЛГБТ лица. Поред тога што полиција у наредне двије године није утврдила ко је учествовао у тим контрапротестима (односно, ко је напао оштећене), полиција није предузела никакве напоре да утврди потенцијални дискриминаторски основ нападача, упркос индикаторима који су на то указивали (мјесто напада, амбијент, претходне пријетње, бројни извјештаји о ставовима јавности према ЛГБТ...). Неколико оштећених су одмах сутрадан поднијели пријаве, међутим, полиција је само у два случаја покренула званичну истрагу, наравно, и у овим случајевима верзија мотива није био дискриминаторски основ. Треба поменути да је грузијски правни систем сексуалну оријентацију препознавао и тада као релевантан дискриминаторски основ.

јавности према ЛГБТ лицима, који су били поткрепљени разним истраживањима и извјештајима референтних организација. Слична пресуда је донесена и у предмету *М. С. и А. С. против Румуније*.⁵⁰⁷

У складу са пресудама Европског суда правде, дискриминација против лица може бити заснована на полној дискриминацији када су у питању лица која намјеравају да се подвргну или су прошла оперативном прилагођавање пола. Дискриминацију због стања насталог прилагођавањем пола Суд је са различитим образложењима третирао као дискриминацију на основу пола.⁵⁰⁸

Казнене одредбе о кривичним дјелима почињеним из мржње представљају само једно од многих средстава које државе могу да користе у борби против кривичних дјела почињених из мржње. Постоје многи други аспекти свеобухватног државног програма за борбу против насиља мотивисаног предрасудама, укључујући образовање, комуникацију са јавношћу и обуку. Конкретни кораци би укључивали сљедеће:

1. Обуку особља које се бави кривичним правом о томе како вршити истрагу кривичних дјела почињених из мржње, радити са жртвама и процесуирати предмете;
2. Прикупљање тачних података о кривичним дјелима мотивисаним пристрасношћу, без обзира на то да ли су та кривична дјела процесуирана као кривична дјела почињена из мржње или не;
3. Пружање могућности правног лијека у грађанском антидискриминационом закону;
4. Успостављање антидискриминационих органа са мандатом за подршку жртвама кривичних дјела почињених из мржње и жртвама дискриминације;
5. Излажење у сусрет заједницама и његовање односа између агенција за спровођење закона и група унутар заједнице, тако да жртве осјећају да могу с пуним повјерењем пријавити кривична дјела;
6. образовање јавности (нарочито младих људи) о толеранцији и недискриминацији.⁵⁰⁹

У одговору државе на злочине из мржње, законско регулисање је само први корак. Након тога неопходно је дефинисати посебне протоколе или смјернице за истраживање и процесуирање ових кривичних дјела, обучити надлежне органе да правилно препознају и истраже злочине из мржње и сензибилисати их за поступање са његовим жртвама. На крају, али не и мање важно, треба успоставити евиденције ових кривичних дјела и њихових учинилаца у циљу супротстављања и превенирања злочина из мржње.⁵¹⁰

⁵⁰⁷ У овом предмету, полиција није могла да утврди идентитет нападача који су вербално нападали и вријеђали учеснике протеста за права ЛГБТ лица, нити су тај напад уопште окарактерисали као злочин из мржње, односно за мотив напада уопште претпоставка није била да је он почињен из мржње.

⁵⁰⁸ Зорица Мршчевић, *Међународноправни стандарди и искуства у регулисању транссексуалних особа*, стр. 12, www.transserbia.org/resursi/teorija/514-medunarodnopravni-standardi-i-iskustva-u-regulisanju-polozaja-transseksualnih-osoba.

⁵⁰⁹ *Закони о кривичним дјелима почињеним из мржње*, Практични водич, ОСЦЕ у БиХ, 2009. године, стр. 9.

⁵¹⁰ Тања Кесић, Ивана Бјеловук, Милан Жарковић, *Оп. цит.*, стр. 324.

Наведено указује на изузетну опасност коју игнорисање, погрешно перципирање и неадекватно процесуирање злочина из мржње и говора мржње представља у босанско-херцеговачком контексту.⁵¹¹

4.1.1. Феноменолошке карактеристике кривичних дјела из мржње према ЛГБТ

Потреба за адекватнијим и садржајнијим, па и сензибилнијим криминалистичким и полицијским приступом у реаговању на кривична дјела почињена из мржње или мотивисана предрасудама према ЛГБТ свакако је разумљива, поготово уколико се имају у виду посљедице и рефлексије које ова дјела имају у друштву. Наведено је могуће сагледати и кроз карактеристике кривичних дјела почињених из мржње, али имајући у виду један битан сегмент. Наиме, злочини из мржње су првобитно конципирани како би се њима обухватала мржња на расној, националној или вјерској основи, да би тек касније ова дјела инкорпорирала и мржњу засновану на одређеним садржајима сексуалног (ЛГБТ) идентитета. Усљед тога, а и имајући у виду да је предрасуда заснована на сексуалном идентитету инкорпорирана у национална законодавства тек уназад деценију, чињеница је да се ова кривична дјела и њихове посљедице још увијек посматрају у контексту расних или национално-вјерских рефлексија у друштву.

Када су у питању карактеристике кривичних дјела почињених из мржње према ЛГБТ усљед којих полиција мора да има много суптилнији и систематичнији приступ у превенцији и репресији ових кривичних дјела, они се могу посматрати кроз сљедеће:

- Злочини из мржње погађају (углавном) мањинске заједнице које су иначе угрожене у друштву, те се овако и додатно (интерсекционално) угрожавају. Уколико изостане благовремена и адекватна реакција релевантних органа, свакако да ће се те заједнице у догледно вријеме окренути алтернативним начинима (само)заштите од насиља испољеног према њима, чиме се у догледно вријеме дерогира правна држава.
- Један од начина реаговања угрожене заједнице јесте и преузимање „правде у своје руке“. Иако је ово тешко очекивати од ЛГБТ заједнице (али се ипак десило за вријеме Стоунволских немира), усљед бројних фактора, свакако да појединачни алтруистички случајеви којима би се привукла пажња на овај проблем нису искључени. То даље може иницирати и талас насиља према мањинској популацији од стране већинске која би у појединачном случају нашла оправдање за наставак или чак ескалацију насиља. Наведеном би свакако умногоме допринијела неблаговремена и неспретна реакција полиције или изостанак (било какве) реакције.
- С друге стране, кривична дјела почињена из мржње могу да иницирају и друге акте насиља према угроженој популацији, имајући у виду да се

⁵¹¹ Марија Лучић-Патић, et al., *Hate Crime or Hate Speech: Judiciary Practice in Bosnia and Herzegovina*, „Дани Арчибалда Рајса“, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, број 1/2016, стр. 421-433.

изостанак реакције полиције може тумачити као толерисање на акте насиља према угроженој популацији или чак и као естаблишментско подржавање тих званично санкционисаних аката насиља. Ово је посебно значајно уколико се адекватно не реагује на насиље према ЛГБТ заједници у хомофобном и нетолерантном друштву, гдје ће се изостанак (адекватне и благовремене) реакције свакако тумачити као подржавајући или бар као толеришући став наспрам насиља према ЛГБТ.

- Више него код других деликата, личност и индивидуалне карактеристике жртве су од секундарног значаја, па тако учинилац жртву у веома малом броју случајева познаје, при чему га за извршење деликта одређује висок степен сигурности да жртва припада друштвеној групи према којој гаји негативна осјећања. Дакле, лична веза између учиниоца и жртве, која је у високом проценту присутна код других личних деликата, изостаје у случају злочина мржње и ово представља једну од најбитнијих одлика ове девијантне појаве.⁵¹² И овдје је примјетно да кривична дјела из мржње посебно погађају ЛГБТ заједницу, поготово аутоване ЛГБТ, те да оне могу бити жртве било гдје и било када, поготово уколико су познате широј јавности, уколико су аутоване, уколико не скривају свој ЛГБТ идентитет или уколико их тако заједница перципира.
- Цијела ЛГБТ заједница је виктимизирана нападом на једну хомосексуалну или бисексуалну особу, те такво насиље ствара климу страха због које ЛГБТ особе осјећају потребу скривања своје сексуалне оријентације.⁵¹³ За разлику од „обичних“ кривичних дјела, гдје одређено неспокојство, страх, а поготово директну штету осјећа само конкретна жртва или оштећени, дотле код кривичних дјела почињених из мржње сам акт насиља погађа и готово цјелокупну популацију која има заштићену карактеристику као и жртва. Услјед наведеног, ови деликти се називају и злочини са поруком.⁵¹⁴ Уколико се адекватно не реагује на то кривично дјело, неспокојство и страх се само шире, те су индиректне жртве сви чланови угрожене заједнице, што свакако трауматично дјелује на само друштво – да од једног акта насиља, посљедице осјећа много већи број појединаца. Односно, акти насиља се користе како би се мањинске групе држале у континуираном страху.⁵¹⁵
- Услјед маргинализованости ЛГБТ заједнице у друштву, друштвене стигме, те константне дискриминације (поготово у хомофобичним друштвима), чињеница је да ЛГБТ особе многобројна кривична дјела која су извршена према њима (међу којима чак и она која нису

⁵¹² Милена Трипковић, *Експанзија мржње: основна обележја масовних злочина мржње*, Темида, Виктимолошко друштво Србије и „Прометеј“, Београд, број 4/2011, стр. 39.

⁵¹³ Linda Garnets, Gregory Herek, Barrie Levy, *Violence and victimization of lesbians and gay men: mental health consequences*, Journal of interpersonal violence, број 3/1990, стр. 366-383.

⁵¹⁴ *Hate crimes today: An age-old foe in modern dress*, American Psychological Association, Washington, преузето са: www2.hawaii.edu/~james/hate-ap2.htm.

⁵¹⁵ Eugene McLaughlin, *Rocks and hard places: The politics of hate crime*, Theoretical Criminology, Sage Publishing, London, број 4/2002.

мотивисана мржњом према њима, већ се ради о „обичним“ кривичним дјелима гдје су они жртве) неће пријавити полицији.⁵¹⁶ Уколико полиција не препозна овај „тамни појас криминалитета“ и адекватно не реагује на њега (примарно проактивним дјеловањем и оснаживањем права ЛГБТ особа, а усљед тога и свијести о потреби пријављивања свих аката насиља), разумљиво је да се извршиоци неће адекватно санкционисати, али ће што је и горе наставити са својом криминалном активношћу.⁵¹⁷ Један од механизма дјеловања полиције којим ће свакако подићи свијест ЛГБТ особа о потреби пријављивања кривичних дјела јесте и афирмисање концепта нулте толеранције рада полиције у заједници – проактивно дјеловање полиције чак и на најбезазленије безбједносне инциденте у друштву усмјерене према овој заједници како би се елиминисала или драстично умањила могућност да они ескалирају, а поготово кулминирају.

- Још једна специфичност жртава ове врсте кривичних дјела је и висока стопа секундарне виктимизације.⁵¹⁸ Наиме, за разлику од жртава многих других кривичних дјела, жртве кривичних дјела почињених из мржње/предрасуде доживљавају одбаченост од заједнице и недостатак очекиване подршке што је чест узрок секундарне виктимизације.

⁵¹⁶ Неки од разлога које ЛГБТ особе наводе као разлог непријављивања кривичних дјела полицији су срам, неповјерење у полицију, осјећај да полиција неће њихове тужбе схватити озбиљно, страх од додатне злоставе од полиције, страх од окривљивања жртве за властиту виктимизацију, страх од откривања сексуалне оријентације те детаља о сексуалном идентитету и животу околини и јавности. То је посебно случај у ситуацији виктимизације у интимној вези (посебно када особа није декларисана као особа хомосексуалне оријентације). Ирма Ковчо-Вукадин, *Оп. цит.*, стр. 184.

⁵¹⁷ Непријављивање виктимизације од стране ЛГБТИ особа има различите негативне посљедице, како индивидуалне, тако и друштвене. Осим индивидуалних посљедица које се генерално могу описати потврђивањем положаја рањивости у друштву и незадовољавања потреба које су настале као резултат виктимизације, друштвене посљедице се могу посматрати с нивоа полицијске организације као дијела извршне власти и политика у друштву. У контексту полицијске организације непријављивање виктимизације ЛГБТИ особа значи одржавање актуелног стања хетеронормативности и перцепције ЛГБТИ виктимизације као проблема мале инциденције који онда не подразумева одређивање посебних ресурса у смислу освјештавања и додатне специјализације полицијских службеника за адекватно поступање према таквим жртвама. Надаље, ниска пријављиваност такође не подстиче стварање одговарајућих политика на нивоу полицијске организације или заједничких политика поступања на нивоу више релевантних организација (политике сузбијања такве врсте виктимизације у друштву). Ниска пријављиваност виктимизације такође резултира у малом броју осуда таквог понашања у казненоправном систему што опет шаље неадекватну поруку члановима друштва јер се подржава перцепција спорадичности таквог понашања. И коначно, ниска пријављиваност виктимизације, због свега претходно наведеног, не доприноси перцепцији проблема која би довела до њене политичке анализе и уврштавања у политичке агенде. Непријављивање виктимизације не смије бити оправдање за неактивност друштва по питању адекватне заштите ЛГБТИ особа од виктимизације из разлога што се квалитет друштва препознаје по томе колико брине за своје најрањивије групе, а ЛГБТИ особе засигурно спадају у ту категорију. Ирма Ковчо Вукадин, *Оп. цит.*, стр. 185.

⁵¹⁸ Секундарна виктимизација представља поштравање примарне виктимизације кроз негативну реакцију социјалне средине и кроз неадекватну или чак погрешну реакцију органа гоњења. Весна Ристановић Николић, *Развој служби за помоћ и подршку жртвама криминалитета у Србији*, Темида, број 2/2007. године, стр. 8.

Такође, већина жртва кривичних дјела почињених из мржње/предрасуде доживи секундарну виктимизацију приликом контакта са органима формалне заштите. Узроци за то могу бити вишеструки: чињеница је да се велики број кривичних дјела из мржње „спушта“ на ниво прекршаја⁵¹⁹ или се процесуирају као „обична“ кривична дјела; несензибилисаност полицијских службеника; чињеница да службеник дијели исте вриједносне ставове као и сами починитељи и сл.⁵²⁰ Посљедње представља можда и један од најтежих облика такве виктимизације. Већина жртва кривичног дјела почињеног из мржње доживи секундарну виктимизацију приликом покушаја добијања одговарајуће заштите од установа које такву заштиту (треба да) пружају. Један од најтежих облика такве виктимизације догађа се када професионалци, у оквиру вршења своје дужности у пружању помоћи жртви, испољавају исте предрасуде као и неки други чланови заједнице или када због личних предрасуда минимизирају тежину кривичног дјела.⁵²¹

- Кривична дјела почињена из мржње, по правилу, изазивају велику пажњу јавности, а то се посебно односи на акте насиља према ЛГБТ, поготово уколико се ради о групном акту насиља током одређених ЛГБТ манифестација. Стога је веома битно да полиција, поред адекватне криминалистичке реакције на акте насиља према ЛГБТ, благовремено пружи информације о самом догађају (да „креира вијести“) како се услед информационог дефицита не би постављале тезе поткријепљене непровјереним или паушалним детаљима. Поред наведеног, разумљиво је да нерасвјетљавање кривичног дјела или чак неидентификовање извршиоца оставља лош имиџ на криминалистички рад полиције, што може да буде и етиолошки фактор у испољавању општег криминалитета, као и кривичних дјела почињених из мржње. Иако се стиче утисак да ова кривична дјела имају тенденцију раста, истина је да се то на основу постојећих статистичких извјештаја не може тврдити, укључујући ту и академске и званичне статистичке извјештаје. Наиме, с једне стране, већина инструмената који прате и евидентирају злочине из мржње су превише нови да би нам пружили тачну

⁵¹⁹ Донедавна пракса полиције била је да када заприми пријаву о догађају, чији елементи указују и на кривично дјело и на прекршај, подноси извјештај о кривичном дјелу и захтјев за покретање прекршајног поступка, што је било и неекономично, али је постојала и могућност да се извршилац и два пута казни за исто понашање. Догађало се и да се и један и други поступак одвуку у недоглед, опортуно сматрајући да ће се „онај други“ прије окончати. Међутим, последице пресуде Европског суда за људска права у предмету *Марести против Хрватске*, суд је у одлуци утврдио неприхватљивост вођења прекршајног и казненог поступка против исте особе ако су у оба поступка извршиоцу стављене на терет исте чињенице, те је утврђено да је такво поступање противно начелу *не бис ин идем*. Опширније у: Група аутора, *Приручник за сузбијање дискриминације и злочина из мржње против ЛГБТ особа*, Загреб прајд и Центар за ЛГБТ равноправност, Загреб, 2011. године, стр. 71.

⁵²⁰ Марија Лучић-Ћатић, Амир Бајрић, *Он. цит.*

⁵²¹ Karen McLaughlin, Stephanie Malloy, Kelly Brilliant, Cynthia Lang, *Responding to Hate Crime: A Multidisciplinary Curriculum for Law Enforcement and Victim Assistance Professionals*, National Center for Hate Crime Prevention, Newton, 2002. године, стр. 33.

квантификацију у релативно ближем периоду.⁵²² Међутим, јавна перцепција је да је број ових кривичних дјела у порасту. Томе свакако доприносе и медији својим сензационалистичким извјештавањем стварајући привид „епидемије злочина из мржње“,⁵²³ али чињеница је да су се кривична дјела мотивисана мржњом према одређеним групацијама лица и прије вршила, међутим, томе није придавана већа пажња, због чега то и није изазивало већу пажњу јавности. Сем пуког квантитативног статистичког прегледа, свакако треба имати у виду и квалитативни аспект ових кривичних дјела, који је свакако релевантнији.⁵²⁴

4.2. Криминалистичке специфичности откривања и расвјетљавања кривичних дјела извршених према ЛГБТ

Кривична дјела почињена из мржње према ЛГБТ условљавају специфичну криминалистичку активност из најмање два разлога.

Први разлог је очигледан. Наиме, ради се о специфичној заједници у друштву која је дискриминисана по многобројним основама, која је угрожена (не само физички) у оквиру миљеа у којем егзистира, усљед чега неријетко мора да крије властити ЛГБТ идентитет, што свакако утиче и на комуникацију те особе, поготово уколико је сама жртва свјесна или сматра да је кривично дјело почињено према њој из тих разлога. Такође, акламативно одобравање или несанкционисање говора мржње према овој заједници, поготово од стране етаблираних појединаца у друштву, те непрофесионално, паушално, уопштено и криминалистички ирелевантно поступање полиције на безбједносне инциденте мотивисане мржњом (поступање „реда ради“) или чак и игнорисање, те непоступање, свакако ће код жртава ЛГБТ створити одбрамбени зид у комуникацији, па чак и у пријављивању ових инцидентата, што ће имати двојак ефекат: с једне стране, отежава или чак и онемогућава адекватну

⁵²² Barbara Perry, *Op. cit.*, стр. 11.

⁵²³ Критичари наглашавају битну улогу медија у креирању става јавности о великим размјерама злочина мржње. Многи новински чланци указивали су на забрињавајуће стање овог феномена без адекватних доказа или објашњења. Понекад медији могу да изазову мржњом мотивисано насиље. James Jacobs, Jessica Henry, *The Social Construction of a Hate Crime Epidemic*, *The Journal of Criminal Law and Criminology*, Northwestern University, број 2/1996, стр. 382.

⁵²⁴ Амерички Федерални истражни биро прикупља податке о злочинима из мржње и о насиљу мотивисаним предрасудама још од 1995. године. Злочини из мржње мотивисани због другачије сексуалне припадности су трећа највећа категорија пријављених случајева са приближно 30% свих злочина из мржње. Ово је врло упечатљиво јер ЛГБТИ лица чине само 3-4% становништва. Затим, ове бројке само показују злочине који су пријављени локалним органима реда, који су у обавези да пријаве и ФБИ-ју. Вјероватноћа да ови статистички подаци представљају стварни број злочина из мржње у САД-у над ЛГБТИ особама је прилично висока. Подаци ФБИ-а показују 2,5 пута више злочина из мржње против геј мушкараца него над лезбејкама и бисексуалцима, а преко 4 пута више него против расне или вјерске мањине. Овај налаз посебно забрињава с обзиром да претходно истраживање указује да насиље усмјерено против лица различите сексуалне оријентације има тенденцију пораста и бруталности, са тешким тјелесним повредама у односу на нападе других врста криминала. Стопе пристрасности мотивисаног насиља над трансродним и родно неусаглашеним особама су високе. Током двије године ФБИ је на основу прикупљених статистичких података о злочинима из мржње против трансродних особа утврдио да се стопа насиља против ове групе утростручила. *Приручник за рад полиције са ЛГБТИ*, Министарство унутрашњих послова Републике Србије, Београд, 2016. године, стр. 21.

криминалистичку и кривичнопроцесну активност на идентификовању, откривању, проналажењу, прикупљању и оперативном и доказном коришћењу релевантних индиција и доказа ове групације дјела, док с друге стране, код извршиоца ствара осјећај супериорности и недодирљивости, па чак и месијанства, што ће свакако утицати и на његову, али не само на његову, даљу криминалну активност мотивисану мржњом. Услјед наведеног, полиција мора да прилагоди свој приступ ЛГБТ особама сходно карактеристикама ове групације које су условљене, у мањој или већој мјери, њиховом маргинализованашћу, депривацијом и опресијом коју осјећају у друштву што је виктимизирајуће по њих (али, наравно, не само тиме) и то је оно што, у првом реду, намеће потребу криминалистички прилагођене активности према овој заједници, без обзира на то о којим кривичним дјелима се ради.

Други разлог специфичне криминалистичке активности је много сложенији. Наиме, ради се о кривичним дјелима из мржње, што директно усложњава криминалистичку активност на откривању и доказивању овог мотива извршења дјела. Криминалистичка активност у откривању и расвјетљавању кривичних дјела почињених из мржње према ЛГБТ особама условљена је са неколико сегмената који индиректно условљавају и специфично поступање полиције на сва кривична дјела почињена из мржње, са одређеним специфичностима поступања код ове групације кривичних дјела мотивисане мржњом према ЛГБТ. Уколико се наведеном дода и практично искуство оперативних радника у погледу идентификовања, откривања и прикупљања доказа за мотив извршења дјела, гдје се питање мотива поставља као једно од најтежих, а неријетко и најтеже питање у расвјетљавању кривичног дјела, разумљива је условљеност специфичне криминалистичке реакције на насиље према ЛГБТ гдје постоје индиције да је извршилац био мотивисан мржњом према овој заједници. Такође, криминалистичко искуство веома често указује на чињеницу да постојање индиција не мора да резултира проналажењем адекватних, садржајних и потпуних доказа којима би се поткријепили одређени одговори на златна питања криминалистике у оквиру расвјетљавања кривичног дјела и реализације саме криминалистичке истраге. У таквим случајевима, некада долази до процесуирања само основног кривичног дјела, занемарује се комплексно испитивање мотива, које често мора укључивати и радње које превазилазе конкретни инцидент и обухватају претходне обрасце понашања, навике и увјерења починилаца.⁵²⁵ Немогућност прерастања (трансфера) оперативне у доказну информацију, а што није ријетка појава у криминалистичком раду, посебно поражавајуће дјелује на ЛГБТ заједницу, па и на друштво уопште. Индиција да је кривично дјело почињено из мржње (поготово убијеђеност ЛГБТ заједнице, па и опште јавности), али немогућност доказивања или изостанак пресуде гдје се не наводи мотив мржње свакако да поражавајуће дјелује. С једне стране, појачава дистанцираност и неповјерење ЛГБТ у полицију, код самих припадника ЛГБТ изазива опресију и страх, а с друге стране, извршилац неће бити адекватно санкционисан, чега је и свјестан.

Због несигурности у погледу успјешности доказивања злочина из мржње, постоји изражена тенденција да их тужиоци процесуирају као „обична“ кривична

⁵²⁵ Ивана Стеља, Драгана Тодоровић, *Оп. цит.*, стр. 10.

дјела. Проблеми са доказивањем кривичних дјела почињених из мржње могу бити бројни. Један од њих је и начин на који се предрасуда као мотив почињења очитује. У ситуацијама када се она манифестује тако да постоји материјални траг (графити, писма, постови на форумима и сл.), доказивање је олакшано. С друге стране, када се предрасуда манифестује искључиво вербално, доказивање је знатно теже. Тада се тужиоци морају ослонити на свједоке, те је присутна неизвјесност у погледу конзистентности њиховог свједочења (нпр. када свједоци нису спремни у судници поновити изјаве из истраге) и кредибилитета свједока. У таквим случајевима, тужиоци као најбољи пут доказивања виде испитивање прошлости осумњиченог, што усложњава и продужава истрагу.⁵²⁶

Имајући у виду овако дефинисане одлике и друштвену опасност злочина из мржње, пажњу треба усмјерити на формулисање правилног одговора на овај облик криминалитета, односно на његово препознавање, правилно идентификовање и адекватно поступање надлежних органа, посебно полиције. Одговор полиције треба да буде прилагођен природи оваквих кривичних дјела и сензибилисан према његовим жртвама.⁵²⁷

Када су у питању конкретне криминалистичке специфичности на које полиција приликом расвјетљавања кривичних дјела почињених из мржње према ЛГБТ треба да води рачуна, оне су многобројне, али се могу посматрати кроз неколико сегмената криминалистичке активности:

- Специфичности обављања информативног разговора са ЛГБТ,
- Специфичности сазнања о кривичном дјелу, поготово приликом зајимања пријаве,
- Специфичности планирања оперативног рада, са акцентом на планирање верзије у погледу мотива,
- Криминалистичке специфичности приликом предузимања одређених оперативно-тактичких радњи и мјера репресивног карактера,
- Криминалистичке и кривичнопроцесне специфичности предузимања конкретних истражних радњи у циљу прикупљања доказа, у првом реду увиђаја, претресања лица, стана и других просторија, саслушања свједока и испитивања осумњиченог,
- Специфичности извјештаја о извршеном кривичном дјелу и о извршиоцу.
- Потреба евидентирања безбједносних инцидената мотивисаних мржњом, као и поднесених извјештаја о кривичним дјелима почињеним из мржње и о извршиоцима кривичних дјела почињених из мржње.

Видљиво је да се већина специфичности криминалистичке активности на расвјетљавању и доказивању кривичних дјела почињених из мржње реализује у току криминалистичке истраге, усљед чега и сама криминалистичка истрага постаје условљена овим специфичностима. Међутим, с обзиром на то да је овај модел криминалистичке истраге, усљед природе кривичних дјела почињених из мржње према ЛГБТ, неријетко проактивно усмјерен и ка жртвама, или је примарно оријентисан ка жртвама, или се базира на жртви као почетном а неријетко и главном извору доказа за даљу оперативну активност,

⁵²⁶ Азра Кучи, *Оп. цит.*, стр. 5.

⁵²⁷ Тања Кесић, Ивана Бјеловук, Милан Жарковић, *Оп. цит.*, стр. 324.

овакав модел истраге би се могао назвати и криминалистичко-виктимогеним моделом истраге.

Провођење истрага треба се одвијати без стављања на жртву терета покретања поступка, те се мора осигурати да се сви започети поступци могу наставити чак и ако жртва повуче своју изјаву или жалбу.⁵²⁸

4.2.1. Специфичности обављања разговора са ЛГБТ

Веома важан сегмент професионалног приступа полицијских службеника према ЛГБТ заједници односи се на правилну и адекватну комуникацију са ЛГБТ, без обзира на то да ли се од њих прикупљају обавјештења током информативног разговора, или пријављују кривично дјело, те се од њих заприма пријава, или су у својству свједока или жртве, те се узима изјава. Наиме, уколико ова комуникација изостане, тешко да ће резултат разговора бити садржајна и криминалистички релевантна информација која би могла помоћи у криминалистичкој истрази. Такође, усљед непрофесионалног приступа полицијског службеника, могуће је да у разговору ЛГБТ особа у потпуности изостави информацију која говори о потенцијалном мотиву, усљед чега ни полицијски службеници неће имати индицију на основу које би могли поставити адекватну верзију у погледу мотива, што доводи до тога да ће се оперативна активност усмјерити у погрешном правцу, што накнадно може да има ненадокнадиве посљедице.

У неким западним друштвима која његују високе стандарде заштите права и слобода ЛГБТ особа проблематизира се хетеронормативност језика који употребљавају полицијски службеници управо због унапријед претпостављене хетеро-оријентације особа с којима долазе у контакт током обављања дужности. Овдје треба истаћи да се полиција не сусреће с припадницима ЛГБТ заједнице само у случајевима када су они жртве које пријављују догађај из којег су јасно видљиви сексуална оријентација и/или родни идентитет већ и са особама које пријављују догађаје који нису у вези с њиховим родним идентитетом и/или сексуалном оријентацијом као и ЛГБТ особама које су осумњичене за кривична дјела/прекршаје. У случајевима да је особа осумњичена за прекршај или кривично дјело припадник ЛГБТ заједнице која није аутована, кључно је обезбиједити обуку полиције у односу на аутовање и право на приватност с циљем осигурања да сексуална оријентација појединца ни у једном тренутку не буде коришћена као средство да се изврши притисак на осумњиченог. Неке особе ће прије признати кривицу за кривично дјело него припадност овој заједници. Из широког спектра разлога због којих припадници ЛГБТ заједнице долазе у контакт с полицијом произлази да сексуална оријентација и/или родни идентитет појединца није релевантан за сваки случај којим се полиција и правосуђе баве, а који укључује припаднике ЛГБТ заједнице.⁵²⁹

⁵²⁸ Група аутора, *Кривична дјела силовања и осталог сексуалног насиља у БиХ*, Сарајевски отворени центар, Сарајево, 2017. године, стр. 26.

⁵²⁹ Миа Чустовић, Златиборка Попов-Момчиновић, *Оп. цит.*, стр. 33.

Већ приликом регистровања кривичног дјела од полиције, недовољна сензибилизација и лични ставови полицајаца могу утицати на изостављање предрасуде као мотива извршења кривичних дјела.⁵³⁰

Полицијски службеници имају највећу одговорност у спрјечавању секундарне виктимизације. Када се жртва насиља одлучи на пријаву насиља, полицијски службеник је најчешће први који долази у контакт са њом, било у полицијској станици, било на самом мјесту на којем је насиље извршено. Неприхватљиво је да се на том, првом кораку, догоди секундарна виктимизација те да се особа због тога поново осјети угрожено или одустане од даљег поступка. При поступању са жртвом која је управо проживила насиље јако је важно имати на уму да она није искључиво свједок који ће пренијети информације о доживљеном насиљу, већ да се ради у првом реду о рањивој, истраумираној особи. Неопходно је увијек имати на уму осјетљивост жртве која је проживјела трауму и која не смије доживјети још једно лоше искуство од стране полицијских службеника. Полицијски службеници оштећеној особи треба да приступе са емпатијом, разумијевањем и поштовањем проживљене трауме, а своје ставове, посебно уколико су негативни, никако не би смјели исказивати.⁵³¹

Другим ријечима, уколико наступ полицајаца, укључујући и његове комуникационе вјештине и коришћени вокабулар није сензибилизан ЛГБТ заједници, поготово уколико показује одређене хомофобичне предрасуде и стереотипе или нетолеранцију према овој заједници која се огледа кроз наступ, гестикулацију или вокабулар, свакако да ће се ЛГБТ саговорник „затворити“, односно неће рећи оне информације које су криминалистички релевантне у погледу мотива, јер је свјестан да ће се истим аутовати, а претпоставља да то „одавање“ неће наићи на благонаклон или ће наићи на подсмјешљив, подругљив, омаловажавајући, понижавајући или чак и непријатељски став полицијског службеника. Знајући колико је важно да ЛГБТ саговорник укаже на индиције које указују на то да је кривично дјело почињено из мржње, те како би се на томе формирала једна од верзија у погледу мотива, разумљиво је да полицијски службеник мора да буде сензибилизан у комуникацији са ЛГБТ.

Сензибилизација полицијског службеника у комуникацији са ЛГБТ не подразумејева само професионалан наступ, иако је он основа. Поред професионалног приступа полицијског службеника, који би требао да се подразумејева неvezано за ЛГБТ, веома важан сегмент сензибилизације јесте и познавање ЛГБТ наратива и терминологије, коришћење сензибилизаног вокабулара, емпатички и асертиван приступ, ненаметљивост, али темељитост у добијању одговора на златна питања криминалистике... Током вођења информативног разговора са ЛГБТ, полицијски службеник мора да има на уму да информативни разговор није уопштено и уобичајено разговарања са грађанином, већ су криминалистичке карактеристике сваког информативног разговора усмјереност, циљаност, планирање и сврсисходност.

⁵³⁰ Азра Кучи, *Оп. цит.*, стр. 6.

⁵³¹ Јан Литавски, Невена Дичић-Костић, Саша Ђорђевић, *Збирка предлога практичне политике за реформу полиције у Србији*, Београдски центар за безбедносну политику/Београдски центар за људска права, Београд, број 8, 2013. године, стр. 39.

Полицајац који води интервју мора располагати одговарајућим комуникацијским вјештинама, прије свега вјештином слушања; умијећем емпатије, које укључује вјештину препознавања емоционалних стања друге особе и умијеће комуницирања с топлином; искреност, односно отвореност за комуникацију, спремност да на жртвина питања одговара искрено, без давања обећања која не може испунити и поштовање, које подразумева прихватање особе онаквом каква она заиста и јесте, без моралног оцјењивања и без окривљивања.⁵³²

Познавање ЛГБТ наратива и терминологије је изузетно битно за адекватно вођење разговора са ЛГБТ. Уколико полицијски службеник не познаје ову терминологију, која је свакако специфична и неуобичајена у свакодневној комуникацији, па и у јавном говору, неће адекватно перципирати добијену информацију, а такође неће знати ни да адекватно поставља (пот)питања, како из разлога што није перципирао добијене одговоре, тако и стога што вокабулар који користи није адекватан вокабулару саговорника. Уколико је још коришћени вокабулар хомофобан или нетолеранцијски (што је карактеристика свакодневног говора, па чак и међу нехомофобном популацијом), разумљиво је да ће резултати информативног разговора бити ирелевантни.

Емпатички и асертиван приступ полицијског службеника је свакако битан у наступу према ЛГБТ особи из више разлога. Иако такав приступ подразумева професионалан однос према свим грађанима, он према ЛГБТ треба свакако бити изражен(ији), јер су ЛГБТ угрожена мањина у друштву, те уколико и од полицијског службеника не осјећају заштиту, то ће их додатно виктимизирати.⁵³³ Исто тако, из искуства је познато да особе које се осјећају заштићено у полицијском присуству опуштеније комуницирају са полицијским службеницима, а један од облика пружања заштите је свакако емпатички и асертиван приступ. Потребно је напоменути да емпатички приступ не подразумева сажалење према ЛГБТ, поготово не сажалење према његовом сексуалном (ЛГБТ) идентитету, што је показатељ предрасуде према овој заједници. Исто тако, асертиван приступ не подразумева омаловажавање или чак ниподоштавање или негирање осјећања, перцепције или понашања ЛГБТ саговорника, па чак и у оним случајевима када се то чини ефектним, из криминалистичких разлога.

Поред асертивне комуникације коју би требало да баштини полицијски службеник у комуникацији са ЛГБТ, потребно је да таква комуникација буде и истрајна и темељита како би добио одговоре на што већи број златних питања криминалистике, а по могућности и на сва златна питања криминалистике,

⁵³² Биљана Симеуновић-Пагић, Тања Кесић, *Криминалистичка виктимологија*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2016. године.

⁵³³ Изјава жртве родно заснованог насиља најбоље говори колико је полиција несензибилисана и робује предрасудама: „Била сам 3 године у вези са женом коју је муж тукао и злостављао на све начине. Једна од ситуација у којој смо завршили у полицијској станици је завршила тако да ме је њен муж ударио шаком у браду пред полицајцима. Послије тога су нас полицајци гледали као да смо смеће. Дали су нам пола сата пред њеним мужем с ријечима да једино што можемо направити је отићи код доктора и приватном тужбом тужити њеног мужа.“ Александра Пикић, Ивана Југовић, *Оп. цит.*, стр. 28.

поготово уколико се води разговор са жртвом. Наиме, криминалистичка наука и пракса говоре да је највећи извор информација за даљу криминалистичку активност, поред лица мјеста, сама жртва, поготово још уколико је жива, свјесна и сарађује са полицијом. Стога се овај важан извор криминалистички релевантних информација мора адекватно искористити.

Међутим, истрајност и темељитост не значи да се од саговорника инсистира на одговору по сваку цијену. Ово се посебно односи на ЛГБТ саговорнике, па чак и у оним ситуацијама када полицијски службеник претпостави или је логично да би саговорник требало да зна одређену информацију, али је не саопштава, чак ни на поновљено питање. Усљед страха од аутовања, ЛГБТ ће често ускратити одређене одговоре које би полицијске службенике навеле на сумњу о њиховој припадности ЛГБТ заједници, што ће можда перципирати и полицијски службеник, поготово уколико је криминалистички сензибилисан, али је битно истаћи да на тим ускраћеним одговорима не треба даље инсистирати. Другим ријечима, и у овим случајевима је битно поштовати правило криминалистичке праксе да је боље не добити садржајан одговор неинсистирањем на прецизирању одређених сегмената изјаве (који се свјесно ускраћују), него ризиковати да саговорник на инсистирање полицијског службеника да непотпун, конфузан или чак и неистинит, па и лажан исказ. Наиме, усљед недостатка одређених сегмената у изјави ЛГБТ особе, полицијски службеник ће то покушати надомјестити другим криминалистичким методама, међутим, релативно ријетко ће потпун и садржајан исказ провјерити и другим методама, не поштујући криминалистичко начело скепсе и самокритичности.

Ставови полицијских службеника према особама хомосексуалне оријентације су изузетно важни у поступању у случају виктимизације особа хомосексуалне оријентације из разлога што, без обзира на организацијску посвећеност спровођењу позитивних правних прописа, лични ставови се могу рефлектовати у понашању на невербалном нивоу што може секундарно виктимизирати особу.⁵³⁴ Разумљиво је да одређени број полицијских службеника нема тражене карактеристике, попут емпатичке способности и асертивности, те да природно није комуникативан. Уколико се наведеном дода и чињеница да немали број полицијских службеника има одбојност према ЛГБТ, те да не разумије специфичну терминологију коју користи ова заједница, логички се намеће закључак да сваки полицијски службеник није оспособљен да адекватно обави информативни разговор са ЛГБТ лицем на околности кривичних дјела почињених из мржње према овој заједници. Овај проблем се краткорочно може превазићи на релативно једноставан начин. Наиме, у свим оним случајевима гдје се посумња да је саговорник ЛГБТ, полицијски службеник који сматра да није адекватно припремљен, оспособљен и сензибилисан за комуникацију са овом заједницом, не би ни требало да обавља информативни разговор, већ би то требало да препусти полицијском службенику који се сматра сензибилисаним за ту врсту комуникације. Наравно, ово је могуће у ситуацијама које не трпе одлагање, због чега овај начин

⁵³⁴ Ирма Ковчо-Вукадин, *Оп. цит.*, стр. 187.

превазилажења овог потенцијалног проблема није потпун и увијек примјењив. Зато се континуирана обука полицијских службеника у циљу сензибилизације за поступање према ЛГБТ особама намеће као једино дугорочно рјешење овог проблема.

Резимирајући претходно наведено, као одређене смјернице комуникације са ЛГБТ особама могу се навести слjedeће:

- разговор мора бити претходно планиран и полицијски службеник га мора усмјеравати, поштујући право саговорника да изнесе властиту перцепцију догађаја;
- с обзиром на то да је жртва значајан извор доказа, а имајући у виду специфичност жртве ЛГБТ, препоручује се обављање разговора са жртвом током којег је „слушање важније него причање“;⁵³⁵
- полицијски службеник мора да покаже емпатију за жртву и за догађај који је предмет вођења информативног разговора, задржавајући професионалан и коректан однос, поготово да се уздржи од давања вриједносних судова о самом догађају, извршиоцу, мотивима и слично;
- погрешно је показивати сажаљење према ЛГБТ саговорнику због његовог статуса жртве, али му треба понудити помоћ и заштиту, поготово медицинске природе;
- саговорник мора да се осјећа пријатно, безбједно и заштићено у присуству полицијског службеника за вријеме вођења разговора;
- разговор обављати без претјеране сервилности и извјештачености, што је контрапродуктивно, јер су ЛГБТ лица свјесна да претјераном сервилношћу и неспретном извјештаченошћу полицијски службеник настоји да маскира властиту хомофобију, свјестан могућих професионалних посљедица;
- без обзира на резултате исказа, полицијски службеник треба да успостави и задржи професионалан и коректан однос према саговорнику, па чак и уколико он очигледно избјегава одговоре на одређена питања (нпр. о мотиву);
- не инсистирати на субјективним ставовима саговорника у перцепцији догађаја, уколико саговорник то видно избјегава;
- питати саговорника за перцепцију мотива кривичног дјела, али не инсистирати на њему, поготово уколико је видно да саговорник избјегава да се изјасни;
- инсистирати на детаљима садржаја изјаве саговорника, поготово у оним сегментима који се односе на златна питања криминалистике, али не инсистирати на чињеницама и околностима за које је вјероватно да саговорника аутују или указују на то да је друге сексуалне оријентације, родног идентитета или атипичних полних карактеристика;
- уколико сексуална оријентација, полне карактеристике и родни и сексуални идентитет нису релевантни за сам предмет разговора, не питати за наведене податке, нити ЛГБТ саговорнику пребацити недостатак храбрости, изостанак отпора, наивност, лакомисленост и

⁵³⁵ Walter Bouman, *On. цит.*, стр. 21-25.

слично што (можда) проистиче из околности и начина извршења кривичног дјела;

- боље је не добити одговор на златно питање криминалистике, него добити погрешан или чак и неискрен, односно лажан одговор, што може бити посљедица претјераног инсистирања на давању одређених одговора, чега полицијски службеник треба бити свјестан,
- уколико полицијски службеник сматра да није способан, из било којих разлога, да адекватно обави информативни разговор, пожељно је да сензибилисани полицијски службеник обави разговор са ЛГБТ саговорником;
- детаљи и садржај разговора, поготово околности и индиције које указују на то да је саговорник ЛГБТ, не смију се користити мимо службених сврха, а свако откривање ових података сматра се повредом дисциплинске одговорности полицијског службеника;
- ЛГБТ особа од полицијског службеника очекује професионалну сензибилисаност и за њене проблеме и у комуникацији са њом.

Интенција је да се ЛГБТ особе, у судском поступку осјећају прихваћено, уважено и истински равноправно. Бројна емпиријска истраживања, посебна она спроведена у САД, показују да судски поступци у којима је према ЛГБТ особама поступа правично и с поштовањем њиховог идентитета и достојанства доприносе изградњи осјећаја поштовања и задовољства, без обзира каква је коначна судска одлука, односно да ли је она позитивна или негативна по ЛГБТ особу.⁵³⁶

4.2.1.1. ЛГБТ сензибилисан вокабулар полицијског службеника

Приступ људима у којем показујемо поштовање према сексуалном и родном идентитету, узимајући у обзир начин на који се особе саме идентификују, отвара простор повјерењу у службену особу те олакшава комуникацију. Особе које пријављују насиље, као и свјedoци, на овај начин добијају својеврсну подршку од полицијских службеника што придноси разрешењу тог појединог случаја, али и охрабривању на пријављивање насиља уопште.⁵³⁷

У комуникацији између полицијских службеника и ЛГБТ, веома је битно користити ЛГБТ сензибилисан вокабулар, а гестикација полицијских службеника не смије да одражава предрасуде, стереотипе, нетолеранцију или хомофобију према овој заједници. Његов наступ, а прије свега комуникација морају да буду афирмативни.

ЛГБТ сензибилисан ријечник полицијских службеника, у најширем смислу, подразумијева коришћење терминологије у вези ЛГБТ наратива од стране полицијских службеника која се не сматра увредљивим према овој заједници, као и коришћење те терминологије у смислу како је користи и

⁵³⁶ Александар Саша Зековић, *Равноправност ЛГБТ особа: од стигме до видљивости и инклузије*, Закон и ЛГБТ права, Врховни суд Црне Горе, ЛГБТ Форум Прогрес, Williams институт, Подгорица, 2014. године, стр. 53.

⁵³⁷ Група аутора, *Приручник о сузбијању...*, Оп. цит., стр. 13.

прихвата цијела ЛГБТ заједница. Такође, то подразумијева избјегавање начина и структуре изражавања која је заснована на предрасудама и стереотипима према овој заједници, па чак и уколико се користи терминологија која, посматрано изоловано, не вријеђа ЛГБТ.⁵³⁸ Разумљиво је да ЛГБТ сензибилисана комуникација подразумијева и адекватну гестикулацију и мимику полицијског службеника, јер уколико она недостаје сама вербална комуникација неће наићи на у потпуности афирмативан однос саговорника, те ни сами резултати те комуникације неће бити задовољавајући.⁵³⁹ Са развојем активизма у овој области у последњој деценији, појављује се потреба да се терминологија јасно дефинише и да се препоруче термини који су допустиви са становишта самих особа на које се термини примјењују.⁵⁴⁰

ЛГБТ сензибилисан рјечник полицијских службеника не треба поистовјећивати са родно сензибилисаним рјечником, јер је родно сензибилисан рјечник само сегмент ЛГБТ рјечника, али га увелико надилази.

Иако је тешко диференцирати, систематизовати и класификовати цјелокупан садржај ЛГБТ сензибилисаног рјечника полицијских службеника, у наставку ће се дати основне смјернице за полицијске службенике у циљу остваривања афирмативне, професионалне, коректне и криминалистички релевантне комуникације са ЛГБТ особама које су жртве или свједоци кривичних дјела:

- Полицијски службеници не могу ЛГБТ заједницу посматрати као хомогену и складну заједницу зато што она то, једноставно, није. Већ је наведено да ЛГБТ заједницу чине особе различитих сексуалних, полних и родних карактеристика, што свакако и њихове личности чини различитим. Услјед тога, цјелокупну заједницу ЛГБТ особа посматрати као хомогену заједницу лица са јединственим интересима, циљевима, понашањем и личностима је погрешно. Штавише, хетеросексуална популација није ни свјесна многобројних мимоилажења, сукоба и антагонизама унутар ЛГБТ заједнице, па чак и отворених непријатељстава у већим етаблираним заједницама. Оваквом хетерогеном проблему треба додати и аутохомофобију. Стога је и погрешно да се полицијски службеник према свим ЛГБТ лицима понаша на унифициран начин, а још је погрешније у комуникацији са ЛГБТ лицем да користи термине попут „сви ви...“ и сличне генерализације. Без обзира на то да ли је особа ЛГБТ, комуникација са њом мора да се прилагоди њеној властитој личности, а сексуални, полни и родни идентитет чине само један сегмент идентитета те личности.

⁵³⁸ Наиме, није довољно да се само користе ријечи које не вријеђају ЛГБТ заједницу, већ је неопходно и да стил и начин изражавања, структура вербалне комуникације, као и сам садржај комуникације нису засновани на вриједносним ставовима који указују на то да полицијски службеник није ЛГБТ сензибилисан, односно да је под утицајем стереотипа и предрасуда према овој заједници или чак и дискриминаторски настројен према ЛГБТ.

⁵³⁹ У том контексту је битно да полицијски службеници знају да су релативно старија истраживања указала на то да се вербална и невербална комуникација прожимају и да се говором тијела остварује 60%, тоном гласа 30%, а ријечима 10% резултата комуницирања.

⁵⁴⁰ Група аутора, *Читанка од А до...*, *Оп. цит.*, стр. 111.

- Термини као што су „педер“, „пешко“, „дерпе“, „пешован“, „пешкир“, „топли брат“, „хомић“ се сматрају увредљивим и подразумевају се да се не смију користити у комуникацији. Такође, иако за стрејт популацију логичан, у задње вријеме се и термин „хомосексуалац“ сматра увредљивим за означавање геја, јер алудира на ментални поремећај. И овај термин треба избјежавати или га супституисати термином „геј“ или бар „хомосексуално лице“ како би се указао на људскост и личност геј лица.
- „Лезба“, „лезбача“, „мушкарача“ и слични термини се сматрају деградирајућим за лезбејке.
- Термини „тренц“, „транца“, „треша“, „суженица“, „женскаћ“, „женски петко“ и слични термини којим хомофобна популација стигматизира трансродне особе и трансвестите су увредљиви термини и непожељни су у комуникацији са ЛГБТ.
- Термин „госпођица“ треба избацити из свакодневне комуникације, јер се у задње вријеме сматра да је стигматизујући за неударану особу (с обзиром на то да јој се на тај начин индиректно упућује да је пожељно да се уда, односно да је то „нормално“ стање у животу).⁵⁴¹
- Уколико је полицијски службеник у дилеми како да се обрати трансродном лицу, поготово уколико је у дилеми у којем роду да се обрати или на који начин да га ословљава, пожељно је и тактично да прво увиди начин самоизражавања тог лица, те да користи те термине, односно род.
- Код трансродних особа, полицијски службеник би требало да буде тактичан, те да сачека директно изјашњење особе о роду, а тек потом да се настави користити тим родом, обраћајући се трансродној особи. Уколико ЛГБТ особа користи родно диференциран језик, те за себе говори у роду који не одговара полу (трансродна особа), комуникацију са трансродном особом наставити у роду које и он(а) користи. Иако ријетко, могуће је да у току дуже комуникације трансродна особа почне да, причајући о себи, користи род који одговара полу, што треба уважити, иако наведено може да дјелује збуњујуће, па чак и иритирајуће и провоцирајуће за полицијског службеника.⁵⁴²
- Ово се посебно односи за трансвестите. Када су „у драгу“ (*in drag*), односно прерушени – маскирани у одјећу другог пола, трансвестите треба ословљавати са родом који им наговјештава „драг“, а када нису „у драгу“, полом.
- Треба јасно диференцирати, поготово у исказу лица, потенцијално (хомо)сексуално понашање од (хомо)сексуалне оријентације, односно

⁵⁴¹ Нешто слично је урађено и у енглеском и у њемачком језику. У енглеском језику, умјесто скраћенице *Mrs.* за удату жену и *Miss* за неударану, све више се користи *Ms.* које је неутрално. Ранија ријеч *Frau* за удану жену се данас у њемачком језику користи да значи и неударану жену, иако се прије у њемачком језику за неударану жену користила ријеч *Freulein* која је данас избачена из говора.

⁵⁴² Нпр. једна од најпознатијих трансродних особа и трансвестита са простора бивше СФРЈ Вјеран Миладиновић, звани Мерлинка, често је о себи говорио и у мушком и у женском роду, и то у релативно краћим разговорима, што би у почетку збуњивало саговорнике, али су се након извјесног периода навикавали на тај начин опхођења.

- не смије се поистовјећивати нечије сексуално понашање са сексуалном оријентацијом, а поготово не са сексуалним идентитетом, што је битно и са криминалистичког аспекта.
- Полицијски службеник никад не смије да захтијева директно изјашњење (аутовање ЛГБТ) у погледу сексуалне оријентације, сексуалног понашања, полних карактеристика и родног или сексуалног идентитета. Иако у одређеним ситуацијама наведено може бити, поред криминалистичког, и кривичноправно релевантно, уколико сама ЛГБТ особа то не наведе, њена приватност се мора поштовати и не смије се на томе инсистирати, поготово што ће даље инсистирање бити контрапродуктивно.
 - У комуникацији са ЛГБТ особама, као и у свеукупној комуникацији гдје је садржај разговора ЛГБТ, треба избјежавати термине попут „(не)нормалан“ и слично, јер су исти стигматизујући, деградирајући, понижавајући, хомофобни, али и нетачни, усљед чињенице да хомосексуална оријентација није ненормална, већ једна од варијација сексуалности, што је претходно већ образложено. Диференцирање особа на „нормалне“ и „ненормалне“ свакако да „затвара“ комуникацију са особама означеним као ненормалне, а то су у овом случају ЛГБТ.
 - У комуникацији са ЛГБТ не треба говорити о „већинама“ и „мањинама“, ни суптилно, ни директно указивати на то да су они (бројчана) мањина у друштву, иако је то тачно. У комуникацији са полицијом, ЛГБТ особа даје обавјештења и информације о догађају гдје је она жртва или свједок, који је њу као појединца и грађанина угрозио или оштетио, а тек потом као припадника одређене заједнице (и то не само ЛГБТ заједнице). Чак и када се жртви ЛГБТ мотивисаног напада сугерише да је угрожена и да јој је потребна заштита од стране полиције и других релевантних субјеката, то се мора урадити на суптилан начин, избјегавајући указивање на то да је већинска популација против мањине, а поготово против ње као појединца.
 - Требало би избјежавати диференцијацију између саговорника, па чак и унутар одређеног друштва (попут претенциозног коришћења термина „супротан пол“ и слично). Пожељније је, а и прецизније (што може да има и криминалистичке рефлексije) да се особа идентификује и индивидуализира на конкретан и криминалистички недвосмислен начин, те да јој се тако и обраћа (именом и презименом). Није погрешно ни лице ословљавати именом како се представио приликом упознавања или га питати како га ословљавати.
 - Оно што полицијски службеник у комуникацији са ЛГБТ особама не смије себи да дозволи то је комуникациона диференцијација саговорника у смислу МИ – ВИ – ОНИ, гдје се под МИ подразумевају полицијски службеници као „добри момци“ и „једини на правој страни, једини исправни“, под ВИ се подразумевају ЛГБТ особе због којих полиција реагује и које штити, али нема благонаклон став према њима, те ОНИ под којима се сматрају хулигани и цјелокупна хомофобна популација (међу којима је сигурно и немали број полицајаца који се

услед професије и других разлога не смију отворено стављати на страну ЊИХ). Ова диференцијација указује на то да ВИ нису ништа бољи од ЊИХ, сем што ВИ не чине насиље као ОНИ, али су и једни и други девијантни (ВИ својим наступом „провоцирају“ насиље).

- Такође, полицијски службеник не би требало да износи властите ставове у погледу ЛГБТ, па чак ни када су они афирмативни, јер је то приватност полицијског службеника, те није у складу са правилима службе да је износи током предузимања конкретне радње. Разумљиво је да је погрешно износити другачије ставове, поготово што се на тај начин деградира и сама полиција као „сервис друштва“ и „институција државе задужена за заштиту права и слобода грађана“, јер су у том „сервису“ и „институцији“ запослена лица која директно негирају уставом и законом загарантована људска права и слободе.
- Слично претходно наведеном, полицијски службеник не би требало да одражава одређена схватања и вриједносни систем који се базира на стереотипима и предрасудама према ЛГБТ, а поготово би требао да избјегне замку генерализације и стереотипизације ЛГБТ заједнице.⁵⁴³
- Често се, и мимо ЛГБТ проблематике, поставља питање коришћења женског рода за нека занимања и професије за које се традиционално користи мушки род. Другим ријечима, да ли се полицијски службеник у тим ситуацијама треба користити мушким родом који се сматра традиционалним или женским родом, уколико је у питању жена која има одређено занимање или професију, као носилац те титуле, запослена на радном мјесту и слично.⁵⁴⁴ Без претендовања акламативне

⁵⁴³ То су, на примјер, сљедећи коментари:

- ја немам ништа против „њих“, али..
- нисам један од њих,
- у мојој породици нико хвала богу није такав,
- само нека држе своју приватност у четири зида,
- нека раде шта год хоће али нека не кваре дјецу,
- нека ништа од тога шта раде са својим називи женама или мужевима не износе јавно,
- сироти њихови родитељи, ни криви ни дужни а она/он је таква/такав
- за све су криви родитељи, да су на вријеме обратили пажњу шта им ради дијете и са ким се дружи могли су да спријече да се такви развију,
- ипак, срамота је то,
- шта би било када би сви били такви,
- због њих нам је наталитет већ деценијама негативан,
- све је то увоз са Запада,
- у моје вријеме се знало ко је мушко, а ко женско,
- све је то једна опасна мода,
- прође то свакога као лудост младости а опасно је једино када код неких то не прође...

Преузето из: *Упутство за стандардизован недискриминативни говор и понашање* издато од стране Заштитника грађана у Србији 2010. године.

⁵⁴⁴ Коришћење родно диференцираног језика се сматра једним од садржаја родне равноправности, иако га већина лингвиста одбацује као скрнављење језика, наметање политичких, умјесто лингвистичких правила у свакодневни говор, те претјеран и сурогатан утицај политичке коректности. Као једном од облика нарушавања родне равноправности, заговорници овог концепта виде коришћење генеричког мушког рода као родно неутралног, јер се мушки род ипак протежира, а сматрајући да је језик средство друштвене моћи, коришћење генеричког мушког рода се види као суптилно афирмисање мушке доминације у друштву (посредством језика). Као

прихваћености датог рјешења, па чак и не сматрајући да наведено дугорочно јесте прихватљиво рјешење, сматрамо да је дозвољено лицу се обраћати на начин како оно само себе перципира и како се изражава о себи, а до тада употребљавати генерички мушки род, јер је у лингвистичком смислу у функцији средњег рода, односно неутралан је. Видљиво је да је овај приступ коришћен и у овом раду, а такође није коришћена ни доња црта између мушких и женских завршетака ријечи приликом писања трансгресивних облика ријечи, како се препоручује у квир дискурсу.⁵⁴⁵ Иако се наведени разлог критикује, сматрамо да наведено не би било прегледно и концизно.

Наведене смјернице се односе на непосредну вербалну комуникацију полицијског службеника са ЛГБТ, међутим, ове смјернице би требале да се подразумевају и у формалној комуникацији унутар полицијске организације и у неформалној комуникацији унутар полицијске организационе културе.⁵⁴⁶

компромисно рјешење се види да се у званичним актима и у писаној кореспонденцији, као што је и у овој публикацији на почетку наведено, наводи да се термини коришћени у мушком роду једнако односе и на женски род. Нпр. у Закону о полицији и унутрашњим пословима Републике Српске је прописано да граматички изрази коришћени у закону за означавање мушког и женког рода подразумевају оба пола. Међутим, проблем се јавља у усменом говору и у вербалној комуникацији.

⁵⁴⁵ Прихватљив приједлог за писање трансгресивних облика ријечи може бити и употреба доње црте: ученик_ца, читатељица_лац, све_и, појединка_ац, итд. гдје доња црта, између мушких и женских завршетака ријечи, представља тзв. *gender gap* у лингвистици и обухвата све оне особе које су између, језиком наметнутих, полних/родних бинарности. Доња црта представља симбол којим се приказују сви родови и родни идентитети, изван већинског бинарног система. Идеју да се доња црта користи у сврхе родно осјетљивог језика увео је њемачки филозоф и сарадник Универзитета *Freien* у Берлину, *Steffen Kitty Herrmann*, у тексту „*Performing the Gap: Queer Gestalten und geschlechtliche Aneignung*“ из 2003. године. Доња црта се нарочито користи у квир, феминистичком и академском дискурсу, као и у називима одређених удружења (попут удружења ученика и ученица, на примјер). Још једна предложена варијација је коришћење звјездиче: *Bürger*innen*. У нашем језику би то било: ученик*ца, читатељица*лац, све*и, појединка*ац. Јасмина Чаушевић, Сандра Злотрг, *Извините, госпођа или госпођица? – Феминистичка језичка истраживања у Босни и Херцеговини*, Неко је рекао феминизам? Како је феминизам утицао на жене XXI века, Сарајевски отворени центар, Фондација Heinrich Boll – Уред у БиХ, Фондација ЦУРЕ, Сарајево, 2012. године, стр. 283.

⁵⁴⁶ Сљедећи примјер из Црне Горе је свакако илустративан. Подносилац представке, извршни директор невладине организације „ЛГБТ Форум Прогрес“, поднио је притужбу руководиоцу Подручне јединице полиције Подгорица против полицијског службеника С. Д. зато што га је, како наводи, без икаквог разлога и без релевантне везе са полицијским пословима и задацима које је обављао у том тренутку помињао у негативном и потпуно нетачном контексту приликом примјене полицијских овлашћења у једној породичној кући у којој је упућен по основу пријаве за породично насиље. Подносилац представке је навео да је именовани полицијски службеник на тај начин не само нетачно и дискредитујуће говорио о њему као лидеру једине ЛГБТ групе, са којом Управа полиције Црне Горе има добру сарадњу, већ је имао намјеру да нетачним наводима и измишљањем обесхрабри и запријети ЛГБТ особи која је требала и очекивала његову заштиту а која је била предмет дискриминације и злостављања, у сопственој породици, због своје сексуалне оријентације и родног идентитета. Полицајац С. Д. је рекао сљедеће: „Знаш ли Цимбаљевића, онага што нон стоп излази по телевизији. То је исто Цимбаљевић урадио, објавио је фотографије, приведен је и био је кажњен“. Ово је саопштено у контексту наводних посљедица признавања сексуалне оријентације и родног идентитета и кажњивости истог пред законом. Подносилац представке, Цимбаљевић, даље наводи да је иступ полицијског службеника крајње непрофесионалан и нетачан али и обесхрабрујући јер се десио у тренутку када се ЛГБТ особа

Уколико полицијски службеник не баштини овакав начин комуникације, тешко да ће се усредсредити и сконцентрисати да само за вријеме комуникације са ЛГБТ особом користи ЛГБТ сензибилисан ријечник. Чак и уколико то успије, велику енергију ће утрошити на то, пазећи на то како ће се изразити, што ће се неминовно одразити на квалитет и резултат обављеног информативног разговора у криминалистичком смислу.

Поред придржавања наведених смјерница и прилагођавања властитог вокабулара и начина изражавања, битно је да вербално изражавање полицијског службеника прати и адекватна невербална експресија. Уколико она изостане, свакако да ће и само изражавање полицијског службеника бити неувјерљиво, извјештачено и као такво неће дати адекватне резултате. Оно што је свакако горе, јесте да полицијски службеник користи ЛГБТ сензибилисан ријечник, међутим, гестикулација и невербална комуникација му одражавају одређене стереотипе и предрасуде према ЛГБТ. Ово је посебно често у ситуацијама гдје полицијски службеник не разумије ЛГБТ терминологију, те одређеним гестикулацијама и невербалном комуникацијом настоји да појасни оно што мисли да му саговорник саопштава.

С друге стране, често ЛГБТ активисти, па и сами појединци наглашавају да их и не вријеђа, односно да се не осјећају дискриминисаним и незаштићеним од стране полицијских службеника уколико они неадекватно користе одређене термине из вокабулара ЛГБТ наратива, па чак и уколико користе несензибилисан, па и увредљив вокабулар, уколико је то посљедица незнања полицијског службеника, а не намјере. Другим ријечима, полицијски службеници неће увриједити ЛГБТ уколико користе несензибилисан вокабулар усљед незнања, али својим ставовима, схватањима, а прије свега професионалним односом и поступањем укажу да поштују личност ЛГБТ и њихову сексуалну оријентацију и понашање, атипичне полне карактеристике и родни идентитет, без обзира на то да ли је лице аутовано или не, односно да ли су полицијски службеници то претпоставили или не. Такође, насупрот томе, чак и уколико полицијски службеник користи ЛГБТ сензибилисан вокабулар, али, његово понашање и његови ставови не одражавају сензибилисаност према овој маргинализованом и виктимизированој популацији, његово понашање се не може окарактерисати као професионално.

Такође, ово се односи и на спољашњу експресију полицијског службеника, односно на његово одијевање, ношење одређених украса са симболичким значењима (прстен, наруквица, сат, ланчић), посједовање

одважила да затражи полицијску заштиту и помоћ. Умјесто закона и правила службе С. Д. се у конкретном случају водио личним традиционалистичким увјерењима. Уз посредовање замјенице Заштитника људских права и слобода Црне Горе и Савјета за грађанску контролу рада полиције дошло се до побољшања приступа полиције у овом случају који је резултирао помирењем ЛГБТ особе, која је пријавила насиље, са њеном породицом, али и до извињења полицијских службеника који су примјењивали своја овлашћења у конкретном случају. Услед тих чињеница и подносилац је одустао од притужбе против овог полицијског службеника. Маријана Лаковић, Александар Саша Зековић, *Заступање случајева дискриминације по основу сексуалне оријентације у Црној Гори: од принципа до праксе*, ЛГБТ Форум Прогрес, Подгорица, 2012. године, стр. 54.

тетоважа симболичког значења...⁵⁴⁷ Ношење пирсинга, прстења и амајлија које садрже симболе или личне поруке и увјерења се могу посматрати кроз идентичан референтни оквир. Посебан простор имају друштвене мреже које дају могућност за јавно иступање и које није етично користити на начин да се било каквом поруком (текст, фотографија, графика, подржавање насилног, расистичког и хомофобичног става или садржаја) вријеђа достојанство, крњи углед или изазива осјећање страха или угрожености било којег човјека (жене или мушкарца), по било којем основу, а посебно када је ријеч о осјетљивим категоријама друштва којима припадају националне мањине и ЛГБТ заједница.⁵⁴⁸ Поред тога што је разумљиво да оваква спољна манифестација полицајца није афирмативна за униформисане полицијске службенике, свакако да претјерано наглашено и упадљиво одијевање, са ношењем упадљивог и симболичког накита, те тетовирање разних дијелова тијела тетоважама разне симболике, често и спорне, не треба да одликује ни полицијског службеника који ради у грађанском одијелу. Све наведено је предуслов сензибилизације полицијског службеника за поступање у раду са ЛГБТ лицима.

4.2.2. Сазнање о кривичном дјелу и о извршиоцу

Иако су многобројни начини сазнања о кривичном дјелу и извршиоцу, криминалистичка пракса ипак показује да су најучесталији начини сазнања о кривичном дјелу и о извршиоцу од стране оштећених и жртви (јер су они и најзаинтересованији за откривање извршиоца и за расвјетљавање кривичног дјела), те на основу самоактивности, односно оперативне активности полиције. Остали начини, иако су могући, нису чести у пракси, мада се у задње вријеме све више појављују.

Различити су и начини подношења пријаве, иако су најучесталији непосредни, усмени начин, те подношењем одређеног писаног акта. Када је у питању непосредни, усмени начин, много чешће јесте да се пријава подноси у полицијској станици, али се неријетко пријаве полицијском службенику могу поднијети и на неком другом мјесту или телефоном. Код пријављивања

⁵⁴⁷ Граница личних увјерења службеника полиције је врло важно питање посебно из призме особа које се суочавају са страхом због припадности одређеној групи која је на удару традиционалистичких увјерења и група. Религијска увјерења и симболи, тетоваже – посебно оне које су расистичке, хомофобичне и слично, присуство и оглашавање на друштвеним мрежама, активност у спортским асоцијацијама посебно у клубовима и код навијача, приватно дружење са особама која су препозната као хомофобична, која се залажу против друштвеног прихватања различитих друштвених група, против су права мањина, учествовање у омаловажавању ставова о полицији, уставним вриједностима представља интересантна питања за концепт етичности полицијске професије и сервиса.

⁵⁴⁸ Радомир Радуновић, *Етичко полицијско поступање и концепт безбједности*, Зборник радова „Безбједност и основна права: Димензије и перспективе сигурности ЛГБТ особа“, Савјет за грађанску контролу рада полиције, Министарство унутрашњих послова Црне Горе, Министарство за људска и мањинска права Црне Горе, Подгорица, 2016. године, стр. 105. Такође, и у: Зоран Вујичић, *Полицијска етика и интернетске друштвене мреже*, Зборник радова „Безбједност и основна права: Димензије и перспективе сигурности ЛГБТ особа“, Савјет за грађанску контролу рада полиције, Министарство унутрашњих послова Црне Горе, Министарство за људска и мањинска права Црне Горе, Подгорица, 2016. године, стр. 107-109.

кривичног дјела писаним путем, закон не предвиђа одређену форму тог писмена, већ је довољно да садржи основне информације које ће полиција перципирати као основе сумње у погледу кривичног дјела или извршиоца.

Наравно, могуће је да се приликом подношења пријаве, пријава подноси и за кривично дјело и за извршиоца тог кривичног дјела, мада су овакве ситуације релативно ријетке (то је у случајевима када се ради о кривичним дјелима по познатом). Много чешће су ситуације да се пријаве подносе само за кривична дјела гдје је извршилац непознат (тзв. кривична дјела по непознатом), те је потребно оперативном активношћу полиције, истовремено са расвјетљавањем кривичног дјела и прикупљањем доказа, открити извршиоца конкретног кривичног дјела. У криминалистичкој пракси су познате и ситуације, додуше ријетке, да полиција претходно има сазнања да је одређено лице извршило кривично дјело, односно да се бави криминалном активношћу, али да (још) не знају појединости или елементе конкретног дјела или криминалне активности.

Када су у питању ЛГБТ као потенцијални оштећени или жртве кривичних дјела, чињеница је да се о свим кривичним дјелима извршеним према њима може сазнати на било који од претходно наведених начина, међутим, претпоставка је да ће се у пракси сигурно о овим кривичним дјелима сигурно најчешће сазнати путем пријаве од стране саме жртве или оштећеног, те путем медија, док ће остали случајеви бити у занемариво малом броју. С обзиром на одређене специфичности приликом поступања полиције код сазнања за кривично дјело запримањем пријаве од стране оштећеног или жртве или сазнањем путем медија, указаће се на поступање полиције и на специфичности које мора да уважи и на који начин да властиту активност прилагоди тим специфичностима како би и са кривичнопроцесног и са криминалистичког аспекта ове почетне активности предузела на најбољи могући начин.

4.2.2.1. Специфичности запримања пријаве

Полиција је прва друштвена служба којој би хомосексуалне особе требало да се обрате у случају виктимизације. У контексту полицијског поступања особе хомосексуалне оријентације, према међународним стандардима, спадају у групу тзв. посебно осјетљивих група што захтијева посебно обазриво поступање. У тренутку пријаве виктимизације постоји одређени конфликт улога за полицијске службенике – полицијски службеници требају пружити помоћ жртви дјела с једне стране, а с друге стране требају провјерити све чињенице и доказе (начело тражења материјалне истине) који потврђују наводе особе која пријављује властиту виктимизацију што код особа које пријављују властиту виктимизацију може створити осјећај неповјерења.⁵⁴⁹

Као неки од најважнијих сегмената криминалистичке истраге и свеукупног рада полиције по криминалитету, издваја се њих неколико којима се мора посветити посебна сензибилизација уколико се поступа према ЛГБТ особама или су они оштећени кривичним дјелима почињеним из мржње према њима:

⁵⁴⁹ Ирма Ковчо Вукадин, *Оп. цит.*, стр. 184.

1. Жртви злочина из мржње полицијски службеници требају предложити медицинску помоћ.
2. Полицијски службеник према жртви треба поступати обзирно, остављајући јој довољно времена да се смири након што је доживјела злочин из мржње.
3. Детаљан информативни разговор са жртвом насиља из мржње најбоље је обавити након медицинског прегледа и након што особа више није у стању шока.
4. Треба знати да жртва није дужна полицијским службеницима изнијети своју сексуалну оријентацију или детаље о сексуалном идентитету, али да су полицијски службеници и даље дужни запримити пријаву на основу оних околности које је жртва као пријавитељ кривичног дјела навела. Жртве злочина из мржње нерадо говоре о својој сексуалној оријентацији или износе детаље о свом сексуалном животу, а полицијски службеник их не смије на то присиљавати.
5. Полицијски службеник треба гарантовати заштиту приватности жртвама злочина из мржње и осигурати ниво повјерења коју треба током цијелог поступка и очувати.
6. Полицијски службеници требају сарађивати с невладиним организацијама које се баве заштитом жртава злочина из мржње.
7. Против жртава злочина из мржње полицијски службеници не требају подносити прекршајне пријаве због нарушавања јавног реда и мира, како би се избјегла секундарна виктимизација.
8. Посебну бригу полицијски службеници требају водити о малољетним жртвама злочина из мржње.
9. Против извршиоца потребно је написати посебан извјештај, са назнаком да су кривична дјела почињена из мржње.⁵⁵⁰

Већ је наведено да полиција о кривичним дјелима, па и када су у питању кривична дјела почињена из мржње према ЛГБТ, најчешће сазнаје непосредно од стране оштећеног или жртве или свједока (очевица). Такве пријаве могу бити непосредне и путем телефона. Када су у питању непосредне, разликује се поступак полиције код пријаве кривичног дјела од стране жртве у службеним просторијама полиције од пријава које се подносе полицијском службенику на терену.

Пријава кривичних дјела од стране оштећеног или жртве су најчешћи начин пријављивања кривичних дјела којом приликом жртва долази у службене просторије да поднесе пријаву. Подношењем пријаве, полиција настоји да сазна релевантне чињенице и информације о златним питањима криминалистике, а након тога, у зависности од природе кривичног дјела и од времена протеча од извршења дјела, на лице мјеста се упућује патрола полиције или екипа за увиђај како би провјерила наводе пријаве, након чега се прикупљају информације, сазнања, трагови и докази који даље усмјеравају оперативну активност полиције на расвјетљавању кривичног дјела и прикупљању доказног материјала. Слично поступање је и код пријаве на терену, с том разликом што полицијски

⁵⁵⁰ Сања Јурас, *Поступање у случајевима злочина из мржње над ЛГБТ особама*, Лезбијска група Контра и Искорак – Центар за права сексуалних и родних мањина, Загреб, 2011. године, стр. 24.

службеник којем се пријава подноси ипак није у могућности да детаљније прикупи релевантне чињенице и околности садржаја пријављеног кривичног дјела, али се о томе одмах обавјештава дежурна служба, а потом је поступак сличан.

Без обзира на који начин се пријава подноси, заступање пријаве је изузетно важна службена радња полиције, јер је она најчешће прва активност, прва радња на основу које полиција иницира властите активности, конкретизује их и усмјерава их ка одређеном догађају и одређеном лицу (или лицима) са јасним циљем: постављања криминалистичко-диференцијалне дијагнозе, а уколико се ради о кривичном дјелу, расвјетљавање и давање одговора на сва златна питања криминалистике, укључујући и прикупљање доказног материјала којим ће се поткријепити добијени одговори на златна питања криминалистике.

С обзиром на претходно наведено, полицијски службеник у поступању са жртвом треба:

- показати да жртва може имати повјерења у полицијског службеника,
- показати жртви разумијевање и емпатију за насиље која је преживјела,
- бити стрпљив и не пожуривати жртву,
- избјегавати изјаве које се могу схватити као дискриминаторне и звучати као да се жртва окривљује за доживљено насиље,
- саслушати жртву без обзира што можда нису све информације релевантне за писање пријаве и даљи поступак,
- дозволити жртви да изрази емотивне реакције (допустити јој да плаче или да спорије говори, прави дуже паузе у говору, буде љута и сл.),
- дозволити жртви да се изражава оним језиком и терминима у којима јој се најлакше изразити, те се у складу с тим и обрађати жртви на начин да се поштује њен сексуални и родни идентитет,
- избјегавати питања интимне природе (сексуалног идентитета и родног изражавања) која су најчешће и ирелевантна за сам поступак – жртва није дужна одговарати на таква питања.⁵⁵¹

Када је у питању ЛГБТ жртва или оштећени кривичним дјелом, веома је важно да одмах у првом контакту са полицијским службеником, без обзира на то да ли се ради о терену или у полицијској станици, ЛГБТ не наиђе на прикривену или отворену дискриминацију или нетолеранцију, односно да се суочи са стереотипима или чак и предрасудама. Иако је јасно да ово одудара од професионалног полицијског понашање, чињеница је да је полицијска организациона култура конзервативна и хомофобична у свим полицијама свијета, усљед чега ово не би изненадило, али се наравно не смије ни толерисати од стране релевантних интерних и спољних надзорних органа. Као што је већ наведено, уколико дежурни полицијски службеник којем се подноси пријава од стране ЛГБТ сматра да није довољно сензибилисан да обави криминалистички релевантан и полицијски коректан разговор са жртвом, потребно је да са жртвом разговор о околностима пријављеног кривичног дјела обави полицијски службеник који је довољно сензибилисан за разговор са ЛГБТ. Такође, уколико се одмах посумња да је у питању кривично дјело почињено из мржње према

⁵⁵¹ Група аутора, *Приручник о сузбијању ...*, Оп. цит., стр. 23.

ЛГБТ, пожељно би било да само запримање пријаве, као и све накнадне оперативне активности предузме полицијски службеник који је, поред сензибилисаности за рад са овом заједницом, и посебно едукован и специјализован за рад на предметима кривичних дјела почињених из мржње према ЛГБТ заједници.

Обављање информативног разговора и запримање пријаве са ЛГБТ пријавитељем је потребно реализовати у одвојеној просторији. Криминалистичко правило је да разговор са лицем обавља један, а изузетно два полицијска службеника, међутим, када је у питању запримање пријаве, пожељно је да само један полицијски службеник са пријавитељем обави разговор на околности пријаве. То ће посебно бити случај када је у питању ЛГБТ, с обзиром на природу и околности кривичног дјела, те мотив. Међутим, у свим оним случајевима гдје пријавитељ не инсистира на разговору насамо, пожељно је да обављању разговора током пријаве кривичног дјела присуствују два полицијска службеника сензибилисана за рад са ЛГБТ заједницом. Није погрешно да разговору присуствује и особа у коју жртва има повјерење, али се подразумијева да она не смије да даје изјаву умјесто жртве, нити да суфлира одговоре жртви.

Прије формалног почетка запримања пријаве, потребно је пријавитељу, поготово уколико је и жртва кривичног дјела, понудити прву помоћ и остварити са њим асертиван приступ. Ово је веома битно, поготово када је у питању ЛГБТ, с обзиром на виктимизираност и виктимогену предиспонираност. Уколико полицијски службеник оствари асертиван приступ, те уколико се пријавитељ стварно увјери у заштиту и емпатију полицијског службеника, свакако да ће се комуникација одвијати много ефикасније и садржајније, што је од службеног интереса приликом запримања пријаве.

Криминалистичка правила налажу да се пријавитељ кривичног дјела прво саслуша, а потом да му се постављају питања којима би се разјасниле одређене недоумице око његовог примарног исказа или како би се добили одговори на одређене сегменте пријаве које пријавитељ није ни поменуо. Разумљиво је да је битно да се приликом запримања пријава покушају добити одговори на сва златна питања криминалистике, односно на што већи број питања на које пријавитељ зна одговор или га претпоставља. Међутим, овдје је битно да полицијски службеник буде опрезан, те мора диференцирати оно што пријавитељ зна, односно што је видио и чуо од онога што претпоставља. То је такође веома битно и приликом саслушања свједока. Међутим, то не значи да су његови субјективни ставови, поготово страх и друге емоције које је код њега изазвало кривично дјело, ирелевантни.

У криминалистичкој пракси приликом запримања пријаве се често не посвјећује довољна пажња субјективним ставовима пријавитеља, поготово оним који су емоционално обојени. Иако је то грешка и код неких других ситуација, када је у питању кривично дјело почињено из мржње према ЛГБТ, субјективни осјећаји пријавитеља, попут узнемирености, неспокојства, незаштићености и страха, свакако се морају узети у обзир, јер они управо чине једну од индиција да је у питању ово кривично дјело, али такође ови осјећаји жртве (могу да) представљају и квалификаторне околности основног облика

конкретног кривичног дјела, а могу представљати и отежавајућу околност приликом изрицања пресуде. Услјед наведеног, на субјективне ставове пријавитеља свакако треба обратити пажњу, те их адекватно фиксирати или у записнику о заједници пријаве или путем посебно сачињене службене забиљешке о наведеном. У оквиру евидентирања посебног емоционалног стања пријавитеља, битно је да се, поред његове изјаве, опише и његово емоционално стање, његова симптоматика и његово понашање током заједнице пријаве, уз обавезно навођење времена испољавања емоција, како би се диференцирао период од извршења дјела до подношења пријаве. Евидентирање и фиксирање посебног емоционалног стања пријавитеља, праћено емоцијама попут неспокојства, узнемирености, потиштености, бесперспективности, па и са суицидалним идејама, биће индиција која ће и тужиоцу омогућити правилну квалификацију дјела, односно диференцирати да се ради о кривичном дјелу почињеном из мржње према ЛГБТ.

У пракси се показало да полицијски службеници често испитују о сексуалној оријентацији жртве. Треба знати да жртва није дужна полицијским службеницима изнијети своју сексуалну оријентацију или детаље о сексуалном животу, али да су полицијски службеници и даље дужни да приме пријаву на основу оних околности које је жртва као пријавитељ кривичног дјела навела. Ваља имати на уму да када је починитељ непознат то значи да је за жртву претпоставио да је хомосексуалне оријентације и да ју је напао због такве претпоставке, при чему је неважно је ли особа стварно такве сексуалне оријентације.⁵⁵²

Уколико се пријавитељ изјасни да је ЛГБТ, те уколико наведе да сматра да је то мотив кривичног дјела, потребно је да наведе да ли је и нападач (уколико је био познат) знао да је он ЛГБТ, а уколико нападач није познат, потребно је да наведе да ли је у широј заједници аутован, односно да ли шира заједница, поготово заједница у оквиру које је и почињено кривично дјело, зна или претпоставља његову сексуалну оријентацију (или понашање), полне карактеристике или родни, односно сексуални идентитет. У овим питањима, полицијски службеник мора да буде опрезан и тактичан, односно не смије да инсистира на изјашњењу по овим питањима, поготово уколико то пријавитељ не жели, јер се ради о његовој приватности која је, додуше, (можда) имала рефлексије на извршење кривичног дјела, међутим, у односу на то и у односу на властиту приватност, пријавитељ ће свакако више узети у обзир властиту приватност. У случају уколико пријавитељ неспутано и слободно износи властиту ЛГБТ идентитет и сматра да је он узрок (или повод) извршења кривичног дјела према њему, потребно је да се детаљно изјасни на те околности. Под детаљним изјашњењем се подразумева:

- На чему заснива претпоставку да је дјело мотивисано његовим ЛГБТ идентитетом;
- Да ли је и претходно имао сличних напада, који и не морају бити пријављени полицији, односно који чак и не морају бити кривична дјела,

⁵⁵² Кристијан Грђан, *Приручник за рад са ЛГБТ особама*, Приручник намењен полицијским службеницима/службеницама, Лабрис – организација за лезбејска људска права, Београд, 2012. године, стр. 11.

већ безбједносни инциденти за које он сматра да су мотивисани мржњом;

- Да ли је имао вербални или физички контакт са нападачем у претходном периоду или са групом којој извршилац припада или за коју он сматра да припада и каква је природа тог контакта;
- Да ли је у претходном периоду имао неуобичајене контакте, догађаје, кретања која би могла иницирати напад или најавити планирање или извршење напада;
- Уколико сматра да је извршилац знао за његов ЛГБТ идентитет, од када је знао и како је сазнао или претпоставио и да ли је од тада до извршења дјела имао било какав контакт или непријатност са извршиоцем или са групом којој извршилац припада.

Након зајимања пријаве, потребно је сачинити записник о зајимању пријаве (или друго писмено).⁵⁵³ Уколико се сачињава записник, потребно је у записник унијети дословно изјаву пријавитеља, па чак и у случајевима када пријавитељ користи вокабулар који није својствен општој комуникацији. Наравно, уколико се не зна значење одређених ријечи или израза, потребно је пријавитељу поставити питање како би он појаснио значење тих израза, што је такође битно вјерно унијети у записник. Слично је и са одређеним изразима, који могу да ван контекста имају другачије значење, те њихово коришћење у записнику мора да буде опрезно и правилно, децидно, са одређеним појашњенима уколико полицијски службеник сматра да за тим има потребе. Након сачињавања записника, а прије потписивања, обавезно пријавитељ треба да прочита садржај записника, те да изнесе одређене сугестије које је потребно уважити, након чега слиједи потписивање записника.

Слично поступање је и приликом подношења пријаве на терену, када се неће сачинити записник, већ ће се сачинити службена забиљешка о пријему пријаве. Разлика се односи само на садржај забиљешке, гдје ће се унијети мјесто и вријеме подношења пријаве, те садржај поднесене пријаве, што је могуће детаљније и вјерније самој пријави. Међутим, с обзиром на то да се ово писмено не сачињава одмах по окончању службене радње, као што је то случај са записником о пријему усмене пријаве, већ након службе, тешко је очекивати децидно навођење садржаја саме пријаве, усљед чега се ова забиљешка сачињава у трећем лицу, односно у форми препричавања. Међутим, с обзиром на бројне опасности оваквог поступања по пријави, а усљед потребе децидног описа кривичног дјела мотивисаног из мржње према ЛГБТ, пожељно је да полицијски службеник пријавитеља упуту у полицијску станицу да поднесе усмену пријаву о којој ће се сачинити садржајнији записник и гдје ће пријавитељ у првом лицу изнијети садржај пријаве.

Када је у питању зајимање пријаве путем телефона, такође постоје незнатне разлике. Иако је закон предвидио и овај начин зајимања пријаве,

⁵⁵³ Додуше, записник је потребно сачињавати паралелно током зајимања пријаве, али у криминалистичкој пракси је присутно претходно обављање информативног разговора са пријавитељем, те диференцирање одговора на златна питања криминалистике, обавјештавање тужиоца о пријави, а тек потом сачињавање записника уношењем релевантног садржаја описа пријављеног кривичног дјела.

пожељно је, као и када се ради о подношењу пријаве на терену, пријавитеља замолити да се јави у службене просторије, како би се са њим обавио детаљнији информативни разговор, те како би се сама пријава запримила у службеним просторијама и о томе сачинио записник о пријему усмене пријаве. Наравно, ово је могуће у ситуацијама које нису хитне и не изискују хитно поступање полиције. Без обзира на то какво даље поступање пријавитеља буде, потребно је о пријави путем телефона сачинити службену забиљешку чији садржај ће бити сличан садржају забиљешке сачињене о пријему пријаве на терену.

Након заступања пријаве, односно након потписивања записника, пријавитељу је потребно указати на процедуру и садржај поступања полиције и других релевантних субјеката на расвјетљавању кривичног дјела и проналаску извршиоца, те на прикупљању доказа.

Исто тако, пожељно је пријавитеља подстаћи да све потенцијалне облике насиља према њему, па чак и безбједносне инциденте мотивисане мржњом према ЛГБТ или које он тако доживљава пријави полицији, указујући му на начин саме пријаве тих аката.

Разумљиво је да је о пријави кривичног дјела или о сазнању за извршено кривично дјело потребно обавјестити тужиоца у законом прописаном року. Међутим, сензибилисани полицијски службеници знају да тужиоца морају одмах обавјестити о кривичном дјелу за које постоје индиције (индикатори) да су кривична дјела учињена из мржње, како би се он одмах укључио у истрагу, јер се у овим случајевима ради о кривичним дјелима за које је запријеђена тежа казна затвора, без обзира на елементе „основног престапа“ кривичног дјела. Слична обавеза постоји и када је у питању кривично гоњење гдје постоје основана сумња да је кривично дјело мотивисано мржњом. Наведено директно произлази из одредби Европске конвенције о људским правима и слободама, а конкретне импликације за релевантно поступање полиције и тужилаштва су видљиве из предмета *Nachova и остали против Бугарске, Шечић против Хрватске, Mahali Dawas и Yousef Shava против Данске...*⁵⁵⁴

Резимирајући заступање пријаве од стране пријавитеља, потребно је нагласити да је изузетно битно да полиција и полицијски службеници приликом заступања пријаве успоставе такав приступ и афирмишу комуникацију и окружење гдје само пријављивање кривичног дјела почињеног из мржње према ЛГБТ особама неће бити трауматичније за ЛГБТ пријавитеља од самог насиља или кривичног дјела које пријављује. Поред наведеног, пријавитељу се мора указати на значај пријављивања дјела, на посљедице и домете садржаја пријаве, те на могућности заштите коју има и као пријавитељ, али прије свега као припадник друштва, без обзира на то да ли је жртва, оштећени, очевидац или пријавитељ по чувењу. То ће свакако омогућити пријављивање већег броја безбједносних инцидената мотивисаних мржњом према ЛГБТ особама (јер је претпоставка да се немали број ових кривичних дјела налази у тамном појасу криминалитета), али ће у догледно вријеме сасвим сигурно смањити број ових кривичних дјела санкционисањем њихових извршилаца што ће и на њих, а поготово на потенцијалне извршиоце дестимулативно дјеловати.

⁵⁵⁴ Опширније и у: Љиљана Филиповић, *Кривичноправни оквир за процесуирање кривичних дјела из мржње*, Центар за друштвена истраживања Аналитика, Сарајево, 2014. године, стр. 72.

Најчешће грешке које полицијски службеници чине приликом прве реакције су: неуспјех у задовољавању потреба жртве, непрепознавање елемента мржње/предрасуде у самом дјелу, пропусти у препознавању и прикупљању ваљаних доказа и губитак кредибилитета у заједници/групи којој жртва припада (чије заштићене карактеристике дијели).⁵⁵⁵

4.2.2.2. Потенцијално аутовање приликом зајимања пријаве

Иако и претходно наведене смјернице зајимања пријаве од стране ЛГБТ имају своје мјесто и улогу у сензибилисаном зајимању пријаве од стране полицијског службеника, свакако највећи значај приликом зајимања пријаве од стране ЛГБТ има питање потенцијалног аутовања те особе, односно потенцијално изјашњење (или признање) да је пријавитељ ЛГБТ, те да је мотив кривичног дјела те природе.⁵⁵⁶ Наиме, аутовање ЛГБТ, односно јавно обзнањивање властитог ЛГБТ идентитета другим лицима и околини је изразито стресно за појединца. Међутим, усљед околности и процедуре приликом зајимања пријаве, полицијски службеник основано може претпоставити да је пријавитељ ЛГБТ, усљед чега ће несензибилисани полицијски службеник свакако поставити (директно) питање о томе. Управо ово погрешно питање диференцира сензибилисане од несензибилисаних полицијских службеника по питању ЛГБТ. Наиме, питања пријавитељу о његовом потенцијалном ЛГБТ идентитету приликом зајимања пријаве су погрешна, нетактична, контрапродуктивна, често и ирелевантна, те као таква несензибилисана. Погрешна су зато што је тешко очекивати да ће се ЛГБТ жртва изјаснити пред полицијом коју ипак, поготово уколико је имала лоше искуство, у најбољем случају, не сматра пријатељским окружењем. Услјед тога, питање ће бити и контрапродуктивно, јер ће се пријавитељ још више повући у себе, „затвориће“ комуникацију, а један од његових одбрамбених механизма пред нетактичним питањем полицијског службеника може бити и скретање са теме, одбијање даље пријаве или чак и измишљање одређених сегмената у садржају пријаве, што ће свакако искомпликовати криминалистичку истрагу или је одвући у погрешном смјеру.

Овом приликом је битно да полицијски службеник буде свјестан евентуалног постојања мањинског стреса, односно специфичне реакције лица на мањински стрес, те да га покуша превазићи, заједно са лицем, нудећи му помоћ и подршку, али и сам приступајући асертивно и емпатијски.

Полицијски службеници који нису посебно едуковани у погледу ЛГБТ проблематике спорно питање би могли правдати криминалистичким и кривичнопроцесним разлозима, поготово у случају индиција да је дјело

⁵⁵⁵ Дина Бајрактаревић-Пајевић, *Оп. цит.*, стр. 45.

⁵⁵⁶ У овом контексту, под аутовањем не подразумевамо прво изјашњење особе о властитог сексуалној оријентацији или понашању, полним карактеристикама или родном и сексуалном идентитету (ЛГБТ идентитету), већ (потврдно) изјашњење у службеним просторијама полиције, пред полицијским службеником и записничко или на други начин констатовање тог изјашњења. Услјед наведеног, предуслов наведеног је да је пријавитељ већ аутован у оквиру породице, родбине, круга пријатеља, на послу или у другом амбијенту или чак и да је јавности познат као ЛГБТ.

мотивисано мржњом према ЛГБТ заједници. Из криминалистичких разлога, као што је и претходно наведено, може бити битно диференцирати да ли је пријавитељ ЛГБТ, с обзиром на то да је наведено индиција у погледу акта насиља усмјереног ка њему да је почињено из мржње према овој заједници, што ће даље условити и криминалистичку активност на расвјетљавању самог кривичног дјела. Са кривичноправне стране, на страни полицијског службеника је аргумент у виду одредбе ЗКП по којем је свједок (у овом случају, пријавитељ) дужан увијек говорити истину, сем у законом наведеним случајевима. Другачије поступање, односно одбијање давања изјаве или неуказивање на битне садржаје онога о чему свједочи, познато му је или свјесно лагање представљају елементе кривичног дјела лажно пријављивање кривичног дјела. Међутим, у овом случају се пренебрегава једно веома важно практично питање. Наиме, ЛГБТ особа ће можда и бити свјесна кривичнопроцесне и криминалистичке оправданости властитог изјашњења, међутим, свакако је за очекивати да пријавитељ више води рачуна о властитој безбједности и спокоју него о уопштеним правним правилима која му могу отежати, узнемирити или угрозити живот. Тога треба бити свјестан и полицијски службеник и не осуђивати ЛГБТ пријавитеља због тога, поготово што овакво поступање приликом заступања пријаве, па и касније током свједочења нису везана искључиво за ЛГБТ особе.⁵⁵⁷ С друге стране, у немалом броју случајева, директно изјашњење приликом подношења пријаве није условљено ни криминалистичким, ни кривичнопроцесним разлозима, те се у том случају мора водити рачуна о приватности пријавитеља, што би полицијски службеник свакако требало да зна, односно да другачије поступање представља дисциплинску, а могуће и кривичну одговорност.

Сензибилисани полицијски службеник зна да директним питањем о сексуалној оријентацији, родном идентитету и атипичним полним карактеристикама од ЛГБТ лица неће добити директан одговор, поготово уколико се ЛГБТ није аутовао или није у заједници препознат као такав, усљед чега је директно питање у немалом броју случајева излишно, па чак и контрапродуктивно. Међутим, остаје чињеница да је у одређеним случајевима битно утврдити да ли је пријавитељ ЛГБТ, односно да ли је напад на њега био мотивисан његовом стварним или претпостављеним ЛГБТ идентитетом. У том случају, битан је сензибилисан тактичан приступ полицијског службеника, уз претходно афирмисање позитивног комуникацијског трансфера између полицијског службеника и ЛГБТ пријавитеља и стварање повољног амбијента.

Уколико се посумња да је пријавитељ ЛГБТ, те уколико је та његова карактеристика релевантна за криминалистичку истрагу и може се користити као доказ током суђења, наравно да је доказно корисно добити то изјашњење,

⁵⁵⁷ Наиме, у немалом броју случајева, свједоци радије бирају да не свједоче, па чак и да свјесно лажу, него да буду изложени разним непријатностима, пријетњама, увредама, мобингу, вербалном, па чак и физичком насиљу, проблемима пословне или родбинске природе, финансијским проблемима, проблемима политичке природе... Наравно, у овом случају се не ради о оправдању одбијања свједочења, већ о разумијевању овог проблема. Другим ријечима, уколико се проблем разумије, свакако да ће се пронаћи и рјешење за њега, за разлику од пуког санкционисања које ипак не доводи до рјешења проблема (пристанка на свједочење или до искреног исказа).

али се поставља питање оправданости начина на који се жели добити изјашњење.

Један од најбољих начина би био да полицијски службеник сензибилисаним рјечником и на афирмативан начин треба да пријавитељу укаже на криминалистичке и кривичнопроцесне аспекте предрасуде према ЛГБТ као мотив напада, те да суптилно покуша да пријавитељу укаже на потенцијалну повезаност напада са његовим потенцијалним, претпостављеним или стварним ЛГБТ идентитетом. Такође, полицијски службеник мора да наведе да свако изјашњење у погледу одређених личних својстава пријавитеља, уколико он то не жели да се зна, могу остати тајна, односно неће се евидентирати у службеној документацији, ни у писменима. Исто тако, полицијски службеник треба да има разумијевања за евентуално ускраћење изјашњења, што такође треба поменути пријавитељу, а посебно је важно да се жртва увјери да његово потенцијално изјашњење њему неће стварати одређене неприлике или га стављати у одређену непријатност, а поготово да се тиме неће угрозити његова безбједност. Након тога, апеловањем на криминалистичку релевантност, али и уважавајући личне разлоге пријавитеља, треба му омогућити да се изјасни у погледу властитог ЛГБТ идентитета. Пријавитеља не треба пожуривати, а поготово не инсистирати на детаљима изјашњења.⁵⁵⁸ Треба бити стрпљив и пријавитељу омогућити да се на непримјетан и суптилан начин, уколико потенцијално изјашњење сматра ирелевантним, непотребним, интимним, штетним или чак и излишним, удаљи од те теме, те да укаже на друге садржаје пријаве. И полицијски службеник би требало да препозна nelaгoду код пријавитеља, те да на вријеме скрене разговор на другу тему или да пријавитељу омогући да се фокусира на друге сегменте пријаве.

Полицијски службеници морају да знају да је сам чин аутовања, па чак и пред породицом и другим блиским лицима, свакако стресан догађај, усљед чега треба претпоставити да ће и само изјашњење о томе у полицији бити исто тако стресан догађај, са свим физичким манифестацијама и симптоматиком коју стрес може да проузрокује код појединца. Уколико је и природа кривичног дјела, те околности начина извршења и потенцијалне посљедице такве да имају импликације и на јавност, односно у оквиру локалне заједнице којој жртва и припада, за очекивати је бурније, а често и нелогично реаговање, што полицијског службеника не би требало да изненади. Усљед тога, он мора жртви указати неопходну прву помоћ, пружити јој заштиту, а потом и остварити и афирмисати професионалан, коректан и асертиван приступ приликом комуникације, како би остварио позитиван комуникацијски трансфер приликом обављања информативног разговора и запримања пријаве. Тек уколико то оствари, те након што са пријавитељем оствари криминалистички садржајну и релевантну комуникацију која ће резултирати добијањем исказа по златним

⁵⁵⁸ Изјашњење, без образложења, поготово без генезе је сигурно довољно за даљу криминалистичку активност, сем у случајевима када се кривично дјело (или безбједносни инциденти) мотивисан мржњом према ЛГБТ односи на период од више година. У том погледу је битно диференцирати хомосексуално понашање или аутовање породици или средини, а ли се и овдје мора имати у виду да се поштује личност и приватност пријавитеља, те да се не инсистира на томе.

питањима криминалистике, препоручује се указивање значаја на изјашњење о ЛГБТ идентитету, али наравно без директног питања.

Неки примјери из праксе показали су да информативни разговор са геј мушкарцима као жртвама хомофобичног насиља обављају полицијске службенице. Обављање таквих радњи не смије бити везано за пол службеника који радњу обавља, јер полицијски службеник без обзира на свој пол мора имати једнаке предиспозиције и способности за обављање одређеног полицијског посла. Предрасуда је да ће се геј мушкарци осјећати пријатније уколико их испитује полицијска службеница зато што је жена, једнако као што је предрасуда да би се жртве таквог насиља могле непримјерено везати уз полицијске службенике истог пола.⁵⁵⁹ Међутим, нека истраживања указују на то да се ЛГБТ у породици прво аућују мајкама и сестрама, те да женске особе у породици лакше прихватају њихову сексуалну оријентацију од мушких чланова породице.⁵⁶⁰ Услед наведеног, претпоставка је да би у тим случајевима прикладније да запримање пријаве од ЛГБТ особе гдје се претпоставља и аутовање пријавитеља реализују полицијске службенице, наравно сензибилисане са рад са ЛГБТ. Међутим, као што је видљиво да има и схватања по којима ово није увијек исправно рјешење, не би требало беспоговорно прихватити, већ у току разговора са пријавитељем, који може бити и неформалног карактера, покушати утврдити породичне односе, те степен блискости са појединим члановима породице или родбине.

Такође, није излишно ни самог пријавитеља питати да ли сматра да ли је полицијски службеник довољно сензибилисан за рад на догађају који пријављује, укључујући и само обављање разговора или би хтио да на том предмету и самом запримању пријаве ради други полицијски службеник, не прејудуцирајући потенцијални, претпостављени или стварни ЛГБТ идентитет.

Резимирајући потенцијално изјашњење ЛГБТ пријавитеља о сексуалној оријентацији и понашању, полним карактеристикама и родном и сексуалном идентитету, може се дати пресјек најважнијих смјерница:

- Никад не постављати директно питање о ЛГБТ идентитету пријавитеља;
- Суптилно и постепено пријавитеља увући у неутралан разговор о ЛГБТ идентитету потенцирањем сексуалне оријентације и понашања, полних карактеристика и родног идентитета као потенцијалних карактеристика које су извршиоца мотивисале на извршење кривичног дјела;
- Претходно са пријавитељем остварити асертиван однос, позитиван комуникацијски трансфер и афирмативно окружење, указивањем на заштићеност садржаја комуникације и на његову личну заштиту;

⁵⁵⁹ Кристијан Грђан, *Оп. цит.*, стр. 11.

⁵⁶⁰ Према истраживању ЛГБТИ особа у БиХ, када је ријеч о члановима уже породице, сестре у 56,6% случајева знају да су испитаници ЛГБТИ особе и уживају подршку скоро 70% њих, стога се могу разумијевати као чланови породице којима су ЛГБТИ особе најсклоније открити свој идентитет. Мајке знају у случају скоро половине испитаника те нешто мало више од половине њих подржава испитанике. Очеви/старатељи су, међу члановима уже породице, ти који најрјеђе знају за ЛГБТИ идентитет испитаника и који у најмање случајева пружају подршку – тек 32,6% очева/старатеља који знају за њихов ЛГБТИ идентитет испитане особе подржава. Такво што рефлектује слику оца као патријархалне и, самим тиме, углавном хетеронормативне фигуре. Амар Нумановић, *Оп. цит.*, стр. 20.

- Омогућити пријавитељу могућност скретања са теме или суптилно повлачење, без икаквих комуникационих, фактичких, криминалистичких или кривичноправних последица;
- По изјашњењу, предочити пријавитељу даљи ангажман по претпостављеном мотиву;
- Асертиван приступ подразумијева и да се након изјашњења пријавитељу пружи емоционална подршка, као и да му се укаже на механизме пружања заштите уколико буде угрожен или повријеђен усљед изјашњења;
- Изјашњење пријавитеља о ЛГБТ идентитету представља његову приватност и свако одавање наведеног ван службених разлога, а поготово у неформалној комуникацији, представља повреду дисциплинске одговорности.

Оно што се мора имати на уму током цјелокупног разговора са ЛГБТ особом јесте да се од ње никад не смије инсистирати на директном изјашњењу у погледу властите сексуалне оријентације, полних карактеристика или родног и сексуалног идентитета, без обзира на то колико само (потврдно) изјашњење помогло у истрази, односно постало и доказ релевантан за успјешно вођење кривичног поступка. Тако, неке ће жртве порицати да се ради о кривичном дјелу из мржње (нпр., хомосексуалне особе можда неће жељети разговарати о томе), а то никако не смије одвести истрагу у погрешном правцу.⁵⁶¹ Наиме, иако неизјашњење, односно директно неаутовање може изазвати одређење потешкоће у криминалистичкој истрази, па и током доказивања у кривичном поступку, морају се имати у виду стара криминалистичка правила по којем „ни један доказ (индиција, траг) није незамјењив, нити има апсолутну снагу“, те да „(само) један доказ сигурно неће резултирати осуђујућом пресудом“, односно „(само) један доказ вриједи као ниједан доказ“. Уколико се имају у виду ове криминалистичке сентенце, као алтернатива за неаутовање приликом запрамања пријаве и обављања информативног разговора, свакако се намеће даља и садржајнија криминалистичка активност на расвјетљавању кривичног дјела, као и проналазак индиција, трагова и доказа којима ће се супституисати доказ који би се (можда) добио директним аутовањем жртве или пријавитеља.

4.2.2.3. Специфичности сазнања (и поступања) о безбједносним инцидентима мотивисаним предрасудама на интернету

Разни безбједносни инциденти, па и сама кривична дјела почињена из мржње према ЛГБТ могу да се реализују преко интернета, коришћењем интернет ресурса или да им се последица манифестује преко интернета. То је посебно угрожавајуће за маргинализоване групације, имајући у виду масовност интернаута, те инкорпорираност интернета у свакодневни живот грађана. Разни облици безбједносних инцидентата преко интернета, у првом реду говор мржње према ЛГБТ заједници је заступљен на бројним друштвеним мрежама, али се, усљед многобројних фактора, Фејсбук издваја као друштвена мрежа на којој је говор мржње најзаступљенији. Наравно, говор мржње свакако није непознаница

⁵⁶¹ Алмир Маљевић, Срђан Вујовић, *Оп. цит.*, стр. 48.

на интернету, нити у конвенционалним медијима, али је свакако највећу негативну афирмацију пронашао на Фејсбуку. То му омогућава, прије свега, анонимност субјекта, као и фокусираност ка што већој популацији, али исто тако, и дистанцираност од пасивног субјекта, односно субјекта према којем је сам говор мржње упућен. Фејсбук је, услед многобројних могућности, свакако и мјесто (али и средство дистрибуције) говора мржње, које се свакако испољава у многобројним облицима, али је карактеристика да није спутан, да се чак одвија између познатих актера, те да се не преза ни од најгнуснијег контекста.⁵⁶² Треба навести да и друштвене мреже (попут Фејсбука, Твитера, Гугла, Јутјуба и сл.) такође имају властите дефиниције говора мржње које забрањују на својим страницама, што је такође релевантно имајући у виду виртуелни простор гдје се све више четује језиком мржње. У том контексту је алармирање администратора друштвених мрежа свакако први корак који треба предузети ради елиминисања

⁵⁶² Поред крађа профила и разних облика испољавања преварних активности на друштвеним мрежама, посебно су учестали разни облици испољавања насиља, прије свега електронског насиља, кроз говор мржње. С обзиром на масовност корисника, као и хетерогеност корисника у смислу припадности одређеним неформалним друштвеним групама (националној, вјерској, регионалној, локалној, полној, образовној, сексуалној, мањинској), а поготово имајући у виду могућност анонимног дјеловања, преко друштвених мрежа се све више испољавају разни облици електронског насиља који се најчешће испољавају кроз говор мржње који се огледа у пријетњама, понижавању, малтретирању, исмијавању и на друге сличне деградирајуће начине. Карактеристика овог облика испољавања говора мржње јесте да се он најчешће реализује према одређеној популацији корисника друштвених мрежа, најчешће мањинској (националној, вјерској, сексуалној) популацији у одређеном друштву, док се рјеђе испољава према конкретном кориснику, иако ни наведено не изостаје, поготово када су у питању корисници друштвених мрежа који су у одређеној заједници познатији, односно у одређеном друштву имају конкретну формалну или неформалну улогу. Александар Миладиновић, Витомир Петричевић, *Криминогени аспект друштвених мрежа*, Зборник радова „Сузбијање криминала и европске интеграције, с освртом на високотехнолошки криминал“, Висока школа унутрашњих послова Бања Лука и Ханс Зајдел фондација, Лакташи, 2012. године, стр. 257. Оно што је карактеристично за говор мржње на Фејсбуку је што он није упућен конкретном кориснику Фејсбука, односно конкретним (именом и презименом идентификованим) корисницима Фејсбука, већ што се односи, односно упућен је корисницима Фејсбука са одређеним националним, вјерским, сексуалним, полним, регионалним, старосним, физичким, медицинским, образовним, професионалним или сличним карактеристикама. Наравно, чињеница је да се говор мржње базира, прије свега, на вјерском, националном и сексуалном идентитету, услед чега су овакви испади и најчешћи. Поред тога што говор мржње на Фејсбуку подразумијева креирање група које самим именом или садржајем асоцирају или имплицирају на говор мржње према одређеној индивидуализованој групи корисника, чести су и случајеви поименичног прозивања корисника Фејсбука који припадају групи која је мета напада говора мржње. Иако је наведено само по себи непријатно, није и најгоре, поготово што наведено може да код осталих корисника Фејсбука створи (или афирмише већ постојећу) атмосферу линча, што (може да) резултира и предузимањем конкретних физичких активности према метама говора мржње. Овдје се види једна повезаност самог говора мржње на Фејсбуку са потенцијалним физичким угрожавањем одређених припадника конкретне (мањинске) популације у заједници, јер говор мржње, сам по себи непријатан за пасивног субјекта, најчешће, уколико се не предупредује, потенцира и физичко угрожавање пасивних субјеката у виду физичких напада на њих, понижавања, омаловажавања и слично. Услед наведеног, говор мржње на Фејсбуку, иако често креиран од стране релативно безазлених корисника, не треба безазлено посматрати, управо услед ефекта који изазива међу другим корисницима, те на њега треба адекватно реаговати, и од стране администратора на Фејсбуку, али и од стране формалних, па и неформалних субјеката у друштву. Александар Миладиновић, *Фејсбук и криминалитет*, Интернационална асоцијација криминалиста, Бања Лука, 2013. године, стр. 178.

и самог коментара, али и ради санкционисања интернаута који је поставио, подијелио или на други начин учествовао у говору мржње. Међутим, треба знати да иако објављивање малициозних он лајн коментара којима је циљ да увриједе појединца или неку групу може звучати као исказивање мржње, мора се направити разлика између феномена „говор мржње“ који би требало санкционисати и феномена увредљивог, шокантног или узнемиравајућег говора који ипак ужива заштиту према Европској конвенцији о људским правима и слободама.⁵⁶³

Поред тога што интернет, а поготово ресурси интернета, међу којима су у задње вријеме свакако најзначајније друштвене мреже, може да послужи за испољавање разних облика кривичних дјела, па тако и кривичних дјела почињених из мржње према ЛГБТ, интернет има и одређену криминалистичку функцију јер може да спречавање и сузбијање, односно откривање кривичних дјела, идентификовање и проналазак извршиоца и за прикупљање доказног материјала.

Полиција о немалом броју кривичних дјела може сазнати на основу тзв. јавних или отворених извора – података који су јавно доступни на интернету, али их треба зналачки и аналитички користити. На основу тих података може се доћи до индиција да је извршено кривично дјело, а може се и непосредним увидом, као и конкретизованом посљедицом доћи до сазнања да је извршено кривично дјело. Неријетко ће упоредо са индицијама које указују на кривично дјело манифестовати и индиције које указују на извршиоца, што је битно адекватно фиксирати, те криминалистичку истрагу усмјерену на прикупљање доказа усмјерити и на основу ових расположивих индиција. Разумљиво је да се све индиције, информације, сазнања и докази требају прикупити на основу радњи доказивања поштујући начело законитости, усљед чега је битно познавати рад са дигиталним доказима и рад у интернет окружењу. Наравно, без обзира на то што је кривично дјело извршено путем интернета и што се ради о кривичним дјелима интернет или рачунарског криминалитета, немали број индиција и доказа о кривичном дјелу и извршиоцу се може прикупити и класичним криминалистичким активностима. Услјед тога, поред евентуалне интернет истраге, не треба запостављати ни класичну криминалистичку истрагу. У том смислу, као један од механизма предупредивања посљедица оваквих кривичних дјела, те механизма раног алармирања и оптимализације криминалистичких могућности интернета (а поготово друштвених мрежа) свакако се намеће потреба он лајн присуства и он лајн ангажмана полицијских службеника у интернет окружењу, а поготово у оквиру друштвених мрежа.⁵⁶⁴

⁵⁶³ Севима Сали-Терзић, *Оп.цит.*

⁵⁶⁴ Међутим, ово свакако има и своју „тамну страну“. Наиме, полиција у Египту управо друштвене мреже и друге интернет ресурсе користи како би идентификовала, лоцирала и ухапсила хомосексуалне особе. Наиме, иако у Египту хомосексуална оријентација није кажњива, јавно исказивање хомосексуалности и хомосексуалног понашања јесте, чиме се „изгредници“ суочавају са оптужбама за неморал и бласфемiju, неријетко подвргнути и мучењу током лишења слободе, у притвору и затвору. Посебно се наводи да су напади и прогањања учестали од 2013. године, што се повезује доласком на власт „модернијих“ структура које, преко напада на ЛГБТ заједницу, желе да се додвори становницима Египта гдје чак 95% исказује отворено непријатељство према овој заједници. Услјед наведеног, полиција је интензивирала своје дигиталне активности како би

Поред тога што полицијски службеници, властитим радом, својеврсном он лајн оперативном активношћу на интернету могу доћи до података о извршеном кривичном дјелу и о извршиоцу, чешће свакако до таквих информација и сазнања могу доћи свједоци, а поготово сами оштећени.⁵⁶⁵ То је поготово у случајевима говора мржње и сличних кривичних дјела и других безбједносних инцидената које погађају већу групацију поименично неодређених лица, чиме они свакако желе да онемогуће даље ширење говора мржње и других последица кривичног дјела. Разумљиво је да се то посебно односи на кривична дјела и друге безбједносне инциденте почињене из мржње према ЛГБТ на интернету или коришћењем интернет ресурса. Примарно, усљед пенетрације ЛГБТ заједнице у интернаутској популацији свакако да ће се манифестација говора мржње и сличних кривичних дјела на интернету које су усмјерене према ЛГБТ релативно брзо открити. Овдје је битно поменути још један фактор који доводи до тога да ће ЛГБТ много брже уочити индиције које указују на почињено дјело од других интернаута. Наиме, ЛГБТ заједница ће лакше и ефикасније примјетити суптилне или симболичке и сличне манифестације говора мржње које хејтерски интернаути пласирају преко интернета за разлику од осталих интернаута који те поруке и неће перципирати на тај начин.

Усљед наведеног, за очекивати је да се ЛГБТ релативно често појаве и као пријавитељи кривичних дјела или безбједносних инцидената извршених из мржње према ЛГБТ заједници на интернету, коришћењем интернет ресурса или чија се последица манифестовала (у одређеној мјери) на интернету. То могу бити појединци ЛГБТ, међутим релативно често могу бити и ЛГБТ активисти који настоје да се уклони одређени дискриминишући и увредљиви садржај са интернета, те да се адекватно санкционише интернаут који га је поставио. Такође, пријава за ове безбједносне инциденте преко интернета се може поднијети и писаним путем, електронским путем или лично, што је релативно

пронашла и идентификовала хомосексуалне особе, а као погодно средство се показао интернет имајући у виду експанзију интернета у Египту након свргавања Хоснија Мубарака, што већина хомосексуалних особа користи неспутано и под правим идентитетом, договарајући састанке на тзв. геј дејтинг страницама. Полицајци, под лажним идентитетима геј особа, договарају састанке, уз претходно прибављање доказа о геј оријентацији осумњичених лица, а потом их на мјестима договорених састанака хапсе. Колико је ово учестала пракса, говори да се по овом питању огласио и Хјуман Рајтс Воч, као и неколико администратора геј дејтинг страница упозоравајући на ову нелегитимну праксу египатске полиције.

⁵⁶⁵ Основни суд у Бару, у кривичном предмету по оптужном приједлогу Основног државног тужилаштва у Бару, огласио је кривим М. П. (1988), студента из Бара, зато што је дана 2. 10. 2012. године, угрозио сигурност Здравка Цимбаљевића чиме је извршио кривично дјело – угрожавање сигурности из чл. 168. ст. 1. Кривичног законика. Основни суд у Бару изрекао је условну пресуду којом му је утврђена казна затвора у трајању од три мјесеца и истовремено одредио да се казна неће извршити уколико окривљени у року од двије године, по правоснажности пресуде не учини ново кривично дјело. Случај је интересантан зато што је Суд пријетњу упућену преко Фејсбука уважио као озбиљну и објективно остварљиву као и последице кривичног дјела. Инкриминишући садржај поруке је гласио: „Педерчино љигава што срамиш Црну Гору и овај напаћени народ. Киднаповаћу те и има да ти окинем то мало курца што имаш. Срам те било ти баљего људска. Питај тату како је лијепо кад водиш љубав са женом. Иди лијечи се или пуцај себи у главу... Само толико СОТОНО! СТОП ПАРАДИ ГРЕШНИКА!!!“ Александар Саша Зековић, Јован Којичић, Предраг Томовић, *Митови и стереотипи – Насиље и говор мржње према ЛГБТ особама: Полицијска и правосудна пракса у Црној Гори*, ЛГБТ Форум Прогрес, Подгорица, 2014. године, стр. 12-14.

ирелевантно за поступање полиције. Без обзира на то како се пријава поднесе, поступак полиције зависи од тога да ли је у питању кривично дјело или није у питању кривично дјело.

Уколико се ради о кривичном дјелу, поступак се незнатно разликује у односу на пријаву кривичног дјела на „класичан“ начин, подразумијевајући да се полицијски службеник који заприма пријаву мора придржавати претходно наведених правила сензибилисаности приликом запримања пријаве од ЛГБТ особе за кривична дјела која су почињена из мржње према овој заједници. Разлика се огледа у чињеници да се треба децидно утврдити начина на који је реализован говор мржње преко интернета или други безбједносни инцидент, на којим ресурсима се поставио, у чему се огледа конкретан говор мржње, садржај и облик испољавања говора мржње, да ли је доступан на отвореним страницама, полујавним или затвореним страницама, односно на који начин је доступан и којем аудиторiju, колика му је „продорност“ у интернет окружењу (колико пута је дијељен и на којим порталима, те какве коментаре изазива), да ли је пријавитељ покушао да алармира администратора или је на други начин покушао да елиминира говор мржње (хејтерски садржај) са интернета, да ли се укључивао у потенцијалну расправу и уколико јесте, на који начин, да ли сматра да је идентитет интернаута са којег је постављен садржај прави, а уколико је лажан, да ли зна прави и на основу чега заснива претпоставку... Поред наведеног, уколико има те податке од пријавитеља је потребно сазнати и да ли се наведени интернет ресурс (форум, мрежа, интернет страница, група или страница на друштвеној мрежи, профил интернаута) већ користио за сличне активности, те да ли је сам хејтерски интернаут и претходно продуковао сличан садржај и на којим ресурсима, те да ли се он и даље налази, на који начин је пријавитељ сазнао за садржај говора мржње... Уколико је сам садржај споран, битно је да пријавитељ наведе због чега сматра да садржај промовише мржњу, односно због којих основа и разлога сматра да садржај представља говор мржње или друго кривично дјело почињено из мржње према ЛГБТ, те да диференцира конкретне садржаје за које сматра да имају те карактеристике. Наравно, пожељно је остварити и увид у инкриминисани садржај, могуће и са профила пријавитеља, уколико сам профил са којег је постављен садржај није јаван или му полицијски службеник не може приступити. Остварени увид у инкриминисани и пријављени садржај, укључујући и претходно наведене сегменте, као и коментаре који имају хејтерски карактер, потребно је на адекватан начин документовати, а потом предузети радње и мјере на идентификовању извршиоца и на прикупљању доказа у погледу кривичног дјела и извршиоца, наравно, уз претходно обавјештавање тужиоца о основима сумње које произлазе из пријаве кривичног дјела и садржаја оствареног увида.⁵⁶⁶

⁵⁶⁶ Разумљиво је да то изазива многобројне проблеме у пракси, за шта је следећи примјер свакако еклатантан. Посебном тужилаштву за борбу против високотехнолошког криминала Републике Србије поднесена је пријава за кривично дјело угрожавање сигурности након чега су предузете истражне радње са циљем расвјетљавања околности кривичног дјела и прикупљања доказа. Том приликом је утврђено да је осумњичени крајем септембра 2010. године на Фејсбуку са свог профила у оквиру групе „Геј парада брука Србију“ упутио пријетњу следеће садржине: „Заклати наравно“, која је била упућена свим евентуалним учесницима Параде поноса која је била заказана за 10.10.2010. године у Београду. Након спроведених истражних радњи поднесен је оптужни

приједлог против окривљеног. Виши суд у Београду је донио рјешење којим се одбија оптужни приједлог, из разлога што нису индивидуализовани и тачно одређени пасивни субјекти предметног кривичног дјела. Наиме, суд је био мишљења да се последица овог кривичног дјела одређује субјектно, што подразумева да мора постојати конкретно угрожена сигурност тачно одређеног лица, која би за последицу имала осјећај несигурности код пасивног субјекта, при чему пасивни субјект мора ту пријетњу схватити озбиљно, те се сходно наведеном по оцјени суда пасивним субјектима – оштећенима не могу сматрати сви евентуални, будући учесници Параде поноса, јер је на тај начин потпуно немогуће субјективизовати и индивидуализовати пасивне субјекте извршења предметног кривичног дјела, те у чињеничном опису предметног кривичног дјела недостаје битан објективни елемент кривичног дјела, јер се из тока чињеничног описа не може утврдити која су то лица чија је сигурност угрожена предузимањем радњи које се окривљеном стављају на терет. Тужилаштво је поднијело Апелационом суду жалбу против наведеног рјешења, због повреде Кривичног закона и погрешно утврђеног чињеничног стања, из разлога зато што је нејасно зашто је суд мишљења да у конкретном случају у радњама окривљеног нису остварена битна обиљежја наведеног кривичног дјела, с обзиром да сматрају да су оптужним актом јасно одређена лица према којима је извршено кривично дјело – припадници геј заједнице који ће учествовати на Паради поноса, те сходно томе, порука коју је окривљени поставио у оквиру групе, била је упућена јасно одређеној групи грађана, код које је и наступила последица манифестована у виду несигурности и страха, изазвана пријетњом упућеном како од стране окривљеног, тако и од стране других лица. Надаље, инциденти изазвани одржавањем Параде поноса у Београду 10.10.2010. године, јасни су показатељи да су пријетње упућене геј заједници која планира да учествује на поменутом скупу биле не само озбиљне, већ и остварене. Апелациони суд је донио рјешење којим се одбија као неоснована жалба Посебног тужилаштва, услед чега је тужилаштво поднијело иницијативу за подношење захтјева за заштиту законитости против рјешења Апелационог суда. Врховни касациони суд је потом донио пресуду којом је уважио као основан захтјев за заштиту законитости, којим указује на неприхватљивост правног становишта првостепеног и другостепеног суда. Наиме, Врховни суд је мишљења да је тачно да за постојање овог кривичног дјела, гдје је ријеч о више лица као пасивном субјекту, потребно да се зна на која лица се односи пријетња нападом на живот или тијело и чија је лична сигурност угрожена, али то не значи да идентитет тих лица мора бити унапријед познат и тачно одређен, како погрешно сматрају првостепени и другостепени суд, већ да је довољно да та лица, на која се односи пријетња, могуће одредити према некој околности која стоји у вези са упућеном пријетњом, те да управо на такав начин круг лица која се могу појавити као пасивни субјекти – оштећени, одређен је у оптужном акту у конкретном случају, према природи пријетње, начину и средству којим је упућена, тако да се односи на сваког појединца који намјерава бити учесник предметног догађаја. Наиме, окривљени је пријетњу упутио као један од чланова групе која на Фејсбуку заговара примјену насиља према групи појединаца који припадају геј заједници или јој се придружују на јавном скупу, а пријетњу је упутио путем електронског медија намијењеног општој јавности, који је доступан сваком појединцу, што је начин да пријетњу сазна широк круг лица. Дакле, поменута лица којима је пријетња упућена и који намјеравају да буду учесници предметне манифестације заказане за одређени дан и на одређеном мјесту, с обзиром на околности под којима је упућена и да је могла бити лако сазната, објективно може створити осјећај узнемирења, несигурности и страха за личну безбједност код припадника тог круга лица, који су као пасивни субјекти могући оштећени назначени у оптужном акту, на начин који довољно одређује као припаднике циљне групе којој је упућена пријетња. Изворно, дио пресуде гласи „...када је пријетња упућена већем броју неидентификованих лица, преко интернет презентације друштвене мреже Фејсбук или каквог другог прецизног средства електронске комуникације које је доступно свима јер је приступ тој мрежи неограничен, онда је за оптужни акт довољно да су пасивни субјекти одредиви, а која су њихова имена и презимена и да ли су за пријетњу сазнали – ствар је доказивања у кривичном поступку.“ Након заузимања става Врховног касационог суда Србије, дошло је до измјене праксе, у поступцима су саслушавани свјedoци који су изјавили да су прочитали поруку на Фејсбуку коју је окривљени оставио, да су о тој поруци обавијестили администратора Фејсбука, да су организатори манифестације то пријављивали полицији, да су се свјedoци осјетили угроженим, да су и сами били учесници на тој манифестацији, да су осјетили страх за личну безбједност и да су такве наводе схватили као директан позив на насиље. Група аутора, *Водич за судије и тужиоце*

Уколико из основа сумње произлази да пријављени садржај или активност није кривично дјело, поступање полицијског службеника је битно другачије. Обављањем информативног разговора са пријавитељем, те увидом у пријављени материјал или активности за које пријавитељ сматра да су хејтерског карактера по ЛГБТ, полицијски службеник би о томе требало да обавијести тужиоца како би он поставио криминалистичко-диференцијалну дијагнозу, односно квалификовао кривично дјело, уколико постоје основи сумње да је у питању кривично дјело. Уколико се тужилац изјасни да пријављена активност или садржај није инкриминишућег карактера, потенцијална криминалистичка активност у вези са наведеном пријавом се ту обуставља.

Међутим, то не значи да таква пријава нема значаја за потенцијалну накнадну активност полицијских службеника. Наиме, уколико се не ради о кривичном дјелу, односно основи сумње не указују на то да је у питању кривично дјело почињено из мржње према ЛГБТ, могуће је да се ради о безбједносном инциденту мотивисаном мржњом према ЛГБТ. Због тога је пријаву битно документовати, евидентирати, те аналитички посматрати, поготово у контексту потенцијалне криминогене активности извршиоца гдје се кривично дјело из мржње према ЛГБТ манифестује само као крајња посљедица, а претходне хејтерске активности, на интернету, али и ван њих (попут вербалних испада, провокација, учешћа на насилним протестима) се могу посматрати (у криминалистичком, не у кривичноправном смислу) као припремне активности на конкретизацији кривичног дјела из мржње према ЛГБТ.

Такође, активност полицијског службеника приликом пријаве одређеног садржаја или интернет активности за које не постоје основи сумње да представљају кривично дјело не окончава се констатацијом недостатка основа сумње, те евентуалним евидентирањем пријаве као безбједносног инцидента. Поред наведеног, самог пријавитеља поготово уколико је и оштећен кривичним дјелом битно је посавјетовати на који начин може он сам да утиче на то да се хејтерски садржај или интернет активност елиминира са интернета. У том контексту, полицијски службеник треба да укаже пријавитељу могућности администратора на друштвеним мрежама и на другим ресурсима интернета,⁵⁶⁷ њихову улогу у интернет комуникацији, начин њиховог алармирања, специфичности процедура реаговања администратора у одређеним (најпопуларнијим) друштвеним мрежама и другим сервисима (на Фејсбуку, Твитеру, Јутјубу, локалним провајдерима, интернет презентацијама)...⁵⁶⁸ Такође,

на тему високотехнолошког криминала и заштите малолетних лица, Save the Children in North West Balkans, Правосудна академија, Београд, 2017. године.

⁵⁶⁷ У том контексту, потребно је поменути пресуду Европског суда за људска права у предмету *Делфи АС против Естоније* из 2015. године. Поменута пресуда представља својеврсни преседан у пракси Суда с обзиром на то да успоставља одговорност администратора интернет страница за објављене коментаре, иако администратори нису аутори коментара. На основу садржаја пресуде, видљиво је да је правно лице (у овом случају, интернет портал) одговоран за преношење говора мржње путем својих „канала“ (могућност коментарисања на чланке), без обзира на то што он сам није креатор говора мржње, већ посјетиоци странице. Марин Буквић, Ана Варгек, *Оп. цит.*, стр. 133.

⁵⁶⁸ Те смјернице се могу давати и преко ових друштвених мрежа, преко званичних канала или профила полиције на овим сервисима интернета. Најбољи примјер за то су полицијске агенције у

полицијски службеник пријавитељу треба да скрене пажњу да ће било каква интеракција са интернаутом који је поставио компромитујући садржај или материјал или који продукује компромитујуће активности бити контрапродуктивна, због чега би се требало да се уздржи од тога.

Након запримања пријаве, полиција би требало да предузме активности у циљу провјеравања навода које је добила од пријавитеља или на други начин, а који указују на постојање самог кривичног дјела. Када су у питању саме криминалне активности преко Фејсбука, неријетко ће се провјера навода моћи реализовати и самим непосредим увидом у компромитовани профил, групу, страницу, статус, фотографију, садржај и слично, али ће много чешће наведено захтијевати многобројне друге активности како би се поставила адекватна криминалистичко-диференцијална дијагноза, а на основу ње, као што је и наведено, планирале и предузеле конкретне мјере, радње и активности специфичне за методiku расвјетљавања констатованог кривичног дјела. Те активности не морају да се базирају само на активности у интернет окружењу, већ могу да се односе и на класичне активности, односно класичне мјере и радње којима се настоји диференцирати одређени сегмент конкретизоване криминалне активности на Фејсбуку.

Као што је већ наведено, неријетко ће се идентитет извршиоца конкретизоване криминалне активности знати, односно моћи утврдити непосредним увидом у сам инкриминисани садржај или инкриминисану активност на Фејсбуку, али је неопходно напоменути да у одређеним ситуацијама то неће бити могуће, због чега се идентитет извршиоца мора утврђивати одређеним криминалистичко-форензичким или другим методама. Тек утврђивањем идентитета извршиоца, могуће је приступити прикупљању доказа у погледу његове кривице, мада се одређени докази могу прикупити и прије утврђивања идентитета, а то су најчешће они докази који указују на постојање и околности самог кривичног дјела, а не на директну везу између самог кривичног дјела или извршиоца. Прикупљање доказа у погледу кривице извршиоца, као и у погледу самог постојања конкретног кривичног дјела могуће је и прије утврђивања идентитета извршиоца, али ова активност најчешће подразумијева заједничке активности и на утврђивању околности постојања кривичног дјела, на утврђивању идентитета и на околности утврђивања конкретизоване каузалистичке везе између самог извршиоца и конкретизоване криминалне активности.⁵⁶⁹

САД. Присутност полиције на Твитеру или Фејсбуку је добра стратегија развијања бољих односа са локалном заједницом. Друштвене мреже могу бити одличан начин да полиција промовише своје активности или да прибави неке информације које су значајне за њихов рад. У Америци, на примјер, постоји више од 2 800 полицијских агенција које имају своје активне налоге на друштвеним мрежама. Полицијске управе које његују овакву праксу посједују налоге на друштвеним мрежама који су посебно спецификовани за офицере за везу са ЛГБТИ заједницом, као и налоге ЛГБТИ мреже унутар полиције. На тај начин се успоставља боља комуникација полиције и ЛГБТИ заједнице што може да има позитиван ефекат у повећању повјерења ЛГБТИ особа у полицију. Аурелија Тан, *Оп. цит.*, стр. 29

⁵⁶⁹ Александар Миладиновић, *Оп. цит.*, стр. 408.

4.2.3. Планирање криминалистичке истраге злочина из мржње

Планирање рада на расвјетљавању кривичног дјела и на прикупљању доказног материјала је изузетно битно како би се ефективно и ефикасно усмјерили и искористили постојећи криминалистички ресурси. Планирање рада се може посматрати кроз два сегмента:

- оперативни рад на расвјетљавању кривичног дјела и на откривању (непознатог) извршиоца, што је садржај криминалистичке обраде,
- рад на прикупљању доказа и доказног материјала којим ће спознајно поткријепити „расвјетљеност“ што ће у кривичнопроцесном смислу омогућити вођење кривичног поступка и осуђујућу пресуду, а реализује се у фази истраге.

Из наведеног је видљиво да се оперативни рад заснива превасходно на хеуристичкој компоненти, а прикупљање доказа на силогистичкој криминалистици, међутим, ова подјела је условна и није практичног карактера. Исто тако, расвјетљавање кривичног дјела се, по правилу, реализује у току оперативног рада, док се прикупљање доказа реализује након расвјетљавања кривичног дјела, у фази истраге. Међутим, с обзиром на бројне изузетке од наведеног, тешко би се у задње вријеме ово могло посматрати као правило, поготово након доношења новог кривичног законодавства у БиХ и (покушаја) имплементације концепта криминалистичке истраге.

Концепт криминалистичке истраге настоји да елиминише недостатке искључиво криминалистичког (оперативног) и искључиво доказног (кривичнопроцесног) аспекта у расвјетљавању кривичног дјела и идентификовању и проналажењу извршиоца, те у прикупљању индиција, сазнања, трагова, доказа и другог доказног супстрата како би се синергијски користили информациони, спознајни, кадровски, материјални, временски и други ресурси у циљу покретања, успјешног вођења и адекватног пресуђења конкретне кривичне ствари.

У оквиру овако конципиране истраге, полиција (као и тужилаштво), поред формалног поштовања и поступања по кривичнопроцесним одредбама, има апсолутну криминалистичку димензију рада и поступања, односно истрага је заиста заснована на правилима и учењу криминалистике. Другим ријечима, криминалистичка истрага има сасвим довољно криминалистичких карактеристика, као и процесних правила, што је чини новим интегралним обликом дјеловања тужиоца и полиције у поступку откривања, разјашњавања и доказивања кривичног дјела и учиниоца. Наведено имплицира да ће нови модел истражне дјелатности захтијевати да полиција више него до сада познаје одредбе закона о кривичном поступку, док ће тужиоци морати далеко више упознати све релевантне институте и тајне криминалистичке науке.⁵⁷⁰

Када су у питању специфичности планирања криминалистичке истраге код кривичних дјела почињених из мржње, са структурног аспекта нема већих

⁵⁷⁰ С обзиром на многобројне квалитативне карактеристике истраге према (новом) кривичном законодавству, у литератури је примјетно да се термин криминалистичка обрада замјењује термином криминалистичка истрага, која добија сасвим нове и криминалистичке, али и кривичнопроцесне карактеристике. Бранислав Симоновић, Миле Матијевић, *Криминалистика тактика*, Интернационална асоцијација криминалиста, Бања Лука, 2007. године, стр. 184.

разлика у односу на „обична“ кривична дјела. Као и код „обичних“ кривичних дјела, криминалистичка истрага у себи мора да инкорпорира криминалистички садржај у складу са кривичнопроцесним оквиром како би резултати истражних радњи, предузетих у складу са правилима криминалистике и ограничени кривичнопроцесним правилима, могли да се користе као доказ у току кривичног поступка. Другим ријечима, криминалистичка истрага подразумијева да се активности на расвјетљавању кривичног дјела, на откривању извршиоца, те на прикупљању доказа и доказног материјала одвијају непосредно након сазнања о извршеном кривичном дјелу, поштујући кривичнопроцесни оквир који детерминише поступање полиције након сазнања о кривичном дјелу на откривању кривичног дјела и извршиоца и на предузимању истражних радњи у циљу прикупљања доказа релевантних и за подизање оптужнице, а поготово на главном претресу у оквиру кривичног поступка. Разумљиво је да се наведене активности реализују уз знање тужиоца и под његовим надзором, односно уз његово активно и благовремено обавјештавање, а у одређеним ситуацијама и уз његов директан ангажман и руковођење, неријетко и на основу његових директних упутстава и налога.⁵⁷¹

Криминалистичком истрагом вођеном на овај начин се елиминишу недостаци претходног оперативног рада на „расвјетљавању кривичног дјела“,⁵⁷² након чега би слиједила истрага приликом које би се предузимале истражне радње које је полиција већ предузела како би се прикупили докази на законито прописан начин. То је умногоме успоравало истрагу и сам кривични поступак, а и усложњавало доказни поступак, што се концептом криминалистичке истраге настоји превазићи.

Концепт криминалистичке истраге не подразумијева да се истрага, као фаза кривичног поступка, елиминише или да се интегрише у оперативну активност полиције лишена процесних правила проналаска и прикупљања доказа. Напротив, криминалистичка истрага подразумијева да се одмах по сазнању за кривично дјело обавјештава тужилац и да се под његовим руковођењем, у складу са процесним правилим, реализују цјелокупне криминалистичке активности, не само на расвјетљавању кривичног дјела и на проналаска извршиоца, већ упоредо и на прикупљању доказа и доказног материјала које ће послужити, примарно, али не и једино истрази, већ и они

⁵⁷¹ Међутим, неопходно је напоменути да активност полиције до сазнања о основима сумње да је извршено кривично дјело, односно долажење до основа сумње да је извршено кривично дјело није регулисана (само) Законом о кривичном поступку, већ примарно Законом о полицији и унутрашњим пословима, те низом других подзаконских аката из области полиције.

⁵⁷² Расвјетљавање кривичних дјела је у непосредној вези са њиховим откривањем, али је нужно и кад су у питању одређена кривична дјела која није потребно откривати (познат училац и др.). Расвјетљавање кривичних дјела је разјашњавање свих релевантних чињеница и околности које се односе на учиниоца кривичног дјела ради доказивања дјела и откривања, хватања и привођења учиниоца надлежним органима. У контексту расвјетљавања кривичних дјела које је у непосредној вези са њиховим откривањем, неопходно је рећи да је у пракси присутно (погрешно) перципирање расвјетљавања кривичних дјела, гдје се под „расвјетљеношћу“ конкретног кривичног дјела сматра оно дјело за које је поднесен извјештај тужилаштву, без обзира на исход таквог извјештаја. Ово је свакако последица концепта рада полиције у претходном периоду, а који ни данас није превазиђен. Стево Иветић, Александар Миладиновић, *Јавна безбједност*, Висока школа унутрашњих послова, Бања Лука, 2016. године, стр. 50.

докази чије би прикупљање касније било онемогућено или отежано, као и сви докази за које се процијени да би могли бити релевантни за ефикасно вођење кривичног поступка.

На основу наведеног, видљиво је да се криминалистичком истрагом не елиминише проактивност и оперативна самосталност полиције, међутим, дио криминалистичке активности који је усмјерен на прикупљање доказа подразумијева ограничену самосталност. Ограничење се односи на предузимање истражних радњи у складу са наредбама тужиоца, који води истрагу, међутим, полиција и поред тога има самосталност у иницирању и предузимању оперативно-тактичких радњи и мјера, а исто тако самосталност има и у непосредној комбинацији и реализацији, односно тактичком приступу приликом предузимања конкретне истражне радње. Исто тако, концептом криминалистичке истраге се не умањује улога тужиоца у истрази. Наиме, тужилац, као менаџер истраге, овлашћен је да доноси наредбу о покретању истраге, којом приликом планира циљ, садржај и обим истраге, руководи истрагом, процјењује и оцјењује прикупљене доказе, издаје наређења и налоге одређеним субјектима (у првом реду, полицији) у циљу предузимања одређених радњи, те одлучује о резултатима и процесним посљедицама истраге.

Из наведеног је јасно да се посебно мора планирати рад на расвјетљавању кривичног дјела и на откривању извршиоца, те на прикупљању доказа, као и сама истрага која може, али и не мора да инкорпорира претходни садржај активности, у зависности од природе и тежине кривичног дјела, околности под којима је извршено дјело, да ли је извршилац познат, од информационо-трасеолошког дефицита након извршеног дјела...

Планирање истраге почиње већ са доношењем наредбе о спровођењу истраге и траје кроз читаву истрагу као један динамичан и дијалектички процес осмишљавања истраге те прилагођавања новонасталим ситуацијама и моментима у истрази.⁵⁷³ Планирање истраге се заснива на садржају које је полиција прикупила приликом заступања пријаве, приликом добијања сазнања о извршеном дјелу, приликом предузимања мјера првог оперативног захвата, те хитних мјера и радњи, као и приликом предузимања мјера и радњи након обавјештавања тужиоца о извршеном кривичном дјелу. Разумљиво је да ће планирање истраге зависити прије свега од тога да ли је извршилац кривичног дјела пронађен или не, односно да ли је познат или није, каква је структура и садржај фиксираних доказа, да ли су докази квалитетни, да ли су правилно и законито прикупљени...

Планирање истраге подразумијева неколико фаза:

- Утврђивање познатих чињеница и околности, те познатих непосредних или посредних доказа везаних за евентуално кривично дјело и учиниоца,
- Постављање хипотеза,
- Сагледавање потребе за примјеном евентуалних мјера за обезбјеђење присуства осумњиченог у поступку и успјешно вођење кривичног поступка,

⁵⁷³ Група аутора, *Модул 1, Кривична област, Истражни поступак*, Високи судски и тужилачки савјет БиХ, Сарајево, 2006. године, стр. 25.

- Утврђивање које је чињенице и околности у току истраге неопходно, а које корисно утврдити,
- Утврдити којим доказним средствима ће се утврђивати поједине чињенице и околности важне за кривично гоњење,
- Утврдити које истражне радње треба предузети, те да ли је за неку од радњи потребно тражити судско одобрење,
- Утврђивање субјеката који ће бити носиоци појединих планираних истражних радњи,
- Утврђивање редосљеда извођења истражних радњи,
- Одређивање временског оквира за сваку истражну радњу појединачно, те све истражне радње заједно,
- Одредити временске оквире и начин комуникације субјеката који учествују у истрази.⁵⁷⁴

Криминалистичком активношћу након зајимања пријаве или након сазнања о индицијама које указују на то да је извршено кривично дјело из мржње добија се одређени информациони и доказни супстрат који има и сазнајну компоненту. Услед тога, а прије планирања или истовремено са планирањем даљих активности, битно је констатовати све познате и утврђене чињенице и околности, као и доказе који поткрепљују те чињенице. Поготово је битно диференцирати околности и сазнања која указују или би могла да указују на то да је дјело мотивисано мржњом. Након диференцирања тих околности, индиција, сазнања или чак и доказа, битно је да се диференцирају и адекватно доказно фиксирају извори доказа.

Постављање хипотеза у истрази се разликује од постављања криминалистичких верзија у оперативном раду полиције, поготово уколико је у току криминалистичке активности рад по верзијама већ дао одређене резултате, те је дјело расвјетљено, откривен је извршилац, прикупљен је одређени доказни материјал... Наиме, код постављања хипотеза у силогистичком дијелу истраге битно је афирмисати „доказну конструкцију“ од постојећих доказа која ће представљати верзију оптужбе представљену кроз оптужни акт. У том контексту, потребно је да се реално и аналитички сагледа постојећи доказни супстрат, те да се истрага усмјери у правцу прикупљања доказа који говоре у прилог „доказне конструкције“. Међутим, исто тако, потребно је аналитичким путем доћи до потенцијалних „уских грла“, прикупљених доказа који могу на одређени начин бити спорни у доказном поступку, из многобројних разлога. Услед наведеног, свакако је пожељно да се наведени докази покушају супституисати другим доказима или, уколико то није могуће, да се предузму благовремене мјере на потенцијалне покушаје одбране да наведене доказе компромитује. Када је у питању „доказна конструкција“ која се темељи на прикупљеној количини и квалитету доказног материјала, те која као таква представља верзију оптужбе о кривичном предмету, битно је да се она посматра као радна верзија, те да чим се појаве докази који негирају ту верзију, они интегришу у постојећи чињенични и доказни супстрат, услед чега се мора прилагођавати и верзија, односно „доказна конструкција“. Када су у питању

⁵⁷⁴ *Оп. цит.*

кривична дјела почињена из мржње према ЛГБТ, то подразумијева да се докази који указују на мотив требају прикупити од разних доказних основа, те да се интегришу у друге доказе. Међутим, уколико се појаве докази који указују на то да дјело није почињено из мржње, тужилац не би смио да превиди те доказе, већ да их аналитички узме у обзир, те уврсти међу постојећи доказни супстрат и да на новооткривеним доказима, заједно са већ постојећим доказима, конструише или прилагоди нову „доказну конструкцију“. Разумљиво је да се то односи и на индикаторе или доказе мржње. Наиме, у случају да се након састављања и подношења првог извјештаја сазна за нове околности које утичу на квалификацију дјела или на мотив из којег је кривично дјело почињено, о томе се одмах морају упознати сви који су укључени у предмет.⁵⁷⁵

Већ у фази истраге је потребно анализирати да ли има потребе за примјеном евентуалних мјера за обезбјеђење присуства осумњиченог у поступку и успјешно вођење кривичног поступка, односно да ли има основа да се поднесе приједлог за одређивање притвора за осумњиченог. У овом контексту, веома битно је да се анализира природа извршеног кривичног дјела, те мотив који је осумњичени користио, имајући у виду потенцијални утицај на јавност коју кривична дјела почињена из мржње имају. Наравно, иако су ово ванпроцесни утицаји, који нису садржај притворских основа, тужилац би требао да буде свјестан потенцијалних ефеката и за сам кривични поступак, а поготово за поруку која се шаље јавности уколико се према осумњиченом одреди одређена мјера обезбјеђења присуства у кривичном поступку, а поготово мјера притвора.⁵⁷⁶ Наравно, у овом контексту, велику улогу имају и полицијски службеници адекватним, благовременим и садржајним прикупљањем релевантних података, индиција и доказа у погледу хејтерске криминалне активности осумњиченог, а не само конкретног кривичног дјела.

⁵⁷⁵ Алмир Маљевић, Срђан Вујовић, *Оп. цит.*, стр. 43.

⁵⁷⁶ Међутим, ово се често у полицији превиђа (услед чега ово полиција замјера тужиоцима), а разумљиво је да тако може поступати и шира јавност, а поготово ЛГБТ заједница код кривичних дјела почињених из мржње према ЛГБТ. Наиме, притвор је мјера обезбјеђења осумњиченог у кривичном поступку која се изриче уколико постоје тзв. притворски основи (могућност бијега осумњиченог, потенцијална опасност од утицаја на свједоке и саучеснике, могућност уништења или компромитације доказа, довршење кривичног дјела или наставак вршења кривичних дјела или извршење дјела којим се пријети...), а никако се не смије посматрати као прејудуцирање кривице осумњиченог, а поготово не као његово кажњавање и прије почетка кривичног поступка (односно на почетку кривичног поступка), па чак и у случајевима када је његова кривица за кривично дјело, по лаицима, очигледна (затицање и хватање осумњиченог на мјесту извршења кривичног дјела за вријеме извршења кривичног дјела или уколико се сам осумњичени хвали да је извршио кривично дјело путем средстава јавног информисања или путем друштвених мрежа). Наиме, лишење слободе осумњиченог, а потом његово пуштање на слободу након криминалистичке обраде (након 24 или евентуално 48 часова), може поражавајуће дјеловати на ширу заједницу, а поготово на ЛГБТ заједницу, међутим, треба знати да је притвор изузетно рестриктивна мјера којом се драстично угрожавају права и слободе лица које (још увијек) није осуђено за конкретно кривично дјело (без обзира на то колико његова кривица била „очигледна“). То свакако не значи да не треба прикупљати доказе у погледу оправданости одређивања притвора, већ напротив, полиција, као и тужилац, треба да буду свјесни одговорности и могућих посљедица по заједницу уколико се осумњичени пусти на слободу, због чега треба да максимизирају властите напоре како би се, између осталих, прикупили и докази релевантни за доказивање опавданости одређивања притвора осумњиченом.

Константно током истраге је битно да се полицијски службеници и тужилац преиспитују и анализирају доказни материјал који је прикупљен, те да сходно томе планирају које је још доказе потребно прикупити, које је пожељно прикупити и које је неопходно прикупити за верзију која представља „доказну конструкцију“. Сљедствено томе, планирају се и конкретне истражне радње, као и редослијед предузимања тих радњи, међусобна условљеност, субјекти реализације радњи, вријеме реализације, очекивани резултати као исходи тих радњи, те могуће компликације приликом предузимања радњи. Битно је да се аналитички приступи квантификацији доказа који указују на то да је кривично дјело почињено из мржње према ЛГБТ, као и да се увијек има у виду да „само један доказ вриједи као ниједан доказ“, те да се настоје прикупити, поред доказа који указују на основни преступ, и сви реално постојећи докази које је могуће прикупити, а који се односе на мржњу према ЛГБТ као мотив извршиоца. Ово је битно примарно из разлога стратегије одбране осумњиченог за коју је реално да се примарно базира на „обарању“ мотива као елемента који битно детерминише врсту и висину санкције осумњиченом, уколико се огласи кривим.

4.2.4. Криминалистичке специфичности предузимања оперативно-тактичких радњи и мјера и полицијских овлашћења

У прикупљању оперативних информација, без обзира на то да ли се ради о проактивној, превентивној или репресивној дјелатности, полиција свакодневно предузима низ мјера и радњи које се називају оперативно-тактичким радњама и мјерама. Иако имају доста диференцирајућих карактеристика у односу на истражне радње, главна разлика је у томе што се оперативно-тактичким радњама и мјерама не могу прикупљати докази, али се могу прикупљати информације које указују на то гдје се налазе докази или гдје би се могли налазити, које доказе треба тражити, од кога их прикупљати и слично. Усљед тога, криминалистичка активност полиције је незамислива без примјене оперативно-тактичких радњи и мјера, иако су оне секундарног карактера у доказном смислу. Већина оперативно-тактичких радњи и мјера је регулисана Законом о кривичном поступку РС и Законом о полицији и унутрашњим пословима РС као полицијска овлашћења, међутим, неке мјере и радње су регулисане, а поготово прецизиране и подзаконским актима које проистичу из овог или других закона.

Тешко је одредити које се оперативно-тактичке радње и мјере могу користити приликом предупредивања и расвјетљавања кривичних дјела почињених из мржње према ЛГБТ заједници. Генерално, не постоји ни једна оперативно-тактичка радња и мјера или полицијско овлашћење које се не би могло примјенити приликом рада на кривичним дјелима почињеним из мржње према ЛГБТ. Исто тако, све оперативно-тактичке радње и мјере и полицијска овлашћења могу да се примјењују и према ЛГБТ, без обзира на то да ли су у својству свједока, пријавитеља, оштећених-жртви или чак и осумњичених. Ирелеватно је такође да ли се ради о кривичним дјелима почињеним из мржње према ЛГБТ или се не ради о овим кривичним дјелима.

Усљед тога, набројати и елаборирати све оперативно-тактичке радње и мјере и полицијска овлашћења која полицијски службеници могу предузети

према ЛГБТ или која предузимају приликом рада на расвјетљавању кривичних дјела почињених из мржње према ЛГБТ се чини претенциозним. Практичнијим се чини елаборирати радње и мјере које се чешће примјењују у криминалистичкој пракси, поготово у пракси рада на кривичним дјелима почињеним из мржње према ЛГБТ или за које је претпоставка да би се могле користити учесталије у пракси расвјетљавања ових кривичних дјела. Такође, елаборираће се и одређене специфичности примјене оперативно-тактичких радњи и мјера и полицијских овлашћења према ЛГБТ особама, подразумијевајући обавезност њихове примјене, али са одређеном сензибилизационом приликом примјене условљеном ЛГБТ идентитетом.

4.2.4.1. Легитимисање, провјера и утврђивање идентитета

Легитимисање је једна од најучесталијих службених радњи полиције коју полицијски службеници предузимају као самосталну радњу или као увертуру других радњи и мјера, односно у склопу одређене акције.

Легитимисање је службена и оперативно-тактичка радња, те полицијско овлашћење коју предузимају полицијски службеници ради утврђивања идентитета лица. Легитимисање може да буде и самостална активност полицијских службеника, али се најчешће реализује приликом предузимања других оперативно-тактичких радњи и мјера (рације, блокаде, обављања информативног разговора...) или након реализације одређених репресивних активности. Утврђивање идентитета подразумијева утврђивање битних својстава једног лица по којима се оно разликује од другог лица. Та битна својства се односе на правна својства (као што су лично име, презиме и име оца, име мајке, држављанство, брачно стање, пребивалиште и слично), на фактичка својства (дан, мјесец и година рођења, мјесто рођења, националност, јединствен матични број) и на физичка својства (као што су тјелесна својства и пол, лични опис, отисци прстију).⁵⁷⁷

Иако се легитимисање и утврђивање идентитета униформно примјењује према свим лицима, без обзира на њихова својства, а разлике се огледају у тактичком приступу приликом легитимисања, одређене недоумице се могу појавити приликом легитимисања и утврђивања идентитета појединих групација у оквиру квир заједнице. То се у првом реду односи на трансродне особе, као и на трансвестите. Наиме, трансродне особе, преузимањем улога (поготово у одијевању и понашању) приликом легитимисања могу да не изгледају као на фотографији исправе, а поготово њихове спољне карактеристике не одговарају подацима у исправу (примарно, пол особе). То посебно може бити изражено код трансвестита. Иако је то индиција која може да укаже на сумњу у погледу идентитета, прије евентуалног привођења ради утврђивања идентитета (на шта имају право, с обзиром на то да је сумња у вјеродостојност документа један од основа за привођење) полицијски службеници треба да обаве разговор са легитимисаном особом, те да укажу на сумњу у погледу вјеродостојности исправе. Другим ријечима, уколико

⁵⁷⁷ Стево Иветић, Александар Миладиновић, *Он. цит.*, стр. 101.

полицјиски службеник зна за трансродне особе, а поготово за трансвестите, мора да обрати пажњу на то приликом легитимисања у оним ситуацијама у којима се родна улога лица које легитимише не подудара са родним идентитетом лица са исправе.⁵⁷⁸ Наравно, уколико се на лицу мјеста разговором или на други начин не отклони сумња у погледу вјеродостојности исправе, наведено лице се може привести, али се према лицу могу користити само методе утврђивања идентитета које неће угрозити достојанство личности. Такође, сама радња легитимисања и провјере и утврђивања идентитета мора да се одвија у коректној атмосфери, односно полицјиски службеници не смију да дају увредљиве, понижавајуће, подсмјивајуће или омаловажавајуће коментаре или да се тако понашају.⁵⁷⁹

Поред трансродних особа које могу да изгледом, одијевањем и понашањем (*drag* изражај) одају утисак да се ради о особама другог пола од уписаног пола у личним исправама, те да то полицјиским службеницима буде индиција у погледу сумње у вјеродостојност исправе, посебан случај је са утврђивањем идентитета трансродних особа које пролазе или су прошле процес прилагођавања пола, односно код транссексуалних особа. Наиме, с обзиром на то да транссексуална лица још увијек наилазе на потешкоће приликом промјене личних података у личним исправама (прије свега, пола и личног имена) док се не заврши процес транзиције, односно у потпуности прилагоди пол,⁵⁸⁰ то може

⁵⁷⁸ Државе чланице ЕУ се по приступу рјешавања проблема признања промјене правног статуса трансполних лица могу подијелити у три групе. У првој групи су државе у којима се не захтијева хормонска терапија или операција да би се добило правно признање новог пола: Малта, Данска, Шпанија, Мађарска, Финска, Уједињено Краљевство и Португалија. У другој групи су државе у којима се захтијева хормонска терапија и/или операција како би се правно признао нови пол: Белгија, Бугарска, Чешка, Естонија, Француска, Италија, Холандија, Аустрија и Пољска. У трећој групи су државе у којима не постоје одредбе о овом питању. У многим ваневропским земљама постоји опција да се ознака рода не уноси у лична документа, али у неколико њих је признат тзв. трећи род. Међу њима су: Аустралија, Нови Зеланд, Индија, Пакистан, Бангладеш, Непал. Зорица Мршчевић, *Депатологизација транс идентитета...*, *Оп. цит.*, стр. 61.

⁵⁷⁹ Рутинском контролом у ноћној смјени, патрола полиције је зауставила три особе које су биле, по изјави полицајаца, превише бучне и дјеловале су пијане, неуредне спољашњости (биле су оскудно обучене, па чак и за лјетни период иако је била ноћ). Родни идентитет (на основу одијевања) је одавао да су женског пола, те да су под утицајем опојних дрога. Легитимисањем и провјером идентитета тих лица, за једну особу је утврђено да је у претходном периоду била расписана потрага због нарко-деликата, која је у међувремену обустављена, што је полицјиским службеницима била додатна индиција да су у питању наркоманке, те да код себе посједују недозвољена опојна средства. Трећа легитимисана особа се представила као жена, родни идентитет је одавао женску особу, међутим, у личној карти пол особе је био мушки. Сама особа је објаснила да је трансродна жена, међутим, полицјиским службеницима је то било сумњиво (посумњали су на сексуални деликт), те су их привели у полицјиску станицу. Не желећи да проведу вријеме чекајући на утврђивање идентитета, у присуству полицјиских службеника женског пола, трећа особа у чији су идентитет сумњали је „скинута да би се утврдио пол“. Утврђивањем (мушког) пола, полицјиски службеници су лице почели вријеђати, омаловажавати, исмијавати, а да апсурд буде већи, написана је и пријава за прекршај против јавног реда и мира – показивање полног органа на јавном мјесту.

⁵⁸⁰ До доношења позитивних прописа усталило се правило да се, након што лице промијени пол и пожели да изврши промјену података у матичној књизи, то омогућавало на начин да се то водило као грешка при упису. Међутим, позитивноправни прописи омогућавају да лице које захтјева промјену личних података (попут пола) изврши увид у личне податке у матичним књигама, те уколико се утврди да подаци у матичним књигама не одговарају реалном стању (након промјене

да створи многобројне проблеме приликом легитимисања и утврђивања идентитета трансродне транссексуалне особе. Ово свакако чини легитимисану особу додатно повријеђеном, поготово што је свјесна одређених нормативних недоречености и мањкавости усљед чега и не може да промијени податак који је индиција у погледу вјеродостојности идентитета лица.⁵⁸¹

пола), уз одговарајућу потврду (референтне медицинске установе) подноси захтјев о промјени података. Орган који доноси рјешење о исправци и орган који доноси рјешење о упису промјене података (пола) у одређеном року од правоснажности рјешења доставља по један примјерак Министарству унутрашњих послова који на основу правоснажног рјешења поништавају стари ЈМБ и доносе нови, а потом о наведеном обавјештавају лице чији је ЈМБ промијењен. О свакој промјени у матичним књигама, матичар сачињава извод о измјени и накнадном упису података у матичне књиге. Уз промјену пола, обично се узима и промјена имена која је много једноставнија, те је потребан само захтјев лица који жели име да промијени. Дамир Бановић, *Оп. цит.*, стр. 111. Уставни суд Републике Србије је у предмету Уж-3238/2011 донио одлуку којом је усвојио уставну жалбу подносиоца Х и утврдио да је Општинска управа У, доношењем закључка о стварној ненадлежности, пропустила да одлучи о захтјеву подносиоца уставне жалбе за промјену података о полу и тиме повриједила његово право на достојанство и слободан развој личности зајамчено Уставом, као и право на поштовање приватног живота зајамчено Европском конвенцијом за заштиту људских права и основних слобода. Уставни суд је у конкретном случају утврдио да се подносилац уставне жалбе, који је у матичне књиге по рођењу уписан као жена, подвргао операцији прилагођавања пола, те да данас у друштву живи као мушкарац, али се у правном смислу и даље третира као жена, те да несумњиво постојећи несклад између фактичког и правног стања ствари утиче на живот подносиоца уставне жалбе, нарочито на његово људско достојанство и слободан развој личности, али и на ситуације када је у правном смислу пол битан, односно када се у погледу остваривања неких права, прави разлика између мушкараца и жене. Зорица Мршчевић, *Пресуде Европског суда...*, *Оп. цит.*, стр. 346.

Надаље, треба рећи да државе имају позитивну обавезу да правно признају идентитет транссексуалних лица која су се подвргла операцији потпуног прилагођавања пола. То обухвата издавање нових службених докумената као што су извод из матичне књиге рођених, личних идентификационих докумената, возачких дозвола, пасоша, картица социјалног осигурања, уписа у изборне спискове, земљишне књиге и пореска документа. У XXI вијеку право транссексуалаца на лични развој и физичку сигурност какву у пуном смислу уживају остали чланови друштва не може се посматрати као нешто што је контроверзно или што изискује да прође „неко вријеме“ да би питања с тим у вези могла да се сагледају у јаснијем свјетлу. Суд оцјењује да државе треба да поступају у складу са обавезама из Конвенције које се у овом случају подводе под обавезу да обезбиједи поштовање права на приватни живот. То је Суд потврдио и кроз пресуде у случају *Christine Goodwin против Уједињеног Краљевства* и *В. против Француске*. Зорица Мршчевић, *Међународни стандарди...*, *Оп. цит.*, стр. 17.

Правно признање рода се у многим земљама заснива на принципу самоодређења, што представља могућност особе која жели да промијени ознаку пола у документима да то учини уз помоћ једноставног поступка, тако што ће сама одредити свој родни идентитет пред надлежним органом, без обавезе претходног испуњења услова као што су стерилизација, медицинске интервенције, психолошке процјене и слично. С обзиром на то да се у Србији не примјењује принцип самоодређења, већ је правно признање родног идентитета (промјена ознаке пола) условљено медицинским третманима или хируршким интервенцијама, Влада Републике Србије је издала Водич за промјену личних докумената транс лица. Опширније у: Јованка Тодоровић, Саша Д. Лазић, *Оп. цит.*

⁵⁸¹ У полицијској пракси је познат случај легитимисања трансродне особе која је управљала моторним возилом, а заустављен је усљед почињеног прекршаја. С обзиром на то да је процес прилагођавања пола извршио у иностранству, лична документа није стигао да промијени, те му је у личним документима писало да је једног пола, иако је био другог пола (процес прилагођавања пола је до краја окончан) и преузео је родну улогу другог (новог) пола. С обзиром на то да је био „сумњив“, приведен је у полицијску станицу ради утврђивања идентитета, којом приликом су се полицијски службеници према њему опходили вријеђајући му лично достојанство (тражили су да

У овом контексту треба поменути и чињеницу да поједине државе мимо Европе (Аустралија, Малезија, Нови Зеланд, Непал, Индија, Јужноафричка Република) дозвољавају могућност да у пасошима, поред ознаке којим се одређује мушки или женски пол (како је хармонизирано и једино допуштено у државама Европске уније), стоји и ознака за „друго“, односно ознака „Х“. С друге стране, неке државе Европе омогућавају у личним идентификационим документима (оно што је код нас лична карта) да се уноси одредница пола мимо бинарне или се уопште не уноси (као у Немачкој). Наведено је битно да имају на уму полицијски службеници приликом легитимисања странаца.

Битно је нагласити, поготово полицијским службеницима, да на основу одлуке Суда у предмету *Гарсон и Нико против Француске* државе Европе ублажавају прописе које се односе на нужност медицинске операције пола као (једног од) услова за правно признање пола, те правно признање „новог“ пола условљавају само доказом да су хормонски третмани или операције имале „неповратан утицај на изглед“ лица.⁵⁸² Другим ријечима, поједине државе Европе у лична документа наводе и ознаку пола лица које је прилагодило властити пол без медицинске интервенције јер је не сматрају обавезном за правно признање („новог“) полног идентитета лица.

Полицијски службеници, сумњичави какви јесу, одмах ће помислити да би се овако „лаком“, односно „поједностављеном“ процедуром промјене ознаке пола у личним документима могла злоупотријебити ова могућност ради криминалних циљева. Међутим, с једне стране, удио трансродних и транссексуалних лица у криминалној популацији друштва је занемарив,⁵⁸³ затим тешко је замислити да би неко олако и без претходног дуготрајног, стручног дијагностификовања издао

се скине, измијавали се, чудили се, постављали питања о његовој приватности и релевантна за службу). Одбрана полицајаца је била да нису знали да је „тако нешто“ (прилагођавање пола) могуће. Иначе, први хируршки захват на транссексуалном пацијенту приписује се Абрахаму и потиче из 1931. године. Занимљиво је, међутим, да је ова прва операција прошла готово незапажено и да се о новој оперативној техници почело говорити у медицинским круговима тек када је Хамбургер саопштио 1953. године податке о случају *Christine Jorgensen*, несумњиво најславнијег транссексуалног пацијента уопште. Марија Драшкић, *Правно нормирање транссексуалитета у упоредном праву*, Правни живот, Удружење правника Србије, Београд, број 11-12/1994, стр. 1863. Прва операција прилагођавања пола изведена је у Србији још давне 1989. године и обавио ју је проф. др Сава Перовић, зачетник ове гране медицине у Србији. Насупрот пионирском напредовању српске медицине у тој области, правно признање и прихватање измијењеног пола у Србији доста касни. Први случај правне службене промјене полног статуса у Србији забиљежен је тек 1992. године у београдској општини Савски Венац. Зорица Мршчевић, *Пресуде Европског суда...*, *Оп. цит.*, стр. 335.

⁵⁸² Зорица Мршчевић, *Депатологизација транс идентитета...*, *Оп. цит.*, стр. 66. Треба нагласити да ово не значи и право на „сопствени избор свог пола“, односно Суд је у овој одлуци то јасно назначио, а такође је и изнио одређене резерве и потенцијалне дилеме које се могу појавити у пракси. Наиме, ако иреверзибилност (неповратност) трансформације подразумијева стерилитет, реверзибилност значи очување способности за поновно зачеће у складу са полом који се напустио. На примјер, жена која је усвојила мушки пол али није промијенила репродуктивне органе, може да промијени ознаку свога пола у матичној књизи, али може и да „природно“ зачне и роди са другим мушкарцем. Да ли ће дијете које ће родити имати мушкарца за „мајку“, и да ли ће у његовом изводу из матичне књиге рођених бити наведено да је оно рођено од два мушкарца? У пресуди Суд упозорава да је могуће да појединачни интерес превладава над општим интересом, тако што се потенцијално жртвује интерес дјетета и породице, ако се само узме у обзир преовладавање индивидуалне воље транс лица. *Оп. цит.*, стр. 68.

⁵⁸³ Зорица Мршчевић, *Криминалци или жртве криминалаца – транссексуалне особе*, Ревизија за криминологију и кривично право, Институт за социолошка и криминолошка истраживања, Београд, број 2-3, 2011. године, стр. 341-356.

потврду са дијагнозом трансродности некоме ко би желио да промијени име само из фриволних или криминогених разлога, док, с друге стране, злоупотребе сваког права су увијек могуће, али се зато не укидају права, већ се њихова заштита детаљно регулише, управо из разлога спрјечавања злоупотребе.⁵⁸⁴

4.2.4.2. Криминалистичко-техничка обрада лица

Криминалистичко-техничка обрада лица је оперативна активност којим полиција евидентира и региструје потенцијалне извршиоце кривичних дјела утврђивањем идентитета кроз одређене параметре релевантне за потенцијалну оперативну активност. У првом реду, евидентира се и на адекватан начин констатује лични опис и одређене физичке и морфолошке карактеристике лица. То се ради вербалним фиксирањем личног описа, фотографски, дактилоскопирањем лица, констатацијом особеног начина извршења кривичног дјела и на друге погодне начине. Најчешће се обрађују осумњичени, и то након лишења слободе усљед постојања основа сумње да је извршено конкретно кривично дјело и постојања притворских основа, међутим, могуће је да се обрађују и оштећени, као и друга лица. Основ за криминалистичко-техничку обраду је одредба Закона о кривичном поступку гдје се наводи да овлашћено службено лице може фотографисати и узимати отиске прстију лица за које постоје основи сумње да је извршило кривично дјело, те да, уколико је потребно да се утврди од кога потичу отисци прстију на појединим предметима, овлашћено службено лице може узимати отиске прстију од лица за која постоји вјероватноћа да су могла доћи у додир са тим предметима. Такође, и Закон о полицији и унутрашњим пословима наводи основ и методе утврђивања идентитета.

Из наведеног је видљиво да се и над ЛГБТ особама може извршити криминалистичко-техничка обрада. У том случају, потребно је имати у виду да се лични подаци лица над којим се врши обрада преузимају из личних исправа (уколико оне постоје и уколико се не сумња у њихову вјеродостојност), а да се потом провјеравају на друге начине, између осталог и разговором са лицем над којим се врши обрада или са другим познатим лицима којима је утврђен идентитет. Ово из разлога што се код трансродних и транссексуалних особа, поготово који су у процесу транзиције, род и пол не морају поклапати, што полицијски службеник треба да зна. Пожељно је евидентирати изјаву лица (која не смије бити изнуђена, односно својевољна је) у погледу његове транссексуалности, поготово уколико је у процесу транзиције, док факат или потенцијалну изјаву трансродности није потребно евидентирати. Ово може имати оперативну употребљивост поготово уколико се на овај начин обрађује осумњичени. Код других категорија лица (оштећени, жртва, свједок) се чини ирелевантним, иако у одређеним случајевима наведено може доћи до изражаја (уколико је визуелно препознатљив ЛГБТ идентитет мотив кривичног дјела).

Регистрација криминалистичком фотографијом је обавезан сегмент криминалистичко-техничке обраде осумњичених и утврђивања идентитета

⁵⁸⁴ Зорица Мршчевић, *Депатологизација транс идентитета...*, Оп. цит., стр. 72.

лица. Постоје одређене специфичности када је у питању криминалистичка регистрација фотографисањем осумњичених транссексуалних и трансродних особа, поготово трансвестита. Правило је да се осумњичени фотографишу у имицу (стил, одијевање, фризура, евентуална помагала...) који су имали приликом извршења кривичног дјела. Сљедствено томе, и транссексуалне и трансродне особе треба фотографисати на идентичан начин. Поготово од трансвестита не треба тражити да они прихвате родну улогу која одговара полу, већ их треба фотографисати у родној улози коју су они изабрали, на шта имају право.

Такође, приликом дактилоскопирања, криминалистички техничар који врши дактилоскопирање мора да има на уму да поједине трансродне особе (мада ово није карактеристика само трансродних особа, већ и других идентитета) не воле да се додирују, поготово да их додирују непозната лица, јер се приликом додиривања осјећају нелагодно, непријатно, повучено или чак и раздражљиво и агресивно. Како би се смањила потенцијално непријатна ситуација, а како би се обрада лица извршила, јер представља неопходност, потребно је да криминалистички техничар опише и демонстрира поступак дактилоскопирања у циљу смањења напетости особе која се дактилоскопира, како би се предуприједиле евентуалне непријатне ситуације. Такође, особи се мора указати на неопходност дактилоскопирања, поготово уколико је из категорије тзв. домаћих лица или уколико је осумњичени.

4.2.4.3. Прикупљање обавјештења и обављање информативног разговора

Поред легитимисања и утврђивања идентитета, једна од чешћих оперативно-тактичких радњи полицијских службеника у свакодневној полицијској дјелатности, укључујући и превенцију и репресију криминалитета јесте и прикупљање обавјештења. Прикупљање обавјештења се реализује примарно, али не и једино обављањем информативног разговора. Поред обављања информативног разговора са различитим категоријама лица (очевици, свједоци по чувењу, оштећени, жртве, пресумптивни свједоци, потенцијални осумњичени), прикупљање обавјештења се може реализовати и непосредним увидом, увидом у документацију, увидом у меморисани садржај видео надзора, провјером навода, провјером алибија... Међутим, у криминалистичкој пракси се свакако највећи број обавјештења прикупи информативним разговором.

С обзиром на то да се информативни разговор води у ванпроцесној форми, односно да је лишен одређених процесних ограничења која су везана за заступање пријаве, а поготово за истражне радње саслушање свједока или испитивање осумњиченог, разумљиво је да омогућава и много опуштенију комуникацију између полицијског службеника и саговорника. Иако та опуштена форма вођења информативног разговора не значи да информативни разговор подразумијева свакодневни начин комуникације између два саговорника (јер се одређена криминалистичка правила морају уважити, иначе се не може говорити о информативном разговору), чињеница је да полицијски службеници имају избор по питању мјеста и времена вођења разговора, форме

комуникације, начина постављања (пот)питања... Управо у коришћењу и комбиновању наведених параметара се огледа квалитет вођења информативног разговора, као и резултати који се огледају у прикупљеним обавјештењима.

Када је у питању специфичност обављања информативног разговора условљеног ЛГБТ идентитетом саговорника или жртве кривичног дјела почињеног из мржње, могуће су двије ситуације: да је саговорник ЛГБТ без обзира на то да ли се разговор води поводом кривичног дјела почињеног из мржње према овој заједници или да се информативни разговор води поводом безбједносног инцидента мотивисаног мржњом према ЛГБТ заједници, без обзира на то ко је саговорник и без обзира на то који може имати статус у евентуално покренутом поступку.

Уколико је саговорник ЛГБТ, потребно је да се полицијски службеник придржава свих смјерница које се односе и на обављање разговора са пријавитељем кривичног дјела приликом заступања пријаве. То се посебно односи на афирмативно поступање коришћењем ЛГБТ сензибилисаног језик. Полицијски службеник треба да разговор води на мјесту и у вријеме које одговара саговорнику како би му сам амбијент био одговарајући, подразумијевајући прије свега под амбијентом пријатељско окружење за саговорника. У погледу евентуалног аутовања, полицијски службеник мора да буде сензибилисан и да не поставља директна питања у погледу потенцијалног ЛГБТ идентитета, па чак и уколико је он очигледан, док се саговорник не изјасни у погледу њега (уколико се изјасни, наравно). И у вођењу информативног разговора важи правило да не треба инсистирати на директном аутовању, јер се може десити да се саговорник неће директно изјаснити, па чак и да неће говорити истину, те да ће, поткрепљујући дату неистину или прећутану истину која дјелује неувјерљиво посегнути за даљим изјавама које су неутемељене или чак и измишљене. Како би се ово предуприједило, не треба инсистирати на изјашњењу у погледу потенцијалног ЛГБТ идентитета, поготово не треба постављати директна питања у погледу ЛГБТ идентитета.

Обављање информативног разговора, по правилу, одвија се „у четири ока“, али се може одвијати истовремено и са два саговорника, поготово уколико ЛГБТ саговорник инсистира да разговору присуствује и лице у којег има повјерења, односно поред ког се осјећа сигурније. Уколико и то друго лице може да пружи одређена релевантна обавјештења, свакако да је пожељно да се и са њим истовремено или накнадно обави информативни разговор. Уколико се информативни разговор обавља истовремено, пожељно је да информативни разговор воде (најмање) два полицијска службеника и да се диференцирају добијена обавјештења од оба саговорника, поготово уколико дају противрјечна или допуњујућа обавјештења. Такође, директно аутовање једног саговорника не треба подразумијевати као аутовање и другог саговорника, нити ЛГБТ идентитет једног саговорника треба посматрати као потврђен ЛГБТ идентитет другог саговорника.

Сваки прекид или чак одустајање од даљег давања обавјештења током вођења информативног разговора треба поштовати као право саговорника, али исто тако, саговорнику треба предочити и какве посљедице могу наступити уколико одбије сарадњу са полицијским службеницима приликом прикупљања

обавјештења (позивање лица, привођење, довођење, саслушање свједока, испитивање осумњиченог, лишење слободе, наравно уколико су испуњени одређени законски услови).

Уколико се води информативни разговор са лицима поводом безбједносног инцидента мотивисаног мржњом према ЛГБТ заједници, полицијски службеници морају да имају професионалан, коректан и амбијентално и комуникационо супериоран став према саговорнику. Ово је посебно битно уколико је саговорник дискриминаторски или хомофобично настројен. Без обзира на то што би благонаклон став полицијског службеника према хомофобним испадима саговорника резултирали у немалом броју случајева и „отварањем“ саговорника у смислу да понуди квантитативно и квалитативно садржајнија обавјештења, полицијски службеник не смије да упадне у ову вриједносну и професионалну замку, јер се тиме деградира његов професионализам, а у перспективи се индиректно афирмише хомофобно понашање и хомофобни испади што сљедствено доводи и до хомофобног насиља које представља криминалне активности. Усљед тога, на сваки хомофобни испад, па био чак и вербалне природе „у четири ока“, полицијски службеник треба да скрене пажњу на недопустивост такве комуникације. То је посебно битно уколико се информативни разговор обавља у јавности, пред већим бројем лица који баштине хомофобију. У оваквим случајевима, полицијски службеник мора да као приоритет постави поштовање закона и професионалност на уштрб евентуалне оперативне прагматичности.

Приликом вођења разговора, веома је битно одредити тачна значења у вокабулару који користи саговорник, поготово уколико он обилује ЛГБТ тематиком. И уколико полицијски службеник претпостави одређено значење ријечи или израза, поготово уколико се ради о изјави по чувењу, битно је да се тачно диференцирају изрази, а потом да се објасни значење и ријечи, и израза, и контекста. Битно је сагледати и суд и закључке саговорника о догађају о којем се води разговор, али је неопходно диференцирати његово искуство о догађају од закључака и претпоставки. Такође, битно је диференцирати став саговорника о насиљу мотивисаном мржњом према ЛГБТ и евентуалној хомофобичности, али треба избјегавати директно питање о томе. Такође, приликом давања одговора на ово питање, треба имати на уму да дио популације, поготово млађих саговорника, могу изнијети негативан вриједносни став о ЛГБТ, како би се додворили хомофобичном окружењу или усљед вршњачког притиска, иако стварно не баштине хомофобне ставове. Усљед тога, као и код сваког информативног разговора, битно је афирмисати комуникацијски однос који ће омогућити изношење властитих ставова, али је битно ставове диференцирати од искуства саговорника.

Приликом вођења информативног разговора са ЛГБТ особом, криминалистички је ирелевантно, а комуникацијски често и контрапродуктивно тражити од саговорника изјашњење у погледу евентуалног ЛГБТ идентитета.

Приликом сачињавања службене забиљешке о прикупљеним обавјештењима или обављеном информативном разговору или другој адекватног писмена (криминалистичко-обавјештајног извјештаја) у писмено је битно што вјерније унијети садржај добијених обавјештења, а по могућности

поједине изразе или коришћени ријечник, поготово уколико је хомофобичан, потребно је децидно унијети. Такође, документовањем прикупљених обавјештења, потребно је ЛГБТ терминологију опрезно користити, водећи рачуна о ЛГБТ сензибилисаном језику, а поготово је битно навести коришћење ЛГБТ вокабулара у другачијем контексту од говорног. Такође, хомофобични језик, поготово уколико га саговорник наводи по чувењу, потребно је децидно описменити, наводећи и контекст у којем је дат, као и какав је ефекат имао. Поготово је битно утврдити и адекватно документовати одређене вербалне испаде који су се испољили у јавности, на јавном мјесту, пред присуством већег броја људи, на јавном скупу, током демонстрација...

Садржај добијених обавјештења, као и евентуални ЛГБТ идентитет саговорника је службена тајна и свако неовлашћено одавање представља повреду дисциплинске одговорности полицијског службеника. Под овим се не подразумева само одавање садржаја обавјештења и идентитета саговорника и његовог евентуалног ЛГБТ идентитета лицима који нису полицијски службеници, већ се односи и на одавање полицијским службеницима који нису овлашћени да буду упознати са тим или није потребно, сходно њиховим пословима и задацима или њиховом статусу, да буду упознати са наведеним.

4.2.4.4. Преглед лица

Преглед лица је оперативно-тактичка радња и полицијско овлашћење, док је претресање лица истражна радња којом се прикупљају докази који се могу користити у кривичном поступку. У криминалистичкој пракси је спорна диференцијација прегледа и претресања, што је веома битно с обзиром на то да се резултати претресања, као истражне радње, могу користити као доказ у току кривичног поступка. Међутим, с обзиром на фактичку међуповезаност и условљеност, често се заједно перципирају и обично након прегледа наступа претресање, поготово уколико се посумња на посједовање одређених предмета који могу да се користе као доказ у поступку.

Приликом прегледа ЛГБТ особа или особа за које се посумња да су ЛГБТ особе постоје одређене специфичности које би полицијски службеници требали узети у обзир.

Одијевање које не одговара стандардном, подразумејеваном и временски или амбијентално условљеном одијевању је индиција сумњивости у погледу посједовања и скривања одређених инкриминишућих предмета. Ово је битно нагласити, пошто се родно изражавање, које одудара од пола и карактерише трансродност, често може перципирати као индиција сумњивости. Иако наведена сумњичавост није погрешна, полицијски службеници морају бити упознати са трансродношћу и са трансродним идентитетом, а поготово са трансвеститским изражавањем, усљед чега не смију овај ЛГБТ идентитет да перципирају као априори сумњив. Другим ријечима, атипично или неусклађено одијевање се може сматрати индикатором сумњивости, али се ЛГБТ идентитет, који се, између осталог, заснива на атипичном одијевању, не смије перципирати као индикатор сумњивости.

Када је у питању фактичко поступање полиције приликом прегледа, полицијски службеници требају да знају да дио лезбејки, које се родно изражавају као *stone buch*, осјећају непријатност приликом додира од стране друге особе, поготово од стране супротног пола, због чега је битно ову непријатност, уколико се не може елиминисати, онда свести на најмањи, подношљив ниво. То подразумијева, наравно, уколико то околности дозвољавају, да се особи која се треба прегледати саопшти разлог и нужност прегледа, начин на који ће се обавити, те да се преглед реализује ван погледа других лица, укључујући и друге полицијске службенике.

Пожељно је да преглед обавља особа пола која одговара родном изражају особе која се треба прегледати, наравно, уколико она не захтјева другачије. Ово се односи само када је у питању преглед, а не и код претресања.

4.2.4.5. Увид у документацију

Једна од оперативно-тактичких радњи које полицијски службеници релативно често у криминалистичкој пракси предузимају јесте и непосредни увид у разну документацију. Ова документација може бити различитих субјеката, државних и приватних, домаћих и међународних, правних и физичких лица. Може бити и у папирном, али и у електронском облику, исто тако, може бити несређена, али може бити и у виду сређене базе података. Циљ увида је непосредно сазнање о одређеним криминалистички релевантним догађајима или лицима, најчешће у смислу потврде или негирања одређене сумње до које се дошло претходним криминалистичким радом.

Разумљиво је да се увидом у овај конгломерат различите документације може доћи до егзактних или индикативних података о нечијем ЛГБТ идентитету. Међутим, навести у којима се све евиденцијама и на који начин може сазнати евентуални ЛГБТ идентитет је ирелевантно и немогуће.⁵⁸⁵ Оно што је битно јесте да полиција све информације до којих дође увидом у документацију не смије јавно саопштавати, поготово оне информације које се односе на претпостављени или стварни ЛГБТ идентитет. Исто тако, битно је навести да се идентитети лица до којих се дође увидом у документацију не смију користити у друге сврхе, сем у службене. Другим ријечима, за ове податке важи правило о приватности и дисциплинској одговорности уколико се саопште неовлашћеној особи, чак и уколико је она полицијски службеник. Такође, неовлашћено коришћење ових података повлачи дисциплинску, а у одређеним ситуацијама и кривичну одговорност, чега полицијски службеници морају бити свјесни, те увид и коришћење сазнатих података морају свести само на законом дозвољене случајеве.

⁵⁸⁵ Нпр. одређени геј клуб (не угоститељски објекат) води евиденцију о регистрованим члановима. У клубу се, за вријеме одређене свечаности којој су присуствовали регистровани чланови, деси крађа одређених драгоцености. У криминалистичкој пракси је наведено познато као тзв. домаћа крађа, крађа од стране одређеног круга лица који су имали адекватан приступ предмету крађе и који су били упознати са одређеним чињеницама релевантним за извршење кривичног дјела. Регистровани чланови клуба су, да би присуствовали свечаности, морали да потврде властити долазак о чему је вођена евиденција. Разумљиво је да ће полиција, како би саставила листу осумњичених, остварити увид у евиденцију о регистрованим члановима, као и о члановима који су потврдили долазак.

4.2.4.6. Коришћење оперативних веза и информатора

Оперативне везе (сарадници и информанти) и информатори⁵⁸⁶ су изузетно моћно средство у сузбијању криминалитета, прије свега значајни усљед добијања правовремених и квалитетних криминалистички релевантних инфомација, како у погледу планирања и припреме, тако и у погледу реализације криминалне активности.

Полицијски службеници као оперативне везе ангажују по правилу оне грађане који по својим објективним могућностима и субјективним склоностима могу, хоће и знају уочити чињенице које су од значаја за спречавање и сузбијање кривичних дјела и откривање учинилаца. Приликом утврђивања мотива који оперативну везу упућује на сарадњу, полицијски службеник процјењује основ за сарадњу у погледу мотива, као и доминантни мотив и исти се у континуитету провјерава током трајања сарадничког односа.

Разумљиво је да се међу потенцијалним оперативним везама и информаторима, па чак и онима који нису из криминалног миљеа, могу пронаћи ЛГБТ. Уколико се према објективним могућностима и субјективним склоностима процијени да се могу ангажовати за сарадњу, полицијски службеници ће реализовати сараднички однос.

Међутим, битно је навести да мотив, односно основ сарадње никако не смије бити уцјена. Ово се наводи зато што је у криминалистичкој пракси иностраних држава, поготово САД од прије пола вијека, познато да је полиција често користила геј особе као информаторе уцјењујући их откривањем њихове хомосексуалне оријентације. Иако је у то вријеме хомосексуално понашање било кажњиво, то није било оправдање за врбовање оперативних веза и информатора уцјењивањем да ће се открити за њих компромитујући материјал. Поготово је разумљиво да у данашње вријеме није оправдано, чак је и незаконито уцјењивање на било који начин, укључујући и уцјену откривањем хомосексуалне оријентације, да би се лице приволило на сарадњу и на сараднички однос. Иако наведено може да дјелује краткорочно опортуно, дугорочно је свакако компромитујуће и за полицију, поред тога што је уцјена директно вршење кривичног дјела од стране полицијских службеника који би на овај начин покушали да лице врбују као оперативну везу.

Иако се ово примарно односи на оперативне везе (сараднике и информанте), такође се односи и на контакте са инкриминисаним лицима гдје услов сарадње не смије бити потенцијална уцјена откривањем компромитујућег

⁵⁸⁶ Рад са оперативним везама прописан је подзаконским актима. Према тим актима, оперативне везе се дијеле на сараднике и информанте. Информант је лице које добровољно, свјесно, тајно, плански и повремено, по налогу, односно упутствима полицијског службеника прикупља и полицијском службенику доставља податке и информације о кривичним дјелима и учиниоцима. Сарадник је ангажовано лице које добровољно, свјесно, тајно, плански и континуирано у дужем временском периоду, по упутствима и задацима полицијског службеника прикупља и доставља податке и информације о кривичним дјелима и учиниоцима кривичних дјела. Овим актима индиректно је регулисан и рад са информаторима. У овом смислу, под информаторима се не подразумијеају прикривени информатори као посебна истражна радња, већ инкриминисана лица која могу да полицијском службенику достављају одређене криминалистички релевантне податке и са којима полицијски службеник може да долази у непосредни контакт.

материјала инкриминисане особе која потенцијално доставља криминалистички релевантне податке. Ово се односи и на сазнање о нечијем ЛГБТ идентитету за које је полицијски службеник сазнао вршењем свакодневне полицијске активности, а исто тако, под овим се подразумева да полицијски службеник нечији потенцијални, претпостављени или стварни ЛГБТ идентитет неће уносити у релевантна писмена уколико је то ирелевантно за криминалистичке потребе.

Битно је навести и дијаметрално супротан приступ у коришћењу информатора и саме сарадничке мреже код кривичних дјела почињених из мржње према ЛГБТ. Наиме, с обзиром на претпоставку да кривична дјела почињена из мржње према ЛГБТ (али и не само према ЛГБТ) врше појединци који су мање-више припадници или баштеници одређених групација, организација, покрета или идеологија које су неријетко неформално структурисане у локалној заједници, потребно је наведене групације држати под оперативном контролом. Наиме, уколико се у локалној заједници или широј регији појави одређена организација за коју се зна или претпоставља да баштени одређену идеологију која пропагира нетрпељивост или дискриминацију на основу ЛГБТ идентитета, потребно је над том организацијом, без обзира на то да ли је формалног карактера, успоставити оперативну контролу како би се благовремено предуприједиле њихове потенцијалне хејтерске, а потом и криминалне активности, као и како би се репресивна криминалистичка активност реализовала на релевантном информационом супстрату уколико превентивна и проактивна активност не би дала резултате.

4.2.4.7. Рација

Рација је оперативно-тактичка мјера која се предузима на одређеном, претходно блокираном простору и објекту и у оквиру које се реализује неколико оперативно-тактичких радњи и мјера, истражних радњи и полицијских овлашћења (легитимисање, провјера и утврђивање идентитета, преглед лица, преглед објекта и превозних средстава, претресање лица, привремено одузимање предмета, увиђај, снимање јавног мјеста, привођење, лишење слободе, употреба силе) са циљем проналаска и привременог одузимања трагова и предмета у вези кривичних дјела и прекршаја, са циљем проналаска и лишења слободе извршилаца кривичних дјела и прекршаја, са циљем сазнања структуре посјетилаца, као и усљед других криминалистички релевантних потреба.

Приликом рације, поготово уколико се рација изводи у ЛГБТ клубовима или у геј френдли угоститељским објектима, полиција и према тим лицима, без обзира на то да ли су осумњичени или не, предузима одређене радње и мјере, из разлога опортуности, тактичности и темељитости. Ово може да погоди ЛГБТ заједницу, поготово уколико нису осумњичени, као уосталом што рација редовно погађа велики број посјетилаца у одређеном простору и објекту, те им се том приликом привремено ограничавају одређена права. Поготово уколико се ради о геј (френдли) угоститељским објектима који су и у јавности познати као такви, рација у овим објектима се може схватити и као својеврсна дискриминација ЛГБТ заједнице од стране полиције. Изузетно је битно да се

приликом планирања рација, објекти у којима се изводе не бирају стихијски и насумично, већ по стварној оперативној потреби (учестало вршење кривичних дјела и прекршаја, учестало нарушавање јавног реда и мира, честе посјете и боравци инкриминисаних лица). Другим ријечима, приликом планирања рације не смије да се прави дискриминација на основу власништва, сексуалне оријентације гостију или геј френдли имица које објекат или простор баштине у јавности.

Непосредно прије реализације, битно је претпоставити или претходно утврдити број и структуру лица у објекту, како би се планиране радње и мјере прилагодиле лицима који се очекују и затекну у објекту или простору рације. Приликом предузимања одређених радњи и мјера према лицима, потребно је водити рачуна о томе да се њихов потенцијални или претпостављени ЛГБТ идентитет сакрије од осталих присутних у објекту и простору, што значи да утврђивање идентитета, те преглед, а поготово претресање, те друге мјере и радње треба по могућности обављати ван видокруга осталих затечених лица.

Када је у питању рација, која подразумева конгломерат радњи и мјера на релативно ужем простору или објекту у којем се налази већи број, углавном међусобно непознатих лица, изузетно је битно водити рачуна о приватности и достојанству лица према којима се предузимају одређене радње и мјере у склопу рације. То подразумева и да се према одређеним лицима за које се процијени да нема потребе да се предузимају никакве или само поједине радње и мјере, оне и не предузимају, али је наведено потребно опортунистички цијенити.

Наравно, то подразумева и да сензибилисаност према појединим популационим групама (међу којима су и ЛГБТ, али и малољетници, жене, старци, странци...) не значи аутоматски и игнорисање ових лица на простору или објекту рације, те беспоговорно и ничим оправдано непредузимање било које радње и мјере према овим лицима.

4.2.4.7.1. Анализа рације извршене у кафе бару *Stonewall In*

Неадекватно планирана и реализована рација може бити повод, а понекад и узрок ескалације даљих немира у заједници који условљавају појачану активност полиције. Односно, паушално планирана и реализована рација која није условљена криминалистичким разлозима, нити предузета у криминалистичке сврхе може да иницира „зачарани круг“ основа за даље полицијско дјеловање које неријетко може и да ескалира у сукобе које су ван полицијског рјешења.

Најбољи примјер за то је траљаво планирање и још траљавија реализација рације у клубу *Stonewall Inn* у Њујорку која је била повод немира који су названи Стоунволским немирима (па чак и револуцијом, имајући у виду који је то имало значај за ЛГБТ заједницу и покрет). Анализом тактике рације у овом клубу, са ове временске дистанце и са доступним подацима, могуће је констатовати мноштво грешака од стране полиције за које се може рећи и да су испровоцирали немире (што наравно не значи да се немири не би и накнадно десили имајући у виду дискриминаторски однос полиције и цијеле заједнице према ЛГБТ заједници):

- Циљ рације није био стриктно одређен, већ се ишло рутинерски, са намјером да се што прије заврши и са што мање посла. Сама рација није била испланирана, нити је било криминалистичке и полицијске оправданости вршења рације у клубу који није био познат по нарушавању јавног реда и мира, нити по вршењу кривичних дјела или прекршаја;
- Стихијност и узгредност реализације рације иницирали су и друге проблеме. У објекту који може да прими неколико стотина посјетилаца и гдје је била претпоставка да је пун, учествовало је неуобичајено мало полицајаца, а ни они сви нису били у објекту, усљед чега се може претпоставити да је рација вршена „реда ради“, да је планирано да се неколико људи легитимише, евентуално да се неко приведе, да се заплијени алкохол и да се тиме заврши;
- Прије реализације рације, у објекат није ушла оперативна претходница, већ су полицајци одједном ушли у објекат, што је изазвало изненађење, али и буку, напетост, страх, а потом и панику, стварајући гужву на излазу у жељи да сви изађу. Из наведеног је видљиво да се нису испоштовали основни тактички принципи планирања, припреме и саме реализације рације, а разлог томе је вјероватно вршење рације без правог криминалистичког повода и без конкретног релевантног циља;
- Полиција је само трансвестите намјеравала да прегледа, а вјероватно и да претресе у објекту међу другим посјетиоцима, а потом да им утврди идентитет, што је њих испровоцирало, те су пружили отпор. Ово говори о несензибилисаности полицијских службеника у поступању према овој заједници, што је можда било присутно, али се мора имати у виду и чињеница да је тада била учестала пракса да полиција врши рацију у окупљалиштима ове заједнице, усљед чега је претпоставка да су били и упознати са специфичностима рада са трансвеститима. Прије би се могао диференцирати закључак да је полиција ову маргинализовану и од друштва стигматизовану групацију такође даље дискриминисала и није посвећивала превише пажње својеврсној сензибилизацији приликом рада са њима;
- Приликом привођења, односно покушаја привођења, није се узела у обзир амбијентална позиционираност и супериорност за извођење такве активности, поготово имајући у виду велику масу лица који не одобравају саму радњу полиције. Ово је такође један од примарних превида основа тактике полицијске интервенције;
- Одржавање везе између полицајаца у објекту и полицајаца напољу је било уз помоћ телефонске линије из клуба;
- Марица, као специјално возило за спровођење, није било обезбијеђено од стране учесника у рацији, него је тек касније са знатним закашњењем доведено, а и тада само једно, што је било недовољно да се сва задржана лица спроведу;
- Задржана лица и лица лишена слободе нису била адекватно обезбијеђена, нити су била под надзором, нису била удаљена од других

- лица, што је омогућило вербалне провокације, а потом и њихово бјекство, те подстрекавање на отпор;
- Полиција није била посебно сензибилисана за поступање према трансродним особама, поготово приликом прегледа и претресања трансродних особа, што је резултирало њиховим негодовањем, а касније и активним отпором, па и нападом на полицијског службеника и подстрекавањем на пружање отпора.
 - Полиција није благовремено реаговала на почетне инциденте лакше природе, што је довело до већих инцидената, а потом и немира;
 - Приликом употребе силе, поготово према женском лицу, није се узела у обзир амбијентална позиционираност.

4.2.4.8. Лишење слободе ЛГБТ лица

Специфичности поступања са ЛГБТ лицима лишеним слободе, а поготово трансродним, транссексуалним и интерполним лицима се односи на коришћење сензибилисаног језика у комуникацији, на утврђивање идентитета и криминалистичко-техничку обраду лица, преглед и претресање лица, те смјештај и боравак лица лишених слободе у службеним просторијама. Посебан аспект се односи на заштиту приватности ЛГБТ лица лишених слободе.

Претпостављена или обзнањена сексуална оријентација или родни идентитет или „атипичне“ полне карактеристике лица лишеног слободе не могу бити основ (или изговор) за дискриминацију, па чак ни за другачији третман лица лишеног слободе.

У комуникацији са ЛГБТ особама, полицијски службеници морају користити ЛГБТ сензибилисан језик. Посебно је забрањено да се сексуална оријентација или понашање лица, његове полне карактеристике или родни идентитет користе као основ или оправдање за насиље према њима или као узрок (или повод) кривичног дјела због којег су лица лишена слободе.

Код и код свих лица лишених слободе, и приликом утврђивања идентитета лица, пол ЛГБТ лица се утврђује на основу докумената. Међутим, проблем се може појавити уколико лице не посједује документа, као и у случајевима када постоји разлика између пола лица у личним документима и родног изражаја лица (што је посебно често код трансродних лица, мада се дешава и код транссексуалних лица, као и код интерполних лица). У тим ситуацијама се од лица треба захтијевати изјашњење по питању пола. Уколико постоји сумња у погледу изјашњења (што може бити начин да се сакрије прави идентитет, чега су полицијски службеници свјесни), полицијски службеници могу тражити појашњење од лица, наводећи разлоге сумње (другачије облачење, родни изражај не одговара полу особе и слично), међутим, морају бити свјесни постојања трансродних лица код којих то није неуобичајено. Адекватно објашњење може бити да је лице трансродна особа, односно да је у процесу транзиције, међутим, лице се не то не смије наговарати да призна, нити се то смије директно питати, с обзиром на то да представља притисак за аутовање, на шта полицијски службеници немају право. Уколико се сумња не отклони, полицијски службеници кроз релевантне евиденције и базе података

требају да утврде идентитет лица, укључујући и пол. Не смију да пол лица утврђују скидањем лица, односно констатовањем мушких или женских полних органа и карактеристика.

ЛГБТ лице има право да обзнани, односно да се јавно декларише као геј, лезбејка, бисексуално, трансродно, транссексуално или интерполно лице, али је битно нагласити да полицијски службеници немају право и не смију да од лица лишеног слободе захтијевају да се он о томе изјашњава. То је забрањено чак и у ситуацијама које су криминалистички, односно полицијски опортуне – када би јавно обзнањивање (признање) помогло полицији у расвјетљавању дјела (нпр. постављање верзије о злочину из мржње). Конкретно, приликом утврђивања идентитета лица лишеног слободе, као и приликом обављања разговора са лицем лишеним слободе не смију се постављати питања о његовој сексуалној оријентацији или понашању.

Изузетак може да представља питање о полним карактеристикама и о родном идентитету трансродних, транссексуалних и интерполних лица (с обзиром на чињеницу да то утиче на смјештај лица лишених слободе са другим лицима у посебно опремљене просторије). Међутим, наведено питање не смије да буде у форми оптужујућег, конфронтирајућег или дискриминишућег контекста, већ би се лице требало питати са којим полом лица лишених слободе жели да се смјести у посебно опремљене просторије. Наравно, наведено питање би требало поставити само код лица гдје постоји сумња у погледу пола, а лице лишено слободе је навело да је трансродно, транссексуално или интерполно.

Битно је истаћи и да лице лишено слободе није дужно да износи чињенице у погледу евентуалне транзиције која је у току, али има право да посједује документацију која указује на то. Такође је битно да се лицу лишеном слободе које је у транзицији омогући да се користи прописаном хормонском или другом терапијом, али је такође и битно да лице при себи има медицинску документацију релевантну за транзицију. То посебно може бити корисно уколико се лице предаје казнено-поправној установи (на издржавање казне затвора) или уколико се спроводи и предаје тужиоцу, односно судији (када постоји могућност одређивања притвора).

Приликом прегледа лица лишених слободе, правило је да лица прегледа полицијски службеник истог пола. Међутим, како трансродна и транссексуална лица лишена слободе могу осјећати одређену непријатност приликом прегледа од стране полицијских службеника истог пола, полицијски службеници требају упитати трансродна и транссексуална лица да ли им је неугодно да их прегледа полицијски службеник (ис)тог пола, односно да ли желе да их прегледа полицијски службеник другог пола. Наравно, наведено под условом да то не онемогућавају разлози хитности или разлози безбједности (што значи да то увијек треба практиковати у службеним просторијама). Уколико трансродна и транссексуална лица прихвате наведену сугестију, њих ће прегледати полицијски службеници пола који одговара родном изражају трансродног лица, односно полу којем тежи транссексуално лице. Наравно, то не значи да ће се сва трансродна и транссексуална лица прегледати од стране полицијских службеника супротног пола, већ само она које то предлажу, а постоје амбијентални и безбједности фактори да се то уважи.

С обзиром на изричиту законску одредбу да претресање врше лица истог пола, трансродна лица морају да претресу полицијски службеници истог пола као што је и пола трансродно лице, без обзира на његов или њен родни изражај. То исто важи и када је у питању претресање транссексуалних лица. Међутим, с обзиром на то да, по правилу, окончањем процеса транзиције код транссексуалних лица, оно може промијенити одредницу пола у матичним књигама, а сљедствено и у личним документима, пол се, за ове сврхе, одређује на основу личних докумената. Изузетно, уколико је процес транзиције окончан или при крају, а одредница пола у личним документима још увијек није промијењена, претресању таквих лица би могли приступити и полицијски службеници који су истог пола као и пол лица којем се процесом транзиције прилагођава транссексуално лице. Међутим, судска пракса ову могућност још увијек није потврдила, што значи да је треба користити изузетно рестриктивно.

Свјedoци претресања трансродних и транссексуалних лица, уколико су нужни, требају бити истог пола као и претресено лице, којом приликом се свједoцима посебно мора нагласити да чињенице из интимне сфере личности лица морају остати тајне, односно не смију се даље преносити, сем приликом свједочења на суду.

Одређена заједница лезбејки, попут *stone buch*, имају изузетну нелагоду у присуству лица другог пола, а поготово приликом евентуалног прегледа и претресања од стране лица истог пола, услед чега би полицијски службеници то требали да знају, те да таквим лицима, уколико то амбијентални услови и безбједност дозвољава, претходно објасне разлоге и поступак прегледа, односно претресања, а тек потом приступе тој радњи.

Овакав поступак би био пожељан и када је у питању криминалистичко-техничка обрада лица. Приликом фотографисања лица лишеног слободe у оквиру криминалистичко-техничке обраде лица, пожељно је да се лице фотографише у родном изражају који је имао за вријеме хапшења, уколико то није релевантно за саму криминалистичку обраду лица (евентуално препознавање).

По правилу, лица лишена слободe се смјештају у посебно опремљене просторије којом приликом се раздвајају мушка од женских лица лишених слободe. То раздвајање би требало да буде у посебним просторијама, а уколико то није могуће, онда би требао да се раздвајање изврши на тај начин да лица лишена слободe мушког пола не могу да контактирају са лицима лишеним слободe женског пола, без обзира на то да ли се налазе у истој просторији. Требало би онемогућити и визуелни контакт између тако одвојених лица.

Наведеном одвајању подлијежу и ЛГБТ лица, којом приликом се од трансродних лица, те транссексуалних лица (код којих је процес транзиције при крају или је окончан), као и од интерполних лица може тражити да се изјасне да ли желе да се смјесте у посебно опремљеним просторијама са лицима лишеним слободe мушког или женског пола. Међутим, с обзиром на амбијент у оквиру којих бораве лица лишена слободe, очекивано је да може доћи до провокација и сличних непријатних ситуација, па чак и до насиља према овим лицима, што намеће обавезу полицијских службеника који надзиру лица лишена слободe да овим лицима, односно простору и амбијенту у оквиру којег бораве ова лица

посвете већу пажњу. Уколико то могућности дозвољавају, најбоље би било трансродна, транссексуална и интерполна лица лишена слободе смјестити у одвојену просторију или дио просторије, уколико они сами то прихватају. Наведено поступање се не би могло сматрати дискриминацијом, а поготово не повлађивањем.⁵⁸⁷

Иако постоји обавеза да се лице лишено слободе које болује од заразне или неке друге лако преносиве болести смјешта одвојено од осталих лица лишених слободе, лица лишена слободе која су ХИВ позитивна нема потребе одвајати од других лица (само из овог разлога), имајући у виду да се вирус не преноси додиром. Међутим, с обзиром на то да постоји могућност да се преко отворених рана на тијелу лица, преко крви, искашљавањем, преко тјелесних течности, полицијски службеници (и друга лица) заразе, треба бити опрезан приликом рада са инфицираним лицима, али их не треба због тога дискриминисати (одвајањем у посебне просторије ако лица немају отворене ране, не кашљу, опште здравствено стање им није нарушено, нису агресивни).⁵⁸⁸

Полицијски службеници не смију евидентирати, документовати нити преносити информацију о претпостављеној или предоченој (обзнањеној) сексуалној оријентацији или понашању, интерполним карактеристикама или родном идентитету лица, с обзиром на то да наведени подаци нису релевантни за службу. Полицијски службеници ни другим полицијским службеницима не смију преносити и саопштавати наведене информације, сем уколико су оне релевантне за ефикасније и безбједније лишење слободе лица (нпр., саопштавање полицијском службенику који врши надзор лица лишених слободе у службеним просторијама да обрати повећу пажњу на трансродна лица смјештена заједно са лицима која су одвојена по полу у заједничкој просторији). Такође, наведене информације се не смију ни оперативно евидентирати и документовати. Одавање или неовлашћено саопштавање наведених информација (па чак и саопштавање другим полицијским службеницима који немају оправдану службену потребу да знају те информације) представља дисциплинску, а изузетно и кривичну одговорност полицијског службеника.

Приликом примопредаје ЛГБТ лица лишених слободе, полицијски службеници који предају лице не смију службеницима који прихватау лице саопштавати претпостављену или предочену сексуалну оријентацију или понашање, интерполне карактеристике или родни идентитет. Наведено није релевантно за прихват лица, поготово имајући у виду да ће и службеници који прихватају лице лишено слободе утврдити идентитет лица, те лице прегледати, а евентуално и претрести придржавајући се претходно наведених смјерница.

⁵⁸⁷ Битно је поменути да у оквиру лишења слободе, које релативно кратко траје, а поготово сам смјештај лица лишених слободе у посебно опремљеним просторијама, полицијски службеници морају да обрате већу пажњу на трансродна и транссексуална лица, поготово уколико не постоји могућност њиховог раздвајања од других лица лишених слободе у посебне просторије. Ово се не чини као већи проблем, међутим, овај проблем посебно долази до изражаја у казнено-поправним институцијама у којима се смјештају трансродна или транссексуална лица, јер имају осјећај да су смјештена у „погрешан затвор“, што сигурно изазива подозрење, а потом и дискриминацију, па и отворено насиље према њима од стране других затвореника.

⁵⁸⁸ Александар Миладиновић, *Лишење слободе*, Министарство унутрашњих послова Републике Српске, Бања Лука, 2020. године, стр. 90, 128.

Међутим, лице које је у процесу транзиције са собом може понијети и користити медицинску документацију којом предочава, односно доказује тај процес или тренутни полни статус.

Такође, тим лицима треба омогућити коришћење прописане медикаментозне терапије током транзиције или прописане у том циљу.

4.2.4.9. Подаци о ЛГБТ идентитету до којих се дође у вршењу службених активности

Из претходно наведеног је видљиво да полиција на разне начине приликом предузимања свакодневних радњи и мјера које јој стоје на располагању, без обзира на то да ли се ради о превентивној или репресивној дјелатности, може да дође до података о потенцијалном, претпостављеном или очигледном ЛГБТ идентитету појединих лица. Та лица чак и не морају да буду захваћена оперативним активностима полиције, односно не мора да се ради о оштећеним, жртвама, свједоцима, осумњиченим лицима, већ се може десити да се нечији ЛГБТ идентитет сазна, а да то лице нема никакве са конкретним случајем који се истражује.⁵⁸⁹ Такође, полиција усљед константног и континуираног прикупљања релевантних сазнања о безбједносно интересантним догађајима и лицима, што је један од примарних задатака полиције, долази до квалитативно и квантитативно значајног фонда података, чијом анализом се, између осталог, може диференцирати претпостављени ЛГБТ идентитет потенцијалних лица која и не морају бити инкриминисана лица, односно лица из криминалног миљеа.

Сви подаци до којих полиција дође током предузетих радњи и мјера, а указују или се на основу њих основано може претпоставити ЛГБТ идентитет лица, без обзира на својство тих лица, морају да се чувају као службена тајна и не смију се откривати неовлашћеним лицима. Под неовлашћеним лицима не подразумијевају се само лица изван полицијске структуре, већ и полицијски службеници који, сходно властитом радном мјесту и конкретним пословима и задацима, немају оперативне, практичне ни професионалне потребе да знају потенцијални, претпостављени или стварни ЛГБТ идентитет лица, без обзира на то што се до ових података дошло предузимањем службених радњи и мјера. Другим ријечима, откривање ЛГБТ идентитета лица за које је полиција сазнала предузимањем радњи и мјера из властите надлежности подразумијева дисциплинску одговорност за нарушавање туђе приватности, и то интимне природе, усљед откривања неовлашћеним особама, односно особама за које не постоји професионална потреба да то они знају, без обзира на то да ли се ради о полицијским службеницима или не.⁵⁹⁰ Ово ствара и обавезу код лица која дођу

⁵⁸⁹ Приликом опсервације у комбинацији са засједом, полиција примјећује састанак два непозната лица која одговарају опису лица која, према оперативним сазнањима, треба да се састану и размијене инкриминисане предмете и новац. Приликом активирања засједе, полиција врши тзв. упад у објекат гдје су ушла два лица и затиче наведена лица, која нису инкриминисана лица, у (хомо)сексуалном односу.

⁵⁹⁰ Примјери из праксе показују да то није тако, па чак и да се грубо крши право на приватност, те директно крше интерна правила полицијског рада, те самог закона, о чему говори и сљедећи (релативно старији) случај из Србије. Невладиној организацији Лабрис, која се у Србији бавила

у посјед и обрађују те податке, сходно властитим радним задацима и природи радног мјеста, да воде рачуна о заштити, шифрирању и начину даље обраде тих података минимизирањем могућности компромитације и откривања ЛГБТ идентитета лица чије се активности или подаци обрађују. Наравно, то не значи „маскирање“ само идентификационих података ЛГБТ лица која се обрађују или ЛГБТ идентитета лица која се обрађују, већ и онемогућавање да се њихова приватност сазна и контекстуално, што је веома битно, поготово уколико се имају у виду генерисани подаци и аналитички резултати генерисаних података.

Поред података до којих полиција долази плански, усмјереном и циљаном криминалистичком активношћу, до дијела безбједносних сазнања и података полиција долази и случајно, вршећи редовне послове и задатке који резултирају непланираним сазнањима. Међу тим сазнањима је разумљиво да могу бити и подаци о потенцијалном, претпостављеном или стварном ЛГБТ идентитету. До тих података се може доћи примјеном посебних истражних радњи, саслушањем свједока и испитивањем осумњиченог, приликом опсервације, приликом полиграфског испитивања, засједе, затим претресањем стана и других просторија, као и примјеном готово свих других службених радњи и мјера полиције. Као и у претходном случају, разумљиво је да се ни ови подаци не смију одавати неовлашћеним лицима. Међутим, поред тога, ови подаци се не смију ни евидентирати у службене евиденције и релевантне базе података, нити заводити у релевантна писмена уколико немају криминалистичку оправданост. Наиме, подаци о потенцијалном, претпостављеном или стварном ЛГБТ идентитету до којих полиција дође случајно предузимањем службених активности, уколико нису криминалистички релевантни и не могу послужити у службене сврхе, не смију се ни заводити, ни евидентирати, ни уносити у релевантне евиденције и базе података. Иако би се ово на први поглед сматрало опортуним, ови подаци нису ни криминалистички релевантни, ни оперативно употребљиви, а њима се нарушава приватност, те стога било какво коришћење ових података представља кршење закона. Наравно, криминалистичка или службена релевантност ових података је фактичко питање, али се оно не смије процјењивати оквирно, већ узимањем у обзир свих аспеката информације.⁵⁹¹

геј активизмом, јавио се млађи мушкарац кога је Лабрису упутила једна геј организација. Звао је да пита шта може да уради, јер је преживио физичко малтретирање у полицијској станици од стране полиције на аутобуској станици у Београду. Наиме, први пут је доживио непријатности са полицијом у парку на Студентском тргу, када су њега и његовог друга легитимисали и питали да ли су ожењени. На постављено питање он је одговорио да није, а његов друг је одговорио да није ожењен, јер воли мушкарце. Неколико дана прије него што се обратио Лабрису, носио је писмо и затекао се на аутобуској станици, када га је један од двојице полицајаца препознао и наредио му да пође са њим. Одвео га је у неку малу полицијску собицу на аутобуској станици где су била још два полицајца. Један од њих је почео вербално да га малтретира, вичући и псујући га. Претили су му да ће га пребити ако га поново сретну на станици, на Зеленом венцу итд. Затим су почели и да га шамарају, више пута, тако да након тих шамара није могао добро да чује. Он је био довољно храбар, да након тих шамара пита за њихова имена, на шта му је полицајац рекао да ће му поломити кости. Младић је отишао у Ургентни центар и снимио повреде, након чега је те полицајце пријавио Унутрашњој контроли. Група аутора, *Читанка од А...*, стр. 196.

⁵⁹¹ У том смислу, индиректно може да послужи и сљедећи примјер из праксе Европског суда за људска права, мада има везе и са тзв. случајним налазима о чему ће више бити ријечи у даљем

4.2.5. Специфичности предузимања истражних радњи

Истражне радње су радње које предузима полиција, тужилаштво (изузетно и суд) у циљу прикупљања доказа релевантних за кривични поступак. Примарно је да се истражне радње, односно докази до којих се дође предузимањем истражних радњи реализују и прикупе на законит и правилан начин. Како би се докази могли користити на суду, истражне радње које су резултирале тим доказима морају да буду предузете на законит и правилан начин. Ово је битна диференцијација у односу на оперативно-тактичке радње и мјере које служе прикупљању информација, али не и доказа, а која може да има одређене рефлексије и на доказни поступак за кривична дјела почињена из мржње према ЛГБТ.

Наиме, док неправилно предузимање оперативно-тактичких радњи и мјера резултира криминалистичком ирелевантношћу резултата до којег се дође, а ријеђе и дисциплинском одговорношћу полицијских службеника који су неправилно предузели оперативно-тактичку радњу или мјеру, код истражних радњи посљедице су далекосежније и теже. Незаконито предузета истражна радња резултира дисциплинском, а у одређеним случајевима и кривичном одговорношћу полицијских службеника, односно лица која су је незаконито предузела. Неправилно предузета истражна радња резултира дисциплинском (ријетко кривичном) одговорношћу, међутим, оно што је изузетно важно јесте да се резултати неправилно предузете истражне радње, а то су докази до којих се дошло предузимањем те истражне радње, не могу користити као доказ на суду или се изузетно ријетко, под одређеним условима, могу конвалидирати у прихватљиве доказе. Разумљиво је да се резултати незаконито предузетих истражних радњи никад не могу користити као доказ на суду.

Из тога је видљиво да је изузетно важно да се све истражне радње предузимају и законито и правилно. Законитост истражне радње подразумијева да се она предузима у складу са релевантним кривичнопроцесним и другим одредбама, док правилност предузете истражне радње подразумијева да се она врши у складу са правилима науке и струке, у првом реду криминалистике и других сродних наука. Начин предузимања конкретне истражне радње или свих истражних радњи може бити прописан и подзаконским актима, међутим, с обзиром на хетерогеност фактора који утичу на конкретне ситуације у којима се предузимају истражне радње, изузетно је тешко предвидјети околности за начин предузимања сваке истражне радње, усљед чега је битно да полицијски службеници знају правила криминалистике као науке како би у сваком

тексту. У предмету *А. Д. Т. против Уједињеног Краљевства* подносилац представке је био особа хомосексуалне оријентације. Према претходном овлашћењу и налогу полицијски службеници претресли су његову кућу и одузели одређене ствари, фотографије и видео снимке. На једном од снимака био је снимљен сексуални (орални) чин подносиоца представке са групом мушкараца. Због тога је био ухапшен и оптужен за неморал (што је тада било инкриминисано). Суд је истакао да је подносилац представке оптужен због „сексуалних активности као таквих, а не због снимања или ризика од објављивања таквог снимка“, због чега су његове активности проглашене „приватним“. Према томе, кривично гоњење и санкција с тим у вези не могу бити оправдање за заштиту јавног здравља и морала, те је суд пресудио да је повријеђено његово право на поштовање приватног живота, садржано у члану 8. Европске конвенције. *Практични увод у европске ...*, Оп. цит., стр. 131.

конкретном случају дјелујући у законском оквиру и у складу са подзаконским правилима, адекватно и садржајно примјенили постулате криминалистике. Диференцирајући оперативно-тактичке радње и мјере од истражних радњи, поред различите одговорности (која се може кретати од дисциплинске до кривичне за она лица која су предузели конкретну радњу), веома битна разлика је свакако процесна санкција за доказе који су прикупљени незаконитим и неправилним поступањем приликом предузимања истражне радње, што нема само посљедице по лица која су предузела ту радњу, већ и по сам кривични предмет због којег се предузимају конкретне истражне радње.

Ово је посебно битно код кривичних дјела почињених из мржње, уколико се има у виду да су ова кривична дјела свакако специфична у односу на остала кривична дјела (поготово у односу на кривична дјела општег криминалитета), а кривична дјела почињена из мржње према ЛГБТ су свакако специфична групација кривичних дјела почињених из мржње. Сљедствено томе, разумљива је потреба посебне опрезности, додатне сензибилисаности и специфичне криминалистичке специјализације како би се криминалистичка истрага по овим специфичним кривичним дјелима посебне групације криминалитета реализовала квалитетно, садржајно, брзо и ефикасно.

Кривична дјела почињена из мржње су посебна групација кривичних дјела која је условљена мотивом дјела, а не природом, начином извршења или другим елементима кривичног дјела. Усљед наведеног, може доћи до поистовјеђивања ових кривичних дјела и класификације у друге групације кривичних дјела које као критериј посматрају природу кривичног дјела, начин извршења, тип извршиоца, жртву или неке друге елементе кривичног дјела. Као што је претходно утврђено, кривична дјела почињена из мржње обухватају све инкриминације почињене из мржње засноване на предрасудама према нацији, религији или ЛГБТ идентитету. Из тога је разумљиво да су кривична дјела почињена из мржње према ЛГБТ заједници само једна групација свеукупно посматраних кривичних дјела из мржње, што овој групацији тих кривичних дјела даје одређене специфичности.

Стога, може се рећи да су кривична дјела почињена из мржње посебна кривична дјела (у односу на општи криминалитет), а да су кривична дјела почињена из мржње према ЛГБТ заједници специфична кривична дјела посебних кривичних дјела (кривичних дјела почињених из мржње).

4.2.5.1. Врсте доказа код кривичних дјела почињених из мржње према ЛГБТ

Из наведеног би могли и диференцирати доказе које је потребно законито и правилно прикупити како би се ефикасно и успјешно одвијао кривични поступак за кривична дјела почињена из мржње према ЛГБТ. Уколико имамо у виду да су кривична дјела почињена из мржње према ЛГБТ специфична кривична дјела посебне групације кривичних дјела у односу на општи криминалитет, онда би по том параметру и све доказе које је потребно прикупити и на основу којих се може ефикасно водити и успјешно окончати кривични поступак за ова кривична дјела могли подијелити у три групације доказа:

1. Основне врсте доказа,
2. Посебне врсте доказа,
3. Специфичне врсте доказа.

Основне врсте доказа служе доказивању примарног кривичног дјела, односно тзв. „основног преступа“. То су сви они докази којима се доказују класична, општа кривична дјела и који се прикупљају истражним радњама. Набројати те доказе се чини илузорним, уколико се има у виду хетегореност кривичних дјела којима се може извршити „основни преступ“. Међутим, оно што је битно јесте да се овим доказима мора посветити велика пажња и да се морају прикупити из најмање два разлога. Примарни разлог јесте тај да, уколико се не прикупе докази којима се поткрепљује и доказује извршење „основног преступа“, односно уколико се не докаже „основни преступ“, аутоматски се онемогућава доказивање кривичних дјела почињених из мржње. Уколико се прикупљеним основним доказима не докаже извршење „основног преступа“, доказивање мотива извршења „основног преступа“ предрасудом или мржњом према одређеној популацији је излишно, уколико се има у виду да кривична дјела почињена из мржње чине два сегмента (кривично дјело и предрасуда као мотив). Уколико се не докаже само кривично дјело као „основни преступ“, чињеница је да нема кривичног дјела, без обзира на мотив почињеног догађаја (евентуално се може радити о прекршају или безбједном инциденту мотивисаном мржњом). Други разлог посвећивања велике пажње основним врстама доказа код кривичних дјела гдје је индиција да су почињена из мржње јесте секундарног карактера. Наиме, чак и уколико се не докаже мотив мржње код извршеног кривичног дјела, битно је да се докаже само постојање елемената кривичног дјела, те да се извршилац санкционише за „основни преступ“, односно за кривично дјело општег криминалитета. Иако наведено није афирмативно за случајеве гдје је индиција о мотиву извршења мржња изражена, чињеница је да је мотив мржње изузетно тешко доказати, укључујући ту и случајеве гдје се мотив доказује управо индицијама (индицијалним прстеном, индицијалним ланцем). Стога, за полицијске службенике, као и за тужиоца који је менаџер истраге, битно је да приликом планирања и реализације криминалистичке истраге примарну пажњу посвете проналаску, идентификацији, адекватном фиксирању, изузимању, коришћењу и тумачењу свих доказа којима се доказују елементи примарног кривичног дјела као „основног преступа“. Чињеница је да су докази којима се може доказати „основни преступ“ квалитативно и квантитативно најбројнији и најсадржајнији.

Посебним врстама доказа се доказује да је кривично дјело почињено из мржње. Овим доказима се доказује само један елемент кривичног дјела, а то је мотив извршиоца. Разумљиво је да је ових врста доказа драстично мање и да квалитативно не могу да се јаве у многобројним облицима као основне врсте доказа. Међутим, иако их је несразмјерно мање, чињеница је да се морају обезбједити, јер се њима доказује, након доказивања „основног преступа“, мотив мржње или предрасуде због којег је „основни преступ“ и извршен. Уколико се не обезбједи ови докази, кривично дјело почињено из мржње се не може доказати, односно суд ће донијети осуђујућу пресуду за „основни преступ“ или ће чак донијети и ослобађајућу пресуду, уколико прикупљене

основне врсте доказа нису довољне за осуђујућу пресуду за „основни преступ“, с обзиром на потенцијалну повезаност доказа којима се доказује и мотив и остали елементи кривичног дјела.

Специфична врста доказа су докази којима се доказује само један сегмент мржње као мотива, а то је усмјереност, фокусираност и интензитет мржње ка ЛГБТ. Иако се релативно често у оквиру посебне групације доказа којима се доказује мржња као мотив аутоматски може диференцирати и та мржња ка ЛГБТ, чињеница је да се она мора посебно идентификовати и доказати. Исто тако, могуће је да се једним доказима доказује сама мржња као мотив, док се другим доказима доказује усмјереност, фокусираност и интензитет те мржње ка ЛГБТ као мотив за извршење кривичног дјела. Разумљиво је да је са квалитативног и квантитативног аспекта изузетно мало ових доказа, због чега се посебна пажња током криминалистичке истраге мора фокусирати на проналажење ових доказа. Наравно, златно правило прикупљања доказа јесте да „само један доказ вриједи као ниједан доказ“, па је разумљиво да криминалистичка истрага и доказни поступак морају да резултирају са квантитетом и квалитетом доказа којима се може доказати да је извршилац кривично дјело извршио усљед мржње према ЛГБТ. Када је у питању специфична врста доказа којима се доказује мржња као мотив извршења кривичног дјела према ЛГБТ заједници, битно је нагласити да изостанак ових доказа, односно непроналазак или неадекватно коришћење ових доказа аутоматски повлачи и немогућност осуђујуће пресуде за кривично дјело почињено из мржње, већ евентуално осуђујућу пресуду за „основни преступ“. Зато је изузетно битно посветити се проналажењу и адекватном фиксирању и обезбјеђивању извора доказа којима ће се моћи доказати мржња према ЛГБТ као мотив извршења „основног преступа“.

Слиједи преглед доказа који су од значаја за доказивање другог елемента – мржње/предрасуде као мотива:

- Језик – Најчешће је управо вербализација мржње/предрасуде, тј. кориштени језик круцијалан елемент у процесуирању кривичних дјела почињених из мржње. Због тога је потребно да полицијски службеници уоче сваку реченицу или ријеч која у себи садржи предрасуде, након чега их обавезно требају документовати.
- Изјаве планирања и признања – Починитељи ове врсте дјела често разговарају са истомишљеницима о својим плановима за почињење дјела те је могуће да је трећа особа начула овакве изјаве. Такође је могуће да се починитељ након дјела хвали његовим почињењем или га коментарише, што може послужити као доказ.
- Изјаве директног планирања – Ове изјаве могу бити дате особама које прве изађу на мјесто извршења догађаја и као такве их треба адекватно документовати.
- Графити који су затечени на мјестима везаним за конкретно кривично дјело почињено из мржње/предрасуде (на мјесту гдје је дјело припремано, извршено или на мјесту гдје се починитељ скрива и сл.) су свакако доказ који треба исправно осигурати. Наиме, с обзиром на то да због свог увредљивог садржаја могу утицати на чланове заједнице,

потребно их је што прије уклонити. Прије тога треба да буду фотографисани, те је потребно прикупити све релевантне информације о њима у погледу начина на који су израђени, технике израде, кориштеног материјала и сл.

- Символи такође могу указати на постојање кривичног дјела почињеног из мржње/предрасуде. Једнако као што је случај са графитима, ови симболи се могу пронаћи на мјесту гдје починитељ живи, на мјесту гдје је дјело припремано, извршено, на мјесту гдје се починитељ скрива и сл. Могу бити представљени на графитима, плакатима, књигама, пропагандним лецима, постерима и сл. и неопходно је да полицијски службеници знају одређен број симбола који се везују за мржњу/предрасуде спрам појединих група. Присуство симбола може бити и индикатор припадности починитеља одређеног групи за мржњу чији су они знак.
- Предмети – Често предмети могу садржавати симболе мржње/предрасуде и као такве их је потребно одузети на законом прописан начин.⁵⁹²

Један од пропуста полиције приликом прикупљања доказа који своје утемељење нема ни криминалистици, ни у кривичном праву јесте прикупљање само оних доказа за које полиција сматра да су против осумњиченог, те сљедствено томе, одбијање прикупљања оних доказа који би се, евентуално, могли посматрати као докази у корист осумњиченог, односно одбијање прикупљања оних доказа које осумњичени наводи у своју корист. То се у првом реду односи на наводе које осумњичени наводи у своју корист приликом давања исказа,⁵⁹³ што полиција често пренебрегава или свјесно опструише. Са криминалистичке стране посматрано, тиме се најдиректније нарушава начело истине и начело хуманости, а посљедице су управо немогућност или отежана могућност сагледавања свих релевантних аспеката и елемената самог кривичног дјела (не посматрајући овдје елементе кривичног дјела у кривичноправном, већ у спознајном смислу). Разумљиво је да је већина тих елемената компромитујуће природе по осумњиченог, али их се дио свакако може посматрати и као олакшавајући, па чак и ослобађајући за њега. Наведено имплицира обавезу полиције да прикупља и те доказе, односно да прикупља све релевантне доказе, како оне који говоре у прилог кривице осумњиченог, тако и оне који му иду у прилог. То је обавеза полиције, а не право, зато полиција не може да игнорише или чак и да елиминише одређене доказе који иду у корист осумњиченог, већ је дужна да их прикупи са истом пажњом као и друге доказе.⁵⁹⁴

⁵⁹² Дина Бајрактаревић-Пајевић, *Оп. цит.*, стр. 49.

⁵⁹³ У контексту наведеног, неопходно је навести и један прагматичан аспект овог проблема који овакво полицијско поступање чини још нелогичнијим, апсурднијим и контрапродуктивним. Игнорисањем доказа које иду у прилог осумњиченом или које он наводи у својој одбрани, не значи да се ови докази неће користити на суду, имајући у виду могућност одбране да тражи извођење и ових доказа, тако да се овакво поступање полиције чини апсурдним и нелогичним. Међутим, да је овакво поступање полиције и контрапродуктивно, говори ситуација у којој ће се наћи тужилац када му одбрана предочи нове доказе који говоре у прилог осумњиченом, а за које он не зна или у релативно кратком периоду не може адекватно на њих да реагује, услед чега су они за осумњиченог олакшавајући или чак и ослобађајући.

⁵⁹⁴ Александар Миладиновић, Наташа Сикимић, *Пропусти полиције приликом прикупљања доказа у истрази*, Криминалистички и кривично процесни аспекти доказа и доказивања, Интернационална асоцијација криминалиста, Сарајево, 2013. године, стр. 201.

Из претходно елаборираног, није тешко схватити да је законска обавеза (не право) полиције да прикупља све доказе, укључујући и оне које осумњиченом иду у прилог, те да је наведено и у складу са криминалистичким начелима. Поред законске обавезе и принципијелног криминалистичког поступања, наведеном треба додати и прагматичност коју прикупљање ових доказа има, јер тужилац унапријед припрема за доказе које ће одбрана (евентуално) користити. Није излишно ни поменути став осумњиченог према полицији уопште која поступа по његовим захтјевима (прикупљањем доказа за које он сматра да му иду у прилог), док он сматра да је једина улога полиције да прикупи доказе који стоје против њега.

Када је у питању конкретизација доказа, односно извора доказа за посебне и специфичне врсте доказа, веома је битно да се адекватно перципирају, идентификују, обезбједи и правилно тумаче и користе индикатори који указују на то да је одређено кривично дјело почињено из мржње према ЛГБТ. Уколико се ови индикатори посматрају као индиције, то може бити својеврсни путоказ ка доказима који ће поткријепити почетни индицијални супстрат да је кривично дјело почињено из мржње према овој заједници. Уколико имамо у виду да се кривична дјела могу доказивати и индицијама,⁵⁹⁵ разумљиво је да се и низ квалитативно и квантитативно увезаних индиција фиксираних на законит и правилан начин могу користити као доказ да је кривично дјело почињено из мржње према ЛГБТ заједници. Међутим, исто тако је разумљиво да ће ово наићи на проблеме процесне природе током извођења доказа у току главног претреса, због чега треба бити опрезан са коришћењем овакве врсте доказа.

Мимо ових индикатора, посебне и специфичне врсте доказа које указују на то да је кривично дјело почињено из мржње према ЛГБТ, полицијски службеници током криминалистичке истраге треба да проналазе и друге изворе доказа који адекватно могу послужити за доказивање мотива извршења дјела, због чега не требају само да се фокусирају на поменуте индикаторе. У зависности од околности извршења дјела, природе „основног престапа“, те личности извршиоца, криминалистичка истрага треба да се прилагоди тим факторима како би се пронашли и обезбједили докази релевантни за доказивање мржње према ЛГБТ као мотива извршења кривичног дјела, тј. „основног престапа“.

Када је у питању потенцијална криминалистичка специјализација полицијских службеника, уколико се претпостави да су полицијски службеници едуковани за расвјетљавање кривичних дјела општег криминалитета, она управо треба да се фокусира на посебне, а поготово на специфичне врсте доказа, односно на могућности и на тактичке приступе перцепције, проналажења, идентификације, фиксирања, изузимања, обезбјеђивања и тумачења индиција, трагова и сазнања који се могу користити као доказ да је кривично дјело почињено из мржње према ЛГБТ. Ти тактички приступи се односе на специфичности предузимања истражних радњи, односно на специфичне резултате предузетих истражних радњи које могу да резултирају законито и правилно обезбјеђеним материјалом којима се може доказивати мржња према ЛГБТ као мотив извршења кривичног дјела.

⁵⁹⁵ Снежана Соковић, *Доказивање индицијама*, Правни факултет, Крагујевац, 1997. године.

Иако је чињеница да се приликом предузимања свих истражних радњи могу пронаћи и обезбиједити докази релевантни за доказивање мржње према ЛГБТ као мотива извршења кривичног дјела, ипак је претпоставка да се они свакако учесталије могу диференцирати приликом вршења увиђаја, претресања, саслушања свједока и испитивања осумњиченог, због чега ће се овим истражним радњама посветити пажња у смислу указивања на специфичности које се морају узети у обзир приликом прикупљања доказа релевантних за доказивање кривичних дјела почињених из мржње.

4.2.5.2. Увиђај

Увиђај је једна од најчешћих истражних радњи која се врши код већине кривичних дјела. Поред тога што је једна од најучесталијих истражних радњи, она је и прва истражна радња којом се прикупљају или провјеравају прве информације, трагови и докази који неријетко и усмјеравају криминалистичку истрагу ка одређеном правцу.

4.2.5.2.1. Излазак и криминалистичко-технички преглед лица мјеста

Одмах приликом сазнања о извршеном кривичном дјелу које антиципира мржњу према ЛГБТ као мотив потребно је изаћи на лице мјеста и, по указаној потреби, извршити увиђај. Излазак на лице мјеста је у овим случајевима неопходан из најмање два разлога. Први разлог је што се тек изласком на лице мјеста може утврдити да ли је потребно вршити увиђај или не. Квазикриминалистичка пракса намеће погрешно правило да се код појединих кривичних дјела уопште не излази на лице мјеста, а такође и да се у појединим ситуацијама не излази на лице мјеста, без обзира на то која су кривична дјела у питању.⁵⁹⁶ Криминалистичко оправдање за овакве ситуације не постоји, чак и уважавајући принцип економичности. Код свих кривичних дјела је криминалистички оправдано да се изађе на лице мјеста како би се утврдило да ли постоје елементи који оправдавају вршење увиђаја. Уколико се непосредним увидом на лицу мјеста утврди да постоје елементи који оправдавају вршење увиђаја, што је фактичко питање и тешко је унифицирати критерије и смјернице за наведено, приступа се вршењу увиђаја.

Приликом изласка на место догађаја, полиција мора спријечити ескалацију насиља, ухапсити учиниоца и прикупити све материјалне доказе, уз пажљиво и сензибилисано поступање према примарној жртви и околној заједници. Због тога је вршење увиђаја изузетно важно, као и очување интегритета материјалних доказа како би могли бити коришћени у кривичном поступку.⁵⁹⁷ Код кривичних дјела гдје постоји сумња да је мржња према ЛГБТ мотив извршења, разумљиво је да ће сензибилисани полицијски службеник криминалистичке полиције свакако много боље на лицу мјеста, након или

⁵⁹⁶ Александар Миладиновић, *Волунтаризација и квазикриминалистичка пракса у вези са увиђајем*, Безбједност – Полиција – Грађани, МУП РС, Бања Лука, број 3-4/15, стр. 285-299.

⁵⁹⁷ Милан Жарковић, Ивана Бјеловук, Тања Кесић, *Криминалистичко поступање на месту догађаја и кредибилитет научних доказа*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2012. године.

истовремено са запримањем пријаве, моћи идентификовати и диференцирати потенцијалне индикаторе који указују на мржњу према ЛГБТ као мотив него полицијски службеник опште надлежности који углавном не посједује специјалистичку обуку из криминалистике, а поготово не субспецијалистичку едукацију из домена реаговања на кривична дјела почињена из мржње.

Као практични критериј процјене да ли је потребно вршити увиђај или је довољно криминалистичко-технички прегледати лице мјеста може да послужи дилема у погледу тога. Наиме, само постојање дилеме да ли или не вршити увиђај на лицу мјеста је довољно да се криминалистички инспектор одлучи да се увиђај врши. Ово поготово стога што треба имати на уму да је криминалистичко-технички преглед лица мјеста оперативно-тактичка и техничка радња која може да буде увертира или предфаза увиђаја, али може да буде и самостална оперативно-тактичка и техничка радња полиције на лицу мјеста која нема доказни потенцијал, што је изузетно битно са доказног аспекта.⁵⁹⁸ Иако су у пракси присутни и случајеви да се проналаском трагова током криминалистичко-техничког прегледа лица мјеста наставља са вршењем увиђаја, те да се на тај начин конвалидирају пронађени трагови у доказе, сматрамо да је много правилније и практичније да се у свим оним случајевима гдје се основано појави дилема у погледу вршења увиђаја, увиђај врши.

Други разлог обавезног изласка на лице мјеста код кривичних дјела гдје се сумња да је мржња према ЛГБТ мотив извршења јесте превентивне и социјално-психолошке природе. Наиме, изласком на лице мјеста екипе за увиђај (чему по правилу претходи обезбјеђење лица мјеста полицијских службеника униформисане полиције), код пријавитеља и код оштећеног, али и код случајних свједока ствара се утисак озбиљног и одлучног приступа у расвјетљавању кривичног дјела мотивисаног мржњом према овој заједници, што сигурно има ефекте социјалне превенције у најширем смислу. Превентивно дјелује на потенцијалне изгреднике у широј заједници, с једне стране, с обзиром на то да показује одлучност полиције да дјелује на ове безбједносне инциденте, док, с друге стране, пружа подршку угроженој и маргинализованој групацији како у погледу охрабрења уживања њихових права и слобода, тако и у погледу подстицања да се сви безбједносни инциденти пријаве релевантним субјектима.⁵⁹⁹ Другим ријечима, изласком (униформисане) полиције на лице

⁵⁹⁸ Александар Миладиновић, *Диференцијација увиђаја и других радњи полиције*, Безбједност – Полиција – Грађани, МУП РС, Бања Лука, број 1-2/16, стр. 283-297.

⁵⁹⁹ Међутим, да то још увијек није случај у полицијској пракси говори и један случај насиља над ЛГБТ појединцима којим су се бавиле удруге Контра и Искорак. Полицајци на увиђају нису привели ниједног од затечене групе нападача на шест жена које су сматрале лезбејкама, а полицајци су још и омаловажавали и вријеђали нападнуте жене. Сања Јурас, *Извјештај о стању људских права ЛГБТ особа у 2012. години у Републици Хрватској*, Контра, Искорак, Загреб, 2013. године.

И сљедећи примјер из Србије је сличан и показује несензибилисаност полицијских службеника у поступку са жртвом на лицу мјеста. У строгом центру Београда двадесетшестогодишњи момак је изашавши из пекаре кренуо ка оближњој станици ноћног градског превоза. Тада је млађи мушкарац у друштву још два младића почео да му додајује: „Плавшану! Ало, педеру, где си пошао!“ Оштећени га је упитао шта жели од њега и рекао му да га остави на миру упутивши се даље. Нападач, међутим, није одустао и уз салву псовки и хомофобичних увреда више пута је напао жртву, најприје га шутнувши у леђа, а затим га ударајући песницама по глави. Оштећени је

мјеста, шаље се порука широј јавности да се безбједносни инциденти мотивисани мржњом према ЛГБТ заједници не толеришу и да полиција адекватно и активно предузима радње и мјера на расвјетљавању ових кривичних дјела, гдје излазак на лице мјеста и евентуално вршење увиђаја представља једну од првих радњи. Излазак на лице мјеста је и јака подршка оштећеном који ће увидјети благовремени ангажман полиције и заинтересованост да се кривично дјело расвијетли.

Погрешно је закључити да други разлог није криминалистички релевантан. Напротив, изласком на лице мјеста и увиђањем да полиција не занемарује властиту улогу коју има у друштву, свакако да ће и грађане охрабрити да пруже релевантна обавјештења о догађају. С друге стране, и сам ће оштећени, уколико излазак на лице мјеста перципира као подршку и заинтересованост полиције да реагује на пријаву, бити мотивисан да детаљније исприча детаље кривичног дјела, наводећи и одређене детаље за које у почетку и не би био сигуран да ли су релевантни или би их услед стида, страха од дискриминације, страха од нарушавања приватности или других разлога прећутао.

Излазак на лице мјеста треба практиковати са оштећеним, из два разлога. Први је криминалистички, а односи се на чињеницу да ће оштећени свакако боље објаснити и дочарати одређене елементе извршења кривичног дјела, као и преткриминално понашање и оштећеног, али и евентуално извршиоца, те других лица. Други разлог је већ помињане психолошке природе, односно пружање својеврсне подршке оштећеном.

Посебно је битно изаћи на лице мјеста нарушавања јавног реда и мира у већем обиму које антиципира мржњу према ЛГБТ као мотив, па чак и у случајевима када је од нарушавања прошао дужи период или када нарушавање јавног реда и мира не представља кривично дјело или није резултирало кривичним дјелом. Битно је зато што се и у тим случајевима, који представљају безбједносне инциденте мотивисане мржњом према ЛГБТ, могу констатовати и диференцирати одређени трагови и сазнања која се касније могу користити у доказивању мржње код изгредника који су учествовали и у нарушавању јавног реда и мира.

Ово се такође односи и на пријаве увредљивих и понижавајућих графита упућених према ЛГБТ заједници. И код графита, без обзира на то да ли су брзо избрисани или не, битно је да полиција изађе на лице мјеста и констатује и

покушавао да се одбрани и побјегне, али је нападачу „у помоћ“ притекао и његов друг. Оштећени је у једном од покушаја да побјегне ка аутобусу ноћног превоза успио да телефоном позове полицију, али то уопште није спријечило нападача да настави да га туче и вријеђа. На читав напад који је трајао неколико минута, нико од пролазника и људи који су чекали аутобус није реаговао, што се понавља по ко зна који пут и постаје правило код оваквих случајева. Полиција је након десетак минута дошла и на лицу мјеста саслушала првог нападача, док су остали у међувремену побјегли. Иако је прво негирао да је учествовао у нападу, у једном тренутку му је испред полиције гласно запрјетио: „Хоћеш сад још два сата да те бијем!?!“, али полицајци на то уопште нису реаговали. Полицајци су нападача привели у полицијску станицу, а нападнутог младића одвели у Ургентни центар где му је установљена контузија главе и лица уз изражене подливе изнад и испод лијевог ока. Полиција је нападача на крају пустила и против њега поднијела прекршајну пријаву. Кристијан Грђан, *Он. цит.*, стр. 7.

фиксира сам графит, а потом, сходно процјени и потенцијалним елементима кривичног дјела, сачини службену забиљешку о изласку на лице мјеста или записник о увиђају.

Резимирајући потребу за изласком на лице мјеста код кривичних дјела гдје се антиципира мржња према ЛГБТ као мотив, битно је нагласити да се у свим оним случајевима гдје се очекује или основано претпоставља да се могу пронаћи одређени трагови и докази у вези са кривичним дјелом или са испољеном мржњом треба вршити увиђај. Исто тако, битно је имати у виду и негативне чињенице и негативно чињенично стање на лицу мјеста, те у оним случајевима гдје нису примјетни видљиви трагови који би требало да буду присутни на лицу мјеста (према изјавама лица, сходно другим траговима, према логици ствари) треба вршити увиђај управо како би се записнички констатовало негативно чињенично стање које је такође траг који је потребно фиксирати.

4.2.5.2.2. Вршење увиђаја

Приликом вршења увиђаја било којег кривичног дјела, укључујући и кривична дјела која антиципирају мржњу према ЛГБТ као мотив извршења, битно је придржавати се одређених постулата имајући у виду и примјену начела самокритичности и скепсе, како би се криминалистички рад свеукупно посматран, а поготово рад на расвјетљавању кривичних дјела почињених из мржње према ЛГБТ квалитативно и квантитативно побољшао.

Вршењем увиђаја код свих кривичних дјела, а поготово код оних кривичних дјела гдје је информационо-трасеолошки супстрат још увијек на релативно ниском нивоу у вријеме вршења увиђаја, потребно је да увијек једна од верзија током вршења увиђаја⁶⁰⁰ буде и да је кривично дјело извршено из мржње према ЛГБТ особама. Сљедствено томе, потребно је, проналаском адекватних индиција и трагова на лицу мјеста, те располагањем адекватним сазнањима, криминалистичке активности током вршења увиђаја усмјерити и ка конкретизацији верзија које указују на овај мотив. Уколико се током увиђаја не пронађу трагови и докази који би указивали на мржњу према ЛГБТ као мотив извршења дјела, те уколико прикупљена сазнања не указују на то, као и други прикупљени докази, сходно раду са верзијама, ова верзија се може одбацити.

Код кривичних дјела гдје почетне информације, (непосредно) прије започињања увиђаја наговјештавају мржњу према ЛГБТ као мотив, разумљиво је да ће ово бити једна од верзија у погледу мотива, а такође ће се прожимати и

⁶⁰⁰ Као један од есенцијалних садржаја увиђаја јавља се поступак планирања верзија. Још у статичкој фази увиђаја криминалиста мора стварати „мисаоне конструкције“, на основу расположивих трагова, предмета, чињеница и околности које ће му одредити и „оперативно-истражне“ правце дјеловања у динамичкој фази. Како је увиђај извор низа, како материјалних чињеница, као и информативних садржаја, што све представља извршену „прилику“, али и потребу и обавезу да „увиђајна екипа“, још у фази обављања увиђаја приступи планирању криминалистичко истражних верзија. По нашем мишљењу, као један од есенцијалних садржаја увиђаја јавља се поступак планирање верзија. Увиђајни орган планира верзије већ при првом увиђајном кораку и то оне које имају изразиту хеуристичку функцију. Верзије настају при примању прве оперативне – доказне информације о криминалном догађају. У току даљег истраживања оне се стално планирају, провјеравају и одбацују, битно утичући на ток вршења прегледа лица мјеста. Владимир Водинелић, *Криминалистика – Откривање и Доказивање*, Факултет безбједности, Скопље, 1985. године, стр. 485.

кроз остале верзије у погледу златних питања криминалистике. Међутим, овдје је потребно бити опрезан, јер се не смије десити, због хало ефекта, да верзија у погледу мотива (мржња према ЛГБТ) буде примарна, а поготово не смије да буде једина верзија, јер онда, сходно начелу плуралитета верзија и концепцији криминалистичких верзија, и не представља криминалистичку верзију. Стога је битно да се заједно са верзијом мржње према ЛГБТ као мотив креирају и друге контраверзије, не само у погледу мотива, већ и у погледу других златних питања криминалистике, а исто тако је потребно да се креира и више главних и општих верзија о цјеколупном кривичном дјелу гдје ће мржња према ЛГБТ као мотив бити само једна од верзија.

Вршењем увиђаја је изузетно битно да се сви трагови на лицу мјеста адекватно перципирају, констатују, фиксирају и изузму како би се могли користити као доказ у кривичном поступку. Ово се не односи само на посебне и специфичне врсте доказа, већ и на основне врсте доказа, односно на доказе којима се доказује предикативно кривично дјело, „основни преступ“. Битно је да увиђајна екипа наведеног увијек буде свјесна, те да и тим доказима поклања, ако не већу, онда бар подједнаку пажњу као и осталим доказима, имајући у виду чињеницу да нема кривичног дјела из мржње уколико се не докаже „основни преступ“. Полицијски службеници би у овом случају могли и да направе ненамјерни превид, те да акцептирајући посебне и специфичне врсте доказа, увиђајући њихов значај, занемаре основне врсте доказа, чак и усљед њихове очигледности, свеприсутности или сматрајући наведено подразумевивајућим. Стога је битан криминалистички приступ у вршењу увиђаја који сваки доказ мора да посматра као да је једини, те да га на тај начин и третира, поготово имајући у виду кривичнопроцесни значај фиксирања трага на лицу мјеста.

Такође је погрешно давати својеврсну претежност одређеним траговима на лицу мјеста у односу на друге трагове⁶⁰¹ или одређене трагове уопште записнички или на друге начине не фиксирати, односно криминалистички их пренебрегавати и игнорисати.⁶⁰² Иако се ово у одређеним ситуацијама може

⁶⁰¹ Полицијски службеници често физички већим, доминантнијим и габаритнијим траговима дају већу важност и више им поклањају пажње у обради него мањим, ситнијим, непримјетнијим и слично. Исто тако, трагови који се издвајају по боји, интензитету, облику, мирису или по некој другој физичкој особини се, често и несвјесно, перципирају као важнији на уштрб трагова који немају у довољној мјери ове карактеристике. Посебно је у криминалистичкој пракси присутна грешка да се максимална пажња посвети проналаску идентификационих трагова, у првом реду отисака папиларних линија и трагова крви, док се остали трагови занемарују. Евентуалним проналаском идентификационих трагова, прави се и додатни превид, те се често даља активност на проналаску и третирању осталих трагова занемарује или чак и обуставља, чиме увиђајна екипа пренебрегава чињеницу да идентификациони трагови јесу важни, али свакако да не указују на многобројне сегменте кривичног дјела, сем на потенцијалног извршиоца, али под условом да су идентификациони трагови стварно и његови, што неријетко и није случај.

⁶⁰² У случају присуства већег броја трагова на лицу мјеста, поготово уколико су трагови (претпоставка је) исте врсте или потичу од истог оставиоца трага (што је увијек претпоставка на лицу мјеста), екипа за увиђај често, вођена начелом економичности, сматра да све трагове није потребно изузети, те по одређеној шеми изузима само поједине трагове. Иако наведено може бити економично, чињеница је да ово потенцијално може имати негативне криминалистичке и кривичнопроцесне последице, усљед чега ово треба веома ријетко користити, а и када се користи, сви пронађени трагови на лицу мјеста се морају адекватно фиксирати.

чинити и опортуно и економично, криминалистички није оправдано, због чега се сваком трагу мора посветити посебна пажња приликом његовог третирања, јер само садржајно, потпуно, непротиврјечно и непарцијализовано фиксирање лица мјеста јесте правилно фиксирање чији се резултати могу користити као доказ на суду. Ово је посебно битно када су у питању трагови код кривичних дјела гдје је мржња према ЛГБТ претпостављени мотив извршења дјела, те полицијски службеници, усљед претјеране сервилности, а недостатка криминалистичке специјализације, а поготово недостатка сензибилисаности, могу да примат дају перципирању и третирању трагова за које претпостављају да указују на мржњу према ЛГБТ као мотив, занемарујући остале трагове, поготово трагове који се односе на „основни преступ“. Наравно, погрешно је и другачије поступање по којем ће увиђајна екипа, усљед изостанка криминалистичке специјализације за рад по кривичним дјелима почињеним из мржње према ЛГБТ, у потпуности игнорисати или неће чак ни примијетити или неће довољну пажњу посветити траговима који би могли указивати на мржњу према ЛГБТ као мотив, већ ће се базирати на трагове који указују на предикативно кривично дјело.

Код кривичних дјела почињених из мржње према ЛГБТ, веома важно је тачно утврдити вријеме и локацију извршења дјела, с обзиром на то да они за извршиоца често представљају одређену симболику, поготово уколико су кривична дјела планирана дуже вријеме, односно уколико се не ради о ситуационом кривичном дјелу. Усљед тога, увиђајем би се требало прецизирати вријеме извршења дјела, а поготово локација. Овдје се не мисли само на географску локацију дјела, већ (и) на амбијенталну, инфраструктурну, културолошку, друштвену и симболичку позиционираног локације кривичног дјела у односу на околину. Иако наведено може да усмјери истрагу, може такође и да укаже на одређени (квази)симболички одабир те локације, што свакако може да се посматра и као индиција у погледу мржње према ЛГБТ као мотива извршења дјела, а уколико се повеже и са другим доказима, свакако да може да представља и доказ у погледу те мржње.

С обзиром на то да се кривична дјела мотивисана мржњом према ЛГБТ могу извршити на различите начине, тешко је чак и оријентационо одредити какви би се трагови на лицу мјеста могли пронаћи који указују на овај мотив. Ипак, имајући у виду досадашњу (инострани) криминалистичку праксу, то су најчешће разни натписи на лицу мјеста, говор мржње, графити мржње, увредљиве поруке, пропагандни и хомобифични леци, повреде на жртви којима се сугерише припадност ЛГБТ, демолирани објекти и имовина ЛГБТ удружења или у њиховом приватном власништву... Иако је разумљиво да ови трагови могу да представљају и основне врсте доказа, ипак се, у специфичном контексту приликом прикупљања, а поготово приликом доказивања, могу користити као

Међутим, док се за претходни примјер и може рећи да је у одређеним ситуацијама (економски) оправдан, полицијски службеници у одређеним случајевима праве један ничим оправдан превид. Наиме, у ситуацијама гдје је извршилац унапријед познат (кривично дјело по познатом) или гдје се оправдано сумња на идентитет извршиоца („свјеж чин“) или гдје су пронађени идентификациони трагови извршиоца, полицијски службеници често површно врше увиђај, па чак и не фиксирају све релевантне трагове на лицу мјеста, већ „подразумијевајуће“ и очигледне, сматрајући да је излишно увиђај вршити сходно начелу темелитости.

посебне и специфичне врсте доказа, примарно како би се њима доказала мржња према ЛГБТ као мотив извршења ових кривичних дјела.

Посебан аспект вршења увиђаја се односи на хомофобне графите, вандалистичке изгреде који се огледају у писању говора мржње по јавним површинама, као и на дијељење хомофобних летака и слично ширење говора мржње. У случајевима гдје је у питању овај начин вршења кривичних дјела из мржње према ЛГБТ, битно је остатке и резултат вандалистичких изгреда детаљно описати, фотографски фиксирати, а потом утврдити и друге релевантне околности. У случају хомофобних графита, као и сличних порука мржње, веома је битно констатовати гдје су сачињени, односно гдје се налазе, колико је сама локација прометна, (покушати) одредити када је порука креирана и колико је времена прошло до доласка полиције, односно до брисања поруке, колику је видљивост та порука могла да изазове... Уколико се за цртање одређеног графита користило више боја, и то навести, а посебно навести уколико графит, поред текста, садржи и одређени цртеж, илустрацију, шему, лого, симбол и слично... Такође, битно је то утврдити и код летака и сличног пропагандног или хомофобичног материјала, уз напомену да је потребно овај материјал и изузети као доказни материјал. Приликом изузимања пропагандног материјала и хомофобичног материјала који садрже говор мржње, битно је навести да се приликом изузимања поштују криминалистичко-техничка правила о изузимању трагова на лицу мјеста, пошто се на овом материјалу могу констатовати трагови релевантни за идентификацију лица које је растурало овај материјал (трагови отисака папиларних линија или трагови ДНК). С обзиром на то да се често код ширења пропагандног и хомофобичног материјала којим се шири говор мржње, ријеђе и код графита налазе разни симболи и илустрације којима се жели асоцирати аутор или инспиратор (организацију, покрет или идеологију, рјеђе на појединца), битно је детаљно фиксирати те симболе како би се криминалистичка истрага могла усмјерити и у овом правцу.

На крају увиђаја (односно упоредо са вршењем увиђаја или током увиђаја),⁶⁰³ резимирајући и анализирајући трагове до којих се дође, потребно је анализирати постављене верзије, поготово верзије у погледу мотива, те (пр)оцијенити да ли прикупљени трагови указују на то да је кривично дјело мотивисано мржњом према ЛГБТ, те да ли су трагови који указују на то адекватно фиксирани и изузети. Такође, потребно је анализирати да ли се на лицу мјеста могу пронаћи и други трагови који указују на мотив. Сходно прикупљеним траговима и извршеној анализи, по могућности се постављене верзије могу и ревидирати, поготово уколико пронађени трагови, као индицијални супстрат, не одговарају неким постављеним верзијама.

Окончањем увиђаја потребно је анализирати све расположиве трагове, сазнања и доказе до којих се дошло како би се даље постављале или ревидирале верзије у погледу елемената кривичног дјела. Ту се не подразумијевају само трагови и докази до којих се дошло увиђајем, већ сва сазнања до којих се дошло у току дотадашњег рада по питању конкретног кривичног дјела: пријава дјела, искази свједока, прикупљена обавјештења... Анализирањем сваког трага и

⁶⁰³ Миле Матијевић, *Да ли се на увиђају планирају и провјеравају верзије?* Безбједност – Полиција – Грађани, МУП РС, Бања Лука, број 1-2/15, стр. 93-111.

доказа посебно, а потом заједно са другим формираће се чињенични фондус релевантан са даљу истрагу. Овдје је битно диференцирати прикупљени чињенични фондус од индиција које ће бити водила за даљу активност.

4.2.5.3. Претресање и привремено одузимање предмета

По општој дефиницији, претресање је материјално истраживање над лицима или стварима у циљу проналажења трагова кривичног дјела или предмета важних за кривични поступак (подразумијевајући ту и леш) или у циљу хватања осумњиченог, односно оптуженог. Објекат претресања могу бити лица (претресање лица) или стан и друге просторије (претресање стана). Станом се сматра свака просторија или простор у коме се борави или може боравити, макар и привремено. Остале просторије закон не одређује ближе, али под њима треба подразумевати, како грађевине уз стан (гараже, шупе, подруме и сл.), тако и објекте који нису у вези са станом (радионице, радње, колибе у винограду, торове итд).⁶⁰⁴

Привремено одузимање предмета, било да слиједи претресању, било да се предузима самостално (без претходног претресања) једна је од најчешћих радњи полиције у току истраге којом се прикупљају докази неопходни за вођење кривичног поступка. Привремено одузимање предмета најчешће слиједи претресању, односно представља логичко-процесну конструкцију, имајући у виду да је циљ претресања управо проналазак, а потом и само привремено одузимање предмета. Поред наведеног, привремено одузимање предмета могуће је и да се реализује без претходног претресања, уколико то дозвољава конкретна ситуацију, у складу са законским прописима.

Иако је циљ претресања и привременог одузимања предмета управо прибављање одређених доказа у вези са конкретним случајем, често прибављени предмети нису сами по себи доказ, већ се из њих изводе докази, на основу чега је јасно да се у потпуности мора испоштовати законска процедура и у вези са претресањем и у вези са привременим одузимањем предмета, како би докази изведени из ових радњи били употребљиви на суду.⁶⁰⁵

4.2.5.3.1. Претресање лица

Као и приликом прегледа, и код претресања ЛГБТ особа или особа за које се посумња да су ЛГБТ особе постоје одређене специфичности које би полицијски службеници требало да узму у обзир.

То се прије свега односи на потребу сензибилисаног приступа приликом претресања лезбејки које се родно изражавају као *stone buch*, имајући у виду да оне осјећају непријатност приликом додира од стране друге особе, поготово од стране супротног пола, због чега је битно ову непријатност, уколико се не може

⁶⁰⁴ Миодраг Н. Симовић, Владимир М. Симовић, *Кривично процесно право*, Интернационална асоцијација криминалиста, Бања Лука, 2008. године, стр. 218.

⁶⁰⁵ Александар Миладиновић, *Практично поступање овлашћених службених лица приликом привременог одузимања предмета*, Безбједност – Полиција – Грађани, МУП РС, Бања Лука, број 3-4/11, стр. 423.

елиминисати, онда свести на најмањи, подношљив ниво: саопштавањем разлога, нужности и начина претресања, претресање ван погледа других лица, укључујући и полицијске службенике...

За разлику од прегледа, претресање мора да обави полицијски службеник који је пола као и претресана особа, без обзира на то што она баштини други род или неутрални род. Ово проистиче из императивне кривичнопроцесне одредбе по којој претресање лица врше полицијски службеници истог пола, док се род особе не наводи. Усљед наведеног, без обзира на потенцијално негодовање, непријатности, па и ризик од директног отпора, трансродну особу морају да претресу полицијски службеници истог пола, без обзира на родни изражај трансродне особе. Како би се предуприједили евентуални проблеми у вези наведеног, умјесто претресања је пожељно обавити преглед особе и тражити да иста преда инкриминишуће предмете за које се прегледом може утврдити да их посједује. Уколико трансродна особа преда тражене предмете за које је прегледом несумњиво утврђено да их посједује, полицијски службеник не треба да настави са претресањем, односно са прегледом, јер је беспредметно, односно предузетом службеном радњом (прегледом) реализован је и циљ (проналазак и привремено одузимање предмета), без претресања лица.

Поред пола полицијских службеника који претресају трансродне особе, а који морају да буду истог пола као и особа која се претреса, пожељно је да и претресању трансродних особа присуствују лица истог пола.

Када је у питању претресање транссексуалних особа које су у процесу транзиције, имајући у виду децидно тумачење правних прописа, прије свега ЗКП РС, сматрамо да се и код претресања транссексуалних особа мора уважавати пол који им је наведен у личним исправама, па чак и у случају када је процес транзиције завршен, а чињеница промјене пола још увијек није промијењена у релевантним документима. Другачије поступање би, приликом фактичког поступања, свакако доводило и до повреде достојанства личности фактичким, непосредним и на лицу мјеста утврђивањем пола особа које, поред свега, нису ни стручне да се о томе изјашњавају, односно да то утврђују поготово уважавајући све специфичности процеса транзиције.

У случају да транссексуална особа не посједује личне исправе или се на основу њих не може утврдити пол особе, сматрамо да се у том случају пол особе треба одредити на основу полних карактеристика, али водећи рачуна да се том приликом води рачуна о достојанству личности на начин који је примјерен стварној ситуацији и околностима у којима се врши претресање, са акцентом на могућност дислоцирања претресања, а поготово утврђивања пола особе која се претреса.⁶⁰⁶

⁶⁰⁶ У овом контексту, треба поменути и тзв. тест судије Ормрода или тест одлуке Корбет. Овим тестом се, користећи се хромозомским, гонадним и гениталним критеријима утврђује пол (транссексуалне) особе. Иначе, тест потиче из одлуке судије Ормрода у случају *Corbett v. Corbett*, који представља најважнији правни оријентир у третирању транссексуалитета у енглеском праву. Радило се о двјема странкама које су биле уписане као мушкарци у званичним регистрима рођења, а које су закључиле брак 1963. године на Гибралтару, након што је једна од њих промјенила пол у женски. Три мјесеца по склапању брака, супруг је поднио тужбу тражећи да се брак прогласи непостојећим, позивајући се на то да је његова супруга у ствари мушкарац и да брак није могао

4.2.5.3.2. Претресање стана и других просторија

Стан који се претреса у циљу прикупљања доказа за успјешно вођење кривичног поступка за кривична дјела почињена из мржње према ЛГБТ може бити у власништву осумњиченог за то кривично дјело, али може бити и у власништву неке друге особе.

Приликом планирања претресања стана и других просторија, веома је битно диференцирати и описати предмете који се траже како би полицијски службеници који учествују у претресању могли да се адекватно фокусирају на предмете тог описа. Међутим, то је у пракси релативно тешко, поготово уколико се не зна опис предмета који се тражи или се траже предмети, без конкретизације и индивидуализације, који би могли послужити као доказ у вођењу поступка. Иако тражење предмета без претходне конкретизације и индивидуализације треба избјегавати, из кривичнопроцесних разлога, чињеница је да се у појединим случајевима и не може на други начин доћи до предмета, с обзиром на недостатак информација о потенцијално коришћеним предметима или услед могућности коришћења разноврсних предмета за вршење кривичног дјела. То ће често бити случај код кривичних дјела почињених из мржње према ЛГБТ, поготово имајући у виду посебне и специфичне врсте доказа код ове групације кривичних дјела. Услед тога, пожељно је увијек прецизирати предмете који се траже, али није неисправно и тражити све предмете који могу послужити доказивању елемената кривичног дјела.

Као и код увиђаја, тешко је одредити који би се предмети приликом претресања могли привремено одузети како би се користили као доказ у кривичном поступку за кривична дјела мотивисана мржњом према ЛГБТ,

бити конзумиран. Вјештачење је показало да *April Ashely Corbett* – која је, занимљиво, иза себе имала каријеру успјешног фото модела и манекенке – нема ни утерус ни оварије, али да, са друге стране, не постоје ни препреке за сексуални однос, захваљујући хируршки вјештачки конструисаној вагини. Хромозомски тест је показао да се недвосмислено ради о мушкарцу, иако без унутрашњих или спољашњих мушких полних органа. Судија Ормрод, и сâм љекар по образовању, заузео је став да се ради о особи мушког пола која је психолошки била транссексуалац и која, мада је била подвргнута операцији полног прилагођавања, није могла бити сматрана женом у спору који се водио о пуноважности њеног брака. У образложењу пресуде, он наводи да „...критериј у мојој одлуци мора бити биолошки, будући да и најекстремнији стадиј транссексуалитета код мушкараца или најоштрији хормонални дебаланс који може постојати код особе са мушким хромозомима, мушким гонадама и мушким гениталијама, не могу репродуковати особу која је природно способна да игра праву улогу жене у браку. Другим ријечима, право треба на првом мјесту да усвоји три љекарска критерија, тј. хромозомски, гонадни и генитални тест; и ако су сва та три критерија подударна, они одређују пол за сврху брака и игноришу било какву оперативну интервенцију“. Правни положај транссексуалаца у енглеском праву и признање њиховог новог полног идентитета, дакле, зависило је од тога да ли је била откривена чињеница да се ради о транссексуалцу. Ако постане очигледно да је једна особа транссексуалац, тада би она готово сигурно била класификована према свом оригиналном хромозомском полу у складу са ауторитетом одлуке у случају *Corbett*. Упркос чињеници да је ова пресуда експлицитно резервисала биолошки тест само за полно разликовање у питањима пуноважности брака, она је надаље била широко интерпретирана као одлука која је установила генерално прихватљив биолошки тест за правни положај „мушкараца“, односно „жена“. Тако ће, на примјер, Апелациони суд у једном случају из кривичног права потврдити да „здрав разум и пожељност сигурности и конзистентности“ истовремено налажу да „тест одлуке *Corbet*“ буде примјењен и на кривична дјела против полног морала. Овај тест је доста критикован у стручној литератури. Марија Драшкић, *Еволуција у јуриспруденцији...*, *Оп. цит.*, стр. 61-62.

поготово имајући у виду природу посебних и специфичних доказа за ову групацију кривичних дјела. То могу бити пропагандни материјали, хомофобни материјали (леци, постери), поруке мржње на одређеном материјалу, биљешке, рукописи, разне скице, шеме, илустрације, квазиумјетнички материјали са порукама мржње, хејтерска литература, литература којом се пропагира дискриминација и хомофобија, материјал за писање и цртање графита... Сви ови, али и други предмети могу се, у зависности од околности случаја и самог контекста, користити као доказ мотива извршеног кривичног дјела. Међутим, оно што је битно јесте то да ови предмети, сами по себи, и не морају да буду инкриминишућег карактера, односно могу да буду дозвољени за посједовање, дозвољени за куповину и продају и слично, међутим, исто тако, у склопу са осталим доказима, чињеницама и околностима извршења кривичног дјела, могу да се користе и за доказивање мржње према ЛГБТ као мотива за вршење кривичних дјела.⁶⁰⁷ Услјед тога, битно је навести и мјесто одакле се предмети одузимају, стање тих предмета (похабаност, коришћеност, дотрајалост), количина, да ли су распаковани или не, да ли служе личним потребама или су намијењени за растурање... Код литературе је посебно битно навести гдје је пронађена, да ли стање указује на често коришћење, да ли су одређени садржаји прецртани, подвучени, посебно означени и слично како би се и наведено могло користити као доказ у току кривичног поступка.

Из наведеног проистичу многобројне специфичности претресања и привременог одузимања предмета који се могу користити као посебни и специфични докази приликом доказивања мржње према ЛГБТ као мотива за извршење кривичног дјела. Битно је прецизирати и водити рачуна и о правилности и о законитости приликом њиховог проналазка и одузимања, јер су и они сами по себи специфични, а често доказом могу постати управо услјед одређених карактеристика (коришћење, подцртан материјал, биљешке на маргинама...), што треба имати у виду приликом фискарања и документовања претресања и привременог одузимања ових предмета. Исто тако, и свједоцима се мора на то указати пажња, како би и свједоци знали који се конкретно предмет одузима, шта се налази на њему или у њему, детаљно га описати, посебно указујући на одређене специфичности самих предмета. Подразумијева се да се наведено мора и адекватно записнички и фотографски, као и на друге начине фиксирати.

Осумњичени за кривична дјела почињена из мржње према ЛГБТ најчешће сматрају да нису урадили ништа лоше, односно да шира заједница, па

⁶⁰⁷ Нпр. пракса полиције у САД приликом доказивања вандалистичких кривичних дјела, међу којима су и расно и етнички мотивисано насиље, указује да се релативно често одузима нацистички, расистички и ксенофобни материјал који се пронађе код извршиоца, који није забрањен, односно налази се у слободној продаји, међутим, његово посједовање, уз друге доказе, као и анализа самог предмета који се посједује (да ли је коришћен, да ли су на њему вођење биљешке, да ли је подцртан, наглашено одређено поглавље или страница или пасус...) користи се као доказ мотива за вршење кривичних дјела из мржње. Ово се посебно односи на нацистичку литературу, односно литературу која фаворизује и афирмише нацизам и нацистички систем вриједности која у САД (углавном) није забрањена, међутим, њено посједовање, уз доказ читања и баштињења тих идеја кроз облачење, понашање, говор и слично, са другим доказима може да се узме као доказ у погледу мржње као мотива извршења кривичног дјела.

чак и сам естаблишмент одобрава њихово понашање, па чак и када је оно у колизији са правним поретком. Усљед тога, најчешће се компромитујућу, па чак и инкриминишући предмети неће скривати или ће их чак и сам осумњичени, уколико се његов стана претреса, добровољно и предати, што треба имати у виду. Уколико још осумњичени не види спорност одређених предмета које посједује (леци, литература, симболи), односно њихово посједовање није забрањено, свакако да ће се ти предмети лакше пронаћи. Управо наведено треба имати у виду како би се сам проналазак тих предмета адекватно фиксирао,⁶⁰⁸ што може да има одређене доказне консеквенце.⁶⁰⁹

Наравно, искуснији и интелигентнији осумњичени за вршење кривичних дјела на штету ЛГБТ мотивисани мржњом свакако да су свјесни забрањености властитог понашања, усљед чега ће неријетко сав компромитујући, а поготово инкриминишући материјал покушати уништити или сакрити, што може стварати практичне проблеме приликом претресања. Старо је криминалистичко правило (које се у пракси често заборавља) да се треба потпуно унијети у личност онога код кога се врши претресање, у његов позив, положај, степен образовања, душевне способности и према томе оцијенити која ће мјеста изабрати такав човјек за скривање ствари. Свака дјелатност коју човјек предузима у тијесној је вези са његовом личношћу, интересовањима, професијом и хобијем. Ова закономјерност, и ограниченост људске психе у великој мјери се одражава и при избору места за скривање.⁶¹⁰ Усљед тога, у оквиру припрема претресања, битно је да се сагледају основне карактеристике личности осумњиченог, односно лица код којег се врши претресање, те да се претпостави гдје би се предмети могли крити, што наравно, зависи и од количине тих предмета, природе и врсте предмета, физичких карактеристика... Наравно, поред личности осумњиченог, то ће бити условљено и психичким односом према тим предметима, поготово уколико су ти предмети личне природе и уколико симболизују његов лични, идеолошки, национал-политички или сличан идентитет или идентитете који он баштини.

Претходно се односи на проналазак предмета који су познати, односно проналазак предмета и привремено одзумање предмета за које се основано сумња да су се користили у извршењу кривичног дјела или да су томе намијењени. Међутим, приликом претресања се могу одузети и предмети за које се основано сумња да се на њима могу пронаћи трагови кривичног дјела или предмети којима се може доказивати кривично дјело, али се приликом претресања још увијек не зна који су то предмети. Стога је битно да се пажљиво

⁶⁰⁸ Записничко и фотографско фиксирање мјеста гдје је пронађен материјал, количина материјала, да ли је скривен или не, на који начин је скривен, уколико јесте, да ли је био доступан укућанима, сусједима, да ли је визуелно или аудио уочљив сусједима и другим лицима...

⁶⁰⁹ Нескривање хејтерског материјала, без обзира на то о каквом се материјалу ради, и његова релативно лака доступност по цијелом стану или чак и у дворишу (нацртани хејтерски симболи по зидовима) како би био видљив и пролазницима, свакако да се може тумачити и као отворена и нескривена мржња, па чак и одсуство страха од санкционисања те мржње, односно пропагирање мржње као друштвено пожељног и несанкционисаног обрасца понашања. Разумљиво је да је наведено потребно адекватно фиксирати.

⁶¹⁰ Бранислав Симоновић, *Криминалистика*, Правни факултет Универзитета у Крагујевцу, 2004. године, стр. 278.

прати симптоматика осумњиченог, односно лица код којег се врши претресање како би се уочили карактеристични покрети или мимика која би могла наговјестити одређени психички однос лица са конкретним предметима поводом кривичног дјела за које се сумњичи, а које антиципира његову мржњу према ЛГБТ. Као својеврсна увертира за бурну и неспутану симптоматску слику осумњиченог или лица чији се стан претреса, пожељно је да се са њим одвија разговор који ће га, с једне стране, онемогућити у евентуалном постављању психичке баријере, док ће, с друге стране, асоцијативно утицати на њега, те ће несвјесно одавати индикаторе сумњивости преко властите симптоматске слике.

4.2.5.3.3. Случајни налази пронађени приликом претресања

Под случајним налазима подразумевају се предмети и трагови који се пронађу претресањем на објекту претресања, а могу се довести у везу са извршењем другог кривичног дјела, мимо кривичног дјела због којег се врши претресање и мимо чињеничног описа због којег је наредба и издата. Може се радити о предметима и траговима који указују на то да је извршено неко друго кривично дјело, поред кривичног дјела из мржње према ЛГБТ, када се претресање ради за ова задња кривична дјела, али се може радити и о супротној ситуацији, да се приликом претресања стана и других просторија за кривично дјело општег криминалитета пронађу предмети и трагови који указују на то да је извршено или да се планира или припрема извршење кривичног дјела мотивисаног мржњом према ЛГБТ заједници. У овим ситуацијама је битно предузети и ускладити криминалистичко и кривичнопроцесно реаговање.

Законито и адекватно кривичнопроцесно поступање подразумева да се, одмах по проналаску ових предмета, обавијести тужилац, те да му се опишу пронађени предмети, указујући и на сумњу да се ради о инкриминисаним предметима или предметима за које постоје основи сумње да се могу довести у везу са конкретним кривичним дјелом. Уколико се тужилац усагласи са наведеним, предмети ће се одузети, о чему ће се лицу од којег се предмети одузимају или кориснику стана издати посебна потврда о привременом одузимању предмета (мимо евентуалне потврде о привременом одузимању предмета који се одузимају на основу наредбе за примарно кривично дјело због којег је наредба и издата). Такође, о привременом одузимању предмета ће се сачинити и посебан записник, као и посебан извјештај који ће се доставити тужиоцу. Посебан извјештај ће се доставити и судији који је издао наредбу, позивањем на наредбу по којој је извршено претресање, али са знаком да се ради о предметима и траговима који указују на сумњу да је извршено друго кривично дјело, а не кривично дјело због којег је извршено претресање. Уколико се тужилац усагласи, судија за претходни поступак може издати наредбу за привремено одузимање (већ одузетих) предмета, која је констатујућег карактера, односно са њом се потврђује већ учињено. Уколико судија не изда наредбу или уколико се тужилац не усагласи са подношењем захтјева за издавање наредбе (те се суду и не упути захтјев), привремено одузети предмети се морају вратити лицу од којег су одузети, уколико се не могу одузети по другом правном основу. Разумљиво је да се привремено одузети предмети и

сачињена писмена морају доставити суду на чување или ће суд на одговарајући начин обезбиједити њихово депоновање.

Са криминалистичког аспекта, битно је пронађене предмете и трагове посматрати као индиције у погледу лица од којег се одузимају као извршиоца, а евентуално, поготово уколико се ради о инкриминисаним предметима, у погледу конкретног кривичног дјела. Усљед наведеног, битно је планирати даљу криминалистичку активност која би дала одговоре у погледу криминалистичко-диференцијалне дијагнозе, а потом и расвијетлила кривично дјело, уколико би се прикупљеним доказима и сазнањима констатовало да случајни налази имају везе са кривичним дјелом. Од лица од којег се предмети који представљају случајне налазе одузимају или од корисника стана је битно сазнати ко је власник, а ко корисник предмета, од када се предмети налазе на мјесту проналаска, ко их је све користио и ко им је имао приступ. Такође, уколико се не ради о инкриминисаним предметима, битно је утврдити њихову функцију, коришћење, однос лица са тим предметима, да ли они имају одређену симболичку функцију, те какву и за кога...

За наведено поступање је ирелевантно да ли се ради о случајним налазима који указују на сумњу да се ради о кривичном дјелу почињеном из мржње према ЛГБТ или да су случајни налази пронађени приликом криминалистичке истраге реализоване за та кривична дјела. Међутим, док поступање полицијских службеника приликом проналаска случајних налаза који су индиција у погледу кривичних дјела општег криминалитета није спорно, у случајевима гдје случајни налази представљају индицију мржње према ЛГБТ као мотив извршеног, планираног или припреманог кривичног дјела полицијски службеници свакако нису довољно едуковани како би на прави начин и перципирани, а поготово тумачили те даље оперативно и процесно користили те трагове и предмете. Зато је неопходна сензибилизација свих полицијских службеника за које постоји претпоставка да би се приликом предузимања претресања и привременог одузимања предмета могли срести и са предметима и траговима који указују на то да је извршено или да се припрема или планира вршење кривичних дјела из мржње према ЛГБТ. Међутим, с обзиром на то да је сензибилизацију свих полицијских службеника тешко остварити, потребно је да сви полицијски службеници, чим пронађу предмете који их асоцирају или за које основано претпостављају да су индикатор мржње према ЛГБТ, а уколико имају сазнања да су та лица у претходном периоду починила одређена кривична дјела, мимо кривичног дјела које је предмет претресања, о томе обавијесте полицијског службеника који је посебно сензибилисан за вођење ових криминалистичких истрага.

4.2.5.4. Саслушање свједока

Да би се кривични поступак успјешно водио, односно да би се кривично дјело у потпуности расвијетлило и извршилац идентификовао и ухватио, поред обезбјеђивања материјалних доказа који ће поткријепити наводе оптужбе, односно који ће пружити доказе суду да је осумњичени и стварни извршилац, неопходно је прикупити одређена обавјештења и информације који ће

употпунити цјелокупну конфликтну ситуацију која је претходила дјелу, за вријеме дјела и ситуацију која се односи на вријеме након извршења дјела. Ово се посебно односи на доказе који указују на то да је дјело мотивисано мржњом према ЛГБТ, наравно, не запостављајући ни материјалне трагове и доказе којима се поткрепљује овај мотив.

Саслушање свједока је доказна радња (истражна радња или радња на главном претресу) која се састоји од прибављања исказа од особе за коју се претпоставља да није извршила кривичног дјела које се истражује и да је опажала његово извршење или да су јој познате друге околности од значаја за разјашњење конкретне кривичне ствари. Саслушање свједока је сложена радња која претпоставља познавање не само процесних одредби које регулишу ову материју, него и криминалистичке тактике и психологије.⁶¹¹ Свједочки исказ је изјава лица који није главни процесни субјект, дата у току поступка о чулном опажању неке чињенице из прошлости која има значаја за конкретан предмет кривичног поступка у циљу доказивања те чињенице. Чињенице се могу односити како на извршење кривичног дјела, тако и на личност учиниоца и друге важне околности.⁶¹²

У позитивним правима, нека лица се сматрају неспособним да буду свједоци у кривичном поступку, тако да од њих не могу бити узимани свједочки искази, па чак ни онда када они желе да их дају. Та установа процесног права назива се искључењем свједока због неспособности. На другој страни, неким категоријама лица признаје се право да одбију свједочење. Поред тога, могуће је право свједока да не одговора на поједина питања.⁶¹³ Као изузетак од општег правила да су сви грађани дужни да свједоче, закон је оставио на вољу одређеним категоријама лица да сами одлуче да ли хоће или неће да свједоче у одређеној конкретној ствари у којој је осумњичени, односно оптужени у блиској вези са њима. Од општег правила да су сви грађани дужни да свједоче ослобођени су брачни, односно ванбрачни друг осумњиченог, односно оптуженог и родитељ или дијете, усвојилац или усвојеник осумњиченог, односно оптуженог. Лица која спадају у ову категорију сама одлучују да ли ће да свједоче или неће, а уколико изаберу да ће да свједоче, важе сва правила која се односе на свједочење. Овдје је битно поменути да у нашем правном систему није познат истополни брак, усљед чега се на ово право не би могли позвати ЛГБТ који живе заједно. Ово се односи, наравно, на геј или лезбејске парове који живе заједно, али се, наравно, не односи на трансродне особе које су у брачној или ванбрачној заједници, усљед чега се трансродне особе које су у брачној или ванбрачној заједници могу позвати на ово право.

С обзиром на бројне сличности између обављања информативног разговора и саслушања свједока, разумљиво је да се све смјернице везане за обављање разговора са ЛГБТ требају односити и приликом саслушања свједока ЛГБТ. Ту се у првом реду мисли на сензибилизацију коришћеног говора, на утврђивање идентитета, проблем аутовања и сексуалног идентитета свједока,

⁶¹¹ Бранислав Симоновић, *Оп. цит.*, стр. 157.

⁶¹² Миодраг Н. Симоновић, *Кривично процесно право, Увод и општи дио*, Правни факултет у Бихаћу, 2005. године, стр. 309.

⁶¹³ *Оп. цит.*, стр. 313.

перцепцију мотива извршиоца потенцијално условљеног ЛГБТ идентитетом самог свједока или жртве... Међутим, иако су информативни разговор и саслушање свједока сличне радње полиције, између њих су исто тако велике и разлике, које су и доказног, хронолошког, субјектног, формалног и фактичког карактера, усљед чега је битно да се посебно укаже на специфичности саслушања свједока ЛГБТ особа приликом криминалистичке истраге, као радње којом се свакако најчешће прикупљају криминалистички релевантне информације.

Прије самог предузимања ове истражне радње, разумљиво је да се морају идентификовати потенцијални свједоци, односно лица за која постоје претпоставке да имају сазнања релевантна за успјешно вођење кривичног поступка. Лица која су релевантна за свједочење се најчешће идентификују током истраге, али неријетко и одмах по сазнању за кривично дјело. Од свих лица за која се претпостави да би могла дати корисна сазнања релевантна за вођење кривичног поступка, потребно је узети изјаву, односно саслушати их као свједоке у току истраге. Од ових лица је посебно битно да се диференцирају одговори на златна питања криминалистике, а пожељно је да се добијени исказ поткријепи и материјалним доказима. Уколико је кривичном дјелу присуствовало више лица, потребно је од свих узети изјаву. То је посебно битно код одређених кривичних дјела усмјерених против ЛГБТ (на јавним скуповима, у угоститељским објектима) када су идентификовани или перципирани као ова групација, те је радња кривичног дјела била усмјерена према свима, а директна посљедица није наступила према свима. У том случају, потребно је да сви очевици дају изјаву на те околности, посебно инсистирајући на личном осјећају угрожености и страха које је код њих произвело кривично дјело, како усљед физичке угрожености, тако и усљед страха од аутовања.

Приликом позивања свједока, битно је да се води рачуна о њиховим личним обавезама, с тим што је, наравно, потребно ставити до знања свједоку да се мора одазвати позиву, односно да мора дати изјаву у својству свједока и изнијети оно што му је познато о кривичном дјелу. Наравно, тактички је исправно да сам свједок наведе вријеме давања изјаве када му одговара, што свакако треба практиковати, поготово уколико не постоје разлози хитности. Међутим, генерално је правило да се изјава од свједока узме што прије, имајући у виду да је „вријеме које лети, истина која бјежи“, па тако и код памћења свједока.

Емпатичност и асертивност полицијског службеника, заједно са афирмативним понашањем и приступом током саслушања свједока морају бити константно присутни. Полицијски службеник мора да зна да он, поред задатка који се огледа у прикупљању доказа, има и улогу која протиче из функције полиције у друштву, а то је да пружи заштиту било које врсте, укључујући и психичку подршку, свим грађанима, међу којима су наравно и свједоци, без обзира на то да ли су оштећени и жртве кривичног дјела или нису. Неопходно је истаћи да су жртве кривичних дјела почињених из мржње/предрасуде сличне жртвама сексуалних деликата или деликта злостављања дјецe те стога могу бити сумњичаве према другим особама, осјећати се немоћно, преплашено, омаловажено, деградирано те бити у стању порицања или потпуне изолације.

Лично искуство бивања жртвом кривичног дјела почињеног из мржње/предрасуде је понижавајуће за жртву и директно утиче на њено достојанство.⁶¹⁴ Штавише, саслушање свједока који је узнемирен, у страху, нелагодно се осјећа, осјећа кривицу, стид или срамоту, поготово уколико је то усљед извршења кривичног дјела или је то директна посљедица кривичног дјела (физички напад на ЛГБТ особе мотивисан мржњом према њима), свакако да неће резултирати ни квалитетном изјавом, усљед саме чињенице да лице у таквом стању није ни у могућности да да садржајну, квалитетну, опширну, детаљну и доказима поткрепљену изјаву. Стога је битно лице које се налази у таквом стању прво смирити, а тек потом га саслушати.

Непосредно прије узимања исказа, са свједоком треба успоставити позитиван комуникацијско-психолошки однос. То подразумијева да се свједок ослободи нелагодности и непријатности које има пред полицијом, што има веома велики број грађана, без обзира на то што немају везе са криминалитетом. Међу њима су свакако и ЛГБТ, усљед чега је излишно, а неријетко и контрапродуктивно саслушавати свједока ЛГБТ гдје претходно није успостављен позитиван комуникацијски однос како би он временом прерастао у афирмативан комуникацијски трансфер.

Такође, то се односи и на стварање повјерења код свједока у полицијског службеника који га саслушава. То се постиже често постављањем неформалних питања, па чак и питања која немају никакве везе са дјелом које је предмет испитивања, већ о свакодневним дешавањима. Та питања се могу односити на потенцијално заједничка интересовања, дневнополитичку ситуацију, питања о култури или спорту... Код ЛГБТ свједока није лоше ни да се пита о утицају геј икона на друштво, о родним или полним темама, патријархалности и слично, међутим, код таквих тема треба бити опрезан, јер их треба водити само са аутованим ЛГБТ, а исто тако, треба бити опрезан да сама комуникација не оде предалеко или у нежељеном правцу.

Након утврђивања идентитета којом приликом се треба придржавати одређених специфичности утврђивања идентитета ЛГБТ особа које су претходно поменуте, свједока треба упутити на одређена права које има, али исто тако и у дужности. У том смислу се подразумијева право на заштиту достојанства личности, те право на уважавање његове личности (укључујући и његов идентитет). ЛГБТ особа приликом саслушања свједока има право да се користи властитим родом у разговору, а и начин одијевања може бити у складу са родним, а не полним идентитетом, уколико, наравно, нису у супротности са основним смјерницама о одијевању установе. Такође, ЛГБТ особа има право да се не изјашњава о одређеним питањима у погледу властите сексуалности, уколико та питања нису релевантна за догађај поводом којег даје изјаву.

4.2.5.4.1. Припремање саслушања свједока ЛГБТ

Самом саслушању свједока, као истражне радње, претходи припремање ове радње која се, примарно, састоји од упознавања са догађајем, поготово са околностима које су мање познате или непознате, а претпоставка је да их свједок

⁶¹⁴ Дина Бајрактаревић-Пајевић, *Он. цит.*, стр. 43.

зна, те са самом личношћу свједока, поготово са његовом повезаношћу са дјелом (укључујући и потенцијални емоционални однос, који може бити и позитиван и негативан, према извршиоцу или према жртви, односно оштећеном). Припремање саслушања свједока је посебно битно код кривичних дјела гдје се антиципира мржња према ЛГБТ као мотив, имајући у виду да се у том случају мора посебна пажња посветити индицијама, траговима и доказима који поткрепљују ову верзију у погледу мотива, с једне стране, док с друге стране, припрема за саслушање свједока подразумејева и упознавање личности свједока уколико је он ЛГБТ, а поготово уколико је директно оштећен кривичним дјелом или уколико је жртва.

Упознавање са кривичним дјелом које је предмет саслушања свједока подразумејева да се полицијски службеник примарно упозна са елементима кривичног дјела, начином извршења, околностима под којима је извршено, евентуално криминогенезом и виктимогенезом... Другим ријечима, битно је да сагледа све релевантне елементе и околности „основног преступа“, доказе који дају и поткрепљују одговоре на златна питања криминалистике, а поготово да се диференцирају они сегменти кривичног дјела који су спорни, конфузни, непотпуни, противрјечни или непознати. Наведеном се мора посветити посебна пажња уколико су у питању кривична дјела из мржње, јер без доказивања „основног преступа“, не може се ни говорити о доказивању кривичног дјела из мржње. Међутим, упознавањем претходно наведених елемената „основног преступа“ не исцрпљује се потреба упознавања са осталим елементима претпостављеног кривичног дјела из мржње. Иако је ово примарног карактера, потребно је још да се полицијски службеник упозна и са потенцијалним индикаторима злочина из мржње, индицијама које указују на мржњу према ЛГБТ као мотив, те евентуалним доказима који поткрепљују наведено. Посебно је битно да се диференцирају потенцијални безбједносни инциденти који су претходили кривичном дјелу или су извршени паралелно са њим, а могу се довести у одређену везу са извршењем кривичног дјела из мржње према ЛГБТ.

Када је у питању упознавање са личношћу лица које се испитује, то не подразумејева само генералијске податке лица, мада је то превасходно. Поред утврђивања основних генералијских података, како би се лице могло идентификовати и индивидуализовати, а што је практично релативно лако, потребно је утврдити и друге стране личности лица које се испитује, као што су пол⁶¹⁵, узраст, друштвена етаблираност, запосленост, образовни профил, а

⁶¹⁵ Насупрот увријеженом традиционалистичком мишљењу, полне разлике између мушкараца и жена немају великог утицаја на подобност за свједочење и квалитет исказа. Традиционална схватања и васпитање омогућавају предодређеност одређеног пола ка бољим запажањима одређених детаља. Тако се за жену сматра да је брз и оштроуман посматрач афективних и сензуалних страна догађаја, док је тачност исказа код мушкараца о насилничким ситуацијама боља. Међутим, било каква генерализација о квалитету исказа и подобности свједочења је само условна, јер је научно доказано да је већа разлика у томе унутар самих полова, него између полова. Живојин Алексић, Зоран Миловановић, *Криминалистика*, Београд, 1991. године, стр. 139. Анализирајући конверзацију, феминисткиње су под лупу ставиле понашања одређених група или особа у току разговора, односно испитале различите начине на које комуницирају мушкарци и жене: - Жене чешће бирају формулације које слабе њихове исказе: честом употребом деминутива или релативизацијом, чешће него мушкарци формулишу исказ у облику питања (чини се да..., рекла бих да..., зар није случај да..., ...зар не?);

најважније је то какав ће став лице имати према испитивачу и према полицији, да ли је спремно на сарадњу, претпоставка да ли ће бити искрено, претпоставка који ће му бити потенцијални одбрамбени механизми... Утврђивање наведених параметара (а постоје и многи други) практично је веома тешко изводиво због дефицита расположивих информација, због дефицитарности извора из којих би се наведени параметри сазнали. Међутим, увијек се мора покушати расвијетлити што већи фонд информација о личности свједока како би само вођење разговора и узимање исказа било лакше и ефикасније. Грешка је учестала пракса полицијских службеника који позивају свједоке а да претходно ништа о њима не знају, неријетко укључујући и то да сем надимка, броја телефона и евентуално имена, ништа више ни од личних података не знају. Разумљиво је да се саслушање свједока, као криминалистички и кривичнопроцесно захтјевна истражна радња не може правилно и садржајно реализовати, јер се ни сама питања, а поготово тактика саслушања неће моћи ни планирати ни препремити, па чак ни прилагодити у иоле захтјевном предмету. Ово је посебно грешка код кривичних дјела почињених из мржње према ЛГБТ, уколико се имају у виду основне, посебне и специфичне врсте доказа које је потребно констатовати и обезбједити, између осталог, и саслушањем свједока. Уколико полицијски службеник претходно не упозна личност свједока, а поготово не претпостави које су му околности познате у вези кривичног дјела или које би му требале бити познате, тешко ће припремити релевантна питања, а поготово неће моћи адекватно планирати и припремити тактику саслушања свједока, као битан криминалистички елеменат саслушања свједока.

Уводни дио саслушања свједока подразумијева идентификовање свједока, упознавање свједока са својством полицијског службеника, разлозима због којих је позван, као и позивање да свједок саопшти све што му је познато о предмету свједочења, предочавајући да не смије ништа прећутати, те да давање лажног исказа представља кривично дјело.

Међутим, прије позивања свједока да изнесе све што му је познато о кривичном дјелу о којем даје исказ, потребно је свједока психички и комуникацијски припремити за саслушање. То подразумијева амбијент који ће за свједока бити пријатељски, опуштајући, неконфликтан, афирмативан и слично, што посебно треба имати на уму када је свједок ЛГБТ. Такође, како би

- Чешће користе облике који им одузимају вриједност (Ма, ја сам само домаћица..., Шта ја знам..., То је само моја идеја...);

- Жене далеко мање користе вулгарне изразе од мушкараца; оне ријеђе псују, а ако то и чине употребљавају примјереније изразе;

- Жене имају другачији вокабулар; у областима које традиционално спадају у њихове дужности и обавезе (домаћинство, васпитавање деце, мода), њихови термини далеко су прецизнији од оних које користе мушкарци;

- Жене се у разговору дају прекинути много чешће него мушкарци, ћуте чешће и дуже, одијевају своје исказе у питања.

Све у свему, у већини студија дошло се до истог закључка: разговор жена и мушкараца углавном се означава као кооперативан, односно онај који избјегава конфликт (код жена) наспрам конфронтативног (код мушкараца). Хана Њопић, *Жене и језик*, Неко је рекао феминизам? Како је феминизам утицао на жене XXI века, Сарајевски отворени центар, Фондација Heinrich Boll – Уред у БиХ, Фондација ЦУРЕ, Сарајево, 2012. године, стр. 267.

се свједок припремио за давање изјаве, поготово уколико се зна или сумња да је свједок ЛГБТ, потребно је суптилно наговјестити да његова потенцијална, претпостављена или стварна сексуална оријентација, полне карактеристике и родни идентитет немају никаквог утицаја на само саслушање, а и сам полицијски службеник мора одавати утисак сензибилисане особе према овој заједници својим говором и понашањем. Ово је посебно битно у оним ситуацијама гдје је свједок члан групације која је нападнута услед властитог ЛГБТ идентитета, али стицајем околности није оштећен кривичним дјелом, те му је битно пружити подршку и увјерити га да има подршку полиције.

Тек након што је свједок увјерен у професионалан, коректан и недискриминаторски став полицијског службеника и поступања полиције према конкретном кривичном дјелу, могуће је очекивати да ће резултат његовог саслушања бити искрен, тачан, потпун, садржајан, криминалистички релевантан и кривичнопроцесно правилан. Наравно, то не значи аутоматски да ће такав и бити, већ то зависи и од даљих фактора, а прије свега да ли ће се примјенити адекватна тактика саслушања која ће уважити специфичности кривичног дјела почињеног из мржње према ЛГБТ особама, с једне стране, те, самог свједока ЛГБТ, с друге стране.

4.2.5.4.2. Правила (тактика) саслушања свједока ЛГБТ

Криминалистичка наука и пракса су идентификовале многобројна правила и специфичности саслушања свједока којих полицијски службеници треба да се придржавају приликом предузимања ове истражне радње како би добијени исказ био доказно валидан и криминалистички употребљив. Наравно, та правила су бројна и не могу се примјенити приликом сваког саслушања свједока, већ се морају прилагодити природи кривичног дјела, околностима о којима се свједок саслушава, личности свједока, протеклу времена од догађаја и многобројним другим факторима, али се ипак одређених правила полицијски службеници морају придржавати. Поготово је то битно код кривичних дјела почињених из мржње, с обзиром на специфичност ових кривичних дјела и тежину доказивања, те на неопходну сензибилизацију полицијских службеника приликом саслушања свједока ЛГБТ, поготово уколико су и оштећени кривичним дјелом.

Након уводне комуникације и успостављеног позитивног комуникацијско-психолошког односа, саслушање свједока почиње његовим слободним излагањем о догађају који је предмет исказа. Свједоку се омогућава да каже све детаље, околности и чињенице које су му познате о догађају. Приликом ове фазе узимања исказа од лица, не би се никако требала постављати питања, а пожељно је користити се техникама активног слушања (повремено климање главом у знак одобравања или разумијевања, упитан поглед приликом изношења одређених изненађујућих детаља, благи, не претјерани осмијех приликом духовитих опаски или духовитих садржаја исказа...). Веома је важно у овој фази не прекидати свједока приликом његовог излагања, јер он, под утицајем тока властитих мисли и излагања често каже и оне ствари које не мисли рећи. Изузетак наравно постоји, а односи се када лице превише детаљише, када је скренуло са теме, када износи властиту одбрану прије и саме потенцијалне властите инкриминације и слично.

Полицијски службеник мора да буде стрпљив у саслушању свједока, поготово имајући у виду да већина ЛГБТ (још увијек) осјећа nelaгоду приликом разговора са полицијом, те је потребан извјестан период контакта са полицијом да се лице „отвори“. Разумљиво је да ће коректан, професионалан, тактичан, асертиван и сензибилисан приступ полицијског службеника скратити то вријеме, док ће наступ који не задовољава те критерије резултирати штурим и некавалитетним садржајем исказа, или ће чак резултирати и недобијањем исказа. Ово је посебно битно код саслушања свједока о одређеним питањима који задиру у његову приватност или приватност других лица (као што је властита или туђа сексуалност), те је разумљиво да се саслушање не може одвијати „с неба, па у ребра“, већ мора да се постепено и околишањем дође до исказа о (властитој или туђој) приватности. Пожељно би било када би полицијски службеник имао такав приступ који би резултирао исказом свједока о тим питањима без питања полицијског службеника о том садржају.

Полицијски службеник, приликом саслушања, не смије да реагује на несусретљив став свједока, те да такав став поистовјећује са незаинтересованошћу свједока за сарадњу и помоћ или неким другим разлогом.⁶¹⁶ Ово је посебно битно код свједока из ЛГБТ заједнице који већином немају благонаклон став према полицији, те уколико и полицијски службеник, револтиран таквим ставом за који ће сматрати да није оправдан, покаже неблагоприятан став, разумљиво је да ће доћи до конфронтације која неће резултирати употребљивим и валидним исказом лица, што је циљ саслушања свједока. Насупрот томе, и код свједока који немају благонаклон став према полицији или према полицијском службенику, полицајац не смије да реагује на то, већ треба да се потруди да објасни неоснованост таквог става, те да потом приступи саслушању, а уколико и не успије да убиједи свједока у неоснованост става које свједок има према полицији, треба да настави саслушање, задржавајући и даље коректан, професионалан и одмјерен став. Такође, уколико свједок и даље одбија сарадњу (одбија дати исказ), полицијски службеник не смије да се бахато и осветнички понаша према њему, већ би требало бар да разумије и уважи његове разлоге за то, али са упозорењем какве посљедице може имати његово одбијање давања исказа.

Детаљно узимање исказа од лица, односно инсистирање на детаљима добија посебну важност код кривичних дјела почињених из мржње према ЛГБТ. Ова детаљизација подразумијева да се од свједока инсистира да тачно наведе (по могућности, да цитира) увредљиве и пријетеће поруке које је чуо,⁶¹⁷ колико их је

⁶¹⁶ Жртву су у вечерњим сатима на путу кући из локалног бара напала два починитеља и нанијела му тешке тјелесне озљеде узвикујући погрдне псовке на основу његове сексуалне оријентације. Једна случајна пролазница је видјела догађај и позвала полицију. С обзиром на то да се пјешачка патрола налазила у близини, одмах су дошли на мјесто догађаја. У даљем поступању у овом инциденту жртва негира псовке на основу његове сексуалне оријентације које су му упућене, нерадо сарађује и истиче да није хомосексуалне оријентације, а све због сумње да ће оно што се открије у истрази остати тајно и да ће то нарушити његову приватност (с обзиром на то да своју хомосексуалну оријентацију скрива од јавности). Дина Бајрактаревић-Пајевић, *Оп. цит.*, стр. 43.

⁶¹⁷ Пракса нападача је таква да се лезбејке не вријеђају експлицитним називима сексуалног идентитета („лезбо“, „лезбачо“ и сл., као што је случај са погрдним називима за гејеве), већ се чешће користе погрдни изрази за понижавање жена уопште („курво“, „кујо“ и сл.). Група аутора, *Приручник о сузбијању ...*, *Оп. цит.*, стр. 21.

пута чуо, какав је био тон и боја гласа, ко их је изговорио, детаљан опис лица које је изговорило пријетеће поруке, детаљан опис свих изгредника са конкретизацијом њихових активности, без паушализације и уопштавања, садржај написаних порука (графита)... Такође, приликом узимања изјаве, битно је да свједок наведе властите осјећаје које су код њега изазване извршењем кривичног дјела, поготово емоције страха, несигурности, константе нелагодности, неспокоја и слично, те да наведено доведе у везу са потенцијалним мотивом извршења кривичног дјела. Пожељно је и да свједок, поготово уколико је оштећени или жртва, наведе и властиту перцепцију (потенцијалног) мотива извршења кривичног дјела, поготово уколико је то мржња према ЛГБТ, поткрепљујући то и одређеним доказима, закључцима, личним схватањима и перцепцијом. Иако се наведено чини презахтјевним за свједока, поготово који је и жртва кривичног дјела почињеног из мржње или који се налази под стресом усљед кривичног дјела, чињеница је да се и на овај начин могу диференцирати одређени докази којим се може успјешно водити кривични поступак за кривично дјело почињено из мржње према ЛГБТ особама, те да је ово релативно једноставнији начин обезбјеђивања доказа у погледу мржње према ЛГБТ као мотива кривичног дјела.

Полицијски службеник приликом саслушања не смије да се бахато, охоло, надмоћно и самодопадно понаша према свједоцима, јер то, поред тога што се крше људска права и слободе, представља и вид понашања на који свједок реагује супротно од пожељног, односно још више се повлачи у себе или се отпор према полицији и испитивачу још више продубљује. ЛГБТ ће ово само учврстити у ставу који већински имају према полицији, што ће резултирати или одбијањем сарадње у потпуности или давањем изјаве која неће задовољити ни криминалистичке, ни кривичнопроцесне стандарде. Само сензибилисан приступ, уз уважавање достојанства личности свједока, је неопходна основа за обострану емпатичност која је афирмативна приликом саслушања свједока.

Полицијски службеници морају знати препознати симптоме лажи, односно морају знати реаговати на симптоматске слике лажи, нелагоде, нервозе и врхунца напетости приликом саслушања лица. Другим ријечима, морају знати диференцирати симптоме лажи од саме лажи, а потом морају и да знају како тактички исправно реаговати на лаж. Иако је симптома лажи доста, чињеница је да ти симптоми не морају да указују на лаж, већ на нелагоду, непријатност и слично, што се мора имати у виду. Исто тако, одређени људи, па чак и одређене групације људи различито реагују на сличне ситуације, те различито испољавају одређене симптоме на лаж. Надаље, битно је диференцирати неистинит од неискреног исказа, јер су оба нетачна, али неистинит исказ није резултат лажи, те свједок неће ни показати уобичајене или претпостављене симптоме лажи.

Поред значаја које за полицијског службеника има знање уочавања, препознавања и тумачења симптома лажи, исто тако је са криминалистичког аспекта битно да се адекватно реагује на лаж. У већини случајева (али не увијек), тактички је погрешно свједоку саопштити да лаже, те од њега захтјевати појашњење тога. Иако наведено у одређеним ситуацијама може бити и опортуно (поготово код лица која константно лажу и немају осјећај стида због тога, па чак ни када се суоче са доказима који оповргавају њихов раније дат исказ), у већини

ситуација, поготово приликом саслушања ЛГБТ свједока, пожељније је да се одређени нејасни, противрјечни, конфузни, нелогични детаљи исказа, код којих свједок показује и симптоме лажи, покушају детаљније разјаснити, остављајући могућност свједоку да се „лагодно“ извуче из лажи, уз објашњење да је погрешно протумачено што је раније рекао, да се погрешно диференцирао закључак, па чак и дотле да он каже да тако нешто претходно није изјавио или није тако мислио. Сви наведени начини су свакако пожељнији за свједока у циљу добијања искреног исказа од директног суочавања са његовом лажи. Другим ријечима, имајући у виду да је циљ саслушања свједока добијање квалитетног истинитог исказа од свједока, потребно је не „затварати“ свједока директним суочавањем са његовом лажи, већ му суптилно омогућити да разјасни одређене нелогичности које проистичу из његовог неискреног исказа. У одређеним случајевима је прихватљиво и отворено лицу ставити до знања да је полицијски службеник увидио неискреност његовог исказа, али директно то не саопштавати или саопштити, али не инсистирати на објашњењу тог дијела исказа. Током саслушања свједока, свједоку се у сваком тренутку мора омогућити да властити исказ промијени, допуни, објасни, појасни или оповргне, у цјелини или по сегментима и из тога се не смије перципирати закључак да „свједоку који је нешто слагао, ништа се више не вјерује“, односно да „свједок ће који је једном слагао, опет слагати“.

Приликом саслушања свједока, без обзира на садржај исказа, полицијски службеник не смије да изражава вриједносне ставове, а поготово не да износи вриједносне закључке и судове о садржају исказа, перцепцији и закључцима свједока или о његовој личности или личности оштећеног и жртве. Разумљиво је да је то контрапродуктивно, а поред тога и непрофесионално. Ово је посебно битно код несензибилисаних полицијских службеника који саслушавају ЛГБТ свједока, поготово уколико се ради о сексуалним деликтима или о кривичним дјелима почињеним из мржње према ЛГБТ заједници. Уздржавање од изражавања вриједносних судова и ставова подразумијева и уздржавање од ироничног, подсмјешљивог, иритантног и сличног добацавања, коментарисања и сличних упадица. Ово се односи чак и на оне упадице које у општем контексту и према општој популацији можда и нису стигматизујуће и означавајуће, међутим, можда конкретном свједоку погађају, што ће на њега свакако деградирајуће или дискриминирајуће дјеловати. Међутим, уздржавање од вриједносних ставова не подразумијева да је полицијски службеник хладнокрван на исказ свједока и на самог свједока. Напротив, асертиван однос према свједоку и охрабрујући став према његовој изјави су дио професионалног, коректног, сензибилисаног наступа полицијског службеника приликом саслушања свједока и као такви се подразумијевају.

Без обзира на све недостатке (ризике), фаза постављања питања је неопходна, с обзиром на то да лице често неће ништа рећи о многим важним чињеницама уколико о њима не буде изричито питано.⁶¹⁸ Стога се с правом сматра најтежим дијелом саслушања, јер треба од свједока сазнати чињенице о којима није могао или није хтио да се изјасни у свом излагању и при том избјећи

⁶¹⁸ Бранислав Симоновић, *Он. цит.*, стр. 164.

реалну опасност да се несвјесно дјелује на његово сјећање начином формулисања и постављањем питања. Код ЛГБТ особа ће се ово неријетко односити на потенцијалну сексуалну конотацију догађаја, поготово уколико је то повезано са потенцијалним, претпостављеним или стварним ЛГБТ идентитетом или свједок наслућује да би се на основу тога могао претпоставити или сазнати његов ЛГБТ идентитет. Ово би сензибилисани полицијски службеник требао да препозна, те да свједока не доводи у непријатну ситуацију, већ да пажљиво одабраним питањима, као и самом тактиком саслушања, покуша да наведе свједока да на себи својствен и олакшан начин дâ исказ и на ове околности. Наравно, ово се подразумијева у оним ситуацијама гдје је потенцијални, претпостављени или стварни ЛГБТ идентитет релевантан за свједочење, односно за само кривично дјело.

Тактика постављања питања подразумијева да се лице прво упита о неким неутралним чињеницама, те да образложи одређене детаље које је ненамјерно прескочио. Затим, тактички је исправно питати га за одређене околности догађаја које је прећутио, а које су испитивачу познате из неких других извора, чиме ће се на испитаника психолошки дјеловати да не лаже, јер ће увидјети да испитивач зна одређене околности и без његовог исказа, с једне стране, а с друге стране, како код свих лица постоји страх од откривања лажи, лице ће бити у страху да слаже јер не зна шта све испитивач зна приликом саслушања. У криминалистици се препоручује да се на почетку саслушања избјегавају питања на која ће свједок одговорити са „не“ зато што ће му након тога бити теже да каже „да“. Свједок се мора увући у разговор питањима на која ће радо да одговара са „да“. Спорна, мучна и оптерећујућа питања треба оставити за други дио саслушања.⁶¹⁹ Уколико је свједок ЛГБТ, а поготово уколико свједочи о кривичном дјелу почињеном из мржње према ЛГБТ, свакако да ће његово потенцијално свједочење о том сегменту кривичног дјела бити најмучније, због чега ово треба оставити за крај. С једне стране, до тада ће се између полицијског службеника и свједока већ остварити афирмативан и позитиван комуникацијски трансфер, док ће, с друге стране, полицијски службеник из до тада датог исказа свакако сазнати одређене чињенице које ће му бити релевантне и без овог дијела свједоковог исказа, што, наравно, не значи да не треба ни на њему инсистирати.

У саслушању свједока ЛГБТ, не треба постављати питања која садрже приговор или прекор испитанику. Поред тога, ни сам начин постављања питања, те гестикулација и понашање полицијског службеника не смију да одражавају приговор, прекор или одвратност према питању, односно претпостављеном одговору. Такође, ни само опхођење према свједоку не смије да наговјести одређену одбојност према њему, а што се често несвјесно чини прављењем велике физичке дистанце између саговорника или избјегавањем превише блиске дистанце од стране полицијског службеника. Иако се, наравно, не препоручује да се ни приликом обављања информативног разговора, а поготово приликом саслушања свједока не нарушава лични простор саговорника, такође се не препоручује да та дистанца буде превелика, извјештачена, неприродна...

⁶¹⁹ *Оп. цит.*, стр 165.

Након саслушања свједока, полицијски службеник треба да се захвали свједоку на давању исказа, те да му понуди помоћ, подршку и заштиту уколико буде имао неприлика због дате изјаве или било каквих других непријатности. На тај начин се ствара афирмативнија слика ове заједнице о полицији, а сама обавеза полицијског службеника и јесте да пружа помоћ, подршку и заштиту свим грађанима којима је она потребна и који му се обрате за помоћ.

4.2.5.4.3. Специфичности саслушања оштећеног ЛГБТ

Оштећени је лице којем је извршењем кривичног дјела причињена нека штета (у материјалном, моралном или физичком смислу), усљед чега он представља специфичну процесну фигуру чији се положај у поступку дјелимично разликује од осталих свједока, а што има одређене рефлексије на процесна и криминалистичка правила приликом узимања исказа од њега. Ово посебно долази до изражаја уколико се ради о оштећеном ЛГБТ, без обзира на то да ли је оштећен кривичним дјелом почињеним из мржње према ЛГБТ идентитету или се ради о неком другом кривичном дјелу, мимо ове групације.

Са процесног аспекта, битно је навести да ЗКП забрањује саслушање оштећеног о његовом претходном сексуалном животу.⁶²⁰ Тиме се избјегава стигматизација оштећеног у јавности и умањује могућност његове способности давања мање квалитетног исказа, што би свакако имало тешке доказне посљедице. Међутим, иако је ова процесна забрана донекле разумљива,⁶²¹ свакако да изазива многобројне проблеме у пракси, поготово са криминалистичког аспекта. Један од тих проблема је свакако и шта се подразумејева под „сексуалним животом“ оштећеног – да ли се под тим подразумејева само сексуално понашање или оно укључује и сексуалну оријентацију и родни идентитет и евентуално интерполне карактеристике у смислу ЛГБТ идентитета.⁶²² Надаље, вриједи ли доказна забрана само у

⁶²⁰ Изворни претеча ове забране је америчко савезно законодавство седамдесетих година прошлог вијека одакле су је, захваљујући превенствено феминистичким назорима на односе међу половима, преузела нека национална законодавства. Мирјан Дамашка, *Приговори једној преширој доказној забрани*, Хрватски љетопис за казнено право и праксу, Загреб, број 2/2009, стр. 845.

⁶²¹ Први разлог који говори у прилог забране јесте да те чињенице имају у правилу незнатну доказну вриједност или им чак потпуно недостаје доказни потенцијал... Други разлог који говори у прилог забране јесу друштвени интереси који се противе томе да информације о претходном полном животу жртве постану узредни објект доказивања у казненом поступку. Изношењем тих информација драстично се задире у њену интимну сферу, па јој се могу проузроковати додатне трауме, понижења и повреде достојанства. Не би се ни смјела искључити могућност да суд, преплављен информацијама о полној жеђи неке особе, закључи да ју је она утажила у инкриминисаном сношају, мада за тај закључак нема довољно доказних основа. Због неугодности које форензичко вирење у полну интиму може проузроковати, оправдана је и бојазан да би плашљиве и лабилне жртве могле одустати од подношења казнене пријаве за силовање или неко друго дјело против полног морала којих је репресија у великом друштвеном интересу. Принципијелна оправданост доказне забране произлази из изложеног. Ризик штете од доказивања чињеница из претходног полног живота жртве има у правилу превагу над малом вриједношћу тих чињеница за доказ хипотезе о оптужениковој недужности. Разумљиво је стога да су забрану усвојила и законодавства неких земаља неусталасалог феминизма, па се усвајање забране не може приписати искључиво политичком утицају тог покрета. *Оп. цит.*, стр. 846.

⁶²² У овом контексту је потребно поменути и предмет *Ирина Федотова против Руске Федерације* који се водио пред Комитетом УН за људска права на основу представке Ирине Федотове, декларисане

поступку за кривична дјела против полне слободе и морала или и у поступку за друга казнена дјела ако нека чињеница из полног живота наводне жртве постане правно релевантна. Исто вриједи и за питање отпада ли забрана у случају да се наводна жртва сложи с тим да тужилац доказује неку чињеницу из њеног полног живота.⁶²³ Такође, дискутабилно је да ли се и „сексуални живот“ оштећеног, за које важи забрана саслушања, односи само на евентуалне сексуалне активности и понашање које су у вези са конкретним догађајем (кривичним дјелом) или се ова забрана односи на комплетну историју сексуалних активности оштећеног, односно комплетно сексуално искуство које оштећени има.⁶²⁴ Ово је посебно битно када се сумња да је кривично дјело мотивисано мржњом према ЛГБТ, а да је жртва одабрана на основу потенцијалног, претпостављеног или стварног ЛГБТ идентитета.⁶²⁵

Ова забрана саслушања важи чак и у оним случајевима гдје је битно, са криминалистичког, па и са доказног аспекта, диференцирати потенцијални квалитативни или квантитативни виктимогени однос између извршиоца и оштећеног, те виктимизираност и предиспонираност оштећеног.⁶²⁶

лезбејке, која је Комитету поднијела представку сматрајући да су јој прекршена одређена права загарантована Међународним пактом о грађанским и политичким правима и слободама. Конкретно, поднијела је представку јер је на првостепеном и другостепеном суду, као и на Уставном суду Руске федерације оглашена кривом за административни прекршај јер је у близини једне школе 2009. године истакла постере на којима је писало „Хомосексуалност је нормална“ и „Ја сам поносна на своју хомосексуалност“. Суд ју је казнио за административни прекршај пропагирање хомосексуалности, а у потврдној одлуци Уставног суда је наведено да је забрана пропагирања хомосексуалности потребна како би се спријечило „...намјерно и неконтролисано ширење информација које могу нашкودити здрављу, моралу и духовном развоју, и формирати изопачене концепте једнаких друштвених вриједности традиционалних и нетрадиционалних породичних односа“. Комитет је констатовао да су формулације у тексту закона које се односе на хомосексуалност двосмислене и да је нејасно на шта се односе – „на сексуални идентитет, сексуалну активност или обоје“. *Практични увод у европске ...*, *Оп. цит.*, стр. 131.

⁶²³ Мирјан Дамашка, *Оп. цит.*, стр. 852.

⁶²⁴ Немогуће је у закону одредити раздјелницу између онога што треба потпасти под забрану и онога што треба остати изван ње, а да законски текст не упадне у мочвару казуистике. Спада ли под појам полног понашања чињеница да су се оптуженик и наводна жртва састали да читају еротски голицаву литературу попут Дантеових Паола и Франческе? Спада ли под појам полног понашања околност да су осумњичени и наводна жртва симулирали сношај приликом телефонских разговора? О тој теми водиле су се – без јасног резултата – жучљиве полемике у поводу једне индискреције бившег председника САД Била Клинтона. Спорно може постати и питање није ли помањкање полне активности нека врста полног понашања. Ако јест, тужилац не би смио поткрепљивати тезу о присилном сношају доказом да је наводна жртва била дјевица, одлучна да се суистегне од цјеловите обљубе све до склапања брачне везе. *Оп. цит.*, стр. 852.

⁶²⁵ Кад се чињенице из претходног живота наводне жртве не односе на њене полне односе с трећим особама, него на њене претходне односе са осумњиченим, посебно је лако замислити случајеве у којима докази тих односа задобијају знатну доказну вриједност. Замислите да наводна жртва исказује да јој осумњичени није никад био љубавник, него само пријатељ, а да одбрана располаже информацијом да је неколико дана прије инкриминисане згоде с њим имала полни однос. Забранити доказивање те чињенице, или постављање питања о њој приликом унакрсног испитивања, може лако проузроковати погрешну оцјену вјеродостојности наводне жртве, а слиједом тога и неоправдану судску одлуку. *Оп. цит.*, стр. 846. Наведено је дјелимично садржај предмета пред Врховним судом САД *United States v. Stamper* и *Olden v. Kentucky*. У претходно наведеном примјеру, довољно је само дјелимично измијенити одређене детаље (жртва је геј који крије своју оријентацију, а усљед страха од аутовања, наводи да га је осумњичени, за којег ће негирати да се познају, иако су љубавници, покушао силовати, с обзиром на то да су затечени у инкриминисаном односу), па да се види колико би тешкоћа изазвала ова доказна забрана.

⁶²⁶ У овом случају се често наводи да се промискуитетност жена и оскудно и „провокативно“ облачење сматра провокацијом, односно посматра се као виктимизираност, те се у томе налази лаичко

Услед наведеног, сматрамо да се, у недостатку садржајније судске праксе, „сексуални живот“ оштећеног треба посматрати као сексуално понашање и сексуалне склоности⁶²⁷ оштећеног које су у одређеној вези са конкретним кривичним дјелом за које се саслушање реализује, те да се забрана саслушања оштећеног треба на то односити.⁶²⁸

У криминалистичком смислу, оштећени представља најнепосреднији извор сазнања о кривичном дјелу, те улази у категорију заинтересованих свједока што има последице на тактику узимања исказа од њега. Саслушањем оштећеног мора се расвјетлили и његова личност, јер се на основу ње, захваљујући виктимолошким релацијама и односу жртва-учинилац (поготово код конфликтних дјела), често може идентификовати извршилац, односно идентификовати профил потенцијалног извршиоца. Ово је такође релевантно и код кривичних дјела почињених из мржње гдје се антиципира да је та мржња заснована на мржњи према ЛГБТ. Веома је важно, поготово код одређених кривичних дјела, у потпуности разјаснити виктимолошки однос између извршиоца и жртве. Када су у питању насилничка кривична дјела, оштећени је најчешће у шоку, те га под тим стањем не треба саслушавати, већ му обезбједити адекватну стручну (љекарску, психолошку) помоћ, те га након збрињавања, када се лице смири, саслушати. То се посебно односи на насилничка кривична дјела која су извршена од стране више лица према одређеној популацији (вишеструки изгреди и напади насилника на ЛГБТ), када оштећени осјећају неспокојство, узнемиреност, страх и беспомоћност, услед чега полиција треба прво да им пружи непосредну, а потом и друге врсте заштите, након чега треба да се психичком подршком поврати у стање нормалности и спокоја, како би се од њих узела квалитетна изјава.

објашњење, па чак и оправдање за сексуални деликт. Наведено доприноси и секундарној виктимизацији оштећене, услед чега полицијски службеници и у овом домену поступања морају да буду посебно сензибилисани, те да не (о)дају овакве погрешне ставове. То се такође односи на родни идентитет.

⁶²⁷ Оно што вриједи за доказ претходног полног понашања, вриједи и за доказ сексуалних склоности. Ако би наводна жртва исказала да није пристала на полни однос са осумњиченим, јер је, као лезбејку, хетеросексуална обљуба обузима гнушањем, тешко би било негирати вриједност доказа о њеним честим полним односима с мушкарцима. *Оп. цит.*, стр. 850.

⁶²⁸ Овај проблем је препознат и у међународним документима, као што је Истанбулска конвенција. Тако се наводи да жртвино сексуално понашање не може бити повод за смањивање одговорности починитеља, али се Конвенцијом ипак оставља могућност да докази повезани са сексуалним понашањем жртве буду размотрени, ако су релевантни за специфично питање на суђењу и уколико имају значајну доказну вриједност, али на такав начин да не доводе до секундарне виктимизације. Група аутора, *Кривична дјела силовања ...*, *Оп. цит.*, стр. 26.

Треба поменути и амерички правни систем и нормативни оквир којим је ријешено могуће дилеме у вези ових судских забрана. Амерички законодавац није изгубио из вида да забрана доказивања чињеница из полног живота наводне жртве може постати упитна и у неким даљњим ситуацијама, па је предвидио два додатна изузетка. Први се односи на чињенице које се тичу узајамних полних односа наводне жртве и оптуженика. Али, и те се чињенице не смију утврђивати ако штета коју би њихово доказивање могло проузроковати наводној жртви има знатну превагу над њиховом доказном вриједношћу. Други изузетак садржава помало небулозну општу формулу која оставља велик простор судском расуђивању: одступање од забране допуштено је увијек кад се њена примјена коси с уставним правима осумњиченог. Два америчка уставна права долазе ту у обзир: једно је право осумњиченог да се суочи са свједоцима оптужбе и подвргне их унакрсном испитивању, а друго је његово право да приведи и саслуша свједоке одбране. Мирјан Дамашка, *Оп. цит.*, стр. 853.

Тактичка правила којих се треба придржавати приликом саслушања ЛГБТ свједока су многобројна и покушати их диференцирати и систематизовати се свакако чини илузорним, али је битно водити рачуна да се задовоље примарни криминалистички постулати када је свједочење у питању:

- Само један полицијски службеник треба водити интервју са жртвом. Остали присутни службеници не смију ни на који начин ометати ток разговора, а најбоље је и да не буду у истој просторији,
- Треба допустити жртви да исприча цијелу причу властитим ријечима и не прекидати ток приче непотребним упадицама.
- Не питати жртву да ли се радило о кривичном дјелу почињеном из мржње. Наиме, не треба „наметати“, на било који други начин, да се евентуално радило о таквом кривичном дјелу. Умјесто тога, жртву треба питати да ли она зна шта је мотив кривичног дјела и рећи да су људи некада нападнути због своје расе, вјере, националности и сл. Да ли је можда нешто из конкретног догађаја указивало на то?
- Не треба увијек износити претпоставке о карактеристикама жртве. Дакле, не треба је питати да ли је, нпр., хомосексуалац. Умјесто тога, треба питати шта жртва мисли о томе зашто је напад извршен.
- Жртва никада не смије бити, дјелимично или у потпуности, окривљена за инцидент. Честе су ситуације да се жртве самоокривљују, а ако је то случај, потребно им је објаснити да оне нису криве за кривично дјело које се десило.
- Опрезно са терминологијом! Не треба користити стереотипе и пристрасне термине који би могли утицати на секундарну виктимизацију или „повлачење жртве“.
- Жртву треба редовно обавјештавати о стању предмета.
- Жртву треба упутити појединцима, институцијама и организацијама које јој могу пружити помоћ.⁶²⁹

Како би се избјегла секундарна виктимизација жртве, осигурала сарадња жртве током поступка и пружило адекватно поступање и заштита жртве, полицијски службеници требају водити рачуна о сљедећем:

- Први утисци су изузетно важни. Професионалан приступ жртви треба употпунити разумијевањем и поштивањем. Такво поступање омогућава развијање позитивног односа са жртвом од самог почетка, док ће отуђење жртве вјероватно угрозити успјешност истраге.
- Потребе жртве су од приоритетног значаја неовисно о томе да ли се ради о физичким повредама или емотивним потребама.
- Уколико је жртва неповјерљива према полицијском службенику, потребно је потражити асистенцију полицијског службеника који дијели заштићене карактеристике жртве а које су биле основ напада (нпр. исти пол, националност и сл.).
- Адекватна подршка жртви чини разлику између добијања цјеловите и детаљне изјаве жртве или не. Управо такве изјаве могу бити битан доказ на суду који ће указати и на утицај који је дјело имало на жртву.

⁶²⁹ Karen McLaughlin, Stephanie Malloy, Kelly Brilliant, Cynthia Lang, *On. цит.*, стр. 119.

- Полицијски службеник који води истрагу треба бити свјестан да се потребе, страх жртве, али и сам однос према дјелу, мијењају током истраге.
- Добра пракса је пружање подршке жртви од стране полицијског службеника обученог за превенцију криминалитета (посебно кривичних дјела из мржње/предрасуде) уколико организација располаже таквим службеником. Наиме, то је најједноставнији начин за смањење поновне виктимизације, оснаживања жртве и слања поруке како жртви, тако и заједници да се оваквим дјелима посвећује велика пажња.
- У сваком појединачном случају дјела почињених из мржње/предрасуде неопходно је извршити процјену ризика и поступити у складу с њеним резултатима.⁶³⁰

Међутим, поред свих предности исказа оштећеног, с обзиром на претходно наведену специфичну страну његовог својства у поступку (угроженост кривичним дјелом, повређена сујета, нарушена законом загарантована права и интерес), постоје и одређене слабости исказа оштећеног, а које се огледају у одбијању свједочења у току поступка (услед страха или других разлога),⁶³¹ тенденциозном и неискреном одговору (пренаглашен степен примјењене агресије, драматизација ситуације, преувеличавање материјалне штете) што је последица заинтересованости за исход поступка,⁶³² као и због повријеђених права и интереса,⁶³³ затим жртва услед изложености агресији или другим малтретирајућим или понижавајућим радњама (поготово уколико је изложеност била дужег периода) може да се не сјећа одређених детаља, односно може да их несвјесно потискује,⁶³⁴ те да их такође несвјесно надокнађује

⁶³⁰ Дина Бајрактаревић-Пајевић, *Оп. цит.*, стр. 54.

⁶³¹ Сам страх није једина препрека, него можемо говорити и о односу цијене и вриједности судског поступка из њихове перспективе. С једне стране, ризик од одбацивања и презира од стране друштва ако дође до откривања ЛГБТ идентитета оштећене особе, у збиру са генералним стресом повезаним са сваким судским процесом, представља потенцијално високу (немонетарну) цијену судског поступка за ЛГБТ особу. С друге стране, очекивана вриједност исхода судског поступка је мала, поготово у случајевима гдје се ради о прекршајним дјелима. Ако и дође до пресуде, може се радити о минорним казнама, условним казнама или потпуном укидању казне након што се у обзир узму олакшавајуће околности. Другим ријечима, очекивани крајњи исход није вриједан ризика који је потребно предузети, јер су могуће негативне последице суђења теже од очекиваног позитивног исхода за ЛГБТ особу. Из перспективе овакве анализе, да би дошло до већег броја процесуираних случајева које се тичу ЛГБТ особа, или се мора смањити ризик (тј. мора доћи до позитивне промјене у ставу околине према ЛГБТ особама), или се мора повећати очекивана вриједност судског поступка – ЛГБТ особе морају имати много више повјерења у правосудни систем и његову способност да препозна и санкционише повреде права ЛГБТ особа. Амар Нумановић, Санела Мухаремовић, Златиборка Попов-Момчиновић, *Оп. цит.*, стр. 25.

⁶³² Нпр. ЛГБТ оштећени жели да се пошто-пото казни осумњичени који је познат по својој хомофобичној активности, иако прикупљени докази не указују на то да је он и стварно извршио наведено кривично дјело, иако га оправдава и подржава.

⁶³³ Нпр. ЛГБТ активисти су онемогућени у остваривању права на јавно окупљање услед дјеловања вандалистички и деструктивно настројених насилника хомофобне популације који су угрозили безбједност учесника скупа. Услед тога, приликом суђења за насилничко дјеловање, свједоци из ЛГБТ заједнице, међу којима су и оштећени, свјесно преувеличавају околности под којима је кривично дјело извршено, настојећи да степен кривице осумњичених и последице које су изазвали прикажу драстичнијим и већим него што јесте.

⁶³⁴ Немали број неутованих геј особа се свакако неће жељети сједати трауматичних искустава које су имали услед властитог ЛГБТ идентитета, услед чега ће то настојати потиснути.

властитим, измишљеним детаљима,⁶³⁵ а исто тако, оштећени може и да свјесно преувеличава опасност у којој се нашао, као и да негира или омаловажава властити допринос извршењу дјела.

Неријетко се може десити и да оштећени у потпуности или дјелимично дâ лажан исказ, а разлози су многобројни. Међутим, то не амнестира полицију од даљег рада на том предмету, већ налаже да полиција, уколико постоје индиције у погледу кривичног дјела (не мислећи на лажну пријаву, већ на садржај пријављеног дјела), предузима даље активности криминалистичког и кривичнопроцесног карактера како би провјерила наводе пријаве, па чак и уколико су они у извјесној мјери неистинити.

Такође, може се десити да свједок фингира извршење кривичног дјела и симулира свој положај оштећеног, а што се утврђује детаљним саслушавањем и утврђивањем, односно запажањем негативних чињеница, што је још један аргумент у прилог тези да је излазак на лице мјеста и вршење увиђаја изузетно битно у мјерама првог оперативног захвата одмах по сазнању за кривично дјело.

4.2.5.5. Испитивање осумњиченог

Испитивање осумњиченог⁶³⁶ је доказна радња која се састоји у прибављању исказа од осумњиченог о свим релевантним околностима кривичног дјела, као и о њему самом. Исказ осумњиченог је изјава коју он даје у том својству о кривичном дјелу које му се ставља на терет и другим питањима кривичне ствари која је предмет суђења. Исказ осумњиченог је, прије свега, средство одбране осумњиченог, али може да послужи и као доказно средство (које се узима у обзир приликом утврђивања чињеница).⁶³⁷ Исказ осумњиченог представља извор доказа, средство разобличавања његове кривице и средство заштите од неоснованог окривљења.⁶³⁸

Испитивање осумњиченог треба спровести са стриктним поштовањем законских прописа и, истовремено, активним придржавањем криминалистичких правила о узимању исказа од осумњиченог. Разумљиво је да је добијање истинитог, потпуног, детаљног, те на крају, релевантног исказа од осумњиченог, у пракси, често скопчано са знатним потешкоћама. Тешкоће у вези узимања исказа од осумњиченог су повезане највише са „осумњиченим као активним доказним средством“ у коме он највише зна о самом дјелу, али исто тако, он има интерес да се то не сазна, те интерес да се то на најјефикаснији начин заташка. Уколико се узме у обзир и законска норма по којој осумњичени

⁶³⁵ Нпр. уколико неаутована ЛГБТ особа, приликом давања изјаве, нема повјерење у полицију и није увјерена у сензибилисаност полицијског службеника, свакако да ће прећутати властити ЛГБТ идентитет, а уколико зна да ће ћутање изазвати одређену сумњу или подозрење у истинитост изјаве, те да ће полицијски службеник инсистирати на том сегменту изјаве, може и свјесним измишљањем да „попуни празнине“ у садржају исказа.

⁶³⁶ У овом поглављу ће се обрадити само специфичности испитивања осумњиченог за кривична дјела почињена из мржње према ЛГБТ, односно специфичности испитивања осумњиченог који има предрасуде према ЛГБТ и које су га мотивисале да изврши кривично дјело према овој заједници. Другим ријечима, неће се обрадити тактика и криминалистички аспект испитивања осумњиченог који је ЛГБТ.

⁶³⁷ Миодраг Симовић, *Оп. цит.*, стр. 300.

⁶³⁸ Бранислав Симоновић, *Оп. цит.*, стр. 182.

не треба да говори истину, односно може и да лаже без санкција по њега (изузев у одређеним околностима – када лажно оптужи некога да је извршио кривично дјело или када лажно пријави кривично дјело), схвата се колике су тешкоће уопште у раду са осумњиченим, како приликом криминалистичке обраде, тако и на главном претресу.

Испитивање осумњиченог се састоји од узимања изјаве од осумњиченог на околности кривичног дјела, односно на начин извршења кривичног дјела, мотиве и разлоге извршења, понашање након извршења, евентуалне припремне радње, умишљај или нехат извршиоца, саучесништво... Из овог произлази да изјава од осумњиченог не обухвата само сам начин извршења кривичног дјела (што се у пракси најчешће подразумијева под изјавом, па се и изјава односи само на начин извршења, што је погрешно, односно непотпуно), већ и на друге квалитативне и квантитативне аспекте и кривичног дјела и извршиоца.

4.2.5.5.1. Криминалистички аспект испитивања осумњиченог

Испитивање осумњиченог је пожељно реализовати на крају криминалистичке истраге, односно у тренутку када полицијски службеник располаже са количином и квалитетом сазнања, индиција и доказа које у мањој или већој мјери расвјетљавају кривично дјело и виност извршиоца. Ово је посебно битно да се реализује када су у питању кривична дјела почињена из мржње према ЛГБТ, имајући у виду да је, поред основног престапа, потребно доказати и мотив извршења кривичног дјела, што свакако наилази на многобројне потешкоће приликом прикупљања доказног материјала у току истраге. Другим ријечима, испитивање осумњиченог за кривично дјело мотивисано мржњом према ЛГБТ не треба реализовати одмах по сазнању за извршиоца, па чак ни када се прикупи квалитет и квантитет доказа који основе сумње у погледу његове виности повећава на виши ниво, већ испитивање осумњиченог треба предузети када се прикупе, поред претходно наведених, и докази који указују на мржњу извршиоца према ЛГБТ која је представљала мотив извршења кривичног дјела. Наравно, ово се односи на оне случајеве криминалистичке истраге гдје се у току истраге дође до доказа или индиција и индикатора који указују на то да је кривично дјело извршено из мржње према ЛГБТ.

Наравно, прије испитивања осумњиченог, потребно је извршити оперативну припрему испитивања. То подразумијева да се о осумњиченом сазнају све релевантне информације које би помогле у упознавању његове личности, потенцијалних побуда које су резултирале кривичним дјелом, те евентуално става осумњиченог према испитивању. Разумљиво је да је циљ наведеног да се процијени личност осумњиченог, односно да се он „профилише“⁶³⁹ како би се према њему примјенила адекватна тактика

⁶³⁹ Под „профилисањем“ личности осумњиченог би, у овом контексту, подразумијевали сублимирајући резултат упознавање основних црта личности осумњиченог, његовог карактера, вриједносног система, комуникационих вјештина, социјалног поријекла, породичног, образовног и радноправног статуса, идеолошких увјерења... До ових података је битно доћи на било који начин, подразумијевајући да је он законит и морално и друштвено прихватљив. Циљ

испитивања осумњиченог у циљу добијања искреног, истинитог, квалитетног, потпуног, садржајног и доказа поткрепљеног исказа. Посебно је битно утврдити потенцијални криминогени однос између осумњиченог, популације и групације којој он припада и ЛГБТ заједнице или особа. У том контексту, потребно је обавити информативне разговоре са лицима из његове околине, провјерити његову потенцијалну криминалну активност, да ли је претходно учествовао у одређеним безбједносним инцидентима мотивисаним мржњом према ЛГБТ, да ли је припадник одређених наци(онали)стичких или хулиганских скупова које су познате по мржњи према ЛГБТ, провјерити у евиденцијама да ли је претходно регистрован као извршилац или као осумњичени за ова и слична кривична дјела... Посебно је потребно провјерити његову интернет активност на друштвеним мрежама и другим ресурсима интернета. Ово из разлога што ће ови осумњичени управо преко интернета, најчешће преко друштвених мрежа ширити хомофобију неријетко и не скривајући идентитет. Такође, на основу њихове активности на интернету, поготово на одређеним друштвеним мрежама, релативно је лако „профилисати“ кориснике тих профила, што свакако може помоћи у избору приступа осумњиченом и избору тактике испитивања.⁶⁴⁰ Такође, изузетно је битно да се приликом оперативне припреме испитивања осумњиченог обави разговор са полицијским службеницима који су претходно били у било каквом службеном односу са осумњиченим. Подразумијева се да је такође потребно од свједока и оштећеног прибавити одређене податке о осумњиченом релевантне за прелиминарно упознавање његове личности.

У литератури се често наводи да је, у принципу, знатно теже успоставити контакт са осумњиченим него што је то случај са оштећеним или свједоком, с обзиром на то да испитивање осумњиченог садржи извјесну дозу конфликтног односа који је резултат дијаметрално супротстављених циљева испитивача и испитаника. Међутим, када су у питању кривична дјела мотивисана мржњом према ЛГБТ, то и не мора да буде тако. Наиме, осумњичени за ова кривична дјела релативно често могу имати перцепцију да раде друштвено оправдана и подразумевана, па чак и пожељна дјела, усљед чега неће ни негирати извршење ових кривичних дјела пред полицијом. Наравно, што је већи ниво хомофобије у друштву и што хомофобични исподи имају већу медијску потраћеност и политичку подршку, то ће и осумњичени више реаговати на овакав начин. Ово је битно да се идентификује у оквиру оперативне припреме испитивања, најкасније непосредно прије испитивања како би се сходно томе прилагодила и тактика испитивања осумњиченог и благовремено обезбиједили други докази или како би се предузеле друге радње и мјере који би евентуално проистекле из исказа осумњиченог.

„профилисања“ јесте избор приступа осумњиченом и избор најприкладније и најефикасније тактике испитивања у циљу добијања искреног, истинитог и потпуног исказа од осумњиченог.

⁶⁴⁰ Бројне су криминалистичке могућности Фејсбука. Нпр. научници са Кембриџа су спровели истраживање над 58 466 Американаца које је показало да се лајковима корисника Фејсбука у великом проценту и са великом вјероватноћом може идентификовати сексуална оријентација, старост, пол, националност, раса, етничко поријекло, просјечна интелигенција, политички светоназор (конзервативац, умјерен, либерал), преференције хране и пића... www.informacija.rs/Drustvene-mreze/Sta-Facebook-lajkovi-otkrivaju-o-vama.html.

Сљедствено наведеном, треба водити рачуна и уколико је више осумњичених. Поред општег правила да се прво испитује осумњичени за којег се, на основу оперативне припреме, процијени да ће први детаљно описати извршење дјела, а потом да се испитује осумњичени који зна највише детаља, поготово улогу других осумњичених, те осумњичени који је имао секундарну улогу, код испитивања осумњичених за кривично дјело које је мотивисано мржњом према ЛГБТ треба обратити пажњу и на још нека правила. Наиме, уколико је више осумњичених, може се претпоставити да код њих постоји и својеврсна „конкурентност у мржњи“ коју настоје да испоље према властитој групацији или према одређеној организацији или према цјелокупном друштву. У овом „хомофобном такмичењу“, правилно би било процијенити профил осумњиченог који сматра да је његов „удио мржње“ најмањи, те да се он прво испитује, с обзиром на претпоставку да би он могао и први да да детаљан и искрен исказ, како би задобио имиџ вође хомофоба у заједници. Наравно, у случајевима гдје осумњичени настоје да свој удио у извршењу дјела прикажу већим него што јесте, поготово у погледу виности и мотива, потребно је опрезно поступати и приликом самог испитивања, а поготово приликом потенцијалног суочења, с обзиром на потенцијалну контрадикторност, али и контрапродуктивност таквог испитивања, а поготово суочења. Међутим, уколико су осумњичени извршили кривично дјело мотивисано мржњом према ЛГБТ, те уколико су свјесни запријеђене казне за кривична дјела мотивисана мржњом, неријетко се може десити и супротна ситуација – свјесни друштвене стигме и формалне реакције на дјело, да негирају извршење дјела или да негирају мотив извршења. У том случају, потребно је процијенити личност свих осумњичених, те испитивање прво предузети према осумњиченом за којег се процијени да је најмање хомофобичан, односно за осумњиченог који кривично дјело стварно није починио мотивисан мржњом, већ другим мотивима. Наравно, наведено је могуће у случајевима рационалних извршилаца, док ће то код извршилаца који су кривично дјело извршили под јаким утицајем негативних емоција (попут мржње) бити изузетно тешко. Уколико ни један други критериј не укаже од којег осумњиченог прво узети изјаву, онда ће се користити општи криминалистички принцип – прво се испитује осумњичени за који се процијени да ће дати најкренији и најпотпунији исказ, те осумњичени чије је учешће у дјелу минорно, односно чији је допринос извршења дјела незнатан.

Полицијски службеник не смије бојом гласа, интонацијом, држањем тијела или на други начин да покаже да му је до одговора на конкретно питање стало, без обзира на то колико поједини одговор био важан. Код кривичних дјела мотивисаних мржњом према ЛГБТ то су углавном питања која се везују за мотив извршења дјела. Такво питање би требало да буде помијешано („камуфлирано“) са неутралним питањима или са питањима мањег значаја. Надаље, приликом добијања одговора на та и слична питања (а поготово приликом добијања признања), полицијски службеник мора да влада својим емоцијама, те да не показује радост и сличне емоције, већ да испита осумњиченог на све релевантне околности, па чак и на околности које осумњичени износи у своју корист.

И када је у питању одбрана осумњиченог, односно изношење одређених детаља у исказу који осумњиченом иду у прилог (или он мисли да му иду у прилог), потребно је да полиција законито и правилно дјелује. Наиме, полицијски службеници често исказ осумњиченог којим он наводи одређене детаље који му иду у прилог не евидентирају или уопште не испитују осумњиченог на околности које би му могле ићи у прилог, што је погрешно и неправилно поступање, али је и незаконито. Наиме, кривичнопроцесне одредбе о испитивању осумњиченог наводе да се осумњиченом мора омогућити да се изјасни о свим чињеницама и доказима који га терете и да изнесе све чињенице и доказе који му иду у корист, те стога исказ осумњиченог представља и доказно средство његове потенцијалне одбране (која се не састоји искључиво у апсолутном негирању оптужбе). Из овог проистиче да су полицијски службеници дужни да наведу све детаље и садржаје, односно наводе које осумњичени сматра да му иду у корист. Исто тако, дужни су и да га приликом испитивања, испитују и за те околности, односно да осумњиченог питају да наведе околности и садржаје за које сматра да му иду у прилог и да то адекватно фиксирају у записнику о испитивању осумњиченог.⁶⁴¹ Иако је разумљиво да ће осумњичени углавном релативизирати властито учешће у дјелу (уколико га призна), те да ће у том контексту наводити многобројне разлоге (на шта и има право), можда чак и лагајући (ком приликом му се та лаж „толерише“), не би се исказ осумњиченог требао беспоговорно одбацити као ирелевантан, поготово када он наводи одређене доказе које поткрепљују наводе његове изјаве. То намеће обавезу полиције да и ове доказе прикупи, те да их посматра у односу са другим прикупљеним доказима, како би се детаљније и садржајније комплетирао представа (верзија) о самом кривичном дјелу, те о доказима који говоре у прилог постављених верзија до тог момента. Из наведеног је видљиво да другачије поступање полицијских службеника представља поступање које није у складу са законом, међутим, другачије поступање је такође често и контрапродуктивно, те је и тактички неправилно. Наиме, управо наводи које осумњичени износи у исказу за које сматра да му иду у корист пред полицију стављају обавезу да полиција провјери те наводе, те да прикупи трагове и доказе које осумњиченом иду и у прилог, али и оне који оповргавају те наводе.

У криминалистичкој пракси се релативно ријетко срећу осумњичени који непосредно по лишењу слободе или одмах „на прву“ признају извршење кривичних дјела. Чак и они који признају извршење кривичних дјела, признају га „угрубо“, односно признају властито учешће и допринос дјелу, али не пристају на детаљизацију исказа, поготово релевантних околности. Услјед наведеног, како би се осумњичени приволили на „сарадњу“, односно како би признали и детаљно описали околности извршење кривичног дјела или како би изнијели властиту верзију околности под којим је извршено дјело што може

⁶⁴¹ На примјер, осумњичени у своју одбрану наводи разлоге зашто је напао припаднике ЛГБТ, те наводи да их одавно мрзи и доказима „поткрепљује“ зашто их мрзи, сматрајући да му то иде у прилог, односно сматрајући да је његов став акламативно прихватљив и да је сам по себи разумљив, „нормалан“ и допуштен, због чега и не види погрешност властитих ставова и поступања. Међутим, полицијски службеници игноришу његов исказ и не желе да наведу разлоге које он сматра оправдањем властитог кривичног дјела.

представљати и својеврсну одбрану осумњиченог, поготово невино осумњиченог, полицијски службеници се користе разним тактикама испитивања осумњиченог.

Када је у питању тактика испитивања осумњиченог, криминалистика је диференцирала много тактика, у зависности од многобројних фактора, међу којима су и профил осумњиченог, да ли осумњичени „сарађује“, претпоставља ли се да осумњичени неће говорити истину, да ли је осумњичени и раније био у контакту са полицијом или му је прво испитивање, однос осумњиченог према кривичном дјелу, расположиви доказни материјал, поготово инкриминишућег карактера и упознатост осумњиченог са њим, природа кривичног дјела, емотивно стање осумњиченог, утицај кривичног дјела на ближу и даљу околину осумњиченог... Све су ово фактори, поред многобројних других, које полицијски службеници требају да узму у обзир приликом испитивања осумњиченог. Посебно је битно да се, приликом одабира тактике испитивања осумњиченог за кривична дјела мотивисана мржњом према ЛГБТ узме у обзир емотивно стање осумњиченог, његов однос према кривичном дјелу,⁶⁴² да ли припада рационалном или емотивном типу осумњичених, припадност осумњиченог одређеној ретроградно-наци(онали)стичкој или религиозној, хулиганско-вандалистичкој, навијачкој или сличној групацији познатој по мржњи и нетрпељивости, да ли осумњичени пристаје на „сарадњу“⁶⁴³, да ли осумњичени отворено показује нетрпељивост или чак и мржњу према ЛГБТ заједници или је од раније познат по безбједносним инцидентима који су мотивисани мржњом према овој заједници...

Да би се правилно примијенила одабрана тактика испитивања осумњиченог која ће резултирати садржајном, истинитом и искреном изјавом осумњиченог, поткрепљеном и релевантним материјалним и другим доказима, битно је у току оперативне припреме и планирања осумњиченог, „профилисати“ његову личност сходно криминалистичким правилима и криминолошким класификацијама његовог дјела.

4.2.5.5.2. „Профил“ (и класификације) осумњиченог за кривична дјела из мржње према ЛГБТ

Као што не постоји ни типичан профил криминалца, тако не постоји ни унифициран сет карактеристика које (искључиво) одликују извршиоца кривичних дјела из мржње, а поготово дјела мотивисаних мржњом према ЛГБТ.

⁶⁴² У немалом броју случајева, извршиоци кривичних дјела мотивисаних мржњом, а поготово мржњом према ЛГБТ, не увиђају противправност и аморалност, а поготово не асоцијалност властитог понашања, већ сматрају да њихово понашање одобрава друштво, па и сам естаблишмент. Другим ријечима, неријетко сматрају да „чине добра дјела“, иако су понекад и свјесни формалне забрањености таквог понашања.

⁶⁴³ Наиме, често ће осумњичени за ова кривична дјела, усљед потребе за експонирањем, доказивањем или потврђивањем властитог статуса у неформалној супкултури, жељети признати кривично дјело, па чак и детаљно објаснити генезу и мотиве извршења кривичног дјела, нашироко објашњавајући властиту улогу и допринос у извршењу дјела. У овом случају, полицијски службеници треба да препознају ту „потребу“ и мотив за признање, те да томе прилагоде тактику испитивања, јер у овом случају, поред самог признања, осумњичени несвјесно прецењује властиту улогу, те истовремено минимизира или негира улогу других лица, потенцијалних осумњичених у извршењу дјела, што је потребно разграничити.

Међутим, уколико се оставе по страни ријетки изузеци, може се констатовати да је профил учиниоца злочина мржње ипак релативно једнообразан.

Истраживања реализована у Њемачкој и САД-у су показала да је учинилац злочина мржње најчешће особа старости од 18-30 година са специфичном породичном ситуацијом лишеном родитељске љубави или особа васпитана у стриктној, ауторитарној атмосфери.⁶⁴⁴ Надаље, извршиоци у великом броју потичу из породица са присутним поремећајима као што су насиље, алкохолизам и проблеми финансијске природе.⁶⁴⁵ Као последица овакве породичне патологије јављају се осјећања одбачености, изгубљености и изразито песимистични доживљаји околине.⁶⁴⁶ Потребно је поменути да су ова истраживања углавном базирана на истраживању личности извршилаца злочина из мржње према националности или религиозности жртве, а не према жртвином ЛГБТ идентитету. Међутим, уколико узмемо у обзир чињеницу да се из редова баштиника одређених ретроградних наци(онали)стичко-религиозних и етно-конфесионалних групација најчешће врбују и изгредници према ЛГБТ заједници, није тешко претпоставити да претходно наведено не одудара доста и када су у питању претежне карактеристике профила извршилаца насиља према ЛГБТ.⁶⁴⁷

Такође, битно је дефинисати којем „типу“, односно профилу особе припада осумњичени, имајући у виду класификацију осумњичених за кривична дјела из мржње који су диференцирани на основу криминолошке праксе:⁶⁴⁸

- Учиниоци који „траже узбуђење“ – то су млади људи, који врше дјело из пуког задовољства; њихове мете нису познате ником изван групе коју представљају, најчешће пишу графите мржње и предузимају вербалне или физичке нападе. Како су ови напади тешко предвидљиви и насумични, њихове је починитеље често тешко идентификовати. Наиме, починитељи овог типа за извршење кривичног дјела преферирају она мјеста која нису „терен“ починитеља, али јесу простори која често

⁶⁴⁴ Robert Kelly, Jess Maghan, *Hate Crime: The Global Politics of Polarization*, Carbondale, University Press, Southern Illinois, 1998. године.

⁶⁴⁵ Raphael Ezekiel, *An Ethnographer Looks at Neo-Nazi and Klan Groups*, American Behavioral Scientist, број 1/2002, стр. 51-71.

⁶⁴⁶ Милена Трипковић, *Он. цит.*, стр. 42.

⁶⁴⁷ Интересантно је у том контексту поменути да све радикално-вјерске етно-наци(онали)стичке организације и групације на територији бивше СФРЈ (без обзира на то да ли припадају српском, хрватском, бошњачком или албанском етносу) имају готово идентичну идеолошку (националистичку) платформу: мрзе ЛГБТ и одликује их изразита хомофобија, ЛГБТ виде као продукт Запада, у свему виде ционистичку завјеру и не воле Јевреје, „трули Запад“ виде као основ кварења друштва, супротстављају се модернизацији у било ком сегменту, конзерватизам баштине до фундаментализма, историјске изворе и чињенице интерпретирају на њима прихватљив начин, што често доводи и до контрадикторних закључака, сматрају да је званична историјска интерпретација догађаја на њихову штету, сматрају да су победили у ратовима деведесетих, али да су могли „још више добити“, чињеницу да други нису „баш“ поражени и кажњени („колико су требали бити“) виде као основ будућег сукоба (који прижељкују)... Поред још многих сличности „љубави према мржњи“, па и идентичности, једина „разлика“ која се може примјетити између њих јесте да мрзе оне „друге“ (припаднике друге нације и вјере). Чак је и евидентна мржња и према „другима“ са којима услед прагматизма показују сарадњу, поготово на највишим функционерским нивоима.

⁶⁴⁸ Класификација (без конкретизације) преузета из: Walter Bouman, *Он. цит.*, стр. 21-25.

посјећују припадници циљаних група (нпр. *crusing areas*). Иако њихови напади изазивају различите последице, посебно треба указати на склоност починитеља из забаве ка вандализму.⁶⁴⁹

- Организовани учиниоци – мотивисани су потребом да изразе своју дубоку озлојеђеност против, углавном, мањинских група; угледају се на вођу, који би их организовао и охрабрио да чине акте (нпр. скинхедси, хулиганско-националистичке групације...).
- Мисионарски учиниоци – обично се поистовјећују са вођом или неким моћним; они теже да свијет (друштво, нацију) ослободе „ђавола“ тако што убијају припаднике презрених група (припадници ретро-наци(онали)стичких и вјерских организације који баштине морални ауторитет или вјерски или национални углед одређених историјских личности, најчешће контроверзних).
- Реактивни учиниоци – уобичајено показују недостатак толеранције за појединце из других друштвених група, а штите и бране оно што им припада (државу, заједницу, сусједство, школу, цркву и др.) од аутсајдера (нпр. просјечни грађани који бране своју расу од друге расе). Ради се о дјелимично социјално изопштеним појединцима у друштву који предузимају насиље према мањинским групацијама настојећи на тај начин да покажу своју лојалност и интегришу се у заједницу која, такође, благонаклоно не гледа на мањинске групације из које је жртва. Извршиоци овог типа желе изазвати страх како би „послали поруку“ да ће отјерати „уљезе“, те за своје жртве бирају управо појединце или групе појединаца за које сматрају да представљају пријетњу. Како би остварили своје циљеве, за мјесто извршења најчешће бирају властито сусједство, школу или радно мјесто.⁶⁵⁰
- Учиниоци са конфликтним идентитетом – мотивисани су сопственом мржњом или сопственом заштитом; они нападају мете са којима дијеле заједничка својства или карактеристике (нпр. геј који напада друге гејеве), имају јаку интернализирану хомофобију или је мржња усмјерена ка одређеној супкултури унутар мањинске групације којој припадају (хомосексуална особа која напада бисексуалце или трансродне особе).

Познавање ове класификације учинилаца, значајних датума (нпр. Хитлеров рођендан и сл.), одређених симбола или образаца претходних активности карактеристичних за одређену групу може бити од помоћи у истрази.⁶⁵¹

Ово „профилисање“ извршилаца кривичних дјела почињених из мржње се може посматрати у контексту класификације свих кривичних дјела почињених из мржње, које је извршено на основу богатог искуства иностране криминалистичке праксе, а критерији класификације су узроци и појавни облици злочина из мржње. Према наведеним критеријима, злочини из мржње се

⁶⁴⁹ Karen McLaughlin, Stephanie Malloy, Kelly Brilliant, Cynthia Lang, *On. цит.*, стр. 49.

⁶⁵⁰ *On. цит.*, стр. 49.

⁶⁵¹ Walter Bouman, *On. цит.*, стр. 21-25.

дијеле на четири подврсте: злочине мржње из забаве, „одбрамбене“ злочине мржње, „мисионарске“ злочине мржње и „осветничке“ злочине мржње.^{652 653}

Злочини мржње из забаве представљају најлакши облик деликта, чији су виновници младе особе (често и малолетници). У кривичноправном смислу, најчешће се ради о лакшем физичком насиљу према ЛГБТ, за вријеме параде поноса или према аутованим припадницима ЛГБТ заједнице. Стереотипни ставови оваквих лица нису у потпуности формирани, те они дјела најчешће врше у групи, како би добили потврду и подршку других учесника, поготово ако су ови старији, „искуснији“ делинквенти. Саме акте насиља такође карактерише лоша организација, спонтаност и хаотичност, док је избор жртава готово потпуно случајан. Како предрасуде оваквих учинилаца нису изражене, а при том се ради о младим и психички непотпуно развијеним особама, сматра се да је изрицање чак и веома благих санкција подобно да спријечи поврат.⁶⁵⁴ Имајући у виду да кривична дјела најчешће врше у групи, те да им стереотипни ставови још увијек нису у потпуности развијени, битно их је препознати како би се према њима фокусирао примарна активност у току криминалистичке обраде осумњичених, поготово уколико се врши криминалистичка обрада за све осумњичене (за цијелу групу). У том контексту, треба се придржавати смјерница за испитивање више осумњичених који су заједнички учествовали у криминалној активности.

Када се ради о „одбрамбеним“ злочинима мржње, предрасуде учиниоца и његов однос према дјелу су далеко озбиљнији. Кључна карактеристика ове подврсте злочина мржње је осјећање угрожености њиховог виновника и утисак да друштвена група према којој гаји осјећања мржње нелегитимно присваја ресурсе који припадају њему и његовој групи.⁶⁵⁵ У овом случају би се могло радити о дјелима за које осумњичени наводе да су били испровоцирани сексуалном наметљивошћу геј заједнице, услед чега је видљиво да би се у овом случају бранили одбраном која је заснована на тзв. геј паници. Услед наведеног, прије испитивања осумњиченог је битно идентификовати и диференцирати све околности потенцијалног криминогеног или виктимогеног односа између осумњиченог и жртве, адекватно фиксирати и документовати, а потом приступити испитивању, коришћењем метода које су засноване на исправној перцепцији и логичком и доказном „разбијању“ његове одбране, за коју ће и сам осумњичени увидјети да је неодржива. Тактички је исправно да се у овом случају осумњиченом оставља „излаз“ да је он (али не и други, а поготово не полиција, односно друштво) у моменту извршења кривичног дјела увидио да је његова реакција била „логична“, међутим, са потоње временске дистанце – да он увиђа да је била непримјерена, нелогична и резултат његових предрасуда.

Веома специфичан облик представљају „мисионарски“ злочини мржње. Највећу разлику у односу на претходне двије категорије представља личност

⁶⁵² Jack Levin, Jack McDevitt, *Hate Crimes Revisited: America's War on those who are Different*, Westview Press, Boulder, 2002. године, стр. 67-98.

⁶⁵³ Класификација са дијелом елаборације (без конкретизације која се односи на кривична дјела почињена према ЛГБТ) преузета из: Милена Трипковић, *Он. цит.*, стр. 40-41.

⁶⁵⁴ Милена Трипковић, *Он. цит.*, стр. 40.

⁶⁵⁵ *Он. цит.*

учиниоца, као и врсте дјела које настају као резултат његових стереотипних ставова. Виновници ових злочина су особе са изражено искривљеном сликом стварности и присутним патолошким проблемима. Догађаје који их окружују тумаче једнострано, преувеличавајући проблеме који настају као последица суживота различитих друштвених група. Као последицу таквог става, они сами себе шаљу у „мисију“ како би ријешили настале проблеме, при чему дјело може добити чак веома озбиљне обресе.⁶⁵⁶ Често су под утицајем разних политичких идеологија или њихових лидера, поклоници су одређених ретроградних наци(онали)стичко-религиозних организација или групација (иако су ријетко и стварно религиозни, а поготово се не придржавају религиозних ограничења), слабијег су образовања, друштвено изопштени, неријетко са одређеном историјом вршења кривичних дјела или друштвених девијација (бивши наркомани, хулигани, алкохоличари), у свему виде завјеру, поготово од стране „Запада“... Једна од најбитнијих разлика односи се на питање да ли су извршиоци поступали самостално или под утицајем, односно као дио групе која промовише или шири мржњу, јер ово умногоме предодређује карактеристике деликта који ће наступити.⁶⁵⁷ Такође, то предодређује и избор тактике испитивања, услед чега је битно и идентификовати и диференцирати њихов утицај и положај у групи, као и њихову перцепцију групе према самом друштву (да ли их друштво прећутно одобрава, поготово њихове акције или идеологију или их не подржава).

„Осветнички“ злочини мржње се од наведених подврста разликују по томе што представљају чин освете за претходни (умишљени или стварно извршени) злочин мржње. Нужна претпоставка за извршење овог акта је, према томе, раније извршени злочин мржње од стране припадника друштвене групе чији извршилац није члан. Према свом циљу, као и обиљежјима учинилаца, ова подврста је најсличнија „одбрамбеним“ злочинима мржње.⁶⁵⁸ Разумљиво је да су они учесталији код кривичних дјела почињених из мржње према туђој националности или религији, него према сексуалној оријентацији, али се може десити да се „свете“ због параде поноса, избора представника геј оријентације у одређена тијела или субјекте, према геј иконама, према педофилима (без обзира на сексуалну оријентацију и без обзира на то да ли су стварно извршиоци педофилских кривичних дјела или нису)...

Када су у питању осумњичени са конфликтним идентитетом, у овом контексту, интересантно је једно објашњење хомофобије. Наиме, према виђењу једног аутора, добар дио непријатељства према хомосексуалности води поријекло од потиснутих хомосексуалних тежњи... Они који су сексуално несигурни често ће подупријети своје увјерење отвореном мржњом према хомосексуалним особама који су пријетња њиховом егу.⁶⁵⁹ Међутим, и сам аутор

⁶⁵⁶ *Оп. цит.*, стр. 41.

⁶⁵⁷ Милена Павловић, *Криминолошки и кривичноправни проблеми злочина мржње*, Необјављена магистарска теза, Правни факултет Нови Сад, 2008. године.

⁶⁵⁸ Милена Трипковић, *Оп. цит.*, стр. 40.

⁶⁵⁹ У том контексту, илустративни су резултати једног старијег експеримента. Испитаници (мушког пола) који су изјавили да никад нису имали хомосексуалне жеље, фантазије нити искуство су подијељени у двије – у једној су били они који су били хомофобни, док су у другој били они који су изјавили да нису хомофобни. Након тога су им приказали хетеросексуалне,

наводи да је ово прилично „поједностављивање“, будући да оно покрива само дио стварности. Јер, неки противници геј покрета вјероватно и јесу несигурни у своју сексуалност. Али то не може бити објашњење за све њих.⁶⁶⁰ Такође, каже се да ће и непријатељство бити веће уколико је већа и сличност међу супротстављеним странама.⁶⁶¹ Сљедствено наведеном, учиниоци са конфликтним идентитетом нападају мете са којима дијеле заједничка својства или карактеристике или им је мржња усмјерена ка одређеној супкултури унутар мањинске групације којој припадају. Практичне импликације овакве перцепције јесу бивши затвореници који су у затвору имали хомосексуалне односе (ситуациона хомосексуалност), да би изласком из затвора прекинули са хомосексуалним понашањем. Међутим, усљед стида и срамоте због хомосексуалног понашања (које њихов криминални миље на слободи не одобрава) осјећају кајање и унутрашњи притисак што генерише страх од откривања. Свјесни да би откривање хомосексуалне активности умногоме нарушило њихову репутацију коју уживају у криминалном миљеу, кроз баштињење хомофобичног говора, па и активности настоје да предуприједи (или дезавуишу) евентуалне назнаке (или чак и откривање) властитог хомосексуалног понашања. Резултат тога је насиље према ЛГБТ заједници и хомофобичан говор или активности. Усљед наведеног, приликом оперативне припреме испитивања осумњиченог који је био на одслужењу (дуже) казне затвора, није излишно ни да се провјери овај податак о осумњиченом. Ово се односи и на осумњичене који су у затвору били силовани од стране других осумњичених или су доживили друго (хомо)сексуално насиље од затвореника. Код ових осумњичених (који су у затвору били силовани или изложени другој врсти сексуалног насиља) могућа је њихова (етиолошка) повезаност и са осветничким типом.

Познавање типологије починитеља кривичних дјела почињених из мржње и карактеристика појединих типова починитеља нарочито је значајно јер доприноси препознавању осумњичених, проналажењу извршиоца, стицању увида у перцепцију жртве о његовој или њеној рањивости, стицању увида у природу и интензитет мотивације, одређењу вјероватноће ескалације или предвиђању одговора заједнице.⁶⁶² Посебан значај познавање типологије јесте омогућавање планирања и прилагођавања конкретне тактике испитивања осумњиченог у оквиру криминалистичке обраде, која ће се прилагодити његовим карактеристикама.

лезбејске и хомосексуалне еротске филмове, а потом мјерили сексуално узбуђење на основу раста полног органа. На прву групу, у којој су били испитаници који су изјавили да нису хомофобни, највише сексуално убуђење су изазвали хетеросексуални еротски филмови, а само незнатно мање и лезбејски еротски филмови, док хомосексуални еротски филмови готово уопште на њих нису дјеловали. Код друге групе, у којој су били испитаници хомофоби, гледање хомосексуалних еротских филмова је изазвало сексуално узбуђење, и то готово истог интензитета као и код испитаника из прве групе приликом гледања лезбејских еротских филмова. Чак, приликом питања како су се осјећали, односно који филмови су код њих изазвали сексуално узбуђење, управо хомофоби су већином давали нетачан, односно неискрен одговор. Henry E. Adams, et al., *Is homophobia associated with homosexual arousal*, *Journal of Abnormal Psychology*, број 3, 1996. године, стр. 440-445.

⁶⁶⁰ Denis Altman, *Homosexual: Oppression and Liberation*; наведено у Слободан Антонић, *Он. цит.*, стр. 238.

⁶⁶¹ Велибор Лалић, *Социолошки аспекти злочина из мржње у БиХ*, *Он. цит.*, стр. 20.

⁶⁶² Алмир Маљевић, Срђан Вујовић, *Он. цит.*, стр. 29.

4.2.5.5.3. Тактике испитивања осумњиченог за кривична дјела почињена из мржње према ЛГБТ

Иако је много тактика које се могу користити приликом испитивања осумњиченог, овдје ће се навести: тактика постепеног предочавања доказа, тактика сондирања, тактика увлачења у логички двобој, указивање на предности признања, тактика „клина“, пријатељски приступ, буђење честољубља, смањивање моралне тежине дјела или спасавање образа, ласкање и утицање на сујету, тактика „парног ваљка“, изазивање душевног потреса, хладна језа, емоционални експеримент, утискивање осјећаја кривице, примјена асоцијативних метода, активирање цјеловитости сјећања, афирмисање „легенде“ осумњиченог...⁶⁶³

Један од најсигурнијих и најнеспорнијих начина добијања признања од окривљеног јесте примјењивање тактике предочавања доказа. Међутим, да би у том настојању испитивач имао успјеха, треба, на једној страни, да располаже са довољно квалитетних доказа и, на другој, неопходно је да доказе које је прикупио предочи осумњиченом на прави начин. Ова тактика би се могла користити код хладнокрвних осумњичених, као и код осумњичених који не признају извршење кривичног дјела мотивисаног мржњом према ЛГБТ. У том случају, полицијски службеник би требао да разради тактику када и које доказе, те којим редослиједом и на који начин предочавати осумњиченом како би се он приволио на сарадњу. Разумљиво је да се ова тактика треба користити код осумњичених који не желе да „сарађују“ са полицијом, односно код оних који се бране ћутањем. Циљ коришћења ове тактике је „увлачење осумњиченог у интелектуални двобој“ доказима. На ову врсту осумњичених би свакако поражавајуће дјеловало признање саосумњичених, а поготово сваљивање и приписивање њихове кривице њему. Још уколико се томе дода својеврсно кајање других саосумњичених, те истицање њихових ставова којим одбацују стереотипе и предрасуде о ЛГБТ, свакако да би, уколико би се предочавање ових доказа одвијало у складу са криминалистичко-тактичким правилима, приволило осумњиченог на „сарадњу“, односно осумњичени би настојао да се одбрани или бар да „понуди“ своју верзију приче. Међутим, и када не постоје други саосумњичени, приликом коришћења ове тактике, као ефикасни докази за предочавање би се могли користити и резултати препознавања, искази других лица (о присуству осумњиченог на лицу мјеста), резултати увиђаја, претходни безбједносни инциденти... С обзиром на природу кривичног дјела, свакако да би најефектнији докази за ову тактику представљали искази других лица о хејтерској активности осумњиченог, поготово они који су најдиректније повезани са самим кривичним дјелом.⁶⁶⁴

⁶⁶³ Систематика тактика испитивања осумњиченог, са основним смјерницама, преузета је из: Бранислав Симоновић, *Оп. цит.*, стр 227-243.

⁶⁶⁴ Поготово је битно предочавати упознатост полиције са претходном хејтерском активностима осумњиченог, поготово са његовим учешћем у безбједносним инцидентима према ЛГБТ заједници. На овај начин осумњиченом треба ставити до знања студиозан и систематичан приступ у проучавању његове личности и активности која се не фокусира само на кривично дјело, већ иде далеко унатраг, што код осумњиченог ствара утисак да полицијски службеници о њему свакако много знају, односно да „ништа не препуштају случају“. Наравно, од саме тактике предочавања

Тактика сондирања такође може имати значај приликом испитивања осумњиченог за кривична дјела почињена из мржње према ЛГБТ. Овом тактиком се тежи детаљизацији изјаве, без показивања било какве емотивне реакције према осумњиченом или према његовој изјави. Демонстрирањем „хладне професионалности“ и апсолутне неемпатичности према осумњиченом, поготово када се изјашњава о мотиву, може код осумњиченог изазвати осјећај изгубљености и фрустрација и увиђања да полицијски службеник, као и сама полиција „нису у том филму“ о којем осумњичени емотивно и са предрасудама даје изјаву. Наравно, са коришћењем ове тактике треба бити опрезан, јер она може бити и контрапродуктивна – може „затворити“ осумњиченог.

Уколико је осумњичени пасиван и избјегава да да исказ корисним се показала тактика увлачења у логички двобој. Осумњиченом треба предочити одређене сумње које је лако оповргнути или оне које не окривљују њега директно, али су повезане са њим, како би се он подстакао да их оповргне, мислећи да су они једина веза са коју полиција зна да га повезују са кривичним дјелом.⁶⁶⁵ Након што се оповргавањем ових доказа и сумњи увуче у „логички двобој“, прелази се на тежа сумњичења и чвршће доказе који га повезују са извршењем дјела.

Иако се у пракси сматра да указивање на предности признања као тактика испитивања осумњиченог нема велику примјењивост, чињеница је да се у одређеним случајевима ипак може ефикасно користити, поготово према одређеној групацији лица. То могу бити и осумњичени који се искрено кају за извршено кривично дјело или је изазвана посљедица већа од оне коју су хтјели или за коју су очекивали да ће се десити. Ове критерије могу да имају и осумњичени који су кривична дјела извршили услед мржње према ЛГБТ, међутим, посљедица је већа од оне за коју су сматрали да ће изазвати њихова радња.⁶⁶⁶ Пажљивим тактичким приступом, осумњиченом треба представити предности признања (које могу бити фактичке, криминалистичке, кривичноправне), међутим, полицијски службеник у наведеном треба бити опрезан и не смије се користити обманом, нити давати лажна обећања. Посебно треба инсистирати на криминалистичким предностима признања, те

тих сазнања зависи и да ли ће се осумњичено лице увјерити у то, због чега је то одговорност полицијског службеника који испитује осумњиченог. Такође, то ће код осумњиченог створити утисак да га полиција од раније прати, што свакако ствара осјећај неспокоја и изазива несигурност у дотадашњем или планираном систему одбране осумњиченог. Наравно, погрешно предочавање ових сазнања код осумњиченог може да створи осјећај више вриједности, односно може да помисли да га полиција одавно прати услед тога што он има одређену улогу у друштву коју реално нема, што може код њега да створи или појача охолост која ће се огледати у несарадњи са полицијом.

⁶⁶⁵ То би могло, на примјер, бити претходно учешће осумњиченог у безбједносним инцидентима. Осумњичени ће признати да је учествовао у тим инцидентима, али ће такође навести и да су и други учествовали, али се они не испитују, а у своју одбрану ће навести да сам безбједносни инцидент није оквалификован као кривично дјело, ни прекршај, односно да није осуђен. Такође, навешће и да му је то био и једини инцидент мотивисан мржњом према ЛГБТ.

⁶⁶⁶ Посљедица се може огледати у кривичноправном смислу, па да физички напад на ЛГБТ резултира тешким тјелесним повредама или смрћу лица... Међутим, и не мора се огледати само у кривичноправном смислу. Може се десити да напад на ЛГБТ оствари велики публицитет или да заинтересованост за расвјетљавање искажу и бројни субјекти и активисти, што ће свакако бити и својеврсни притисак за полицију, што ће се одразити и на осумњиченог, чега ће он бити свјестан.

осумњиченом треба представити предности које би његово признање имало по њега лично у току истраге.⁶⁶⁷

У криминалистичкој пракси је познато да главна признања, признања којим се у потпуности признаје извршење кривичног дјела, изузетно ријетко наступају, те осумњичени углавном признају само поједине сегменте дјела, и то оне сегменте који им се чине лакшим и прихватљивијим у кривичноправном смислу. Ову чињеницу треба користити приликом испитивања, те осумњиченог треба привољевати на сарадњу покушајем да се прво од њега добије ситније, безазленије признање, па чак и признање садржаја који нису у директној вези са кривичним дјелом,⁶⁶⁸ а потом да се та признања користе као клин (услед чега се ово и назива тактиком клина) за његово негирање или лажну конструкцију у вези са учешћем у самом извршењу примарног кривичног дјела. Тактика клина се такође успјешно може користити приликом испитивања више осумњичених, гдје ће се истинит исказ осумњиченог који је признао извршење дјела користити за разбијање лажних исказа осталих осумњичених.

Претходно наведене тактике испитивања се превасходно базирају на разуму, услед чега се и називају тако. Сљедеће тактике се базирају на емоцијама, међутим, оне могу да буду спорне за примјену када је у питању кривично дјело које је управо мотивисано једном негативном емоцијом – мржњом, услед чега приликом коришћења ових тактика треба бити опрезан.

Пријатељски приступ показивањем разумијевања и самилости треба користити код оних осумњичених који су примарни извршиоци, наговорени су од стране других на учешће у дјелу, не показују исквареност или је она маска како би се задобило вршњачко или групно повјерење. У том смислу, полицијски службеник треба да се емпатички и пријатељски понаша према осумњиченом, да га добронамјерно савјетује користећи се ненаметљивим наступом у којем се неће препознати службени однос, а асертивна комуникација се подразумева током цијелог испитивања... Међутим, битно је да полицијски службеник не пређе границу, односно не смије ни директно, ни индиректно повлађивати осумњиченом, нити оправдавати његово дјело, ни мотиве услед којих је извршено кривично дјело. Другим ријечима, треба схватити дјело и треба имати пријатељски приступ према осумњиченом, али се кривично дјело, а поготово мотив извршења не смију ни оправдавати, ни релативизовати.

Буђење честољубља као тактика испитивања осумњичених за кривична дјела учињена из мржње према ЛГБТ може бити спорна, па чак и

⁶⁶⁷ Нпр. осумњиченом се може предочити да његово признање може и умањити његов допринос кривичном дјелу, да признањем може указати и на мотив, те евентуално навођење на кривично дјело, одређену заведеност, заблуду и слично... Такође, треба му се предочити да може изнијети одређене доказе за које сматра да му иду у прилог, те ће их полиција прикупити по службеној дужности, што свакако може подстицајно да дјелује на осумњиченог, поготово у ситуацијама за које он сматра да су много озбиљније него што их је сматрао прије извршења дјела или су изазвале последице далеко веће него што је сматрао да ће његово учешће у дјелу изазвати.

⁶⁶⁸ У ту сврху би се могли користити одређени детаљи који су, са кривичноправног аспекта, ирелевантнији за само кривично дјело, али имају одређене везе са њим: хејтерске активности осумњиченог на друштвеним мрежама, претходно регистрована криминална активност по питању безбједносних инцидената мотивисаних мржњом према ЛГБТ, учешће на скуповима гдје се пропагира говор мржње, чланство у хомофобним организацијама или учешће у хомофобним активностима...

контрапродуктивна, поготово имајући у виду да осумњичени који су кривична дјела извршили према овој заједници из мржње, на себи разумљив начин, управо и сматрају да бране част и образ своје заједнице, народа, односно да врше часно дјело. Услед тога, као и у претходном случају, не би требало то покушати оповргнути, већ би његову „часност“ требало окренути „против њега“ инсистирањем да част подразумева и искреност и прихватање одговорности за учињено, односно образлагање учињеног, па и по цијену санкције. Са овим се може комбиновати и указивање на штету коју могу претрпјети и недужни, услед његовог доприноса извршењу дјела, што код осумњиченог може изазвати својеврсну самилост и кајање, које ће резултирати „сарадњом“.

Признање „угрубо“, односно признање учешћа у дјелу, без детаљизације се може постићи још једном спорном тактиком за осумњичене ове групације кривичних дјела – смањивање моралне тежине дјела или спасавање образа. Опрезним коришћењем ове тактике, полицијски службеник треба да осумњиченог наводи на признање омогућавајући му истовремено, поред индиректног признања, и својеврсну „излазну стратегију“. То може бити питање којим се разјашњава евентуални допринос жртве кривичном дјелу, евентуална провокација жртве, наметљивост жртве... Хомофоби често наводе да их ЛГБТ својим понашањем на јавним мјестима провоцирају, да изазивају кривично дјело и да изазивају друге, да провоцирају насиље према себи, да требају бити свјесни да ће се такво понашање казнити,⁶⁶⁹ што су све сегменти који би се могли користити приликом ове тактике испитивања осумњиченог, али је јасно да се не смије наведено од стране полицијског службеника користити у афирмативном смислу, већ само као потенцијална „излазна стратегија“ за коју ће осумњичени сматрати да му иде у прилог, односно која му смањује тежину дјела.⁶⁷⁰

Ласкање и утицање на сујету, као тактика испитивања осумњиченог, може резултирати „сарадњом“ осумњиченог који настоји да извршењем кривичног дјела афирмише имиџ који (настоји да) има у одређеној заједници

⁶⁶⁹ Наравно, ова релативизација кривице осумњиченог, па и својеврсно оправдање не среће се само када је у питању насиље према ЛГБТ, већ и код других облика насиља. Нпр. жене се често оптужују да својим понашањем, облачењем или кретањем подстичу извршиоце сексуалног насиља према њима, па се чак и правдају да су намамљени од стране жртве да изврше кривична дјела. Другим ријечима, сама жртва је крива што се код осумњиченог створила одлука да он према њој изврши кривично дјело!

⁶⁷⁰ Напад на оштећене, двојицу браће од којих је један задобио тешке тјелесне повреде, извршен је у јуну 2012. године у аутобусу јавног градског превоза у Новом Саду, када је окривљени прво песницама, а потом и ножем напао оштећене, мислећи да му се један од оштећених „набацује“. У изјави коју је дао у полицији, нападач је сам истакао мотив напада који је заснован на хомофобији. Међутим, од ове изјаве одступио је приликом изношења одбране пред судом, када је истакао да је у тренутку напада био под дејством опијата, видно мијењајући своје исказе дате у преткривичном поступку. Из наведеног произлази да је реч о злочину из мржње, што је и истакнуто на суђењу. Приликом одмјеравања казне, суд је као отежавајућу околност цијенио чињеницу да је напад извршен у пуном аутобусу градског превоза, као и да оштећени, својим радњама, нису изазвали извршење ових дјела. Такође, одбачени су наводи одбране да је окривљени био у неурачуљивом стању услед злоупотребе алкохола и психоактивних супстанци, с обзиром на то да је у потпуности реконструисао догађај. Чињеницу да је окривљени дјело починио због претпостављене сексуалне оријентације оштећених, суд није цијенио као посебно отежавајућу околност јер се напад десило прије увођења института злочина из мржње у систем кривичноправне заштите, али овај случај показује спремност институција да се боре против кривичних дела учињених из мржње. *ЈУКОМ – годишњи извештај о раду 2013*, Комитет правника за људска права, Београд, 2013. године.

или групацији. У том случају, уколико се правилно наступи, осумњичени ће најчешће признати извршење дјела, често и прецјењујући улогу коју је имао приликом извршења, поготово уколико је више осумњичених, што полицијски службеник треба са одређеном дозом сумње да прихвати и обавезно провјери његов исказ. Такође, уколико је више осумњичених, полицијски службеник може намјерно прецјењивати улогу коју су имали други осумњичени и минимизирати улогу осумњиченог којег испитује како би се утицало на његову сујету.

Неумољива темељитост полицијског службеника приликом испитивања осумњиченог такође може резултирати признањем извршења кривичног дјела, поготово уколико је полицијски службеник педантно, детаљно, хладнокрвно, професионално, темељито примјењује. Подразумијева да се осумњичени испитује не само за примарно кривично дјело, већ и за друга потенцијална кривична дјела за која постоји сумња да их је осумњичени извршио, те да се испитује и о личности осумњиченог, његовим активностима, ангажману, пријатељима, вриједносном систему, животним навикама и животном стилу и о другим околностима за које би се рекло да су ирелевантне, међутим, код осумњиченог стварају нервозу у погледу педантности и превелике ажурности и хладнокрвности полицијског службеника, што резултира и признањем ситнијих дјела или прекршаја, укључујући и учешће у безбједносним инцидентима, сматрајући да ће то задовољити полицијског службеника, те неће морати признати теже, примарно дјело због којег се испитује. Међутим, добијањем признања за ситнија дјела, полицијски службеник треба на исти начин, не ликујући и не показујући било какво задовољство за признање, да настави са дотадашњим неумољивим и темељним приступом у испитивању.

И једна од најпримјењивијих тактика у пракси, „добар полицајац – лош полицајац“, може да да одређене резултате приликом испитивања осумњичених за кривична дјела извршена из мржње према ЛГБТ, поготово уколико се ради о млађим и примарним извршиоцима, те извршиоцима који су први пут у контакту са полицијом. Приликом примјене ове тактике, „добар полицајац“ би могао користити једну од тактика којом се утиче на емоције извршиоца, па чак идући и дотле да га увјерава да разумије његове мотиве напада на ЛГБТ (али их не смије оправдавати), док би „лош полицајац“ наступао као „прави професионалац“, по којем су „сва кривична дјела иста“ и „сви извршиоци су криминалци“, односно не би показивао саосјећање, ни емпатичност према осумњиченом, његовом дјелу и мотивима која су га водили приликом извршења, и то би театрално демонстрирао.

Изазивање душевног потреса је једна од тактика испитивања осумњиченог гдје се осумњиченом настоји указати на бол и патњу коју је изазвао извршењем кривичног дјела. Могло би се користити код емотивних осумњичених, као и у оним ситуацијама гдје је извршење кривичног дјела изазвало далеко веће посљедице од планираних или очекиваних. Такође, може се користити и у ситуацијама гдје је извршење кривичног дјела или лишење слободе осумњиченог, а поготово притвор, изазвао трауму или емоционални шок и бол према његовим ближњима, што се испитивањем настоји искористити. У том контексту, осумњиченом треба саопштити посљедице које је изазвало

његово дјело, настојећи то визуелизирати фото-документацијом или видео снимцима или изјавама самих жртава, те порукама његових ближњих. Уколико је реакција јавности афирмативна и масовна, такође му треба предочити да је извршење дјела изазвало супротан ефекат од оног које је он сматрао да ће изазвати.

Емоционални експеримент је тактика испитивања осумњиченог гдје се осумњиченом током испитивања гдје он негира извршење кривичног дјела, па чак и било какву повезаност са дјелом изненада предочава материјални доказ који говори о његовој повезаности са извршењем дјела, те о неискрености до тада датог исказа.⁶⁷¹ Може се користити код примарних извршилаца, односно код извршилаца који су први пут у контакту са полицијом, као и код плашљивих и стидљивих извршилаца, те емоционално лабилних осумњичених.

Утискивање осјећаја кривице је тактика која се може користити код осумњичених који се сумњиче да су извршили кривично дјело према ЛГБТ мотивисани мржњом према овој заједници, поготово у оним ситуацијама када сама друштвена заједница којој припадају и у коју су етаблирани не одобрава извршење тог кривичног дјела, односно када их настоји изопштити јавним реакцијама. Услед наведеног, осумњиченом се требају константно и континуирано (у релативно дужем периоду) предочавати реакције јавности, а поготово из његове непосредне околине, како би се код њега (додатно) развио осјећај кривице за учињено дјело, те како био се он сам покајао.⁶⁷²

И тзв. „Колумбова тактика“ може да се користи код испитивања осумњичених за које се сумња да су извршили кривично дјело мотивисано мржњом према ЛГБТ. У том случају, полицијски службеник треба да наступи као неинформисан и незаинтересован о ЛГБТ наративу, да се прави да је изненађен чињеницама о ЛГБТ, да му нису познате, да сматра да то није тачно, односно да га осумњичени на тај начин жели скренути са правих мотива извршења дјела и слично...⁶⁷³

⁶⁷¹ То може бити снимак учешће осумњиченог у хејтерским активностима, хомофобним демонстрацијама или другим сличним безбједносним инцидентима уколико он тврди да није хомофобичан, односно да је недискриминаторски настројен према ЛГБТ. Надаље, може се користити и снимак који наговјештава познанство са другим осумњиченима, у случају када се негира међусобно познанство. Иницијали осумњиченог, његов лични „умјетнички“ потпис (код хејтерских графита), хејтерска литература и пропагандни материјал пронађен код њега и други предмети се такође могу користити за успјешну примјену емоционалног експеримента као тактике испитивања осумњиченог који се сумњичи да је извршио кривично дјело према ЛГБТ мотивисан мржњом према овој заједници.

⁶⁷² У наведеном је видљиво колики је значај утицаја (притиска) јавности на кривична дјела почињена из мржње према ЛГБТ, што надлежни органи не треба само да схватају као својеврсни притисак на њихов рад (што оно, наравно, индиректно и може и треба да представља).

⁶⁷³ Нпр., полицијски службеник би на невјешт, неспретан и иритантан начин „испитивао“ осумњиченог о кривичном дјелу општег криминалитета (основном преступу), инсистирајући на томе, без обзира на то што је жртва ЛГБТ и што је мотив мржње очигледан. И поред тога, полицијски службеник би тврдоглаво одбијао било какво негирање ЛГБТ контекста или повода за извршење дјела, а на сваки помен тог контекста, полицијски службеник би љутито и одлучно одбацивао такву помисао, инсистирајући на признању основног преступа. Тек када би добио признање за основни преступ, које би било поткрепљено доказима, осумњиченом би „понудио излаз“ у виду образлагања мотива.

Активирање цјеловитости сјећања примјеном тзв. хипотетских слика, као једне од асоцијативних метода, може се користити код осумњичених који „сарађују“ са полицијом, односно дају исказ, међутим, претпоставља се да је он лажан, а осумњичени настоји да полицијског службеника увјери у истинитост и искреност датог исказа. Стога полицијски службеник осумњиченом исприча тзв. хипотетску ситуацију која се само у ситним детаљима разликује од детаља и околности кривичног дјела за које се осумњичени испитује, а након извјесног времена од осумњиченог се тражи да понови хипотетску ситуацију. С обзиром на то да је сјећање много јаче на реално доживљене ситуације, осумњичени ће понављајући хипотетску ситуацију несвјесно одређене детаље које полицијски службеник није навео „попунити“ детаљима који су се стварно десили.

Једна од тактика испитивања осумњиченог, која је подваријанта хипотетских ситуација, јесте и постављање питања обрнутим редослиједом. Обрнути редослијед постављања питања се предочава приликом провјеравања вјеродостојности исказа и предузима се сваки пут када постоји сумња у искреност испитаника. Овај редослијед постављања питања је секундарног карактера, контролно-надопуњујући и увијек се предузима на крају, када полицијски службеник располаже са довољном количином и квалитетом информација, сазнања и доказа о кривичном дјелу, небитно да ли их је добио од осумњиченог или на основу других радњи и мјера. Обрнути редослијед треба користити у оним случајевима гдје је осумњичени комуникативан, разговорљив, међутим, константно даје идентичан исказ који се не разликује ни у минималним детаљима, усљед чега се сумња да је „научио причу“. Стога се од осумњиченог тражи да дâ исказ од краја ка почетку.

Разбијени редослијед постављања питања је такође секундарног карактера који има исту улогу као и претходни. Подразумијева постављање питања без одређеног редослиједа, како би се разобличио унапријед научени исказ испитаника који лаже (односно који није доживио догађај о коме прича). У том случају се може са испитивања мотива прелазити на испитивање улоге сваког од учесника дјела, затим са потенцијалне криминогенезе ка начину извршења, од средства извршења до питања одабира жртве...

Приликом тактизирања са питањима, поред тога што је од значаја како се питања постављају, од великог је значаја и која се питања постављају и начин њихове интерпретације.

Допуњујућа питања су најчешћа питања која се постављају осумњиченом. Њима се испитаник подсећа на одређене недоречености у свом излагању те се пита да детаљније образложи своје наводе.⁶⁷⁴ Она су битна код мотива, поготово уколико осумњичени мотив нејасно образлаже, што је неријетко случај код мотива мржње. Усљед тога, треба инсистирати на овим образложењима, поготово уколико се има у виду да је мотив елеменат кривичних дјела почињених из мржње.

Слично са овим су и прецизирајућа питања. Прецизирајућа питања посебно имају значај и упориште код расвјетљавања дјела у којим су битни детаљи, а које испитаник не сматра важним (однос према ЛГБТ заједници,

⁶⁷⁴ Бранислав Симоновић, *Он. цит.*, стр. 153.

питање мотива, конфликтни однос, одабир жртве, изјаве мржње, гестови мржње, претходни безбједносни инциденти, евентуално подстрекавање на извршење дјела). Конкретизација исказа о свим релевантним објективним и субјективним околностима испитаника постиже се постављањем питања о детаљима.

Изузетан значај имају и питања на која се одмах даје јасан и концизан одговор. Ово су питања по систему питање-одговор и предузимају се приликом конфронтације претходно датог исказа испитаника са одређеним противријечностима, било из његовог исказа, било из дотадашњег фонда информација са којима се располаже. Ова питања се могу постављати само уколико је претходно осумњичени дао одговор који није у складу са другим исказима или до тада прикупљеним информацијама и сазнањима, а на претходна уопштена питања није дао конкретне одговоре или околиша у давању конкретног одговора. Како би се провјерила вјеродостојност његовог исказа, поставља се конкретно питање на које треба дати конкретан одговор. Међутим, оваква питања треба постављати на крају испитивања, усљед могућности да се осумњичени након овог питања повуче, односно „затвори“.

С аспекта кримналистичке тактике постављања питања, значајно је исправно формулисати и износити приговоре о ономе што је окривљени рекао. Под приговорима се подразумијева реакција на излагање осумњиченог у вези са чињеницама које су му познате. Приговор је врста питања којом се изјава осумњиченог конфронтира са доказима или другим изјавама тражећи од њега да се изјасни о противријечностима. Приговором се утиче на разумску или осјећајну (емотивну) сферу личности лица. Приговор се износи јасно и кратко, предочавањем доказа или друге изјаве или понављањем питања на које је осумњичени управо дао лажан одговор чиме му се показује да му се не вјерује. Приговор се може поставити и ћутањем, тако што ће се након неискреног одговора гледати право у очи лажљивом осумњиченом. Са постављањем приговора не треба журити, треба га истаћи тек када се располаже са сигурним доказима.⁶⁷⁵

Претходно су наведени начини (тактике) које се могу користити приликом испитивања осумњиченог како би се приволио на сарадњу са полицијом, те како би приликом испитивања признао извршење кривичног дјела и детаљно описао све релевантне околности извршења кривичног дјела (уколико је, наравно, и извршилац кривичног дјела).⁶⁷⁶ Претпоставка наведеног јесте да ће осумњичени негирати извршење кривичног дјела или чак и било какву повезаност са кривичним дјелом, те ће се бранити лагањем, порицањем, ћутањем, оптуживањем других, нелогичним и атипичним понашањем и гестикулацијом и на разне друге начине. Ова претпоставка се заснива, са једне стране, на практичном искуству полицијских службеника у реаговању

⁶⁷⁵ *Оп. цит.*, стр. 191.

⁶⁷⁶ Међутим, погрешна је претпоставка да је примарни циљ, односно исход коришћења тактика испитивања признање осумњиченог. Примарни циљ коришћења ових тактика јесте да се осумњичени „увуче“ у разговор, у размјену мишљења, аргумената, да образлаже доказе који стоје против њега, да износи своје аргументе и слично, а признање ће, правилним коришћењем правилно одабране тактике, доћи само од себе.

осумњиченог приликом испитивања, те на логици да је осумњичени свјестан да му признање и описивање детаља дјела, углавном, не иду у прилог (уколико је стварно и извршилац кривичног дјела, наравно).

Међутим, када су у питању осумњичени за кривична дјела почињена из мржње према ЛГБТ, њих може да карактерише једно атипично и неуобичајено понашање осумњичених, понашање које се ријетко среће код осумњичених за кривична дјела насилничког, сексуалног или имовинског криминалитета. То је жеља, а у одређеним случајевима чак и нестрпљење да осумњичени призна да је извршио кривично дјело које му се ставља на терет, те порив да до детаља исприча све детаље извршења дјела, поготово мотив због којег је починио кривично дјело. Наиме, ову групацију осумњичених, који свакако нису у великом броју, склоп личности „тјера“ да признају само кривично дјело, те да се оно у јавности, преко исказа датог у полицији, а потом и преко суда, повеже са њима. Крајњи циљ им је „порука“ коју они желе да искажу јавности, односно друштву – да не одобравају ЛГБТ, те да су спремни и на тај начин да бране властиту перцепцију „исправности“ и „нормалности“ у друштву. Признањем дјела и добровољним прихватањем последица настоје да афирмишу своју улогу у друштву или у оквиру микро групе којој припадају, а коју посматрају као месијанску, па чак и коректорску. Најчешће карактеристике личности оваквих осумњичених су слабо образовање, поводљивост, социјална и генерацијска изопштеност, страх од вршњачког одбацивања, подложност утицају групе, физичка и вербална агресивност, сексуалне дисфункције или неискуство, латентна или ситуациона хомосексуалност, рудиментарност о социјалним процесима и утицајима на друштво... С обзиром на то да хомофобичност виде као начин поистовјеђивања са нетолерантном заједницом, сматрају да ће актима насиља према ЛГБТ успјети да превазиђу социјалну дистанцу или изопштеност коју не могу остварити на основу поријекла, запослења, образовања, материјалног статуса, политичког ангажмана, властитог рада или на други законом прихватљив и друштвено подразумијевајући начин. Сљедствено томе, признање виде као начин самоетикетирања са нетолерантном заједницом, односно као својеврсну „улазницу“ у такво друштво, усљед чега се неће либити да признају извршење дјела. Ово свакако дјелује јасније уколико се има у виду да су злочини мржње заправо „злочини поруке“, док је жртва „безлична“, тј. она је случајно изабрани објект који би такву поруку о мржњи и нетрпељивости могао пренијети осталим члановима своје групе, али и друштву у цјелини.⁶⁷⁷

Усљед наведеног, приликом оперативне припреме испитивања осумњиченог, требало би провјерити и утврдили да ли се ради и о овом типу осумњиченог, те начин испитивања прилагодити претходно наведеном. У овом случају, треба имати професионалан однос са извршиоцем (без одобравања извршења дјела, али са разумијевањем његових мотива), те му омогућити да се изјасни о свим околностима које сматра релевантним. То ће најчешће, поред извршења дјела, те мотива дјела, бити и исказ из којег ће се моћи закључити дубока укоријењеност предрасуда и стереотипа о ЛГБТ (штетност ЛГБТ, „ненормалност“, „противприродност“, „геј паника“, „увоз са Запада“...) које

⁶⁷⁷ Милена Трипић, *Оп. цит.*, стр. 49.

свакако треба записнички констатовати. Битно је посебно инсистирати на образложењу садржаја и генезе мотива. Међутим, приликом узимања оваквог исказа, треба бити и опрезан, с обзиром на могућност претјеривања, самохвалисања, па чак и преувеличавања властитог учешћа или доприноса извршења дјела. Услјед тога, треба правовремено и адекватно приговорити одређеним нелогичностима у исказу како би се благовремено отклонили или тражити адекватан доказ за одређене сегменте исказа који се могу поткријепити исказима других лица или материјалним доказима.

На крају, потребно је нагласити да било која тактика да се користи приликом испитивања осумњиченог, општих принципа се треба придржавати:

- Приликом испитивања осумњиченог за кривично дјело почињено из мржње, треба обратити пажњу на сваку његову реченицу (посебно на то како ословљава жртву или групу којој жртва припада), сваку гестикацију и сл., тражећи у њима елементе предрасуда.
- Важно је знати да извршиоци кривичних дјела из мржње веома често не негирају (односно, „мало им треба да признају“) почињено дјело, јер сматрају да иза њих стоји група/заједница која подржава такве ставове, односно, због тога што своје поступке сматрају исправним, често и не осјећају кривицу и кајање.
- Треба показати равнодушност и не осуђивати осумњиченог због његових поступака, те му дозволити да исприча своју верзију догађаја, при чему га не треба прекидати.
- Потребно је дозволити осумњиченом да искаже своја осјећања према жртви, односно групи којој она припада. Ако то самостално не чини, потребно му је поставити низ питања која ће омогућити увид у перцепцију осумњиченог о жртви и групи којој жртва припада. Та питања могу се односити на мишљење извршиоца о различитим карактеристикама жртве/групе, њиховом животу и вриједностима и сл.
- Починитељ може користити скраћене називе и надимке за жртву или устаљене називе за групу којој жртва припада, али то не смије олако довести до закључка да је осумњичени починио дјело мотивисан предрасудама.⁶⁷⁸

Очигледно је да је поред напора да се сазна да ли је осумњичени заиста починио кривично дјело, код кривичних дјела почињених из мржње једнако важно сазнати због чега је дјело извршено. То је кључни изазов за полицију и тужитељство.⁶⁷⁹ Испитивање зашто се нешто десило, иако не представља уобичајену праксу полицијских службеника, од круцијалног је значаја у истрагама кривичних дјела почињених из мржње.⁶⁸⁰

Изузетно је битно, поготово када су у питању кривична дјела почињена из мржње, да се исправно перципира исказ осумњиченог, поготово у оним битним сегментима који указују на мржњу као мотив извршења дјела. Наиме, услјед различитог вокабулара, те терминологије коју користи осумњичени у значењу које не перципира полицијски службеник, па ни општа јавност,

⁶⁷⁸ Алмир Маљевић, Срђан Вујовић, *Он. цит.*, стр. 55.

⁶⁷⁹ *Он. цит.*, стр. 56.

⁶⁸⁰ Jack Levin, Jack McDevitt, *Он. цит.*, стр. 165-173.

поготово уколико се користи сленг, стране ријечи или терминологија која садржи елементе говора мржње, битно је да се тачно диференцира значење ријечи, израза, па чак и цијелих реченица уколико би оне могле изазвати одређене недоумице или уколико су двосмислене. Посебно је битно ту диференцијацију тачно и прецизно унијети у исказ.

4.2.5.5.4. Фиксирање исказа – Записник о испитивању осумњиченог

Веома важно приликом постављања питања је да се не употребљавају стручни изрази и законска терминологија, јер лица која имају лаичко криминалистичко и кривичноправно знање могу одређене стручне термине који су у свакодневной употреби погрешно протумачити, што се може одразити и на квалитет исказа. Због тога треба постављати питања говором који је прихватљив осумњиченом и његовим психо-социјално-биолошким карактеристикама и којим се он сам користи, те због тога, умјесто законске терминологије, постављају се описна питања. Ово је посебно битно приликом коришћења ЛГБТ сензибилисаног језика. Наиме, разумљиво је да вокабулар осумњиченог обилује терминима, исказима, подсмјехом, нетолеранцијом, па чак и отвореним говором мржње, што свакако треба адекватно фиксирати записником, али такође и осумњиченог упозорити на коришћење таквог ријечника.⁶⁸¹ Испитивањем осумњиченог треба детаљно разграничити значење термина које он користи, те наведено адекватно фиксирати у записнику, како би се избјегле потенцијалне недоумице или двосмислена тумачења. Погрешно је да се приликом фиксирања исказа осумњиченог, у исказу користи терминологија и начин излагања које осумњичени не користи, односно да се уљешшавањем и стилизацијом „фризира“ исказ осумњиченог и „маскира“ у исказ за које полицијски службеник сматра да представља својеврсни „ЛГБТ сензибилисан исказ“.⁶⁸²

Поред рјечника које користи осумњичени, веома је битан и рјечник које користи полицијски службеник приликом испитивања. Наиме, коришћење ЛГБТ сензибилисаног рјечника, у смислу како је претходно наведен, сасвим сигурно да неће наићи на благонаклон став осумњиченог. Штавише, код њега може изазвати и подсмјех, па га чак и иритирати, што свакако може бити контрапродуктивно у његовом испитивању, поготово у случајевима када осумњичени „сарађује“ са полицијом, односно када је спреман да да истинит, искрен и потпун исказ. У том случају, полицијски службеник треба да, у уводном разговору, сагледа вокабулар испитаника, као и његове

⁶⁸¹ У овом контексту се може навести изјава једног геј активисте који је био нападнут на улици од стране хомофобне групе, којом он описује вербални напад: „Ја никада нисам до сада чуо да неко тако нешто говори, то је било страшно, то како су ме вријеђали... где су могли да науче да тако причају, ја то никада раније нисам чуо.“

⁶⁸² Нпр. избјегавање коришћења увредљивих, понижавајућих, деградирајућих термина за ЛГБТ заједницу, исказивање предрасуда према ЛГБТ, стереотипно перципирање ЛГБТ, ретропатријархални свјетоназор... Уколико осумњичени и након суптилног упозорења да се не користи таквим говором, настави са њим, наведено треба адекватно и истинито фиксирати и записнички, јер је и то један од потенцијалних доказа предрасуде према ЛГБТ која је представљала мотив за извршење кривичног дјела из мржње према ЛГБТ. Зато је битно тачно и прецизно фиксирати исказ, али и сама питања која су се осумњиченом постављала.

комуникацијске вјештине, те да испитивање прилагоди његовом нивоу. Разумљиво је да то има одређену границу, те полицијски службеник не би смио да користи увредљив, подсмјавајући, дискриминаторски или сличан говор мржње према ЛГБТ заједници, па чак ни у случајевима када би то „отворило“ осумњиченог, односно када би њега и привољело на сарадњу, јер су то свакако неетички начини испитивања, што дугорочно може бити и контрапродуктивно.

Приликом формулисања питања, на све нејасноће или могуће недоумице или потенцијална двосмислена тумачења, полицијски службеник треба да постави питање користећи се кратким и неутралним изразима како би на што мању мјеру спустио евентуалну могућност двосмислених одговора или својеврсних „друштвено пожељних одговора“, односно одговора за које осумњичени сматра да су пожељни у таквој ситуацији, односно да су пожељни полицијском службенику. Ово се посебно односи на питања која се односе на разјашњавање одређених предрасуда и стереотипа које исказује осумњичени у свом исказу, а што је потребно разјаснити, те полицијски службеник мора да инсистира на овим одговорима, односно појашњењима.

У записнику је изузетно битно да се децидно наведе формулација питања које полицијски службеник поставља, те детаљан, конкретан и „нефризиран“ одговор осумњиченог. Посебно је битно код ових питања, којима се настоји образложити потенцијални стереотипни поглед на ЛГБТ заједницу и постојање евентуалних предрасуда, те мржња према овој заједници као потенцијални мотив, да полицијски службеници мимиком, гестовима или на други начин не исказују понашање које би осумњичени могао протумачити као (не)одобравање његовог (потенцијалног) учешћа у извршењу кривичног дјела. Другим ријечима, приликом испитивања, а то је веома важно и приликом сачињавања записника, полицијски службеник, поред формулације питања, мора да има неутрално држање, неутралну гестикулацију, јер је она гарант искреног одговора на постављено питање.

4.2.6. Писање извјештаја

Извјештајем о извршеном кривичном дјелу и о извршиоцу полиција обавјештава тужиоца о детаљима извршеног кривичног дјела, о идентитету извршиоца, те о предузетим радњама и мјерама и прикупљеним индицијама, сазнањима, траговима и доказима у вези са кривичним дјелом и извршиоцем. На основу извјештаја, тужилац налаже даље активности полиције, те планира властите активности како би провјерио (али и поткријепио) наводе из извјештаја, те како би, по прикупљању референтног доказног материјала, поднио отпужницу надлежном суду.

Основа за рад тужиоца су извјештаји које им подноси полиција. Како би било могуће да тужиоци перципирају предрасуду као мотив за извршење кривичног дјела, неопходно је да то јасно произлази из полицијског извјештаја. У складу с тим, извјештаји морају бити писани тако да: мотив за извршење кривичног дјела буде прелиминарно јасно назначен, језик буде недвосмислен, било који показатељи могућих предрасуда буду јасно назначени, садрже

прелиминарну квалификацију кривичног дјела.⁶⁸³ Усљед наведеног, веома је битно да се у извјештају наведу индиције и трагови који указују на то да је кривично дјело извршено из мржње према ЛГБТ, те да се децидно нагласи да је у питању ова групација кривичних дјела. То је веома битно нагласити и приликом обавјештавања тужиоца о кривичном дјелу (уколико постоје индиције које указују на то, наравно), како би се већ приликом предузимања радњи и мјера првог оперативног захвата тужилац ангажовао у истрази. Уколико се приликом сазнања за кривично дјело не констатују индикатори мржње као мотива, већ се они појаве касније, потребно је тужиоца одмах о наведеном обавјестити, како би се он активније укључио у истрагу, те је даљи ангажман на прикупљању доказа потребно усаглашавати и координисати са тужиоцем.

У писању извјештаја, опис кривичног дјела, као и опис индикатора мржње, мора да буде опширан, детаљан, конкретан, недвосмислен и јасан, те у извјештају мора да се опише који конкретно прикупљени трагови и докази поткрепљују верзију да је кривично дјело мотивисано мржњом према ЛГБТ, као и какве је последице изазвало, не само према жртви, већ и на ширу друштвену заједницу.⁶⁸⁴ Такође, битно је да се детаљније опише исказ осумњиченог, поготово уколико из исказа произлази да је осумњичени под утицајем предрасуда и мржње према ЛГБТ извршио кривично дјело, па чак и када не признаје или индиректно признаје извршење самог кривичног дјела. Наравно, у извјештају се морају описати и индиције и докази које је полиција прикупила, а који иду у корист осумњиченом или их је осумњичени навео у своју корист.

У пракси је примјетно да се иначе приликом сачињавања извјештаја о извршеном кривичном дјелу и о извршиоцу пишу кракти, шутири, уопштени и шаблонизирани извјештаји. Полицијски службеници у извјештајима избјегавају детаљизацију, сматрајући да се околности извршења кривичног дјела, као и предузете радње и мјере налазе у прикупљеном и достављеном доказном материјалу (који се налази у прилогу извјештаја) што је тачно. Међутим, овдје се пренебрегава чињеница да су полицијски службеници који су учествовали у истрази свакако боље упознати од тужиоца о садржају и резултатима криминалистичке истраге (чак и у оним ситуацијама гдје је и сам тужилац непосредно учествовао у истрази), због чега би управо детаљним описом околности под којим је кривично дјело извршено, описом кривичног дјела, те предузетих радњи и мјера које су резултирале прикупљањем доказног материјала тужилац „на прво читање“ требао да има увид у садржај криминалистичке истраге која је резултирала расвјетљавањем кривичног дјела

⁶⁸³ Алмир Маљевић, Срђан Вујовић, *Оп. цит.*, стр. 48.

⁶⁸⁴ У том контексту, као својеврсне смјернице на које сегменте садржаја мотива се треба обратити пажња приликом писања извјештај, могу послужити и већ помињани диференцирајући индикатори говора мржње (у односу на слободу изражавања):

- организирање жртвине личне слободе „присиљавањем“ на промјену радног мјеста, школе, селидбу;
- стварање осјећаја код жртве да су дискриминаторске поруке уобличене у говору мржње истините;
- успостава сталног односа подређености и стигматизације,
- онемогућавање жртве да се супротстави говору мржње усљед страха од даљних напада.

и обезбјеђивањем релевантног доказног материјала. Наравно да се у увид садржаја криминалистичке истраге може стећи и на основу приложеног доказног материјала, међутим, то свакако није практично, поготово у предметима гдје је тај материјал обиман. Ова грешка би посебно могла доћи до изражаја код сачињавања извјештаја о кривичном дјелу почињеном из мржње према ЛГБТ. Наиме, полицијски службеници, ненаглашавањем да је кривично дјело извршено из мржње према ЛГБТ (сматрајући да се то може увидјети на основу приложене документације), свакако чине један од већих пропуста, који може имати посљедице које се некад и не могу благовремено отклонити, а неријетко и на адекватан начин надокнадити или превазићи.

4.2.7. Евидентирање насиља мотивисаног мржњом према ЛГБТ

С обзиром на то да злочин из мржње представља кривично дјело које је извршено са мотивом дискриминације и да самим тим представља већу друштвену опасност, евиденција ових случајева би била веома корисна ради превенције и бољег разумијевања проблема. Такође, доступна статистика о таквим злочинима би и показала које су друштвене групе најрањивије. С тим у вези би било потребно водити евиденцију о злочинима из мржње, а нарочито онима који су усмјерени према ЛГБТ особама.⁶⁸⁵ О томе се треба водити посебна евиденција, која би могла представљати својеврсну МОС евиденцију. За разлику од МОС евиденције која се базира на специфичном начину извршења кривичног дјела, ова би се базирала на специфичном мотиву извршења кривичног дјела.

У евиденцији би се требали обједињавати сви подаци о кривичним дјелима за које постоје индиције да су извршена из мржње према ЛГБТ, без обзира на то да ли су те индиције поткрепљене и конкретним доказима. Такође, ирелевантно је да ли је и у току кривичног поступка доказано да је кривично дјело извршено из мржње или не. Поред евидентирања кривичних дјела, пожељно је евидентирати и све безбједносне инциденте за које постоје индиције које указују на то да су мотивисани мржњом према ЛГБТ.⁶⁸⁶ Министарство унутрашњих послова приликом прикупљања ових информација посебно би морало да води рачуна о заштити приватности и података о личности лица која су жртве злочина из мржње, како би се избјегла даља виктимизација, посебно узимајући у обзир већ тежак положај ЛГБТ особа, честу дискриминацију, нападе, насиље, али и праксу да се случајеви напада не пријављују из разлога страха за личну безбједност и неповјерења у рад институција.⁶⁸⁷

Евиденција би требало да буде централизована на нивоу министарства, приликом чега би локалне и регионалне организационе јединице (полицијске управе и полицијске станице) имале приступ самој евиденцији. Наравно, с обзиром на природу посла и на надлежност за сузбијање криминалитета, управо је и

⁶⁸⁵ Ивана Стеља, Драгана Тодоровић, *Оп. цит.*, стр. 24.

⁶⁸⁶ У зависности од правног оквира, пожељно би било евидентирати и осумњичене за које се током криминалистичке истраге прикупе индиције које указују на то да би могли извршити кривично дјело мотивисани мржњом према ЛГБТ, те све неформалне групације које баштине хомофобну реторику и исказују намјеру да остваре властите пријетње.

⁶⁸⁷ *Оп. цит.*, стр. 25.

очекивано да би полицијске управе и полицијске станице достављале највише података за евиденцију.

Евиденција насиља мотивисаног мржњом према ЛГБТ би требало да има оперативни карактер, јер би се приликом расвјетљавања кривичних дјела са непознатим или спорним мотивом свакако користили и подаци из ове евиденције, поготово у ситуацијама када се сазна за индикаторе који указују на могућност да је кривично дјело почињено из мржње према ЛГБТ. Евиденција би послужила и за расвјетљавање кривичних дјела која су остала нерасвјетљена, а мотив указује на мржњу према ЛГБТ. Такође, евиденција би се могла користити и за расвјетљавање серијских кривичних дјела мотивисаних мржњом према ЛГБТ. Посебан допринос евиденције би био доказивање генезе и трајања предрасуде или мржње код осумњиченог приликом доказивања мотива извршења примарног кривичног дјела, уколико је претходно учествовао у одређеним безбједносним инцидентима за које постоје индиције да су извршени усљед мржње према ЛГБТ, а евидентирани су као такви у тој посебној евиденцији.

Евиденција ове врсте би свакако била корисна и приликом сагледавања и анализирања феноменологије криминалитета, поготово појаве и експанзије нових облика криминалних догађаја, којом приликом би евидентирани и анализирани подаци могли послужити и ради конципирања одређених радњи, мјера и активности криминалне политике на реаговању на те нове криминалне форме (међу којима су свакако и кривична дјела почињена из мржње).

Задњи, али не мање битан аспект корисности и употребљивости евиденције о насиљу према ЛГБТ јесте и статистички значај. Наиме, евиденција би пружила број, структуру и тренд кретања ових кривичних дјела и безбједносних инцидентата, што би свакако утицало и на смањење тамне бројке ове групе криминалитета.⁶⁸⁸ Систематичан, хармонизован и свеобухватан механизам за прикупљање података о злочину из мржње, представљао би важан инструмент за ефикаснију превенцију злочина из мржње и заштиту маргинализованих група, а такође власт би могла боље да разуме обим проблема и његову потенцијалну претњу.⁶⁸⁹

Ово је посебно јасно уколико се има у виду претпоставка да немали број кривичних дјела извршених из мржње према ЛГБТ остане неевидентирани у службеним документима као такав, а усљед непостојања централизоване евиденције на нивоу министарства о овој врсти криминалитета, број стварно извршених ових кривичних дјела се и евидентира, али не као кривична дјела извршена из мржње према ЛГБТ, што свакако ствара криву, па и нетачну слику о овој проблематици.⁶⁹⁰ Посебна евиденција о овим кривичним дјелима би

⁶⁸⁸ Можемо закључити да прикупљање и обрада података о злочинима из мржње није заснована на прецизним критеријима јер обухвата и говор мржње, нема података о врсти учињених кривичних дјела и друштвеним групама које су њима погођене. Евидентно је да прецизне полицијске евиденције не постоје, већ се подаци о броју пријављених злочина из мржње дају на основу процјена полиције и невладиних организација. Тања Кесић, Ивана Бјеловук, Милан Жарковић, *Оп. цит.*, стр. 328.

⁶⁸⁹ *Tackling Hate Crimes: An analysis of bias-motivated incidents in Bosnia and Herzegovina with recommendations*, ОЦЕ, Сарајево, 2012. године.

⁶⁹⁰ Нпр. у Розом извјештају се наводи да је 2019. године документовано 105 случаја говора мржње и позивања на мржњу и насиље и 16 случајева кривичних дјела и инцидентата мотивисаних

елиминисала овај проблем и ова кривична дјела учинила квалитативно и квантитативно „видљивим“ у криминалним статистикама.⁶⁹¹ Наиме, управо је квантитативни елемент кривичних дјела почињених из мржње према ЛГБТ (мали број кривичних дјела што представља занемарив удио у свеукупној структури криминалитета) изговор за неустројавање ове евиденције за полицијске потребе.

ОСЦЕ извјештава да 15 од укупно 27 земаља чланица сакупља податке о насиљу и злочинима мржње против особа нехетеросексуалне оријентације. Међутим, и у тим случајевима, полицијско извјештавање о том виду насиља још је у почетној фази.⁶⁹²

Потребно је поменути да се проблем посебног (не)евидентирања кривичних дјела почињених из мржње помиње у многим релевантним документима политичко-правне природе, анализама нормативног и фактичког реаговања на злочине из мржње, али такође и у научним и стручним радовима референтних аутора који се баве проблематиком спречавања и сузбијања злочина из мржње

4.3. Ходограм поступања полиције код кривичних дјела почињених из мржње према ЛГБТ

Полиција мора имати посебну сензибилизацију и развити проактивност када су у питању кривична дјела почињена из мржње према ЛГБТ. То се треба постићи константним и специјалистичким обукама, али и интегрисањем ове проблематике у основну полицијску обуку. Такође, као једно од рјешења проактивног приступа, али и као нормирање поступања приликом сазнања за кривично дјело за које постоје индиције да је извршено из мржње према ЛГБТ јесте и нормирање процедуре поступања полиције на кривична дјела учињена према ЛГБТ.

предрасудама на основу сексуалне оријентације, родног идентитета или атипичних полних карактеристика. Дарко Пандуревић, Делила Хасанбеговић, Јозо Блажевић, Нејра Агић, *Рози извјештај 2020. Годишњи извјештај о стању људских права ЛГБТИ особа у БиХ*, Сарајевски отворени центар, 2020. године, стр. 31. Међутим, анализом статистичких извјештаја ентитетских и кантоналних министарстава унутрашњих послова (који воде евиденције о криминалитету) не могу се идентификовати и диференцирати ти догађаји.

⁶⁹¹ Једна од констатација у Извјештају ЕЦРИ о БиХ (о петом циклусу мониторинга) који је усвојен крајем 2016. године, а објављен почетком 2017. године јесте да релевантни органи власти у БиХ не прикупљају податке о хомофобном, односно трансфобном насиљу на систематичан начин, стр. 12.

⁶⁹² Група аутора, *ЛГБТ популација...*, *Оп. цит.*, стр. 15. Као позитиван примјер, издваја се Немачка гдје се евидентира 14 различитих мотива злочина из мржње. На основу стандардизоване пријаве инцидената полиција квалификује и евидентира одређено кривично дјело, након чега се ова пријава шаље на обраду у централну организациону јединицу. Таква статистичка анализа се доставља централној организационој јединици која је задужена за стратешку анализу кривичних дјела. Наиме, на основу добијених података могуће је разврстати кривична дјела по мотиву, врсти кривичног дјела, врсти оружја, мјесту злочина и др. Овако обрађени подаци пружају добар увид у дугорочније обрасце злочина из мржње па је на основу њих могуће пратити трендове криминалитета и тиме превентивно утицати на њих. *Прикупљање података о злочинима из мржње и механизми мониторинга: практични водич*, Мисија ОЕБС у Србији, 2014. године, стр. 37.

Највећи број држава дефинише стандардне оперативне процедуре за поступање полиције у случајевима злочина из мржње, као што су САД, у којима су под окриљем ФБИ-а донесене Смјернице за прикупљање података о злочинима из мржње и приручник за обуку. Слично је и у Уједињеном Краљевству гдје су дефинисане Оперативне смјернице за злочине из мржње или у Хрватској где постоји Протокол о поступању у случају злочина из мржње,⁶⁹³ који на цјеловит начин обрађује не само обавезе надлежних органа који учествују у откривању, поступању и праћењу поступака вођених због злочина из мржње, већ и начин и садржај сарадње и остале активности и обавезе надлежних органа.⁶⁹⁴

У предупређивању ових дјела, у склопу општих превентивних активности полиције, требало би идентификовати тзв. *crusing areas* – просторе и објекте у којима се учесталије или фреквентније окупља ЛГБТ заједница.⁶⁹⁵

⁶⁹³ Уред за људска права Хрватске 2011. године донио је Протокол о поступању у случају злочина из мржње у сврху осигурања услова за дјелотворан и потпун рад надлежних тијела која учествују у откривању, поступању и праћењу резултата поступака вођених због злочина из мржње ради унапређења система праћења злочина из мржње. По одредбама Протокола дужно је поступати свако тијело која учествује у откривању, поступању и праћењу резултата поступка вођених због злочина из мржње. Обавезе правосудних тијела у предметима везаним за злочине из мржње су слиједеће:

- Поступати хитно и с посебном пажњом;
- Предмете везане за злочине из мржње посебно означавати;
- О злочинима из мржње водити евиденцију и достављати је Министарству правосуђа;
- Државно одвјетништво обавезно је водити евиденцију о свим предметима у којима је мржња мотив извршења и у ту сврху прикупљаће податке о броју предмета, броју осумњичених особа и назначити кривично дјело, тужилачку одлуку и правоснажну пресуду;
- Евиденције ће водити и кривични и првостепени прекршајни судови;
- Министарство правосуђа ће обједињавати статистичке показатеље достављене од стране правосудних тијела о злочинима из мржње и сваких шест мјесеци достављати их Уреду за људска права Хрватске;
- Сва надлежна тијела одржаваће редовне састанке представника надлежних тијела у циљу праћења и превенције злочина из мржње и извјештавати о постигнућима у рјешавању појединих случајева злочина из мржње.

Група аутора, *Приручник за сузбијање...*, Оп. цит., стр. 60.

⁶⁹⁴ Документи овог типа, као циљеве доношења, најчешће истичу: изградњу повјерења жртава и свједока у циљу пријављивања злочина из мржње; осигурање адекватне идентификације и правилног евидентирања злочина из мржње; осигурање ефикасног иницијалног одговора полиције на ове злочине и обезбјеђивање прикладног нивоа заштите и оснаживања жртава; осигурање да истраге и процесуирање ових злочина буду темељно спроведене и у складу са правилима поступања према жртвама и свједоцима и осигурање правилног идентификовања и ефикасног реаговања на проблеме у друштвеној заједници коришћењем мултисекторске сарадње. Тања Кесић, Ивана Бјеловук, Милан Жарковић, Оп. цит., стр. 330.

⁶⁹⁵ Крузинг места нису топографски удаљена, већ су прикладно издвојена од главног садржаја јавног простора у склопу којег се појављују како би се прикладном примјеном тактике „случајних сусрета“ остварили главни циљеви карактеристични за крузинг: анонимност и одсуство било какве назнаке да хомосексуалност упућује на посебан идентитет или културу. Другим ријечима, за геј крузинг зоне се бирају мјеста са предзнаком геј безбједног окружење без могућности идентификације. Интересантно је да у Србији не постоји ни један забиљежен напад који се може повезати са крузингом. Изгледа да на нападаче оставља много слабији утисак само мјесто окупљања геј мушкараца, него појављивање које имплицира припадност геј заједници. Међу појединим крузинг мјестима нема сегрегације у погледу друштвеног статуса корисника, или другог препознатљивог раздвајања које би водило некаквој диференцијацији једних мјеста у односу на друга. Исто тако, одвајање од осталих корисника јавног простора је минимално, сведено

Ово је посебно битно мапирати у већим урбаним центрима или гдје је ЛГБТ заједница бројнија или аутованија, поготово приликом одређених манифестација из домена ЛГБТ културе. Имајући у виду да су тих локација свјесни и хомофобни изгредници, мапирањем ових простора, те њиховим интегрисањем као потенцијалних виктимогених жаришта у безбједносне процјене и анализе локалних јединица полиције, свакако да се омогућава превентивно дјеловање ка тим мјестима учесталијим и видљивијим присуством полиције на тим подручјима. Упоредо са тим, такође у склопу криминалистичке контроле, потребно је оперативно покривати све наци(онали)стичке, навијачко-хулиганске, хомофобне и сличне групације или организације како би се полиција благовремено и садржајно обавјештавала („држала у току“) о свим релевантним информацијама о потенцијалним, претпостављеним, припреманим, планираним и извршеним кривичним дјелима из мржње и другим хејтерским активностима и њиховим виновницима. Ово свакако представља један од предуслова ефикасне оперативне контроле свих облика криминалитета, а поготово хејтерског криминалитета и са њим повезаних облика криминалитета.⁶⁹⁶

Прва активност свакако јесте систематско трагање за индицијама које указују на то да би се могло извршити кривично дјело из мржње према ЛГБТ. Те индиције су свакако виктимогене предиспозиције ЛГБТ, усљед чега полиција мора да проактивном активношћу иде у претпоље криминалитета како би благовремено реаговала да не дође до испољавања самог дјела. То дјеловање се поготово мора базирати на хомофобично окружење, хомофобичне групације и организације које баштине хомофобију. Криминалистичка контрола, а у одређеним случајевима и оперативна контрола таквих организација, групација, лица и самог окружења се намеће као задовољавајуће рјешење.

Ходограм поступања полицијских службеника у случају кривичних дјела гдје постоје индиције да су извршена из мржње према ЛГБТ одговара ходограму поступања на конкретно кривично дјело које се базира на феноменологији самог дјела и методици реаговања на ту групацију кривичних дјела, уз интегрисање одређених специфичности кривичних дјела мотивисаних мржњом, те саме ЛГБТ заједнице као маргинализоване и виктимизирание заједнице у друшву.

на кодирану комуникацију гестовима. Бранко Бурмаз, *Геј клубови у Београду: Унутрашња периферизација квир простора*, Међу нама – неиспричане приче геј и лезбејских живота, Хартефакт фонд, Београд, 2014. године, стр. 200.

⁶⁹⁶ Наиме, уколико се имају у виду досадашња искуства из најближег окружења када су у питању хејтерске активности према ЛГБТ, поготово за вријеме Параде поноса (из Србије и Хрватске), видљиво је да су изгредници у преовлађујућем проценту припадници одређених наци(онали)стичких и навијачко-хулиганских организација и групација. Надаље, већина тих изгредника, који су чланови ових организација, регистровани су у полицији као извршиоци многобројних и разноврсних кривичних дјела. Усљед наведеног, разумљиво је да остваривање ефикасне оперативне контроле, а по указаној потреби и оперативне, а потом и криминалистичке обраде над тим лицима или цијелом групацијом, па и организацијом, полиција добија релевантна сазнања не само о хејтерском криминалитету, већ и о другим криминалним активностима са којима су несумњиво повезана ова лица. Поред информација оперативног карактера, које свакако да представљају референтан аналитички супстрат за генерисање многобројних релевантних показатеља, добија се и доказни супстрат неопходан за покретање и ефикасно вођење кривичног поступка за конкретно кривично дјело против конкретног извршиоца.

Имајући у виду овлашћења и дужности, полицијски службеници су обично прве особе које региструју чињенице из којих произлазе елементи бића кривичног дјела. С обзиром на то да се злочин из мржње разликује од „обичних“ кривичних дјела само по постојању предрасуде као мотива, евентуални пропусти у регистровању предрасуде могу се негативно одразити на даљњи ток истраге и правну квалификацију дјела.⁶⁹⁷ У поступању са жртвама злочина из мржње, улога службеника који први одговарају на кривично дјело (енг. *first responders*) је кључна. Први утисак о држави жртва стиче кроз реаговање полиције, а он је може удаљити или приближити систему. Удаљавање жртве може довести до повлачења жртве, успоравања истраге и развити неповјерење према полицији, што доприноси повећању тамне бројке виктимитета/криминалитета. У супротном, отварају се канали комуникације и осигурава потрага за учиниоцем у правом правцу.⁶⁹⁸

Сазнањем о извршењу ових кривичних дјела веома је битан хитан и професионалан приступ и приликом самог зајимања пријаве и приликом вршења увиђаја и предузимања других радњи и мјера првог оперативног захвата, али је битан и асертиван, емпатички, професионалан и заштитнички однос према жртви. Штавише, у овој фази поступања на ова кривична дјела изузетно је битно жртви пружити сву помоћ како би се она ослободила страха, несигурности и узнемирености коју има, не само зато што је жртва кривичног дјела, већ управо због мотива због којег је одабрана као жртва.

Зајимањем пријаве о кривичном дјелу за које постоје основи сумње да је мотивисано мржњом према ЛГБТ, поготово уколико су и пријавитељ и жртва ЛГБТ, не треба инсистирати на аутовању, већ суптилним и опрезним приступом провјерити да ли је мотив кривичног дјела стварни, претпостављени или потенцијални ЛГБТ идентитет пријавитеља, односно жртве. У овом контексту, полицијски службеник мора да зна да инсистирање на аутовању може да буде контрапродуктивно, те да у свим оним ситуацијама гдје се сумња на ова кривична дјела, уколико жртва или пријавитељ не желе да се аутују, доказивање мржње према ЛГБТ као мотиву напада треба базирати на другим индицијама, траговима и доказима. Наравно, од ЛГБТ пријавитеља, жртве или свједока који су аутовани, битно је јасно диференцирати потенцијални мотив, као и све друге релевантне околности које указују или за које они сматрају да указују на мржњу према ЛГБТ као мотив напада.

Приликом зајимања пријаве или непосредно након тога, у зависности од природе и врсте кривичних дјела, изузетно је битно изаћи на лице мјеста уколико то има иоле криминалистичке оправданости. Поред тога што се тек на лицу мјеста могу увидјети одређене околности извршења кривичног дјела, због чега би полиција увијек требало да практикује излазак на лице мјеста и вршење увиђаја, изласком на лице мјеста се шаље порука жртви којој то представља својеврсну заштиту и наду да се полиција хитно и максимално ангажовала на расвјетљавању кривичног дјела, али исто тако шаље се поруку и јавности, па и

⁶⁹⁷ Азра Кучи, *Он. цит.*, стр. 2.

⁶⁹⁸ Walter Bouman, *Он. цит.*, стр. 21-25.

самом извршиоцу да се сам напад не толерише, те да ће се кривичном дјелу посветити максимална криминалистичка пажња.⁶⁹⁹

Одмах приликом запримања пријаве и током вршења увиђаја, битно је, поред расвјетљавања и прикупљања доказа за „основни преступ“, прикупљати и доказе који указују на то да је мржња према ЛГБТ мотив извршења кривичног дјела. Управо би се у наведеном дјелимично разликовала и методика поступања приликом расвјетљавања конкретног кривичног дјела. Наиме, поред предузимања радњи и мјера којима се расвјетљава „основни преступ“ на начин дефинисан правилима криминалистичке методике, потребно је паралелно се базирати и на прикупљању доказа који доказују мотив мржње за извршење кривичног дјела. Другим ријечима, криминалистички рад на расвјетљавању кривичних дјела извршених из мржње према ЛГБТ мора да инкорпорира, поред методике радњи и мјера које се примјењују сходно типу и врсти кривичног дјела као „основног престапа“, и специфичан криминалистички рад који се односи на специфичан мотив за извршење овог кривичног дјела. Специфичан приступ у прикупљању доказа за мржњу према ЛГБТ као мотиву подразумијева и прилагођавање тактике радњи и мјера које се примјењују у циљу прикупљања доказа условљених специфичностима ЛГБТ као маргинализоване и угрожене групације у друштву. Управо је атипичан мотив и маргинализованост угрожене заједнице оно што чини специфичним криминалистички рад на расвјетљавању и прикупљању доказа за кривична дјела извршена из мржње према ЛГБТ.

У том контексту, битно је све свједоке, поготово оне који су очевици, саслушати на околности кривичног дјела, а поготово на мотив извршења, уколико им је познат, односно уколико га они перципирају релевантним. Разумљиво је да се и приликом запримања пријаве, а поготово приликом саслушања свједока који су ЛГБТ мора водити рачуна о ЛГБТ сензибилисаном ријечнику и понашању, с обзиром на то да ће супротно понашање, у најмању руку, „затворити“ свједока, те се његов исказ неће моћи користити у даљем криминалистичком раду, а неријетко ни у доказном поступку.

Када је у питању саслушање свједока као радња доказивања усмјерена на прикупљање релевантних доказа за успјешно вођење кривичног поступка, под свједоцима који могу дати релевантне исказе не треба посматрати само очевице и лица из непосредног окружења жртве, већ и лица из окружења осумњиченог. Наиме, и ови свједоци се могу користити ради разоткривања личности осумњиченог, поготово у смислу доказивања његове хомофобичности, те укоријењених предрасуда и мржње коју осумњичени има

⁶⁹⁹ Да полиција још увијек није довољно сензибилисана, говори и поступак полиције на насиље према трансродној особи у Београду. Наиме, трансродна особа је нападнута и претучена од стране петорице мушкараца, од чега је задобила тешке тјелесне повреде, али је ипак успјела, уз помоћ других лица, да дође до полицијске станице, те да поднесе пријаву против нападача. Полицајац који је запримио пријаву јој је у једном моменту рекао: „Шта ти треба да се облачиш тако?“. Након запримања пријаве, отишла је у болницу, те јој је указана прва помоћ, а потом се вратила до полиције, захтијевајући хитан даљи ангажман полиције. Међутим, од једног инспектора је добијен одговор „да неће радити на пријави јер су празници“ и да је „и Кенеди убијен па се не зна још ко је крив“. Активисти су овакав поступак полицајца пријавили, те је покренут унутрашњи поступак ради утврђивања евентуалне дисциплинске одговорности. www.slobodnaevropa.org/a/policija-provera-lgbt-nasilje-trans/28465940.html.

према ЛГБТ. Наравно, претходно је неопходно диференцирати круг лица око осумњиченог који би могли да пруже наведене податке, те адекватно припремити тактику саслушања, претпостављајући да би у својим исказима могли и да не говоре истину или да свјесно прећуте битне детаље у вези са личношћу осумњиченог.

У даљем прикупљању доказа, треба знати да се у стану и другим просторијама осумњиченог, као и на одређеним окупљалиштима хомофобне групације којој и осумњичени припада могу пронаћи одређени предмети који се могу користити за доказивање његове мржње према ЛГБТ као мотива. Тешко је прецизирати који би се то предмети могли пронаћи, међутим, сходно конкретној ситуацији, околностима извршења дјела, природи дјела, те предрасуди и мржњи коју осумњичени има, треба претпоставити да би то могли бити разни предмети, што полицијски службеници који врше претресање требају да знају приликом планирања и самог претресања.

Испитивању осумњиченог мора да се посвети посебна пажња, усљед чега је осумњиченог пожељно испитати на крају криминалистичке истраге када се располаже са довољном количином и квалитетом доказа. Претходно је неопходно припремити испитивање осумњиченог, а посебно је потребно прикупити сазнања и информације које се односе на личност осумњиченог, како би се његовом профилу прилагодила тактика испитивања која би довела до релевантног, истинитог и искреног исказа о кривичном дјелу које му се ставља на терет, укључујући и исказ који се односи на његов мотив за извршењем дјела. Посебно је битно инсистирати на искреном и истинитом исказу о мотиву извршења кривичног дјела, имајући у виду да он представља диференцирајућу карактеристику између „основног престапа“ и кривичног дјела почињеног из мржње, као теже квалификације. Свакако да су тога свјесни и сами извршиоци ових деликата, усљед чега се може десити да признањем лакшег кривичног дјела, односно „основног престапа“ настоје да „одобровоље“ полицијског службеника како не би инсистирао на мотиву, задовољавајући се и (дјелимичним) признањем извршења кривичног дјела (а, истовремено кршећи криминалистичко начело темељитости и упорности, те начело (само)критичности). Уколико осумњичени „сарађује“, битно је да садржај исказа не указује само на начин извршења кривичног дјела, што се подразумијева, већ треба да садржи и друге релевантне околности кривичног дјела, а поготово мотив, избор жртве, евентуално праћење, генезу мржње, евентуално подстицање предрасуда и мржње... Битно је такође да се, сходно раније прикупљеним доказима, траговима, сазнањима и индицијама, идентификује и диференцира улога коју је осумњичени имао приликом извршења кривичног дјела, поготово уколико је више лица учествовало у извршењу кривичног дјела. С обзиром на чињеницу да би се неријетко осумњичени за кривична дјела почињена из мржње према ЛГБТ жељели (по)хвалити вршењем ове групације дјела, сматрајући да чине друштвено прихватљиву иако законом забрањену активност, потребно је да се исказ осумњиченог провјери сходно расположивим доказима, поготово исказима других осумњичених, како се његова улога у извршењу дјела не би прецијенила. Исто тако, сваки исказ осумњиченог, без обзира на то да ли је признање у

потпуности или дјелимично, потребно је провјерити другим доказима. Потреба провјере исказа осумњиченог се подразумијева и у случајевима када осумњичени даје наводе који му иду у прилог, поткрепљујући их чак и одређеним доказима и информацијама, усљед чега треба наставити криминалистичку истрагу провјеравајући његове наводе и поткрепљујући (не)истинитост његовог исказа у том сегменту.

Приликом припреме за испитивање осумњиченог, те прикупљања података и релевантних информација који ће помоћи у креирању профила релевантног за одабир тактике испитивања, веома је битно да се провјери претпостављена виртуелна егзистенција осумњиченог, као и његова дигитална активност на интернету, а поготово на друштвеним мрежама. Имајући у виду чињеницу да је говор мржње данас свакако присутнији на интернету, претпоставка је да ће се садржаји говора мржње према ЛГБТ пронаћи и на профилима осумњиченог које има на друштвеним мрежама и на интернету, а поред овог, које се може користити и у доказне сврхе, јавно доступни подаци осумњиченог на интернету се могу ефикасно користити и приликом креирања „профила“ осумњиченог. Иако би ово у задње вријеме требало да буде незаобилазна активност приликом припреме испитивања осумњиченог код свих кривичних дјела, свакако се чини прихватљивијом приликом испитивања осумњиченог за кривична дјела почињена из мржње.

Као један од начина провјере личности осумњиченог, битно је консултовати све релевантне оперативне евиденције које полиција посједује, као и кривичну и прекршајну евиденцију. Поред тога што ће подаци из евиденција помоћи у креирању профила осумњиченог, битно је утврдити и да ли је осумњичени претходно имао одређене безбједносне инциденте или кривична дјела која су указивала на мржњу према ЛГБТ као мотив. Такође, потребно је провјерити и евиденцију кривичних дјела која су остала нерасвијетљена, а гдје је начин извршења и мотив сличан кривичном дјелу за које се осумњичени испитује.

Приликом сачињавања извјештаја, битно је у извјештају назначити да је кривично дјело извршено усљед мржње према ЛГБТ, те указати на конкретне доказе који се налазе у прилогу или су претходно достављени, који поткрепљују навод о мржњи као мотиву.

Достављањем извјештаја о извршеном кривичном дјелу из мржње према ЛГБТ, потребно је наведено евидентирати у посебне евиденције, мада је само кривично дјело за које постоје основи сумње да је извршено из мржње према ЛГБТ потребно евидентирати као такво кривично дјело чим се те индиције појаве, без обзира на то да ли ће се касније те оперативне информације трансферисати у доказне информације или неће.

Када је у питању сама истрага, битно је навести да полиција, као и тужилаштво, имају обавезу да све индиције (индикаторе) који указују на могућност да је кривично дјело извршено из мржње схвате озбиљно и да поступе хитно, те да предузму све разумне радње и мјере како би се провјерила и адекватно документовала индиција у погледу мржње као мотива извршења кривичног дјела. Предузимање разумних мјера, што је стандард који се треба прилагодити конкретном случају, подразумијева да се и са квалитативног и са

квантитативног аспекта предузму све радње и мјере које би омогућиле прикупљање доказа у контексту потврђивања или негирања верзије о мржњи као мотиву извршења кривичног дјела. Конкретно, тај стандард поступања подразумијева да се благовремено предузму за ниво више радње и мјере које би се и иначе предузеле да не постоји индиција у погледу мржње према ЛГБТ као мотива. Овакво поступање у оквиру криминалистичке истраге проистиче из Европске конвенције о људским правима и слободама, а засновано је на релевантној судској пракси којом суд намеће обавезу државним органима (прије свега, полицији и тужилаштву) да у случајевима гдје се антиципира мржња као мотив морају да предузму знатно веће напоре од уобичајених како би расвијетлили ову индицију.

Сарадња тужилаштва, али и полиције са различитим актерима цивилног друштва представља неискоришћени потенцијал у овој области. Једна од активности организација цивилног друштва у домену злочина из мржње јесте регистровање ових дјела и прикупљање информација о њима. Иако овако прикупљени подаци не могу замијенити званичне статистике, они могу послужити тужилаштвима као показатељ присутности проблема на терену.⁷⁰⁰

Слично са организацијама цивилног друштва, битно је успоставити адекватну сарадњу и са локалним организацијама, општинским тијелима и другим релевантним субјектима који могу имати одређену улогу на предупређивању злочина из мржње, као и на санирању посљедица већ реализованих злочина из мржње. Могућности тог реаговања су различити, у зависности од улоге и дјелокруга надлежности које имају у оквиру локалне заједнице, као и ресурса са којима располажу, мада њихово реаговање увелико зависи и од притиска јавности, што је свакако битно. Међутим, најбитнија је позитивна реакција и јасан став друштва да таква понашања неће бити толерисана.⁷⁰¹ Модалитет реаговања зависи од природе кривичног дјела, без обзира на то да ли је планирано, припремано или извршено.⁷⁰²

⁷⁰⁰ Азра Кучи, *Он. цит.*, стр. 6.

⁷⁰¹ Paul Iganski, *Why Make 'Hate' a Crime?*, Critical Social Policy, Lancaster University, број 3/1999.

⁷⁰² Нпр. битно је да политички функционери благовремено изразе неслагање и јасно и јавно осуде сваки акт насиља мотивисан мржњом према ЛГБТ, без обзира на констатоване посљедице.

Такође, битно је формирати механизам на нивоу локалне заједнице који ће омогућити брисање хејтерских графита, уклањање растурих пропагандних летака и сличног материјала чим се он појави, односно чим полиција пријави и оконча радње и мјере на његовом фиксирању као доказног материјала. На овај начин се жртви, али и самој заједници шаље порука да се на акте насиља мотивисане мржњом неће благонаклоно гледати, те да ће се одмах предузети активности како би се посљедице тих аката одмах уклониле.

Закључна разматрања и препоруке

Полиција још увијек хомосексуалност и цјелокупан ЛГБТ наратив посматра, ако не кроз криминалне, онда кроз девијантне оквире, иако је од декриминализације и депатологизације хомосексуалности прошло готово пола вијека. Томе треба додати да бројни „идентитети” ЛГБТ заједнице уопште нису били криминализовани, па ни патологизирани, што је свакако чињеница која нарушава (претпостављени) изговор полиције да је то узрок властитог традиционалистичког посматрања одређених стереотипа који су још увијек присутни. Уколико се томе дода и чињеница да је у задњих неколико деценија дијаметрално промијењена парадигма посматрања хомосексуалности, а поготово трансродности, полиција не може да конзерватизам и неинформисаност користи као изговор за, у најмању руку, индолентан однос према ЛГБТ заједници.

Информисање, обука и сензибилизација полиције у вези са ЛГБТ наративом се свакако намеће као нужан корак у професионализацији полиције у реаговању према припадницима ЛГБТ заједнице. Наравно, то се не односи само на кривична дјела из мржње мотивисана сексуалном оријентацијом, родним идентитетом или „атипичним” полним карактеристикама жртве, већ и на цјелокупан опсег криминалистичких, кривичнопроцесних, али прије свега полицијских радњи и мјера које се предузимају према ЛГБТ заједници. Подразумијева се да полиција, у односу према припадницима ЛГБТ заједнице, мора да афирмише проактиван и асертиван приступ управо из чињенице што је за друштво (још увијек) ријеч о „невидљивој” и „непопуларној” мањини, а самим тим и виктимизацијом. Управо полиција не смије себи дозволити секундарну виктимизацију припадника ЛГБТ заједнице због непрофесионалног и неасертивног приступа, док се спречавање или минимизирање примарне виктимизације подразумева.

Како би полиција била „дио рјешења, а не дио проблема”, поред неизоставне едукације и сензибилизације, нужно је и да се стратешки приступи у односу полиције према ЛГБТ заједници. Стога се чини да је минимално слjedeће:

- Полицијски службеници морају да поштују и афирмишу јасне стандарде професионалног понашања према свим лицима. Било какво нарушавање професионализма мора се санкционисати и у томе менаџмент полиције мора да пружи примјер. Било каква неодлучност или изговор за то су контрапродуктивни за полицију као „сервис (свих) грађана”. Разумљиво је да се од менаџмента и непосредних руководиоца мора апеловати на подизање свијести полицијских службеника о свим виктимизираним заједницама. Полицијској организационој култури се мора наметнути стандард афирмативног професионализма полицијских службеника.
- Потребно је да се креирају смјернице за реаговање на индиције кривичних дјела из мржње мотивисаних сексуалном оријентацијом, родним идентитетом и „атипичним” полним карактеристикама. Нормативни оквир свакако да је релевантан, али није и довољан, због чега га је потребно прецизирати, поготово права и обавезе одређених

- субјеката, у првом реду поступајућих полицијских службеника по линијама рада и радним мјестима у оквиру организационе јединице која је запримила пријаву или има сазнања о индицијама за ова дјела;
- Како би се избјегле одређене комуникационе недоумице, што би сљедствено могло да изазове и одређене проблеме, потребно је да се полиција упозна са важећом терминологијом у вези ЛГБТ наратива, а добро рјешење би било и креирање својеврсног рјечника термина релевантних у комуникацији са припадницима ЛГБТ заједнице;
 - Посебно, издвојено криминалистичко-статистичко евидентирање безбједносних инцидената за које се сумња да су мотивисани сексуалном оријентацијом, родним идентитетом или „атипичним” полним карактеристикама жртве се намеће као неопходност релевантна и за криминалистичко-стратешки приступ у реаговању на овај нови вид криминалитета – криминалитета који се због свог значаја, али и квалитативног и квантитативног аспекта све више назива и предрасудним криминалитетом;
 - У оквиру криминалистичке контроле, а поготово криминалистичке обраде, односно криминалистичке истраге нужно је етаблирати и афирмисати приступ који би фокус имао и на прикупљању информација, те на оперативно „покривање” лица и групација за које се сумња да су повезани са хулиганским активностима;
 - Непосредни руководиоци у полицији требају да воде рачуна да у реаговању на безбједносне инциденте према припадницима ЛГБТ заједнице радње и мјере, већ од запримања пријаве предузимају сензибилисани и посебно обучени полицијски службеници. Не би се смјело дозволити да на ова кривична дјела реагују полицијски службеници који нису посебно освијешћени о значају реаговања на кривична дјела из мржње, а у току истраге се не смије дозволити да се мржња или предрасуда као верзија претпоставља „реда ради”. Инострана искуства указују да је добра пракса да се у пробном периоду надгледа рад посебно обучених и сензибилисаних полицијских службеника, те да се афирмише и тако унаприједи њихов рад у реаговању на ова дјела;
 - У нормативном смислу је потребно прецизирати улогу полиције у заштити жртве кривичног дјела. У том погледу, релевантна могу бити искуства држава из окружења које су као једну од полицијских радњи и мјера чак и прописали пружање заштите жртвама кривичних дјела;
 - Етаблирање, институционализација и афирмисање значаја и улоге контакт полицајаца се свакако треба имати у виду, без обзира на потенцијалне баријере које прате рад ових полицијских службеника. Њихова улога и значај у раду са ЛГБТ заједницом се свакако чини релевантном, што и искуства из Републике Српске показују;
 - Улога контакт полицајаца треба да дође до изражаја и у оквиру локалних форума за безбједност чији рад треба интензивирати и афирмисати, не само од полиције, већ и од других учесника и субјеката који учествују у раду;

- Заједнички рад приликом манифестација које реализују припадници ЛГБТ заједнице, као и невладин сектор мора да се базира и на процјени безбједносне ситуације. Полиција, односно држава не смију себи да дозволе да капитулирају пред вандалистичко-хулиганским, а прије свега криминалним активностима криминалних и ретроградних структура у друштву;
- Потребно је да полиција увијек има на уму да миноран број пријава кривичних дјела гдје је једна од верзија да су почињени због мржње није доказ да се та кривична дјела не дешавају, већ индиција да жртве немају повјерења у полицију или чак и да због страха од реакције полицијских службеника не смију да пријаве та кривична дјела. То намеће обавезу проактивног криминалистичког рада на откривању ових кривичних дјела, те на правилној перцепцији индиција које указују на њих.

Наведени опсег активности полиција не треба да предузима како би се представила прогресивном и инклузивном према ЛГБТ заједници (*pink washing*), нити да то ради „реда ради”, већ зато што јој је то мисија у друштву – заштита свих грађана, омогућавање уживања права свим грађанима. Битно је да тога полицијски службеници увијек буду свјесни, а да полиција као организација увијек истиче властиту мисију коју има у друштву. Мисије полиције у друштву морају да буду свјесни и грађани, без обзира на то да ли су у улози оштећених и жртава кривичног дјела, пријавиоца и свједока или осумњичених. Афирмативним и професионалним понашањем полицијских службеника мисија полиције ће бити јасно позиционирана и видљива.

За крај би се могао поменути Маријан Кошичек, најпознатији сексолог бивше Југославије – он закључује, и то прије пола вијека, да „хомосексуалност не само да није неко друштвено зло, него је по друштво мање штетна од хетеросексуалности”. Наведеном би се могло додати, а што је за полицију важније, да је хомосексуалност (као и други „идентитети” из спектра ЛГБТ наратива) свакако мање насилна у односу на хетеросексуалност.

Литература

1. Алексић, Живојин, Миловановић, Зоран, *Криминалистика*, Београд, 1991. године,
2. Антонић, Слободан, *Моћ и сексуалност: Социологија геј покрета*, Catena Mundi, Београд, 2014. године,
3. Adams, E. Henry, et all., *Is homophobia associated with homosexual arousal*, Journal of Abnormal Psychology, број 3, 1996. године,
4. Aldrich, Robert, *Геј и лезбијска повијест*, Повијест геј и лезбијског живота и културе, Sandorf – Загреб, Red Vox – Београд, 2011. године,
5. Бавчић, Елмаја, Делић, Златан, *Границе миленија, садашњост*, Зборник радова „Забилежене – Жене и јавни живот Босне и Херцеговине у 20. вијеку, Сарајевски отворени центар и Фондација ЦУРЕ, Сарајево, 2016. године,
6. Бајрактаревић-Пајевић, Дина, *Истраживање кривичних дјела почињених из мржње: Приручник за полицију*, Сарајевски отворени центар, Сарајево, 2016. године,
7. Бановић, Дамир, *Права и слободе ЛГБТ особа – Сексуална оријентација и родни идентитет у позитивном праву БиХ*, Сарајевски отворени центар, Сарајево, 2011. године,
8. Бановић, Дамир, Чаушевић, Јасмина, Декић, Слободанка, Finn, Ryan, *Живот ван задатих норми: Трансродност у Босни и Херцеговини*, Сарајевски отворени центар, Сарајево, 2015. године.
9. Батричевић, Милица, Цветић, Андреј, *Асексуалност: изван мисливе сексуалности*, Феминистички форум Филозофског факултета: изабрани радови из студија рода, Институт за социолошка истраживања, Београд, 2016. године,
10. Бижић, Р. Марта, *Реконструкција гениталија у хирургији промене пола из мушког у женски*, Докторска дисертација, Медицински факултет у Београду, Београд, 2017. године,
11. Билић, Бојан, Кајинић, Сања, *Политика ЛГБТ активизма и интерсекционалност у Хрватској и Србији*, Зборник радова „На раскршћу опресија – интерсекционалност & ЛГБТ активизам у Хрватској и Србији“, Центар за квир студије, Београд, 2017. године,
12. Бојанин, Станоје, *Хомосексуалност у средњовековној Србији*, Међу нама – неспричане приче геј и лезбејских живота, Хартефакт фонд, Београд, 2014. године,
13. Бошњак, Емина, Васић, Владана, Хаџић, Инела, Пандуревић, Дарко, *Рози извјештај 2017. Годишњи извјештај о стању људских права ЛГБТИ особа у Босни и Херцеговини*, Сарајевски отворени центар, Сарајево, 2017. године,
14. Брешић, Лука, *Педофилија: Проблем друштва и Католичке цркве*, Спектрум - Огледи и приноси студената теологије, Католички богословни факултет, Загреб, број 1-2/2010,
15. Буквић, Марин, Варгек, Ана, *Манифестација говора мржње на друштвеним мрежама – Студија случаја: Facebook*, Сарајевски журнал за друштвена питања, Сарајево, 2016. године,
16. Бурић, Вања, *Правно и медицинско уређење интерсполности у Босни и Херцеговини*, Између сполова и стварности, Приручник за медицинске стручњаке_иње и здравствене раднике_це о поступању са интерсполним особама, Сарајевски отворени центар, Сарајево, 2020. године,
17. Бурић, Вања, *Тијела која надилазе бинарност 2: Истраживање о правима интерсполне дјеце у здравственом систему Босне и Херцеговине*, Сарајевски отворени центар, Сарајево, 2020. године,
18. Бурмаз, Бранко, *Геј клубови у Београду: Унутрашња периферизација квир простора*, Међу нама – неспричане приче геј и лезбејских живота, Хартефакт фонд, Београд, 2014. године,
19. Бусулаџић, Аднан, *Предмети и прикази еротског садржаја из античке збирке Земаљског музеја Босне и Херцеговине*, Годишњак АНУБиХ, Сарајево, 2016. године, књига 45,
20. Bernstein, Mary, Kostelac, Constance, *Lavander and blue: Attitudes About Homosexuality and Behavior Toward Lesbians and Gay Men Among Police Officers*, Journal of Contemporary Criminal Justice, број 3/2002,

21. Bittner, Egon, *The Functions of the Police in Modern Society*, Oelgeschlager, Gunn & Hain Inc., Cambridge, 1980. године,
22. Boswell, John, *Christianity, Social Tolerance and Homosexuality: Gay People in Western Europe from the Cristian Era to the Fourteenth Century*, Chicago, University of Chicago Press, 1980. године,
23. Boswell, John, *Same-Sex Unions in Pre-Modern Europe*, Villard Books, Oxford & New York, 1994. године,
24. Bouman, Walter, *Best Practices of a Hate/Bias Crime Investigation*, FBI Law Enforcement Bulletin, 2003. године,
25. Bourke, Joanna, *Dismembering the Male: Men's Bodies, Britain and Great War*, Лондон, 1996. године,
26. Bridgewater, D. Pamela, Smith, Brenda, *Homophobia in the halls of justice: Sexual orientation bias and its implications within the legal system: The complex uses of sexual orientation in criminal court*, Social Policy and the Law, American University Journal of gender, број 1/2002,
27. Вус,Carolyn, *Основа и значај јединственог регулаторног приступа кривичним дјелима почињеним из мржње: трендови у Европској унији и ситуација у БиХ*, Кривична дјела почињена из мржње – Изаови регулирања и процесуирања у БиХ, Центар за друштвена истраживања Аналитика, Сарајево, 2014. године
28. Васић, Владана, *Људска права ЛГБТ особа*, ЛГБТ читанка 3, Идентитети, активизам, право, Сарајевски отворени центар, Сарајево, 2014. године,
29. Видић, С. Јелена, *Идентитет и искуства стигматизације трансродних особа у Србији*, Докторска дисертација, Филозофски факултет, Универзитет у Београду, 2020. године,
30. Водинелић, Владимир, *Криминалистика – Откривање и доказивање*, Факултет безбједности, Скопље, 1985. године,
31. Вујичић, Зоран, *Полицијска етика и интернетске друштвене мреже*, Зборник радова „Безбједност и основна права: Димензије и перспективе сигурности ЛГБТ особа“, Савјет за грађанску контролу рада полиције, Министарство унутрашњих послова Црне Горе, Министарство за људска и мањинска права Црне Горе, Подгорица, 2016. године,
32. Вучић, Сандра, *За и против женских полицијских станица*, Род и безбедност, Београдски центар за безбедносну политику, Београд, број 3/2011,
33. Вучковић-Јурош, Тања, *Социјална искљученост сексуалних мањина у Хрватској*, Ревиија социјалне политике, број 2/2015,
34. Гаврић, Саша, *ЛГБТ активизам у БиХ*, Читанка ЛГБТ људских права, Сарајевски отворени центар, Сарајево, 2012. године,
35. Гаврић, Саша, Чаушевић, Јасмина, *Од демедиализације до истосполних бракова: Нова историја хомосексуалности и трансродности Западног Балкана*, Vууbook, Сарајево, Загреб, 2020. године,
36. Гиденс, Ентони, *Социологија*, Економски факултет Београд, 2003. године,
37. Грасбергер, Роланд, *Психологија кривичног поступка*, Веселин Маслеша, Сарајево, 1958. године,
38. Грбић-Павловић, Николина, *Жене у систему полицијског образовања у Републици Српској*, Којег је рода сигурност? Сарајевски отворени центар, Сарајево, 2013. године,
39. Грђан, Кристијан, *Приручник за рад са ЛГБТ особама*, Приручник намењен полицијским службеницима/службеницама, Лабрис – организација за лезбејска људска права, Београд, 2012. године,
40. Garnets, Linda, Herek, Gregory, Levy, Barrie, *Violence and victimization of lesbians and gay men: mental health consequences*, Journal of interpersonal violence, број 3/1990,
41. Gelber, Katherine, *Speaking Back: The Free Speech Versus Hate Speech Debate*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam, 2002. године,
42. Дамашка, Мирјан, *Приговори једној преширокој доказној забрани*, Хрватски љетопис за казнено право и праксу, Загреб, број 2/2009,
43. Декић, Слободанка, *Историја ЛГБТ активизма*, ЛГБТ Читанка 3. Идентитети, активизам, право, Сарајевски отворени центар, Сарајево, 2014. године,
44. Делић, Милан, *Дијалог у функцији партнерства и повјерења*, Зборник радова „Безбједност и основна права: Димензије и перспективе сигурности ЛГБТ особа“, Савјет

- за грађанску контролу рада полиције, Министарство унутрашњих послова Црне Горе, Министарство за људска и мањинска права Црне Горе, Подгорица, 2016. године,
45. Димовски, Дарко, *Хомосексуалност у пракси Европског суда за људска права*, Безбедност, Министарство унутрашњих послова Србије, Београд, број 2, 2020. године,
 46. Добрић-Бранков, Тања, *Дискриминација и насиље на основу сексуалне оријентације у оквиру вршњачких група (Анализа и интерпретација истраживања других аутора о проблемима насиља и дискриминације над ЛГБТ особама у периоду активног школовања)*, Лабрис – организација за лезбејска људска права, Београд, 2010. године
 47. Дота, Франко, *Јавна и политичка повијест мушке хомосексуалности у социјалистичкој Хрватској*, Филозофски факултет Загреб, 2017. године.
 48. Драшкић, Марија, *Еволуција у јуриспруденцији Европског суда за људска права у погледу транссексуалних особа: еволуција и у Србији*, Перспективе имплементације европских стандарда у правни систем Србије, Правни факултет Београд, 2012. године,
 49. Драшкић, Марија, *Правно нормирање транссексуалитета у упоредном праву*, Правни живот, Удружење правника Србије, Београд, број 11-12/1994,
 50. Драшкић, Панта, *Моји мемоари*, Српска књижевна задруга, Београд, 1990. године,
 51. Душин, Драгана, Баришић, Јасмина, *Концепти, контекст и ставови према хомосексуалности – Историјски осврт*, Међу нама – неиспричане приче геј и лезбејских живота, Хартефакт фонд, Београд, 2014. године
 52. Decker, Sondra, Julie, *The Invisible Orientation: An Introduction to Asexuality*, Carrel Books, New York, 2014. године.
 53. D'Emilio, John, *Cycles of change, questions of strategy: The gay and lesbian movement after fifty years*, Politics of Gay Rights, University of Chicago, Chicago, 2000. године,
 54. Drake, Jonathan, „*Le Vice*“ in Turkey, Asian Homosexuality, Garland Publishing, NY/London, 1992. године,
 55. DuBay, H. William, *Gay Identity: The Self Under Ban*, McFarland Publishing, 1987. године
 56. Ван, Аурелија, *Корак напред, назад два, Улога полиције у јачању превенције и механизма заштите од злочина из хомофобије и трансфобије у Србији*, Удружење „Да се зна“, Београд, 2017. године,
 57. Турковић, Светлана, *Невидљиво Q*, Питање људских права и потреба ЛГБТИQ особа у Босни и Херцеговини, Удружење Q, Сарајево, 2007. године,
 58. Edsall, Nicholas, *Toward Stonewall: Homosexuality and Society in the Modern Western World*, University of Virginia Press, 2003. године,
 59. Emens, Elizabeth, *Compulsory Sexuality*, Stanford Law Review, број 2, 2014. године,
 60. Ezekiel, Raphael, *An Ethnographer Looks at Neo-Nazi and Klan Groups*, American Behavioral Scientist, број 1/2002,
 61. Жарковић, Милан, Бјеловук, Ивана, Кесић, Тања, *Криминалистичко поступање на месту догађаја и кредибилитет научних доказа*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2012. године
 62. Загорац, Маида, *Хомосексуалност*, Феминистичка читања друштвених феномена, Сарајевски отворени центар, Сарајево, 2016. године
 63. Зекавица, Радомир, *Сузбијање дискриминације у Србији с посебним освртом на улогу и допринос Министарства унутрашњих послова у РС*, Канцеларија за људска и мањинска права, Београд, 2014. године
 64. Зековић, Саша Александар, Којичић, Јован, Томовић, Предраг, *Митови и стереотипи – Насиље и говор мржње према ЛГБТ особама: Полицијска и правосудна пракса у Црној Гори*, ЛГБТ Форум Прогрес, Подгорица, 2014. године,
 65. Зековић, Саша Александар, *Равноправност ЛГБТ особа: од стигме до видљивости и инклузије*, Закон и ЛГБТ права, Врховни суд Црне Горе, ЛГБТ Форум Прогрес, Williams институт, Подгорица, 2014. године,
 66. Зец, Дејан, *Невидљиви у олуји: Положај хомосексуалаца у окупираној Србији (1941 – 1944)*, Међу нама – неиспричане приче геј и лезбејских живота, Хартефакт фонд, Београд, 2014. године,
 67. Зулевић, Јелена, *Приручник за ЛГБТИQ+ сензибилисан приступ у здравственој заштити*, Асоцијација Дуга, Шабац, 2020. године,
 68. Иветић, Стево, Миладиновић, Александар, *Јавна безбједност*, Висока школа унутрашњих послова, Бања Лука, 2016. године,

69. Игњатовић, Ђорђе, *Злочини мржње*, Правни живот, Удружење правника Србије, број 9/2005
70. Iganski, Paul, *Why Make 'Hate' a Crime?*, Critical Social Policy, Lancaster University, број 3/1999
71. Јовановић, Владимир, *Хомосексуалност и српско друштво у 19. веку*, Међу нама – неиспричане приче геј и лезбејских живота, Хартефакт фонд, Београд, 2014. године,
72. Јокић-Бегећ, Наташа, *Биопсихосоцијални аспект транссексуалности*, Медицинска наклада, Загреб, 2013. године,
73. Јурас, Сања, *Извјештај о стању људских права ЛГБТ особа у 2012. години у Републици Хрватској*, Контра, Искорак, Загреб, 2013. године.
74. Јурас, Сања, *Поступање у случајевима злочина из мржње над ЛГБТ особама*, Лезбијска група Контра и Искорак – Центар за права сексуалних и родних мањина, Загреб, 2011. године,
75. Јурчић, Марко, *Повијест ЛГБТИО активизма у Хрватској*, Читанка ЛГБТ људских права, Сарајевски отворени центар, Сарајево, 2012. године,
76. Jacobs, James, Henry, Jessica, *The Social Construction of a Hate Crime Epidemic*, The Journal of Criminal Law and Criminology, Northwestern University, број 2/1996,
77. Jakobs, James, Potter, Kimberly, *Hate Crimes: Criminal Law and Identity Politics*, Oxford University Press, Oxford, 2010. године
78. Казих, Ена, Ђоровић, Риалда, *Криминолошки аспекти корективних силовања лезбејки у Јужноафричкој Републици*, Страни правни живот, Институт за упоредно право, Београд, број 3/2017,
79. Календер, Уте, *Queer у Њемачкој*, „Queer у Европи – сувремене студије“, Загреб прајд, 2013. године,
80. Кесић, Зоран, *Утицај етоса мушкости на положај жена у полицији*, Журнал за криминалистику и право, Криминалистичко-полицијска академија Београд, 2011. године,
81. Кесић, Тања, Бјеловук, Ивана, Жарковић, Милан, *Одговор полиције на злочине из мржње*, Криминалистичке теме, Факултет криминалистичких наука, Сарајево, број 5/2017,
82. Кешетовић, Желимир, *Професионална скултура полиције*, Социолошки прегледник, Београд, број 1-2/2001,
83. Ковачић, Тања, *Медијализација сексуалне оријентације*, Први ријечки интердисциплинарни конгрес друштвених и хуманистичких наука, „Сексуалност“, 2013. године,
84. Ковчо-Вукадин, Ирма, *Ставови студената Високе полицијске школе о особама хомосексуалне оријентације*, Криминологија и социјална интеграција, Загреб, број 2, 2015. године,
85. Козјак-Микић, Златка, Петковић, Данијела, *Ставови према особама истосполне сексуалне оријентације у сектору здравства и полиције*, Летопис социјалног рада, Загреб, број 3/2015,
86. Кондор-Лангер, Мирјана, *Заштита права ЛГБТ особа: законодавство и полиција*, Криминологија и социјална интеграција, број 2/2015,
87. Ксановић, Силвана, *Сувремене мушко-женске конструкције у америчким телевизијским серијама Секс и град, Кућанице и Ватрени дечки*, Медијска истраживања, број 2/2008,
88. Кошичек, Маријан, *У оквиру властитог спола*, Младост, Загреб, 1986. године,
89. Крон, Лепосава, Николић, Златко, *Анатомија сексуалне агресивности*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 2009. године
90. Кухар, Роман, *Топла браћа, хвала не! Хисторија словенског геј и лезбијског покрета*, Читанка ЛГБТ људских права, Сарајевски отворени центар, Сарајево, 2012. године,
91. Кучи, Азра, *Процесуирање кривичних дјела почињених из мржње у Босни и Херцеговини: Проблеми у тужитељској пракси*, Центар за друштвена истраживања Аналитика, Сарајево, 2013. године,
92. Katz-Wise, Sabra, Shibley-Hyde, Janet, *Victimization experiences of lesbian, gay and bisexual individuals: a meta-analysis*, Journal of Sex Research, број 2-3/2012,

93. Kelly, Robert, Maghan, Jess, *Hate Crime: The Global Politics of Polarization*, Carbondale, University Press, Southern Illinois, 1998. године
94. King, D. Ryan, *Hate Crimes: Perspectives on Offending and the Law*, Handbook on Crime and Deviance, Springer, Њујорк, 2009. године,
95. Лаковић, Маријана, Зековић, Саша Александар, *Заступање случајева дискриминације по основу сексуалне оријентације у Црној Гори: од принципа до праксе*, ЛГБТ Форум Прогрес, Подгорица, 2012. године,
96. Лалић, Велибор, *Злочини мржње – Теоријска парадигма*, Дефендологија, Европски дефендологија центар, Бања Лука, број 37-38, 2016. године,
97. Лалић, Велибор, *Социолошки аспекти злочина из мржње у БиХ*, Кривична дјела почињена из мржње – Изазови регулирања и процесуирања у БиХ, Центар за друштвена истраживања Аналитика, Сарајево, 2014. године,
98. Левин, Ив, *Сексуалност и друштво код православних Словена од X до XVIII века*, Карпос, Београд, 2006. године
99. Левинсон, Ричард, *Историја сексуалности*, Напријед, Загреб, 1967. године
100. Линдрен, Магнус, Николић-Ристановић, Весна, *Жртве криминалитета: међународни контекст и ситуација у Србији*, ОЕБС, Мисија у Србији, 2011. године,
101. Литавски, Јан, Дичић-Костић, Невена, Ђорђевић, Саша, *Збирка предлога практичне политике за реформу полиције у Србији*, Београдски центар за безбедносну политику/Београдски центар за људска права, Београд, број 8, 2013. године,
102. Локар, Јоже, *Хомосексуалност*, Медицинска сексологија, Медицинска књига, Београд, Загреб, 1988. године,
103. Лончаревић, Катарина, „*Who said it was simple*“: *На шта мислимо када говоримо о ЛГБТИО активизму? Међу нама – неиспричане приче геј и лезбејских живота*, Хартефакт фонд, Београд, 2014. године,
104. Лучић-Ћатић, Марија, et al., *Hate Crime or Hate Speech: Judiciary Practice in Bosnia and Herzegovina*, „Дани Арчибалда Рајса“, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, број 1/2016,
105. Лучић-Ћатић, Марија, Бајрактаревић-Пајевић, Дина, Кавазовић, Муамер, *Заинтересованост полицијских службеника за поступање и едуцирање о злочинима из мржње према хомосексуалним мушкарцима и женама: Студија случаја Министарства унутрашњих послова Кантона Сарајево*, Зборник радова „Идемо ли укорак с новим безбједносним изазовима?“, Висока полицијска школа, Загреб, 2020. године,
106. Лучић-Ћатић, Марија, Бајрактаревић-Пајевић, Дина, *Недостаци казнене политике Тужитељства БиХ и Суда БиХ у случајевима злочина из мржње и говора мржње*, Криминалистичке теме, Факултет криминалистичких наука, Сарајево, број 5/2017,
107. Лучић-Ћатић, Марија, Бајрић, Амир, *Процесуирање кривичних дјела почињених из мржње у Босни и Херцеговини*, Центар за друштвена истраживања Аналитика, Сарајево, 2013. године
108. Laumann, O. Edward, et al., *The Social Organization of Sexuality: Sexual Practices in the United States*, University of Chicago Press, Chicago, 1994. године
109. Leinen, Stephen, *Gay cops*, Rutgers University Press, New Brunswick, 1993. године
110. Levin, Jack, McDevitt, Jack, *Hate Crimes Revisited: America's War on those who are Different*, Westview Press, Boulder, 2002. године,
111. Lorenza Viglianedia Rocca, *Хомосексуалност*, Епоха Просвјете, Загреб, 1968. године,
112. Loftus, Bethan, *Dominant culture interrupted: recognition, resentment and the politics of change in an English police force*, British Journal of Criminology, број 6/2008,
113. Lyons, Phillip, et al., *Police judgments of culpability and homophobia*, Applied Psychology in Criminal Justice, број 1/2005,
114. Lyons, Phillip, et al., *Texas police chiefs' attitudes toward gay and lesbian police officers*, Police Quarterly, 2008. године,
115. Маљевић, Алмир, Вујовић, Срђан, *Водич за процесуирање кривичних дјела почињених из мржње у Босни и Херцеговини*, Аналитика – Центар за друштвена истраживања, Сарајево, 2013. године,
116. Матијевић, Миле, *Да ли се на увиђају планирају и провјеравају верзије? Безбједност – Полиција – Грађани*, МУП РС, Бања Лука, број 1-2/15,

117. Маркановић, Марија, *О професору Роланду Грасбергеру*, Конференција „Криминалисти о великим криминалистима“, Интернационална асоцијација криминалиста, Бања Лука, 2019. године,
118. Миладиновић, Александар, *Практично поступање овлашћених службених лица приликом привременог одузимања предмета*, Безбједност – Полиција – Грађани, МУП РС, Бања Лука, број 3-4/11,
119. Миладиновић, Александар, Петричевић, Витомир, *Криминогени аспект друштвених мрежа*, Зборник радова „Сузбијање криминала и европске интеграције, с освртом на високотехнолошки криминал“, Висока школа унутрашњих послова Бања Лука и Ханс Зајдел фондација, Лакташи, 2012. године,
120. Миладиновић, Александар, *Фејсбук и криминалитет*, Интернационална асоцијација криминалиста, Бања Лука, 2013. године,
121. Миладиновић, Александар, Наташа Сикимић, *Пропусти полиције приликом прикупљања доказа у истрази*, Криминалистички и кривично процесни аспекти доказа и доказивања, Интернационална асоцијација криминалиста, Сарајево, 2013. године,
122. Миладиновић, Александар, *Волунтаризација и квазикриминалистичка пракса у вези са увиђајем*, Безбједност – Полиција – Грађани, МУП РС, Бања Лука, број 3-4/15,
123. Миладиновић, Александар, *Диференцијација увиђаја и других радњи полиције*, Безбједност – Полиција – Грађани, МУП РС, Бања Лука, број 1-2/16,
124. Миладиновић, Александар, Миросавић, Томислав, Марковић, Драгица, *Мјесто и улога Средње школе унутрашњих послова Бања Лука и Полицијске академије Бања Лука у полицијском школству Републике Српске*, Безбједност – Полиција – Грађани, МУП РС, Бања Лука, број 3-4/2017,
125. Миладиновић, Александар, *Однос полиције и ЛГБТ заједнице*, Безбједност – Полиција – Грађани, Министарство унутрашњих послова Републике Српске, број 1/2018, Бања Лука,
126. Миладиновић, Александар, *Безбједносни инциденти према дјеци на друштвеним мрежама – криминалистички аспект*, Министарство унутрашњих послова Републике Српске, Бања Лука, 2018. године,
127. Миладиновић, Александар, *Лишење слободе*, Министарство унутрашњих послова Републике Српске, Бања Лука, 2020. године,
128. Милосављевић, Богољуб, *Наука о полицији*, Полицијска академија, Београд, 1997. године,
129. Миљковић, Милан, „*Мушкарци са женским особинама*“: о проблему маскулинитета на почетку двадесетог века у Србији, *Genego*, Београд, број 15, 2011. године,
130. Мршчевић, Зорица, *Криминалци или жртве криминалаца – транссексуалне особе*, Ревизија за криминологију и кривично право, Институт за социолошка и криминолошка истраживања, Београд, број 2-3, 2011. године,
131. Мршчевић, Зорица, *Депатологизација транс идентитета*, Гласник Адвокатске коморе Војводине, Нови Сад, број 1, 2020. године,
132. Мршчевић, Зорица, *Дискриминација, родитељи и пријатељи: PFLAG Србије против насиља у породици и одбацивања ЛГБТ дјеце*, Зборник радова „На раскршћу опресија – интерсекционалност & ЛГБТ активизам у Хрватској и Србији“, Центар за квир студије, Београд, 2017. године,
133. Мршчевић, Зорица, *Ка демократском друштву: Исполне породице*, Институт друштвених наука, Београд, 2009. године,
134. Мршчевић, Зорица, *Породично насиље и одбацивање ЛГБТ деце у Србији*, Безбедност, Министарство унутрашњих послова Републике Србије, Београд, број 1/2015,
135. Мршчевић, Зорица, *Пресуде Европског суда за људска права у корист транссексуалних особа*, Институт за упоредно право, Београд, Страни правни живот, број 2, 2012. године,
136. Мршчевић, Зорица, *Трансполне особе у међународним спортским такмичењима*, Страни правни живот, Институт за упоредно право, Београд, број 1, 2013. године,
137. Муниврана-Вајда, Маја, *Нови казнени закон у свјетлу приступања Еуропској унији: инкриминирање говора мржње и неких других облика расизма и ксенофобије*, Годишњака Академије правних знаности Хрватске, број 1/2013,
138. Муниврана-Вајда, Маја, Шурина-Мартон, Андреа, *Гдје престају границе слободе изражавања, а почиње говор мржње? Анализа хрватског законодавства и праксе у*

- свјетлу еуропских правних стандарда, Хрватски љетопис за казнене знаности и праксу, Загреб, број 2/2016,
139. Malebranche, Jack, *Androphilia: Rejecting the Gay Identity, Reclaiming Masculinity*, Scaregoat Publishing, Baltimore, 2006. године
 140. Mallory, Christy, Hasenbush, Amira, Sears, Brad, *Discrimination against Law Enforcement Officers on the Basis of Sexual Orientation and Gender Identity*, The Williams Institute, Los Angeles, 2013. године.
 141. Master, H. William, Johnson, E. Virginia, Kolodny, C. Robert, *Људска сексуалност*, Наклада Слап, Загреб, 2006. године,
 142. McLaughlin, Eugene, *Rocks and hard places: The politics of hate crime*, Theoretical Criminology, Sage Publishing, London, број 4/2002
 143. McLaughlin, Karen, Malloy, Stephanie, Brilliant, Kelly, Lang, Cynthia, *Responding to Hate Crime: A Multidisciplinary Curriculum for Law Enforcement and Victim Assistance Professionals*, National Center for Hate Crime Prevention, Newton, 2002. године,
 144. Miller, Holy, Kim, Bitna, *Curriculum implications of anti-gay attitudes among undergraduate criminal justice majors*, Journal of Criminal Justice Education, број 2/2012,
 145. Mizielińska, Joanna, Kulpa, Robert, „*Contemporary Peripheries*“: *Queer Studies, Circulation of Knowledge and East/West Divide*, De-Centring Western Sexualities: Central and Eastern European Perspectives, Ashgate, 2011. године,
 146. Mock, E. Steven, Eibach, P. Richard, *Stability and Change in Sexual Orientation Identity Over a 10-Year Period in Adulthood*, The Archives of Sexual Behavior, број 2, 2012. године,
 147. Mondimore, Marc, Francis, *Природна повијест хомосексуалности*, Загреб, Антибарбус, 2003. године.
 148. Morgan, Patricia, *Children as Trophies? Examining the Evidence on Same-Sex Parenting*, The Cristiane Institute, Newcastle-upon-Tyne, 2002. године
 149. Müller, Ingo, *Hitler's Justice: The Courts of the Third Reich*, Harvard University Press, Cambridge, 1991. године,
 150. Myers, Kristen, Forest, Kay, Miller, Susan, *Officer friendly and the tough cop: Gays and lesbians navigate homophobia and policing*, Journal of Homosexuality, 1/2004,
 151. Николић, Златко, *Криминологија са социјалном патологијом*, Народна књига, Београд, 2000. године,
 152. Николић, Теа, *Бисексуалност: задовољства дезоријентације или наставак несигурности*, Како се оријентишемо?, Деве, Београд, 2004. године
 153. Ницевић, Муамер, Дечковић, Самра, *Процесуирање злочина из мржње у Републици Србији и Босни и Херцеговини*, Безбедност, Министарство унутрашњих послова Србије, Београд, број 2, 2020. године,
 154. Нумановић, Амар, *Бројеви који равноправност значе 2. Анализа резултата истраживања проблема и потреба ЛГБТИ*, Сарајевски отворени центар, Сарајево, 2017. године,
 155. Нумановић, Амар, Мухаремовић, Санела, Попов-Момчиновић, Златиборка, *Права ЛГБТ особа у Босни и Херцеговини: Правосуђе*, Сарајевски отворени центар, Сарајево, 2013. године,
 156. Naphy, William, *Born to be Gay – Хисторија хомосексуалности*, II измијењено издање, Сарајевски отворени центар, Сарајево – Queerija, Београд – Домино, Загреб, 2014. године,
 157. Newton, Lee, *Counterterrorism and Cybersecurity: Total Information Awareness*, Springer International Publishing Switzerland, New York, 2013. године,
 158. Nicolosi, Joseph, Nicolosi, Ames, Linda, *A Parents' Guide to Preventing Homosexuality*, InterVarsity Press, 2002. године
 159. Опалић, Петар, *Покушај дефинисања патолошке сексуалности у дјетињству и адолесценцији*, Социолошки преглед, број 31, 1997. године,
 160. Оташевић, Божидар, *Хулиганска хомофобија и нетрпељивост према ЛГБТ заједници*, Зборник радова „Безбједност и основна права: Димензије и перспективе сигурности ЛГБТ особа“, Савјет за грађанску контролу рада полиције, Министарство унутрашњих послова Црне Горе, Министарство за људска и мањинска права Црне Горе, Подгорица, 2016. године,
 161. Павловић, Милена, *Криминолошки и кривичноправни проблеми злочина мржње*, Необјављена магистарска теза, Правни факултет Нови Сад, 2008. године,

162. Пандуревић, Дарко, Хасанбеговић, Делила, Блажевић, Јозо, Агић, Нејра, *Рози извјештај 2020. Годишњи извјештај о стању људских права ЛГБТИ особа у БиХ*, Сарајевски отворени центар, 2020. године,
163. Петковић, Данијела, Козјак-Микић, Златка, *Активности Министарства унутарњих послова Републике Хрватске у сузбијању дискриминације ЛГБТ особа*, Криминологија и социјална интеграција, број 2/2015,
164. Пикић, Александра, Југовић, Ивана, *Насиље над лезбијкама, гејевима и бисексуалним особама у Хрватској: извјештај истраживања*, Лезбијска група Контра, 2006. године,
165. Попов-Момчиновић, Златиборка, „*Ко смо ми да судимо другима?*“ *Испитивање јавног мњења о ставовима према хомосексуалности и трансродности у БиХ*, Фондација Heinrich Boll – Уред у БиХ, Фондација ЦУРЕ, Сарајевски отворени центар, Сарајево, 2013. године,
166. Поштић, Јелена, Ђурковић, Светлана, Хоџић, Амир, *ЛГБТИО вјешбанка: О spolu, роду, сексуалној оријентацији и сексуалности*, Удружење Q, Сарајево, 2010. године
167. Прица, Александар, *Безбедносна култура за ЛГБТ младе*, Мисија ОЕБС у Србији и НВО Асоцијација Дуга, Београд, 2017. године,
168. Pegg, Barbara, *In the Name of Hate: Understanding Hate Crimes*, Routledge, New York, 2001. године,
169. Plummer, Keneth, *Sexual Stigma: An Interactive Account*, Routledge and Kegan Paul, 1975. године
170. Радоман, Јелена, Радоман, Марија, Шапић, Јелена, *Како реформа сектора безбедности утиче на људску безбедност у Србији: Поновна провера утицаја реформе сектора безбедности на ЛГБТ популацију*, ОЕБС у Србији, Центар за истраживање јавних политика, Београд, 2016. године,
171. Радоман, Марија, *Истраживање ставова ЛГБТ популације о сектору безбедности*, Филозофија и друштво, Филозофски факултет Београд, број 1/2012,
172. Радуновић, Радомир, *Етичко полицијско поступање и концепт безбједности*, Зборник радова „Безбједност и основна права: Димензије и перспективе сигурности ЛГБТ особа“, Савјет за грађанску контролу рада полиције, Министарство унутрашњих послова Црне Горе, Министарство за људска и мањинска права Црне Горе, Подгорица, 2016. године,
173. Раосављевић, Предраг, *Говор мржње у БиХ – унапређење регулативе у БиХ у складу са међународним стандардима*, Бања Лука, 2015. године
174. Рашић, Мима, *Лезбејска егзистенција, лезбејска видљивост*, Неко је рекао феминизам? Како је феминизам утицао на жене XXI века, Сарајевски отворени центар, Фондација Heinrich Boll – Уред у БиХ, Фондација ЦУРЕ, Сарајево, 2012. године
175. Ристановић-Николић, Весна, *Развој служби за помоћ и подршку жртвама криминалитета у Србији*, Темида, број 2/2007. године,
176. Radford, Katy, Betts, Jennifer, Ostermeyer, Malcolm, *Policing, responsibility and lesbian, gay, and bisexual community in Northern Ireland*, Institute for Research of Conflicts, Belfast, 2006. године,
177. Redding, E. Richard, *It's Really About Sex: Same-sex Marriage, Lesbigay Parenting, And The Psychology Of Disgust*, Duke Journal Of Gender Law and Police, 2008. године,
178. Reiner, Robert, *The Politics of the Police*, Wheatsheaf Books, Brighton, 1985. године,
179. Rizzo, Domenico, *Јавна сфера и геј и лезбијска политика након Другог свјетског рата*, Повијест геј и лезбијског живота и културе, Sandorf – Загреб, Red Vox – Београд, 2011. године,
180. Савелић, Милица, Лаковић-Драшковић, Маријана, Зековић, Саша Александар, *Кривичноправна заштита ЛГБТ особа: улога и поступање тужилаштва*, Врховно државно тужилаштво Црне Горе, ЛГБТ Форум Прогрес, Подгорица, 2016. године,
181. Сали-Терзић, Севима, *Говор мржње на интернету: међународни стандарди и заштита*, Свеске за јавно право, Фондација Центар за јавно право, Сарајево, 2019. године,
182. Саслов, Џејмс, *Хомосексуалност у ренесанси: Понашање, идентитет и умјетнички израз, QT*, Београд, број 3-4/2010,
183. Симеуновић-Патић, Биљана, Кесић, Тања, *Криминалистичка виктимологија*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2016. године,

184. Симовић Н. Миодраг, *Кривично процесно право, Увод и општи дио*, Правни факултет у Бихаћу, 2005. године,
185. Симовић, Н. Миодраг, Симовић, М. Владимир, *Кривично процесно право*, Интернационална асоцијација криминалиста, Бања Лука, 2008. године,
186. Симоновић, Бранислав, *Криминалистика*, Правни факултет Универзитета у Крагујевцу, 2004. године,
187. Симоновић, Бранислав, Матијевић, Миле, *Криминалистика тактика*, Интернационална асоцијација криминалиста, Бања Лука, 2007. године,
188. Соковић, Снежана, *Доказивање индицијама*, Правни факултет, Крагујевац, 1997. године
189. Соколовић, Смаил, *Кривични закон СР БиХ са прегледом судске праксе*, НИО Службени лист СРБиХ, Сарајево, 1988. године,
190. Спахић, Аида, *Хомофобија – Фобија коју друштво подржава*, Читанка ЛГБТ људских права, Сарајевски отворени центар, Сарајево, 2012. године,
191. Стеља, Ивана, Тодоровић, Драгана, *Декларација против насиља – Безбедност, превенција насиља и борба против насиља у односу на ЛГБТ особе у Републици Србији*, Лабрис – Организација за лезбејска људска права, Београд, 2015. године,
192. Стојчић, Маријана, Петровић, Драгана, *Хомофобија и интернализована хомофобија у Србији*, квалитативно истраживање, Фондација за отворено друштво, Београд, 2016. године,
193. Сумоња, Сања, *Успостављање Мреже жена полицајаца југоисточне Европе*, Безбједност – Полиција Грађани, МУП РС, број 1–2/11,
194. Schumm, R. Walter, *Methodological decisions and the evaluation of possible effects of different family structures on children: The new family structures survey (NFSS)*, Social Science Research, број 41, 2012. године,
195. Shepard, Judy, *The Meaning of Matthew: My Son's Murder in Laramie, and a World Transformed*, Hudson Street Press, New York, 2009. године,
196. Sloan, Jolene, Lorca, *Ace of (BDSM) clubs: Building asexual relationships through BDSM practice*, Sexualities, 2015. године, број 5-6,
197. Stanley, L. Jessica, et al., *Intimate Violence in Mail Same-Sex Relationships*, Jurnal of Family Violence, број 1/2006,
198. Тодоровић, Јованка, Лазић, Д. Саша, *Водич кроз транзицију за транс особе у Србији*, Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва Владе Републике Србије, Београд, 2020. године,
199. Томовић, Иван, *Невидљиви прогон: Хомосексуалност од краја Другог свјетског рата до распада Југославије*, Зборник радова „Безбједност и основна права: Димензије и перспективе сигурности ЛГБТ особа“, Савет за грађанску контролу рада полиције, Министарство унутрашњих послова Црне Горе, Министарство за људска и мањинска права Црне Горе, Подгорица, 2016. године,
200. Томовић, Иван, *Невидљиви прогон: Хомосексуалност пред социјалистичком правдом*, Врховни суд Црне Горе и ЛГБТ форум Прогрес, Подгорица, 2014. године,
201. Трипковић, Милена, *Експанзија мржње: основна обележја масовних злочина мржње*, Темида, Виктимолошко друштво Србије и „Прометеј“, Београд, број 4/2011,
202. Tamagne, Florence, *A History of Homosexuality in Europe – Berlin, London, Pariz – 1919-1939*, Algora Publishing, New York, 2006. године,
203. Ћирић, Јован, *Злочини мржње – америчко и балканско искуство*, Темида, Виктимолошко друштво Србије и Прометеј, број 4/2011,
204. Попић, Хана, *Жене и језик, Неко је рекао феминизам? Како је феминизам утицао на жене XXI века*, Сарајевски отворени центар, Фондација Heinrich Boll – Уред у БиХ, Фондација ЦУРЕ, Сарајево, 2012. године,
205. Ћузулан, Јадранка, *Бисексуалност*, Читанка ЛГБТ људских права, Сарајевски отворени центар, Сарајево, 2012. године,
206. Феризовић, Емина, *Ното erotikus balcanicus*, GayTo, Кампања против хомофобије/Европско удружење младих Србије, Београд, 1999. године,
207. Филиповић, Љиљана, *Кривична дјела из мржње и кривична дјела изазивања мржње - коментар релевантних законских одредаба*, Мисија ОСЦЕ-а у БиХ, Сарајево, 2019. године,

208. Филиповић, Љиљана, *Кривичноправни оквир за процесуирање кривичних дјела из мржње*, Центар за друштвена истраживања Аналитика, Сарајево, 2014. године,
209. Freund, Kurt, Watson, Robin, *The Proportions of Heterosexual and Homosexual Pedophiles among Sex Offenders against Children: An Exploratory Study*, Journal of Sex and Marital Therapy, број 1, 1992. године
210. Хаберле, Ервин, „Хомосексуалност“: од понашања до стања – двапут тамо и двапут овамо, Реч, Часопис за књижевност, културу и друштвена питања, број 67.13, 2002. године,
211. Хасанагић, Јасмина, *Идентитети*, ЛГБТ Читанка 3. Идентитети, активизам, право, Сарајевски отворени центар, Сарајево, 2014. године,
212. Хекма, Герт, *Геј и лезбијски свет од осамдесетих до данас*, Повијест геј и лезбијског живота и културе, Sandorf – Загреб, Red Box – Београд, 2011. године,
213. Херцог, Дагмар, *Сексуалност у Еуропи двадесетого стољећа*, Удружење Загреб Прајд, Загреб, 2015. године,
214. Hays, Craig, Regoli, Robert, Hewitt, John, *Police chiefs, anomia and leadership*, Police Quarterly, број 1/2007,
215. Hocquenghem, Guy, *Race d'Ep: un siecle d'image de l'homosexualite (avec la collaboration iconographique de Lionel Soukaz)*, Hallir, Paris, 1979. године,
216. Hudson, Walter, Ricketts, Wendell, *A strategy for the measure of homophobia*, Journal of Homosexuality, број 5, 1980. године,
217. Цимбаљевић, Здравко, *Угрожена безбједност није само акт насиља већ континуирани живот у страху*, Зборник радова „Безбједност и основна права: Димензије и перспективе сигурности ЛГБТ особа“, Савјет за грађанску контролу рада полиције, Министарство унутрашњих послова Црне Горе, Министарство за људска и мањинска права Црне Горе, Подгорица, 2016. године,
218. Califa, Pat, *Sex changes, the politics of Transgenderism*, CleisPress, San Francisco, 1997. године,
219. Cannon, Kevin, „Ain't no faggot gonna rob me!“ *Anti-gay attitudes of criminal justice undergraduate majors*, Journal of Criminal Justice Education, број 2/2005,
220. Castells, Manuel, *The City and the Grassroots: A Cross-Cultural Theory of Urban Social Movements*, University of California Press, Berkeley, 1985. године,
221. Conrad, Peter, Schneider, W. Joseph, *Deviance and Medicalization – From Badness to Sickness*, Temple University Press, Philadelphia, 1992. године,
222. Crank, P. John, *Understanding Police Culture*, Cincinnati, 2004. године,
223. Чаушевић, Јасмина, *Бројеви који равноправност значе: Анализа резултата истраживања потреба ЛГБТ особа у Босни и Херцеговини*, Сарајевски отворени центар, Сарајево, 2013. године,
224. Чаушевић, Јасмина, Злотрг, Сандра, *Извините, госпођа или госпођица? – Феминистичка језичка истраживања у Босни и Херцеговини*, Неко је рекао феминизам? Како је феминизам утицао на жене XXI века, Сарајевски отворени центар, Фондација Heinrich Boll – Уред у БиХ, Фондација ЦУРЕ, Сарајево, 2012. године,
225. Чаушевић, Јасмина, *Лезбејски идентитети: перверзија, лезбејске психоаналитичарке и (стереотипне?) идентификације*, Читанка ЛГБТ људских права, Сарајевски отворени центар, Сарајево, 2012. године,
226. Чубински, Михаило, *Научни и практични коментар Кривичног законика Краљевине Југославије*, Геца Кон, Београд, 1930. године,
227. Чустовић, Миа, Попов-Момчиновић, Златиборка, *Права ЛГБТ особа у БиХ: Унутрашњи послови*, Фондација Heinrich Boll – Уред за БиХ, Фондација ЦУРЕ, Сарајевски отворени центар, Сарајево, 2013. године,
228. Цановић, Сенад, *Родна димензија сигурности*, Којег је рода сигурност? Сарајевски отворени центар, Сарајево, 2013. године
229. Шикман, Миле, *Злочини из мржње – Кривично-правни осврт*, Зборник радова „Говор мржње“, Дефендологија центар за безбједносна, социолошка и криминолошка истраживања, Бања Лука, 2010. године,
230. Quinn, Michael, *Walking with the Devil: The Police Code of silence*, Lon Angeles, 2005. године,

231. Weeks, Jeffrey, *Sexuality and Its Discontents Meanings: Myths and Modern Sexualities*, Routledge and Kegan Paull, London, 1995. године
232. Weeks, Jeffrey, *The construction of homosexuality*, Queer theory/Sociology, Blackwell Publishers, Cambridge, 1996. године,
233. Weiniger, Otto, *Sex and Character*, Putnam's Sons, New York, 1906. године
234. Werum, Regina, Winders, Bill, *Who's „In“ and Who's „Out“: State Fragmentation and the Struggle over Gay Rights, 1974-1994*, Social Problems, број 3/2001,
235. Wetzell, Richard, *Inventing the criminal a history of German criminology, 1880 – 1945*, The University of North Carolina Press, London, 2000. године,
236. *Борба против кривичних дјела почињених из мржње: Анализа инцидената мотивисаних предрасудама почињених у Босни и Херцеговини са препорукама*, ОСЦЕ/ОДИХР, Сарајево, 2012. године,
237. Група аутора, *Водич за судије и тужиоце на тему високотехнолошког криминала и заштите малолетних лица*, Save the Children in North West Balkans, Правосудна академија, Београд, 2017. године.
238. Група аутора, *Кривична дјела силовања и остало сексуалног насиља у БиХ*, Сарајевски отворени центар, Сарајево, 2017. године,
239. Група аутора, *ЛГБТ популација и реформа сектора безбједности у Републици Србији*, Мисија ОЕБС у Србији и Центар за истраживање јавних политика, Београд, 2011. године,
240. Група аутора, *Модул 1, Кривична област, Истражни поступак*, Високи судски и тужилачки савјет БиХ, Сарајево, 2006. године,
241. Група аутора, *Појмовник ЛГБТ културе*, Сарајевски отворени центар, Сарајево, 2014. године,
242. Група аутора, *Приручник за сузбијање дискриминације и злочина из мржње против ЛГБТ особа*, Загреб прајд и Центар за ЛГБТ равноправност, Загреб, 2011. године,
243. Група аутора, *Приручник о сузбијању насиља против ЛГБТ особа за полицијске службенике/службенице*, Загреб Приде и Центар за равноправност, Загреб, 2013. године,
244. Група аутора, *Читанка од А до Ш о лезбејским и геј људским правима*, Лабрис, Београд, 2009. године,
245. *Закони о кривичним дјелима почињеним из мржње*, Практични водич, ОСЦЕ у БиХ, 2009. године,
246. ЕСЦРИ извјештај о БиХ (о петом циклусу мониторинга) из 2017. године,
247. Истраживање *Pew Research Center* из 2019. године,
248. *ЛУКОМ – годишњи извјештај о раду 2013*, Комитет правника за људска права, Београд, 2013. године,
249. *Кривична дјела почињена из мржње у регији ОСЦЕ-а: Инциденти и реакције – годишњи извјештај за 2010. годину*, ОДИХР, 2010. године, Варшава,
250. *Кривично дело учињено из мржње – примена и тумачење члана 54а Кривичног законика Србије*, радни материјал, Правосудна академија, Београд, 2013. године,
251. *Људска права и интерполне особе*, Сарајевски отворени центар, 2016. године,
252. *Прикупљање података о злочинима из мржње и механизми мониторинга: практични водич*, Мисија ОЕБС у Србији, 2014. године,
253. *Приручник за рад полиције са ЛГБТИ*, Министарство унутрашњих послова Републике Србије, Београд, 2016. године,
254. *Практични увод у европске стандарде против дискриминације*, Немачка фондација за међународну правну сарадњу, ИРЗ, Београд, 2013. године,
255. *Приједлог мјера за равноправност лезбејки, гејева, бисексуалних, трансродних и интерполних (ЛГБТИ) особа у БиХ за период 2017 – 2019 године*, Сарајевски отворени центар, 2016. године,
256. *Пут у пространство – трансродност, транссексуалност, родна ненормативност*, Лезбејска организација Ријека – Лори, Ријека, 2012. године,
257. *Разумјевање кривичних дјела почињених из мржње*, Приручник за БиХ, ОСЦЕ – ОДИХР, Варшава, 2010. године,
258. *Разумјевање кривичних дјела почињених из мржње: Приручник за Босну и Херцеговину*, Сарајевски отворени центар, Сарајево, 2016. године,
259. Упутства за стандардизован недискриминативни говор и понашања издат од Омбудсмена Србије 2010. године

260. FRA, *European Union lesbian, gay, bisexual and transgender survey: main results*, Publications Office of the European Union, Luxemburg, 2014. године,
261. *Tackling Hate Crimes: An analysis of bias-motivated incidents in Bosnia and Herzegovina with recommendations*, ОЦЕ, Сарајево, 2012. године,
262. *Hate Crime Data Collection Guidelines and Training Manual*, FBI, 2015. године,
263. *Hate crimes today: An-age-old foe in modern dress*, American Psychological Association, Washington,
264. <http://lgbti.ba/equilibrium-nas-plan-je-zapoceti-malim-ali-sigurnim-koracima/>,
265. www.williamsinstitute.law.ucla.edu/wp-content/uploads/Law-Enforcement-Discrim-Report-Nov-2013.pdf,
266. www.univerzitetpim.com/wp-content/uploads/2016/11/Govor-mrznje-u-Bosni-i-Hercegovini.pdf,
267. www.6yka.com/novost/112866/sta-se-krije-iza-najezde-spornoseksualaca,
268. www.aidsmap.com/Consistent-decline-in-partner-numbers-in-US-gay-men-in-last-decade-but-no-change-in-condom-use/page/2635086/,
269. www.asocijacjaduga.org.rs/wp-content/uploads/2017/03/Stigmatizacija-mladih-LGBT-osobaB5-print-2-1.pdf,
270. www.b92.net/zivot/vesti.php?yyyy=2017&mm=10&dd=31&nav_id=1320221,
271. www.barnesandnoble.com/w/meaning-of-matthew-judy-shepard/1100316116#Overview
272. www.blog.okcupid/index.php/gay-sex-vs-straight-sex/,
273. www.cdc.gov/ViolencePrevention/pdf/NISVS_SOfindings.pdf,
274. www.e-novine.com/kultura/kultura-tema/126178-Turski-porok.html?print,
275. www.ewtn.com/library/issues/homohope.htm,
276. www.familyresearchinst.org/2012/01/how-much-child-molestation-is-homosexual/,
277. www.gay-police.eu/files/5714/1616/7272/LGBTI_Liaison_Officer_UK_manual.pdf,
278. www.gay-serbia.com/teorija/2002/02-11-17-queer-teorija-3/index.jsp?aid=518
279. www.gay-serbia.com/teorija/2006/06-01-30-frojd/index.jsp,
280. www.glaad.org/document.doc?id=99,
281. www.gsa.org.rs/o-nama/istorijat/,
282. www.h-alter.org/vijesti/nacisticki-teror-nad-homoseksualcima-od-1933-do-1945-izlozba,
283. www.informacija.rs/Drustvene-mreze/Sta-Facebook-lajkovi-otkrivaju-o-vama.html,
284. www.izzit.net/drustvo/povijest/1752-povijest-homoseksualnosti-istine-i-zablude,
285. www.katolik.hr/nekatolickeskupinemu/dzenderizam/433-homoseksualnost-sa-znanstvenog-ledita/,
286. www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3381525/,
287. www.pinktherapy.com/portals/0/downloadables/translations/ce_croatian.pdf,
288. www.slobodnaevropa.org/a/policija-provera-lgbt-nasilje-trans/28465940.html,
289. www.stonewall.org.uk/sites/default/files/police_guide_web_final.pdf,
290. www.telegraf.rs/vesti/kultura/2906428-senka-srpskog-gej-general-a-i-ovo-je-tacno-petar-zivkovic-je-bio-gej-kao-sto-je-prikazano-u-seriji-foto,
291. www.transserbia.org/resursi/teorija/514-medunarodnopravni-standardi-i-iskustva-u-regulisanju-polozaja-transseksualnih-osoba
292. www.unfe.org/wp-content/uploads/2017/05/UNFE-Intersex.pdf,
293. www.usccb.org/issues-and-action/child-and-youth-protection/upload/The-Nature-and-Scope-of-Sexual-Abuse-of-Minors-by-Catholic-Priests-and-Deacons-in-the-United-States-1950-2002.pdf,
294. www.voxfeminae.net/vjestice/vijestice-list/170-robyn-ochs-biseksualnost
295. www.williamsinstitute.law.ucla.edu/subpopulations/transgender-people/,
296. www.williamsinstitute.law.ucla.edu/wp-content/uploads/Gates-How-Many-People-LGBT-Apr-2011.pdf,
297. www.xxzmagazin.com/gej-lekcije-za-uspjesan-strejt-brak,
298. www.xxzmagazin.com/nacizam-i-homoseksualnost,
299. www2.hawaii.edu/~jamess/hate-ap2.htm,
300. www2.rzs.rs.ba/static/uploads/bilteni/popis/bracni_status_fertilitet/Rezultati_Popisa_2013_Bracni_Status_I_Fertilitet_WEB.pdf.

Ова публикација је израђена уз финансијску подршку Европске уније и Вијећа Европе, кроз пројекат „Промоција различитости и једнакости у Босни и Херцеговини“. Ставови изнесени у овом документу ни на који начин не одражавају службено мишљење Европске уније, Вијећа Европе, Министарства унутрашњих послова Републике Српске или Мреже жена МУП-а РС.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна и универзитетска библиотека
Републике Српске, Бања Лука

351.74:316.647.82-055.3

МИЛАДИНОВИЋ, Александар, 1982-
Полиција и ЛГБТ : криминалистички аспект / Александар
Миладиновић. - Бања Лука : Министарство унутрашњих послова
Републике Српске : Мрежа жена МУП РС - WPON MUP RS, 2021
(Бања Лука : Графид). - 352 стр. ; 30 cm

Тираж 100. - Напомене и библиографске референце уз текст. -
Библиографија: стр. 341-345.

ISBN 978-99976-47-24-5

COBISS.RS-ID 132579585